18. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

NORDISK
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet

8.- 9. oktober 2020

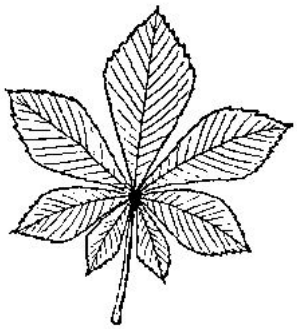

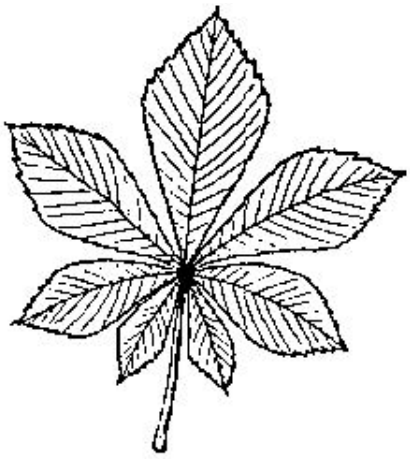

18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
8.-9. oktober 2020

Redigeret af
Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard
Århus 2021

NORDISK
Institut for Kommunikation og Kultur
Aarhus Universitet
www.muds.dk

Layout: Kirsten Lyshøj
Tryk: SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2021

ISBN 978-87-91134-04-3

Forord

NORDISK, Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativ til Møderne om Udforskningen af Dansk Sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

Det 18. møde fandt sted 8.-9. oktober 2020, og som noget helt nyt i MUDS' historie foregik konferencen på grund af gældende corona-restriktioner helt og aldeles online! Hele 88 forskere fra ind- og udland deltog, og heraf holdt 47 foredrag. Desværre måtte vi undvære hinandens fysiske selskab til kaffepauserne, frokosterne og festmiddagen, men så mødtes vi til gengæld online til zoom-kaffe og zoom-frokost. Selvom konferencen blev afholdt i skyggen af COVID 19, blev mottoet, "Ingen lingvistik uden humor", også holdt i hævd ved det 18. møde som blev afsluttet med en online skål!

En STOR tak til konferencedeltagerne og oplægsholderne for at tage så positivt imod MUDS-online!

Denne rapport indeholder fagfællebedømte artikler med udgangspunkt i konferencens foredrag. Vi vil gerne takke både bidragydere og fagfællebedømmere for de mange gode artikler og den konstruktive feedback. Der bringes desuden et antal resuméer af bidragydere der fx har fået udgivet deres artikel andetsteds.

Århus, august 2021

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard

INDHOLD

Program		10
Deltagere		14
Astrid Ag	Forældreinvolvering med sociale medier – resumé	25
Liv Moeslund Ahlgren og Yonatan Goldshtein	Hows nu det jysk! Når dialekt-informanten ikke taler jysk nok	27
Margrethe Heidemann Andersen	*Fucking nice.* Engelske lån i Ex on the Beach	41
Caroline H.V. Boolsen	Strukturalismens grundlag i breve	57
Simon Borchmann	Handlingsanvisende kortformer i dansk – resumé	71
Lars Brink og Jørgen Schack	De psykiske syge og de kvindeligt ansatte	75
Kristoffer Friis Bøegh	Dansk i Dansk Vestindien – om sprog-brug og sproglige påvirkninger i den afrocaribiske befolkning på St. Croix	91
Ken Ramshøj Christensen og Anne Mette Nyvad	Vi er (stadig) vild med den her sætning!	115
Marie Herget Christensen	Afsendere i dækning – Sprogligt udtrykt afsenderansvar i danske trusler	133
Yonatan Goldshtein	Stødets naturlige historie	151
Bjarne Simmelkjær S. Hansen og Pia Quist	Omegnsdialekterne i de københavnske lyduniverser 1600-1950	173

Inger Schoonderbeek Hansen og Yonatan Goldshtein	Er København (virkelig) eneste sproglige normcenter?	189
Rasmus Puggaard Hansen – resumé	Affrikation af klusiler i jyske dialekter	211
Anna Sofie Hartling og Thomas Widmann	Den første ortografiske rettesnor for dansk – fra læsebog til ordbog: Malling (1777) på http://rohist.dsn.dk	213
Lars Heltoft – resumé	Kasus og sætningsled i middeldansk	231
Peter Juel Henrichsen	H.C. Ørsted som leverandør til dansk sprogteknologi	235
Camilla Søballe Horslund, Henrik Jørgensen og Rasmus Puggaard Hansen	En alternativ, fonetisk baseret fonemanalyse af det danske konsonantsystem	251
Julie Søndergård Jensen	At være eller ikke at være. En sprogpsykologisk redegørelse for brugen af kopula i dansk talesprog	269
Viggo Bank Jensen	En analyse af Eli Fischer-Jørgensens indflydelse på Roman Jakobsons teoretiske arbejde ud fra deres diskussioner om dansk fonologi	293
Anna Jespersen og Míša Hejná	Hvordan får vi danskerne til at tale dansk med os? En analyse af sprogskift i interaktioner mellem danskere og udlændinge.	315
Maria Jørgensen	Er *har du det* et reelt spørgsmål – og hvilken forskel gør 'det'? En interaktionel analyse	337
Laura Bang Lindegaard og Line Sandst	Om omvendt ledstilling i negerede betingelsesledsætninger i argumenterende tv-debatinteraktion	359

Heidi McGhee	Glossematikken i Aarhus: Jens Holt og den strukturelle semantik, pleremik	377
Nicholas Mikkelsen og Ditte Zachariassen	*Ikkå* er altså mere end at kræve svar, ikkå!	397
Michael Nguyen	Om præ- og postpositionel brug af fra	417
Kathrine Thisted Petersen	*Det er lidt sådan noget jeg tænker* – den vage formulerings status i uformel dansk sprogbrug sammenlignet med tysk	437
Marianne Rathje, Eva Skafte Jensen og Tina Thode Hougaard – resumé	Knus fra Marianne, Eva og Tina – hilsner i e-mails	459
Lene Rotne – resumé	Skriftlig dansk til studentereksamen. En undersøgelse af gymnasieelevers skriftlige danskniveau	461
Kristina Sommerlund	Om danske unges brug af utraditionelle citatmarkører	463
Søren Sandager Sørensen	Tvungne *ja/nej*-svar som interview-format	479
Andrzej Szubert – resumé	*I det Herrens år* – et eksempel på orddannelse, inkongruens eller måske noget helt andet?	497
Sten Vikner	Den strukturelle asymmetri mellem det indirekte og det direkte objekt i dansk	499
Peter Widell	Assertionen: Sproget som tankeudtryk og som spillebrik	515
Ditte Zachariassen og Tine Lykkegaard	'Lak' og 'eow' – nye(re) interjektioner i aarhusiansk	541

Program

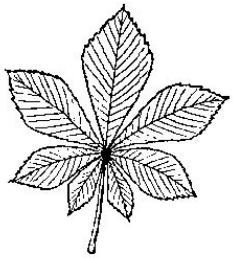

Torsdag den 8. oktober 2020

10.00-10.15 Mødet åbnes: Tina Thode Hougaard & Yonatan Goldshtein

10.15-10.45 Dansk i Dansk Vestindien – om sprogbrug hos den afrocaribiske befolkning på St. Croix før 1917
Kristoffer Friis Bøegh

	Sektion 1 Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen	**Sektion 2** Ordstyrer: Rasmus Puggaard Hansen
11.00 -11.30	Skriftlig dansk til studentereksamen. En undersøgelse af gymnasieelevers skriftlige danskniveau *Lene Rotne*	Handlingsanvisende kortformer i dansk *Simon Borchmann*
11.30 - 12.00	De psykiske syge og de kvindeligt ansatte *Lars Brink & Jørgen Schack*	Informationsstruktur i interaktion: betingelsesledsætninger i DR's Debatten *Laura Bang Lindegaard & Line Sandst*

Frokost

	Sektion 3 Ordstyrer: Yonatan Goldshtein	**Sektion 4** Ordstyrer: Tina Thode Hougaard
12.30-13.00	En alternativ, fonetisk baseret fonemanalyse af det danske konsonantsystem *Camilla Søballe Horslund, Rasmus Puggaard & Henrik Jørgensen*	Brugen af innovative 'citatmarkører' (quotatives) i dansk talesprog *Kristina Sommerlund*
13.00-13.30	Affrikation af klusiler i jyske dialekter *Rasmus Puggaard Hansen*	*Det er lidt sådan noget jeg tænker* – den vage formulerings styrke i uformel dansk sprogbrug *Kathrine Thisted Petersen*

Eftermiddagskaffe

	Sektion 5 Ordstyrer: Kathrine Thisted Petersen	**Sektion 6** Ordstyrer: Ditte Zachariassen
14.00-14.30	Bidrag til stødet naturhistorie *Yonatan Goldshtein*	Forældreinvolvering med sociale medier *Astrid Ag*
14.30-15.00	Kasus og sætningsled i middeldansk *Lars Heltoft*	Knus fra Marianne, Eva og Tina – hilsner i e-mails *Marianne Rathje, Eva Skafte Jensen & Tina Thode Hougaard*

Eftermiddagskaffe

	Sektion 7 Ordstyrer: Michael Nguyen	**Sektion 8** Ordstyrer: Nicholas Mikkelsen
15.30-16.00	Roman Jakobson og Eli Fischer-Jørgensen om dansk fonologi *Viggo Bank Jensen*	*Fuck hvor nice*. Unges brug af engelske lån i Ex on the Beach *Margrethe Heidemann Andersen*
16.00-16.30	”Jeg er stadig helt vilde med dem!” *Anne Mette Nyvad & Ken Ramshøj Christensen*	’Lak’ og ’eow’ – nye(re) interjektioner i aarhusiansk *Tine Lykkegaard & Ditte Zachariassen*

Fredag den 9. oktober 2020

	Sektion 9 Ordstyrer: Nicholas Mikkelsen	**Sektion 10** Ordstyrer: Kathrine Thisted Petersen
9.00-9.30	Hvordan får vi danskerne til at tale dansk med os? En analyse af sprogskift i interaktioner mellem danskere og udlændinge *Anne Bothe Jespersen & Míša Hejná*	Postpositionelt *fra* *Michael Nguyen*
9.30-10.00	Sprog-sted-forbindelsen problematiseret gennem ældre, stedsstabile talere *Liv Moeslund Ahlgren & Yonatan Goldshtein*	Den strukturelle asymmetri mellem det indirekte og det direkte objekt i dansk *Sten Vikner*

Formiddagskaffe

	Sektion 11 Ordstyrer: Søren Sandager Sørensen	**Sektion 12** Ordstyrer: Kristoffer Friis Bøegh
10.30-11.00	Er København (virkelig) eneste sproglige normcenter? *Inger Schoonderbeek Hansen & Yonatan Goldshtein*	I det Herrens år – et eksempel på orddannelse, inkongruens eller måske noget helt andet? *Andrzej Szubert*
11.00-11.30	Omegnsdialekterne i de københavnske lyduniverser 1600-1950 *Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen & Pia Quist*	Hvor meget i sproget er tanke og hvor meget spillebrik? *Peter Widell*

Formiddagskaffe

	Sektion 13 Ordstyrer: Tina Thode Hougaard	**Sektion 14** Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen
12.00-12.30	Proform-spørgsmål på dansk: form og funktion *Maria Jørgensen*	Den første ortografiske rettesnor for dansk – fra læsebog til ordbog *Anna Sofie Hartling & Thomas Widmann*
12.30-13.00	Tvunget ja/nej-svar som interviewformat *Søren Sandager Sørensen*	Infrastrukturalisme – Studér strukturalismen på nettet *Caroline H.V. Boolsen Henrik Jørgensen*

Frokost

	Sektion 15 Ordstyrer: Rasmus Puggaard Hansen	**Sektion 16** Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen
13.30-14.00	*Ikkå* – syntaks, prosodi og interaktionelle funktioner *Nicholas Mikkelsen & Ditte Zachariassen*	Glossematikken i Aarhus *Heidi McGhee*
14.00-14.30	At være eller ikke at være: brugen af *er* i dansk talesprog *Julie Søndergaard Jensen*	H.C. Ørsted som inspirator for dansk sprogteknologi *Peter Juel Henrichsen*

Fælles
Ordstyrer: Yonatan Goldshtein

14.45-15.15	Sproglige træk ved danske trusselsbeskeder: første kvantitative analyser af et dansk trusselskorpus *Marie Herget Christensen, Tanya Karoli Christensen & Marie Bojsen-Møller*
15.15-15.45	Afslutning v/ Tina Thode Hougaard, Inger Schoonderbeek Hansen og Yonatan Goldshtein

DELTAGERNE

18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Astrid Ag Københavns Universitet astridag@hum.ku.dk	Forældreinvolvering med sociale medier
Liv Moeslund Ahlgren Aarhus Universitet kontakt@livmoeslund.dk	Sprog-sted-forbindelsen problematiseret gennem ældre, stedsstabile talere (sammen med Yonatan Goldshtein)
Margrethe Heidemann Andersen Dansk Sprognævn heidemann@dsn.dk	Fuck hvor nice. Unges brug af engelske lån i Ex on the Beach
Anna Bank Jeppesen Aarhus Universitet abj@cas.au.dk	
Kirstine Boas Aarhus Universitet Kirstine.boas@hotmail.com	
Marie Bojsen-Møller Københavns Universitet mbm@hum.ku.dk	Sproglige træk ved danske trussels-beskeder: første kvantitative analyser af et dansk trusselskorpus (sammen med Tanya Karoli Christensen & Marie Herget Christensen)
Caroline H.V. Boolsen Aarhus Universitet srh359@alumni.ku.dk	Infrastrukturalisme – Studér strukturalismen på nettet (sammen med Henrik Jørgensen)
Simon Borchmann Roskilde Universitet sub@ruc.dk	Handlingsanvisende kortformer i dansk
Lars Brink labri@webspeed.dk	De psykiske syge og de kvindeligt ansatte (sammen med Jørgen Schack)

Andrea Bruun
University College London
andrea.bruun.19@ucl.ac.uk

Kristoffer Friis Bøegh
Aarhus Universitet
kfb@cc.au.dk

Dansk i Dansk Vestindien – om sprogbrug hos den afrocaribiske befolkning på St. Croix før 1917

Christel Christensen
Studerende
christel808@hotmail.com

Ken Ramshøj Christensen
Aarhus Universitet
krc@cc.au.dk

”Jeg er stadig helt vilde med dem!” (sammen med Anne Mette Nyvad)

Marie Herget Christensen
Københavns Universitet
wzr818@hum.ku.dk

Sproglige træk ved danske trusselsbeskeder: første kvantitative analyser af et dansk trusselskorpus (sammen med Tanya Karoli Christensen & Marie Bojsen-Møller)

Tanya Karoli Christensen
Københavns Universitet
tkaroli@hum.ku.dk

Sproglige træk ved danske trusselsbeskeder: første kvantitative analyser af et dansk trusselskorpus (sammen med Marie Herget Christensen & Marie Bojsen-Møller)

Lorenzo Cigana
Københavns Universitet
lorenzo.cigana@hum.ku.dk

Kirsten Dolberg-Møller
Dansk Sprognævn
kld@dsn.dk

Tommy Dotti
Dansk Industri
tommydotti@gmail.com

Katrine Ehlers
Aarhus Universitet
karo@cc.au.dk

Michael Ejstrup
Folketinget
michael.ejstrup@ft.dk

Christina Emborg
Aarhus Universitet
chrisemb@cc.au.dk

Katalin Fenyvesi
SDU
katalin@sdu.dk

Line Geertsen
Aarhus Universitet
line.s.geertsen@gmail.com

Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet
yonatan@cc.au.dk

Bidrag til stødet naturhistorie

Sprog-sted-forbindelsen problematiseret gennem ældre, stedsstabile talere (sammen med Liv Moeslund Ahlgren)

Er København (virkelig) eneste sproglige normcenter? (sammen med Inger Schoonderbeek Hansen)

Sabrina Goll
Christian-Albrechts-Universität zu Kiel
S.goll@isfas.uni-kiel.de

Frans Gregersen
Københavns Universitet
fg@hum.ku.dk

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet
gudik@hum.au.dk

Bjarne S. Sandgaard Hansen Københavns Universitet bssh@hum.ku.dk	Omegnsdialekterne i de københavnske lyduniverser 1600-1950 (sammen med Pia Quist)
Inger Schoonderbeek Hansen Aarhus Universitet jysis@cc.au.dk	Er København (virkelig) eneste sproglige normcenter? (sammen med Yonatan Goldshtein)
Anna Sofie Hartling Dansk Sprognævn ash@dsn.dk	Den første ortografiske rettesnor for dansk – fra læsebog til ordbog (sammen med Thomas Widmann)
Jan Heegård Københavns Universitet janhp@hum.ku.dk	
Miša Hejná Aarhus Universitet misa.hejna@cc.au.dk	Hvordan får vi danskerne til at tale dansk med os? En analyse af sprogskift i interaktioner mellem danskere og udlændinge (sammen med Anne Bothe Jespersen)
Lars Heltoft Københavns Universitet heltoft@hum.ku.dk	Kasus og sætningsled i middeldansk
Peter Juel Henrichsen Dansk Sprognævn pjh@dsn.dk	H.C. Ørsted som inspirator for dansk sprogteknologi
Katrine Strømgaard Hestbæk Aarhus Universitet katrine.hestbaek@gmail.com	
Camilla Søballe Horslund Aarhus Universitet horslund@cc.au.dk	En alternativ, fonetisk baseret fonem-analyse af det danske konsonantsystem (sammen med Rasmus Puggaard & Henrik Jørgensen)

Tina Thode Hougaard Aarhus Universitet nortth@cc.au.dk	Knus fra Marianne, Eva og Tina – hilsner i e-mails (sammen med Eva Skafte Jensen & Marianne Rathje)
Eva Skafte Jensen Dansk Sprognævn esj@dsn.dk	Knus fra Marianne, Eva og Tina – hilsner i e-mails (sammen med Marianne Rathje & Tina Thode Hougaard)
Julie Søndergård Jensen Københavns Universitet juliesoendergaardj@gmail.com	At være eller ikke at være: brugen af *er* i dansk talesprog
Majbrit Jensen Børnehuset Møllehaven majbrit127@gmail.com	
Torben Juel Jensen Københavns Universitet tjuelj@hum.ku.dk	
Viggo Bank Jensen Københavns Universitet vbj@hum.ku.dk	Roman Jakobson og Eli Fischer-Jørgensen om dansk fonologi
Anna Bothe Jespersen Aarhus Universitet anna.jespersen@cc.au.dk	Hvordan får vi danskerne til at tale dansk med os? En analyse af sprogskift i interaktioner mellem danskere og udlændinge (sammen med Míša Hejná)
GustavJohannessen Aarhus Universitet Gustavstyrbjoern@yahoo.dk	
Philip Vang Johansen Københavns Universitet phvajo@gmail.com	

Henrik Jørgensen Aarhus Universitet norhj@cc.au.dk	En alternativ, fonetisk baseret fonemanalyse af det danske konsonantsystem (sammen med Camilla Søballe Horslund & Rasmus Puggaard) Infrastrukturalisme – Studér strukturalismen på nettet (sammen med Caroline Boolsen)
Maria Jørgensen Aarhus Universitet marijo@cc.au.dk	Proform-spørgsmål på dansk: form og funktion
Sabine Kirchmeier Kirchmeier.dk sabine@kirchmeier.dk	
Anne Larsen Københavns Universitet anne-larsen@hum.ku.dk	
Laura Bang Lindegaard Aalborg Universitet laura@hum.aau.dk	Informationsstruktur i interaktion: betingelsesledsætninger i DR's Debatten (sammen med Line Sandst)
Tine Lykkegaard Aarhus Universitet 201508615@post.au.dk	'Lak' og 'eow' – nye(re) interjektioner i aarhusiansk (sammen med Ditte Zachariassen)
Anne Mahler Schmidt Aarhus Universitet anne.mahler.schmidt@gmail.com	
Heidi McGhee Aarhus Universitet h.mcghee@cc.au.dk	Glossematikken i Aarhus
Nicholas Mikkelsen Aarhus Universitet nicholas.mikkelsen@cc.au.dk	*Ikkå* – syntaks, prosodi og interaktionelle funktioner (sammen med Ditte Zachariassen)

Ehm Hjorth Miltersen
Aarhus Universitet
e.hjorth@hotmail.com

Cilline Mølkær
Aarhus Universitet
cmolkar@gmail.com

Ida Elisabeth Mørch
Dansk Sprognævn
moerch@dsn.dk

Signe Nebel
Aarhus Universitet
Signenebeljoergensen@gmail.com

Michael Nguyen
Dansk Sprognævn
mn@dsn.dk

Anne Mette Nyvad
Aarhus Universitet
amn@cc.au.dk

Thomas Olander
Københavns Universitet
olander@hum.ku.dk

Jeanette Olsen
jeanettenortoft@hotmail.com

Liva Ella Olsen
Københavns Universitet
Livaellaolsen@gmail.com

Michael Pedersen
mich.peders@gmail.com

Postpositionelt *fra*

”Jeg er stadig helt vilde med dem!”
(sammen med Ken Ramshøj Christensen)

Kathrine Thisted Petersen Aarhus Universitet norktp@cc.au.dk	*Det er lidt sådan noget jeg tænker* – den vage formulerings styrke i uformel dansk sprogbrug
Rasmus Puggaard Leiden University r.p.hansen@hum.leidenuniv.nl	Affrikation af klusiler i jyske dialekter En alternativ, fonetisk baseret fonem-analyse af det danske konsonantsystem (sammen med Camilla Søballe Horslund & Henrik Jørgensen)
Pia Quist Københavns Universitet pia.quist@hum.ku.dk	Omegnsdialekterne i de københavnske lyduniverser 1600-1950 (sammen med Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen)
Marianne Rathje Dansk Sprognævn mr@dsn.dk	Knus fra Marianne, Eva og Tina – hilsner i e-mails (sammen med Eva Skafte Jensen & Tina Thode Hougaard)
Ole Ravnholt orsprog.dk or@orsprog.dk	
Lene Rotne Dansk Sprognævn lenrot@dsn.dk	Skriftlig dansk til studentereksamen. En undersøgelse af gymnasieelevers skriftlige danskniveau
Line Sandst Aalborg Universitet sandst@hum.aau.dk	Informationsstruktur i interaktion: betingelsesledsætninger i DR's Debatten (sammen med Laura Bang Lindegaard)
Jørgen Schack Dansk Sprognævn schack@dsn.dk	De psykiske syge og de kvindeligt ansatte (sammen med Lars Brink)
Andrea Siem Lancaster University andreasiem@hotmail.com	

Mikołaj Sobkowiak
Adam Mickiewicz Universitet i Poznan
miksobko@amu.edu.pl

Kristina Sommerlund
Aarhus Universitet
sommerlund12@yahoo.com

Brugen af innovative 'citatmarkører' (quotatives) i dansk talesprog

Jakob Steensig
Aarhus Universitet
linjs@cc.au.dk

Nina Sternitzke
Universität Kiel
n.sternitzke@isfas.uni-kiel.de

Janusz Stopyra
Uniwersytet Wrocławski
janusz.stopyra@uwr.edu.pl

Andrzej Szubert
Adam Mickiewicz universitetet
szubert@amu.edu.pl

I det Herrens år – et eksempel på orddannelse, inkongruens eller måske noget helt andet?

Søren Sandager Sørensen
Aarhus Universitet
soerensandagersoerensen@gmail.com

Tvunget *ja/nej*-svar som interviewformat

Sten Vikner
Aarhus Universitet
sten.vikner@cc.au.dk

Den strukturelle asymmetri mellem det indirekte og det direkte objekt i dansk

Peter Widell
Aarhus Universitet
norwidell@cc.au.dk

Hvor meget i sproget er tanke og hvor meget spillebrik?

Thomas Widmann
Dansk Sprognævn
tw@dsn.dk

Den første ortografiske rettesnor for dansk – fra læsebog til ordbog (sammen med Anna Sofie Hartling)

Hannah Williams
hannahfedderwilliams
@gmail.com

Ditte Zachariassen
Aarhus Universitet
diza@cc.au.dk

'Lak' og 'eow' – nye(re) interjektioner i aarhusiansk (sammen med Tine Lykkegaard)

Ikkå – syntaks, prosodi og interaktionelle funktioner
(sammen med Nicolas Mikkelsen)

Freja Zierau
Aarhus Universitet
201809333@post.au.dk

Resumé:

Forældreinvolvering med sociale medier

Astrid Ag
Københavns Universitet

I SoMeFamily-projektet undersøger vi sociale mediers kommunikative funktioner i familien. Vi belyser dette gennem etnografiske observationer og mikroanalyser af familiemedlemmers hverdagssprogbrug på og omkring sociale medier. Gennem analyser af hvordan de unge og deres familier bruger og taler om sociale medier, undersøger projektet bl.a. hvordan sociale medier påvirker familiesocialisering. I dette oplæg kigger jeg mere specifikt på hvordan forældre via sociale medier er involveret i deres teenagebørns hverdagsliv. Både inden for familieforskning og i den bredere offentlighed er der stort fokus på forældres øgede involvering i deres børns liv. Den næsten konstante tilgængelighed som mobiltelefoner og sociale medier giver, hvor forældre og børn kan være i kontakt med hinanden selvom de fysisk er hver for sig, bliver ofte nævnt som en forstærkende faktor for udviklingen i forældrerollen. Vi ved dog ikke meget om hvordan familiernes digitalt medierede interaktioner ser ud. Det kigger jeg nærmere på i dette oplæg hvor jeg med udgangspunkt i sproglig etnografi undersøger hvordan forældreinvolvering udøves på sociale medier og hvilken rolle de unge spiller i forældreinvolveringspraksisserne. Projektets data består af feltdagbøger, interviews samt en bred vifte af lydoptagelser og data fra sociale medier indsamlet blandt to københavnske gymnasieklasser samt 14 af de unges familier.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Hows nu det jysk!
Når dialektinformanten ikke taler jysk nok

Liv Moeslund Ahlgren & Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet

1. Indledning

En grundlæggende antagelse i den traditionelle dialektologi er, at der findes en naturlig forbindelse mellem sprog og steder; et menneske taler på en bestemt måde, hvis det kommer fra et bestemt sted, og vil have ét primært sprog, der er naturligt og autentisk for dem (Auer 2013, Quist 2017). Denne forestilling er oftest blevet problematiseret på baggrund af unge menneskers sprogbrug i globaliserede og urbane samfund med høj mobilitet (e.g. Blommaert 2010, Quist 2010). Gennem kvalitative og kvantitative, lingvistiske og etnografiske undersøgelser er det gentagne gange påvist, hvordan sprogbruget i sådanne samfund ikke formes af sted alene men af komplekse sociale processer og kontekstafhængige identitetspraksisser (e.g. Blommaert 2013, Maegaard et al. 2019). I denne artikel argumenterer vi for, at det samme kan påvises i jyske dialektoptagelser fra 1970'erne. Selvom der er tale om gamle og stedsstabile talere, ser vi, at deres sprogbrug ikke rent afspejler det sted, de er fra, men at de orienterer sig sprogligt mod deres forståelse af den kontekst, de indgår i.

Antagelsen om en naturlig forbindelse mellem sprog og sted har nogle konsekvenser for måden, man forstår sproglig variation på. Det kan føre til den opfattelse, at talere tilhører ét bestemt sted og har ét primært, autentisk sprog (Auer 2013). Stedet bliver en slags beholder for sproget, og enkelte taleres sprogbrug og erfaringer kan udelades af sprogbeskrivelsen. Sproget ses dermed som noget stabilt og generaliserbart, hvis autenticitet kan gøres til genstand for objektiv bedømmelse.

Materialet, der ligger til grund for vores undersøgelse, er dialektinterviews optaget af ansatte ved Aarhus og Københavns Universitet mellem 1971 og 1976 samt et detaljeret sæt af metadata nedfældet i forbindelse med optagelserne. Optagelserne var en del af et større projekt, der havde til formål at dokumentere de traditionelle dialekter og skikke landet over (se Goldshtein & Puggaard 2019 for et overblik). I vores undersøgelse har vi valgt at fokusere på de 947 optagelser fra Jylland, da det er den del af materialet, vi har bedst kendskab til og da det ikke er blevet anvendt til forskning i samme grad som ømålsoptagelserne.

I disse interviews taler en eller flere dialektologer med en eller flere dialektinformanter om landbobefolkningens liv og traditioner. Ofte bliver informanterne bedt om at fortælle om deres barndom, og der bliver spurgt ind til fx høsten, bagningen, fejringen af helligdage eller lignende. Vi fokuserer i vores undersøgelse på steder i optagelserne, hvor informanternes sprogbrug ikke lever op til dialektologens forventninger. Dette fremprovokerer ofte en reaktion fra dialektologen i form af en rettelse eller en metasproglig kommentar, som af informanterne bliver behandlet ret forskelligt. Begge parters reaktioner siger noget om, hvordan de forholder sig til sprogbrug og sproglig variation.

Vi har god adgang til sprogsynet i den dialektologiske tradition fra adskillige dialektbeskrivelser og værker indeholdende metodiske refleksioner (fx Brøndum-Nielsen 1927, Kristensen 1933, se Hovdhaugen et al. 2000 for et overblik). I vores konkrete kontekst har vi yderligere adgang til metadataet, der udover at indeholde faktuel information om optagelserne og informanterne også indeholder vurderinger af kvaliteten af informanternes viden og sprog. Vi har dog ikke i nær så høj grad adgang til landbobefolkningens sprogholdninger. Deres syn er ikke i særligt stort omfang nedskrevet af dem selv, og de har ikke i nævneværdig grad været genstand for sociolingvistisk undersøgelse (Pedersen 2009a:78). Vores primære mål med artiklen er derfor at undersøge informanternes holdning til sproglig variation. Yderligere ønsker vi at vise, at det enorme korpus af dialektoptagelser rummer et uudnyttet potentiale for videre sociolingvistisk undersøgelse.

2. Dialektologernes opfattelse af sprog og sted

Den videnskabelige interesse i de danske dialekter udspringer af 1800-tallets nationalromantiske ideer. Dialekterne, eller 'folkemålene', blev anset som repræsenterende nationens natur og ånd, uspoleret af fremmed indflydelse og i modsætning til rigsmålet, der er fjernet fra sin naturlige kerne gennem det moderne livs kultiverende effekter. Fra midten af 1900-tallet afløses det nationalromantiske paradigme delvist af en strukturalisme inspireret af Louis Hjelmslevs glossematik (fx 1943). Metodisk set forblev dialektbeskrivelsen dog i store træk tilbageskuende, og man søgte fortsat de ældste dialektformer, ikke fordi de blev set som mere autentiske eller ægte, men fordi de blev set som mere systematiske og konsistente (Pedersen 2009a). Man søgte derfor ikke-mobile og gamle talere, såkaldte NORM-informanter: Non-mobile, older, rural males (Chabers & Trudgill 1980). Inspireret af William Labov (1966) og sociolingvistikkens første bølge ser vi en spirende interesse for talerintern variation i slutningen af 1970'erne og starten af 1980'erne (fx Kristensen 1977). Som vi skal se i det følgende, har disse strømninger dog ikke haft nogen særlig indflydelse på det materiale, vi her undersøger.

Den mest direkte kilde, vi har til sprogsynet hos de dialektologer, der indgår i vores data, er det metadata, de har nedfældet om netop det data, vi analyserer – især deres vurderinger af informanternes sprog. Den gennemgående tendens i dette data er, at informanternes sprog vurderes på fire parametre, som kan kaldes: ægthed, tid, sted og træk (se Goldshtein & Ahlgren, under udgivelse).

En dialekts ægthed eller renhed vurderes, som det kan ses i (1) og (2), i forhold til graden af påvirkning fra rigsmålet – enkelte steder dog også af tysk eller nabodialekter. Det, der kendetegner den upåvirkede dialekt, er, at den er gammel og ikke indeholder dialektfremmede træk. Eksempler fra data følges af en angivelse af sognet, hvor materialet er indsamlet, samt arkiveringsnummeret på det bånd ,dataet relaterer til.[1]

[1] Alle optagelserne er offentligt tilgængelige via Det Kongelige Biblioteks hjemeside, hvor de kan tilgås ved hjælp af båndnummeret. Ønsker man at finde optagelsen 689 fra Malle, følger man linket https://dansklyd.statsbiblioteket.dk/lydoptagelse/-?eid=Dialekt_p689. De sidste tal i linket svarer altid til optagelsens båndnummer. Det analyserede metadata kan udleveres ved kontakt til artiklens forfattere.

(1) *Sprogligt: Slemme og hyppige indslag af [rigsmål], men de gamle former forekommer også.* (Malle, 689)
(2) *Har specielt i beg. mange efterhængte artikler og andre rigsmålstræk, senere under optagelsen mere ren dialekt.* (Fjelstrup, 3)

Centralt for vurderingen af, om en dialektoptagelser er god eller dårlig, er, om sproget vurderes som tilstrækkeligt gammelt. I (1) så vi, hvordan attributtet gammel blev brugt i modsætning til de negativt vurderede rigsmålsformer. Gennemgående i data finder vi også kollokationen mellem *god* og *gammel* som i (3).

(3) *Godt og gammeldags sprog, næsten uden rigsmålsindslag* (Hjardemål, 1040)

Det sted, som en dialekt forventes at repræsentere, er sognet, som ses i (4). En optagelsessession er tilfredsstillende, hvis et sogn vurderes som dækket. Graden af bundethed, en dialekt har til et bestemt sogn, understreges af eksempel (5), hvor der sås tvivl om, hvilken af to dialekter informanten taler, til trods for at der er under 10 km i fugleflugt mellem de to steder.

(4) *Optagelsen karakteriseres som middel til god. Sognet kan næppe dækkes bedre.* (Lerup, 223)
(5) *Indtaleren taler god Dialekt, men da han i ca. 20 år har været købmand i Jejsing (Hostrup sogn), og da man kun kender meget lidt til Dialekten i Ubjerg, er det umuligt at sige, hvilken dialekt J.d.L. repræsenterer.* (Ubjerg, 60)

Vurderinger af en optagelses sproglige kvalitet laves ofte på baggrund af enkelttræk, der vurderes som værende fremmede for dialekten. Både i (1) og (6) er det påpegede træk den efterhængte bestemte artikel, der findes i rigsmålet og de fleste dialekter, men som ikke traditionelt findes i Vestjysk.

(6) *Sproget er opblandet m. adskillige rigsmålsformer (bl.a. en del tilf. af efterhængt art.), men vi mener, at det stort set afspejler nutidens dagligsprog på øen.* (Fur, 415)

Dialekten ses altså som noget statisk og ekstremt stedsspecifikt, der hører til en bestemt tid, og som er uafhængig af de talendes faktiske sprogbrug. Sproget bliver opfattet som noget, der findes uafhængigt af den umiddelbare kontekst. Dialektologerne har desuden mange steder også en forståelse af, hvad der udgør den autentiske dialekt, forud for deres møde med informanterne. Dialektinformanten ses altså som en repræsentant for sproget på et specifikt sted, og kvaliteten af dennes sprog afhænger af, i hvor høj grad dette lever op til dialektologens forventninger. Sproget bliver således fremstillet som noget, der kan vurderes som rigtigt eller forkert. Dette syn findes ikke bare i metadataet, men kommer også frem flere steder i de faktiske samtaler, hvor dialektologerne kommenterer eller retter på informanternes sprogbrug.

3. Analyse

I vores analyse har vi valgt at fokusere på steder i optagelserne, hvor dialektologerne reagerer på, at informanternes sprog ikke lever op til deres forventninger. De har vi gjort, da interaktionen omkring disse uoverensstemmelser ofte viser noget om informanternes sprogforståelser, som ellers ikke bliver italesat. Vi fandt disse eksempler ved først at gennemgå alle vurderinger i metadataet og opdele dem efter, om informanternes sprog var vurderet negativt, positivt eller neutralt. Af de 975 optagelser kodede vi 584 som vurderet positivt, 281 neutralt, 42 negativt og 91 manglede en bedømmelse. Vi gennemlyttede nogle af de optagelser, hvor vurderingen af informanternes sprog var vurderet klart negativt, indtil vi havde omkring 20 af disse konfrontationer. Vores udvalgte brudstykker er derfor hverken repræsentative for det samlede interviewmateriale eller for den landlige dialekttalende befolkning. Dog mener vi, at de kan være et udmærket udgangspunkt for en forståelse af de sproglige ideologier og praksisser hos denne befolkningsgruppe, hvis stemmer ikke normalt bliver hørt. Vores brudstykker er fundet ved at gennemlytte ganske få optagelser, og hvis man dykker ned i den store

mængde tilgængeligt data, vil man sandsynligvis kunne finde flere eksempler, hvor informanternes sproglige ideologier og praksisser bliver synlige. Vores analyse kan derfor fungere som et vidnesbyrd om, at disse findes og som et forslag til, hvordan man kan tilgå og beskrive dette.

3.1 Sagde I æt stowe?

Det første eksempel kommer fra et interview med Martha (MT) og Anders (AT) fra Ny i Midtvestjylland. Begge informanter er nogle af de ældste mennesker i sognet og har aldrig boet andre steder. I metadataet beskrives deres dialekt som "*ret påvirket af rm., efter MT´s skøn under påvirkning af turisterne, som familien har haft megen forbindelse med*" (Ny, 733). Dette peger, ligesom vi har set tidligere, på, at udefrakommende indflydelse ses som en trussel mod den autentiske dialekt, som i sig selv til gengæld er stabil og ren. I det følgende uddrag er MT blevet bedt om at fortælle om stuehusets indretning, og vi ser, hvordan udtalen af *stue* [stuːə~stuːu] i stedet for den mere traditionelt dialektale *stowe* [stɔʊ] får dialektologen OR til at reagere.

<u>3.1. Stowe (Ny, 733: 04:48)</u>
OR dialektolog, AT informant (mand), MT informant (kone)

1	OR:	jeg vil godt have hørt lidt om ellers hvordan sådan en stue- / stowehus/ den var indrettet
2	AT:	nå jamen [det
3	OR:	[ka du komme lidt ind på det
4	AT:	mja det kan jeg da
		[To linjer udeladt]
7		ja æ /stowehus/ den var indret ja det var små stu- ja nej der var en stor stue ud til ud til vejen=
8	OR:	sagde I æt /stowe/
9	AT:	/stowe/ ja stue ja /stowe/ ja
10	OR:	ja
11	AT	der var en stor /stowe/ oppe eh en /firefagsstowe/ med...

I linje 7 bruger AT først den dialektale form *stowehus* og dernæst den mere standarddanske form *stue*. Herefter afbryder OR med spørgsmålet *sagde I æt stowe*. Spørgsmålet er formuleret som en interrogativ med negation, på hvilket der generelt forventes et positivt svar (Heritage 2002, Heinemann 2008). Ved at bruge den dialektale negation *æt* viser OR, at han har kendskab til dialekten, og placerer sig dermed i en position, hvor han har mulighed for at vurdere, hvordan dialekten bør tales. I sin formulering af spørgsmålet bruger OR flertalspronomenet *I* og datidsformen *sagde*. AT italesættes som repræsentant for en dialekt, der taltes af en bestemt befolkningsgruppe på et bestemt tidspunkt. Korrektheden af den ene form over for den anden bliver på den måde vurderet ud fra nogle generelle forestillinger om dialekten i stedet for AT's faktiske sprogbrug. OR's kommentar viser, hvordan sproget bliver opfattet som noget, der objektivt tilhører et sted snarere end noget, der skabes af talerne.

AT svarer med *stowe ja stue ja stowe ja*, hvor han skifter mellem de to former og *ja*, men uden eksplicit at binde sig til en af dem. Både i linje 7 og senere i interviewet bruger han begge de to former, hvilket kan tyde på, at begge former sameksisterer i hans repertoire og begge anses for passende i samtalesituationen. Vi kan naturligvis ikke vide, om de to former har forskellige sociale værdier for AT, men de ser ud til at blive behandlet som nogenlunde ligeværdige. Det interessante ved AT's svar er, at valget mellem de to former ser ud til at være afhængig af den umiddelbare kontekst og ikke sker ud fra en forestilling af, hvilken form der generelt er rigtig eller forkert. Hvor dialektologen vurderer sproget på et generelt plan, tager AT udgangspunkt i sin egen sproglige virkelighed og den umiddelbare kontekst.

3.2 Sagde I ikke såltet?

Det næste eksempel kommer fra et senere tidspunkt i samme interview, hvor OR spørger ind til opbevaring af mad i spisekammeret. Igen udfolder der sig en metasproglig udveksling på baggrund af udtalen af et bestemt ord, nemlig ordet *saltet*, som på det regionale standardsprog udtales [sæltət], men på den traditionelle dialekt udtales *såltet* [sʌltət]. Selvom udgangspunktet er meget det samme som i eksemplet før, bliver spørgsmålet behandlet ret anderledes af informanterne.

3.2 (Ny, 733: 11:07)
OR dialektolog, AT informant (mand), MT informant (kone)

1	OR:	og de havde spisekammer sagde du
2	MT:	ja ja men det kunne da æt holde sig deroppe
3	AT:	næh
4	MT:	det skulle da ned i æ kulde
5	AT:	der var sådan
6	MT:	og der var jo æ saltkar og den stod jo også dernede
7	AT:	ja
8	MT:	det blev jo saltet i stedet for at putte i æ fryser
9	OR:	sagde I saltet, sagde I ikke /såltet/
		(0.7)
10	MT:	nåh ja det kan da godt ske de sagde /såltet/ dengang det ved a æt det gjorde de måske nok
11:	AT:	hehehe jo
12:	MT:	hehe det gjorde de nok

I dette eksempel afbryder OR MTs fortælling med spørgsmålet *sagde I saltet, sagde I ikke såltet* i linje 9. Spørgsmålet består af to interrogative ytringer med forskellig polaritet. To udtaler af samme ord præsenteres, men der lægges op til, at den sidste af de to forventes at være korrekt, da den er indlejret i et spørgsmål med en negation. Igen viser flertalspronomenet og brugen af datidsformen, at svaret forventes at være baseret på et sprog, der er generaliserbart ud over den givne samtalesituation og de involverede samtaleparter. MTs svar starter med *nåh ja, det kan da godt ske de sagde såltet*. Interessant ved dette er, at hun accepterer spørgsmålets tidslige referenceramme, altså at der bliver spurgt ind til, hvordan sproget blev brugt engang. Ved at bruge pronomenet *de* i stedet for *vi* afviser hun dog, at den fortidigere sprogbrug skulle være relevant for hende selv.

3.3 Hows nu det jysk

Det næste eksempel kommer fra et interview fra Vester Vedsted i Sydvestjylland. Informanterne er Peder (PH) født i 1886 og hans søn Johan (JH) født i 1924, som begge har boet i området hele deres liv. Den sproglige evaluering i metadataet lyder således: ”*Sprogligt: Næsten lige så meget “rigsmål” som dialekt. Til trods for sin høje alder synes PH ikke at bruge sin dialekt til daglig”* (Ribe, 1017). PH forventes altså at have én bestemt, autentisk dialekt uafhængigt af hans faktiske sprogbrug. Det i PH’s sprog, der ikke betegnes som dialekt, kaldes *”rigsmål”* i citationstegn, hvilket indikerer, at det heller ikke rigtigt tilhører denne kategori. Hans sprog er altså hverken autentisk dialekt eller rigsmål, men noget ukategoriserbart og ugenkendeligt.

I det følgende er PH blevet bedt om at fortælle om sit første minde og fortæller om en voldsom storm i 1894. To ting har særlig interesse for os; dels linje 2, hvor dialektologen (PA) afbryder med en metasproglig kommentar, og dels PH’s manglende respons på dette.

<u>3.3. Hows nu det jysk (Ribe, 1017: 0:16)</u>
PA dialektolog, IE dialektolog, PH informant, JH informant

1	PH:	noget af det første a kan /hows/ Ja det var jo i eh- på eksempel i attenhundrede fire og halvfems tror a det var da havde min farbror bryllup og da vi kørte hjem fra brylluppet det stod her ude på en anden gård i Øster Vedsted
2	PA:	/hows/ nu det jysk
3	PH:	ooog der var der et forfærdeligt stormvejr fra sydvest og det resulterede også i at der kom en stormflod det var jo ikke så få år før diget blev bygget

PH anvender i sin tale i linje 1 en række umiskendeligt jyske træk. Han bruger typiske dialektale leksemer som førstepersonspronomenet *a* i stedet for det rigsdanske *jeg* og *hows* i stedet for *huske*. Videre har hans sprog gennemført apokope og en del vokalkvaliteter, der er typiske for egnen fx [kʰœɐ̯t] snarere end det standarddanske [kʰøɐ̯tə]. Desuden er PH’s prosodi udpræget vestjysk. Denne samling af træk ville man ikke forvente at finde noget andet sted i landet. Alt dette til

trods afbryder PA i linje 2 fortællingen med kommentaren *hows nu det jysk*, hvilket vidner om, at sproget ikke bliver opfattet som rigtigt jysk. PA bruger også dialektordet *hows* og fremstiller dermed sig selv som vidende om, hvordan dialekten bør tales. Det er med stor sandsynlighed brugen af *brylluppet* med efterstillet artikel frem for *æ bryllup*, som PA reagerer på. Dette træk er altså tilstrækkeligt til at tilsidesætte alle de andre traditionelle dialekttræk i vurderingen af dialektens autenticitet. PH trækker på første ord efter afbrydelsen, men ser ikke ellers ud til at reagere på det, og der kan ikke umiddelbart observeres nogen ændringer i hans sprogbrug. Flere gange i det efterfølgende anvender han efterstillet artikel og dialektologerne påpeger det senere mere direkte. Der er altså ikke noget i PH's ageren, der antyder, at han finder kommentaren relevant som handlingsanvisende. Hvis PH ikke ser nogen modsætning mellem det sprog, han selv taler, og jysk, så bliver PA's kommentar meningsløs som metasproglig kommentar.

3.4 I dag hedder det Riif, gamle

I det sidste eksempel, vi vil præsentere, er der en mere eksplicit italesættelse af, hvordan dialektologerne og informanterne har forskellige referencerammer for, hvad der er rigtigt eller forkert. Uddraget kommer fra samme interview som eksempel 3.4 med Peder (PH) og sønnen Johan (JH) fra Vester Vedsted i Sydvestjylland. Her taler de om et får, der var blevet taget af strømmen og ført ned ad en flod. Det interessante ved dette eksempel er, at det er en af informanterne selv, JH, der reagerer på sin fars brug af formen *Ribe* frem for den traditionelle lokale variant *Riif*.

3.4 Riif (Ribe, 1017: 9:36)

IE dialektolog, PA dialektolog, PH informant (far), JH informant (søn)

1	PH:	den landede jo derovre på det er ved siden af æ (forsøgsgård)
2	JH:	nå, det ved jeg æt lige hvad det hedder
3	IE:	men det var altså her i æ by
4	JH:	nej [det var inde inde ved /Riif/
5	IE:	[nå nå

6	PH:	ja, det var inde tæt ved Ribe, ja
7	JH:	ja, i dag hedder det æt Ribe der hedder det /Riif/ gamle
8	IE:	ja
9	PH:	ja
10	IH:	[latter]
11	PH:	mm, ja

JH fortæller, hvor fåret blev ført hen, og bruger i linje 4 formen *Riif*, hvorefter faderen PH bekræfter ytringen, men bruger formen *Ribe* i stedet. Det skal nævnes, at PH i løbet af interviewet har anvendt begge former i flæng, hvorfor vi kan antage, at de er sameksisterende i hans sprog og begge er passende for ham at bruge i denne samtalesituation. I linje 7 kommer JH med kommentaren *ja, i dag hedder det æt Ribe der hedder det /Riif/ gamle*. Dette er en anderledes type metalingvistisk kommentar end dem, vi har set fra dialektologerne i de tidligere eksempler. Referencerammen for vurdering af sproglig korrekthed er *i dag*, hvilket må forstås som selve interviewsituationen. Med kommentaren anerkender JH, at dialektologerne søger en bestemt sproglig variant, hvor kun formen *Riif* er tilladt. Samtidig viser han, at denne variant ikke er den eneste naturlige for ham og hans far. JH viser på den måde eksplicit, at hans og faderens egen sproglige praksis er forskellig fra dialektologernes forestilling. Et andet interessant aspekt ved kommentaren er, at den viser, hvordan JH orienterer sig efter den umiddelbare kontekst i beslutningen om, hvad der er rigtigt og forkert sprog. Tidligere har vi set, hvordan dialektologernes vurdering af sproglig korrekthed er baseret på en generel antagelse om, hvad den autentiske dialekt er. Her er sproglig korrekthed derimod baseret på samtalekonteksten og en orientering mod modtagerens forventninger. JH undlader at bruge formen *Ribe*, ikke fordi han mener den er forkert, men fordi han ved, at dialektologerne mener, den er forkert.

4. Konklusion

Målet med denne artikel har været at vise, hvordan dialektoptagelserne fra 1970'erne kan bruges til at give et indblik i den ældre, stedsstabile landbobefolknings sprogbrug og -holdninger. Som tidligere nævnt er denne gruppe ikke særligt velrepræsenteret i den sociolingvistiske forskning (Pedersen 2009a:78). Disse optagelser giver os adgang til denne befolkningsgruppes sprogbrug. Vi mener, at nedslag i øjeblikke i samtalerne, hvor der opstår en uoverensstemmelse mellem dialektologernes forventninger og informanternes praksis kan give et indblik i førstnævntes sprogforståelse og sprogbrug.

Til trods for at informanterne er udvalgt som ideelle repræsentanter for deres sted, ser vi, at standarddanske og traditionelt dialektale former ser ud til at sameksistere i informanternes sprogbrug og nogle gange bruges i flæng. På den måde kan informanterne ikke siges at have ét homogent, autentisk sprog, som rent reflekterer det sted, de kommer fra. Deres sproglige repertoire ser ud til at være målrettet deres forståelse af den givne samtalesituation på baggrund af deres egen sproglige erfaring. Dialektologernes metasproglige kommentarer og rettelser mødes nogle gange med modstand, nogle gange med accept og bliver andre gange slet ikke opfattet som metasproglige kommentarer grundet grundlæggende forskelle i sprogforståelsen. Sprog-sted-forbindelsens naturlighed kan dermed ikke blot problematiseres på baggrund af unge menneskers sprogbrug i globale og urbane kontekster, men også på baggrund af ældre stedsstabile talere på landet.

Litteratur

Auer, Peter (2013) The Geography of Language: Steps toward a New Approach. *FRAGL 16,* working paper.

Blommaert, Jan (2010) *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, Jan (2013) *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexit*y. Bristol: Multilingual Matters.

Brøndum-Nielsen, Johannes (1927) *Dialekter og Dialektforskning*. København: J.H. Schultz Forlag.

Chambers, Jack & Peter Trudgill (1980) *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goldshtein, Yonatan & Rasmus Puggaard (2019) Overblik over Danske Dialektoptagelser. *Ord og Sag* 39:18-28.

Goldshtein, Yonatan & Liv Ahlgren (Under udgivelse) Ideologies of language and place: conflicting expectations to dialectal speech between informants and dialectologists. *Journal of Postcolonial Linguistics*.

Heinemann, Trine (2008) Questions of accountability: yes-no interrogatives that are unanswerable. *Discourse Studies* 10:55-71.

Heritage, John (2002) The limits of questioning: negative interrogatives and hostile question content. *Journal of Pragmatics* 34:1427-1446.

Hjelmslev, Louis (1943) Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse. *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Universitetets Aarsfest, 11 1943*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S:3-113.

Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen & Bengt Sigurd (2000) *The History of Linguistics in the Nordic Countries.* Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Johnstone, Barbara (2011) Language and place. Rajend Mesthrie (red.). *The Cambridge handbook of sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press:203-218.

Kristensen, Marius (1933) *Folkemål og sproghistorie*. København: H.H. Thieles bogtrykkeri.

Kristensen, Kjeld (1977) Variationen i vestjysk stationsbymål. En kvantitativ sociolingvistisk dialektundersøgelse i Vinderup, Ringkøbing amt. *Dialektstudier* 4:29-109.

Labov, William (1966) *The Social Stratification of English in New York City*. Washington DC: Center for Applied Linguistics.

Maegaard, Marie, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (2019) Transversal Perspectives on Standardization as Sociolinguistic Change. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (red.) *Standardization as Sociolinguistic Change: A Transversal Study of Three Traditional Dialect Areas*. New York/London: Routledge:219-227.

Pedersen, Ingelise (2009a) Dialektbegrebets opkomst og nationalromantikken. Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer & Iben Stampe Sletten (red.). *Dialektforskning i 100 år*. København: Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet:65-82.

Pedersen, Inge Lise (2009b) 500 års landbohistorie spejlet i talesproget. De danske dialekters død i fire akter. *Landbohistorisk tidsskrift* 2:42-71.

Quist, Pia (2010) Untying the language-body-place connection: A study on linguistic variation and social style in a København community of practice. Peter Auer & J. E. Schmidt (red.). *Language and Space*. Berlin: de Gruyter Mouton:632-648.

Quist, Pia (2017) Sprog-krop-sted: Dialektsamfundets meningsskabende orden. *Nordica Helsingiensia* 48:57-71.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Fucking nice. Engelske lån i Ex on the Beach

Margrethe Heidemann Andersen
Dansk Sprognævn

I den offentlige debat støder man med jævne mellemrum på udsagn om at unge bander for meget, og at deres sprog er fyldt med engelske låneord. Disse holdninger tog Kommagasinet fat på i en artikel fra august 2017, hvor man bl.a. kunne læse følgende udsagn om de unges sprog:

OMG det er LOL, hverdagssnak for nogle og volapyk for andre. Unge blander skrift- og talesprog, engelsk med dansk, opfinder slang og taler, så det skurrer i ældre ører. De er flittige brugere af fuck og tøver ikke med at tage de værste ord og vendinger i brug (https://kommagasinet.dk/omg-det-er-sygt-at-tale-dansk/).

I en artikel på dr.dk kunne man d. 1.11.2020 læse at bandeordet *fuck* er blevet så populært blandt unge under 25 at det stort set har fortrængt alle danske bandeord (https://www.dr.dk/nyheder/kultur/glem-alt-om-fanden-sgu-og-satan-fuck-har-erstattet-stort-set-alle-de-gamle-danske) – eller med andre ord: Engelsk vinder indpas i de unges sprog. Men passer det at unge blander engelsk med dansk, at de er flittige brugere af bandeordet *fuck*, og at de stort set ikke bruger danske bandeord længere? Det ved vi faktisk ikke ret meget om, for der mangler nye undersøgelser af den generelle brug af engelske lån blandt unge og mere specifikt af unges brug af engelske bandeord. Den hidtil største danske undersøgelse af unge danskeres talesprog er Marianne Rathjes 10 år gamle ph.d.-afhandling (Rathje 2010), der bl.a. omhandler brugen af engelske lån i 3 generationer. Denne

undersøgelse viste at unge brugte lidt flere engelske lån end ældre generationer, men at der stadigvæk var tale om en ret begrænset mængde lån, nemlig 1,2 % (Rathje 2010:163 f.). Undersøgelsen viste også at bandeordet *fuck* på daværende tidspunkt ikke var så udbredt i de unges sprog at det kunne komme ind på en top-3 over de mest brugte bandeord (Rathje 2010:152), men noget kunne altså tyde på at dette bandeord er blevet mere frekvent i dansk siden da. Formålet med artiklen her er derfor at undersøge dels hvor frekvent bandeordet *fuck* er i dag i unges talesprog, dels hvor mange engelske lån unge generelt bruger for derved at kunne kaste nyt lys over unge danskeres brug af engelske lån i talesproget.

Artiklen er struktureret således at det første afsnit omhandler de fordele og ulemper der er ved at benytte Ex on the Beach (og andre realityserier) som kilde til undersøgelser af talesprog. I de næste afsnit beskrives den metode der er anvendt til artiklen her, og de overordnede resultater præsenteres, både med hensyn til fraser og flerordsforbindelser og med hensyn til enkeltord. Herefter skifter artiklen fokus fra det overordnede niveau til et mere detaljeret niveau der dels omhandler unges brug af bandeordene *fuck* og *fucking* nu og tidligere og de unges brug af *fucking* i Ex on the Beach. Artiklen afrundes med en konklusion der peger på at unge formentlig bruger lidt flere engelske lån i dag end tidligere, men at det især er bandeord som *fucking* og *fuck* der præger deres sprog.

Ex on the Beach

Det er klart at en undersøgelse af hvordan unge taler, ideelt set indebærer at alle områder af talesproget undersøges, fx i forhold til formelt og uformelt sprog og i forhold til forskellige sociale kontekster. Det har imidlertid ikke været muligt inden for rammerne af artiklen her, og jeg har derfor koncentreret mig om unges uformelle talesprog sådan som det kommer til udtryk i det populære realityprogram Ex on the Beach. I dette program anbringes en gruppe unge mennesker af begge køn, alle i starten eller midten af tyverne, i et feriehus på en eksotisk destination hvor de skal bo sammen. De unge filmes 24 timer i døgnet fra det øjeblik de sætter deres fod i feriehuset, og til de forlader det igen. Undervejs dukker forskellige ekskærester op på stranden (deraf

navnet på programmet), hvilket som regel medfører at nogle af de deltagere der allerede er i huset, må forlade programmet. Ex on the Beach havde dansk premiere i august 2018 og har fået så stor succes at 5. sæson allerede er på trapperne.

At det netop er Ex on the Beach der undersøges her, skyldes først og fremmest at det sprog genren afspejler, er "almindelige menneskers" afslappede hverdagssprog i en social kontekst, samlet i en form der både er let tilgængelig og tilstrækkelig stor til kvantitative analyser. Det gør reality-tv til et nyttigt værktøj, fx når man ønsker at undersøge brugen af engelske lån (jf. Zenner et al. 2015:334). Samtidig må man dog også forholde sig til i hvilken udstrækning der er tale om *naturligt* talesprog. Programmerne er jo skabt på baggrund af planlagte tv-produktioner hvor bestemte deltagere (der er udvalgt efter nogle principper som offentligheden ikke rigtig kender) placeres i et særligt miljø og følges af et kamerahold døgnet rundt. Det er alt andet lige en situation der ikke føles naturlig for særligt mange, og dertil kommer at de mange timers tv-optagelser efterfølgende bliver klippet sammen til udsendelser af ca. 1 times varighed, formentlig således at de mere dramatiske optagelser (hvor deltagerne fx skændes) fylder mere end de optagelser hvor der er knap så meget dramatik. Vi ved som seere ikke hvor meget der er blevet klippet i de optagelser vi ser (jf. Zenner et al. 2015:335), og det medfører at vi måske ikke får den fulde sandhed om hvordan de unge taler sammen. Ikke desto mindre har reality-tv relativt længe været genstand for flere undersøgelser af talesproget, også i forhold til brugen af engelske bandeord (Zenner et al. 2015; Van Hofwegen & Hindriks 2014; Fjeld & Kristiansen, upubliceret), hvilket betyder at undersøgelsen af talesproget i Ex on the Beach kan betragtes som et bidrag til den allerede eksisterende forskning på området.

Fremgangsmåde og resultater

Hele sæson 1 af Ex on the Beach er blevet transskriberet af studentermedhjælpere i Dansk Sprognævn. Antallet af engelske lån er derefter blevet opmærket af mig og indlagt i en særskilt excelfil. Engelske lån er her defineret som moderne engelske lån, det vil sige at alle lånene ifølge ordbøgerne er registreret første gang efter 1945.

Derudover er der tale om direkte lån (dvs. lån der er indlånt direkte fra engelsk og i større eller mindre grad har bevaret deres ortografiske, morfologiske og fonologiske særpræg, fx *computer*), pseudolån (fx *babylift*, der jo ser engelsk ud, men er dannet herhjemme af engelske bestanddele. Den engelske betegnelse er *carry-cot*) og hybrider (fx *hårshampoo,* der er dannet af et dansk og et engelsk ord; se også Heidemann Andersen 2019a:16 for en beskrivelse af de forskellige låntyper). Dermed bliver resultaterne sammenlignelige med andre undersøgelser af frekvensen af engelske lån i dansk, først og fremmest det store nordiske forskningsprojekt Moderne Importord i Norden (Selback & Sandøy 2007) og efterfølgende studier (Heidemann Andersen & Jarvad 2019; Heidemann Andersen 2020). Af hensyn til sammenligneligheden med disse tidligere undersøgelser er fraser (fx *What the fuck* og *back to the old cold one*) og navne (fx *Miss Mauritius* og *Kannyman*) m.m. ikke medregnet i frekvensoptællingerne. Der er ikke mange eksempler på at engelske navne bliver brugt i dataene, bortset fra en (muligvis engelsk) tendens til at forkorte navne som *Caroline* til *Caro* og *Kevin* til *Kev*, og derfor vil navnestoffet ikke blive yderligere beskrevet. Til gengæld er der en del eksempler på at der bruges engelske fraser, og de vil derfor blive beskrevet mere indgående i det næste afsnit.

Det samlede materiale består af i alt 151.000 ord, og blandt dem er der 2833 engelske lån, fraregnet navne og fraser. Disse tal er oplistet i den nedenstående tabel, hvor man også kan se antallet af leksemer (altså de ord de enkelte forekomster repræsenterer, fx *computer* for *computeren* og *computere*) og låneordsprocenten.

Antal løbende ord	151.000
Antal låneord	2833
Antal leksemer	624
Låneordsprocent	1,9 %

Tabel 1. Engelske lån fordelt på låneord og leksemer i Ex on the Beach

Som det fremgår af tabel 1, er der 1,9 % engelske lån i Ex on the Beach. Marianne Rathje kom som nævnt i indledningen i sin optælling

af engelske lån blandt unge frem til at der her var 1,2 % engelske lån.[1] Det skal nævnes at Rathje definerer engelske lån som direkte lån der er kommet ind i dansk efter 1850, hvilket bl.a. betyder at udråbsordet *okay* medtages. Det gør det ikke i undersøgelsen her, da det er indlånt før 1945. Da *okay* er et meget frekvent ord (faktisk det mest frekvente engelske lån i Rathjes undersøgelse, 2010:164 f.), er de to undersøgelser altså ikke direkte sammenlignelige. Samtidig skal man dog hæfte sig ved at selvom undersøgelsen her er mere restriktiv i sit design end Rathjes undersøgelse, er procenten stadigvæk højere (1,9 % mod 1,2 % hos Rathje), og denne forskel er statistisk signifikant (Fishers eksakte test med en p-værdi på under 0,01). Dermed er der altså en større andel engelske lån i de unges sprog sådan som det høres i Ex on the Beach, end i tidligere undersøgelser af unges sprog.

Hvilke fraser og flerordsforbindelser bruger de unge?

Fraser og flerordsforbindelser er vigtige elementer når brugen af engelske lån skal undersøges (se fx Sharp 2001 og Heidemann Andersen 2019b), men det er ofte vanskeligt at skelne mellem indlån af fraser og flerordsforbindelser og egentlige kodeskift (jf. fx Larsen 1994:22; Gottlieb 2019:254). I artiklen her defineres fraser som hele udtryk (fx *are you ready?*) såvel som dele af hele udtryk (fx *det er once in a lifetime*), mens faste flerordsforbindelser defineres som substantivforbindelser der ikke kan skrives i ét ord på dansk, fx *day one* og *bad standing* (se Selback & Sandøy 2007:20 for en lignende definition). Begge dele betragtes altså som indlån, og det betyder at jeg her ser bort fra egentlige kodeskift. Dermed er jeg på linje med Zenner et al. som i en undersøgelse af mængden af engelske lån i hollandsk reality-tv skriver at ”insertions containing more than one word are typically highly fixed expressions, borrowed as a chunk from English into Dutch” (Zenner et al. 2015:336).

De unge i Ex on the Beach bruger i alt 157 forskellige fraser og 21 forskellige substantivforbindelser. Den mest almindelige frase er *what the fuck*, der bliver brugt 21 gange. Denne frase bruges som et udråb på samme måde som *hvad fanden*, der dog er meget hyppigere med

[1] Heller ikke i denne undersøgelse medregnes fraser.

hele 83 eksempler i materialet. Dermed bekræftes det altså at engelske bandeord og udtryk ikke har erstattet danske bandeord og udråb, men i stedet kan betragtes som et supplement til det eksisterende ”bandordsordforråd”. Udråbet *oh my god* bliver brugt 7 gange i alt. Resten af fraserne og substantivforbindelserne bliver primært brugt 1 til 2 gange, og der er dermed ret stor diversitet i de fraser og substantivforbindelser som de unge bruger i Ex on the Beach.

I materialet står fraserne enten forrest i en sætning (*Boys back off mand, hun er min hende der* og *Come to daddy, far er kysseklar),* som enkeltstående replikker, fx *Are you ready?* og *See me rolling*!, eller sidst i en sætning (*Jeg ved sgu ikke, jeg er scarred for life*). Dermed er der altså ikke tale om at de unge i Ex on the Beach starter en sætning på dansk, skifter til en hel frase på engelsk og slutter sætningen på dansk. Dette mønster ser man derimod med substantivforbindelserne der ofte står midt inde i en sætning, fx *Enten så bliver de best buddies eller også så bliver de bare truede af at se Mads* og *Caroline hun er sgu i bad standing hos mig lige nu*). Dermed er der altså tilsyneladende forskel på hvornår man bruger fraser, og hvornår man bruger substantivforbindelser. Materialet er for spinkelt til egentlige undersøgelser af dette fænomen, men det er et oplagt område for yderligere forskning i brugen af engelsk i dansk.

Hvilke ord bruger de unge?

Tabel 1 viser også at de 2833 engelske lån er fordelt på 624 leksemer. Det tyder på at de unge ofte bruger det samme lån flere gange – eller at der er enkelte ord som de unge bruger rigtig meget. Hvilke lån de unge især bruger, fremgår af den nedenstående tabel:

Ord	Antal forekomster
Fucking	706
Fuck	380
Date	229
Tablet	113
Nice	75

Pool	36
What	34
Shit	29
Score	27
Dj	20

Tabel 2. De hyppigste engelske lån i Ex on the Beach

Det der kendetegner unges sprog, er bl.a. at de bruger mange bandeord, og at det ofte er de samme ord der bruges igen og igen (Stenström et al. 2002). Begge udsagn gælder også for resultaterne her hvor det mest frekvente ord, nemlig bandeordet *fucking*, bruges næsten dobbelt så mange gange som det næste ord på listen, dvs. bandeordet *fuck*. Dermed er de mest frekvente engelske lån blandt de unge deltagere i Ex on the Beach altså bandeord, og af dem er *fucking* så udbredt at det alene udgør hele 25 % af samtlige eksempler på engelske lån. I McEnery & Xiaos undersøgelse af brugen af bandeord i britisk engelsk konkluderes det (2004:236) at *fucking* bruges langt hyppigere i talesprog end i skriftsprog, og Stenström et al. (2002) konkluderer at det mest frekvente bandeord blandt engelske unge i 2002 var *fucking*. Dermed ligner de unges talesprog i Ex on the Beach altså det talesprog man tidligere kunne finde blandt britiske unge.

Unges bandeord før og nu

Undersøgelser viser at unge for knap 20 år siden først og fremmest brugte bandeordet *sgu*, efterfulgt af *skide-/ikke en skid* og *fandeme/ hvad fanden.* Det fremgår af tabel 3, hvor de mest frekvente bandeord i Ex on the Beach også er oplistet.

Rathje 2010 (data fra 2002/2003)	Heidemann Andersen 2021 (data fra 2018)
Sgu	Fucking (706)
Skide-/ikke en skid	Sgu (566)
Fandeme/hvad el hvordan fanden	Fuck (380)

Tabel 3. De hyppigste bandeord blandt unge i 2005 og 2020

Også i Rathjes undersøgelse figurerede engelske bandeord som *shit*, *fuck* og *fucked up* i de unges sprog, men altså ikke så ofte at de kunne komme ind på en top-3. Det kunne umiddelbart tyde på at engelske bandeord som *fuck* først for alvor er blevet almindelige i unges sprog i nyere tid, altså inden for de sidste 10-15 år. Det skal dog nævnes at Rathjes data stammer fra arrangerede møder mellem unge der ikke kender hinanden, på en cafe i København. Hendes data er fra 2002 og 2003 og er sammenlignelige med en undersøgelse fra 2007 om unges brug af direkte lån fra engelsk (Heidemann Andersen 2007). I denne undersøgelse bliver en gruppe unge gymnasieelever der kender hinanden, sat til at spille et brætspil mens de snakker sammen. Optagelserne er fra 2002, og de viser at det mest frekvente engelske lån blandt de unge er *okay*, efterfulgt af *fuck*. Også *fucking* hører til blandt de mere frekvente engelske lån i de unges samtaler i denne undersøgelse, og dermed er der altså tegn på at de unge faktisk var ret flittige brugere af *fuck* og *fucking* i starten af nullerne, men at de primært brugte disse bandeord i samtaler med kendte deltagere. I de mellemliggende år (frem til 2018 hvor Ex on the Beach bliver optaget), er *fuck* og *fucking* tilsyneladende blevet *mere* frekvente i de unges sprog (i hvert fald i Ex on the Beach) og hører altså i dag til blandt de mest brugte bandeord blandt danske unge.

I Ex on the Beach er det som vist *fucking* der ligger på en klar førsteplads når det gælder bandeord, efterfulgt af *sgu* og *fuck*. *Fand(e)-me*, *hvad fanden* og *hvordan fanden* ligger på en 4.-plads med i alt 254 forekomster. Det er altså ikke sådan at de unge slet ikke bruger gamle danske bandeord mere, sådan som det ellers fremstilles i artiklen på dr.dk. Både *sgu* og *fandeme*/*hvad fanden* er relativt frekvente i de unges sprog, men det er rigtigt at engelske bandeord har fået fodfæste blandt de unge og i dag tilsyneladende er mere frekvente end tidligere. Flere nyere undersøgelser af brugen af engelske bandeord i forskellige europæiske sprog viser således at især *fuck* og *shit* hører til blandt de mest frekvente bandeord (Zenner et al. 2015, Van Hofwegen & Hindriks 2014; Fjeld & Kristiansen, upubliceret), og *fuck* udnævnes ligefrem til det formentlig mest udbredte bandeord i verden (Fjeld et al. 2019).

Brugen af *fucking* i Ex on the Beach

Som det fremgår af ovenstående tabel, bliver *fucking* brugt rigtig mange gange i Ex on the Beach. Det sker ofte i den samme ytring eller i den samme meningsudveksling, som i eksemplet her hvor Stine er vred på ekskæresten Morten:

> Morten, du har givet udtryk for, at jeg var noget specielt for dig. Du vil ikke en fucking skid Morten. Det eneste du vil, det er at jeg er et fucking hul! Og ved du hvad? Jeg føler mig fucking trådt på, Morten. Du har brugt mig som en eller anden [sic] fucking lille legetøj. Ligesom hjemme i Kolding! Som en af dine klamme, fucking ludere!

I det ovenstående eksempel bliver *fucking* brugt som adjektiv (*klamme, fucking ludere*), som adverbium (*fucking lille*) og som bandeord (*jeg føler mig fucking trådt på*). Andre eksempler fra dataene viser at *fucking* også kan splitte ord og fraser, fx *Emma er spejl-fucking-blank* og *så sidder jeg i fucking saksen.* Det førstenævnte ord (*spejl-fucking-blank*) er et eksempel på det man på engelsk kalder "expletive infixing", altså det at man sætter et såkaldt infiks inde i et ord for at forstærke betydningen af det, fx *fan-fucking-tastic.* Der findes ikke andre eksempler fra Ex on the Beach end det ene der er nævnt her, men orddannelsen er velkendt i dansk og er beskrevet i Nørby Jensen 2005 med eksempler som *fan-fucking-tastisk*, *geni-fucking-alt* og *u-fucking-bærligt*. Ifølge Nørby Jensen kunne man i 2005 kun finde danske skriftsprogseksempler på orddannelsen (selvom den formentlig stammer fra det talte sprog, jf. Nevalainen 2015), men den har altså tilsyneladende i dag bredt sig til talesproget, i hvert fald hos unge.

Fucking kan som bandeord også optræde efter en nægtelse, fx *det sker ikke fucking det her* og *jeg er ikke fucking et objekt* hvor andre bandeord ville komme før nægtelsen, fx *det sker fandme ikke det her* og *jeg er fandme ikke et objekt*. På samme måde som udbredelsen af *fuck* bl.a. forklares med dets lingvistiske alsidighed (Fjeld & Kristiansen, upubliceret), hænger udbredelsen af *fucking* formentlig også sammen med at det kan optræde stort set overalt i en sætning (og altså også inde i et ord) og dermed på en nem måde forstærke ethvert udsagn.

Hvem bruger engelske bandeord?
Der er i alt 9 deltagere i det første afsnit af Ex on the Beach. De 9 deltagere grupperer sig relativt hurtigt således at 6 af dem (Caroline, Emma, Sidsel, Morten, Mathias og Kevin) udnævner sig selv til ”konger” og ”dronninger”, og tilsammen udgør de en enhed de kalder ”holdet”. Deltagerne danner i løbet af programmet relativt faste par (Morten og Sidsel, Kevin og Emma, Mathias og Caroline), ligesom der knyttes flere venskaber, stærkest mellem Morten og Mathias.

Flertallet af deltagerne i Ex on the Beach har et seksuelt forhold til en eller flere af de andre deltagerne, og det er især Morten, der betegnes som gruppens alfahan, der er eftertragtet. Det giver ham en vis magt fordi flere af pigerne allerede fra første afsnit konkurrerer om at få hans opmærksomhed. Denne magt udmønter sig i en ret dominerende og aggressiv adfærd hvor han bl.a. ikke er sen til at skubbe de mandlige deltagere væk der truer hans position.

Mortens adfærd er tilsyneladende den der sætter standarden for hvordan man skal opføre sig hvis man vil være en del af ”holdet”. Stine, der er Mortens ekskæreste og egentlig har til hensigt at vinde ham tilbage, konfronteres således i afsnit 6 med at hun har været sammen med deltageren Kasper og siger om det:

> Jeg fortryder det fordi jeg følte at som den første eks der kom ind der følte jeg at jeg ligesom skulle bevise noget for jer at jeg ikke var den kedelige type der sad henne i hjørnet. Så hellere være den vilde pige end at være den fucking kedelige type. Så jeg gjorde det her for at blive accepteret af alle jer.

Sofie og Claes er ikke en del af ”holdet”, og især Claes er upopulær hos de selvudnævnte konger Morten og Mathias. De omtaler Claes som en ”hofnar”, som ”en del af pøblen”, som en ”fucking slange”, og de er med Sidsels ord ”rigtig ulækre imod Claes”. Sofie er ikke upopulær på samme måde som Claes, men hun er mere stille og tilbageholdende end ”holdet” og siger om sig selv at hun ikke søger konflikter. Hverken Claes eller Sofie har et seksuelt forhold til nogen af de andre deltagere i løbet af programmet.

En undersøgelse af hvilke engelske lån der er de mest frekvente hos de 9 deltagere, viser et interessant mønster, sådan som det fremgår af tabel 4:

Deltager	1.-plads	2.-plads	3.-plads	Kommentar
Morten	Fucking	Fuck	Date	”Alfahan”; ven med Mathias, kæreste med Sidsel
Mathias	Fucking	Fuck	Date	Ven med Morten, kæreste med Caroline
Kevin	Fucking	Fuck	Fucked up	Kæreste med Emma
Sidsel	Fucking	Fuck	Date	Kæreste med Morten
Caroline	Fucking	Fuck	Date	Kæreste med Mathias
Emma	Fucking	Fuck	Date	Kæreste med Kevin
Stine	Fucking	Fuck	Date	Mortens ekskæreste
Sofie	Date	Cool	Shit	
Claes	Date	Fuck	DJ	Mobbes af Morten og Mathias

Tabel 4: De mest frekvente engelske lån blandt 9 deltagere i Ex on the Beach

Som det ses, bruger hele ”holdet” og Mortens ekskæreste Stine alle de samme engelske lån i samme rangorden, nemlig bandeordene *fucking* og *fuck* efterfulgt af substantivet *date*. Kevin bruger dog som den eneste *fucked up* i stedet for *date*. Det fremgår også at Sofies og Claes’ top-3 adskiller sig fra de øvrige deltageres: Det eneste lighedspunkt mellem Claes’ top-3 og ”holdets” top-3 er at de alle har bandeordet *fuck* på 2.-pladsen. Sofies top-3 har ingen lighedspunkter med ”holdets”.

Det er velkendt at brugen af bandeord forstærker tilhørsforholdet til en gruppe, og at jo stærkere samhørighed man har som gruppe, jo flere bandeord bruger man (Ljung 1984:14; Stapleton 2003:28 ff.). Det er oplagt at tolke brugen af engelske bandeord, især *fucking,* som en måde

hvorpå ”holdet” – og dem der gerne vil være en del af det – skaber samhørighed. Denne samhørighed udgøres bl.a. af en adfærd hvor der festes igennem, hvor man er meget eksplicit omkring sin seksualitet, og hvor man ikke er bange for konflikter og konfrontationer (og nogle gange ligefrem opsøger dem). Denne adfærd tydeliggøres ved hjælp af et til tider ret groft sprog hvor især bandeordet *fucking* fylder meget. Vil man være en del af ”holdet”, skal man kunne udvise den samme adfærd, både i forhold til fester og sex og i forhold til sprogbrugen. Det ses bl.a. gennem det ovenfor citerede udsagn som Stine kommer med, et udsagn hvor hun forklarer at hun har haft et seksuelt forhold til deltageren Kasper for at blive accepteret af de andre deltagere. Claes og Sofie er ikke en del af ”holdet”, og det ses bl.a. ved at de hverken har den samme eksplicitte seksualitet som de andre eller den samme sprogbrug.

Konklusion

Artiklen her har vist at unge danskere der deltager i Ex on the Beach, bruger knap 2 % engelske lån. Det er et tal der er højere end såvel tilsvarende undersøgelser for avissprog og ugeblade (Heidemann Andersen 2020), hvor der er mellem 0,4 % og 1 % engelske lån, som tidligere undersøgelser af mængden af engelske lån blandt unge (Rathje 2010), hvor der er 1,2 % engelske lån. Unge bruger altså tilsyneladende flere engelske lån i dag end tidligere, men det skal understreges at der stadigvæk er tale om et relativt lavt tal, ikke mindst når man sammenligner med de optællinger der viser at der er op til 16-17 % tyske lån i dansk (Mikkelsen 2008). Ikke desto mindre er der alligevel ganske mange der mener at unge bruger for mange engelske lån, og at de ”blander dansk og engelsk”, hvilket kan hænge sammen med flere ting. For det første virker engelske lån afstikkende i forhold til det omgivende ordforråd, og derfor lægger man mærke til dem (Sharp 2001:188). Hvor de tyske lån som hovedregel er blevet tilpasset dansk ortografisk, morfologisk og fonologisk, har de engelske lån som hovedregel beholdt deres engelske struktur (jf. Jarvad 2019; Heidemann Andersen 2020), hvorved de altså skiller sig ud. For det andet bruger de unge som vist i undersøgelsen her relativt mange engelske bandeord, især *fucking*. Bandeord berører tabuer i den

kultur sproget bruges i, og virker derfor ofte provokerende (Rathje 2010:138 f.). Den frekvente brug af *fucking* og *fuck* (foruden alle de andre beslægtede ord og fraser, fx *fucke af*, *fuck off* og *fuck dig*) kan dermed fange folks opmærksomhed og give en opfattelse af at unge både bander meget (og gerne på engelsk) og bruger flere engelske lån end de reelt gør. Derudover kan det at de unge bruger relativt mange engelske fraser og udtryk, og til tider endda bruger hele sætninger på engelsk, påvirke vores opfattelse af hvor meget engelsk de unge bruger, igen fordi disse fraser og sætninger skiller sig ud fra det omgivende ordforråd.

I artiklen er det også blevet vist at brugen af engelske bandeord, især *fucking*, er en del af et gruppesprog hvor det at bande meget kædes sammen med en kultur hvor det er kutyme at feste og have mange seksuelle partnere. Dermed er det ikke sagt at der ikke også er andre typer unge der bruger *fucking* som en del af deres talte hverdagssprog, men det er muligt at den meget *frekvente* brug af især *fucking* kan kædes sammen med en bestemt type adfærd. Om det er tilfældet, må yderligere undersøgelser af unges talesprog klarlægge.

Litteratur

Fjeld, Ruth Vatvedt & Kristiansen, Elsa (Upubliceret) *Use of the word fuck as accommodation strategy in the Norwegian Big Brother-reality show*.

Fjeld, Ruth Vatvedt et al. (2019) The worldwide use and meaning of the f-word. *Intercultural Pragmatics* 16(1). De Gruyter Mouton:85-111.

Gottlieb, Henrik (2019) Danske anglicismer i GLAD-projektet. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.). Y*es, det er coolt. Moderne Importord i Dansk*. Sprognævnets konferenceserie bd. 6, Dansk Sprognævn:249-269.

Heidemann Andersen, Margrethe (2007) ”Come on let’s play some matador! En undersøgelse af kodeveksling hos unge. Margrethe Heidemann Andersen et al. (red.). *Ved lejlighed*. Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen i anledning af 70-års-dagen. Dansk Sprognævns skrifter 39:51-61.

Heidemann Andersen, Margrethe & Pia Jarvad (red.) (2019) *Yes, det er coolt. Moderne Importord i Dansk*. Sprognævnets konferenceserie, bd 6. Dansk Sprognævn.

Heidemann Andersen, Margrethe (2019a) Hvad er moderne importord? Om de metodiske og teoretiske overvejelser bag excerperingen af moderne importord. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) (2019) *Yes, det er coolt. Moderne Importord i Dansk*. Sprognævnets konferenceserie, bd. 6. Dansk Sprognævn:15-29.

Heidemann Andersen, Margrethe (2019b) Moderne importord i danske aviser. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) (2019) *Yes, det er coolt. Moderne Importord i Dansk*. Sprognævnets konferenceserie, bind 6. Dansk Sprognævn:33-61.

Heidemann Andersen, Margrethe (2020) Engelske lån i dansk: Nice to have eller need to have? *NyS* – Nydanske Sprogstudier 58:9-37.

Jarvad, Pia (2019) Tilpasning af moderne importord til dansk. Margrethe Heidemann Andersen & Pia Jarvad (red.) (2019) *Yes, det er coolt. Moderne Importord i Dansk*. Sprognævnets konferenceserie, bind 6. Dansk Sprognævn:273-296.

Larsen, Fritz (1994) More than loan-words: English influence on Danish. *RASK. Internationalt tidsskrift for Sprog og Kommunikation* 1:21-46.

Ljung, Magnus (1984) *Om svordomar i svenskan, engelskan och arton andra språk*. Akademilitteratur. Stockholm.

McEnery, Anthony og Zhonghua Xiao (2004) Swearing in modern British English: the case of *fuck* in the BNC. *Language & Literature* 13, 3:235-268.

Mikkelsen, Morten (2008) *Tysk i dansk: Hovedleverandør til det danske sprog*. Kristeligt Dagblad 21.11. 2008. http://www.tysklaerer.dk/artikelarkiv/artikler/20081121krd3.pdf.

Nevalainen, Minna (2015) *Expletive Infixation in Movie Scripts from the 1980s to Present Day and the Build of the Corpus of Movie Scripts*. University of Tampere. https://www.academia.edu/36042962/Expletive_Infixation_in_Movie_Scripts_from_the_1980s_to_Present_Day_and_the_Build_of_the_Corpus_of_Movie_Scripts

Nørby Jensen, Jørgen (2005). Fanfuckingtastisk. *Mål & Mæle* 1. årg. 28:25-26.

Rathje, Marianne (2010) *Generationssprog*. Dansk Sprognævns skrifter 43.

Selback, Bente & Helge Sandøy (2007) Avisspråk og importord. Bente Selback & Helge Sandøy (red.). *Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påvernaden i ordforrådet i sju språksamfunn* (Moderne Importord i Språka i Norden, bind 3). Oslo: Novus Forlag:9-24.

Sharp, Harriet (2001) *English in spoken Swedish. A Corpus Study of Two Discourse Domains*. Stockholm: Almqvist & Wikell International.

Stapleton, Karyn (2003) Gender and Swearing: A Community Practice. *Women and Language* 26 (2):22-33.

Stenström, Anna-Britta et al. (2002) *Trends in teenage talk: Corpus compilation, analysis and findings*. Studies in Corpus Linguistics. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia.

Van Hofwegen, Rosalie & Inge Hindriks (2014) *"Godverdomme, ik zie een haai!": A Diachronic Research on Swearing Habits in a Dutch Reality TV Show*. https://www.academia.edu/11566754/_Godverdomme_ik_zie_een_haai_A_Diachronic_Research_on_Swearing_

Zenner, Eline et al. (2015) A sociolinguistic analysis of borrowing in weak contact situations: English loanwords and phrases in expressive utterances in a Dutch reality TV show. *International Journal of Bilingualism,* vol 19(3):333-346.

Andre kilder:

https://kommagasinet.dk/omg-det-er-sygt-at-tale-dansk/.

https://www.dr.dk/nyheder/kultur/glem-alt-om-fanden-sgu-og-satan-fuck-har-erstattet-stort-set-alle-de-gamle-danske.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Strukturalismens grundlag i breve

Caroline H.V. Boolsen
Aarhus Universitet

1. Infrastrukturalisme-projektet

På Det Kongelige Bibliotek i København opbevares en stor samling af de danske strukturalisters efterladte arkiver – herunder Louis Hjelmslevs efterladte papirer, som i arkivet fordeler sig over 167 kapsler. Har man kigget i bare et par stykker af disse kapsler, vil man hurtigt forstå, at Hjelmslev var en af de typer, som gemmer absolut alt, for i kapslerne ligger alt fra afsendte og modtagne breve til hurtigt skriblede noter, detaljerede forelæsningsplaner, sirligt udformede skemaer og figurer over indviklede teoretiske hypoteser blandet mellem hotelregninger, posthuskvitteringer, julekort og kopier af konferenceprogrammer i seks eksemplarer. Et livs grammatiske grublerier samlet i foldere med overskrifter, underoverskrifter og under-underoverskrifter efter tema og med henvisninger på tværs af folderne i et metodisk, hjemmelavet arkiveringssystem.

Desværre har det indtil nu kun været muligt at se nærmere på Hjelmslev-arkivet, hvis man befandt sig fysisk på Det Kongelige Bibliotek i København, og selv da havde man kun adgang til én kapsel ad gangen for at undgå sammenblanding kapslerne imellem. Der er derfor tale om et sparsomt udnyttet materiale, som ved sin tilgængeliggørelse vil kunne udgøre et væsentligt bidrag til dokumentationen af den særlige variant af strukturalismen, som blev en dansk intellektuel eksportvare. Samtidig vil en offentlig- og tilgængeliggørelse af Louis Hjelmslevs efterladte papirer gøre det muligt at (om)skrive en væsentlig del af dansk og international sprogvidenskabs historie.

Det har længe været et stort ønske hos mange at få gjort disse væsentlige dokumenter bedre tilgængelige. Una Canger, Frans Gregersen og Lorenzo Cigana har i flere år arbejdet på en dokumentation af glossematikkens arbejde, og ved hjælp af en stor bevilling fra Carlsbergfondet lykkedes det i 2019 at etablere et projekt med det formål at skabe en forskningsinfrastruktur for den danske strukturalisme. Navnet måtte selvfølgelig blive 'Infrastrukturalisme-projektet', og det har nu løbet lige siden – trods corona og andre udfordringer

Kernen i projektet er Louis Hjelmslevs værker og brevveksling, men også kredsen *omkring* Hjelmslev bliver inddraget i løbet af projektets levetid: Eli Fischer-Jørgensen, Paul Diderichsen, Harry Wett-Frederiksen, Francis J. Whitfield og (vigtigst af alt) H.J. Uldall. Alle er de ligeledes at finde i Det Kongelige Biblioteks arkiver, men i denne artikel vil jeg se bort fra de andre strukturalister og arkiver for en stund for i stedet at fokusere på de 167 kapsler, som rummer Louis Hjelmslevs efterladte papirer – og heraf særligt kapslerne 20 til 43, som indeholder Hjelmslevs korrespondancer. Men først vil jeg forklare, hvorfor det lige netop er Louis Hjelmslev, som spiller hovedrollen i Infrastrukturalisme-projektet.

2. Dansk strukturalisme

I international sammenhæng udmærker strukturalismen sig ved at være den strømning inden for humanioras videnskabshistorie, hvor dansk forskning har haft størst indflydelse, og i udlandet var specifikt den danske strukturalisme nærmest identisk med Louis Hjelmslevs sprogteori. Særligt var den knyttet til værket 'Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse' (på dansk 1943; på engelsk ved Whitfield 1952). Derfor er der også en vis international interesse for at gøre Hjelmslevs arkiv tilgængeligt online. En sådan offentliggørelse vil nemlig ikke bare øge vores viden om Hjelmslev selv og hans egne tanker, men også give adgang til hans korrespondancer med nogle af sin samtids største lingvister, herunder bl.a. Roman Jakobson, Antoine Meillet, Nikolai Trubetzkoy, André Martinet og Otto Jespersen.

Ligesom hans korrespondancer er fyldt med navne, som nok vil vække genklang hos enhver med interesse for lingvistikken, så er også navnelisterne over deltagerne til hans forelæsninger en *who's*

who over danske sprogforskere fra generationen, der fulgte efter ham. Forskere, som han har præget ikke bare gennem sin undervisning på Københavns Universitet, men også i kraft af sin rolle som formand for Lingvistkredsen fra dens oprettelse i 1931 og næsten uafbrudt frem til sin død i 1965.

Hjelmslev var altså ikke alene om at udarbejde sin sprogteori, som han bl.a. udviklede i korrespondancerne med tidens andre store hoveder, og han var heller ikke isoleret som strukturalist i sin samtid. Alligevel indtager Hjelmslevs markeringssystemer, kendt blandt folk som 'rugekasserne' eller 'fuglekasserne', og hans ikoniske tandsæt vist alligevel en førsteplads blandt de ting, som de fleste forbinder med dansk strukturalisme – og alene mindet om førstnævnte vil nok kunne fylde mange lingvistikstuderende med gru.

Hvad der måske også ville kunne vække gru hos mange mennesker, er tanken om, hvor man skulle begynde og ende i så stor en mængde materiale, som Infrastrukturalisme-projektet har kastet sig over, så lad os se lidt nærmere på, hvordan vi har valgt at gribe det an. Først vil jeg gennemgå den praktiske del: sortering og udvælgelse af materialet, og derefter vil jeg gå i detaljer med etableringen af den digitale infrastruktur med særligt fokus på, hvordan vi har arbejdet med at gøre denne database over Louis Hjelmslevs efterladte papirer anvendelig for videre forskning.

3. Materialet

Med et omfang på 167 kapsler er der som sagt nok at vælge og vrage imellem i arkivet over Hjelmslevs efterladte papirer, selvom alt materialet fra arkivet selvfølgelig ikke er af lige stor relevans for eftertiden. Derfor har vi også ført arkivet igennem en udvælgelsesproces, hvor hvert dokument er blevet bedømt som værende enten relevant, interessant eller irrelevant for videre forskning og dermed digitalisering. Således er det samlede materiale i Det Kongelige Biblioteks Hjelmslevarkiv før digitalisering blevet skåret ned fra ca. 71.000 enheder i alt til et håndplukket udvalg på ca. 23.000 enheder. Alle bidrager til det samlede billede af, hvor Hjelmslev har været på hvilket tidspunkt i sit liv, hvad han har arbejdet på hvornår, og hvem han har talt med om hvad.

I sidste ende kommer projektets digitale infrastruktur til at indeholde alle mulige forskellige typer af dokumenter fra kvitteringer og huskesedler til breve, billeder og publikationer. Men ud af disse forskellige dokumenttyper er det ikke alt, som skal udsættes for yderligere bearbejdning end en affotografering hos Det Kongelige Biblioteks digitaliseringsafdeling. Det materiale, som kun bliver en del af infrastrukturen i form af billedfiler – fx fotografier, figurer og tekster med tegn, der ikke kan omsættes til computertekst – bliver datosat så præcist som muligt og derefter registreret i den samlede registrant. Den del af Hjelmslevarkivet, som efter digitalisering skal behandles yderligere, omfatter både publicerede og upublicerede værker fra Det Kgl. Biblioteks arkiver og særligt kapslerne med breve til og fra personer i gruppen af danske strukturalister. Heraf er sidstnævnte opdelt i de centrale korrespondancer:

- Louis Hjelmslev – H.J. Uldall
- Louis Hjelmslev – Jens Holt
- Louis Hjelmslev – Eli Fischer-Jørgensen
- Louis Hjelmslev – Paul Diderichsen
- Louis Hjelmslev – Roman Jakobson
- Louis Hjelmslev – L.L. Hammerich
- M.fl.

Derudover inkluderes korrespondancen mellem Eli Fischer-Jørgensen og Paul Diderichsen, som findes i Det Kongelige Biblioteks arkiver, korrespondancen mellem H.J. Uldall og den engelske fonetiker Daniel Jones, som er i projektets varetægt, og korrespondancen mellem Jens Holt og Louis Hjelmslev fra Jens Holts efterladte papirer på Universitetshistorisk Arkiv, Aarhus Universitet.

Efter således at have håndplukket de vigtigste enheder for projektet fra det store arkiv fulgte det næste skridt: at udvælge de vigtigste fokuspunkter i selve teksterne og finde frem til, hvordan de enkelte punkter på bedst mulig vis kan fremstilles digitalt for at fremme en forskningsmæssig brug af den endelige infrastruktur.

4. En søgbar registrant

I tilgængeliggørelsen af Hjelmslevs efterladte papirer er projektet først og fremmest interesseret i at fremvise selve arkivet, det vil sige materialet som faksimiler. Den medfølgende transskription – udført enten manuelt eller ved hjælp af OCR-genkendelse (Optical Character Recognition) – skal ses som et hjælpemiddel. Et forhold, der særligt gør sig gældende ved håndskrevne dokumenter, som kan variere enormt i kvalitet og læsbarhed. Men derudover bidrager den transskriberede tekst gennem opmærkning og annotering også til, at registranten i sidste ende bliver søgbar. Før jeg gennemgår, hvilke kategorier det vil blive muligt at søge efter i den kommende registrant, vil jeg beskrive den overordnede opsætning af den digitale fil og opdelingen af henholdsvis metadata og tekst. Projektets skabelon for opsætningen af den digitale fil er baseret på Hjelmslevarkivets brevkorrespondancer. Det giver nemlig den fordel, at brevene rummer den fulde mulige opsætning – både brødtekst, brevspecifikke elementer og noter – mens alle andre typer dokumenter, som projektet har udvalgt, kun indeholder brødtekst og eventuelt noter og en dato. Alle andre typer dokumenter end breve kan altså blot behandles på samme måde som brevenes brødtekst.

Hvad end der er tale om et brev eller en anden type dokument, indledes den digitale fil med det beskrivende og oplysende metadata om filens digitale tilblivelse, inklusive en stadfæstelse af filens forhold til dens fysiske arkivariske ophav. Metadataet fordeler sig over følgende kategorier:

- En bibliografisk beskrivelse af den digitale fil.
- En 'Relevant for…'-sektion, hvor dokumentet kædes sammen med andre publikationer eller breve med forskningsmæssig relevans, fx på grund af referencer til bestemte teorier eller udgivelser.
- En detaljeret beskrivelse af de ikke-bibliografiske aspekter ved dokumentet (hvilket sprog er teksten skrevet på, hvilken situation blev det produceret i, og hvem var involveret).

- En log over den digitale fils revisionshistorik (hvem har opmærket, korrekturlæst eller foretaget andre ændringer, hvad har de gjort, og hvornår har de gjort det).
- Links til faksimilen/faksimilerne for det pågældende dokument.

Efter dokumentets metadata følger den faktiske tekst. Modellen for den digitale underinddeling af brødteksten er for den digitale brevfil den samme som inddelingen i det fysiske brev og indeholder alle eller flere af følgende punkter:

- Brevhoved ("Aarhus Universitet, Institut for Lingvistik").
- Information om tid og sted for produktionen af dokumentet ("Aarhus, D. 12/7 1956").
- Indgangshilsen ("Kære Hjelmslev!").
- Brødtekst ("De har ikke hørt fra os siden jul. Jeg kunde nemlig ikke sige noget om…").
- Afslutningshilsen ("Mange hilsener til jer begge, din hengivne Jens Holt").
- Postscriptum ("P.S. De skulde drikke et glas vin til middag").
- Afsender-/modtagernoter ("L. gennemlæste ms. i foraaret '63").
- Redaktørnoter ("Paragraffen er markeret med en lodret streg i venstre margen").

Ved at markere indgangs- og afslutningshilsner detaljeret for korrespondancerne bliver det muligt at søge på en bestemt person som afsender eller modtager af et brev, sådan at navnet nævnt i forbindelse med den specifikke rolle 'korrespondancepartner' kan adskilles fra navnet nævnt i alle andre sammenhænge inde i selve brevteksten ("Kære Prof. Brøndal" vs. "jeg talte med Brøndal i dag").

Den digitale version af de resterende dokumenttyper, hovedsageligt Hjelmslevs publicerede og upublicerede værker, indeholder som sagt de samme punkter som ovenfor nævnt med undtagelse af de brevspecifikke elementer indgangs- og afslutningshilsener og postscriptum.

Efter dokumentets digitale og fysiske metadata følger så selve brødteksten, hvor den vigtigste gældende præmis er ønsket om at opmærke simpelt og præcist. For her må fremgangsmåden for opmærk-

ningen af det, vi er interesserede i at fremhæve, også nødvendigvis gå hånd i hånd med, hvad vi kan nå at udføre på den tid, som projektet har til rådighed.

I brødteksten er vi interesserede i at fremhæve følgende:

- Personnavne (Louis Hjelmslev og Jens Holt, men ikke 'min svigermor' eller 'naboen').
- Tid (datoer, måneder, årstal).
- Sted (stednavne, adresser).
- Publikationer (bøger, artikler, tidsskrifter, uudgivne manuskripter).
- Fagtermer (specifikke for Hjelmslev, det vil sige 'plerem' og 'glossematik', men ikke 'maskulinum' eller 'pluralis').
- Konferencer og andre (akademiske) begivenheder ('9. nordiske filologmøde, Helsingfors 1939', men ikke 'Lenes 2-års fødselsdag').
- Sprog (med ISO 639-id-koder).
- Understregninger (vi skelner mellem understregning i hånden eller på maskine og dermed sandsynligheden for, om understregningen er foretaget af afsender eller modtager).
- Ikke-stiltiende rettelser af slå-/stavefejl (vi retter kun fejl, som forfatteren ikke selv har rettet. Personlig retskrivning som fx *deraf*/*dærav* eller brug af *å* i stedet for *aa* før 1948 bliver ikke kommenteret. Rettelser af slå-/stavefejl tager så vidt muligt højde for forfatterens eventuelle personlige retskrivning i det pågældende brev, så et ord bliver rettet til den staveform, som det var forfatterens intention at skrive, eller til den staveform, som forfatteren oftest benytter, så fx *dærva* rettes til *dærav*).

5. En projektspecifik opmærkningsmanual

For at sikre overensstemmelse mellem opmærkning og annotation af den digitale registrant har Infrastrukturalisme-projektet udarbejdet en opmærkningsmanual, som er opbygget og tilpasset specifikt til projektets materiale efter anbefalingerne i '*Fælles praksis for TEI-kodning, Version 5 – 14/12-2017*'. Denne skabelon til projektets

egen opmærkningsmanual kom til verden i en kollaboration mellem medarbejdere fra flere af projektets egne samarbejdspartnere: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Det Kongelige Bibliotek, DigHumLab (Aarhus Universitet), Center for Sprogteknologi (Københavns Universitet) og Grundtvigs Værker (Aarhus Universitet).

'*Fælles praksis for TEI-kodning, Version 5 – 14/12-2017*' er fuldt ud konform med de officielle TEI P5 guidelines og skal forstås som en anbefalet delmængde af TEI P5. Det vil sige, at der ikke er tale om en ny standard for opmærkning, men om en praksis udformet sådan, at det enkelte projekt, som benytter sig af fællespraksissen, uden problemer kan anvende en mere eller mindre avanceret opmærkning end den, som praksissen anbefaler, så længe kodningen er valid og konform i forhold til de officielle TEI P5 guidelines.

På baggrund af denne allerede eksisterende fælles praksis er opmærkningsmanualen for Infrastrukturalisme-projektet således udformet som en grundig vejledning til, hvordan Hjelmslevarkivet skal opmærkes på både det manuskriptbeskrivende og det filologiske plan. For at kunne transformere '*Fælles praksis for TEI-kodning, Version 5 – 14/12-2017*' om til en opmærkningsmanual, som passer perfekt til Infrastrukturalisme-projektet, er projektets version udarbejdet ved at anvende fællespraksissen på dokumenter fra en forsøgskapsel fra Det Kongelige Biblioteks Hjelmslevarkiv.

Kapsel 24, som blev udvalgt til formålet, indeholder hovedsageligt korrespondance mellem Jens Holt i Aarhus og Louis Hjelmslev i Charlottenlund, men der er også enkelte breve mellem Jens Holt og Louis Hjelmslevs enke, Vibeke Hjelmslev, sendt efter Louis Hjelmslevs død i 1965. Derudover udmærkede den sig også ved at indeholde en hel del af den type forhindringer, som vi ville være nødt til at finde opmærkningsløsninger på, fx skemaer, figurer, stavefejl, noter skrevet i margenen, rettelser, postkort med billeder på den ene side, brevkort med tekst på begge sider o.a. Forhindringer, som erfaringen sagde os, at vi ville støde på i både breve og andre typer dokumenter.

Brevene i kapsel 24 var på forhånd blevet transskriberet af en studentermedhjælper på Infrastrukturalisme-projektet. Disse transskriptioner blev indsat i et XML-dokument, som i første omgang var opbygget udelukkende efter fællespraksissens anbefalinger. Fra dette punkt begyndte vi at justere disse anbefalinger fra at gælde

for et bredt spektrum af materiale (romaner, teaterstykker, poesi) til udelukkende at gælde vores eget specifikke materiale, og gennem gradvise justeringer har vi arbejdet os frem til en indkogt version af den originale fællespraksis. Hvad der manglede i fællespraksissens skabelon, har vi enten fundet direkte i de officielle TEI P5-guidelines, ladet os inspirere til ud fra fremgangsmåden i lignende onlinesamlinger eller opfundet en passende løsning på. Alt i samarbejde med Center for Sprogteknologi for at sikre, at vores nye skabelon ville fungere med de systemer, som de udvikler til projektet.

Formålet med at udarbejde en opmærkningsmanual til Infrastrukturalisme-projektet ud fra projektets faktiske materiale var, at vi umuligt på forhånd ville kunne forudse alle de problematikker, som vi kunne tænkes at komme ud for. Derimod gjorde arbejdet med kapsel 24, at størstedelen af de virkelige problematikker blev serveret for os helt gratis.

Retningslinjerne i projektets opmærkningsmanual er selvfølgelig konstrueret sådan, at de ikke bare er universelt anvendelige på alle de typer af dokumenter fra Hjelmslevarkivet, som vi er interesserede i at inddrage i den søgbare registrant. Retningslinjerne vil også være universelt anvendelige for alle følgende korrespondancer inden for projektets rammer. Det sikrer, at vi ikke har brug for et nyt sæt opmærkningsregler ved opmærkningen af de resterende strukturalisters arkiver. Derfor måtte opmærkningsprincipperne også afprøves og justeres ved at anvende dem på et andet materiale end Hjelmslevarkivets. Til det formål brugte vi en lille samling af originale og kopierede breve afsendt mellem Daniel Jones og H.J. Uldall fra 1931 til 1946. Dette lille brevkorpus tilføjede løsninger på flere problematikker til manualen, som vi endnu ikke var stødt på i kapsel 24. Brevene er alle skrevet på engelsk og afsendt til og fra meget forskellige steder i verden: Daniel Jones skriver fast fra England, mens H.J. Uldall i denne periode skriver fra så forskellige steder som New York, København Ø, Udby pr. Ørsted, Aarhus, Vedbæk, Tel Aviv, Jerusalem og Buenos Aires. Det gav ikke bare mange nye tilføjelser til vores lister over stednavne og personnavne, men også udfordringer for en ensformig udformning af adressefeltet. Sværest var dog nok, at Daniel Jones og H.J. Uldall, der begge var fonetikere, har lange diskussioner om fejl og mangler i det internationale fonetiske alfabet,

som det så ud i denne periode, og derfor er deres breve spækket med selvopfundne og ofte kryptiske forslag til fonetiske tegn, som de mener dækker denne og hin lyd og udtale bedre end de allerede eksisterende IPA-tegn.

Efter gentagne afprøvninger og justeringer af projektets opmærkningsprincipper følte vi os klar til at bevæge os videre fra at teste små mængder til at kaste os over hovedparten af vores korpus. I første omgang korrespondancerne.

6. Digitale smutveje

Ethvert projekt må nødvendigvis komme med en tidsbegrænsning, og for Infrastrukturalisme-projektets vedkommende udløber vores opmærkningstid sidst i marts 2022, da vi har været så heldige at kunne forlænge projektet med tre måneder. Tid, vi ellers havde tabt i forbindelse med den første lockdown. Men ligegyldigt, hvilken mængde tid der havde været til rådighed, så ville det naturligvis stadig være en stor opgave, som projektet har påtaget sig, når man tager størrelsen af arkiverne i betragtning. Og hvis alting skulle udføres manuelt, ville det måske også være blevet en umulig opgave.

Derfor måtte vi tænke kreativt i forhold til, hvilke processer vi kunne digitalisere og automatisere uden at sætte kvaliteten på det endelige produkt over styr. Noget af det, som ville have kunnet sluge en masse af vores tid, er den manuelle transskription af vores korpus. Derfor har projektet inddraget OCR-genkendelse som en del af digitaliseringsprocessen, sådan at vi i hvert fald kan minimere behovet for manuel transskription til hovedsageligt at gælde de dokumenter, der er helt eller delvis håndskrevne. Allerede dét er en gevaldig lettelse af arbejdsbyrden, og med OCR-genkendelse af maskinskrevne breve er fejlprocenten så tilpas lav, at det efter en manuel korrekturlæsning i forbindelse med opmærkningen ikke går ud over den samlede kvalitet af registranten i sidste ende.

En anden ting, der ville kunne spise unødigt meget af vores tid, er opbygningen af hvert enkelt dokument som digital fil, og derfor besluttede vi, at udarbejdelsen af projektets opmærkningsmanual ikke bare skulle udmønte sig i netop manualen, men også i en standardskabelon over opbygningen af den digitale fil ud fra vores

vedtagne regler. Formålet med denne skabelon er, at Center for Sprogteknologi kan tage skabelonens informationer og fusionere dem med transskriptionen af et hvilket som helst dokument og på den måde autogenere et XML-dokument, hvor teksten samt dokumentets metadata automatisk indsættes i den vedtagne TEI-opbygning.

Ud over præmisserne for dokumentets opbygning fra opmærkningsmanualen, som den autogenererede fil får fra vores generiske TEI-skabelon, bliver den autogenererede fil også fodret med oplysninger fra projektets lister over vigtige informationer, som vi vil fremhæve i den løbende tekst (personnavne, sprog, publikationer osv.). Det betyder, at vi i stedet for at starte hver enkelt digitale fil ud med at opbygge filen fra bunden, kan arbejde ud fra computerens bud på en korrekt opmærket fil ud fra de regler, som vi selv har givet den.

Det kræver selvfølgelig stadig en manuel gennemgang, eftersom en computer fx ikke forstår om 'Hans' skrevet med stort forbogstav efter punktum er et personligt pronomen eller et fornavn, ligesom den heller ikke kan gennemskue, hvornår 'system' bliver brugt som et glossematisk fagterm, og hvornår det bare er et almindeligt substantiv. Der er også brug for et menneske til at oversætte for computeren, når afsenderen af et brev refererer til en dato med et tal efterfulgt af 'ds.' i betydningen 'den nævnte dato i denne måned', ligesom det også kræver et menneske at udlede af konteksten, hvilken person der er tale om, hvis vedkommende kun omtales ved efternavn – det ville jo være et mirakel, om vi kun havde haft én Sørensen og én Jensen på vores navneliste.

Med denne fremgangsmåde minimerer vi altså hængepartierne kraftigt, og eftersom der stadig er et par ting, der kræver en menneskelig hånd til at gå efter i sømmene, så er vi trods alt ikke ved at gøre os selv helt overflødige til fordel for robotter og andre maskiner endnu. I stedet er vi taknemmelige over denne maskinelle håndsrækning, som gør det muligt for os at fokusere på den mere forfinede kvalitetskontrol frem for at spilde tiden på manuelt gravearbejde.

Et eksempel på, hvorfor der stadig er behov for menneskelig behandling af filerne efter autogenereringen af transskriberet tekst til TEI-fil, kan man se nedenfor i Eksempel 1, der viser, hvordan en autogenereret TEI-fil ser ud *før* den manuelle gennemgang. Efter at

vi har fodret computeren med informationerne fra vores vedtagne skabelon, kommer den med et bud på opbygningen af teksten. Her et brev skrevet af Daniel Jones i hånden på fortrykt brevpapir og sendt til H.J. Uldall fra London den 14. februar 1931. Udsnittet viser transskriptionen af brevets brevhoved, information om tid og sted for brevets produktion samt indgangshilsen til brevets modtager.

```
<text>
    <body>
        <div type="letter">
            <pb n="1" facs="#DJtilHJU-1931-02-14-1.tif"/>
            <fw><!-- brevhoved --></fw>
            <opener xml:id="xx">
                <dateline>
                    <placeName ref="#London"><!-- sted --></placeName>
                    <date when="1931-02-14"><!-- dato --></date>
                </dateline>
                <salute><persName type="receiver" ref="xx">Hans Jørgen Uldall <!-- modtager --></persName></salute>
            </opener>
            <p xml:id="p1"> </p>
            <p xml:id="p2">STATION : GOLDERS GREEN. </p>
            <p xml:id="p3">TELEPHONE : SPEEDWELL 3497. </p>
            <p xml:id="p4">90 , LYTTELTON ROAD <placeName ref="#npl1095">LONDON</placeName> , N.W.II. </p>
            <p xml:id="p5"><date when="1931-02-14">14th Feb. 1931</date> </p>
            <p xml:id="p6">Dear Mr <persName ref="#np145">Uldall</persName> , </p>
```

Eksempel 1: Autogenereret TEI-fil *før* den manuelle gennemgang.

Computeren ved altså, at TEI P5 for brødteksten kræver de overordnede omkransende elementer <text>, <body> og (*division*) med en attribut, der specificerer typen af dokument (*type="letter"*). Elementet <pb> (*page beginning*) markerer starten på en ny side og specificerer sidenummer (*n="1"*) og faksimile (*facs="#DJtilHJU-1931-02-14-1.tif"*).

Efterfølgende er vi selv interesserede i et felt til det fortrykte brevhoved: <fw> (*forme work*). Efter <fw> følger det brevspecifikke felt med informationer om brevets tilblivelse i elementet <opener> med underelementet <dateline>, som indeholder informationer om brevets tilblivelse. Men en maskine ved ikke nødvendigvis hvilken del af teksten, der her er tale om, så i stedet er adressens linjer blevet opdelt i hver sit <p>-element (*paragraph*). Autogenereringen har trukket informationer om brevets metadata (sted, dato og modtager) og autoudfyldt informationerne i de korrekte felter, mens den faktiske transskription igen er blevet fordelt i <p>-elementer nedenfor. Den grønne tekst er blot noter og påmindelser til opmærkerne og ikke en blivende del af infrastrukturen.

I den efterfølgende manuelle gennemgang, som ses nedenfor i Eksempel 2, er transskriptionen manuelt blevet rykket ind i de korrekte felter, sådan at <fw> nu indeholder brevpapirets brevhoved, og <dateline> har fået underfeltet <address>. Her er Daniel Jones' adresse indsat i passende elementer – gadenavnet '*90, LYTTELTON ROAD*' i <street>, '*LONDON*' i <placeName> inklusive sit specifikke reference-id (*ref="#npl1095"*) og postnummeret '*N.W.II*' i <postCode>. Indgangshilsenen '*Dear Mr Uldall*' er placeret under <opener> i elementet <salute> (*salutation*), og H.J. Uldall, som nu er rykket ind i et <persName>-element (*personal name*) har fået tilknyttet en attribut (*type="receiver"*), der markerer ham som modtager af brevet, samt det personspecifikke reference-id (*ref="#np145"*).

```
<text>
    <body>
        <div type="letter">
            <pb n="1" facs="#DJtilHJU-1931-02-14-1.tif"/>
            <fw>STATION : GOLDERS GREEN. </fw>
            <fw>TELEPHONE : SPEEDWELL 3497. </fw>
            <opener xml:id="xx">
                <dateline>
                    <address>
                        <street>90 , LYTTELTON ROAD </street>
                        <placeName ref="#npl1095">LONDON , </placeName>
                        <postCode>N.W.II.</postCode>
                    </address>
                    <date when="1931-02-14">14th Feb. 1931</date>
                </dateline>
                <salute>Dear Mr <persName type="receiver" ref="#np145">Uldall</persName>,</salute>
            </opener>
```

Eksempel 2: Autogenereret TEI-fil *efter* den manuelle gennemgang.

Som sagt, og som eksemplerne viser, er der altså stadig manuelt arbejde at gøre efter den autogenererede oprettelse af en TEI-fil, men i stedet for alternativet – at starte helt fra bunden med hver eneste fil – er der nu blot tale om en smule omrokering. Og heldigvis bliver vi gennem arbejdet klogere dag for dag på både materialet og opmærkningsproceduren, så vi hele tiden kan optimere os selv, vores arbejdsproces og i sidste ende vores digitale infrastruktur.

7. Infrastrukturalisme-projektet fremadrettet

Ved udgangen af 2020 er Hjelmslevarkivet fra Det Kongelige Bibliotek scannet, mens arkiverne for Eli Fischer-Jørgensen, Paul Diderichsen, H.J. Uldall, Harry Wett-Frederiksen og Francis J. Whitfield er

gennemgået og kategoriseret på samme måde som Hjelmslevarkivet ud fra bedømmelserne 'relevant', 'interessant' eller 'irrelevant'.

Digitaliseringen og indlemmelsen af de ovennævnte arkiver i projektet sker med henblik på at udvide perspektivet i projektet, eftersom der her er tale om flere af Hjelmslevs primære korrespondancepartnere. Formålet er så at klarlægge i hvor høj – eller i hvor ringe – grad Hjelmslevs tanker var påvirket af hans nærmeste kolleger. Denne fase er afgørende for, at projektet bevæger sig ud over tilgængeliggørelse og frem til en egentlig forskningsinfrastruktur.

Desværre satte 2020's anden coronanedlukning en midlertidig stopper for digitaliseringen af disse arkiver, men som antydet har Louis Hjelmslevs hang til at gemme sørget for, at vi har haft masser at tage fat på i mellemtiden.

Resumé:

Handlingsanvisende kortformer i dansk

Simon Borchmann
Roskilde Universitet

Helsætninger er kendetegnet ved at realisere de semantiske betingelser for en sproghandling i og med det finitte verbal og de kombinationsmuligheder det tilbyder. Dansk omfatter imidlertid en række andre muligheder for at udføre sproghandlinger. Det gælder et større eller mindre antal udtryksformer inden for hver af bl.a. følgende underkategorier: retningsadverbier, adjektiver i komparativ, mådesadverbier, adjektiver i grundform, substantiver i nøgen form og præpositionsforbindelser. De kan anvendes som selvstændige handlingsanvisninger under bestemte kontekstuelle betingelser. Som meningshelheder er de negativt kendetegnet ved at de ikke har et finit verbal som konstituent, og positivt kendetegnet ved at de realiseres af et enkelt ord eller en præpositionsforbindelse. Det særligt interessante fra et grammatisk synspunkt er at disse udtryksformer som konstituenter i en handlingsanvisning tilbyder en række kombinationsmuligheder. Fx kan man observere sproghandlinger som de følgende:

1) og så ned med næsen
2) farten en smule af her
3) ikke ind over Junioren vel
4) lige en lille smule mere fart på
5) så heller ikke stejlere
6) så bare ganske stille og roligt

7) ikke så højt
8) så lidt sideror
9) og lidt krængning til højre så
10) bare hånden derover ikke

Inden for sprogvidenskaben har der været nogen uenighed om hvordan man skal karakterisere og analysere meningshelheder der adskiller sig fra helsætninger ved ikke at omfatte et finit verbum. Nogle har fokuseret på det negative kendetegn og karakteriseret dem enten som ellipser, dvs. reducerede sætninger der kan rekonstrueres ud fra ko-teksten og en sætningsgrammatik (Lyons 1977), eller som ikke-finitte enheder, dvs. størrelser der i konteksten kan bestemmes som en proposition ud fra pragmatiske principper (Heltoft 2015, Levinson 2000). Andre har fokuseret på det positive kendetegn og karakteriseret dem som empraktisches Reden, dvs. en sprogbrugstype eller genre der er kendetegnet ved at være indlejret i en ikke-sproglig aktivitet, optræde isoleret, imødekomme et behov for at skelne og være relativt ustruktureret (O'Connel & Kowal 2012, Bühler 1965/1934). Når det ikke drejer sig om propositioner eller assertiver, men om handlingsanvisninger, forekommer den Bühler-baserede karakteristik umiddelbart at være den mest relevante. På den anden side kan sproghandlinger som 1-10 ikke anses for ustrukturerede.

I mangel af bedre bruger jeg her ordet kortformer om meningshelheder som ikke har et finit verbum som konstituent, og som kan realiseres af en enkelt ord eller en præpositionsforbindelse, men hvis konstituent samtidig tilbyder en række kombinationsmuligheder. I oplægget vil jeg præsentere en bestemmelse af handlingsanvisende kortformers vellykkethedsbetingelser, en typologi over handlingsanvisende kortformer og en topologi i form af et ytringsskema der angiver kombinationsmulighederne for samtlige typer. Typologien og topologien er baseret på 239 varianter af handlingsanvisninger der for langt den største dels vedkommende er observeret i et kognitivt etnografisk studium af aktiviteten svæveflyvning. En mindre del er observeret i små feltstudier af sprogbrugen i aktiviteterne bueskydning, klatring, fodbold, mountainbike, slagtning og landevejscykling. Enkelte er erfaret tilfældigt i mere almene, kortvarige aktiviteter.

Litteratur

Bühler, Karl (1965/1934) *Sprachtheorie, die Darstellung der Sprache*. Stuttgart: Gustav Fischer.

Heltoft, Lars (2015) Talesprogets grammatikaliserede enheder. *Ny Forskning i Grammatik* 22:93-112.

Levinson, Stephen C. (2000) *Presumptive Meanings*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Lyons, John (1977) *Semantics 1-2*. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Connell, Daniel C. and Sabine Kowal (2012) *Dialogical Genres: Empractical and Conversational Listening and Speaking*, Cognition and Language: A Series in Psycholinguistics. New York: Springer.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

De psykiske syge og de kvindeligt ansatte

Lars Brink & Jørgen Schack

1. Indledning

Konstruktioner af typen (*de*) *offentlige ansatte*, (*de*) *psykiske syge* og *den historiske varme sommer* er velkendte fra sprogrigtighedslitteraturen. Her betragtes de som fejl (Rehling 1965:90, Aage Hansen 1965:88 f., Erik Hansen 1993:63 f., Rask 2013:76). Litteraturen omtaler normalt kun tilfælde af den type som de tre ovennævnte eksempler repræsenterer, altså tilfælde hvor det første af de to adjektiver er konstrueret som et adjektivisk led, der ender på *-e,* i stedet for at optræde som et adverbielt led, der ender på *-t* eller ingenting: (*de*) *offentligt ansatte*, (*de*) *psykisk syge* og *den historisk varme sommer*. Men i praksis støder man også på tilfælde af den omvendte type, altså tilfælde som fx *de kvindeligt ansatte* og *det størst indsamlede beløb*. Her ville man forvente adjektivisk bøjning af det første adjektiv, altså *de kvindelige ansatte*, *det største indsamlede beløb*. Den førstnævnte fejltype (typen *offentlige ansatte*) forekommer så vidt vi kan bedømme ud fra det korpus vi har benyttet[1], langt hyppigere end den sidstnævnte (typen *kvindeligt ansatte*), og det er nok derfor den sidstnævnte ikke har fået nogen særlig opmærksomhed. Det vil vi råde bod på i denne artikel.

2. Konstruktionerne

De konstruktioner vi interesserer os for, er nominalhelheder som materialemæssigt består af som minimum to adjektiver, ADJ 1 og ADJ 2, samt evt. et bestemmerled, fx (*de*) *offentligt* (ADJ 1) *ansatte*

[1] Det benyttede korpus indeholder hovedsagelig tekster fra landsdækkende, regionale og lokale aviser 2004 ff. Korpusset indeholder p.t. knap 1,8 mio. løbende ord.

(ADJ 2). Det sidste af de to adjektiver (ADJ 2) er ofte et participium, men det spiller ingen rolle i denne sammenhæng, da participierne jo har samme funktion som de vaskeægte adjektiver. Efter de to adjektiver kan der i nogle tilfælde stå et substantiv, fx *offentligt ansatte* ***akademikere***, *den historisk varme* ***sommer***.

Toleddede og treleddede konstruktioner

Vi skelner mellem to typer konstruktioner, som vi for nemheds skyld vil omtale som henholdsvis *toleddede* og *treleddede konstruktioner*. Ved toleddede konstruktioner forstår vi nominalhelheder som består af to adjektiver + evt. et bestemmerled, fx *kronisk syge*, *kvindelige ansatte*, *en voldelig indsat*, *socialt udsatte*. Her har vi ikke nogen eksplicit udtrykt genstandskategori i form af et substantiv. Et nominal forudsætter imidlertid ikke et substantiv der angiver en semantisk kategori: ”Det der forudsættes, er en tilgængelig kategori, ikke et valg af substantiv” (Heltoft 2013:119). I toleddede konstruktioner som fx *en voldelig indsat* og *socialt udsatte* er kategorien tilgængelig i kraft af en semantisk regel: ”ved utrumsform forstås ’ingen angivelse’ som kategorien ’menneske’ i almindelighed” (Hansen & Heltoft 2011:188).

I de tilfælde hvor ADJ 1 er konstrueret som et adverbielt adled til ADJ 2, fx *kronisk syge*, *socialt udsatte*, kan man eksplicitere (og evt. specificere) den ikke-udtrykte kategori (med indholdet ’menneske’) ved at tilføje en substantivisk kategoribetegnelse, fx *kronisk syge* ***mennesker***, *socialt udsatte* ***børn***.[2] Derimod finder man som oftest ikke efterstillede kategoribetegnelser i de tilfælde hvor ADJ 1 er konstrueret som et *adjektivisk* adled til ADJ 2. I vores korpus finder vi fx både *lokalt ansatte* og *lokalt ansatte medarbejdere*/*tolke* osv. Vi finder også *lokale ansatte*, men vi finder ingen *lokale ansatte medarbejdere*/*tolke* osv. Og tilsvarende finder vi ingen *kvindelige ansatte* med en efterstillet kategoribetegnelse: **kvindelige ansatte akademikere/jurister* osv. (mere herom i afsnit 5).

[2] Den efterstillede kategoribetegnelse kan være et adjektiv, fx *socialt udsatte unge*. Her er kategorien tilgængelig i kraft af den omtalte semantiske regel (*unge* ~ ’unge mennesker’).

Ellipse vs. underforståelse i kraft af en semantisk regel
Visse treleddede konstruktioner er kendetegnet ved at genstandskategorien *skal* have et eksplicit udtryk i teksten, fx

1. (…) to-tre af de **bedst bevarede bunkere** fra Sikringsstilling Nord. (Jydske Vestkysten 30.3.2013)[3]

Konstruktionen i (1), *de bedst bevarede bunkere*, er syntaktisk ækvivalent med typen *lokalt ansatte medarbejdere*. En toleddet version af den sidstnævnte type (med en mindre specifik genstandskategori) muliggøres af den føromtalte semantiske regel:

2. Konsulatet skal bemandes med mindst to udstationerede diplomater og en række **lokalt ansatte**. (berlingske.dk 26.10.2019)

En toleddet version af den type som (1) repræsenterer, forudsætter at den relevante genstandskategori kan rekonstrueres entydigt ud fra venstrekonteksten:

3. I Frederikshavn blev der under besættelsen bygget omkring 80 **bunkere**. Nogle af **de bedst bevarede** er i dag indrettet til museum (…). (Jyllands-Posten 12.2.2019)

Konstruktionen *de bedst bevarede* i (3) er således en elliptisk konstruktion (jf. fx Brink & Schack 2014). Konstruktionen *de lokalt ansatte* i (2) er derimod semantisk fuldstændig; den forudsætter ikke katalyse.

3. Vaklen i geledderne − treleddede konstruktioner
Man kan som nævnt finde variation i såvel toleddede som treleddede konstruktioner. Vi lægger ud med de treleddede. I (4), (5) og (6) ser vi tre varianter der alle handler om kileskriften.

4. Det var her (...) det **ældste kendte skriftsystem**, kileskriften, blev opfundet. (Information 7.2.2003)
5. Tavlerne er skrevet på det babylonske sprog akkadisk med kileskrift − det **ældst kendte skriftsystem**. (Kristeligt Dagblad 5.2.2015)

[3] Fremhævelser i citater er vores medmindre andet er angivet.

6. Siksaklinjer og prikker, der er mejslet ind i en lille, over 7000 år gammel sten, udgør måske verdens **ældste, kendte skriftsystem**. (Jyllands-Posten 24.1.2000)

De tre eksempler illustrerer de tre principielt mulige semantiske relationer i treleddede konstruktioner:

- ADJ 1 kan være et adjektivisk adled til en helhed der udgøres af ADJ 2 + substantivet, jf. (4): [det [***ældste*** [kendte skriftsystem]]].
- ADJ 1 kan være et adverbielt adled til ADJ 2, jf. (5): [det [[ældst kendte] skriftsystem]]
- ADJ 1 og ADJ 2 kan være sideordnede adjektiviske adled til substantivet, jf. (6): [det [ældste & kendte [skriftsystem]]]. Vi tolker kommaet i (6) som signal for sideordning af ADJ 1 og ADJ 2.

I det konkrete tilfælde er der efter vores mening kun én plausibel mulighed, nemlig (4): *det **ældste kendte** skriftsystem*. Meningen må jo være at kileskriften er det ældste af *de kendte skriftsystemer*, dvs. 'de skriftsystemer som vi har kendskab til'. Det adverbielle ADJ 1 i (5), *ældst*, kan pga. det pågældende adjektivs betydning dårligt optræde som adverbielt adled til *kendt* − eller til et hvilket som helst andet ADJ 2, fx *bevaret* eller *dokumenteret* (noget kan være *bevaret*/ *dokumenteret* fx *bedst* eller *længst*, men ikke **ældst*). Det må derfor hedde fx *de ældste bevarede afskrifter* ('de ældste af de afskrifter som er bevaret'), *den ældste dokumenterede krigshandling* ('den ældste krigshandling som kan dokumenteres'), ikke **de ældst bevarede afskrifter*, **den ældst dokumenterede krigshandling*. Endelig giver sideordningen af ADJ 1 og ADJ 2 i (6) ikke særlig god mening, for de to adjektiver har ikke samme semantiske relation til substantivets referent: Kileskriften er ikke 'det ældste og kendte skriftsystem'.

Kommutation mellem adverbielt og adjektivisk ADJ 1

I nogle tilfælde kan et adjektivisk konstrueret ADJ 1 kommutere med et adverbielt konstrueret ADJ 1, idet de hver især giver god mening i den rette kontekst.

7. Rent faktisk blev ghettoen med sine 80.000 indbyggere i 1944 en af de **længst** bevarede ghettoer. (Weekendavisen 7.11.2014)

Det adverbielle ADJ 1 i (7) giver god mening: [en af de [[længst bevarede] ghettoer]], dvs. 'en af de ghettoer der blev bevaret i længst tid'.

8. Berlin er i oprør over planer om at rive det **længst** bevarede stykke mur ned for at give plads til luksus-boligbyggeri. (…) Det berømte stykke Berlinmur er med dets 1,3 km det **længste** bevarede stykke. (Jyllands-Posten 28.2.2013)

I (8) hører vi først om "det **længst** bevarede stykke mur". Det kunne i princippet godt give mening, jf. (7). Men lidt længere nede i artiklen går der tilsyneladende en præs op for skribenten. Det drejer sig jo her om "det **længste** bevarede stykke", dvs. 'det længste af de stykker der er bevaret': [det [længste [bevarede stykke]]].

4. Hvad er ADJ 1 adled til i toleddede konstruktioner?

I treleddede konstruktioner kan vi beskrive ADJ 1's funktion ved at vise hvordan det relaterer sig til de efterfølgende to ord i nominalet. I en konstruktion som *den historisk varme sommer* har ADJ 1 kun relation til ADJ 2. ADJ 1 er her adled i en adjektivhelhed med ADJ 2 som kerne, og substantivet er derfor udenfor ADJ 1's skopus: [den [[historisk varme] sommer]]. I en konstruktion som *det ældste kendte skriftsystem* har ADJ 1 relation til en helhed som udgøres af ADJ 2 og substantivet *skriftsystem*. Substantivet er kerne i denne helhed, og det er derfor indenfor ADJ 1's skopus: [det [ældste [kendte skriftsystem]]].

I toleddede konstruktioner har vi ikke noget substantiv som ADJ 1 kan enten relatere eller ikke relatere sig til. Men ADJ 1 må jo relatere sig til noget forskelligt i konstruktioner som ***prekært** ansatte* (9) og ***kvindelige** ansatte* (10):

9. Millioner af selvstændige og **prekært ansatte** er på røven (…). (Information 24.3.2020)
10. (…) en rigmand (…) som har behandlet **kvindelige ansatte** nedladende og sexistisk. (Randers Amtsavis 5.3.2020)

For hvordan skal vi ellers forklare det forhold at *prekært ansatte* af udtryk er en adjektivhelhed, mens *kvindelige ansatte* af udtryk er en nominalhelhed? I de konkrete kontekster har begge helheder funktion som nominale led.

*Brøndals nominer: **R**d og R**d***

For at forklare relationen mellem ADJ 1 og ADJ 2 i ikke-elliptiske toleddede konstruktioner (jf. afsnit 2) vil vi inddrage Viggo Brøndals definition af *nominer*, en klasse der hos ham omfatter appellativer og adjektiver. I *Ordklasserne* (1928) definerer Brøndal ordklasserne på et rent semantisk grundlag, dvs. helt uden inddragelse af bøjning og syntaks. Ordklasserne defineres formelt ved hjælp af et antal betydningselementer symboliseret ved bogstaverne *r*, *R*, *d*, *D*. Ifølge Brøndal (1928:73) er der her tale om "Kategorier, der synes at have den nöjeste Sammenhæng med Tankens Natur." Disse elementer (eller "tankekategorier") kan optræde både enkeltvis og i forskellige kombinationer med hinanden, fx *R* (proprier), *d* (adverbier), *Rd* (nominer). Efter Brøndals teori (1928:77) er 15 klasser "det höjeste, overhovedet mulige Antal; Ordklassernes absolute Maximum." Ordklasseafsnittet i Diderichsens *Elementær Dansk Grammatik* (1946:22 ff.) er baseret på Brøndals definitioner, men Diderichsen benytter dem kun sporadisk, bl.a. i definitionerne af genstandshelheder og beskriverhelheder (jf. nedenfor).

Pladsen tillader ikke at vi giver en mere detaljeret redegørelse for Brøndals definitionssystem. Vi må gå direkte til de to ordklasser der er relevante i denne sammenhæng, nemlig appellativer og adjektiver. Appellativer og adjektiver (Brøndals *nominer*) har som anført ovenfor samme formelle definition, nemlig *Rd*. De indeholder begge et *relat*, dvs. et genstandselement (symboliseret ved stort *R*) og en *descriptor*, dvs. et beskriverelement (symboliseret ved lille *d*). Forskellen på appellativer og adjektiver består i at de accentuerer (betoner) hver sit element. Når det ene af de to elementer accentueres, træder det andet element i baggrunden (det accentuerede element er i det følgende markeret med fed skrift):

- Appellativer (***R****d*) accentuerer genstandselementet: De betegner kategorier af genstande (dvs. genstande med bestemte egenskaber).
- Adjektiver (*R****d***) accentuerer beskriverelementet: De betegner egenskaber ved kategorier af genstande.

Det forhold at adjektiver og substantiver har samme formelle definition, dvs. begge indeholder et genstandselement og et beskriverelement, er ifølge Brøndal (1928:97 f.) forklaringen på at de kan henholdsvis "substantiveres" og "adjektiveres". Adjektiver kan bruges som substantiver fordi de udover beskriverelementet indeholder et genstandselement, fx

11. (...) thi evig nu skinner livets lys / for **gamle** og så for **unge**. (Grundtvig, 1826)
12. Men 1.000 nye **smittede** er godt nok et højt tal. (Berlingske 5.6.2020)

Og da substantiver udover genstandselementet indeholder et beskriverelement, kan de optræde på pladser i kæden der normalt udfyldes af et adjektiv:

13. Bliv mere **mand** *på 10 uger* (Bogtitel, Gads Forlag, 2011)
14. Der var noget **arbejderklasserebel** over Daltrey lige fra start (...). (Berlingske 1.3.2014)

Accentuation
Hvad kan vi så bruge Brøndals *accentuations*-begreb til i vores sammenhæng? Vi vil bruge det til at beskrive *hvad* det er ADJ 1 har relation til i toleddede konstruktioner som fx *de **prekært** ansatte* og *de **kvindelige** ansatte*.

I *Elementær Dansk Grammatik* definerer Diderichsen *genstandshelheder* (d.s.s. nominalhelheder) som "Hypotagmer, hvis Adled nærmere beskriver eller bestemmer et Genstandselement i Kernen" (Diderichsen 1946:221). *Beskriverhelheder* (d.s.s. adjektivhelheder)

definerer han som ”Hypotagmer, hvis Adled nærmere bestemmer et beskrivende Moment i Kernen” (Diderichsen 1946:228). Helheden *mere mand* i en kontekst som den vi finder i (13), *Bliv mere mand på 10 uger*, er således ifølge Diderichsen en beskriverhelhed, da *mere* her er adled til kerneleddets beskriverelement: *mere mand* (*R**d***).

Hvis vi følger denne tankegang, kan vi sige at *prekært* i (9), *prekært ansatte*, er adled til beskriverelementet i *ansatte*. Det ”prekære” beskriver jo ikke genstandselementet, altså de personer som nominalet udpeger. Det beskriver en egenskab ved den måde de er ansat på. Og omvendt i (10), *kvindelige ansatte*. Her beskriver *kvindelige* genstandselementet i *ansatte*; det beskriver personerne, ikke ansættelsesforholdets karakter. Som nævnt er en konstruktion som *prekært ansatte* af udtryk en beskriverhelhed, men den kan, i modsætning til *kvindelige ansatte*, fungere både som beskriverhelhed og som genstandshelhed. Den fungerer som beskriverhelhed i fx *prekært ansatte danskere*. I en kontekst som *De prekært ansatte er på røven*, fungerer den som genstandshelhed.

5. Hvad er der galt med *de kvindelige ansatte akademikere*?

Som tidligere nævnt finder man typisk ikke efterstillede kategoribetegnelser i (ikke-elliptiske) konstruktioner hvor ADJ 1 er konstrueret som et adjektivisk adled til ADJ 2. Vi finder altså ikke fx *kvindelige*/*lokale*/*civile ansatte* efterfulgt af en kategoribetegnelse.

Kvindelige ansatte

Som det fremgår af tabel 1, finder vi i vores korpus 843 forekomster af *kvindelige ansatte* **uden** en efterfølgende substantivisk kategoribetegnelse. Vi finder 0 forekomster af *kvindelige ansatte* **med** en efterfølgende kategoribetegnelse:

Tabel 1			
	kvindelige ansatte	kvindeligt ansatte	i alt
uden kategoribetegnelse	843	18	843
med kategoribetegnelse	0	0	0
i alt	843	18	843

Vi finder derudover 18 forekomster af konstruktionen *kvindeligt ansatte*. Alle 18 forekomster har dog så vidt vi kan bedømme, samme betydning som *kvindelige ansatte*, dvs. 'kvindelige medarbejdere', fx

15. Han kunne også udvise en upassende flirtende adfærd over for de **kvindeligt ansatte**. (Thisted Dagblad 12.12.2019)

I konstruktionen *kvindeligt ansatte* er ADJ 1 efter bogstaven adled til beskriverelementet i *ansatte*, men den intenderede mening i (15) og de andre forekomster i vores korpus er efter alt at dømme den samme som den der udtrykkes i *de kvindelige ansatte*, hvor ADJ 1 er adled til det personbetegnende genstandselement. *Kvindelige ansatte* og *kvindeligt ansatte* er m.a.o. ikke et reelt kommutationspar. Når vi i tekster en sjælden gang støder på *kvindeligt ansatte*, er det som regel bare en svipser.

Lokale ansatte vs. *lokalt ansatte*
Et reelt kommutationspar har vi derimod i *de lokale ansatte* vs. *de lokalt ansatte*. Man skelner i udenrigstjenesten mellem på den ene side udsendte medarbejdere, der er ansat på favorable (danske) vilkår, og på den anden side *lokalt ansatte* (*R**d***), der er ansat på de vilkår der gælder lokalt, dvs. på ansættelsesstedet i udlandet:

16. Udenrigsministeriet er kendt for at have to slags ansatte. Et A-hold af udsendte diplomater, der oveni løn og udetillæg får betalt en særdeles præsentabel bolig, og så B-holdet med de **lokalt ansatte**, der har god grund til at føle sig diskrimineret både med hensyn til løn og rettigheder. (Jyllands-Posten 7.4.2001)

Heroverfor har vi *lokale ansatte* (***R**d*) med betydningen 'ansatte fra lokalområdet':

17. Foretrækker **lokale ansatte** (...) − Vi går altid efter at finde lokale folk i stedet for, at de skal køre langt hver dag. (Herningfolkeblad.dk 14.9.2020)

Af tabel 2 fremgår det at vi finder 36 tilfælde hvor forbindelsen *lokalt ansatte* efterfølges af en substantivisk kategoribetegnelse, fx

18. (…) en chargé d'affaires, et par **lokalt ansatte medarbejdere** og en halvtidsansat eksportrådgiver. (Berlingske 6.5.2013)

Ingen af de i alt 105 forekomster af *lokale ansatte* er efterfulgt af en kategoribetegnelse:

Tabel 2			
	lokale ansatte	**lokalt ansatte**	i alt
uden kategoribetegnelse	105	186	291
med kategoribetegnelse	0	36	36
i alt	105	222	327
Forskellen er statistisk signifikant: p > 0,0001			

Civile ansatte vs. *civilt ansatte*

Som det er fremgået, må nogle konstruktioner med et adverbielt konstrueret ADJ 1 karakteriseres som "fejl", fx *kvindeligt ansatte* (i betydningen 'kvindelige medarbejdere'). I andre tilfælde kan et adverbielt konstrueret ADJ 1 kommutere med et adjektivisk konstrueret ADJ 1, fx *lokale ansatte* vs. *lokalt ansatte*. I atter andre tilfælde finder vi to varianter som ud fra en semantisk betragtning begge giver udmærket mening, men som i den faktiske sprogbrug ikke udgør et reelt kommutationspar. Et sådant tilfælde har vi i *civile ansatte* vs. *civilt ansatte*. Konstruktionen med et adjektivisk konstrueret ADJ 1, *civile ansatte*, må tolkes som 'ansatte (i fx militæret) som er civile'. Konstruktionen med et adverbielt konstrueret ADJ 1, *civilt ansatte*, må tolkes som 'ansatte med civil ansættelse', jf.

19. Hos os får alle personelgrupper med interesse for teknik og avancerede teknologier helt nye karrieremuligheder, hvor der er mulighed for at veksle mellem en militær og **civil ansættelse**. (https://forsvaret.dk/da/organisation/vaernsfalles/fvt/)

I praksis afgrænser *civile ansatte* og *civilt ansatte* samme kategori af personer, nemlig (populært udtrykt) 'ikke-uniformeret personale i militæret, politiet og kriminalforsorgen'. De har m.a.o. samme ekstension. Som det fremgår af tabel 3, finder vi også i dette tilfælde kun efterstillede kategoribetegnelser i forbindelse med et adverbielt konstrueret ADJ 1.

Tabel 3			
	civile ansatte	**civilt ansatte**	i alt
uden kategoribetegnelse	134	674	808
med kategoribetegnelse	0	35	35
i alt	134	709	843
Forskellen er statistisk signifikant: $p < 0{,}02$			

Et eksempel på en efterstillet kategoribetegnelse er betegnelsen *mekaniker*:

20. "Så vi vil i højere grad gå ud og se på, om der er nogen af vores **civilt ansatte mekanikere**, som vi kan gøre til soldater igen og sende dem ud i uniform", siger Flemming Nielsen

Når vi ikke finder treleddede konstruktioner af typen *kvindelige ansatte akademikere*, *lokale ansatte medarbejdere*, *civile ansatte mekanikere* i vores korpus, hænger det formentlig sammen med de efterstillede kategoribetegnelsers indvirken på accentuationsforholdet i ADJ 2.

De toleddede konstruktioner *civile ansatte* og *civilt ansatte* har begge *ansatte* som kerneled, dvs. de "handler" begge om kategorien 'ansatte' (jf. Hansen & Heltoft 2011:530). Føjer vi en kategoribetegnelse som fx *mekanikere* til konstruktionen med adjektivisk ADJ 1, kommer den til at handle om kategorien 'ansatte mekanikere' (i modsætning til kategorien 'ikke-ansatte mekanikere'): [*civile* [*ansatte mekanikere*]]. Den treleddede konstruktion indfører dermed en kontrast som typisk ikke er relevant i meddelelsessituationen: Når man meddeler noget om medlemmer

af en faggruppe i en organisation, virksomhed e.l., ekspliciterer man normalt ikke at de pågældende medlemmer er ansat; det forudsætter man (og undgår dermed at indføre en forstyrrende kontrast), jf. fx

21. Bedre kommunikation med de pårørende skal reducere flugten af soldater fra forsvarets internationale opgaver − samtidig skal specielt **civile mekanikere**, montører og kokke m.fl. lokkes med kortere udsendelser og livslang ansættelse. (Jyllands-Posten 17.7.2006)

Udtrykt med brøndalsk terminologi bevirker tilføjelsen af en kategoribetegnelse at accentuationsforholdet i ADJ 2 ændres. I den toleddede konstruktion er genstandselementet i ADJ 2 accentueret: *civile ansatte* (***R****d*). I den treleddede konstruktion er beskriverelementet accentueret: *civile ansatte* (*R****d***) *mekanikere* (***R****d*). Substantivet overtager altså her den personbetegnende funktion, som i den toleddede konstruktion varetages af ADJ 2. I toleddede konstruktioner med et adverbielt konstrueret ADJ 1, altså fx *civilt ansatte*, er ADJ 1 adled til beskriverelementet i ADJ 2: *civilt ansatte* (*R****d***). Tilføjelsen af en kategoribetegnelse har her ingen indflydelse på accentuationsforholdet i ADJ 2: *civilt ansatte* (*R****d***) *mekanikere (****R****d*). Den toleddede konstruktion handler om ansatte med et bestemt ansættelsesforhold; den treleddede handler om mekanikere med et bestemt ansættelsesforhold. Det eneste der (semantisk) adskiller de to konstruktioner, er altså graden af specifikation: Den toleddede har større ekstension end den treleddede (kategorien 'mennesker' overfor kategorien 'mekanikere').

Vi hævder ikke at den strukturelle type som bl.a. *civile ansatte mekanikere* repræsenterer, slet ikke forekommer. I (22) finder vi konstruktionen ældre indlagte, som er syntaktisk og semantisk ækvivalent med *civile ansatte*, dvs. ældre indlagte (***R****d*):

22. Gillespie et al. har vist, at klinisk farmaceutisk intervention hos ældre indlagte kan reducere medicinrelaterede genindlæggelser. (Ugeskrift for Læger 3.3.2014)

Den oplagte kontrast til ældre indlagte er indlagte som tilhører en anden aldersgruppe, altså fx *yngre indlagte*. I (23) finder vi konstruktionen ældre indlagte patienter:

23. Delirium blandt *ældre indlagte patienter* er hyppig og har dårlig prognose (Ugeskrift for Læger 3.3.2014)

I dette tilfælde er den kontrast som ADJ 2 indfører (dvs. indlagte vs. ikke-indlagte patienter), relevant; det fremgår nemlig af artiklen at delirium "er associeret med længere indlæggelsesvarighed."

6. "Fejl" og frekvens

Det forholder sig normalt sådan at den konstruktion der ud fra den semantiske analyse må anses som den "rigtige", også er den signifikant hyppigst forekommende i den faktiske sprogbrug. Det er tilfældet ved fx *kvindelige ansatte* versus *kvindeligt ansatte* (jf. tabel 1 med tilhørende kommentarer) og ved *midlertidigt ansatte* (111 forekomster) versus *midlertidige ansatte* (10 forekomster). I begge tilfælde er det åbenbart indlysende for de fleste hvad ADJ 1 er adled til, dvs. (udtrykt med vores formelle beskrivelse) *kvindelige ansatte* (***R****d*) og *midlertidigt ansatte* (*R****d***).

Man støder imidlertid undertiden på tilfælde hvor den semantiske relation mellem ADJ 1 og ADJ 2 åbenbart ikke er indlysende, og hvor den logisk-semantisk set "fejlagtige" konstruktion er den signifikant hyppigst forekommende. Et sådant tilfælde finder vi i *uskyldige* dømte (3 forekomster) versus *uskyldigt dømte* (104 forekomster). De to konstruktioner afgrænser samme kategori af personer, nemlig 'personer som er blevet dømt for en forbrydelse på trods af at de er uskyldige', fx

24. Dna-analyser kan bruges på blod, sæd i faderskabssager og til frifindelse af **uskyldigt dømte**. (Weekendavisen 26.9.2014)

ADJ 1 kan ifølge vores analyse kun være adled til ADJ 2's genstandselement: Det er personerne der er uskyldige; domfældelsen

er der ikke noget uskyldigt ved. I en sproglig rådgivningssituation vil det imidlertid være svært helt at afvise *uskyldigt dømte*, som jo efter alt at dømme repræsenterer den faktiske norm i (avis)sproget. Men man kunne evt. foreslå at erstatte *uskyldigt dømte* med den koekstensionelle, semantisk upåklagelige konstruktion i (25):

25. Mindst 48 er blevet dømt på det fejlagtige grundlag. En af de **uretmæssigt dømte** er en dansker, der boede og arbejdede i Norge, og som blev idømt 11 måneders fængsel for ”groft bedrageri” og ”falsk forklaring”. (Berlingske 5.11.2019)

7. Afsluttende bemærkninger

Som det er fremgået af det ovenstående, kan konstruktioner af den type som er emnet for denne artikel, undertiden volde vanskeligheder mht. bøjningen af ADJ 1, men der er stor forskel på de forskellige undertyper. I den tekstart vi her har undersøgt (avistekster og visse fagblade), er der kun beskeden variation i konstruktioner hvor ADJ 1 og ADJ 2 er en etableret ordforbindelse: *bedst egnet*, *dybt beklagelig*, *højt begavet*, *hårdt såret* osv. I tilfælde som de netop nævnte har vi en etableret, ordbogsført norm, og variantformer vil typisk blive betragtet som fejl, fx ”Han er klart den **bedste egnede** til det (...)” (JydskeVestkysten 29.2.2020).

Man finder naturligt nok større variation i mere lejlighedsvise konstruktioner, dvs. konstruktioner der ikke i samme grad som den ovennævnte type er faste, mere eller mindre automatiserede forbindelser. Ikke mindst konstruktioner som på forskellig måde vedrører tidsfæstelse, giver anledning til variation. Det drejer her om konstruktioner med former som *først(e)*, *senest(e)*, *sidst(e)*, *tidligst(e)*, *ældst(e)* som ADJ 1 og et participium som ADJ 2, altså fx *det ældst(e) kendte skriftsystem* som i (4) og (5). I konstruktioner med *ældst(e)* som ADJ 1 og *kendte* som ADJ 2 + et kategoribetegnende substantiv (fx *bosættelse*, *folkevise*, *fossil*, *kort*) er der betydelig variation: *ældste kendte* + substantiv: 189 forekomster; *ældst kendte* + substantiv: 124 forekomster (forskellen er dog statistisk signifikant). I alle disse tilfælde ville vi, som tidligere nævnt, anbefale formen med et adjektivisk ADJ 1.

Det hænder at man finder variantkonstruktioner i samme tekst:

26. Nye analyser af tænderne på et gammelt fynsk skelet fra vikingegravpladsen Galgedil ved Otterup på Fyn har vist, at de tilhører den **tidligst registrerede andengenerationsindvandrer i Danmark**. (...) Den fynske kvinde, der indtil videre er den **tidligste registrerede andengenerationsindvandrer**, var begravet på gravpladsen Galgedil, der ligger ved Otterup på Fyn. (Jyllands-Posten 28.4.2013)

Ligesom i (8) rammer skribenten her plet i andet forsøg; det må jo dreje sig om det tidligste medlem af kategorien 'registrerede (dvs. dokumenterede) andengenerationsindvandrere', ikke om det medlem der blev registreret (dokumenteret) tidligst.

Vi runder af med yderligere et par eksempler på at valget mellem et adverbielt og et adjektivisk ADJ 1 kan være meget vanskeligt at træffe:

27. Den **tidligst citerede brug af ordet i Ordbog over det danske Sprog** er fra 1717, og dengang havde ordet med heste at gøre. (Information 23.3.2018)
28. De nye velyndere betalte efter episoden udenlandsrejsen, der gav stof til Labyrinten (1792-1793) – **den først udgivne danske roman, hvor et moderne jeg søger sig selv.** (https://denstoredanske.lex.dk/Jens_Baggesen)

I nogle tilfælde, bl.a. (27) og (28), var modtageren måske bedre tjent med enklere (og en smule informationsfattigere) konstruktioner såsom *det tidligste citat med ordet i Ordbog over det Danske Sprog* og *den første danske roman hvor et moderne jeg søger sig selv*. De to eksempler illustrerer desuden at man i en del tilfælde skal være tilbageholdende med at bruge betegnelsen *fejl* når det drejer om konstruktioner af den her behandlede type.

Litteratur

Brink, Lars & Jørgen Schack (2014) Tale er sølv. Om begrebet syntaktisk ellipse. *Danske Studier*. København: Universitetsjubilæets danske Samfund:45-75.

Brøndal, Viggo (1928) *Ordklasserne. Partes Orationis. Studier over de sproglige Kategorier*. København: G.E.C. Gad.

Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.

Erik Hansen (1993) *Rigtigt dansk*. 2. udg. København: Hans Reitzels Forlag.

Aage Hansen (1965) *Vort Vanskelige Sprog*. 2. udg. København: Grafisk Forlag.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over Det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Heltoft, Lars (2013) Om neksusbegrebets nødvendighed. *Ny Forskning i Grammatik. Fællespublikation 20*. Odense: Syddansk Universitet:109-126.

Rask, Kirsten (2013) *Korrekturlæserens Grundbog*. 2. udgave. København: Grafisk Litteratur.

Erik Rehling (1965) *Skriftlig form. Fremstillingens vanskeligheder*. 2. udg. København: J.H. Schultz Forlag.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Dansk i Dansk Vestindien – om sprogbrug og sproglige påvirkninger i den afrocaribiske befolkning på St. Croix

Kristoffer Friis Bøegh
Aarhus Universitet

1. Indledning[1]

De Vestindiske Øer eller Dansk Vestindien var Danmarks (indtil 1814 Danmark-Norges) kolonier i Caribien frem til 1917, hvor de blev solgt til USA og skiftede navn til *US Virgin Islands* (De Amerikanske Jomfruøer). St. Thomas, St. Jan og St. Croix, de tre Jomfruøer, der udgjorde Dansk Vestindien, kom under dansk flag i henholdsvis 1672, 1718 og 1734. Dansk blev aldrig det almindelige omgangssprog på øerne; alligevel har sproget været talt der gennem snart 350 år – så vidt vides uden egentlig afbrydelse – og det har efterladt sig en række spor. De tydeligste spor fra dansk findes i form af sted-, by- og gadenavne: *Vester Gade*, *Torre Strade* (jf. dansk *Torvestræde*) og *Kongens Tvær Gade* er eksempler på gadenavne i byerne *Charlotte Amalie* og *Christiansted*. Også efternavne som fx *Hansen*, *Petersen* og *Frederiksen* er almindelige. Men hvad kan der derudover, hvis man graver lidt dybere, siges om den rolle, dansk spillede i den mangesprogede virkelighed, som karakteriserede øerne i kolonitiden?

I denne artikel tager jeg et kig på den dansk-vestindiske sprogsituation og dens udvikling med henblik på at tegne et billede af brugen og påvirkningen af dansk i Dansk Vestindien frem til 1917.

[1] Tak til MUDS-redaktørerne for deres hjælp og fleksibilitet, som muliggjorde mit arbejde på denne artikel, til Anne Larsen og Karoline Barslev for nyttig feedback på teksten og til publikummet ved MUDS 18 for konstruktive kommentarer i forbindelse med mit oplæg.

Jeg fokuserer på St. Croix' afrocaribiske[2] befolknings kontakt med dansk, altså det store flertal af den samlede dansk-vestindiske befolkning. Dette perspektiv har indtil nu kun været genstand for begrænset diskussion i litteraturen om dansk som kolonisprog (se fx Kühl & Aastrup 2020:238). Jeg undersøger både brugen af dansk, herunder hvordan sproget indgik i sammenhæng med andre sprog, der taltes i Dansk Vestindien, og omfanget af dansksproglig påvirkning i den lokale varietet af caribisk engelsk-kreolsk, den afrocaribiske befolkning på St. Croix' primære kontaktsprog i den danske periode.

Artiklen, som til dels bygger videre på en analyse fra en tidligere artikel af mere populærformidlende tilsnit (Bøegh 2018), er bygget op omkring en løbende præsentation og diskussion af uddrag af det kildemateriale og den historiske og lingvistiske forskning, der findes, som kan bruges til at kaste lys på dette kapitel af dansk sproghistorie (langt fra Danmark). Kildematerialet kommer fra en større database, der er samlet i forbindelse med arbejdet på min ph.d.-afhandling om St. Croix' engelsk-kreolsk (Bøegh 2021). Det består af (i) historiske kilder, der behandles med henblik på at kaste lys på sprogbrugsmønstre (på plantagerne, i skolen, i kirken osv.) i den danske periode (afsnit 3); (ii) etnografiske feltoptagelser fra 1970'erne, hvor dansk bruges og diskuteres af ældre afrocaribiere født omkring år 1900, der havde sproget i skolen før 1917, og som husker tilbage på dette (afsnit 4) samt (iii) et leksikografisk kildemateriale indsamlet i 1970'erne og 1980'erne, som analyseres med henblik på at diskutere danske låneord i engelsk-kreolsk (afsnit 5).

Afsnit 2 redegør for de brede linjer af den historiske baggrund for De Vestindiske Øer med hovedvægt på den danske periode. Det skitserer dermed den overordnede ramme for den efterfølgende diskussion med vægt på sprogbrug og sproglige påvirkninger (afsnit 3-5). Til sidst rundes artiklen af med en kort opsummering af hovedpointerne (afsnit 6).

[2] Denne betegnelse, der bruges i den historiske litteratur om Dansk Vestindien (fx Sebro 2010), dækker både over en person født i Afrika og ført til Caribien og en person født i Caribien med afrikanske forfædre.

2. Historisk baggrund[3]

I 1672 koloniserede Vestindisk-guineisk Kompagni, støttet af den danske krone, den caribiske ø St. Thomas. Formålet var dels at få et handelsmæssigt ståsted i "Den Nye Verden", dels at få direkte adgang til tropiske afgrøder som sukker, bomuld, indigo osv. Efterfølgende blev også den ubeboede naboø St. Jan og den godt 70 km mere sydlige, større ø St. Croix koloniseret af danskerne.

Dansk Vestindien havde en temmelig blandet befolkning. Koloniseringen var fra starten præget af en mangel på bosættere fra den dansk-norske helstat, hvilket resulterede i, at bosættere med andre europæiske baggrunde kom til at udgøre en stor del af befolkningen. På St. Thomas (og senere St. Jan) var soldater og embedsmænd (og disses familier) som oftest danske, hvorimod planterne og købmændene typisk var af anden oprindelse. Fx viser tal fra 1688, at 13% af koloniens europæiske befolkning var dansk, hvorimod hele 45% var nederlandsk (jf. van Rossem 2017:52-53). Ergo blev sidstnævnte den kulturelt set mest indflydelsesrige gruppe på St. Thomas og senere St. Jan. Tilsvarende kom britiske (herunder engelske, skotske og især irske) kolonister til at spille en fremtrædende rolle på St. Croix, hvor der allerede i 1741 var ca. fem gange så mange briter som danskere på øen (jf. Hall 1992:11-13).

Importen til Dansk Vestindien af slavegjorte afrocaribiere, det andet primære befolkningselement, begyndte i 1670'erne. Alene den danske andel af den transatlantiske slavehandel var på 100.000-120.000 personer (Gøbel 2016:15). Denne menneskehandel havde til formål at skaffe arbejdskraft til sukkerplantagerne. De slavegjorte kom fra en strækning på mere end 4.000 km, der går fra nutidens Senegal til Angola, både langs kysten og i indlandet, og som favner mange forskellige kulturområder. I tillæg til den transatlantiske slavehandel kom så den mere lokale handel på kryds og tværs i Caribien.

I 1755 overtog kronen (dvs. staten) Dansk Vestindien fra Vestindisk-guineisk Kompagni. Dette markerede begyndelsen på en økonomisk storhedstid – den såkaldte "florissante" periode – der varede indtil først i 1800-tallet, og under hvilken især St. Croix var præget af massiv import af slavegjort arbejdskraft og demografisk

[3] Hvor ikke andet er angivet, er følgende baseret på den samlede fremstilling af øernes historie i Olsen (2017).

ustabilitet. I 1792 blev den transatlantiske slavehandel gjort ulovlig, dog først med virkning fra 1803. En anden omvæltning skete i starten af 1800-tallet, da øerne blev besat af briterne af to omgange, i henholdsvis 1801 og 1807-1815. Da det efterfølgende, hen ad vejen, blev tydeligt, at udviklingen på de omkringliggende øer gik i retning af en egentlig ophævelse af slaveriet, oprettede man i 1830'erne skoler for slavebørnene, og man opfordrede alle til at gå i kirke og lade sig døbe. Der havde været missionærer til stede på øerne siden 1730'erne, og de vandt betydelig indflydelse i løbet af anden halvdel af 1700-tallet og ind i 1800-tallet. Slaveriet blev ophævet i 1848, men selv om den afrocaribiske befolkning vandt sin frihed, forblev den dybt forarmet. Resten af 1800-tallet var karakteriseret af økonomisk nedgang. I 1917, efter mere end 50 års forhandlinger, solgte Danmark så øerne til USA.

Amerikanerne købte øerne pga. havnen på St. Thomas, og der skete i en del år ikke de store ændringer for lokalbefolkningen. Men i 1950'erne kom der gang i masseturismen: Øerne blev omdannet til et turistsamfund – "*America's Paradise*" – udviklet med amerikansk kapital, hvilket bevirkede store forandringer lokalt (se fx Capetillo-Ponce & Galanes 2013). Følgende tal giver et indtryk af den omvæltning, turismen skabte: Øerne modtog 16.000 besøgende årligt i 1949. I 1967, 18 år senere, var tallet over en million. I nyere tid har tallet ligget på to til tre millioner. De fleste turister besøger kun Charlotte Amalie på St. Thomas, som er et yndet stop for krydstogtskibe, men også St. Jan og St. Croix har i dag turisme som en central indtægtskilde. Den lokale befolkning anno 2021 er på ca. 106.000 mennesker; heraf bor ca. 50.000 på St. Croix (*World Factbook*, CIA 2021).

3. St. Croix' sprogsituation – en historisk-sociolingvistisk overflyvning

Ifølge *World Factbook* (CIA 2021) er hovedsprogene på *US Virgin Islands* i dag "engelsk", herunder også engelsk-kreolsk (talt af 71,6% af befolkningen), "spansk eller spansk-kreolsk" (17,2%), "fransk eller fransk-kreolsk" (8,6%) og "andre" (2,5%) – herunder dansk.

Også hvis man kigger tilbage i historien, har øerne (som allerede antydet) været præget af mange forskellige sproglige og kulturelle påvirkninger (se fx Highfield 1993; Sabino 2012; Bøegh *under udg.*). I den kontaktlingvistiske litteratur er Dansk Vestindien bedst kendt for det nederlandsk-kreolske sprog, der vandt frem på St. Thomas omkring år 1700, og som blev *lingua franca* på øerne fra ca. 1730 og godt et århundrede frem (se fx Bakker 2004; Sabino 2012; van Rossem 2017). Kreolsprog er, kort fortalt, "nye" sprog – kontaktsprog med ordforråd afledt af eksisterende sprog, men med en nydannet grammatik. Kreolsprog kan opstå ud af situationer, hvor mennesker uden et fælles sprog kommer i kontakt og siden danner et nyt sprogsamfund, som det skete i Dansk Vestindien og i Caribien generelt i kolonitiden. Nederlandsk-kreolsk er blandt de bedst dokumenterede og udforskede kreolsprog. Fx var det det første kreolsprog, der fik sin grammatik beskrevet i en trykt bog – J.M. Magens fra St. Thomas' *Grammatica over det Creolske Sprog* (1770). Nederlandsk-kreolsk blev gradvist erstattet af engelsk og engelsk-kreolsk i 1800- og 1900-tallet, inden det til sidst uddøde i 1987.

Sammenlignet med litteraturen om nederlandsk-kreolsk har forskning i andre emner i dansk-vestindisk sproghistorie været mere begrænset. Dette gælder både forskning om dansk i Dansk Vestindien (men se fx Liebst 1996; Kühl & Aastrup 2020; Bakker & Bøegh *under udg.*) og, indtil for relativt nyligt, øernes engelsk-kreolsk (se fx Bøegh 2018, 2021; Bøegh & Bakker 2021).

I resten af dette afsnit præsenterer jeg nogle nedslag i forskellige historiske kilder, som har til formål at give et bredt indtryk af sprogsituationen på St. Croix fra midt i 1700-tallet og frem til 1917 med særligt henblik på dansk og dets rolle i den mangesprogede virkelighed, som karakteriserede Dansk Vestindien. Da pladsen er begrænset, illustrerer jeg kun kort de forskellige pointer, som underbygges af metalingvistiske kommentarer og anden dokumentation fra primærkilder kombineret med henvisninger til relevant sekundærlitteratur (med videre henvisninger til andre primærkilder, fx arkivalier). Tilgangen er på linje med tidligere undersøgelser (fx Sabino 2012:79; van Rossem 2017:8; Kühl & Aastrup 2020:223),

der har fremhævet nødvendigheden af at trække på forskellige slags historiske kilder (memoirer, aviser, optegnelser fra missionærer etc.) for at tegne et nuanceret billede af sprogbrugsmønstre i udviklingen af den dansk-vestindiske sprogsituation.

3.1 1700-tallet: et mangesproget samfund

Den vigtigste kilde med henblik på sprogsituationen i 1700-tallets Dansk Vestindien er utvivlsomt den tyske missionær C.G.A. Oldendorps beskrivelse af øerne. Oldendorp visiterede øernes herrnhutter-mission, Brødremenigheden, i 1767-1768, hvilket resulterede i en omfattende skildring af øerne og missionens historie, som rummer detaljerede beskrivelser af de forskellige befolkningsgruppers levevis og sproglige og kulturelle tilhørsforhold. Oldendorps beretning udkom første gang i 1777, i en forkortet udgave. Først langt senere udkom så hele originalmanuskriptet – på næsten 3.000 sider (Oldendorp 2000-2002). Oldendorp kommenterer (bl.a.) som følger på sprogsituationen anno 1767/68:

> Engelsk, tysk, dansk, nederlandsk, fransk, spansk og [nederlandsk-] kreolsk tales på disse øer. Engelsk og højtysk er sprogene, man kan klare sig med alle vegne. Kreolsk tales af de sorte[4] og alle, der er i regelmæssig kontakt med dem. Derfor kan størstedelen af de hvide indbyggere, specielt de lokalfødte, forstå dette sprog. [...] Alene antallet af sprog betyder, at folk blander det ene med det andet. Kendskab til engelsk er især vigtigt i byerne. Siden de hvide børn passes af sorte kvinder og vokser op blandt sorte børn, lærer de først og fremmest kreolsk, de sortes sprog. Det hænder, at de ikke lærer andre sprog ordentligt. Dette sprog tales dog med større forfinelse af de hvide. De engelske lærer for det meste ikke kreolsk, hvad deres slaver må tilpasse sig efter. Der er derfor store områder af St. Croix, hvor de sorte udelukkende taler engelsk. (Oldendorp 2000:357-358, min oversættelse)

[4] I mangel af bedre oversætter jeg de forskellige raciale termer for afrocaribiere, der optræder i primærkilderne på andre sprog end dansk, jeg citerer fra, med ”sort” eller ”sorte”. Se Sebro (2010) for en dybdegående diskussion af de forskellige etniske kategorier og termer, der var i brug på øerne i kolonitiden.

Mere specifikt om St. Croix kan det tilføjes, at øen allerede fra starten af dens danske periode (fra 1734) var et mangesproget samfund, hvad der da også allerede var normen på St. Thomas og St. Jan. Dansk blev brugt i administrationsøjemed, men det samme gjorde engelsk, nederlandsk og tysk. Ifølge Liebst (1996) var det tætteste, danskerne kom på at have en sprogpolitik i Vestindien i 1700-tallet, at der netop ikke var nogen sådan. Alligevel kan der, som også Oldendorp er inde på, ikke herske tvivl om, at engelsk hurtigt kom til at stå stærkt på St. Croix – hvor der fra anden, uofficiel side blev gjort en betydelig indsats for at styrke dets position. Dette kom første gang til udtryk i 1756, da en gruppe plantere af irsk ophav fra den engelsktalende ø Montserrat, der et par år forinden havde slået sig ned på St. Croix og bragt mange af deres landsmænd med til øen, fik oversat Dansk Vestindiens lovgrundlag, *Danske Lov* (1683), med henblik på at vinde yderligere indflydelse på øen, hvilket i høj grad lykkedes (se Power 2011). Sprogsituationen var ikke uden spændinger i denne periode, og danskerne på St. Croix, der i mange tilfælde "endnu ikke [var] det engelske sprog mægtig", som en dansk toldforvalter beskrev det i 1756, oplevede en del vanskeligheder i forbindelse med kontakten med de andre kolonister, "som næsten alle [var] af den engelske nation" (C. Cretz [1756] citeret i Vibæk 1966:203).

At engelsk hurtigt vandt frem som et vigtigt sprog, kan også anskueliggøres ved at tage et kig på sprogbrugen i lokale aviser. Der begyndte at udkomme aviser på St. Croix i 1770'erne (Hall 1992: 15). Billede 1 viser et eksempel fra 1802 af en udgave af *Dansk Vestindisk Regierings Avis*, som fremstår dansksproget, hvis man dømmer ud fra kolofonen, men det meste faktiske indhold var på engelsk.

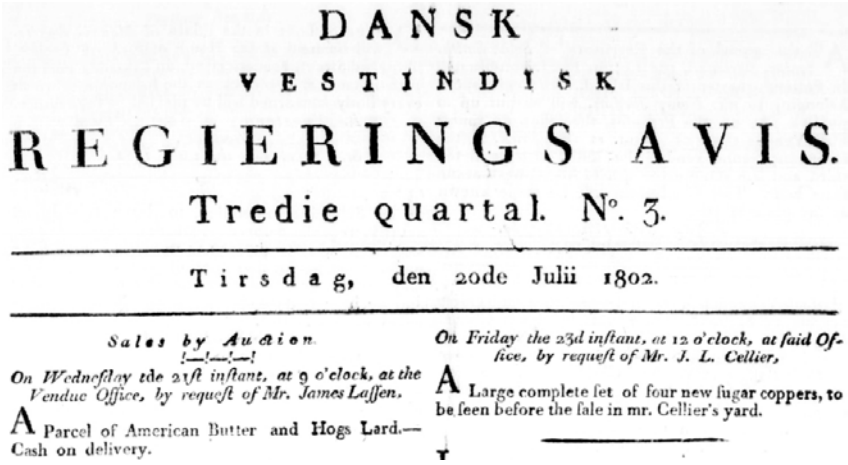

DANSK
VESTINDISK
REGIERINGS AVIS.
Tredie quartal. N°. 3.

Tirsdag, den 20de Julii 1802.

Sales by Auction.

On Wednesday the 21st instant, at 9 o'clock, at the Vendue Office, by request of Mr. James Lassen.

A Parcel of American Butter and Hogs Lard.— Cash on delivery.

On Friday the 23d instant, at 12 o'clock, at said Office, by request of Mr. J. L. Cellier,

A Large complete set of four new sugar coppers, to be seen before the sale in mr. Cellier's yard.

Billede 1: *Dansk Vestindisk Regierings Avis* var dansk- og engelsksproget – med hovedvægten på engelsk. Her ses et udklip af det øverste af en udgave fra 1802. Hele avisen kan vises i Det Kgl. Biblioteks Mediestream-database: https://hdl.handle.net/109.3.1/uuid:8067e9eb-267d-417e-a031-f9a332bb558e

I modsætning til engelsk fik nederlandsk og tysk, som var blandt de andre primære europæiske sprog på øerne, ikke nogen stor udbredelse på St. Croix. Sabino (2012:71) beskriver desuden, hvordan nederlandsk blev mindre og mindre udbredt på St. Thomas og St. Jan i løbet af anden halvdel af 1700-tallet (se også Liebst 1996). Nederlandsk-kreolsk havde til gengæld sin storhedstid i samme periode, som afspejlet fx ved udgivelsen af den førnævnte grammatik forfattet af Magens (1770).

De danske kolonister talte dansk indbyrdes (se fx Liebst 1996: 119-120), men der er ikke noget, der tyder på, at sproget blev gjort specielt tilgængeligt for den afrocaribiske befolkning i 1700-tallet. Det var tilsyneladende primært gennem kirken og retssystemet, at afrocaribiere kom i kontakt med dansk.

Dansk blev brugt af den danske lutherske mission, som begyndte sit kirkelige arbejde på St. Croix i 1755 (se Larsen 1950). Missionærerne brugte i starten danske ABC-bøger og religiøse materialer til undervisning af afrocaribiere, men indsatsen var (af en række årsager)

ikke nogen succes, så der blev i 1770 skiftet til nederlandsk-kreolsk som undervisningssprog (som Brødremenigheden allerede brugte med succes). Man begyndte at producere undervisningsmaterialer på nederlandsk-kreolsk – begyndende med *Kreool A, B, Buk* fra 1770 (<c> brugte man ikke, når man skulle skrive kreolsk, så det bogstav er udeladt fra titlen). Det tyder dog på, at beslutningen om at gå væk fra at bruge dansk i missionen ikke blev taget lige godt imod af alle: Som en vis pastor Tjellesen senere skrev i en rapport fra 1789, havde det været tilfældet, at sprogsituationen "voldte en del vanskelighed i missionsskolen, hvor der synes at have været en mærkelig sprogblanding, idet flertallet oplærtes i det hollandsk-kreolske sprog, [men] en del fik efter mødrenes ønske dansk undervisning. Mange forlangte engelsk, men lærerne kunde vel tale det, men ej undervise i det" (Tjellesens [1789] rapport som refereret i Koch 1905:176). Tjellesens kommentarer indikerer, at der var en vis prestige forbundet med at lære dansk, men der var under alle omstændigheder begrænsede muligheder for dette.

Retssager blev ført på dansk. De slavegjorte, der kom for retten, afgav ofte forklaring på nederlandsk- eller engelsk-kreolsk – som så blev sammenfattet på dansk i retsprotokollerne. I sin undersøgelse af slaveforhør fra Dansk Vestindien henviser Simonsen (2017:72) til en sag fra sidst i 1700-tallet, hvor en afrikanskfødt mand forsvarede sig selv på dansk i retten i Christiansted. Denne case understreger, at der findes eksempler på, at dansk ikke som sådan var begrænset til den europæiske befolkning, hvilket dog ikke er det samme som at sige, at sproget på det tidspunkt var udbredt blandt afrocaribierne – hvad Simonsen (2017) heller ikke underbygger.

Hvad angår kreolsprogssituationen, nævner Oldendorp i citatet i starten af dette afsnit, at der var "store områder af St. Croix, hvor de sorte udelukkende tal[te] engelsk". Med al sandsynlighed er det engelsk-kreolsk, Oldendorp her refererer til. Han kommenterer andetsteds (Oldendorp 2000:608, 671), at nyankomne afrocaribiere meget hurtigt lærte sig "engelsk" ude på plantagerne, hvilket kunne tyde på, at der var tale om et kontaktsprog. Oldendorp hæfter sig desuden ved en generel tendens til "spolering" (2000:682) af de europæiske sprog med låneord (og sikkert også andre påvirkninger)

fra afrikanske sprog. Lignende kommentarer om dette ”engelsk”, som skilte sig ud fra europæernes engelsk, findes fx hos missionærerne Auerbach ([1774] citeret i van Rossem 2017:90) og Tjellesen ([1789] refereret i Koch 1905:175-76).

Ifølge Oldendorp (2002:441, 823) var der et omfang af geografisk variation, idet brugen af ”engelsk”, altså engelsk-kreolsk, især var udbredt på den vestlige side af St. Croix, især i byen Frederiksted og på de mange britiskejede plantager, der lå i omegnen af denne. Nederlandsk-kreolsk blev så i højere grad brugt i og omkring Christiansted, som ligger mere østligt, og hvor der i højere grad, især i begyndelsen af koloniens liv, kom tilflyttere fra St. Thomas og St. Jan (se Tyson 2011). Overordnet set, argumenterer Oldendorp (2000:608), lærte den slavegjorte del af befolkningen på St. Croix i 1700-tallet dog ”for det meste [...] både det ene og det andet sprog”, dvs. nederlandsk-kreolsk og engelsk-kreolsk, og ”de [kunne] udtrykke sig lige godt på dem begge” (min oversættelse).

Langt det største antal sprog, der blev talt på St. Croix og i Dansk Vestindien i det hele taget, var afrikanske sprog, og der var allerede tidligt mange forskellige sprog- og kulturområder repræsenteret i befolkningen. I en beretning fra omkring 1740, der traditionelt tillægges den danske planter J.L. Carstens (citeret i Nielsen 1981:83), står der fx om afrocaribierne, at ”der findes og saa mange Nationer [dvs. etnolingvistiske grupper] [...] iblandt dem, som der ere Landskaber, Stæder og Orter Baade i America og allerhelst i Africa”. Den danske planter og embedsmand J.R. Haagensen (1758), som flyttede til St. Croix i 1739 og blev boende i 12 år, gav udtryk for samme holdning og kunne desuden tilføje om de nyankomne, at ”[f]ørstningen kand man ey forstaae, hvad slig Slave siger” (s. 65). Dette antyder, at de slavegjorte efterfølgende tilegnede sig et (eller flere) kontaktsprog (se også diskussionen ovenfor), men nok kun sjældent dansk. Oldendorp (2000-2002 [1777]) afholdt en række gruppeinterview med slavegjorte og registrerede brudstykker fra de forskellige sprog, de brugte. Hans systematiske tilgang gør det muligt at matche disse data ret præcist med moderne sprogdata (se Bøegh *under udg.*), og det kan på den baggrund vises, at der blev talt minimum 25 afrikanske sprog i den slavegjorte del af befolkningen, da Oldendorp var aktiv.

Der var flest sprog fra kyststrækningen fra nutidens Ghana til Benin, men også nigerianske og central-vestafrikanske sprog samt sprog fra den vestlige Guineakyst var repræsenteret.

3.2 1800-tallet: en skiftende sociolingvistisk situation

Det samlede indtryk af sprogsituationen i 1700-tallet kan måske siges at være, at dansk var i brug, men at det var ét ud af mange sprog på St. Croix. I 1800-tallet ændredes den sociolingvistiske situation imidlertid, i første omgang som følge af de (i afsnit 2) omtalte britiske besættelser af øerne (jf. også Sabino 2012:74-75). Besættelserne resulterede bl.a. i et permanent skifte i de dansk-vestindiske handelsrelationer, som blev mere lokale og i højere grad orienteret mod Nordamerika frem for Europa, hvilket bidrog til at stimulere brugen af både engelsk og engelsk-kreolsk. Engelsk-kreolsk blev i tiden, der fulgte, i højere grad associeret med social mobilitet og udsyn til omverdenen, hvorimod nederlandsk-kreolsk, idet det kun fandtes lokalt, blev associeret med begrænsede muligheder. Følgende uddrag fra et brev fra 1810 skrevet af en missionær på St. Croix fremhæver den øgede brug af engelsk(-kreolsk):

> Det engelske sprog lader til mere og mere at blive det dominerende sprog på hele St. Croix, og de unge lokalfødte begynder nu at skamme sig over det [nederlandsk-]kreolske sprog. Omstændighederne øger vanskelighederne ved at blive forstået, for de sorte fra Guinea [dvs. Vestafrika], som bringer deres forskellige sprog med sig, lærer hverken engelsk eller kreolsk, men er tilfredse med en jargon bestående af tre eller fire sprog, som de kun med vanskelighed kan gøre sig forståelige over for hinanden med. (Anon. 1810:112, min oversættelse)

Importen af afrocaribiere nåede sit højdepunkt i årene efter 1792, da en slutdato var blevet fastsat for den transatlantiske slavehandel (jf. afsnit 2), hvilket betød, at de nævnte ændringer kom på et tidspunkt, hvor en særlig stor del af befolkningen på St. Croix var (relativt) nyankommet til øen. Der var fortsat, ligesom på Oldendorps tid, mange afrikanske sprog i brug i begyndelsen af 1800-tallet (se fx

J.G. Miecke [ca. 1800] citeret i Lawaetz 1902:124), men over de kommende årtier ses en klar stigning i antallet af beskrivelser, der fremhæver, at engelsk(-kreolsk) var godt i gang med at erstatte de mange andre sprog – og især nederlandsk-kreolsk – hos den afrocaribiske befolkning på St. Croix (fx Anon. 1820:68; Ortwed 1827:86; Breutel 1841:493). I 1840 kunne amerikaneren J. Smith, der tilbragte vinteren på St. Croix, og som besøgte en række plantager og interagerede med medlemmer af slavebefolkningen, så bemærke, at "skønt St. Croix er en dansk ø, tales der engelsk over hele øen – selv slaverne taler en art engelsk-kreolsk" (Smith 1840:113, min oversættelse). Til gengæld er der ikke meget, der taler for, at dansk på dette tidspunkt var blevet et mere udbredt sprog hos den afrocaribiske befolkning.

3.3 Sprog i skolen

Ideen om skolepligt i dansk-vestindisk sammenhæng (se også afsnit 2) opstod i kølvandet på den britiske lov om afskaffelsen af slaveriet fra 1833. Alene på St. Croix blev otte slaveskoler bygget mellem 1839 og 1841. Der blev tilsvarende bygget skoler på St. Thomas og St. Jan. Den dansk-vestindiske skolehistorie er kortlagt i Johansen et al. (2008), som følgende bemærkninger er baseret på.

I tråd med sprogudviklingen i samfundet generelt valgtes det fra dansk side, at undervisningssproget i skolerne skulle være engelsk. Til gengæld faldt valget af undervisere på de tyske missionærer fra Brødremenigheden, som var kendt for *ikke* at være for gode til engelsk, men havde tradition for at bruge nederlandsk-kreolsk som kontaktsprog. At undervisningssproget *skulle* være engelsk, siger så måske noget om, at man fra dansk side var bevidst om, at sprogvalget blev nødt til at flugte med den brede befolknings ønske, hvis skoleprojektet skulle blive en succes. Og da slaveriets dage var talte, var skolesatsningen et vigtigt element i forsøget på at fremtidssikre kolonien. I modsætning til i 1700-tallet (Liebst 1996) kunne der nu siges at være kommet en art sprogpolitik i Dansk Vestindien.

Skolepligten fortsatte efter ophævelsen af slaveriet i 1848, hvor man udvidede skolegangen noget (Johansen et al. 2008). I skolen skulle børnene nu ikke bare lære at læse, skrive og regne, alt sammen

på engelsk, men de skulle også have undervisning i dansk. Timerne i dansk er det mest indlysende eksempel på, at den afrocaribiske befolkning i 1800-tallet var i berøring med dansk.

3.4 Anden halvdel af 1800-tallet – og tiden efter

Der udvikledes i anden halvdel af 1800-tallet et mere kritisk perspektiv på forholdet mellem Danmark og Dansk Vestindien – fra begge sider (se fx Hall 1992). Da debatten om et salg af øerne til USA kom i gang, handlede et af de ikke-økonomiske argumenter for et salg om det danske sprogs ikke just fremtrædende rolle som modersmål i Dansk Vestindien. Under Rigsdagens drøftelse af sagen i 1852 kom en fortaler for et salg, en vis professor J. Wilkens, med følgende indlæg (citeret i Skrubbeltrang 1966:70):

> De forholdsvis meget få virkelig danske familier, der findes i Vestindien, går under i massen af fremmede indvandrere med fremmed nationalitet, de fortaber sig således deri, at de selv efter kortere eller længere tids forløb optager deres sprog, deres sæder og skikke.

Da øerne blev solgt til USA i 1917, var der stadig undervisning i og på dansk. Men amerikanerne forsøgte, ganske som danskerne havde gjort, at påvirke lokalbefolkningen via deres kultur, ikke mindst gennem skolerne, som nu blev styret i amerikansk retning (se fx Highfield 1993:133-135). Mens afrocaribierne før 1917 skulle lære dansk, skulle de efter salget lære amerikansk-engelsk. Altså forsvandt dansk ud af skolen, og der blev desuden sat ind på at erstatte, hvad man så som ”dårligt” lokalt sprog (engelsk-kreolsk) med ”godt” standardengelsk.

4. Optagelser af (rustent) dansk fra St. Croix

Giver det mening at tale om et ”vestindisk” dansk? Dette spørgsmål (som også Kühl & Aastrup 2020 tager op, dog fra et europæisk perspektiv) skal ikke forsøges besvaret her, men der mangler ikke eksempler i kilder fra det senere 1800-tal og frem til 1917 på forestillinger fra dansk side om, hvordan et sådant dansk kunne lyde

(især ikke i satiriske tekster). Der har i den lingvistiske litteratur ikke tidligere været diskuteret faktiske indspilninger af dansk talt af afrocaribiere, der lærte sproget i skolen før 1917. Antagelsen har muligvis været, at der ikke fandtes sådanne optagelser, hvilket ikke er korrekt. I dette afsnit præsenterer jeg og diskuterer kort en samling feltoptagelser fra 1970'erne, der netop giver et indtryk af, hvad der måske kan kaldes "vestindisk skoledansk".

Optagelserne, det drejer sig om, stammer fra et lydarkiv (*Mary Jane Soule Collection*; LCCN: 2014655298) indspillet/indsamlet af den amerikanske musiketnolog Mary Jane Soule, som lavede etnografisk feltarbejde på St. Croix og i mindre omfang på St. Thomas mellem 1978 og 1985 for at dokumentere øernes musikalske traditioner og andre folkeminder. Hele samlingen består af godt 78 timers optagelser, som er bevaret i USAs nationalbibliotek, Library of Congress, Washington, D.C. Der findes desuden en kopi af lydarkivet i Dansk Folkemindesamling, Det Kgl. Bibliotek. Soule interviewede et stort antal lokale fra St. Croix, hvoraf mange var født i den danske periode (ca. 1890-1910). Der tales engelsk-kreolsk på de fleste bånd i lydarkivet, men der bruges også dansk på et par af optagelserne.

Følgende uddrag er fra en optagelse fra 5. april 1979 (bånd nr. 16 i lydarkivet). Det er en samtale mellem to kvinder, informanterne "P" og "W", begge født omkring år 1900, og så Soule selv, "S". P og W giver en prøve på deres skoledansk, som nok er rustent, men fint forståeligt. W både oversætter henvendt til Soule og svarer P på dansk (ikke-danske ord er i kursiv):

(1) P: Jeg taler dansk, skal du ikke tale dansk?
S: *What?*
P: Skal du ikke tale dansk?
W: *Could you speak Danish?* [Engelsk-kreolsk *could* svarer til standardengelsk *can.*]
S: *Oh.*
W: Ja, jeg kan... kan forstå *Danish.*
P: Vente lidt. Hvor mange? Så jeg kommer ikke derned.
S: *You could speak Danish?*
P: *I was born in Danish!*
S: *I didn't know…*

P synger dernæst tre danske sange, som må stamme fra hendes skoletid mere end 60 år tidligere: ”Kong Christian stod ved højen mast”, ”Lille Lise” og ”Mæh, bæh, hvide lam”. Disse sange kan gøres til genstand for fremtidig udforskning, fx med henblik på analyse af udtaletræk. Af hensyn til pladsbegrænsningen vil jeg ikke komme nærmere ind på dem i denne artikel.

Det sidste uddrag, der skal præsenteres her, er af P, der beretter om sin skoletid på engelsk-kreolsk:

(2) *In my time, we learn Danish in school, and the whole thing, but then when you come out, there is not so much to talk Danish to, and all like that, so it just go go go…*
’I min tid lærte vi dansk i skolen og det hele, men når man så gik ud [af skolen], var der ikke så mange at tale dansk med, og alt sådan noget, og så forsvandt det bare hen ad vejen’.

At P fandt, at der ikke var anledninger til at vedligeholde sit dansk, betød dog ikke, at hun helt glemte det. Om P og W er nogenlunde repræsentative for den gruppe, der oplevede at have dansk i skolen i Dansk Vestindien, er et åbent spørgsmål. Det er muligt, at de rent faktisk gjorde en aktiv indsats for at holde fast i sproget, og at det er derfor, de endnu kan trække på det i deres alderdom (begge var tæt på 80 år gamle, da Soule optog dem). Men det er også muligt, at det var som P sagde – at de ikke havde brugt sproget og derfor havde glemt meget af det.

5. Danske låneord i engelsk-kreolsk

I dette afsnit anlægger jeg et leksikografisk fokus og undersøger spor fra dansk i øernes engelsk-kreolsk. Fra 1960’erne og et par årtier frem var der en lille gruppe amatørleksikografer på Jomfruøerne, som registrerede lokale engelsk-kreolske ord og udtryk, der var på vej til at blive glemt, i en erkendelse af, at sprogsituationen, ligesom samfundet mere generelt (som nævnt i afsnit 2), var under hastig forandring i anden halvdel af 1900-tallet. De formidlede deres resultater bl.a. i form af en serie korte ordbøger eller glossarier, som de fik trykt og distribueret lokalt (se fx Seaman 1968; Roy 1975).

En af dem, R. ”Lito” Valls (1927-1994), udgav ordbogen *What a Pistarckle! A Dictionary of Virgin Islands English Creole* (1981). Den blev senere fulgt op med et *New Supplement* (Valls 1990). Valls voksede op på St. Croix, men han boede efterfølgende også mange år på St. Jan, og han havde derfor solidt kendskab til forskelle og ligheder øernes varieteter af engelsk-kreolsk imellem. Hans to bøger (med omkring 5.000 lemmaer i alt) er blandt hovedkilderne i studiet af Jomfruøernes engelsk-kreolsk. Dette afspejles bl.a. i, at de citeres i den autoritative *Dictionary of Caribbean English Usage* (Allsopp 1996). Altså kan de betragtes som et oplagt sted at søge efter spor fra dansk. På basis af en systematisk gennemgang og analyse præsenterer jeg i følgende tabel en oversigt over danske låneord i engelsk-kreolsk som dokumenteret i Valls (1981, 1900). Listen, som er på 55 ord, er en opdateret og udvidet version af en liste præsenteret i Bøegh (2018: 28-29). Det, at der udelukkende er tale om lokale ord, er krydstjekket med dokumentation fra andre caribiske øer (baseret på opslag i Allsopp 1996). Den i listen benyttede ortografi er som i Valls (1981, 1990).

Ord	**Kilde**	**Betydning (hvis anderledes end kildens)**
altit	*altid*	-
asha	*asie*	-
avis	*avis*	-
bal	*bal*	’en slags dans, et bal’
backadal	*bakkedal*	-
beel	*bil*	-
belle	*bille*	-
bla	*blad(e)*	’græs, blad’
buhg	*bjerg*	’bakke, bjerg’
branco	*brandkorps*	’brandøvelse’
danske	*danske(r(e))*	’dansker(e)’
drom	*drøm*	-
fiskadella	*fiskefrikadelle*	-
frickadella	*frikadelle*	-

fru	*frue*	’kvinde’
gade	*gade*	-
gendarme	*gendarm*	’politi, ordensmagt’
grip	*greb*	’gaffel’
hadanga	*hardanger(søm)*	’broderi’
hell	*hel*	-
ini	*inden i*	-
hukkut	*huggert*	-
hus	*hus*	-
kranse	*(vanilje)kranse*	’bagværk’
krat	*krat*	’buskads, krat’
lebuh	*læber*	’mund’
maw	*mave*	-
meskene	*menneskene?*	’opsynsmand (på en plantage)’
midnat	*midnat*	-
mola	*mølle*	-
mon	*mund*	-
naar	*narre*	’at håne, narre nogen’
packhouse	*pakhus*	-
pascalam	*fastelavn*	’en stor/vild fest’
paske	*påske*	-
pistarckle	*spektakel*	’larm, skænderi, ståhej’
potekari	*apotek*	-
prove	*prøve*	-
puell	*fuld*	-
red grout	*rødgrød*	’grød’
rombod	*rom + bod*	’værtshus, udskænkningssted’
roto	*rotte*	-
silkefaellen	*silke? + fællen?*	’lang, snoet pisk af oksehud’
skit	*skidt*	’afføring’
skol	*skål*	-
slattery	*slagteri*	-

slinga	*slingre*	'at vandre målløst rundt'
smorrebrod	*smørrebrød*	-
stal	*stald*	-
sten	*sten*	-
sterek	*stærk*	-
tak	*tak*	-
tan	*tand*	-
ton	*tunge*	-
weren	*verden*	-

Tabel 1: Danske låneord i engelsk-kreolsk som dokumenteret i Valls (1981, 1990)

En række semantiske domæner er repræsenteret i listen, bl.a. flora og fauna (fx *krat* 'buskads, krat', *belle* 'bille', *roto* 'rotte'), fødevarer (fx *frickadella* 'frikadelle', *red grout* 'grød'), kroppen (fx *tan* 'tand', *ton* 'tunge') og kulturtermer (fx *paske* 'påske', *pascalam* 'en stor/vild fest' < *fastelavn*). Et par interessante lydændringer kan også bemærkes: I *pascalam* (< *fastelavn*) og *puell* (< *fuld*) ser vi /p/ < /f/, hvilket er et træk, der er karakteristisk for såkaldte "dybe" eller "konservative" kreolsprog i caribisk kontekst – hvilket indikerer, at disse lån må have en vis alder. Tilsvarende kan præferencen for konsonant-vokal-strukturer i visse ord (fx *sterek* < *stærk*) fremhæves. Der er to uklare etymologier i listen: *meskene* 'opsynsmand (på en plantage)' og *silkefaellen* 'lang, snoet pisk af oksehud'. Det første ord, *meskene*, kunne også være fra nederlandsk *meester* 'mester', men fordi vi finder /k/ og /n/, virker dette mindre sandsynligt. Det andet ord, *silkefaellen*, er gammelt. Det optræder bl.a. også i en kilde fra ca. 1740: "Den Krabask, som Bøddelen Bruger at afstraffe Slaverne med, kaldes en *Sicke Fælle*; dend er en sammen-drejed Raae Oxe-Huud Rem, der er Sejtørret imod Soelen, og kand være 3 alen Lang" (Nielsen 1981: 100, min fremhævning). Der er på den anden side også ord, der helt oplagt er af nyere dato, fx *beel* 'bil'.

En række kandidatord er udeladt fra listen, der godt kunne gøres længere. Fx er der en række ord, som også findes, eller fandtes, i dialektalt nederlandsk, engelsk eller tysk, hvilket betyder, at en dansk

etymologi bliver mindre sandsynlig. Det kan ikke udelukkes, at der er ord i listen, som kan tilskrives et flertal af kilder – altså som findes både i nederlandsk, dansk osv. (se også Bøegh & Bakker 2021 for en analyse af nederlandsk-kreolske ord i engelsk-kreolsk som dokumenteret af Valls m.fl.).

Under alle omstændigheder udgør ordene i listen kun en lille andel (ca. 1%) af lemmaerne i Valls (1981, 1990). Mange af ordene betragtes desuden som arkaiske i dag på øerne, hvis de da ikke er gået helt tabt. Dermed må påvirkningen fra dansk siges at være ret beskeden (omend bestemt sammenlignelig i omfang med den danske påvirkning i nederlandsk-kreolsk, se Bakker 2004). Det må også bemærkes, at der i flere tilfælde godt kan være tale om danske ord, der er lånt via nederlandsk-kreolsk (se Bakker 2004 for en liste med danske låneord i nederlandsk-kreolsk).

6. Konklusion

Jeg har i denne artikel diskuteret emnet dansk i Dansk Vestindien. Udgangspunktet for undersøgelsen var et ønske om at nå frem til en klarere forståelse af, hvordan dansk passer ind i historien om den mangesprogede virkelighed, som karakteriserede de tre Jomfruøer St. Thomas, St. Jan og især St. Croix i kolonitiden. Jeg undersøgte derfor den dansk-vestindiske sprogsituation og dens udvikling med henblik på en begyndende kortlægning af brugen af dansk op til 1917 – da øerne overgik fra dansk til amerikansk styre – og på en afdækning af sproglige spor fra dansk.

Artiklen var organiseret omkring en løbende præsentation og diskussion af kildemateriale af forskellig karakter. Jeg diskuterede brugen af dansk, herunder hvordan sproget indgik i sammenhæng med andre sprog, der taltes i Dansk Vestindien, og jeg undersøgte omfanget af danskspроglig påvirkning i den lokale varietet af caribisk engelsk-kreolsk, som var den afrocaribiske befolkning på St. Croix' primære kontaktsprog i den danske periode.

Undersøgelsen underbyggede, at dansk på intet tidspunkt var det dominerende sprog hos den afrocaribiske befolkning, som til gengæld skiftede til engelsk og engelsk-kreolsk i løbet af 1800-tallet, væk fra nederlandsk-kreolsk og de mange afrikanske sprog, der i høj

grad prægede Dansk Vestindien specielt i 1700-tallet. Den danske indflydelse var tilsyneladende aldrig stor, men den var til stede over flere århundreder. Der var både tale om påvirkning forstået på den måde, at lokale lærte dansk, men også at de optog danske låneord i de lokale kreolsprog.

Litteratur

Allsopp, Richard (1996) *Dictionary of Caribbean English Usage*. Oxford: Oxford University Press.

Anon. (1810) *Periodical Accounts relating to the Missions of the Church of the United Brethren, established among the heathen*. Bind V. London: McDowell.

Anon. (1820) Danish Islands: United Brethren. Anon. (red.). *The Missionary Register for M DCCC XX*. London: L.B. Seeley:68.

Auerbach, Joh. Christoph (1774) [Brev fra Niesky på St. Thomas 10. marts 1774 til Friedrich Neisser, Barby, Tyskland.] [3 s.]

Bakker, Peter (2004) Låneord fra dansk i vestafrikanske og vestindiske sprog. *Maal & Maele* 27(3):28-32.

Bakker, Peter & Kristoffer Friis Bøegh (*Under udgivelse*) Kolonierne. *Dansk Sproghistorie* 5. København/Aarhus: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Aarhus Universitetsforlag.

Bøegh, Kristoffer Friis (2018) Spor fra dansk i De Amerikanske Jomfruøers engelsk-kreolsk. *Maal & Maele* 39(2):24-29.

Bøegh, Kristoffer Friis (2021) *Crucian Creole. A sociohistorical and linguistic analysis of the English-lexifier contact language of St. Croix, Virgin Islands.* Ph.d.-afhandling: Aarhus Universitet.

Bøegh, Kristoffer Friis *(Under udgivelse)* African ethnolinguistic diversity in the colonial Caribbean: the case of the eighteenth-century Danish West Indies. Angela Bartens & Peter Slomanson (red.). TBA. Berlin: Language Science Press.

Bøegh, Kristoffer Friis & Peter Bakker (2021) Words from Dutch Creole in Virgin Islands Creole English. *Trefwoord* (Het Instituut voor de Nederlandse Taal):1-38. https://ivdnt.org/actueel/tijdschrift-trefwoord/

Breutel, Johann Christian (1841) Danish Islands. *Missionsblatt aus der Brudergemeine Zum Besten Ihrer Heidenmission* 5:99-101.

Capetillo-Ponce, Jorge & Luis Galanes (2013) Immigration and Identity in the US Virgin Islands. Philip Kretsedemas, Jorge Capetillo-Ponce & Glenn Jacobs (red.). *Migrant Marginality: A Transnational Perspective*. New York: Routledge:205-221.

CIA (2021) *The World Factbook*. Washington, DC: CIA. https://www.cia.gov/the-world-factbook/ (6/3/2021.)

Gøbel, Erik (2016) *The Danish Slave Trade and Its Abolition*. Leiden/Boston: Brill.

Haagensen, Jahon Reimert (1758) *Beskrivelse over Eylandet St. Croix i America i Vestindien*. København: L.H. Lillies Enke.

Hall, Neville T. (1992) *Slave Society in the Danish West Indies: St. Thomas, St. John and St. Croix*. Mona, Jamaica: University of the West Indies Press.

Highfield, Arnold R. (1993) Toward a Language History of the Danish West Indies and the United States Virgin Islands. Svend E. Holsoe & John H. McCollum (red.). *The Danish Presence and Legacy in the Virgin Islands*. Frederiksted, St. Croix: St. Croix Landmarks Society and the V.I. Humanities Council:122-139.

Johansen, Julie Fryd, Jesper Eckhardt Larsen & Vagn Skovgaard-Petersen (2008) *Skoler i palmernes skygge*. Gylling: Dansk Skolemuseum, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Kingo, J.C. (1770) *Kreool A, B, Buk.* St. Croix: Daniel Thibou.

Koch, Ludvig (1905) Den Danske Mission i Vestindien. *Kirkehistoriske Samlinger* 5(3):144-81.

Kühl, Karoline & Iben Holmegaard Aastrup (2020) How Danish were the Danish West Indies? Language use in written sources in a multilingual colonial society. Nataliya Levkovych (red.). *Advances in Comparative Colonial Toponomastics*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter:219-242.

Larsen, Jens (1950) *Virgin Islands Story*. Philadelphia, PA: Fortress Press.

Lawaetz, Harald (1902) *Brødremenighedens Mission i Dansk-Vestindien 1769-1848: Bidrag til en Charakteristik af Brødremenigheden og dens Gerning og af den Farvede Races Stilling til Christendommen*. København: Otto B. Wroblewski.

Liebst, Bente (1996) People and Languages in the Danish West Indies in the 18th Century. Ernst-Ullrich Pinkert (red.). *Language and Cultural Hegemony*. Aalborg: Aalborg University Press:111-127.

Magens, Joachim Melchior (1770) *Grammatica over det Creolske Sprog, som bruges paa de trende Danske Eilande, St. Croix, St. Thomas og St. Jans i America*. København: Gerhard Giese Salikath.

Mary Jane Soule collection (AFC 2014/013), Archive of Folk Culture, American Folklife Center, Library of Congress, Washington, D.C. LCCN: 2014655298.

Nielsen, Herluf (1981 [ca. 1740]) *Dansk Vestindien for 250 år siden. J.L. Carstens: En Almindelig Beskrivelse om alle de Danske, Americanske eller West-Indiske Ey-Lande*. København: Dansk Vestindisk Forlag.

Oldendorp, Christian Georg Andreas (1777) *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caraibischen Inseln S. Thomas, S. Croix und S. Jan.* Barby: Johann Jakob Bossart.

Oldendorp, Christian Georg Andreas (2000-2002) *Historie der caribischen Inseln Sanct Thomas, Sanct Crux und Sanct Jan, insbesondere der dasigen Neger und der Mission der evangelischen Brüder under derselben.* 4 bind. Red.: Hartmut Beck, Gudrun Meier, Stephan Palmié, Peter Stein & Horst Ulbricht. Berlin: VWB, Verlag für Wiss. und Bildung.

Olsen, Poul Erik (2017) *Vestindien: St. Croix, St. Thomas og St. Jan*. København: Gads Forlag.

Ortwed, S.R. (1827) Brev om Bibelsagen i Vestindien, til Directionen for det danske Bibelselskab, fra Hr. Pastor S.R. Ortwed, dateret Christiansted paa St. Croix d. 4de Juni 1827. *Maanedlige Efterretninger fra Bibelselskabet for Danmark* 9:85-87.

Power, Orla (2011) *Irish planters, Atlantic merchants: the development of St. Croix, Danish West Indies, 1750–1766.* Ph.d.-afhandling: National University of Ireland, Galway.

Roy, John D. (1975) *A Brief Description and Dictionary of the Language Used in the Virgin Islands*. US Virgin Islands: VI Department of Education.

Sabino, Robin (2012) *Language Contact in the Danish West Indies: Giving Jack his Jacket.* Leiden: Brill Publishing.

Seaman, George A. (1968) *Virgin Islands Dictionary*. [St. Croix: forfatteren.]

Sebro, Louise (2010) *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730-1770*. Lund: Lunds Universitet.

Simonsen, Gunvor (2017) *Slave Stories. Law, Representation, and Gender in the Danish West Indies*. Aarhus: Aarhus University Press.

Skrubbeltrang, Fridlev (1966) *Dansk Vestindien 1848-1880*. Johannes Brøndsted (red.). *Vore gamle tropekolonier*, vol. 3. København: Forlaget Fremad.

Smith, James (1840) *The Winter of 1840 in St. Croix, with an Excursion to Tortola and St. Thomas.* New York: William Osborn.

Tyson, George (2011) Getting It Straight: The Contributions of Africans to the Establishment of Christiansted. David Hayes (red.). *Christiansted at 275. Celebrating the 275th anniversary of the founding of Christiansted, St. Croix*. St. Croix, USVI: The Society of Virgin Islands Historians:29-50.

Valls, Lito (1981) *What A Pistarckle! A glossary [dictionary] of Virgin Islands English Creole.* [St. Jan: forfatteren.]

Valls, Lito (1990) *New Supplement: What A Pistarckle! A dictionary of Virgin Islands English Creole.* [St. Jan: forfatteren.]

van Rossem, Cefas (2017) *The Virgin Islands Dutch Creole Textual Heritage: Philological Perspectives on Authenticity and Audience Design*. Ph.d.-afhandling: Radboud Universiteit Nijmegen.

Vibæk, Jens (1966) *Dansk Vestindien, 1755-1848: Vestindiens storhedstid*. Johannes Brøndsted (red.). *Vore gamle tropekolonier*, vol. 2. København: Forlaget Fremad.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Vi er (stadig) vild med den her sætning!

Ken Ramshøj Christensen & Anne Mette Nyvad
Aarhus Universitet

1. Indledning

Dette bidrag undersøger et typologisk usædvanligt kongruensmønster i konstruktioner med prædikative adjektiver der kan findes i uformelle varianter af dansk, både i talesprog og i uredigeret skriftsprog, og det præsenterer data der følger op på studiet i Christensen & Nyvad (2019). Adjektiviske subjektsprædikativer kan tilsyneladende kongruere i tal med et præpositionelt objekt (P-OBJ), endda hvis dette er eksplicit markeret med akkusativ frem for nominativ kasus. Vores grundlæggende tese er at den alternative kongruens skal forklares med henvisning til sprogprocessering og performansfejl.

På dansk kan subjektsprædikativet kongruere i genus (jf. *Det er pænt* og *Den er pæn*) og numerus med subjektet når sidstnævnte er et adjektiv som i (1) nedenfor.[1] Dette mønster brydes dog tilsyneladende hos nogle danske sprogbrugere i konstruktioner som i (2), hvor det prædikative adjektiv ikke kongruerer med subjektet. Efter alt at dømme kongruerer det prædikative adjektiv i stedet med det præpositionelle objekt, da strukturelt parallelle konstruktioner hvor det prædikative adjektiv hverken kongruerer med subjektet eller præpositionsobjektet, ikke synes at forekomme (Engberg-Pedersen & Poulsen 2010):

[1] Man kan argumentere for at kongruensen også kan være implicit (dvs. abstrakt eller "usynlig") som fx i *hun/de er pjattet med heste* (Nyvad 2007); det kunne også analyseres som synkretisme eller fravær af kongruens.

(1) Subjektskongruens:
  a. Den sætning var **vi** helt **vilde** med for et år siden.
  b. De sætninger var **hun** helt **vild** med for et år siden.

(2) Kongruens med fremflyttet P-OBJ (understreget, flyttet til forfelt):
  a. **<u>Den sætning</u>** var vi helt **vild** med __ for et år siden.
  b. **<u>De sætninger</u>** var hun helt **vilde** med __ for et år siden.

Kongruens med et argument inde i en adjektivisk frase bør ifølge Baker (2008) og Kayne (1984, 1989) ikke kunne finde sted, altså være universelt blokeret, da argumentet (fx *kager* i (3) nedenfor, eller det fremflyttede *de sætninger* i (2b)) bliver tilskrevet kasus af præpositionen (*for* i (3) eller *med* i (2b)), og det skulle gøre kongruens på tværs af den umulig. (Ideen synes at være at kasustilskrivning også er en slags kongruens.)

(3) Hun er glad [for kager].

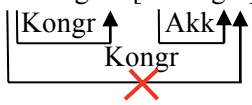

Men kan eller bør fænomenet betragtes som en del af det grammatiske system i dansk, eller er det snarere en performansrelateret fejl der opstår som følge af manglende opmærksomhed, forvirring eller belastning af arbejdshukommelsen?

2. Tidligere studier af alternativ kongruens

I et læsetidsforsøg fandt Engberg-Pedersen og Poulsen (2010) at sætninger hvor det prædikative adjektiv kongruerer med præpositionsobjektet, blev læst hurtigere end sætninger hvor det prædikative objekt ikke kongruerer med et nominalt led i sætningen, fx *Den er jeg vilde med.* Desuden var der ingen statistisk signifikant forskel i læsetid mellem sætninger med subjektskongruens (1) og den alternative kongruens (2). Disse resultater er kompatible med antagelsen af at den alternative kongruens eksisterer og ikke bliver opfattet som en decideret fejl af de danske sprogbrugere. Men hvor udbredt er denne

alternative kongruens? Engberg-Pedersen og Poulsen lavede en internetsøgning på tre prædikative adjektiver (*vild med, glad for, sur på*), og de fandt at den alternative kongruens optrådte med en frekvens på mellem 1,6% og 11,1% afhængigt af hvilket adjektiv de søgte på. Den alternative kongruens optrådte således i gennemsnitligt 5,5% af de tilfælde hvor der var en potentiel konkurrence i tal mellem subjektet og præpositionsobjektet i konstruktioner af den relevante type. Søgningen viste desuden at den ubøjede form af det prædikative adjektiv var *mindre* frekvent i konstruktioner med den alternative kongruens, hvilket ifølge Engberg-Pedersen og Poulsen (2010:220) er bemærkelsesværdigt givet at den ubøjede (entalsbøjede) form er ”langt *mere* hyppig” globalt i det danske sprog end den flertalsbøjede form. En søgning på KorpusDK (11.01.2021) viser dog at den ubøjede form kun er 1,3 gange hyppigere end den bøjede.[2] Som det fremgår af tabel 1 nedenfor, viser en Google-søgning desuden at den alternative kongruens er mere udbredt nu end i 2010. Selvom denne forholdsvist uformelle undersøgelse skal tages med forbehold (der er kun brugt tre adjektiver), viser vores resultater imidlertid at den alternative kongruens i gennemsnit anvendes oftere end antaget, nemlig 9,62%, sml. 5,5% i Engberg-Pederen & Poulsen (2010). (Dette skyldes i hvert fald delsvist nok at der i dag er væsentligt flere der bruger internettet, og at der er væsentligt flere danske hjemmesider end dengang. Det kan måske også delvist skyldes at vi ikke har filteret vores søgningsresultater for gentagelser.)

Den alternative kongruens ser ud til at afhænge af at der er mere end én nominal størrelse der potentielt kan kongruere med det flekterede element (verbum eller adjektiv). I et psykolingvistisk forsøg udført af Franck m.fl. (2002), forsøgte de at elicitere fejl i kongruensen mellem subjekt og verbum ved at lade to nominale størrelser ’intervenere’ mellem dem. For eksempel blev forsøgsdeltagerne præsenteret for *The threats to the presidents of the company* som de så skulle gentage og gøre færdig som sætning med verbet *is/are*. I dette forsøg lykkedes det at elicitere kongruensfejl i op mod 20% af tilfældene. Sådanne afvigelser fra standardkongruensen bliver i denne litteratur betragtet som performansrelaterede fejl i den sproglige processering.

[2] Vi søgte på [word=”vild|glad|sur” & pos=”ADJ”], hvilket gav 9.235 forekomster, og på [word=”vilde|glade|sure” & pos=”ADJ”], der gav 7.105 forekomster.

Søgestreng	**Kongruens**	**Forekomster**	**Procent**
er jeg vild med	Standard	45.800	94,98%
er jeg vilde med	Alternativ	2.420	5,02%
er jeg glad for	Standard	215.000	99,46%
er jeg glade for	Alternativ	1.170	0,54%
er jeg sur på	Standard	1.760	99,89%
er jeg sure på	Alternativ	2	0,11%
er vi vilde med	Standard	31.100	96,79%
er vi vild med	Alternativ	1.030	3,21%
er vi glade for	Standard	186.000	99,05%
er vi glad for	Alternativ	1.790	0,95%
er vi sure på	Standard	112	100,00%
er vi sur på	Alternativ	0	0,00%
vi er vilde med	Standard	1.140.000	91,05%
vi er vild med	Alternativ	112.000	8,95%
vi er glade for	Standard	1.930.000	88,13%
vi er glad for	Alternativ	260.000	11,87%
vi er sure på	Standard	4.580	99,96%
vi er sur på	Alternativ	2	0,04%
Total	**Standard**	**3.554.352**	**90,38%**
	Alternativ	**378.414**	**9,62%**

Tabel 1: Ufiltreret resultat af søgning på Google.dk (11.01.2021) efter eksempler med standard og alternativ kongruens. (Vi søgte kun på danske hjemmesider ved at tilføje "site:dk" til søgestrengen; i søgninger uden fremflytning var subjektet i pluralis for at undgå forekomster hvor subjektet indeholder koordinerede størrelser som *min kone/mand og jeg*.)

Kongruensen mellem subjekt og verbum på engelsk er imidlertid et grundlæggende andet fænomen end den atypiske kongruens på dansk: Subjektet er lineært og hierarkisk tættere på det prædikative adjektiv end P-objektet er. Når P-objektet er fremflyttet står subjektet mellem det og det prædikative adjektiv (*Dem er vi vilde med*). I konstruktionen uden fremflytning er der ikke på samme måde konkurrence mellem de

to nominaler da subjektet kommer før prædikatet uden intervention (*Dem er vi vilde med*). Da subjektet i begge tilfælde er lineært tættest på adjektivet, ville vi således i analogi med de engelske studiers interventionsprincip forvente standardkongruensen og *ikke* den alternative kongruens!

I et tidligere forsøg (Christensen & Nyvad 2019) brugte vi en simpel sætningsfuldendelsesopgave til at elicitere kongruens. Forsøgsdeltagerne blev præsenteret for sætninger som i (4) og skulle udfylde den understregede plads med det manglende adjektiv:

(4) Jeg er helt vild med kager. Og dem her, dem er jeg specielt ___ med.

Alle testsætningerne havde et fremflyttet præpositionsobjekt (som var komplement til et adjektiv), og der var overordnet to conditions: Condition 1 havde et præpositionsobjekt i pluralis og et subjekt i singularis (lig *Dem er jeg vild/e med*), hvorimod præpositionsobjektet i Condition 2 var i singularis og subjektet i pluralis (lig *Den er vi vild/e med*).

En af vores hypoteser var at et præpositionsobjekt i pluralis i højere grad ville udløse den alternative kongruens end et i singularis fordi det ville være mere prominent eller 'salient' (og sværere at processere), ligesom Engberg-Pedersen og Poulsen (2010) fandt at den var mere frekvent i deres korpusundersøgelse. Vores resultater viste dog at det forholder sig lige modsat: Det ubøjede prædikative adjektiv (singularisformen, *Den er vi vild med*) var mere udbredt i de eliciterede tilfælde af alternativ kongruens. En anden hypotese vi havde, var at den alternative kongruens ville være mere udbredt blandt yngre kvinder. Denne antagelse beroede på at de fleste af de eksempler på alternativ kongruens som vi kunne finde på Google, var fra diverse blogs og hjemmesider der typisk primært henvender sig til kvinder (fx minmave.dk, ungmor.dk og woman.dk). Ikke desto mindre var der ingen signifikant effekt af køn, alder, uddannelsesniveau, geografisk bosættelse eller geografisk opvækst. Med andre ord tyder intet på at den alternative kongruens er et sociolingvistisk fænomen. (Desuden var der heller ingen effekt af

gentagelse, engelsk *trial*, dvs. forsøgspersonerne blev hverken mere eller mindre tilbøjelige til at lave alternativ kongruens over tid.). Et bemærkelsesværdigt resultat var dog at der var en signifikant positiv korrelation (p=0,001) mellem ('er' plus) adjektivformens (fx *er glad*) frekvens i KorpusDK og standardkongruens i forsøget: Jo større adjektivets hyppighed som prædikativt adjektiv, jo mere tilbøjelige var deltagerne til at anvende standardkongruens. Vi konkluderede på baggrund af disse resultater at fænomenet kan forklares med henvisning til performansrelaterede faktorer der tilsammen udgør en 'sammensværgelse' der kan udløse alternativ kongruens. For det første spiller ikke-strukturel kompleksitet en central rolle: Der er uoverensstemmelse i numerus mellem subjektet og P-OBJ, og de konkurrerer således om kongruensen (Franck, Vigliocco & Nicol 2002). Derudover bryder sætningerne med alternativ kongruens med et af præferencehierarkierne for ordstilling der ifølge Newmeyer (2005:207) siger at nominaler i 1. og 2. person lineært bør komme før nominaler i 3. person.

Et andet brud med præferencehierarkierne kan føre til parsingfejl: Vi foretrækker subjekt før objekt og objekt før oblikt objekt (Newmeyer 2005:207). Det er muligt at det fremflyttede P-OBJ først analyseres som subjekt (Friederici m.fl. 2001), selv når det morfologisk er markeret med akkusativ kasus (subjektet kan under visse omstændigheder optræde umarkeret i akkusativ kasus, fx i koordinerede udtryk som *Mig og min familie skal på ferie*). Tidligere studier (fx Ferreira, Christianson & Hollingworth 2001) har vist at fejlfortolkninger hænger ved efter syntaktisk reanalyse, og det kan muligvis også påvirke kongruenskontrollen.

Sidst men ikke mindst pegede vores elicitationsdata på at apokope (bortfald af endelser) kan spille en større rolle end resultaterne i Engberg-Pedersen og Poulsens (2010) korpussøgning lægger op til: Hvor de fandt at den alternative kongruens var mere udbredt når P-OBJ var i pluralis (altså flere tilfælde af *Dem er jeg vilde med*), så viste vores studie det modsatte, nemlig at det var flere tilfælde af alternativ kongruens med P-OBJ i singularis (*Den er vi vild med*).

På det syntaktiske plan er der dog potentielt overordnet to måder hvorpå den alternative kongruens kan komme til udtryk: I Christensen & Nyvad (2019) undersøgte vi konstruktioner hvor P-OBJ var fremflyttet, og vi kunne således ikke sige noget om hvorvidt den alternative kongruens også kan eliciteres i en sætningsfuldendelsesopgave når P-OBJ ikke er fremflyttet, men står på sin vante plads efter præpositionen. Det ville vi råde bod på ved at forsøge at elicitere den alternative form for kongruens i sætninger hvor P-OBJ står *in situ*. Vores hypotese var at resultatet ville være meget lig med resultatet i Christensen & Nyvad (2019), og at det dermed ville kunne forklares med samme performansfaktorer.

3. Det nye studie

Vi anvendte det samme design som i Christensen & Nyvad (2019). Vi designede en sætningsfuldendelsesopgave, der blev sat op på Google Drive og efterfølgende postet og spredt vha. deling på Facebook (såkaldt *snowball sampling*). Hver deltager blev præsenteret for 35 sætninger (som forklaret nedenfor) hvor der manglede et enkelt ord som man så skulle skrive. Inden selve opgaven blev deltagerne instrueret i hvad de skulle gøre, med følgende korte tekst:

(5) I hver af de 35 eksempler nedenfor mangler der et enkelt ord. Gør hver enkelt sætning færdig ved at skrive det ord der mangler der hvor der står ”___”.

For eksempel:

Jeg er virkelig ikke tilfreds med de nye møbler, heller ikke lampen.
Jeg er faktisk slet ikke ___ med lampen.

Her mangler ordet ”tilfreds”. Skriv: tilfreds

Målsætningerne bestod af 28 sætninger som i (6) og (7). I halvdelen af sætningerne var subjektet i singularis og P-OBJ i pluralis, som i (6) (Condition 1), mens det var omvendt i den anden halvdel, som i (7) (Condition 2):

(6) Jeg er helt vild med kager, især dem her. Jeg er specielt ___ med dem her.
SVAR: _____

(7) Vi er helt vilde med kager, især den her. Vi er specielt ___ med den her.
SVAR: _____

Som vist i disse eksempler var der for alle målsætninger en kontekst og denne indeholdt faktisk den 'korrekte' standardkongruens, og der var således bias *imod* den alternative kongruens. Vi brugte de samme 14 adjektiver som i det forrige studie (*flov over, ligeglad med, stolt af, tilfreds med, tryg ved, træt af, vild med, enig med, glad for, god ved, ked af, sikker på, sur på, vred på*) og derfor også 14 x 2 målsætninger (samt 21 x 2 'fillers'). Pga. (menneskelig) fejl måtte data vedrørende *flov over* og *ligeglad med* desværre fjernes før analysen. Sætningerne blev fordelt på to lister, således at hver deltager kun så én version af hvert adjektiv (svarende til enten (6) eller (7) ovenfor). Der var således 35 sætninger på hver liste, lige mange fra hhv. Condition 1 og 2. Kun svar med de korrekte adjektiver (fx *vild*/*vilde*) blev taget med i analysen, dog korrigeret for store/små bogstaver. Modsat resultaterne i Christensen & Nyvad (2019) var der ingen af deltagerne der udelukkende brugte enten den bøjede eller den ubøjede form, fx hhv. *vilde* eller *vild*.

Ligesom i det foregående studie indsamlede vi data vedrørende deltagernes køn, alder, uddannelse, bopælsregion og opvækstregion. Vi havde oprindelig delt Danmarkskortet op i 13 områder (København, Sjælland, Lolland Falster Møn, Fyn, Sydfynske Øer, Sønderjylland, Midt- og Vestjylland, Østjylland, Aarhus, Djursland, Nordjylland, Bornholm og Andet), men eftersom vi ikke fik nok repræsentanter fra alle områderne, slog vi dem sammen i 3 overordnede kategorier: Jylland, Fyn og Sjælland. Imidlertid var næsten alle deltagere (63/73) bosat i Jylland (1 på Fyn, 8 på Sjælland), og derfor valgte vi udelukkende at køre analysen med de 63 deltagere fra Jylland: 46 kvinder, 17 mænd; gennemsnitsalder 45 år (24-70 år, standardafvigelse

= 9,4 år). Uddannelseslængden på deltagerne var på 18 år (10-28 år, std.afv. = 3,2).[3]

4. Resultater

Besvarelserne blev analyseret i programmet R (R Core Team 2017) med en *mixed-effects*-model ved hjælp af *lmerTest Package* (Kuznetsova, Brockhoff & Christensen 2017). Modellen havde 'korrekt' kongruens (dvs. standard subjektskongruens) som den afhængige variabel og condition, det prædikative adjektivs (z-transformerede) hyppighed i KorpusDK (se tabel 2 i Christensen & Nyvad 2019), gentagelse af bøjningsform (dvs. Condition) (*trial*), samt køn og alder og deres interaktion (jf. antagelsen at det primært er yngre kvinder der bruger den alternative kongruens) som uafhængige variable.[4] Den maksimale, konvergerende model havde desuden tilfældige skæringspunkter (*random intercepts*) for deltagere og sætninger.[5] Resultatet er opsummeret i tabel 2 nedenfor.

	Estimat	**SE**	**z**	**p**	
Condition 1 (Sing-Plur) – 2 (Plur-Sing)	3,97	0,74	5,35	0,000	***
Køn (K – M)	4,47	4,69	0,95	0,340	
Alder	0,01	0,06	0,24	0,814	
Uddannelsestid	-0,25	0,15	-1,17	0,088	
Adj. z-hyppighed	0,56	0,24	2,39	0,017	*
Gentagelse (trial)	0,01	0,03	0,31	0,755	
Køn x Alder	-0,09	0,10	-0,89	0,373	

Tabel 2: Resultatet af mixed-effects-analysen. SE = *standard error* (spredning). Signifikans: *** = p<0,001; * = p<0.05.

[3] Antagelsen var at jo længere man har gået på en eller anden form for uddannelse, jo flere tekster med standardkongruens har man alt andet lige læst. For nemheds skyld brugte vi kun længde målt i år i stedet for at skelne mellem en masse forskellige typer af uddannelser. Vi kan derfor ikke sige noget om mulige forskelle mellem fx akademiske og håndværksmæssige uddannnelser, men det var heller ikke hensigten.

[4] Modellen indeholder således kun de faktorer og de interaktioner som vi har teoretisk eller empirisk grundlag for at undersøge.

[5] Model = clmm(Korrekt ~ Condition + Køn*Alder + UddTid + FrekvensZ + Trial + (1|Subj) + (1|Item), data = AGRDATA)

Som det fremgår af tabel 2, var der statistisk signifikant (p<0,001) forskel på de to conditions: Deltagerne brugte den alternative kongruens væsentlig oftere i Condition 2 (*Vi er vild med den*) end i Condition 1 (*Jeg er vilde med dem*). Dvs. folk bliver mere tilbøjelige til at bruge alternativ kongruens hvis P-OBJ er i singularis (mens subjektet i pluralis), se figur 1. Der var også en signifikant (p=0,017) positiv korrelation mellem standardkongruens og den z-transformerede hyppighed for hver enkelt form (fx *vild* og *vilde*) i KorpusDK (søgning på *er* + adjektivformen, fx *er vild* og *er vilde*). Dvs. at jo hyppigere adjektivet bliver brugt som subjektsprædikat, jo mindre tilbøjelige er folk til at bruge den alternative kongruens, og den relative hyppighedsforskel påvirker størrelsen af asymmetrien i figur 1. Der var ingen signifikant effekt af køn, alder, uddannelseslængde eller gentagelse. (Som det fremgår af tabel 2, er p-værdierne langt over standardtærsklen for signifikans på 0,05.)

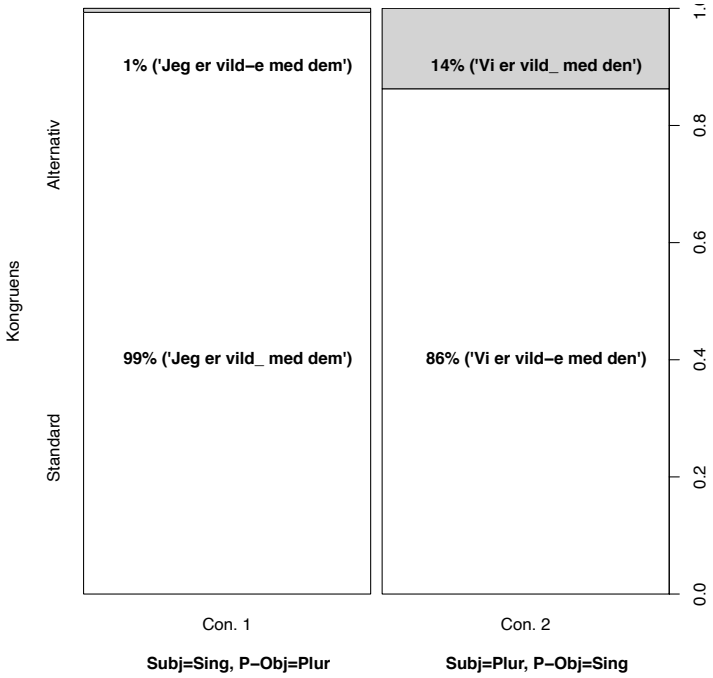

Figur 1: Den overordnede fordeling af besvarelser med standard kongruens og den alternative kongruens per Condition.

5. Diskussion

Ligesom Christensen & Nyvad (2019), viser det nye studie for det første at den alternative kongruens ikke er korreleret med køn, alder, uddannelse eller gentagelse (trial). Der var med andre ord igen ingen spor af sociolingvistisk variation i vores resultater. For det andet fandt vi også en signifikant forskel på Condition 1 og Condition 2, således at der var mere alternativ kongruens når subjektet var i pluralis og P-OBJ i singularis (14% *Vi er vild med den*) and når det var omvendt (1% *Jeg er vilde med dem*). Og igen var der en positiv korrelation ($p<0,02$) mellem 'er'+adjektivformens frekvens i KorpusDK (fx *er vild* eller *er vilde*) og standardkongruens: Jo hyppigere det prædikative adjektiv er, i jo højere grad udløses standardkongruensen.

Helt overordnet ser det dog ud til at den alternative kongruens bliver udløst i langt mindre grad når P-OBJ ikke er fremrykket (14%), sammenlignet med når det er fremflyttet (48% i Christensen & Nyvad 2019). Dette kan skyldes at nogle af de performansrelaterede faktorer som vi brugte som forklaringsmodel i Christensen & Nyvad (2019), ikke er til stede i det nye studie: I forhold til den ikke-strukturelle kompleksitet var der naturligvis stadig konsekvent uoverensstemmelse i numerus mellem subjekt og præpositionsobjekt og dermed konkurrence om kongruensen (Franck, Vigliocco & Nicol 2002), men i det nye stimulussæt overtrådte personrækkefølgen ikke Newmeyers (2005) præferencehierarki, da subjektet altid var 1. eller 2. person, mens det efterfølgende præpositionsobjekt konsekvent var 3. person. Derudover var det ikke muligt at lave parsingfejlen hvor P-OBJ midlertidigt bliver tolket som subjekt (Friederici m.fl. 2001), da det ikke ikke er fremflyttet og derfor ikke er sætningens første nominal. Således må tilstedeværelsen af alternativ kongruens i dette studies resultater sandsynligvis primært forklares med henvisning til apokope: Når P-OBJ er i pluralis (fx *Jeg er vild/e med dem*) ser vi så godt som ingen alternativ kongruens, mens et P-OBJ i singularis altså udløste alternativ kongruens i 14% af tilfældene.

Både vores nuværende og det tidligere studie i Christensen & Nyvad (2019) viser at det er muligt at elicitere den alternative kongruens, uafhængigt at køn, alder og uddannelsesniveau. (Vi kunne desværre

ikke sige noget om opvækstsregion eller bopæl i det nuværende forsøg, men i det tidligere forsøg var der ingen signifikant forskel.) Der er således umiddelbart ikke tilnærmelsesvist statistisk signifikant belæg for at sige at den alternative kongruens er udtryk for sociolingvistisk variation eller en begyndende sprogforandring. Christensen & Nyvad (2019) viste (overraskende) at der er mere alternativ kongruens ved et fremflyttet P-OBJ i singularis (med et subjekt i pluralis) end med et i pluralis. I nærværende studie kunne vi derudover konstatere at der (næsten) kun er alternativ kongruens ved et singularis P-OBJ *in situ* (med et subjekt i pluralis, *Vi er vild med den*). De to studier viser desuden at fremflytning af P-OBJ øger sandsynligheden for alternativ kongruens set i forhold til konstruktioner hvor det står *in situ*.

En forklaringsmodel der er bygget på antagelsen af at den alternative kongruens udløses af faktorer der påvirker performansen (snarere end ændringer i det danske sprogs grammatiske system), understøttes også af at jo oftere et adjektiv anvendes prædikativt, jo oftere anvendes standardkongruensen, mens den alternative kongruens oftere optræder med de adjektiver der ikke så ofte bruges prædikativt.

Den ubøjede form af de prædikative adjektiver optræder ifølge Hansen (1967:369) ofte i stedet for det pluralisbøjede adjektiv i ”talesproget og talesprogsnært skriftsprog”. Talesprog ligger tæt op af det formalitetsniveau og stilleje der ofte kendetegner diskussionsfora på internettet. Eksempelvis:

(8) a. Da vi havde lavet julekort spillede vi vendespil, og da vi var **færdig** fik vi frokost.[6]
b. Dog ville de vise, at vi var **parat** til at kæmpe for vores værdier.[7]

Her er der ikke tale om den alternative kongruens eftersom der ikke er et P-OBJ som det prædikative adjektiv kan kongruere med. Der er nok snarere tale om fonetisk reduktion, bortfald eller assimilation af schwa (afhængigt af det foranstående fonems lydtype) i det talte sprog der efterfølgende er sevet ind i skriftsproget.

[6] http://www.erikmenved.dk/showpage.php?pageid=2097264
[7] https://www.information.dk/debat/2000/04/laeserdebat-18

I usikre sprogbrugeres skriftsprog bliver ord med (nær) identitisk udtale ofte forvekslet med hinanden, og man kunne fristes til at tro at det er ”en usikker omsættelse af tale til skrift” (Jensen 2004:165) der har ført til det alternative kongruensmønster. Der er dog en tydelig udtaleforskel på singularis- og pluralisformen af prædikative adjektiver som *god, vild* og *vred* (Hansen 1990; Brink m.fl. 1991), og prædikative adjektiver er under normale omstændigheder trykstærke pga. syntaktisk tryk (Basbøl 1985:136-38). Det ubøjede prædikative adjektiv involverer ofte stød, mens schwa i flertalsendelsen på adjektiver typisk assimilerer med den forrige vokal og/eller sonorant, hvilket ifølge Grønnum (2005) ikke fører til et tab af stavelser. Ikke desto mindre foreslår Engberg-Pedersen & Poulsen (2010:207) at den alternative kongruens opstår som følge af spontan fonetisk assimilation, og at de således performansudløste afvigelser kumulativt påvirker efterfølgende processering af lignende konstruktioner. Det kan så måske over tid gøre at man optager sådanne afvigelser som del af sprogsystemet (2010:230).

Der kunne derfor muligvis være tale om en slags sproglig re-analyse, men vi finder det tvivlsomt at det nødvendigvis har ført til en ændring i sprogsystemet. Hvis den alternative kongruens har sin oprindelse i udtalemæssige faktorer, ville man desuden, som påpeget af Nyvad (2007:9), også forvente at det atypiske bøjningsmønster ville optræde spontant i konstruktioner uden et P-OBJ (9) og når de pågældende adjektiver optræder attributivt, som i (10), hvilket ikke er tilfældet.

(9) a. Jeg er vild/*vilde.
b. Vi er vilde/*vild.

(10) a. En vild/*vilde fest
b. Den vilde/*vild fest
c. To vilde/*vild fester

Det faktum at man hverken finder ”konstruktioner med entals-subjekter hvortil der er knyttet et ’nøgent’ prædikativ i flertal” (J.N. Jensen 2004:165), eller komplekse nominaler med atypisk

numerus- og bestemhedsbøjning af adjektivet som i (9)-(10), tyder på at udtalemæssige faktorer ikke (alene) kan forklare fænomenet, da tilstedeværelsen af P-OBJ synes at være af afgørende betydning. Hertil kommer at der i vores første forsøg også var alternativ kongruens med fremflyttet P-OBJ i pluralis og subjekt i singularis (*Dem er jeg vilde med*), der netop indebærer **tilføjelse** af en endelse, ikke bortfald, hvilket således ikke kan forklares med apokope og/ eller spredning af kortform, som følgende eksempler også viser (tilgået 21.01.2021):

(11) a. Ville nogle gange ønske jeg bare havde modet til at sige ligeud hvordan jeg føler til dem jeg er **gale** på.[8]
b. Ud over det kunne jeg godt tænke mig en ankelkæde og så er jeg **vilde** med små sommerfugle....[9]
c. Jeg undskylder for meget tørre neglebånd - jeg har ikke været **gode** ved dem det sidste stykke tid ;)[10]
d. De er SÅ søde, uanset om det er hund, kat eller hest! Jeg er **trygge** ved dem, og ikke mindst, er mine dyr også,[11]

Det at vi også ser den alternative kongruens når P-OBJ står *in situ* (dvs. ikke er fremflyttet men står i sin basisposition), medfører også at den alternative kongruens dårligt kan forklares med den generative forklaringsmodel der er blevet anvendt for et tilsvarende kongruensmønster med perfektum-participiumsformen på fransk (Kayne 1989). Ifølge denne analyse er kongruensen en konsekvens af fremflytning. Kongruens kræver altså flytning: Den kongruerende nominelle størrelse flytter frem i sætningen for at kongruere i person, tal og køn med participiet. Fænomenet burde således ikke forefindes i konstruktioner hvor et P-OBJ ikke er fremflyttet (står *in situ*). Fordi den alternative kongruens findes både med og uden fremflytning, kan denne generative analyse ikke redegøre for fænomenet på dansk.

[8] https://ungmor.dk/emner/anger-management/
[9] https://www.baby.dk/debat/7758pi1/ordet-er-frit/naa-nu-vi-er-ved-de-tusser-piger---.aspx
[10] www.appeal4.dk/blogs/appeal4/tagged/appeal4-high-summer-13?page=6
[11] https://www.hestegalleri.dk/forum/generel-diskussion/1137020-dyrlaegen___

Man kunne også spekulere i at kongruensen afhænger af samspillet mellem syntaks og pragmatik, således at der måske kunne være tale om topic-kongruens i stedet for subjektskongruens. Der synes at være en tværsproglig tendens til at subjekter tilhører baggrundsinformationen i en sætning: Præferencerne for at udtrykke agens før andre semantiske roller, subjekt før andre grammatiske roller, bestemt før ubestemt og topic før comment (Newmeyer 2005:157, 207), gør at et prototypisk subjekt er initialt, udtrykker agens og er bestemt og diskursprominent, som Comrie (1989:107) også hævder. (Men Comrie pointerer også at ”mange subjekter i mange konstruktioner i mange sprog ikke er topic, agens eller nogen af delenene”.) I dansk traditionel grammatik bliver topic oven i købet sidestillet med subjektet, der ifølge Hansen & Heltoft er ”antifokus” (2011:1729) (men se Jensen 2011 for en diskussion).

Ifølge Lambrecht (1994:199) er der en stærk tværsproglig tendens til at et topikalt element indtager sætningens første position. Når andre led end subjektet eller et adverbial står i fundamentfeltet på dansk, har det således en informationsstrukturel effekt (Togeby 2003:157; Jacobsen og Skyum-Nielsen 2010:82ff). Nyvad (2007:23) pointerer at det er bemærkelsesværdigt hvor ofte det prædikative adjektiv kongruerer med et fremflyttet P-OBJ der fungerer som topic. Dette kunne tyde på at det kongruerer med et pragmatisk element fremfor et syntaktisk element. Den alternative kongruens kunne således beskrives mere specifikt som overensstemmelse i person, tal, og køn mellem et prædikativt adjektiv og dets P-OBJ *når dette fungerer som* topic (se Nyvad 2007 for detaljer). Denne hypotese understøttes af typologiske data fra Comrie (2003:319ff), der påpeger at såkaldt ”trigger-happy” kongruens (hvor mere end én grammatisk størrelse kan ”kontrollere” kongruensen) er afhængig af den nominale frases ”topic-værdighed” (*topicworthiness*)”, dvs. hvor sandsynligt det er at det pågældende element fungerer som topic. Men topic-værdighed interagerer desuden sandsynligvis med flere af de andre potentielle faktorer, såsom trykforhold og syntaktisk fremrykning, og disse har ikke en afgørende betydning for fremkaldelsen af fænomenet i sig selv. Dertil kommer at definitionen på topic-værdighed er noget vag:

> Topicworthiness refers to an inherent property of an NP, such that it is more likely to serve as topic (although it need not do so), and is closely related to such concepts as the hierarchies of grammatical person, animacy, definiteness and salience. Thus first- and second-person pronouns are more topicworthy than third-person NPs, and so on. (Comrie 2003:329)

Det er dog svært at se hvordan man skulle forklare den alternative kongruens med topicworthiness og topic-kongruens uden at det bliver temmelig *ad hoc* og cirkulært og dermed ikke falsificerbart: Hvis man hævder at der altid er topickongruens, så er der alternativ kongruens mellem fx P-OBJ og et subjektsprædikat når det er topic, og det der viser at det er topic, er den alternative kongruens. Desuden er det påfaldende at det primært er et talesprogsfænomen (eller uformelt talesprogsfænomen). Der er næppe belæg for at hævde at dansk talesprog har et andet kongruenssystem end dansk skriftsprog. Det er igen også værd at bemærke at vi ikke fandt nogen evidens for sociolingistisk variation, hvilket ellers ville kunne være tegn på sprogforandring.

Astronomen Carl Sagan plejede at sige (bl.a. i TV-programmet *Cosmos* fra 1980) at "ekstraordinære påstande kræver ekstraordinære beviser", og det gælder også her. Ligesom de andre skandinaviske og romanske sprog har dansk normalt subjektskongruens ved prædikative adjektiver (Vikner 2001:401), og historisk har dansk haft kongruens mellem subjekt og det finitte verbum (Holmberg & Platzack 2008:448, Vikner 1995:126), ligesom et væld af andre sprog stadig har det (i varierende grad). Vores forklaringsmodel, der er baseret på velkendte og uafhængige faktorer (parsing og fejlanalyse, apokope og lineariseringspræferencer), er alt andet lige mere overbevisende end en forklaring baseret på ekstraordinære påstande uden evidens.

På baggrund af resultaterne i vores studier er det muligt at forklare fænomenet med henvisning til performansrelaterede faktorer: Først og fremmest er der i begge forsøg uoverensstemmelse i numerus mellem subjekt og P-OBJ og dermed konkurrence om kongruensen (Franck, Vigliocco & Nicol 2002). I det første forsøg var der en overtrædelse af præferencen for 1. og 2. person før 3. person (Newmeyer 2005) ved fremflyttede pluralis P-OBJ (*Dem er jeg vilde med*), mens det ikke var

tilfældet i det nye studie, hvor alle sætninger begyndte med et subjekt i 1. person (*jeg/vi*). I det nye forsøg var der heller ikke mulighed for midlertidigt og fejlagtigt at tolke et sætningsinitialt P-OBJ som subjekt (Friederici m.fl. 2001) eftersom det jo ikke er fremflyttet og dermed følger efter subjektet. Det efterlader umiddelbart apokope af flertalsendelsen på prædikative adjektiver som den primært bærende faktor i udløsningen af alternativ kongruens i de sætninger hvor der ikke er fremflytning af P-OBJ.

Litteratur

Baker, Mark C. (2008) *The Syntax of Agreement and Concord*. Cambridge: Cambridge University Press.

Basbøl, Hans. (1985) Erik Hansen og Jørn Lund: Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 15:131-39.

Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger & Jens Normann Jørgensen. 1991. *Den Store danske udtaleordbog*. København: Munksgaard.

Christensen, Ken Ramshøj & Anne Mette Nyvad (2019) De her sætninger er jeg vilde med!: Sproglig variation i prædikative adjektivers kongruensmønster. Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.). *17. Møde om udforskningen af dansk sprog*. Aarhus: Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet:95-113.

Comrie, Bernard (1989) *Language universals and linguistic typology: syntax and morphology*. 2. udg. Oxford: Blackwell.

Comrie, Bernard (2003) When Agreement Gets Trigger-Happy. *Transactions of the Philological Society* 101(2):313-37.

Engberg-Pedersen, Elisabeth & Mads Poulsen (2010) Alternative agreement controllers in Danish: Usage or structure. Kasper Boye & Elisabeth Engberg-Pedersen (red.). *Language usage and language structure*. Berlin: Walter de Gruyter:205-35.

Ferreira, Fernanda, Kiel Christianson & Andrew Hollingworth (2001) Misinterpretations of garden-path sentences: Implications for models of sentence processing and reanalysis. *Journal of Psycholinguistic Research* 30(1):3-20.

Franck, Julie, Gabriella Vigliocco & Janet Nicol (2002) Subject-Verb Agreement Errors in French and English: The Role of Syntactic Hierarchy. *Language and Cognitive Processes* 17(4):371-404.

Friederici, Angela D., Axel Mecklinger, Kevin M. Spencer, Karsten Steinhauer & Emanuel Donchin (2001) Syntactic parsing preferences and their on-line revisions: a spatio-temporal analysis of event-related brain potentials. *Cognitive Brain Research* 11(2):305-23.

Grønnum, Nina (2005) *Fonetik og fonologi: almen og dansk*. 3. udg. København: Akademisk.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog. bind I-III*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
Hansen, Peter Molbæk (1990) *Udtaleordbog*. København: Gyldendal.
Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk. Bind II*. København: Grafisk Forlag.
Holmberg, Anders & Christer Platzack (2008) The Scandinavian Languages. Guglielmo Cinque & Richard S. Kayne (red.). *The Oxford Handbook of Comparative Syntax*. Oxford: Oxford University Press:420-58.
Jacobsen, Henrik Galberg & Peder Skyum-Nielsen (2010) *Dansk sprog: En grundbog*. 2. udg. København: Schønberg.
Jensen, Eva Skafte (2011) Er subjektet virkelig antifokus. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.). *13. Møde om udforskningen af dansk sprog*. Aarhus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet:195-208.
Jensen, Jørgen Nørby (2004) Dem er jeg helt vilde med! Om fokuskongruens i moderne dansk. Henrik Jørgensen & Peter Stray Jørgensen (red.). *På godt dansk. Festskrift til Henrik Galberg Jacobsen i anledning af hans 60 års fødselsdag den 4. februar 2004*. Aarhus: Wessel og Huitfeldt:163-71.
Kayne, Richard S. (1984) *Connectedness and binary branching*. De Gruyter Mouton.
Kayne, Richard S. (1989) Facets of Romance past participle agreement. Paola Benincá (red.). *Dialect Variation and the Theory of Grammar*. Berlin: De Gruyter:85-104.
Kuznetsova, Alexandra, Per B. Brockhoff & Rune H. B. Christensen (2017). LmerTest Package: Tests in Linear Mixed Effects Models". *Journal of Statistical Software* 82(13).
Lambrecht, Knud (1994) *Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
Newmeyer, Frederick J. (2005) *Possible and probable languages: a generative perspective on linguistic typology*. New York: Oxford University Press.
Nyvad, Anne Mette (2007) Revisiting Agreement Paradigms: Predicative Adjectives in Danish. Speciale, London: University College London. https://www.researchgate.net/publication/238108068_Revisiting_Agreement_Paradigms_Predicative_Adjectives_in_Danish.
R Core Team (2017) *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing. https://www.R-project.org/.
Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?: funktionel dansk sproglære*. København: Gad.
Vikner, Sten (1995) *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford: Oxford University Press.
Vikner, Sten (2001) Predicative Adjective Agreement. Kirsten Adamzik & Helen Christen (red.). *Sprachkontakt, Sprachvergleich, Sprachvariation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag:399-414.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Afsendere i dækning

– Sprogligt udtrykt afsenderansvar i danske trusler

Marie Herget Christensen
Københavns Universitet

Det er veletableret at vi kan handle med sproget (jf. Austin 1962; Searle 1965). Ligesom alle andre menneskelige handlinger kan også sproghandlinger være forbryderiske. Vi kan med nogle sproghandlinger, som for eksempel trusler, tale om sprogforbrydelser. Ganske som med andre forbrydelser er de strafbare, og gerningsmanden har derfor en motivation til at forsøge at skjule sin handling eller sit ansvar for den. Denne motivation for at dække ansvaret har betydning for hvordan gerningsmanden udtrykker sin sprogforbrydelse. En iboende del af en vellykket trussel er at gøre modtageren bange for noget der kommer til at ske. Det kræver at afsenderen faktisk implicit eller eksplicit tager (med)ansvar for at have i sinde at føre denne fremtidige skadeshandling ud i livet (Christensen & Bojsen-Møller 2018; Fraser 1998). En trussel kan simpelthen ikke virke som en trussel uden. For at være sikker på at truslen virker, det vil sige har skræmmeeffekt, kan han så at sige sprogligt stå ved at have i sinde at udføre den fremtidig skadeshandling som i det konstruerede eksempel (1).

(1) Jeg kommer og dræber dig.

I (1) er der sprogligt ingen tvivl om afsender står ved ansvaret for den fremtidige skadeshandling. Men på grund af strafansvaret for sprogforbrydelsen vil gerningsmanden ofte forsøge at dække sit ansvar. Derfor vil han i mange tilfælde forsøge at implicere sit ansvar snarere end at stå sprogligt ved det som i det konstruerede eksempel (2).

(2) Du skal dø.

I (2) er afsenderens ansvar for den fremtidige skadeshandling underforstået og ikke udtrykt med det resultat at truslen bliver mere implicit. Hvordan balanceres det skisma i sproglige trusler? Det er det som er omdrejningspunktet for denne artikel.

Artiklen har følgende struktur. Først introducerer jeg projektet ”Truslers sprog og genre” som denne artikel er skrevet under. Derefter uddyber jeg vores forståelse og definition af trusler og diskuterer hvordan man sprogligt kan vedstå sig at ville skadesforvolde og dermed true. Derefter præsenterer jeg det trusselskorpus vi har opbygget, og som er datagrundlag for artiklen. Endelig præsenterer jeg og diskuterer en kvantitativ sprogbrugsanalyse af pronominelt afsenderansvar i danske trusler – det vil sige en optælling af hvor ofte truere utilsløret vedstår sig en fremtidig skadeshandling sprogligt ved hjælp af et førstepersonspronomen.

Projektet ”Truslers sprog og genre”, som er finansieret af Carlsberg, har de sidste tre år (siden 2018) undersøgt autentiske danske trusler (se også Christensen og Bojsen-Møller 2019). Projektet har to ben, et som undersøger trusler som genre, og et andet som beskriver dem sprogligt. Det betyder vi hele tiden har to forskellige blik på truslen. Et centralt aspekt for begge dele af projektet er indsamlingen og opbygningen af et korpus af autentiske skriftlige danske trusler. Det er vigtigt at pointere dels at projektet udelukkende beskæftiger sig med sproglige trusler, alle mulige andre former for trusler og truende adfærd er altså uden for vores skopus, dels at korpusset udelukkende udgøres af skriftligt formidlede trusler. Det betyder altså at der i denne undersøgelse ingen mundtlige trusler er medtaget. Det skyldes udelukkende mangel på pålidelige data. Den offentlige del af vores korpus er tilgængelig og søgbar for alle, og kan tilgås på: https://alf.hum.ku.dk/korp/.[1]

Det sproglige blik beskriver trusler blandt andet ved hjælp af kvalitative og kvantitative sprogbrugsanalyser. Blandt andet vil vi gerne beskrive trusler grammatisk og sproghandlingsteoretisk. Et afgørende og pågående arbejde for projektet er at uddybe forståelsen

[1] I skrivende stund foretager vi fortsat manuelle rettelser i korpusset, og det forventes at være færdigkurateret ved udgagen af 2021 (om corona vil).

af hvad en sproglig trussel er, og hvordan den kan udtrykkes sprogligt. Der er det særlige ved trusler at de er sprogforbrydelser og genremæssigt en forbudt eller illegitim genre (Bojsen-Møller et al. 2020). At de er forbrydelser, betyder at de lovgivningsmæssigt er strafbare ifølge straffelovens paragraf 266:

> § 266. Den, som på en måde, der er egnet til hos nogen at fremkalde alvorlig frygt for eget eller andres liv, helbred eller velfærd, truer med at foretage en strafbar handling, straffes med bøde eller fængsel indtil 2 år.

Når vi ser på straffeloven, bliver det tydeligt at vi må skelne mellem to handlinger i en trussel. Det er den fremtidige, hypotetiske handling der skal være strafbar og altså til skade for modtageren. Det er imidlertid ikke skadeshandlingen der udgør sproghandlingen trussel, men derimod den sproglige handling at true med at den vil ske. Truslen i sig selv er en sprogforbrydelse – uanset om den hypotetiske skadeshandling føres ud i livet eller ej (Toftegaard Nielsen et al. 2017). Men truslen får gyldighed af at gerningsmanden lykkes med at få modtageren til rent faktisk at tro på at gerningsmanden har til hensigt at udføre skadeshandlingen (Christensen 2019). Det er denne vellykkethedsbetingelse – at få offeret til at tro på at gerningsmanden har i sinde at udføre skadeshandlingen – som afsender kan opnå ved implicit eller eksplicit sprogligt at tage ansvar for den (Christensen & Bojsen-Møller 2019).

Sproglige trusler

Der er to ting at bemærke om den strafferetslige forståelse af trusler. Dels omhandler den enhver form for trussel uanset om den er overleveret sprogligt eller på anden vis. Dels medfører den at kun trusler med strafbare hypotetiske skadeshandlinger er kriminelle. I projektet beskæftiger vi os kun med sprogligt overleverede trusler. Det skyldes vores erkendelsesinteresse, men vi er helt på linje med den strafferetslige forståelse af at trusler kan overleveres på andre måder også. Til gengæld er vores forståelse af trusler bredere end den strafferetlige i den forstand at vi mener at en sproghandling godt kan

tælle som en trussel også hvis den hypotetiske skadeshandling ikke er strafbar. Vi arbejder således ud fra en forståelse om at truslen er en sproghandling der kan defineres således:

> En trussel tæller som et forsøg på at **skræmme** nogen vha. en direkte eller indirekte formuleret meddelelse om at der vil ske en **fremtidig** begivenhed der er til **skade** for modtageren, og hvori det ekspliciteres eller underforstås at **afsenderen er ansvarlig** for virkeliggørelsen af denne begivenhed. (Christensen & Bojsen-Møller 2019)

Vores definition bygger på en præmis om at trusler er sproghandlinger i en searlesk (Searle 1965) forstand. Bemærk at i sproghandlingsteoretiske termer er den ønskede perlokutionære effekt af en trussel at skræmme. Og en af vellykkethedsbetingelserne er altså at afsender tager ansvar for den fremtidige skadeshandling (Christensen 2019). Det er derimod ikke en vellykkethedsbetingelse at skadeshandlingen rent faktisk bliver ført ud i livet i fremtiden. Det betyder at vi også regner såkaldt tomme trusler som trusler. Fraser (1998) der har teoretiseret truslen som sproghandling, definerer at blandt andre følgende betingelser skal være opfyldt for at der er tale om en trussel:

> ”…the speaker must intend to express by way of what is said
> 1. the intention to personally commit an act (or to see that someone else commits the act);
> 2. the belief that the results of that act will affect the addressee in an unfavourable way;
> 3. the intention to intimidate the addressee through the awareness of the intention in 1. ”
>
> (Fraser 1998:171)

For denne artikel er særlig betingelse 1 afgørende. I modsætning til andre illegitime genrer, for eksempel tilskyndelse til vold, er det altså afgørende at afsenderen personligt tager ansvar for udførelsen af den fremtidige skadeshandling ifølge Fraser (1998). Se i øvrigt også Christensen & Bojsen-Møller (2019) og Christensen (2019) der opstiller vellykkethedsbetingelser særligt for indirekte trusler. Når vi

undersøger sproglige trusler (eller sproghandlinger i det hele taget), er det dog tvivlsomt at vi kan undersøge afsenders intention. Men hvad vi kan undersøge, er hvad afsender vedstår sig sprogligt og hvilke intentioner han enten udtrykker eller implikerer.

Sprogligt udtrykt afsenderansvar

Hvordan kan man sprogligt vedstå sig ansvaret for en fremtidig skadeshandling i en trussel? I nogle tilfælde er afsenderansvaret eksplicit som i (1) ovenfor hvor afsenderen sprogligt har udtrykt sig selv som agent for den fremtidige skadeshandling. Men det er langt fra altid så eksplicit vi truer. Bojsen-Møller et al. (2020) argumenterer for at trusler kan beskrives som en genre, og mere specifikt som en illegitim eller forbudt genre ('illicit genre'). Det vil sige den er en uvelkommen, uacceptabel social handling. Det medfører ifølge genreforskerne at truslen ofte udtrykkes indirekte, tilsløret eller benægtes efterfølgende (Bojsen-Møller et al., Auken, Devitt, & Christensen, 2020). Vi ved fra sproghandlingsteorien at sprogbrugere kan have alle mulige motivationer for at udtrykke en sproghandling indirekte eller impliceret (jf. Searle 1965 og Grice 1975), og mange af disse motivationer er sat i forbindelse med høflighed (jf. Brown & Levinson (1987). Men når det kommer til sprogforbrydelser, er skismaet altså mellem at dække sig for at undgå strafansvar på den ene side, og på den anden side sandsynliggøre at den fremtidige skadeshandling kan indtræffe ved truers mellemkomst for at give handlingen gyldighed som trussel. Grundantagelsen er at trueren altid vil være motiveret til at formulere sig sådan at hans eller hendes trussel opnår gyldighed. Derimod vil det givetvis variere hvor stort et behov man har for at dække sit ansvar. Vi finder derfor masser af direkte, utilslørede trusler i vores korpus som for eksempel (3).

(3) Vi sprænger en bombe d. 14.[2]

I (3) er afsender eksplicit udtrykt i *vi,* fremtidighed i den leksikalske tidsangivelse *d. 14.* og skadeshandlingen i *sprænger en bombe.* De mest eksplicitte trusler har altså alle disse tre kerneaspekter af truslen udtrykt sprogligt (Christensen & Bojsen-Møller 2019). Men vi finder

[2] Alle eksempler er, med mindre andet er gengivet, autentiske eksempler på trusler fra vores trusselskorpus.

også trusler i den anden ende af spektret nemlig meget implicitte trusler som i (4) hvor ingen af de tre aspekter er eksplicit udtrykt.

(4) Bare vent

Man kan sige at (4) er et eksempel på en trussel hvor afsender ikke eksplicit sprogligt vedstår sig at ville skadesforvolde. For at (4) har gyldighed som trussel, kræver det en kontekst der medfører at der er en impliceret fremtidig skadeshandling. Det kræver også at det kan udledes fra konteksten at den fremtidige begivenhed kan ske ved afsenders mellemkomst – eller at truer forsøger at få modtager til at tro det. Hvis ikke denne kontekst findes, dvs. hvis ikke afsender på en eller anden måde fremstår som ansvarlig for at udføre den fremtidige handling, så mister sproghandlingen sin gyldighed som trussel og bliver i stedet en advarsel eller en konstatering. For en uddybende analyse af vellykkethedsbetingelserne (for trusler af typen (4) (som man kan kalde indirekte trusler i en bred forståelse af indirektehed) se Christensen & Bojsen-Møller 2019). Denne artikels sigte er ikke at sætte skellet mellem hvornår en sproghandling har gyldighed som trussel; det arbejde er allerede gjort i opbygningen af vores korpus af autentiske danske trusler. Det vi ikke ved endnu – og som derfor er sigtet for artiklen – er hvor ofte vi truer utilsløret, altså hvor ofte truere eksplicit sprogligt tager ansvar for den fremtidige skadeshandling som i (3), og hvor ofte de dækker sig sprogligt som i (4). Det undersøger jeg ved hjælp af en kvantitativ sprogbrugsanalyse af de autentiske trusler i vores korpus. Dette er første led i en mere omfattende kvantitativ afdækning af sproglige udtryk for ekplicithed i danske trusler Som sagt er det ikke kun afsenderansvaret der er sprogligt dækket i lige præcis eksempel (4), det er den konkrete skadeshandling også, men det må udestå til den videre forskning at undersøge det kvantitativt.

Pronominelt afsenderansvar

I (3) tager afsender ansvar for den fremtidige skadeshandling ved hjælp af et førstepersonspronomen. Det er ikke den eneste måde truer kan markere sit ansvar sprogligt. I brevtrusler kan man for eksempel underskrive sig med et en navn eller et pseudonym. På de sociale

medier og forskellige instant messaging-tjenester vil afsenders navn automatisk stå i umiddelbar nærhed af truslen. Man kan sige at bare det at afsender på den måde giver sig til kende, i større grad markerer afsenderansvaret sprogligt end anonyme trusler gør det. Men den mest utilslørede måde er imidlertid med et førstepersonspronomen i selve den eller de ytringer der formulerer sproghandlingen trussel, og derfor er det dette pronominelle afsenderansvar jeg undersøger her. Der er flere forhold omkring pronominelt afsenderansvar man vil kunne undersøge. Bemærk eksempelvis forskellen på de konstruerede eksempler (5-7).

(5) **Jeg** kører dig ned

(6) **Min** bil kører dig ned

(7) Du bliver kørt ned af **mig**

Der er rimeligvis forskel i hvor utilsløret ansvar afsenderen tager i (5-7) og stof til en fremtidig undersøgelse, men for nuværende tæller alle tre eksemler som tilfælde af pronominelt afsenderansvar. Hvad jeg til gengæld undersøger, er forskellen mellem singularis og pluralis. Som sagt skal det i en trussel være sandsynliggjort at afsender har i sinde udføre den hypotetiske fremtidige skadeshandling for at den kan have gyldighed. I det ligger også et magtperspektiv, forstået som at afsender skal kunne demonstrere den fornødne magt til faktisk at kunne forvolde skade på modtageren (Se fx Muchalik 2018). Derfor er fremvisning eller omtale af våben en hyppig følgesvend til trusler (Muchalik 2018). En anden måde man kan fremstå magtfuld på, er ifølge Fröling (ikke udgivet) ved at fremstå som mange gerningsmænd. En måde at gøre dette på er ifølge forfatteren at kode afsenderansvaret i førstepersonspronominer i pluralis. Ofte, forklarer forfatteren, vil der bag en pluralisreferent i virkeligheden kun være en enkelt gerningsmand som gemmer sig bag et *vi* for at fremstå mere truende. Et eksempel på en flertalsreferent ser vi i eksempel (8).

(8) Til Jørgen [overstreget]
Pas på – du ved aldrig, hvornår <u>vi</u> slår til.

Vi kommer og banker dig. Vi brækker først din kæbe... (Mine understregninger; kantede parenteser refererer til en overstregning i original dokumentet)

Bemærk at vi ikke ud fra teksten kan afgøre antallet af gerningsmænd bag truslen. Der sker dog ifølge min analyse også andet med afsenderansvaret når det kodes med et pluralispronomen, nemlig en afstandtagen til afsenderansvaret. Det bliver tydeligt når vi sammenligner de konstruerede eksempler (9a) og (9b).

(9a) Jeg skal sørge for at du forsvinder.
(9b) Vi danskere skal sørge for at du forsvinder.

I (9b) gemmer skribenten sig i en gruppe af mulige voldsudøvere, og tager dermed ikke lige så utvetydigt afsenderansvar som i (9a). I så tilfælde lader afsenderen det fremstå uklart om vedkommende selv vil udføre den hypotetiske fremtidige skadeshandling, og der kommer derved en afstand til ansvaret og muligvis endda et anstrøg af tilskyndelse til vold oven i truslen. Bemærk at graden af gemmen-sig-i-vrimlen-dækning afhænger af hvad *vi*-referenten indeholder. Effekten opstår især i tilfælde hvor *vi*'et refererer til en stor, generisk gruppe som i (9b) og i mindre grad i tilfælde hvor *vi*'et refererer til en lille specifik gruppe af individer. Alt andet lige er det dog min vurdering at der tages mere personligt afsenderansvar i trusler der indeholder et førstepersonpronomen i singularis end i pluralis. Der er tilfælde hvor begge dele optræder, som i (10).

(10) Jeg kommer om fem minutter med min offensi-hær og fanger dig, din klamme fisse . Du må hellere flygte, for vi vil fucke dig op

I (10) kan man argumentere for at begge effekter opnås: Trueren tager både personligt eksplicit afsenderansvar ved at vedstå sig sprogligt at ville udføre den hypotetiske skadeshandling, samtidig med han opnår effekten af at fremstå så magtfuld som en hel gruppe.

Sammenfattende vil jeg altså i denne artikel undersøge hvor ofte pronominelt afsenderansvar udtrykkes i danske skriftlige trusler, og endvidere hvor ofte afsenderansvaret påtages pronominelt af

en enkelt truer, det vil sige er udtrykt i singularis, ved hjælp af kvantitative sprogbrugsanalyser af et korpus af autentiske danske skriftlige trusselsbeskeder.

Korpus

Datagrundlaget for undersøgelsen er det korpus som projektet "Truslers sprog og genre" har indsamlet og opbygget. Korpusset består af autentiske skriftlige danske trusselsbeskeder. Bemærk at vi skelner mellem trusler og trusselsbeskeder. En trusselbesked vil sige en besked der indeholder mindst én sproglig trussel eksemplificeret her i den vældig lange trusselsbesked (11).

(11) Ishøj , den 5. april . Magasin, Kogens_Nytorv.
Jeg skriver til jer ang. den BENETTON_reklame, som i har brugt i kataloget fra januar 1992. Det er den mest uforskammet reklame, jeg nogen sinde har set , og jeg kan ikke forstå , at i har givet lov til , at få den i jeres katalog. Jeg vil håbe for jer selv, at i på en eller anden måde kan få frem, hvor smagløs den reklame er. Hvis jeg ikke har hørt noget i fjern-synet eller avisen fra jer inden en uge, vil i høre fra mig igen, og det vil i sikkert fortryde en hel del, for næste gang bliver det med de mere " hårde " sager. Jeg håber for jer selv, at i tager dette brev alvorligt, for hvis i ikke gør det, går det værst ud over jer selv. I skal dog lige vide, at jeg kun skriver dette brev for retfærdighedens skyld. Hilsen fra BOMBEN..... P.S. Næste gang kunne måske have noget med mit navn at gøre!

(11) er et illustrativt eksempel på hvorfor korpusset er bygget op af trusselsbeskeder fordi det viser at truslen får gyldighed ikke bare af sproghandlingens truslen men fra hele koteksten. Det korpus jeg anvender til denne undersøgelse består af 285 forskellige skriftlige trusselsbeskeder (19.720 ord). Truslerne er indsamlet gennem de sidste to-tre år af projektet fra en række forskellige kilder, og opbygningen pågår fortsat. Dele af korpusset består af trusler indhentet fra *Karnovs lovsamling online*. Det vil sige sproglige trusler som alle er prøvet i en retssag efter om de er trusler efter dansk lov. Derudover består

korpusset af en række trusselsbeskeder fra Rigspolitiets dokumentarkiv hos Nationalt Kriminalteknisk Center. Disse trusselsbeskeder er alle optrykt i bøgerne *Jeg er bevæbnet og har tømmermænd* og *Jeg tager bomben med når jeg går*. Disse trusler har vi ikke haft nogen indflydelse på udvælgelsen af. Vi ved at det ikke er et repræsentativt udsnit af trusselsbeskeder fra dokumentarkivet, men udvalgt til populærudgivelse primært for deres underholdningsværdi. Det er klart at det er en svaghed ved dette delkorpus. Ikke desto mindre er der tale om utvetydige trusler, og svagheden består altså primært i bredde og repræsentativitet og ikke i validitet. Endelig indgår trusler der har været bragt i artikler og medier som netop eksempler på trusler samt trusler fra Facebook. Truslerne varierer altså afhængigt af hvilke medier de er bragt i, med hensyn til offertype og -gerningsmand, trusselsformål (fx bankrøveritrusler, politikerchikane osv.) samt trusselstidspunkt. Korpusset har altså en vis bredde i typer af trusler. Alle truslerne i vores korpus er lemmatiserede og ordklasseopmærkede hvilket gør det muligt at foretage kvantitative korpussøgninger og sprogbrugsanalyser. Korpusset indeholder som sagt ikke mundtlige trusler.

Sprogbrugsanalysen

Til denne artikel har jeg undersøgt sprogligt udtrykt afsenderansvar operationaliseret som afsenderrealisering i form af forekomst af førstepersonspronominer i trusselbeskeden.[3] Jeg har derfor søgt på lemmaformerne af alle personlige pronominer i 1. person samt possessive pronominer i 1. person i pluralis såvel som i singularis og talt op i hvor mange forskellige trusler der er en forekomst af førstepersonspronomen ud af det samlede antal trusler i det undersøgte korpus. Jeg har valgt at operationalisere pronominelt

[3] Bemærk at det altså ikke kun er i selve sproghandlingen trussel at afsenderrealiseringen kan være tilstede for at tælle som en forekomst. Det skyldes det store arbejde der vil være i at håndkode hvor i beskeden afsenderrealiseringen optræder. Det er at kaste nettet bredere ud end hvad der er ønskeligt, forstået på den måde at søgningen vil fange forekomster hvor afsenderrealiseringen ikke har med truslen at gøre. Sagt på en anden måde: Andelen af sproghandlingen trussel med pronominel afsenderrealisering vil muligvis være lavere end andelen af trusselbeskeder med afsenderealiering som er det jeg har undersøgt, og mine resultater skal ses i det lys.

afsenderansvar som enten-eller. Det vil sige hvis en trusselsbesked har blot ét førstepersonspronomen, bliver det talt som en trussel med pronominelt afsenderansvar. Der er altså ikke i min operationalisering en gradsforskel på om truslen indeholder få eller mange pronominer. Jeg har valgt denne operationalisering fordi trusselsbeskederne varierer meget i længde jf. eksempel (11) og (3) – og dermed antageligvis også i antallet af pronominer. Ved denne operationalisering undgår jeg at meget lange beskeder med mange pronominer skævvrider optællingen og giver et forkert billede af at pronominelt afsenderansvar skulle være mere hyppigt i skriftlige trusler end de rent faktisk er. Forekomst af førstepersonspronomen har jeg underinddelt efter om det er pluralis eller singurlaris. Det betyder at jeg har fire kategorier for pronominelt afsenderansvar som vist i tabel 1.

Afsenderansvar	Eksempel
Intet pronominelt afsender-ansvar	Hej Erik Du må hellere se og betale din gæld ....ellers Kan der godt blive temmelig VARMT. i din lejlighed . Knus Kenneth . Bare vent!
Pronominelt afsenderansvar i pluralis	Til Jørgen [overstreget] Pas på – du ved aldrig, hvornår vi slår til. Vi kommer og banker dig. Vi brækker først din kæbe...
	Vi sprænger en bombe d. 14
Pronominelt afsenderansvar i singularis	Pengene er jo forsikret så slap af. Jeg true jo ikk dig men Banken. så slap helt af og du må have en god jul. Bank røver.
	…. Hvis jeg ikke har hørt noget i fjern- synet eller avisen fra jer inden en uge, vil i høre fra mig igen, og det vil i sikkert fortryde en hel del…
Pronominelt afsenderansvar i både pluralis og singularis	Jeg kommer om fem minutter med min offensihær og fanger dig , din klamme fisse . Du må hellere flygte, for vi vil fucke dig op

Tabel 1: Oversigt over opdelingen af truslerne i det undersøgte korpus efter forekomst af førstepersonspronomen.

Den første kategori omfatter alle trusler uden pronominel afsenderrealisering. Bemærk at trusler i denne kategori både omfatter trusler helt uden sprogligt udtrykt afsenderansvar hvor det alene er implicit underforstået ved hjælp af konteksten, og trusler hvor afsenderansvaret implicit er udtrykt i trusselbeskeden uden at tage pronominelt ansvar for eksempel ved en nominel undertegning.

Den næste kategori omfatter alle trusler med pronominelt afsenderrealisering i førsteperson pluralis. Som beskrevet ovenfor, anser jeg denne type afsenderansvar som mere tilsløret end pronominelt afsenderansvar i førsteperson singularis. Den tredje kategori omfatter netop trusler med pronominelt afsenderansvar i førsteperson singularis hvor afsenderen altså pronominelt tager ansvar for selv at udføre den hypotetiske skadeshandling.

Den fjerde kategori omfatter trusler som både indeholder pronominel afsenderrealisering i førsteperson singularis og i førsteperson pluralis. Som beskrevet ovenfor, indeholder disse trusler både et personligt afsenderansvar og en ekstra dimension af magtfuldhed idet de også indeholder reference til en hel gruppe. Man kan dermed se de fire kategorier som et kontinuum af afsenderansvar. Kategori 1 har mindst utilsløret afsenderansvar, kategori to har mere og gruppe tre og fire har mest utilsløret afsenderansvar.

Vi kan se graden af afsenderansvar som et af målene for hvor utilsløret en trussel er. Som sagt er der et skisma mellem at opnå ønsket gyldighed som trussel som kræver afsenderansvar, og ønsket om netop at dække afsenderansvaret for at kunne undgå strafansvar. Det er derfor rimeligt at forvente en variation i antallet af trusler med pronominelt afsenderrealisering. Vi ved fra kvantitative undersøgelser af engelske data at andelen af trusler med pronominelt afsenderansvar i engelske trusler er 73 % (Muchalik 2018). I det omfang hendes datasæt er sammenligneligt med vores, er det forventeligt med et lignende resultat for vores danske data. Til gengæld er variationen mellem pronominelt afsenderansvar i singularis og pluralis mig bekendt endnu ikke undersøgt kvantitativt. Det er derfor en ganske eksplorativ

undersøgelse hvor jeg ikke på forhånd har nogen forventning om hvordan fordelingen vil være. Truerens ønske om rent faktisk at give sin trussel gyldighed ved at tage afsenderansvar, og truerens ønske om at dække sit strafansvar vil trække tendensen i hver sin retning.
Jeg har optalt andelen af førstepersonspronominer i hele det undersøgte. Resultaterne er deskriptivt statistisk bearbejdet.

Resultater

Figur 1: Procentvis fordeling af de fire kategorier for pronominelt afsenderansvar i hele korpusset

Som det fremgår af figur 1, er hele 43 % af danske trusselsbeskeder uden udtrykt afsenderansvar i form af forekomst af førsteperson pronomen ifølge vores data. Det vil sige at i næsten hver anden danske trusselsbesked maskerer afsenderen ansvaret for den hypotetiske fremtidige skadehandling. Det er overraskende i forhold til forventningen eftersom Muchalik (2018) kun fandt 24 % trusler uden førstepersonspronominer i sit korpus af engelske trusler.

Af de 57 % danske trusler som har pronominelt afsenderrealisering ifølge vores data, udgøres 23 % af trusselsbeskeder der udelukkende har pronominelt afsenderrealisering i førsteperson pluralis, og 26 % i førsteperson singularis, mens 8 % har pronominel afsenderrealisering udtrykt både i førsteperson pluralis og i førsteperson singularis.

Hvad viser sprogbrugsanalysen om afsenderansvar?

I vores forståelse af en sproglig trussel skal afsender som sagt på en eller anden måde personligt tage ansvaret for at have i sinde at udføre en fremtidig skadeshandling for at have gyldighed som trussel. Jeg har i denne undersøgelse kun undersøgt trusler sprogligt, så jeg har altså ikke undersøgt om afsender tager ansvar for den fremtidige skadeshandling, men hvor ofte han eller hun utvetydigt sprogligt vedstår sig det ansvar ved at benytte førstepersonspronominer i trusselsbeskeden. Når truere ikke vedstår sig ansvaret så utilsløret som ved førstepersonspronominer, kan de anvende forskellige sproglige maskeringer af ansvaret eller ansvaret kan være aldeles underforstået og kræve endda meget lange implikaturkæder for at nå frem til (se Christensen & Bojsen-Møller (2018) for en kvalitativ analyse af hvordan forskellige typer af indirekte trusler udtrykkes i dansk). Motivationen til på denne måde sprogligt at "gå i dækning" er den samme som en hver anden forbryder der forsøger at dække sine spor. Men trueren kan også sprogligt skjule sig så meget at han eller hun slet ikke bliver set, og dermed risikerer trueren at trusselsforsøget mister sin gyldighed og ikke skræmmer offeret. Man kan se disse to modsatrettede motivationer for trueren som forklaring på resultatet af sprogbrugsanalysen: de to strategier – altså at vedstå sig ansvaret sprogligt henholdsvis at forsøge at maskere det – trækker tendensen i hver sin retning. På den måde er det ikke overraskende at så mange af truslerne i vores korpus ikke har udtrykt pronominelt afsenderansvar. Men det er stadig overraskende mange set i forhold til Muchaliks (2018) engelske data der indeholder over 73% pronominelt afsenderansvar. Det kunne ved første øjekast tyde på at danske trusler har mindre afsenderansvar end engelske, og vi altså har flere trusler hvor afsender skjuler sig selv i dansk end i engelsk. Der er dog en mere oplagt forklaring, nemlig den at vores korpus muligvis spænder bredere i typer og genrer af trusler og derfor har opsamlet flere implicitte trusler end Muchalik (2018) har.

Ifølge Frasers (1998) arbejde med trusler er det som vist tidligere afgørende for truslens gyldighed at afsender personligt tager ansvar for den fremtidige skadeshandling. Man kan sige at den mest utilslørede måde at gøre det på er at udtrykke førstepersonspronominet i singularis så det ene og alene kan referere til afsender. Man kan derfor også med rimelighed sige at den sprogligt mest "sikre" måde at give sin trussel gyldighed på er ved at udtrykke den med førstepersonpronominer i singularis. Jo mere vi underforstår og implicerer, jo mere overlader vi til andres fortolkning. Kun lige godt hver tredje (34 %) trusselsbesked i vores korpus har et førstepersonspronomen i singularis (og 8 % af dem har samtidig et i pluralis). Det vil altså sige at ifølge vores data er det kun i hver tredje trusselsbesked at truer utvetydigt egenhændigt påtager sig afsenderansvaret sprogligt. Det tyder på at behovet for i en eller anden grad at "gå i dækning" sprogligt for at undgå strafansvar for sprogforbrydelsen trussel er større end behovet for at være helt sikker på at ens trussel har gyldighed og bliver opfattet som sådan – alt andet lige.

Men den fortolkning har den præmis at afsender i mindre grad utilsløret og egenhændigt tager ansvar for den fremtidige skadehandling sprogligt set hvis han (eller de) udtrykker førstepersonspronominer i trusselsbeskeden i pluralis. Men min analyse ovenfor tyder på at det ikke er så ligetil med førstepersonspronominer i pluralis. De har muligvis en form for dobbeltrolle. På den ene side kan de tilføre truslen skræmmeeffekt ved at vise magt og styrke i form af antal på samme måde som benævnelse af for eksempel våben i trusler kan have det. På den anden side kan de så at sige fordele ansvaret mellem flere og nogle gange mellem mange med den effekt at den enkelte afsender (eller de enkelte afsendere hvis der reelt er tale om flere) så at sige kan gemme sig i vrimlen. I (3), her gentaget som (12), udtrykkes både våben og flere afsendere.

(12) Vi sprænger en bombe d. 14

Såfremt en enkelt gerningsmand på en eller anden vis kan godtgøre at han er i stand til at sprænge en bombe, opnår en trussel om en bombesprægning ikke større skræmmeeffekt ved at der er flere afsendere der står inde for at ville sprænge den. Derfor er pluralisformen

i (12) rimeligvis et spørgsmål om at gemme sig i gruppen af truere snarere end at fremstå mere skræmmende som gruppe. Hvordan trusler med pluralispronomen skal tolkes, afhænger rimeligvis også af hvilken type og størrelse af gruppen pluralispronominet refererer til. Det hører med til billedet at truere i 8 % af truslerne faktisk bruger begge pronominer. Det vil sige både egenhændigt tager ansvar i form af første personspronomen i singularis, og samtidig også udtrykker førstepersonsprononominer i pluralis i samme trusselsbesked som eksemplet ovenfor, her gentaget som (13).

(13) Jeg kommer om fem minutter med min offensihær og fanger dig , din klamme fisse . Du må hellere flygte, for vi vil fucke dig op (mine understregninger).

I (13) er det mest rimeligt at tolke *vi'*et som en styrkemarkør, men flere kvalitative analyser af referenterne for førstepersonspronominer i pluralis i danske trusler vil kunne give et klarere billede.

Som vist ovenfor, er afsenderansvar et kerneaspekt i vores definition af sproghandlingen trussel. Enhver trussel der ikke udtrykker det eksplicit eller implicit sprogligt, underforstår det på den ene eller anden måde. Sådan forholder det sig for alle tre kerneaspekter af trusselsdefinitionen (fremtidighed, afsender, skade). Som det tydeligt fremgår af resultaterne af ovenstående sprogbrugsanalyse, er der en stærk tendens i danske trusler til at underforstå eller implicere afsenderansvaret snarere end at udtrykke det sprogligt – givetvis på grund af at sproghandlingen er en forbrydelse. Vi kan se på foreløbige kvalitative analyser af vores data at samme tendens også gør sig gældende for både fremtidighed (det vil sige nogle trusler er endog meget vage med at angive hvornår i fremtiden en skadeshandling vil indtræffe), og med skaden (trusler som for eksempel *vi ved hvor du bor* underspecificerer præcis hvilken konkret skade der er tale om). Men vi ved endnu ikke hvor hyppige de tendenser er. Det vil derfor være nødvendigt at undersøge fremtidighed og skadeshandling med kvantitative sprogbrugsanalyser også. Først til den tid kan vi lave en fuldstændig kvantitativ typologi over trusler.

Konklusion

Opsummerende kan jeg sige at afsenderen sprogligt set er "i dækning" i næsten halvdelen af danske skriftlige trusler ifølge vores data og kun i 57 % tager eksplicit ansvar med et førstepersonspronomen. Denne fordeling forklarer jeg med truerens modsatsrettede motivation til på den ene side at give truslen perlokutionær værdi som egnet til at skræmme ved sprogligt at tage ansvar for udførelsen af en fremtidig skadeshandling, og på den anden side at dække sit strafansvar for sprogforbrydelsen. Kun i godt hver tredje trusselsbesked markerer trueren sprogligt at han egenhændigt tager ansvaret for den fremtidige skadeshandling ved at benytte et førstepersonspronomen i singularis. Denne undersøgelse bør suppleres med tilsvarende kvantitative sprogbrugsanalyser af andre kerneaspekter af truslen som sproghandling, det vil sige fremtidighed og skadeshandling, for at få en mere fuldkommen typologi over de sproglige udtryk for de definitoriske træk ved en dansk trussel.

Litteratur

Austin, John L. (1962) *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.

Bojsen-Møller, Marie; Sune Auken; Amy J. Devitt & Tanya Karoli Christensen (2020) Illicit Genres: The Case of Threatening Communications. *Sakprosa*, 12(1):1-53.

Brown, Penelope & Stephen Levinson (1987) *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Christensen, Tanya (2019) Indirect threats as an illegal speech act. *In The Sign of the V: Papers in Honour of Sten Vikner.* DOI:10.7146/aul.348.92:113-130.

Christensen, Tanya Karoli & Marie Bojsen-Møller (2019) Sproglige virkemidler i indirekte trusler. Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen & Thina Thode Hougaard (red.). 17. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus: Aarhus Universitet:207-226.

Fraser, Bruce (1998) Threatening revisited. *Forensic linguistics* 5(2):159-173.

Fröhling, Anne Charlotte Hansen. Afsenderansvar i sprogligt fremsatte trusler – en nærsproglig analyse. Ikkeudgivet speciale fra Københavns Universitet.

Grice, Herbert P. (1975) Logic and Conversation. Peter Cole & Jerry L. Morgan (red.). *Syntax and Semantics 3: Speech Acts.* New York: Academic Press:41-58.

Muschalik, Julia (2018) *Threatening in English: A mixed methods approach.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Searle, John R. (2014 [1965]) What is a Speech Act? Max Black (red.) (2014) *Philosophy in America*. New York: Routledge:221-239.

Toftegaard Nielsen, Gorm, Thomas Elholm and Morten N. Jakobsen (2017) *Kommenteret Straffelov*, Speciel Del. 11. udgave. København: Jurist- og Økonomforbundet.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Stødets naturlige historie

Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet

1. Indledning

Stødet er en laryngal prosodi, der findes på bestemte stavelser i dansk (Fischer-Jørgensen 1989, Basbøll 2005). Grundet stødets komplekse interaktioner med segmental og prosodisk fonologi samt morfologiske og i mindre grad syntaktiske forhold, er stødet blevet kaldt ”hovedproblemet i dansk fonologi” (Hjelmslev 1951:12). Stødet regnes for et unikt dansk fænomen, men der er bred enighed om, at det er historisk relateret til de tonale ordaccenter, der findes i svensk og norsk samt i en række syddanske dialekter.

I de skandinaviske dialekter, hvor der findes en tonal accent, kan ordforrådet inddeles i to grupper på baggrund af tonale karakteristika. Den ene gruppe kaldes accent 1 og svarer ofte til stød i dansk. Den anden kaldes accent 2 og svarer som hovedregel til ikke-stød i dansk. Korrespondancerne mellem de to systemer er for mange og undtagelserne for systematiske til, at det kan være tilfældigt. Se tabel 1 nedenfor. Stødet transskriberes med et ’ʔ’ efter den lyd, hvor stødet falder og accenten med et hævet tal for ordets trykstærke stavelse.

Tabel 1. Stød i dansk og accent i svensk

Dansk	Svensk
ˈarʔm	¹arm
ˈarʔmen	¹armen
ˈarme	²armar
ˈstemʔ	¹stäm
ˈstemme	²stämma
beˈstemʔe	be¹stämma

I denne artikel præsenterer jeg en ny teori om stødets opståen, eller hvad jeg har valgt at kalde ”stødets naturlige historie”. Dette begreb henter jeg fra den evolutionære og anvendelsesorienterede fonologi, hvor begrebet ”natural history” bruges til at beskrive fonologisk udvikling baseret i fonetisk naturlige fænomener (Blevins 2004, 2008a). Denne type lydudvikling drives altså af synkron variation i realiseringen af lyde og ord grundet diverse fonetiske bias, der introduceres af menneskets sproglige kognition og perception samt talens biomekanik og aerodynamik (Ohala 1989, Garrett & Johnson 2013). Denne type udvikling står i modsætning til udvikling grundet pres fra sprogsystemet, fx forskellige typer analogidannelse, som så kaldes ”unnatural histories”. Der kan ikke herske nogen tvivl om, at analogidannelse har spillet en væsentlig rolle i dannelsen af det danske stødsystem, som vi kender det i dag. Jeg argumenterer dog for, at selve stødets opståen kan afledes direkte fra fonetisk naturlige fænomener.

Jeg skitserer en historie om stødets opståen i tre faser. Først opstår den tonale accentkontrast i oldskandinavisk (omkring år 1000). En oprindeligt ikke-kontrastiv forskel mellem grundtonemønstret i en- og flerstavelsesmønster bliver kontrastivt, da nye tostavelsesord opstår grundet enklise og indskud af støttevokal i historiske enstavelsesord. Disse nye tostavelsesord beholder deres oprindelige enstavede grundtonemønster, som adskiller dem fra oprindeligt flerstavede ord. Det første tonemønster er hvad vi kalder accent 1 og det andet accent 2. Efter accentkontrastens opståen mener jeg, at laryngalisering af den trykstærke stavelse i bestemte kontekster kan have fungeret som sekundært signal til accentkontrasten. Der er sammenfald mellem de kontekster hvor accent 1 opstår og kontekster, hvor vi i mange sprog finder ikke-kontrastiv laryngalisering eller indskud af laryngale segmenter. Sidste fase af stødets fremkomst finder sted engang i den middeldanske periode (1100-1500) som resultat af infortissvækkelsen, hvor vokaler i tryksvage stavelser svækkes til /ə/ og nogle dialekter falder helt bort.

Jeg argumenterer for, at dette må have svækket disse stavelsers evne til at bære tonal information og derfor har tilladt laryngaliseringen at stige til status af primært signal til den oprindelige accentkontrast. Denne historie forklarer stødets opståen som en fonetisk naturlig udvikling og forklarer i samme ombæring en række af de ofte påpegede

uoverensstemmelser mellem det danske sprog og dets skandinaviske naboer.

2. Den tonale accents opståen

Der findes to bredt accepterede teorier om den tonale accents opståen: den urnordiske og den oldskandinaviske hypotese (Oftedal 1952).[1] Den første forklarer accentens opståen som et resultat af den urnordiske synkope, ca. 800-850 (Kock 1885, d'Alquen & Brown 1992, Riad 2003). Ifølge den anden opstod kontrasten omkring år 1000 i oldskandinavisk, da de prosodiske forhold i sproget blev forstyrret af enklise og indskud af støttevokal (Oftedal 1952; Perridon 2006a). Tabel 2 giver et overblik over hovedforskellene mellem de to hypoteser.

Tabel 2: To hypoteser om accentkontrastens opståen

	Den urnordiske hypotese	**Den oldskandinaviske hypotese**
Hvornår opstod accentkontrasten?	Ca. 800-850 AD	Ca. 1000-1200 AD
Hvordan opstod den?	Som resultat af den urnordiske synkope, der ledte til tostavelsesord med to trykstærke stavelse. Dette dobbelttryk blev reanalyseret som tonal accent.	Forskydning af den trykstærke stavelses tonetop i lange ord samt fremkomsten af nye tostavelsesord, hvor tonetoppen ikke forskydes.
Hvordan lød den oprindelige accentkontrast?	Accent 1 havde en tonal top og accent 2 havde to tonale toppe. Denne type findes bl.a. i den svenske dialekt i Stockholm.	Accent 1 havde en tidlig tonal top og accent 2 havde en sen tonal top. Denne type findes bl.a. i den norske dialekt i Bergen.

[1] Enkelte har foreslået at stødet kom først og at den tonale accent udviklede sig derfra (Liberman 1984, Wetterlin & Lahiri 2015). Disse teorier må dog anses for ret marginale, og de har en række forklaringsproblemer.

I det følgende antager jeg en version af den oldskandinaviske hypotese foreslået af bl.a. Patrik Bye (2004, 2011, under udgivelse) og Pavel Iosad (2016), som jeg vil redegøre mere indgående for.[2]

Den grundlæggende observation, der ligger til grund for den oldskandinaviske hypotese er, at accent 1 i store træk svarer til de oldnordiske enstavelsesord og accent 2 til de oldnordiske to- og flerstavelsesord. Dette kan forklares som en fonologisering af en oprindeligt ikke-kontrastiv forskel mellem grundtonemønstret i et- og flerstavelsesordene. Det antages, at forskellen bestod i at den tonale top associeret med den trykstærke stavelse lå tidligere i de kortere ord. Den oprindelige årsag til denne fonetiske forskel – altså ordenes stavelsestal – blev sløret omkring år 1000, da nye tostavelsesord opstod af enstavelsesord grundet enklise og indskud af støttevokal, fordi disse nye tostavelsesord beholdt deres oprindelige enstavede tonefald.

Den efterhængte bestemte artikel opstod i denne periode grundet enklitiseringen af demonstrativerne *hinn* (med bøjningsformer), fx oldnordisk *boð* 'bud' + *hin* 'hin' > *boðin* 'buddene'. I dette ord ville den tonale top associeret med den trykstærke stavelse altså falde tidligt. Dette nye tostavelsesord er segmentalt identisk med det oprindelige tostavelsesord, participiet *boðin* 'budt (FEM)', hvor den tonale top antages at have ligget senere (Bye 2004, under udgivelse). Den betydningsadskillende forskel mellem disse to ord var altså udelukkende tonal, og vi kan dermed sige, at accentkontrasten har opnået status af fonologisk distinktivt element i sproget. Den anden proces, der leder til tostavede ord med enstavet accent, er indskud af støttevokal, som især finder sted i enstavede ord, der ender på konsonantklynger med stigende sonoritet fx *otr* /otr/ > /otər/ 'odder'.

Teoretisk kan vi forstå den tidlige og sene timing af den tonale top associeret med den trykstærke stavelse som forskellige implementeringer af samme underlæggende intonationsmelodi,

[2] I den danske litteratur om emnet antages oftest en variant af den urnordiske hypotese og dermed antages den oprindelige accent 2 at have været to-toppet (se fx Brink 2018). I nærværende artikel afviger jeg fra begge disse antagelser. Af pladshensyn kan denne litteratur desværre ikke diskuteres i dybden her.

nemlig H*L%[3] (jf. Bye under udgivelse). I enstavelsesordene har H*-tonen kun én stavelse til at nå sin fulde artikulation, hvorimod den i flerstavelsesordene har mulighed for stige gennem hele den trykstærke stavelse og måske først nå sin fulde artikulation på grænsen mellem stavelserne eller inde i første tryksvage stavelse. Forskydning af tonetoppe i længere ord kendes fra mange forskellige sprog (Silverman & Pierrehumbert 1990; Grabe 1998; Dalton & Ní Chasaide 2005) og antages at styrke indtrykket af det tonale mål og dermed tonegenkendelsen (Ohala 1984).

Vi kan forstå de prosodiske forhold i oldnordisk før fonologiseringen af accentkontrasten som følger. I en- og tostavelsesord var der sammenfald mellem det prosodiske ord (ω) og foden (φ).[4] En fod skal her forstås som det fonologiske domæne, inden for hvilket trykket tilskrives. Enstavelsesordene har indeholdt en fod, bestående af én stavelse (σ), hvilket vi kan repræsentere $({}_{\omega}({}_{\varphi}\ \sigma\ )\ )$ og tostavelsesordene har indeholdt en fod bestående af to stavelser $({}_{\omega}({}_{\varphi}\ \sigma\sigma\ )\ )$. I de nye tostavelsesord, der opstår grundet enklise og vokalindskud, har den tryksvage andenstavelse ikke samme plads i den prosodiske struktur. Den kan anses som værende udenfor foden, $({}_{\omega}({}_{\varphi}\ \sigma\ )\ \sigma\ )$, og dermed udenfor trykkets domæne. Dette har den konsekvens, at den trykstærke stavelses H*-tone kan flyde til højre i de oprindelige tostavelsesord, men ikke i de nye tostavelsesord. Den specielle behandling af klitika og stavelser opstået ved indskud af støttevokal i prosodien er observeret i mange forskellige sprog, og disse tilskrives ofte en særlig status i den synkrone fonologi (fx Vogel 2009; Morén-Duolljá 2013). Lignende historiske udviklinger antages blandt andet for nogle keltiske sprog (Iosad 2015). Figur 1 præsenterer en autosegmental repræsentation af disse rekonstruerede accentforhold sammen med en stiliseret gengivelse af ordtypernes grundtoneforløb.

[3] Denne notationsform er typisk i autosegmentale-metriske tilgange til intonationsfonologi. H og L står for høj og lav tone hhv. Tonen efterfulgt af * associeres med en prominent stavelse, og tonen efterfulgt af % associeres med en prosodisk frasegrænse.

[4] Der findes mange universelle modeller for prosodisk struktur (Selkirk 1984; Nespor & Vogel 2007). I modsætning til disse antager jeg, at prosodisk struktur er emergente og sprogspecifikke (Blevins 2017). Med det valgte betegnelser for de prosodiske domæner laver jeg altså ingen typologiske antagelser, og jeg kunne lige så godt havde kaldt dem 'a' og 'b'.

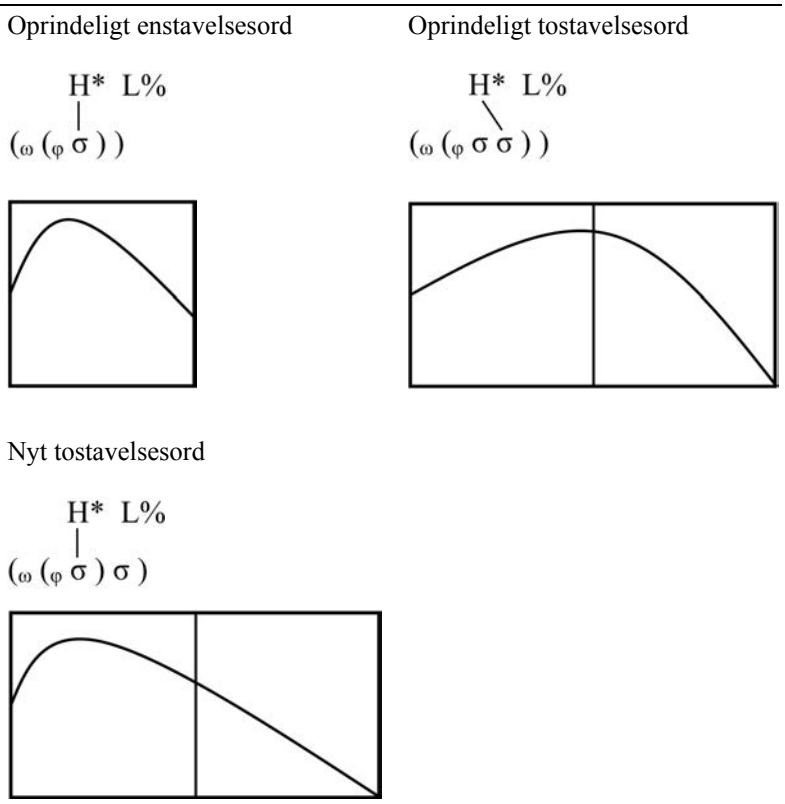

Figur 1. Prosodisk struktur og grundtoneforløb

Det er på denne baggrund, at den enorme prosodiske variation i de skandinaviske sprog har udviklet sig. Den dialektale udvikling i svensk og norsk kan i store træk tilskrives videre forskydning af den top som en styrkelse af det tonale signal. I nogle dialekter styrkes det i en sådan grad, at de totoppede accent 2 opstår[5] (se Bye 2011, Bye

[5] I dele af den danske litteratur findes opfattelsen, at den skandinaviske accent 2 generelt kan beskrives som en sammensat tonebevægelse modsat en simpel tonebevægelse i accent 1 (fx Brink 2018). På et fonetisk niveau kan denne beskrivelse ikke forsvares, hvis man kigger på det skandinaviske dialektlandskab bredt, hvor simple og sammensatte tonebevægelser findes i begge accenter (se Gårding & Lindblad 1973). Hvilken accent, der på et

under udgivelse). Jeg mener, at det er fra dette udgangspunkt, at det danske støds opståen skal rekonstrueres. Måden hvorpå stødet opstår og hvorfor det netop sker i dansk, gennemgås i de følgende afsnit.

3. Stødets fonetiske ophav

Fonetisk manifesteres stødet oftest som en form for laryngalisering eller knirkestemme på bestemte tunge stavelser med lang sonoritet i stavelsens rim. I dette afsnit gennemgår jeg først i korte træk tidligere tilgange til stødets fonetiske ophav og fremsætter derefter den hypotese, at stødets forgænger skal findes i oprindeligt ikke-kontrastiv laryngalisering af nogle prosodiske domæners højregrænser.

3.1. Tidligere forklaringer på stødets opståen

Flere tidligere teorier om stødets opståen rekonstruerer stødet som en fonetisk, artikulatorisk konsekvens af en kraftig tonebevægelse – enten en stigning eller et fald.

Verner (1881) foreslår, hvordan en kraftigt stigende tone i accent 1 leder til spænding i stemmelæberne, der videreføres til et komplet stemmelæbelukke (se også Storm 1874, Verner 1872, Jespersen 1897). Knirkestemme som tilsigtet artikulatorisk mål indebærer ofte spændte stemmelæber og højt subglottalt tryk, hvilket også karakteriserer høje toner (Ladefoged & Maddieson 1996:53; Gordon & Ladefoged 2001:386). Dette er den mest sandsynlige fonetiske basis for Verners teori, men jeg kender ikke til nogen tværsproglige paralleller eller til nogen, der har arbejdet videre med at underbygge denne teori.

Sweet (1873) er af den opfattelse, at stødet må været opstået på baggrund af en kraftigt faldende tone. Denne teori er senest taget op af Riad (1998, 2009), der opbygger et komplekst fonologisk argument om stødet som realisering af en faldende tonebevægelse sammenklemt på et kort fonologisk domæne. Lave toner medfører ofte lavt subglottalt tryk, der kan lede til uregelmæssigheder i stemtheden, hvilket kan give indtryk af knirkestemme (Silverman 1997:151). Knirkestemme anvendes i mange sprog som følgefænomen til lav tone, hvilket styrker

---

underliggende fonologisk plan er mest kompleks, er en fortsat diskussion (fx Lahiri et al. 2005 contra Riad 2018), hvis den ene da overhovedet kan ses som mere kompleks end den anden (Morén-Duolljá 2013).

tonegenkendelsen (fx Kuang 2017). Dette må derfor ses som den mest sandsynlige af de to stød-fra-tone-hypoteser. Hvis et kraftigt fald (eller en kraftig stigning, for den sags skyld) i sig selv skulle lede til stød, må det undre, at stødet kun opstod i dansk.

I det følgende argumenterer jeg for, at stødet ikke opstod som en fonetisk manifestation af en bestemt tone, men derimod som et laryngalt følgefænomen til accent 1, der er uafhængigt af dets tonemønster. Jeg argumenterer videre for, at infortissvækkelsens svækkelse af de tryksvage vokaler reducerede disses evne til at bære tonal information. Dette ledte til neutraliseringen af den tonale kontrast og tillod det laryngale følgefænomen at stige til status af primær signal til accentkontrasten.

3.2. Laryngalisering ved prosodiske grænser

I det følgende foreslår jeg, at stødet må være opstået som en form for indskudt laryngalisering ved bestemte prosodiske højregrænser. Både begrebet ”laryngalisering” og ”prosodiske højregrænser” fortjener en smule afklaring, før jeg diskuterer mit forslag.

På baggrund af observationer fra slutningen af 1800-tallet (bl.a. Sweet 1874, Verner 1881 og Jespersen 1890) konkluderer Brink (2018), at stødet oprindeligt må have været et fuldt glottalt lukke, selvom dette i dag er stort set fraværende i det moderne dialektlandskab. Ideen må altså være, at vi kan fastslå stødets oprindelige artikulation som et fuldt glottalt lukke, der var fonetisk stabilt i adskillige hundrede år for så på kort tid at blive afløst af et ufuldstændigt lukke. Denne opfattelse må dog siges at være noget fonetisk naiv, givet hvad vi i dag ved om det glottale lukkes artikulation og perception (se fx Blevins 2004:148, Hejná 2015:161-165). Jeg anvender derfor den noget vagere term ”laryngalisering” og forholder mig agnostisk til, hvor på kontinuummet mellem knirkestemme og glottalt lukke det oprindelige stød har befundet sig.

Med prosodiske højregrænser mener jeg slutningen af stavelser, fødder, ord, prosodiske fraser og ytringer – både hver for sig og hvor de falder sammen. I det følgende argumenterer jeg for, hvorfor

netop den prosodiske struktur i accent 1-ordene er et oplagt mål for laryngalisering uagtet deres konkrete toneforløb.

Indskudt laryngalisering før trykstærke stavelser, der begynder med en vokal, antages at findes i alle sprog, hvor initialt /ʔ/ ikke er kontrastivt (Garellek 2012:1). Frekvensen af disse indskud varierer dog kraftigt fra sprog til sprog. De findes i næsten alle mulige tilfælde i Tjekkisk (Bissiri & Volín 2010), meget ofte i engelsk (Garellek 2012) og sjældnere i spansk (Bissiri et al. 2011). I alle disse sprog gælder det dog, at indskuddene er mere frekvente i nogle kontekster end andre. Fænomenet kendes også fra dansk hvor det refereres til som sprængansats (Beck 2007; Schachtenhaufen 2013:184).

Laryngale indskud ved prosodiske højregrænser har ikke samme nær-universelle status, men kendes dog fra en lang række forskellige sprog. I nogle sprog har dette fænomen fonologiseret og givet anledning til indskudte konsonanter og prosodiske fænomener, der på mange måder minder om stød (se Hyman 1988 og Blevins 2008b). Den primære fonetiske årsag til, at der opstår laryngalisering af prosodiske venstre- og højregrænser, skal med al sandsynlighed findes i, at talen både begynder og ender med lavt subglottalt tryk. I løbende tale vil der altså naturligt opstå laryngalisering og udsving i stemtheden ved nogle prosodiske grænser. De faktorer, der påvirker sandsynligheden af laryngalisering ved en prosodisk grænse, er de samme på tværs af sprog. Interessant for forklaringen af stødets opståen er, at de faktorer, der tværsprogligt påvirker sandsynligheden for laryngalisering, kan forklare en stor del af den dialektale variation i stødets distribution på tværs af dialekter.

Indskudt laryngalisering findes oftest på vokaler og værtssegmenter med lang sonoritet, da sonoritet spiller en rolle i forhold til hørbarheden af laryngaliseringen. Dette er en mulig forklaring på, hvorfor der opstod det sonoritetskrav til stødets værtsstavelse, som i dag kendes som stødbasis.[6] Videre kan det bruges til at forklare

[6] Lang sonoritet er dog ingenlunde en logisk nødvendighed for stødlignende fænomener (se Hyman 1988). Den klassiske opfattelse gør sig gældende ved vestjysk stød på kort vokal samt ved det sjællandske kortvokalstød (Ejskjær 1990:53), selvom disse stødbærende vokaler også kan opfattes som lange (Brink 2018).

hvorfor stød primært findes på ord, der historisk havde en lang vokal eller kortvokal efterfulgt af en lang sonorant, men ikke på ord med en kort vokal efterfulgt af en kort sonorant (Brink 2000).

Den typiske vært for laryngalisering er en trykstærk stavelse ved en prosodisk frasegrænse, fx en ordgrænse (Umeda 1978; Pierrehumbert & Talkin 1992; Pierrehumbert 1995; Dilley, Shattuck-Hufnagel & Ostendorf 1996, Kohler 1994). Da oldnordisk generelt havde initialt tryk, er enstavelsesord oplagte mål for laryngalisering og dermed ikke accent 2-ord, da disse per definition oprindeligt har en tryksvag stavelse efter den stærke. Der er grunde til at antage, at også de nye tostavede accent 1-ord er oplagte mål for laryngalisering. Studier fra flere andre sprog viser, at støttevokaler ofte ignoreres i implementeringen af prosodi, fx tone (Iosad 2015) og grænsemarkering såsom final forlængelse (Cambier-Langeveld 1997). Tilstedeværelsen af klitika eller tryksvage funktionsord, der potentielt kunne klitisere, har vist sig i meget høj grad at fremme tilstedeværelsen af laryngalisering (Slifka 2007, Garellek 2010). Dette forklarer fænomenet enklisestød, der findes i de fleste dialekter og heller ikke er unormalt blandt ældre talere af dansk københavnsk rigsmål (Brink & Lund 1975:511). Dette er en del af forklaringen på, hvorfor stød frembringes af fx den efterhængte bestemte artikel på ord, der ellers ikke har stød, *ven* [vɛn], men *vennen* [vɛnˀən].

Laryngalisering kan påvirke genkendelsen af vokalkvalitet. Brunner & Żygis (2011) viser, at laryngalisering især påvirker de høje vokaler, og at ikke-høje vokaler derfor har større sandsynlighed for at være vært for laryngalisering. Dette matcher den dialektale variation i dansk, hvor der findes dialekter, hvor stød kun findes sjældent på høje vokaler, fx østfynsk (Andersen 1958). Der findes derimod ingen dialekter, hvor stød er foretrukket på høje vokaler fremfor ikke-høje vokaler.

Indholdsord er oftere vært for laryngalisering end funktionsord (Garellek 2012:10). Flere steder i de danske dialekter finder vi, at funktionsord med oprindelig stødbasis ikke har stød. Her kan nævnes variationen i pronominer med lang vokal, der i trykstærk stilling kan have stød i traditionelt sjællandsk, fx *du* [duːˀ] og *I* [iːˀ], men

ikke i jysk og fynsk. På nordjysk er stød også fraværende i trykstærke præpositioner, der på (københavnsk) rigsmål har stød. Der findes derimod ikke grupper af indholdsord, der har stødbasis, som systematisk ikke har stød. Årsagen til dette skal med al sandsynlighed findes i, at funktionsordene ofte optræder tryksvagt, hvor de ikke er modtagelige for stød, og at denne tendens til stødløshed overføres til deres trykstærke form.

Den præsenterede hypotese er altså, at stødet oprindeligt ikke var kontrastivt, men blot et hyppigt fonetisk fænomen i accent 1-ord, der på dette tidspunkt var adskilt fra accent 2-ord ved forskelligt tonemønster. Stødets opståen i accent 1-ord er på denne baggrund fonetisk velmotiveret, og historien kan videre forklare en væsentlig del af stødets dialektale variation. I andre sprog, hvor lignende prosodiske fænomener har fonologiseret som kontrastiv laryngalisering eller indskudte konsonanter, er disses distribution i den synkrone fonologi ofte ligeså kompleks som stødets (Hyman 1988 og Blevins 2008b). Processen, der ledte til, at stødet blev fonologisk kontrastivt, er emne for det følgende afsnit.

4. Stødets fonologisering

På baggrund af ovenstående rekonstruerer jeg dansk i perioden 1000-1200 som havende en tonalt manifesteret accentkontrast. Jeg argumenterer videre for, at der fandtes laryngalisering ved nogle prosodiske højregrænser. Denne laryngalisering antages oprindelige at være ikke-kontrastiv, men at falde sammen med bestemte accent 1-ord i så høj grad, at dette må have virket som et sekundært signal til accentkontrasten. Da laryngaliseringen ikke havde kontrastiv funktion, må den antages ikke at være brugt konsekvent, og dens fonetiske manifestation må antages at være meget variabel. Figur 2 viser en repræsentation af det danske accentsystem, som jeg rekonstruerer det før infortissvækkelsen. Den grå farve indikerer der, hvor laryngaliseringen forventes, forudsat at stavelsen har tilstrækkelig sonoritet.

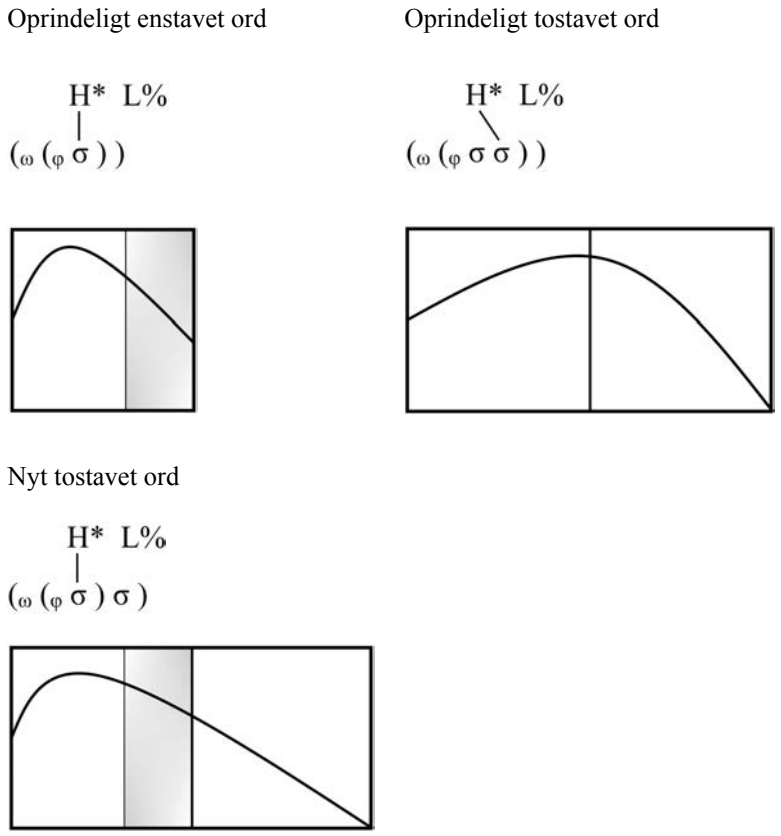

Figur 2. Det danske accentsystem før infortissvækkelsen

I det følgende argumenterer jeg for, at infortissvækkelsen i dansk spiller en central rolle i stødets opståen. I oldskandinavisk før infortissvækkelsen fandtes tre vokalkvaliteter i tryksvage stavelser: /a, i, u/. I de fleste dialekter af dansk svækkedes de enten til /ə/ eller faldt bort. Hvor vi ikke har direkte evidens for de tonale ændringer i de skriftlige levn fra middelalderen, kan ændringer i vokalkvaliteterne observeres i kilderne. Vokalernes faktiske udtale og mekanismerne, der ledte til svækkelsen, har vi dog ikke direkte adgang til. Dette må derfor være genstand for teoretisk informeret rekonstruktion.

I modsætning til Kristensen (1899) og Skautrup (1944) mener jeg ikke, at infortissvækkelsen er direkte årsag til stødet. Dette er tydeligt, da der findes stødløse dialekter i både Norge, Sverige og Syddanmark, der har gennemgået både infortissvækkelse og apokope. Derimod mener jeg, at infortissvækkelsen var en nødvendig betingelse for stødets fonologisering, da det svækkede det primære, tonale signal til accentkontrasten og tillod det sekundære, laryngale signal at stige til hovedsignal til kontrasten i bestemte kontekster.

Sprog signalerer tryk på mange forskellige måder. I mange sprog er der en tendens til at signalere tryk gennem reduktion af længden på tryksvage stavelser, der kommer umiddelbart efter trykstærke stavelser (Barnes 2006:118). Jo kortere længden på en vokal er, jo kortere tid har taleren til at nå sit artikulatoriske mål, og jo kortere tid har lytteren til korrekt af opfatte vokalens kvalitet. Over tid kan dette lede til neutralisering af vokalkvaliteter i tryksvage positioner til /ə/.

Det kraftige fald i subglottalt tryk og grundtonefaldet, der ofte findes i slutningen af ytringer, kan forårsage et fald i lydstyrke og tab af stemthed, der sammen kan lede til ekstrem perceptuelt svækkelse i denne position (Gordon 1998; Hock 1999). Svag artikulation i denne position er påvist som årsag til tab af vokaler og neutralisering af vokalkvalitet i ytringsfinal og senere ordfinal stilling (Blevins 1997; Blevins & Garrett 1998).

Den tryksvage anden stavelse i tostavelsesord har altså med al sandsynlighed gennemgået en periode med temporal reduktion, fald i amplitude og delvis, sporadisk afstemning. Det primære signal til accentkontrasten på dette tidspunkt har været tonal, og realiseringen af tone er afhængig af stemthed. Denne kontekst vil derfor være dårligt til at transmittere tonal information. Den temporale reduktion vil yderligere svække styrken af timingkontrasten mellem accent 1 og 2. En konsekvens af svækkelsen af den tonale information i den tryksvage stavelse er, at kontrasten primært vil signaleres på den trykstærke stavelse. Figur 3 viser konsekvensen af infortissvækkelsen på det tonale signal. Den stiplede linje repræsenterer et ustabilt tonalt signal.

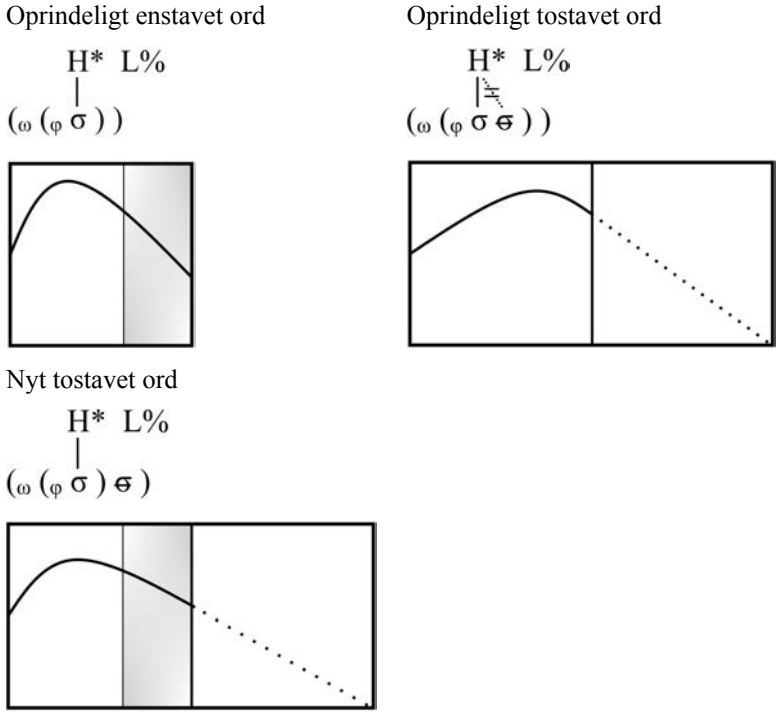

Figur 3. Accentkontrasten under infortissvækkelsen

Vi har altså på dette tidspunkt i det danske sprogs historie en situation, hvor den tonale signalering af accentkontrasten er voldsomt svækket og hvor mange accent 1-ord laryngaliseres. Denne laryngalisering vil så komme til at bære en større del af den funktionelle byrde med at signalere accentkontrasten, og med tiden kan den overtage rollen som primært signal til accentkontrasten. På den baggrund kan vi forstå stødet som et laryngalt autosegment, der associerer med den enstavede fod. Figur 4 opsummerer stødets udvikling i tre stadier. I den autosegmentale repræsentation angiver jeg stødet med 'ʔ', selvom jeg ikke nødvendigvis antager, at det har været et fuldt glottalt lukke. Til trods for den kategoriske repræsentationsmåde i de tre stadier, forventer jeg ikke, at udviklingen har været kategorisk, men tværtimod at den er sket gradvist – sikkert gennem hele svækkelsesperioden 1200-1500.

	1 Kontrastiv timing	>	2 Svækkelse	>	3 Opgradering af laryngalisering
Oprindeligt enstavet	H* L% (ω (φ σ))	>	H* L% (ω (φ σ))	>	H* L% (ω (φ σ)) ʔ
Nyt tostavet	H* L% (ω (φ σ) σ)	>	H* L% (ω (φ σ) σ̶)	>	H* L% (ω (φ σ) σ̶) ʔ
Oprindeligt tostavet	H* L% (ω (φ σ σ))	>	H* L% (ω (φ σ σ̶))	>	H* L% (ω (φ σ σ̶)) ʔ

Figur 4. Stødets udvikling i tre stadier

Hvor accentkontrasten oprindeligt blev signaleret ved en tonal forskel, bliver stødet det primære signal til kontrasten efter svækkelsen af de tryksvage stavelser. Tonerne kunne fæstne sig til stavelser uagtet deres segmentale indhold, men stødet er mere restriktivt og kan kun fæstnes til stavelser med lang sonoritet i stavelsesrimet. De middeldanske stavelser kan deles ind i tre grupper baseret på deres evne til at bære stød, se figur 5. Middeldanske stavelser med lang sonoritet, dvs. en lang vokal eller kort vokal efterfulgt af et langt stemt segment udvikler i hovedreglen stød. Stavelser med mellemsonoritet, dvs. en kort vokal efterfulgt af en kort sonorant, udvikler ikke stød, på nær når de er efterfulgt af støttevokal eller syllabisk klitikon. Stavelser med kort sonoritet, dvs. en kort vokal og en obstruent, udvikler ikke stød og indgår ikke i nogen stødalternationer. Dette stemmer alt samen overens med den fonetiske baggrund for stødets opståen diskuteret i afsnit 3.

	Oprindeligt enstavelsesord	Nyt tostavelsesord
Lang sonoritet	(ω (φ σ)) | ʔ	(ω (φ σ) σ) | ʔ
Mellemsonoritet	(ω (φ σ)) ǂ ʔ	(ω (φ σ) σ) | ʔ
Kort sonoritet	(ω (φ σ)) ǂ ʔ	(ω (φ σ) σ) ǂ ʔ

Figur 5. Historisk stødbasis i accent 1-ord

Vi kan kalde disse forhold for historisk stødbasis. I moderne dansk er den tidligere kontrast mellem lange og korte sonoranter generelt opgivet (Boeck 2018), men jeg vil påstå, at de fleste tilfælde af stød i moderne dansk kan spores tilbage til disse oprindelige forhold eller til senere, analogiske udviklinger.

Implementering af dette system i de forskellige dialekter, der udviklede stød, varierer dog på en række parametre. I østfynsk virker stavelser med lange høje vokaler til at falde i gruppen med mellemsonoritet, der primært har stød, når de efterfølges af klitika eller støttevokaler. Dette er dog muligvis en senere udvikling, der ikke kan spores tilbage til de oprindelige forhold.

I mange jyske og fynske dialekter behandles konsonantklynger med faldende sonoritet som havende kort sonoritet og derfor ikke-stød, hvorimod de i sjællandsk og rigsdansk generelt behandles som havende høj sonoritet og derfor stød. Af pladshensyn kan den dialektale variation dog ikke diskuteres i dybden her.

5. Konklusion

I denne artikel præsenterer jeg en ny teori om stødets udvikling baseret på naturlige fonetiske mekanismer med tværsprogligt attesterede paralleller. Jeg foreslår, at stødet opstod som en fonologisering af

laryngalisering ved bestemte prosodiske højregrænser. Dette forklarer, hvorfor stødet opstod netop i accent 1-ord og ikke accent 2-ord samt en væsentlig andel af den dialektale variation. Sammenhængen mellem infortissvækkelsen i dansk, afviklingen af den tonale accent og stødets promovering til kontrastiv laryngal prosodi forklarer, hvorfor stødet kun findes i danske dialekter og ikke i svenske eller norske.

Rammen om den præsenterede hypotese er en anvendelsesorienteret tilgang til fonologi, hvor fonologisk udvikling sjældent anskues som kategoriske systemforandringer, men derimod som gradvise udviklinger funderet i menneskets sproglige produktionsmekanismer og kognition. De mange retninger, som det oprindelige accentsystem har udviklet sig i i de danske dialekter, underbygger denne anskuelse. I nogle dialekter ledte infortissvækkelsen til afviklingen af accentsystemet uden udviklingen af stødet (Bjerrum 1944). I andre finder vi, at stød og tonal accent sameksisterer (Andersen 1958, Skautrup 1968:136), og i andre igen finder vi, at den tonale accent er fuldt bevaret (Bjerrum 1948, Nielsen 1959). Især de dialekter, der har et blandet system, er af interesse her, og dér er det generelle billede, at stødet findes, hvor vi ville forvente det (jf. hypoteserne fremlagt i afsnit 3.2).

Jeg foreslår som del af min teori, at kontrasten mellem stød og ikke-stød – ligesom den tonale accent – er en manifestation af en underliggende forskel i prosodisk struktur. Ord, der indeholder en fod på en stavelse, har accent 1 og stød om muligt, hvor ord, der indeholder en fod på to stavelser, har accent 2 og ikke-stød. Denne hypotese er dog tentativ og kræver yderligere udforskning. Udover at hypotesen fint forklarer forskellen mellem oprindelige tostavelsesord og dem, der er opstået ved enklise og indskud af støttevokal, så vil jeg også påstå, at den redegør for andre interaktioner mellem stød og bøjningsmorfologi og spredningen af stød i bestemte klasser af historiske tostavelsesord.

Mange spørgsmål er dog fortsat ubesvarede. Det er op til fremtidige undersøgelser at afprøve den foreslåede models styrke i forhold til at forklare videre udviklinger i det danske stødsystem. Et muligt problem for modellen er de jyske dialekter, som er kendetegnet ved udpræget apokope. Mange spørgsmål omkring stavelsesstrukturen på disse er dog stadig helt åbne (Ringgaard 1963:228, Molbæk Hansen 1978, Jul Nielsen 1984:34ff).

Litteratur

Andersen, Poul (1958) *Fonemsystemet i Østfynsk*. Copenhagen: Schultz.

Barnes, Jonathan (2006) *Strength and weakness at the interface: positional neutralization in phonetics and phonology* (Phonology and Phonetics 10). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Basbøll, Hans (2005) *The phonology of Danish* (The Phonology of the World's Languages). Oxford ; New York: Oxford University Press.

Beck, Jeppe Hjort (2007) *Vokalvarighed i dansk spontantale.* København: Københavns Universitet MA.

Bissiri, M.P., M.L. Lecumberri, M. Cook & J. Volín (2011) The role of word-initial glottal stops in recognizing English words. *Proceedings of Interspeech 2011*:165-168. Florence, Italy.

Bissiri, M.P. & J. Volín (2010) Prosodic structure as a predictor of glottal stops before wordinitial vowels in Czech English. *Proceedings of the 20th Czech-German Workshop on Speech Processing*.

Bjerrum, Anders (1944) *Fjoldemålets lydsystem*. Københavns: Munksgaard.

Bjerrum, Marie (1948) *Felstedmaalets Tonale Accenter*. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.

Blevins, Juliette (1997) Rules in optimality theory: two case studies. Roca (red.). *Derivations and constraints in phonology*:27–60. Oxford: Clarendon Press.

Blevins, Juliette (2004) *Evolutionary phonology: the emergence of sound patterns*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Blevins, Juliette (2008a) Natural and unnatural sound patterns: A pocket field guide. Klaas Willems & Ludovic De Cuypere (red.). *Iconicity in Language and Literature* 7:121-148. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Blevins, Juliette (2008b) Consonant Epenthesis: Natural and Unnatural Histories. Jeff Good (red.). *Linguistic Universals and Language Change*:79-107. Oxford University Press.

Blevins, Juliette & Andrew Garrett (1998) The origins of consonant-vowel metathesis. *Language* 74:508-555.

Brink, Lars (2000) *Sound Changes in Late Middle Danish 1350-1500*. http://www.larsbrink.dk/Bandle%2030.nov.doc (5 January, 2020).

Brink, Lars (2018) Stød, tryk og tonegang. I Ebba Hjorth et al. (red.) *Dansk Sproghistorie: Ord for ord for ord.* Aarhus Universitetsforlag: Aarhus:229-257.

Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål: lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal.

Brunner, Jana & Marzena Żygis (2011) Why do glottal stops and low vowels like each other. *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS 17)*:376-379.

Bye, Patrik (2004) Evolutionary Typology and Scandinavian Pitch Accent. http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.602.9844&rep=rep1&type=pdf (29 July, 2020).

Bye, Patrik (2011) Mapping Innovations in North Germanic with GIS. *OSLa: Oslo Studies in Language* 3(2):5-29.

Bye, Patrik (under udgivelse). The Evolution of Pitch Accent in North Germanic: Pragmatics, Phonology, Geography, and History. Pavel Iosad & Björn Köhnlein (red.).

d'Alquen, Richard & Kevin Brown (1992) The origin of Scandinavian Accents I and II. Irmengard Rauch, Gerald F. Carr & Robert L. Kyes (red.). *On Germanic Linguistics*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton.

Dalton, Martha & Ailbhe Ní Chasaide (2005) Tonal Alignment in Irish Dialects. *Language and Speech* 48(4):441-464.

Dilley, L., S. Shattuck-Hufnagel & M. Ostendorf (1996) Glottalization of word-initial vowels as a function of prosodic structure. *Journal of Phonetics* 24(4):423-444.

Fischer-Jørgensen, Eli (1989) Phonetic Analysis of the Stød in Standard Danish. *Phonetica* 46(1-3):1-59.

Garellek, Marc (2012) Glottal stops before word-initial vowels in American English: distribution and acoustic characteristics. *UCLA Working Papers in Phonetic* 110:1-23.

Garrett, Andrew & Keith Johnson (2013) Phonetic bias in sound change. Alan C.L. Yu (red.). *Origins of Sound Change*:51-97. Oxford University Press.

Gordon, Matthew (1998) The phonetics and phonology of non-modal vowels: a crosslinguistic perspective. *Berkeley Linguistic Society* 24:93-105.

Gordon, Matthew & Peter Ladefoged (2001) Phonation types: a cross-linguistic overview. *Journal of Phonetics* 29(4):383-406.

Grabe, Esther (1998) *Comparative Intonational Phonology. English and German*. Nijmegen: Nijmegen University PhD.

Gårding, Eva & Per Lindblad (1973) Constancy and variation in Swedish word accent patterns. *Working papers:*36-110. Department of linguistics Lund University

Hjelmslev, Louis (1951) Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet. *Selskab for Nordisk Filologi. Arsberetning for 1948-49-50*,:12-24. København.

Hock, Hans Henrich (1999) Finality, prosody, and change. Osamu Fujimura, & Brian D. Joseph (red.). *Proceedings of LP'98.*:15-30. Prague: The Karolinum Press.

Hyman, Larry M. (1988). The phonology of final glottal stops. *Proceedings of the Western Conference on Linguistics, WECOL '88*, vol. 1:113-130. Fresno: California State University.

Iosad, Pavel (2016) Tonal stability and tonogenesis in North Germanic. Ian Giles, Laura Chapot & Christian Cooijmans (red.). *Beyond borealism: new perspectives on the north*. London: Norvik Press.

Jespersen, Otto (1897) Stød og musikalsk accent. Dania 4:215-239.

Jul Nielsen, Bent (1984) *Bidrag til vendelbomålets fonologi*. København: Akademisk Forlag.

Kock, Axel (1885) *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent. Andra delen*. Lund: Gleerup.

Kohler, K.J. (1994) Glottal Stops and Glottalization in German. *Phonetica* 51(1-3).:38-51.

Kristensen, Marius (1899) *Stødet i dansk.* Arkiv for Nordisk Filologi 15:41-66.

Kuang, Jianjing (2017) Covariation between Voice Quality and Pitch: Revisiting the Case of Mandarin Creaky Voice. *The Journal of the Acoustical Society of America* 142 (3):1693-1706.

Ladefoged, Peter & Ian Maddieson (1996) *The sounds of the world's languages* (Phonological Theory). Oxford, OX, UK ; Cambridge, Mass., USA: Blackwell Publishers.

Lahiri, Aditi, Allison Wetterlin & Elisabet Jönsson-Steiner (2005) Lexical specification of tone in North Germanic. *Nordic Journal of Linguistics* 28(1):61-96.

Liberman, Anatoly (1984) *Germanic Accentology*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Molbæk Hansen, Peter (1978) Stød and syllabicity in a Jutlandic dialect. *Annual report of the Institute of Phonetics* 12:15-24.

Morén-Duolljá, Bruce (2013) The prosody of Swedish underived nouns: No lexical tones required. *Nordlyd* 40(1):196-248.

Nielsen, Gunhild (1959) *Musikalsk Accent i Rømømålet*. Københavns: Musikalsk Accent i Rømømålet.

Oftedal, Magne (1952) On the origin of the Scandinavian tone distinction. *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 16:201-225.

Ohala, John J. (1978) Production of Tone. *Tone*:5-39. Elsevier.

Ohala John J. (1989). Sound change is drawn from a pool of synchronie variation. L.E. Breivik & E.H. Jahr (red.). *Language change:Contributions to the study of its causes.* Mouton de Gruyter, Berlin:173-98.

Perridon, Harry (2006) On the origin of the Scandinavian word accents. *Zeitschrift für Dialektologie un Linguistikk Beihefte* 131:91-106.

Pierrehumbert, Janet (1995) Prosodic effects on glottal allophones. Osamu Fujimura & Minoru Hirano (red.). *Vocal fold physiology: voice quality control.* San Diego, Calif: Singular Pub. Group.

Pierrehumbert, Janet & David Talkin (1992) Lenition of |h| and glottal stop. In Gerard J. Docherty & D. Robert Ladd (red.). *Gesture, Segment, Prosody*:90-127. 1st edn. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511519918.005.

Riad, Tomas (1998) The Origin of Scandinavian Tone Accents. *Diachronica* 15(1)·63-98.

Riad, Tomas (2003) Diachrony of the Scandinavian accent typology. Paula Fikkert & Haike Jacobs (red.). *Development in Prosodic Systems*:91-144. Berlin, Boston: De Gruyter.

Riad, Tomas (2009) Eskilstuna as the tonal key to Danish. I*FONETIK 2009*, 1-6. Dept. of Linguistics, Stockholm University.

Riad, Tomas (2018) The phonological typology of North Germanic accent. Larry M. Hyman & Frans Plank (red.). *Phonological Typology*:341-388. Berlin, Boston: De Gruyter.

Schachtenhaufen, Ruben (2013) *Fonetisk reduktion i dansk*. Københavns Business School PhD.

Silverman, Daniel Doron (1997) *Phasing and recoverability* (Outstanding Dissertations in Linguistics). New York: Garland Pub.

Silverman, Kim E.A. & Janet B. Pierrehumbert (1990) The timing of prenuclear high accents in English. John Kingston & Mary E. Beckman (red.). *Papers in Laboratory Phonology*:72-106. 1st edn. Cambridge University Press.

Skautrup, Peter (1944) *Det danske sprogs historie: Fra Guldhornene til Jyske Lov*. København: Gyldendalske Boghandel.

Skautrup, Peter (1968) *Det danske sprogs historie: Fra J.P. Jacobsen til Johs. V. Jensen*. København: Gyldendalske Boghandel.

Slifka, Janet (2007) Irregular Phonation and its Preferred Role as Cue to Silence In Phonological Systems. *ICPhS XVI.*

Smith, Svend (1938) Zur Physiologie des Stosses. *APhS* 12. 33.

Smith, Svend (1944) *Bidrag til Løsning af Problemer vedrørende Stødet i dansk Rigssprog: en eksperimental-fonetisk Studie*. Københavns: Københavns Universitet.

Storm, Johannes (1874) Om Tonefaldet (Tonelaget) i de skandinaviske Sprog. *Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1874:*284-297.

Sweet, Henry (1873) On Danish Pronunciation. *Transactions of the Philological Society*:94-112.

Umeda, Noriko (1978) Occurrence of glottal stops in fluent speech. *The Journal of the Acoustical Society of America* 64(1):88-94.

Verner, Karl (1872) Brev til professor C.W. Smith.

Verner, Karl (1881) Anmeldelse af Kock 1878. *Anzeiger für deutches Altertum und deutsche Litteratur* 7:1-13.

Vogel, Irene (2009) The status of the Clitic Group. IJanet Grijzenhout & Baris Kabak (red.). *Phonological Domains: Universals and Deviations*:15-46.

Wetterlin, Allison & Aditi Lahiri (2015) The diachronic development of stød and tone accent in North Germanic. *Historical Linguistics 2013: Selected Papers from the 21st International Conference on Historical Linguistics, Oslo, 5-9 august 2013*:53-67. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Omegnsdialekterne i de københavnske lyduniverser 1600-1950

Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen & Pia Quist
Københavns Universitet

1. Indledning

I denne præsentation fremlægger vi vores tanker og foreløbige resultater i forbindelse med projektet *Lyden af Hovedstaden*, som er det første større projekt i Danmark, der udforsker og formidler fortidens auditive kulturer i byen med fokus på lydens betydning for den vedvarende skabelse af byens rum og fællesskaber. Projektet samtænker forskningsfelterne arkæologi, byhistorie, lydhistorie og sprog- og dialektforskning. I vores egenskab af sprogforskere bidrager vi til projektet med undersøgelser af den sproglige mangfoldighed, der gennem historien har præget byen. Det gør vi blandt andet ved at sammenstille kildemateriale fra dialektsamlingen ved Center for Dialektforskning, Københavns Universitet, Københavns Museums samlinger, erindringer og arkivalier i Københavns Stadsarkiv m.m. Alt sammen med henblik på at undersøge og give nye perspektiver på Københavns lyd- og dialekthistorie fra 1600-tallet til i dag. Projektet er et samarbejde mellem Københavns Museum, Center for Dialektforskning ved Københavns Universitet, Center for Byhistorie ved Aarhus Universitet og Moesgaard Museum. Det finansieres af en bevilling fra VELUX-fonden (2019-2022) og afsluttes med en s*ærudstilling om lyden af København på Københavns Museum i 2023*.

Sprogets udtryk og lyd har altid været en essentiel og integreret del af Københavns lyduniverser. Eksempelvis har sproget bidraget til at forme og nedbryde grænser mellem by og land, når fiskere og bønder fra omegnen kom til byen med deres varer såvel som deres dialekt.

På trods heraf har København som sted sjældent haft dialektforskernes interesse. Siden Brink og Lunds centrale værk *Dansk Rigsmål* (1975) har København som variationslingvistisk studieobjekt i hovedsagen haft fokus på sociolektale forskelle (Pedersen 1996, 2009) og har dermed været noget, sociolingvister tog sig af (Karrebæk, Pedersen & Quist 2018). Pedersen efterlyste i en artikel skrevet i forbindelse med markeringen af 100-års jubilæet for dialektforskningen ved Københavns Universitet en integreret tilgang til dialektvariation i Danmark, en tilgang som tog "sprogets samfundsmæssighed alvorlig" ved at undersøge dialektkontakt og dialekternes sociohistoriske indlejringer (2009:75). Det seneste årti er fagets udvikling i høj grad gået i Pedersens efterlyste retning, idet der er sket en tilnærmelse mellem de sociolingvistiske og dialektologiske forskningstraditioner med LaPUR-projektet (Quist 2020) og Periferiprojektet (Maegaard et al. 2020) som centrale eksempler herpå. Dialektforskningen er blevet sociolingvistisk i den forstand, at den geografiske sproglige variation beskrives og forstås i relation til sociale markeringer, positioner og identitet, og omvendt har sociolingvistikken inddraget 'stedet', og ikke mindst stedets historie, på en ny og mere reflekteret måde. Vores bidrag til udforskningen af de københavnske lyduniverser i projektet *Lyden af Hovedstaden* kan ses i dette lys som en sociodialektal (Kristiansen 2019) undersøgelse af dialekterne i København, deres funktioner og kulturhistorie. Den københavnske sociolingvistik og dialektforsknings voksende interesse for byen og stedet er nemlig et centralt udgangspunkt for projektets samtænkning af lyd-, by- og sprogforskning.

I vores del af projektet undersøges *omegnsdialekternes sprog- og kulturhistorie med hovedfokus på dialekterne på Amager og i Skovshoved.* Igennem en diakron og synkron analyse af henholdsvis amager- og skovshoveddialekterne set i kulturhistorisk lys agter vi at afdække, hvordan tidligere former af dialekterne må have lydt, og hvordan dialekterne har udviklet sig fra 1600-tallet og frem. Desuden vil vi sammenligne de to dialekter med nabodialekterne østpå (skånsk og bornholmsk) og syd- og vestpå (københavnsk og øvrigt sjællandsk ømål) for at kortlægge dialekternes kontaktflader og placering i det større dialektbillede.

Parallelt med den sproghistoriske afdækning af amager- og skovshoveddialekterne vil vi undersøge disse dialekters overraskende langsomme uddøen frem til 1970'erne: Amagerbønder, skovserkoner og skippere og fiskere fra Amager og Skovshoved har udgjort en integreret del af Københavns historie så langt tilbage, vi kan se i kilderne. Selvom områdernes bønder og fiskere på alle markedsdage tog til centrum af København for at afsætte deres varer, adskilte deres sprog sig fra samtidens københavneres igennem hele perioden. I projektet vil vi kombinere indsigter fra andre *Lyden af Hovedstaden*-delprojekter med studier af kilder og erindringer, der kan kvalificere omegnsdialekternes tilstedeværelse på byens pladser og særligt for sidste del af 1800-tallet og 1900-tallet skabe datasæt, der kan understøtte tolkningen af dialekternes præg på konkrete københavnske byrums lydunivers, herunder Gammel Strand, Højbro Plads og Grønttorvet på Israels Plads. På den måde håber vi at kunne finde svar på, hvilke sociale og kulturhistoriske processer der var med til at holde dialekterne i live så langt op i tid, og hvilken rolle såvel kontakt og gensidig påvirkning mellem dialekterne på tværs af Øresund som fiskerkonernes og bøndernes behov for en lokal identitet kan have spillet.

2. Omegnsdialekternes sprog- og kulturhistorie

For at kunne vide, hvordan dialekterne i Skovshoved og på Amager har bidraget til byens lydunivers, må vi først kortlægge, hvordan de lød. Vi må med andre ord kende deres fonologiske, prosodiske, morfologiske, syntaktiske og leksikalske særtræk. Hvis blot vi skulle beskrive de nyligere dialektstadier, der er belagt via lydoptagelser, ville det være en forholdsvis smal sag, da vi ville kunne nøjes med at foretage en almindelig deskriptiv lingvistisk analyse af sproget i disse lydoptagelser.

I *Lyden af Hovedstaden* lader vi os imidlertid ikke nøje med det. Da projektet har til formål at undersøge det københavnske lydunivers gennem tiden med diverse kronologiske nedslag i perioden 1600-1950, bliver vi også nødt til at beskrive tidligere dialektstadier – en undersøgelse, der naturligvis også har værdi i sig selv, da den giver os

indblik i fortidens sprog og i, hvordan dansk er blevet til dansk. Disse tidlige dialektstadier må vi rekonstruere på baggrund af en blanding af

1) historiske skriftlige kilder, der belyser sproglig variation synkront
2) en diakron-komparativ analyse af de belagte dialektstadier sammenlignet med det fælles udgangspunkt for dansk (først og fremmest gammeldansk), som vi takket være skriftlige kilder er så heldige at have indgående viden om
3) en sammenligning af kendte træk i de relevante dialekter med træk i disses nærmeste naboer, hvorfra der kan være sket afsmitning.

På den måde håber vi at kunne udlede en række systematiske udviklingstræk for dialekterne, og på den baggrund forventer vi at kunne rekonstruere det københavnske lydunivers i dets fulde kronologiske spændvidde eller i hvert fald som minimum de nødvendige kronologiske nedslagspunkter.

En beskrivelse af de ældre dialektstadier fordrer således brug af rekonstruktionsmetoder, men i virkeligheden er heller ikke den synkrone beskrivelse af de nyligere dialektstadier helt så enkel, som vi har givet udtryk for i det ovenstående. Begge dialekter er nemlig kendetegnet ved kun at være optegnet og beskrevet i meget begrænset omfang. Hvis vi sammenligner med andre danske dialektområder, har vi for disse to dialekter kun kendskab til få lydoptagelser og skriftlige optegnelser på nuværende tidspunkt. Et væsentligt delmål for projektet er derfor at indsamle og skabe overblik over alt materiale på og om de københavnske omegnsdialekter. Selvsagt omfatter dette materiale allerede Center for Dialektforsknings arkiv med lydoptagelser og indsamleres skriftlige optegnelser over informanters sprog, herunder op til 23 digitaliserede spolebåndsoptagelser fra Dragør, Store Magleby og Tårnby og seks ditto fra Skovshoved. Hertil regner vi med at tilføje

1) yderligere optagelser fra de relevante lokalhistoriske arkiver
2) privatpersoners erindringer, herunder alle Københavns Stadsarkivs OCR-behandlede erindringer omhandlende perioden indtil 1950
3) billeder og genstande fra diverse museer og arkiver (Københavns Museum, Amagermuseet, Dragør Lokalarkiv, Gentofte Lokalarkiv m.fl.), som vi allerede er i dialog med

4) muligheden for at mødes med og interviewe de allersidste levende påståede talere af amagerdialekten, hvis eksistens vi blev gjort opmærksomme på ved et møde på Amagermuseet i oktober 2020, kun få dage før afholdelsen af MUDS 18.

For de ældre dialektstadiers vedkommende vil vi gennemsøge ældre tekster, der er særligt kendt for at udvise sjællandske eller dialekttræk, f.eks. *Sokkelund Herreds Tingbøger* (første halvdel af 1600-tallet) og *Ole Kollerøds selvbiografi* (første halvdel af 1800-tallet). Herved forventer vi i et vist omfang at kunne kvalificere den identificering af historiske dialekttræk, som vi er kommet frem til ved hjælp af de omtalte rekonstruktionsmetoder. En særlig udfordring ved denne gennemsøgning af ældre tekster er, at det kan være vanskeligt at afgøre, hvilke træk der kan høre til en omegnsdialekt, hvilke der kan være udtryk for det almindelige københavnske samtalesprog, og hvilke der evt. hører til det offentlige foredragssprog (Pedersen 2019:351-352, 357-358). Sidstnævnte variant er nok mindst relevant, da den jo netop baserede sig på udtale af skriftsproget, men de to andre kan komme til udtryk gennem stavemåder eller ordbøjninger, der afviger fra den skrevne standard.

Eksempler på sådanne afvigelser ser vi i en tekst som *Sokkelund Herreds Tingbøger* (udgivet i Pedersen 1957, 1958, Olsen 1967, 1974, 1976), hvor alle retsforhold vedrørende Sokkelund Herred er optegnet for hovedparten af perioden 1622-1637. I denne periode bestod Sokkelund Herred af sognene Offreydre (Hvidovre), Offre ved Dammen (Rødovre), Brønshøj, Gladsaxe, Gentofte, Lyngby og Søllerød, og i retslig henseende omfattede det også det københavnske birketing (Pedersen 1957:IX-X). I denne tekst peger *-kiøfft* 'købt' og lignende former netop i retning af, at det almindelige københavnske samtalesprog har smittet af på skriftsproget (Høysgaard 1920 [1747]:370, Pedersen 2019:357-358, 386-387). Teksten byder også på en række generelt sjællandske træk, der på nuværende tidspunkt ikke kan defineres nærmere som hørende til København eller til dens omegn. Disse omfatter

1) diftongering af visse langvokaler (*guodtz* 'gods', *aldielis* 'aldeles', *bier* 'beder')

2) prænasal hævning af kort *e* > *i* (*hinde* 'hende', *hindis* 'hendes')
3) udtale af finalt *-t* i perfektum participium/supinum og neutrum som blødt *d* (*-ð*), skrevet <dt> (Skautrup 1947:184), f.eks. *thidt* 'dit', *nogedt* 'noget', *indtedt* 'intet', *slagedt* 'slået' og *stilledt* 'stillet'.

Hertil kommer, at visse morfologiske træk peger i retning af storbyens sprog, herunder nedenstående to udviklinger, som generelt menes at være udgået fra københavnsk og have fundet vej derfra ind i rigsmålet (Pedersen 1999, 2019:298).

1) genusforenkling, dvs. sammensmeltning af maskulinum og femininum i commune
2) mulig forvirring i verbernes personbøjning som udtryk for afvikling af personbøjning i talesproget, f.eks. *hand bestoede* 'han bestod' (præteritum singularisform med tilføjelse af pluralisformens *-e*) og *leuere* 'leverer' (præsens singularisform uden *-r*). Sidstnævnte form behøver dog ikke at være et udtryk for denne skriftsproglige forvirring. Brøndum-Nielsen (1932:§399) påpeger nemlig, at bortfaldet af det sidste *r* i forbindelsen *-rer* (og dermed sandsynligvis også sammenfaldet i udtalen af *-re* og *-rer*, jf. Brink & Lund 1975:274) forekom allerede i yngre gammeldansk. Dette vil i så fald være væsentligt tidligere end den generelle *r*-vokalisering, som Brink & Lund (1975:261) ellers mener, først er sat ind i københavnsk omkring år 1800.

Som det turde fremgå af disse overvejelser, begrænser meget af det, vi kan udlede om de københavnske sprogvarianter ud fra en tekst som *Sokkelund Herreds Tingbøger*, sig til gisninger, men vi kan forsøge at perspektivere de heri fundne træk til, hvad vi ved om senere tiders københavner-, amager- og skovshoveddialekt.

På dialekt.dk er amagerdialekten eksemplificeret ved en optagelse fra 1981 af en kvindelig dragørbo født i 1894. I lydoptagelsen beretter taleren om sin bandoms hverdag på gårdene, om bønderne, der kørte på torvet (i København), og om bryllupper. Som lytter bemærker man straks den rigsmålsafvigende prosodi, der qua sin stødløshed og intonation klinger en anelse bornholmsk, jf. også P.K. Thorsens

bemærkning om, at ”De bruger intet Stød, de synger. Særlig fremtrædende er dette ogsaa i Dragør. […] Dragørkaptajnerne omkring i Havnebyerne blev antaget for at være Bornholmere” (Thorsen 1929:151). Af andre bornholmsklignende træk kan vi nævne, at

1) den dragørske taler næsten altid realiserer et udlydende *-e* (*huwse* ’huse’, *soppe* ’suppe’, *teba:we* ’tilbage’ m.fl.) og således kun sjældent har apokope
2) hun udtaler rigsmålets intervokaliske *b* (via klusilsvækkelse af *p*) som *v* i et ord som *kø:ve* ’købe’. Denne udtalte kendes også i bornholmsk og jysk, men er atypisk for ømål
3) hendes fordeling af lyst (fremskudt) og mørkt (tilbagetrukket) *a* tilnærmelsesvis er modsat den, vi finder i rigsmålet. Således har hun lyst *a* foran *r*, *ng* og *w* (*marken* ’marken’, *klar* ’klar’, *mawlebøj* ’Magleby’ samt *ba:n* ’barn’ med efterfølgende bortfald af *r* foran *n*), men mørkt *a* (gengivet som α i Dania-lydskrift) i øvrigt (*dαnse* ’danse’, *lα:ve* ’lave’, *hα:ðe* ’havde’, *lα:veð* ’lavede’, *sα:l* ’sal’).

Atter andre træk peger mere i retning af sjællandsk, herunder

1) diftongering af langvokaler (*hiele* ’hele’, *kyerte* ’kørte’, *huwse* ’huse’, *mawlebøj* ’Magleby’)
2) udtale af *g* efter den betonede vokal (via klusilsvækkelse af *k*) som *w* (*sa:wer* ’sager’, *teba:we* ’tilbage’) som i nord- og østsjællandsk.

Hvis vi bevæger os fra Dragør til Skovshoved på dialektkortet, finder vi en optagelse fra 1976 af en skovserkone født i 1890. Hun fortæller om sit hverv som fiskehandler i København, herunder om hvordan hun og hendes mand i tider med sløjt fiskeri købte fisk på Gammel Strand, transporterede dem med sporvognen til Østerbro og solgte dem der. I hendes sprog aner man en snert af det intonationsmønster, vi noterede os i den dragørske optagelse, men det er ikke helt så udbredt hos denne skovserkone som hos bondekonen fra Amager. Tydeligst høres det nok i ledsætningen *a man ekke logteðe* ’at man ikke lugtede’, og under alle omstændigheder har det været tilstrækkeligt til stede til, at P.K. Thorsen kunne bemærke, at ”Paavirkningen er her kommen fra

skaansk side til Sjælland. Den nordsjællandske Fiskerbefolkning taler den Dag i dag med skaansk Artikulationsbasis." (Thorsen 1929:151). Vi bemærker samtidig, at

1) stødløshed dog ikke karakteriserer denne talers sprog. Hun har nemlig eksempelvis udpræget sjællandsk andetledsstød (*feskehan'lerne* 'fiskehandlerne', *ho:ðtörklæ'ðer* 'hovedtørklæder', *feskerko'ne* 'fiskerkone'), og en rigsmålsnær distribuering af stød hører vi i ord som *sæ'l* 'selv', *feskeri'eð* 'fiskeriet' og *pæ'nt* 'pænt'.
2) hun i lighed med dragørtaleren noget sjældnere har apokope af udlydende *-e*, end rigsmålstalere og talere af øvrigt sjællandsk ømål har. Eksempelvis siger hun *ha:ðe* 'havde', *sålte* 'solgte', *enne* 'inde' og endog *skulle gærne jælpe* 'skulle gerne hjælpe' uden apokope, men ligesom i Dragør finder vi dog også en række apokoperede former (*kø:rt* 'kørte', *grön* 'grønne').

Flere andre træk peger derimod i retning af ikke blot øvrigt sjællandsk, men decideret københavnsk, herunder

1) affrikeringen af *t* (*tsi'* 'ti', *tsro'r* 'tror')
2) tendensen til at forlænge kortvokaler (*na:ken* 'nakken', *lå:me* 'lomme'), som dog også forekommer i det nordlige nordsjællandsk
3) brugen af det lyse, flade *a* (særligt tydeligt i *alle* 'alle'), herunder også efter *r* (*stran'* = strand) som i højkøbenhavnsk.

Begge omegnsdialekter synes således grundlæggende at være sjællandske, men de rummer også en række umiskendeligt østdanske (bornholmske og/eller skånske) træk, der må være kommet til gennem hyppig kontakt mellem talere på tværs af Øresund (Thorsen 1929:151). En sådan sprogpåvirkning er ingenlunde ukendt. Også i fiskerlejet Bagenkop på Langeland ser vi eksempelvis, at kyst-/fiskerbefolkningens sprog adskiller sig fra indlandets bønders (Pedersen 1998:93-94). Skovshoveddialekten synes derudover at være blevet præget af eller i al fald have visse træk til fælles med såvel høj- som lavkøbenhavnsk, og for amagerdialektens vedkommende er det endnu uvist, i hvilket omfang kontaktsituationen fra 1521 og de næste

ca. tre århundreder frem mellem amagerhollænderne (Mentz 2020) og de etnisk danske bønder og fiskere i hhv. Tårnby og Dragør kan have påvirket amagerdialekten. Enkelte hollandske udtryk synes i al fald at have fundet vej ind i amagerdialekten (Heide 1933), herunder

1) *møsk* for 'gråspurv' (hollandsk *musch*)
2) stednavne med *-vælen* som betegnelse for smådamme (hollandsk *weel* 'lille sø dannet ved, at vandet har gennembrudt et dige og udvasket noget af det bagvedliggende land')
3) det forhold, at *møgvejr* kan betyde 'meget fint vejr', sådan som det kendes fra hollandsk *mooi weer* 'solrigt, smukt og stille vejr'; i denne betydning skulle det oprindelig have været udtalt netop *moivejr*, men er senere smeltet udtale- og betydningsmæssigt sammen med det kendte danske *møgvejr*.

Disse beskrivelser af og overvejelser over de københavnske omegns-dialekter er endnu baseret på et ganske begrænset kildemateriale. Det er vores forventning, at projektet vil kunne føje flere nye detaljer til og skabe større vished om eksisterende antagelser i beskrivelserne.

3. Omegnsdialekternes funktioner

Lydoptagelserne og de skriftlige kilder, som beskrevet ovenfor, peger på, at både skovshoved- og amagermålene har adskilt sig fra samtidens københavnske talesprog. Det er svært at forestille sig, at man ikke skulle have lagt mærke til skovserne og amagerbøndernes sprog. I det mindste stødvariationen og den anderledes intonation – som også indikeret i P.K. Thorsens beskrivelser – må have været træk, der bidrog til, at fiskerne og bøndernes dialekter blev opfattet i kontrast til københavnernes talesprog, når de kom til byens markeder med deres varer. For det gjorde både skovserfiskerne og amagerbønderne på markedsdage, hver uge, året rundt. Omegnsdialekterne har altså været til stede i byen, og dermed været en del af de københavnske lyduniverser, over flere hundrede år.

Der er dokumentation for, at dialekterne blev aktivt anvendt helt frem til 1980'erne af beboere i Skovshoved (og nabolejet Taarbæk) og bønderne i St. Magleby og Dragør på Amager. Det kan undre, at det

sproglige særpræg er bevaret så langt op i tiden i betragtning af dels den korte afstand til Københavns indre by, dels den lange og kontinuerlige kontakt, der har været til københavnerne. Det er altså ikke isolation og manglende interaktion, der kan forklare disse dialekters vitalitet (Chambers & Trudgill 1998), hvilket indikerer, at dialekterne har udfyldt nogle sociale funktioner, som på en eller anden måde har været en fordel for skovserne og amagerbønderne. Når vi ser nærmere på deres livsformer og kontakten til københavnerne, er det nærliggende at antage, at dialekterne har haft en socialt identitetsmarkerende funktion i relation til netop københavnerne, byboerne, som det har været fordelagtigt at adskille sig fra – indtil det ikke var det mere.

Så langt kilderne rækker, kan der dokumenteres handel af fisk på Gammel Strand i København. Mange af de handlende kom fra fiskerlejerne fra omegnen af København. I det lille fiskerleje Skovshoved nord for København ernærede man sig ved fiskeri. Man har handlet fisk direkte fra stranden ved lejet, men man har også transporteret fisk ind til centrum af København for at afsætte fangsten der. Man har dels sejlet fiskene ind i små pramme, som lagde til ved Gammel Strand. Dels har konerne transporteret fisk i en kurv på ryggen. Med tiden, og måske allermest i perioden fra midten af 1700-tallet til begyndelsen af 1900-tallet, blev fiskerkonerne, kaldet skovserkoner, en fast og genkendelig del af den københavnske markedsplads og det københavnske gadebillede. Det var konernes job at sælge fiskene. Mange af dem har haft faste pladser ved små stader på Gammel Strand, men flere har også gået rundt i Københavns gader og solgt fisk direkte fra deres kurve på ryggen. Skovserkonerne har været nemme at genkende med deres fiskekurv sammen med klædedragten, som bestod af lag på lag af uldskørter, hvoraf det yderste typisk var grønt, og det karakteristiske hvide hovedtørklæde. Tøjet var arbejdstøj, der kunne holde til det grove – og ildelugtende – arbejde med fiskene. Selvom der findes mange mere eller mindre romantiserende afbildninger af skovserkonerne fra 1800- og 1900-tallet, har konerne langt fra været elegante. Der findes flere beretninger fra Gammel Strand, hvori de betegnes 'kællinger' (Ømann 2012). En politiforordning fra 1751 på vegne af politimester Torm giver et indtryk af, at fiskerkonerne nok ikke har hørt til byens nydeligste og mest dannede:

> For at komme den U-orden, som endeel Fisker-Koner foretager sig, med at til sig trække Folkes didsendte Tieneste-Bud; saa advares og tilholdes de, at de efterdags ej understaae sig, at tvinge eller trekke nogens tieneste-bud til sig for at kiøbe; mindre tage deres Spand eller andet; ey heller tage Penge af nogen, førend de have accorderet og bekommet det forlangte; langt mindre overfalde de didsendte med Skiels-Ord; Thi skulle nogen herefter dets lige foretage sig, maa foruden Varenes Forbrydelse, vente Arrest og anden Straf. (Gengivelse af plakat underskrevet af politimester Erik Torm den 10. april 1751, Ømann 2012:16).

Plakaten, der kom op at hænge på Gammel Strand, vidner om, at fiskerkonernes handel med fisk ikke altid gik stille for sig. Det beskidte sprog, "Skiels-Ord"ene, har muligvis sammen med dialekten været et kendetegn for disse koner.

Blandt amagerbønderne var arbejdsfordelingen ligeledes sådan, at det var konerne, der stod i front på torvet, når varerne skulle sælges til københavnerne, men derudover har de ikke haft meget til fælles med skovserne. Amagerbøndernes historie er en helt anden. En gruppe hollandske bønder blev som nævnt ovenfor oprindeligt bragt til Amager af Christian II, som ønskede at indføre de hollandske bønders viden om dyrkning af afgrøder i Danmark. Der blev anlagt en lille hollandsk koloni af 24 familier på nogle gårde i St. Magleby, hvor bønderne kunne etablere sig og dyrke grøntsager, korn og blomster. I begyndelsen forsynede de primært hoffet, men med tiden begyndte de også at afsætte deres varer til københavnerne på byens torve, Grønttorvet, Amagertorv og Højbro Plads. De hollandske bønder bibeholdt en række privilegier i flere århundreder, blandt andet en lavere skattepligt, som var med til at understøtte og bevare deres særlige position i København og på Amager (Mentz 2020). De var velhavende – i modsætning til fiskerne fra Skovshoved, der måtte slide mere for føden. Amagerkonerne har formentlig også opført sig anderledes på torvet sammenlignet med fiskerkonerne. Der er, så vidt vi ved, ingen beretninger om beskidt tale og dårlig opførsel. Deres klæder har også været finere, men stadig anderledes end andre københavnske koners tøj. Amagerhollænderne var genkendelige med

deres tradition for en særlig type dragter, som de havde haft med sig fra Holland – mændene med brede bukser, ”susebukser”, og floshatten (som blandt andet kendes fra den hedengangne Amagerbankens logo), kvinderne med fine skørter med broderede border og en karakteristisk hovedbeklædning. Dragterne har været i brug helt op i 1900-tallet til kirkegang, fest og til torvehandel. På torvet bar konerne en torvedragt, som har gjort dem visuelt nemme at genkende i gadebilledet.

For både skovser- og amagerkonerne blev kjolerne sammen med hovedbeklædningen med tiden deres helt særlige kendetegn, jf. billederne (figur 1 og 2). I 1900-tallet var konerne for længst blevet ikoner, en slags attraktioner, som blev afbildet på postkort og plakater, endda som porcelænsfigurer.

Figur 1. Amagerkoner sælger blomster på Højbro Plads, årstal ukendt (foto, Københavns Museum)

Figur 2. Fiskerkoner ved Gammel Strand, cirka 1929 (foto, Københavns Museum)

Der er ikke tvivl om, at tøjet har været en del af deres eget 'brand' – en måde, de har kunnet gøre sig genkendelige på, og en måde at vise sig frem som autentiske skovser- og amagerkoner på. Vores centrale antagelse i projektet er da, at deres dialekter har fungeret parallelt hermed som en del af 'brandet'. Det ville nemlig kunne bidrage til en forklaring på, at der så sent som i 1980'erne beviseligt stadig fandtes talere af deres dialekter. Fra undersøgelser på blandt andet Bornholm ved vi, at dialekt kan bruges strategisk i markedsføringsøjemed (Maegaard & Karrebæk 2019). I det lys er det nærliggende at antage, at det har været en fordel for konerne på de københavnske torve ikke bare at se anderledes ud i tøjet, men også at lyde anderledes.

4. Sammenfatning

Sammenfattende om vores projekt om de københavnske omegns-dialekter er det altså hensigten

1) at samle, skabe overblik over og udbygge de kilder og optegnelser vedrørende dialekterne i Skovshoved og på Amager, som vi kan få adgang til

2) at rekonstruere dialekternes udvikling fra de tidligste kilder i det omfang, det er muligt
3) at bidrage med en sociolingvistisk analyse af dialekternes status og funktioner i det københavnske lydbillede

– og dermed alt i alt

4) at bidrage til det overordnede projekt *Lyden af Hovedstaden*s ambition om at samtænke lyd-, by- og sprogforskning.

Litteratur

Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål: Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. Kbh.: Gyldendal.

Brøndum-Nielsen, Johs. (1932) *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*. Bd. 2. *Konsonantisme*. København. J.H. Schultz.

Chambers, Jack & Peter Trudgill (1998) *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heide, Frits (1933) Døende hollandske Udtryk i Dragør-Dialekten. *Danske Folkemaal* 7:9-11.

Høysgaard, Jens (1920) [1747] *Accentuered og Raisonnered Grammatica, Som viser Det Danske Sprog i sin naturlige Skikkelse, saa velsom dets Rime-konst og Vers-regler; Samled med Patriotens Tvende Orthographiske Prøver, og udgiven De Fremmede til Villie, som allerede veed noget af Sproget, og i sær for de Unges skyld, som opdrages enten til Bogen eller Pennen.* Kjøbenhavn: J. Christoph Groth. Genudgivet i Henrik Bertelsen (red.). *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*. Bd. 4. Kbh.: Gyldendal:217-242.

Karrebæk, Martha, Inge Lise Pedersen & Pia Quist (2018) København: Fra boplads til mødesteder. Tanya Christensen, Christina Fogtmann, Torben Juel Jensen, Martha Karrebæk, Marie Maegaard, Nicolai Pharao & Pia Quist (red.). *Dansk til det 21. århundrede: Sprog og samfund.* København: U Press:193-206.

Kristiansen, Tore (2018) Sociodialectology. Charles Boberg, John Nerbonne & Dominic Watt (red.). *The Handbook of Dialectology* (Blackwell Handbooks in Linguistics). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell:106-122.

Maegaard, Marie & Martha Sif Karrebæk (2019) ”The illusion or the truth?”: Backstage constructions of authenticity in an up-market restaurant. *Language & Communication* 69:54-66.

Maegaard, Marie, Malene Monka, Kristine K. Mortensen & Andreas Stæhr (red.) (2020) *Standardization as sociolinguistic change: A transversal study of three dialect areas* (Routledge Studies in Language Change). New York / London: Routledge.

Mentz, Søren (2020) *Portræt af et lokalsamfund. Fra Amagerdragt til røvgevir*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Olsen, Karen Marie (red.) (1967) *Sokkelund Herreds tingbøger 1632-34* (Ældre danske tingbøger). Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. København: Rosenkilde og Bagger.

Olsen, Karen Marie (red.) (1974) *Sokkelund Herreds tingbøger 1634-36* (Ældre danske tingbøger). Udgivet af Landbohistorisk Selskab (Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie). København: Landbohistorisk Selskab.

Olsen, Karen Marie (red.) (1976) *Sokkelund Herreds tingbøger 1636-37* (Ældre danske tingbøger). Udgivet af Landbohistorisk Selskab. København: Landbohistorisk Selskab.

Pedersen, Inge Lise (1996) Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. Carol Henriksen, Even Hovdhaugen, Fred Karlsson & Bengt Sigurd (red.) *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden.* Oslo: Novus:237-271.

Pedersen, Inge Lise (2009) Dialektbegrebets opkomst og nationalromantikken – konsekvenser for dialektforskningen? Asgerd Gudiksen, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer & Iben Stampe Sletten (red.) *Dialektforskning i 100 år*. København: Museum Tusculanum & Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet:65-82.

Pedersen, Inge Lise (2019) Kap. 13: Sociolekter. Ebba Hjort, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Mette Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). *Dansk sproghistorie*. Bd. 3. *Bøjning og bygning*. København: Aarhus Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab:345-407.

Pedersen, Karen Margrethe (1998) Metaforer som identitetsmarkører. *Danske Folkemål* 40:79-104.

Pedersen, Karen Margrethe (1999) Genusforenklingen i københavnsk. *Danske Folkemål* 41:79-105.

Pedersen, Karen Margrethe (2019) Kap. 12.5: Dialekter: Bøjning. Ebba Hjort, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Mette Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). *Dansk sproghistorie*. Bd. 3. *Bøjning og bygning*. København: Aarhus Universitetsforlag & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab:277-301.

Pedersen, Ole Karup (red.) (1957) *Sokkelund Herreds tingbøger 1621-22, 1625-28* (Ældre danske tingbøger). Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. København: Rosenkilde og Bagger.

Pedersen, Ole Karup (red.) (1958) *Sokkelund Herreds tingbøger 1628-30* (Ældre danske tingbøger). Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. København: Rosenkilde og Bagger.

Quist, Pia (2020) Sprog og sted. En undersøgelse af sproglig variation i forstaden og landsbyen. *Danske Talesprog* 20:175-194.

Skautrup, Peter (1947) *Det danske sprogs historie*. Bd. 2. *Fra unionsbrevet til danske lov*. København: Gyldendal.

Thorsen, P.K. (1929) Københavns Dialekt tillige med noget om københavnske Gadenavne. J. Byskov & Marius Kristensen (red.) *Afhandlinger og Breve af P.K. Thorsen*. Bd. 7: *Blandede Afhandlinger*. København: Det Schønbergske Forlag:136-156.

Ømann, Lone (2012) *Gammel Strand. Om folk, fisk og fejder*. Randers: Multivers.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Er København (virkelig) eneste sproglige normcenter?

Inger Schoonderbeek Hansen & Yonatan Goldshtein
Aarhus Universitet

1. Indledning

Danmarks hovedstad, København, betragtes i mange henseender som centrum, ikke mindst sprogligt. De seneste årtiers undersøgelser af sprogforandring rundtomkring i kongeriget har vist at forskellige former for københavnsk foretrækkes frem for lokale varieteter (jf. Kristiansen 2009). Nyere studier viser imidlertid at den sociolingvistiske virkelighed er mere kompleks end som så. Især visse steder i Jylland viser studier at lokale varieteter til en vis grad holder stand (jf. Maegaard & Quist 2019), dog øjensynlig ikke helt upåvirket af københavnsk.

Det paradoksale forhold mellem på den ene side sprogbrugeres positive (eksplicitte) holdninger til lokale varieteter og på den anden side det generelle billede af sprogforandring i Danmark henimod en mere og mere fælles 'national' standardnorm, har længe været kendt (jf. Kristiansen 2009, Grondelaers & Kristiansen 2013, Pedersen 1996, Pedersen 2003). Spørgsmålet er imidlertid hvilken rolle globalisering har (haft) på sprogudviklingen og folks opfattelse af tilhørsforhold: Umiddelbart synes danskerne helt uproblematisk at kunne forene lokale interesser med globale interesser, mens deres interesse for nationale anliggender synes at være stærkt dalende (jf. Sørensen 2017, se også Coupland 2009:37, Robertson 1995).

Som et bidrag til at belyse sprogforandring i et, set fra hovedstaden, mere 'perifert' område i Danmark udførte vi i begyndelsen af 2020 et

sprogholdningseksperiment for ca. 145 elever på Salling Efterskole i Jebjerg, ca. 15 km nord for Skive, Midt-Vestjylland (se kort 1). Formålet var at undersøge om respondenterne på Salling Efterskole betragter København som sprogligt normcenter (jf. Kristiansen 2009), eller om de, som fx i Sønderjylland, snarere opvurderer lokale og regionale varieteter (jf. Maegaard & Quist 2019). Eksperimentet indgår i et større studie af sprogbrug og sprogholdninger i Salling i perioden 1995-2020. Det har som formål at undersøge om og hvordan sproget i de seneste 25 år har ændret sig henimod standard dansk, i hvilken grad det skyldes generationelle forskelle, og hvad sprog siger om informanternes identitet.[1]

I denne artikel redegør vi for hvilket bidrag sprogholdningseksperimenter hidtil har givet til beskrivelsen af sprogforandring i Danmark (afsnit 2). Vi inddrager naturligvis Tore Kristiansens årtier lange erfaringer med sprogholdningsstudier (jf. bl.a. Kristiansen 2009 og Grondelaers & Kristiansen 2013), men også nyere studier foretaget i projektet *Dialekt i periferi* (jf. Maegaard et al. 2019). Derefter kommer vi nærmere ind på hvordan sprogholdningseksperimentet i Salling foregik, herunder hvilke stemmeprøver vi anvendte (afsnit 3). I afsnit 4 bringer vi resultaterne af vores eksperiment, og vi slutter artiklen af med en opsummering af undersøgelsen, samt en refleksion over fremtidige studier (afsnit 5).

2. Sprogholdningseksperimenter i Danmark

Tore Kristiansen har siden 1980'erne udført en lang række sprogholdningseksperimenter, først i Næstved derefter flere steder i Danmark. Da Grundforskningscenter for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (i kortform: Sprogforandringscentret) blev oprettet

[1] Ud over sprogholdningseksperimentet består dataene af semistrukturerede sociolingvistiske interview med informanter der er født og opvokset i (eller tæt på) Jebjerg, Salling. Indtil videre drejer det sig om 40 interview på ca. 30 minutter med informanter fra fire forskellige generationer, optaget i 1995; 12 interview på ca. 1 time med nogle af de samme (nulevende) informanter der er blevet boende i Jebjerg, optaget i begyndelsen af 2020 (det muliggør studier i virkelig tid); 4 interview med nye, unge informanter der er født og opvokset i (eller tæt på) Jebjerg og enten stadig bor i landsbyen (2) eller er flyttet derfra (2), optaget i hhv. begyndelsen og sommeren 2020 (det muliggør studier i forestillet tid). Alle data er transskriberet og kodet (jf. Hansen 2020).

i 2005, blev der mulighed for "at efterprøve de tidligere, meget ensartede resultater" (Gregersen & Kristiansen 2015:20) i centrets fem fokusområder: København, Næstved (begge på Sjælland), Vissenbjerg (Fyn), Odder (Jylland) og Vinderup (Vestjylland; se kort 1; jf. Gregersen & Kristiansen 2015). Formålet i disse sprogideologiske undersøgelser er at afsløre sprogbrugeres bevidste og underbevidste holdninger til forskellige sproglige varieteter. De to forskellige typer sprogholdninger viser sig nemlig at have forskellig relevans for sprogforandring i Danmark (jf. Kristiansen 2009, Grondelaers & Kristiansen 2013, Gregersen & Kristiansen 2015). Standardiseringsprocessen er betydelig fremskredet i det danske sprogsamfund, der har udviklet sig fra et heterogent dialekt-samfund i slutningen af 1800-tallet til et homogent sprogsamfund i dag (jf. Pedersen 1996, Pedersen 2003, Kristiansen 2009). Både sprogideologisk og sprogudviklingsmæssigt spiller de forskellige former for københavnsk, konservativt københavnsk ('rigsdansk') og moderne københavnsk ('københavnsk'), en afgørende rolle hos de unge respondenter der gennem årene har deltaget i de mange eksperimenter. Det er nemlig disse to former for københavnsk de unge foretrækker når de bliver bedt om at vurdere forskellige varieteter, dvs. når forskere tester de unges tilkendegivelser af underbevidste sprogholdninger. Centralt for at et sådant eksperiment kan lykkes, er at forskeren skjuler eksperimentets egentlige formål for respondenterne: Respondenterne holdes uvidende om at de faktisk bliver bedt om at vurdere folks sprog. Når forskeren så afslører eksperimentets egentlig formål, kan respondenternes bevidste sprogholdninger testes. Resultaterne af denne type tests viser at de unge foretrækker lokale varieteter over de københavnske (jf. Kristiansen 2009, Grondelaers & Kristiansen 2013, Brink & Lund 1974).

I Kristiansen et al.'s sprogholdningseksperimenter anvendes den såkaldte masketest (*verbal guise*-test), dvs. en test hvor man afspiller korte lydoptagelser af forskellige sproglige varieteter af dansk (stemmeprøver), der som regel repræsenterer konservativt københavnsk, moderne københavnsk og fokusområdets lokale varietet. For at respondenterne skal kunne forholde sig til et så ens stimulus-materiale som muligt, forsøger man at kreere udtryksmæssigt så ens lydoptagelser som muligt. Derfor optages for hvert sted typisk

to drenge og to piger der er lidt ældre end respondenterne, som typisk er 9. klasses elever. Stemmeprøverne skal være nogenlunde lige lange, og de skal have et nogenlunde ens indhold (fx tales der ud fra samme emne på alle optagelserne); lydkvaliteten skal også være så ens som muligt. I løbet af eksperimentet afspilles stemmerne, i vilkårlig rækkefølge, ca. tre gange: Første gang afspilles stemmerne så respondenterne kan vænne sig lidt til de ultrakorte optagelser (8-10 sec.); anden gang når de deltager i eksperimentets første test (vurderingstesten); tredje og sidste gang når de deltager i anden test (genkendelsestesten). I vurderingstesten skal respondenterne sætte ét kryds på en 5- eller 7-trinsskala hvor de markerer om den person de hører på optagelsen, er flink, sjov at være sammen med, ambitiøs, intelligent etc. Vurderingerne deles ind i to dimensioner: Superioritet (dvs. ambitiøs, intelligent, en irriterende type, til at stole på) og dynamik (dvs. selvsikker, sjov at være sammen med, populær, flink). I genkendelsestesten skal respondenterne placere den person der taler, et konkret sted i Danmark; de kan vælge mellem udvalgte byer der er relevante for fokusområdet (Grondelaers & Kristiansen 2013:17). Endelig består den tredje test af en dialekthitliste; her bliver respondenterne bedt om at prioritere en række navngivne sproglige varieteter efter hvor pæne respondenten synes de er.

Resultaterne i Kristiansen et al.'s eksperimenter er nogenlunde konsistente, også i opfølgninger fra 2005 og frem (jf. Kristiansen 2009:167 ff.). Når respondenternes underbevidste sprogholdninger testes, vurderes i alle fokusområder begge københavnske varieteter højere end de lokale varieteter. Konservativt københavnsk scorer over moderne københavnsk når stemmerne vurderes i forhold til superioritet-dimensionen, mens moderne københavnsk scorer over konservativt københavnsk når stemmerne vurderes i forhold til dynamik-dimensionen. Over hele linjen vurderes de lokale varieteter lavest. Når respondenterne derimod spørges direkte til deres holdning til forskellige sproglige varieteter (dvs. dialekthitliste-testen), vurderes de lokale varieteter i alle fokusområder over de københavnske (Kristiansen 2009:167 ff., Grondelaers & Kristiansen 2013:20 f.).

Sprogforandringscentrets studier har en bred sociogeografisk dækning af det danske sprogsamfund, for siden 2015 er de blevet

suppleret med bl.a. undersøgelser af Sønderjylland, Vendsyssel og Bornholm, dvs. "yderområder hvor dialekt stadig står stærkt i den offentlige bevidsthed" (Gregersen & Kristiansen 2015:17). I disse studier anvendes forskellige sociolingvistiske metoder, herunder sprogholdningseksperimenter. Resultaterne i et af projekterne, *Dialekt i periferien*, har nuanceret billedet af dette generelle mønster af sprogbrug og sprogideologi, og de viser en knap så konsistent sociolingvistisk virkelighed som i Kristiansen et al.'s undersøgelser, især i Jylland. Projektets overordnede resultater viser at standardiseringsprocessen i disse tre yderområder foregår under forskellige vilkår og i forskellige tempi; processen er imidlertid irreversibel (jf. Maegaard & Quist 2019:164).

Da forskellige situationer og kontekster kræver forskellige typer sproglig variation (jf. Maegaard & Quist 2019:145), blev de metodologiske rammer for sprogholdningseksperimenterne tilpasset de tre udvalgte steder. I undersøgelsen på Bornholm, der foregik i Nexø, anvendte man kun stemmeprøver med bornholmsk og moderne københavnsk, der opfattes som en lokal måde at tale på der ikke længere forbindes med København (jf. Maegaard & Quist 2019:163). De andre to steder anvendte man stemmeprøver der repræsenterer 'lokal standard' fremfor rigsdansk, dvs. konservativt københavnsk, som ikke er relevant disse steder. I Vendsyssel anvendte man stemmer optaget i Aalborg, der potentielt fungerer som lokalt lingvistisk normcenter. I Sønderjylland anvendte man stemmer der repræsenterede lokal standard. Da det er en naturlig del af de fleste sønderjyders flersproglige hverdag, bestod stemmeprøverne af de samme to drenge og to piger der både taler sønderjysk dialekt og lokal standard. Alle tre steder brugte man de samme københavnske stemmer, dvs. der repræsenterer moderne københavnsk (Maegaard & Quist 2019:147 ff.). Eksperimentet bestod alle steder af en vurderingstest og en genkendelsestest, men inkluderede ikke en dialekthitliste-test.

Projektets resultater af respondenternes underbevidste sprogholdninger er knap så konsistente som hos Kristiansen et al., og især resultaterne fra de to undersøgelser i Jylland er interessante. Mest iøjnefaldende er resultaterne i Sønderjylland, hvor eksperimentet blev afholdt i Bylderup, Sydvest-Sønderjylland (se kort 1). De unge

respondenter var i genkendelsestesten generelt gode til at placere de sønderjyske stemmer lokalt, dvs. i Bylderup, men lidt mindre konsistente i forhold til at placere de rigsdanske stemmer, som de enten placerede i Aabenraa eller i Aarhus. De københavnske stemmer blev heller ikke placeret så konsistent, nemlig i København eller i Aarhus. I vurderingstesten vurderede respondenterne i Bylderup de københavnske stemmer generelt mere negativt end de sønderjyske stemmer (se nærmere i afsnit 4), og denne opvurdering af den lokale varietet er hidtil unik i Danmark. I Vendsyssel, hvor eksperimentet blev afholdt i Hirtshals, var de unge respondenter knap så metasprogligt bevidste. Nok placerede respondenterne de nordjyske stemmer i Nordjylland, dvs. i byerne Hirtshals, Hjørring og Aalborg, men de var ikke konsistente mht. hvor præcist i regionen stemmerne kom fra. De københavnske stemmer blev placeret enten i København, Næstved eller i Aarhus; meget få placerede dem imidlertid i Nordjylland. I vurderingen af stemmerne synes de unge nordjyder ikke at være påvirket af lingvistiske forskelle men snarere af kønsforskelle, og det er hidtil unikt. I nogle af skalaerne vurderede de drengestemmerne mere positivt end pigestemmerne (jf. Maegaard & Quist 2019:145 ff.; jf. afsnit 4).

Vores sprogholdningseksperiment i Salling bygger videre på de seneste årtiers studier, og vi nuancerer dermed yderligere billedet af det geografisk perifere Danmark. I mange henseender ligner halvøen i det midtjyske andre 'udkantsområder' i Danmark med vigende befolkningstal, fraflytning af arbejdspladser og en stigende aldrende befolkning. Alligevel har der i det sidste årti været en stigende interesse for landsdelen tæt på provinsbyen Skive. Nye initiativer skyder op: byforskønnelse (herunder nedrivning af misvedligeholdte og usælgelige boliger); initiativer i forbindelse med grøn omstilling og dermed nye lokale arbejdspladser (herunder etablering af energi-parken GreenLab, lige uden for Jebjerg); talrige lokale initiativer med idræt (fx hal-faciliteter) og kultur (fx Aakjærselskabet, som tiltrækker både ung og gammel fra hele egnen). I næste afsnit ser vi bl.a. nærmere på hvordan eksperimentet på Salling Efterskole foregik, og hvilke stemmeprøver vi bad de unge respondenter om at lytte til. På kort 1 ses nærværende undersøgelses fokusområde, halvøen Salling, markeret

med en sort linje, samt de byer der er relevante i genkendelsestesten, dvs. Skive, Herning, Aalborg, Aarhus, Odense og København. Dernæst vises fokusområderne i Kristiansen et al.'s undersøgelser (København, Næstved; Odense, Vissenbjerg; Aarhus, Odder; Holsebro, Vinderup; jf. Gregersen & Kristiansen 2015:17), samt de byer der er relevante i projektet *Dialekt i periferien* (Nexø, Rønne; Hirtshals, Hjørring, Aalborg; Bylderup, Aabenraa; jf. Maegaard & Quist 2019:152).

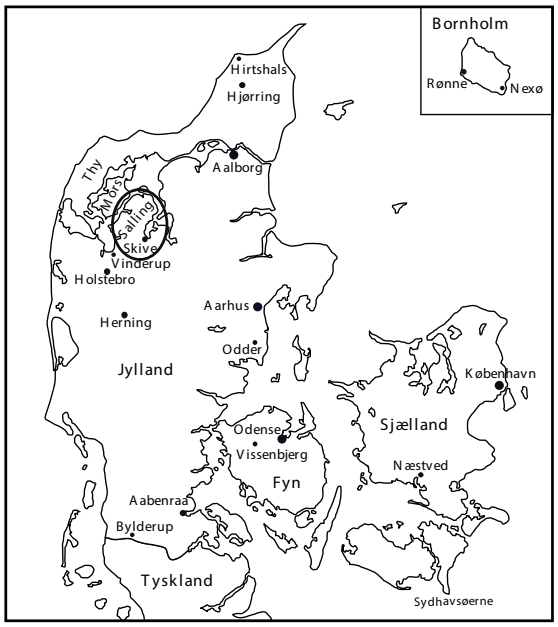

Kort 1: Undersøgelsesområdet (markeret med sort linje) og de lokaliteter der refereres til i artiklen.

3. Sprogholdningseksperimentet i Salling

Sprogholdningseksperimentet i Salling foregik som nævnt for ca. 145 elever på Salling Efterskole; de fleste elever var 16 år gamle og gik i skolens 10. klasse. Det specielle ved respondentgruppen er at de, modsat en typisk 9. klasse i folkeskolen, kom fra et større geografisk område end lige præcis fra Jebjerg eller Salling; det er hidtil unikt for sprogholdningseksperimenter. Eleverne kom imidlertid fra nær-

liggende områder, herunder Mors, Thy og Viborgområdet, og de havde antagelig en sammenlignelig sociogeografisk baggrund som unge i Salling generelt; de kender udfordringerne i forhold til udkantsproblematikker (jf. Sørensen 2017). I vores statistiske databehandling har vi imidlertid endnu ikke korrigeret for elevernes geografiske baggrund.

I vores udvælgelse af stemmeprøver (herefter stemmer) gør sig især to forhold gældende. På den ene side var vi interesserede i at undersøge om eleverne orienterer sig lokalt, regionalt eller nationalt. På den anden side tilslutter vi os antagelsen om at forskellige typer af sproglig variation er afhængige af enhver situation og enhver kontekst (jf. Maegaard & Quist 2019:145). I eksperimentet anvendte vi derfor stemmer der repræsenterer den lokale varietet (Skive), den regionale 'standard' varietet (Aarhus), og endelig anvendte vi stemmer der repræsenterer den nationale 'standard' varietet (København). For hvert sted anvendte vi to drenge- og to pigestemmer, dvs. vi anvendte 12 stemmer i alt. Stemmerne fra København er de samme som blev anvendt i *Dialekt i periferi*-projektet[2], mens stemmerne fra Skive og Aarhus blev optaget i efteråret 2019 med særligt henblik på eksperimentet i Salling. Emnet for alle optagelserne var spørgsmålet "Hvad er en god lærer?". Optagelserne fra Skive og Aarhus blev klippet på en sådan måde at de i vidt omfang mimer de københavnske stemmer (se ovenfor). Stemmerne fra Aarhus blev valgt som repræsentanter for en regional 'standard' varietet da byen, Jyllands største og Danmarks andenstørste, har en central rolle i forhold til uddannelse og beskæftigelse. De københavnske stemmer er karakteriseret af tydelig faldende-stigende intonation, mens de jyske stemmer har stigende-faldende intonation, nogle mere udpræget end andre; vi inddrager de forskellige intonationsmønstre i vores analyser nedenfor (jf. Grønnum 1998). Flere af stemmerne har desuden særskilte træk, som fx velariseret [ð] (København-pige 2, Århus-pige 2), manglende stød (fx i *arbejde* hos Århus-dreng 2), adjektiv bøjes ikke (fx i *det er mega sjov* hos Århus-dreng 1), "creaky voice" (København-pige 1, København-pige 2, København-dreng 1, Århus-dreng 2, Skive-dreng

[2] Tak til Malene Monka for udlån af de københavnske stemmer, og tak til Malene og Tore Kristiansen for udbytterige diskussioner forud for sprogholdningseksperimentet i Salling.

1 og Skive-pige 1); dette har vi indtil videre kun sporadisk inddraget i vores analyse.

Da det er altafgørende for et vellykket eksperiment at deltagerne er uvidende om dets egentlig formål, gjorde vi alt hvad vi kunne for ikke at lede deres opmærksomhed på sprog. Forud for vores besøg var det kun skolens forstander og næstforstander der var taget med på råd. Eleverne blev samlet i skolens teatersal for 'at deltage i et eksperiment', og vi præsenterede os blot som 'fra Aarhus Universitet'. Fordelen ved at samle respondenter ét sted og ved at afholde eksperimentet på én gang er opretholdelse af initial uvidenhed; ulempen var at der var noget baggrundsstøj og højlydt, nysgerrig spørgen til eksperimentets egentlige formål. Vi afspillede stemmerne tre gange for de unge respondenter på Salling Efterskole, ligesom de udfyldte tre forskellige skemaer med tre forskellige tests. Efter hver test samlede vi de udfyldte skemaer ind, så de ikke kunne ændre deres resultater. Vi havde også lavet forskellige versioner af skemaerne, så eleverne ikke kunne kopiere naboens svar.

I det første skema blev eleverne bedt om at vurdere de 12 stemmer efter otte forskellige personkarakteristikker på skalaer med fem felter (*Likert scale*) (jf. afsnit 2 ovenfor); for hver stemme skulle eleven udfylde et ark med otte skalaer. Spørgsmålene lød fx "Synes du at hun [eller han] virker **ambitiøs**?", "Synes du, at han [eller hun] virker, som om han [eller hun] er **sjov at være sammen med**?" etc. Eleverne blev bedt om at placere deres ene kryds inde i et felt, ikke på en linje. Målet med eksperimentets vurderingstest var at undersøge om eleverne orienterer sig lokalt, regionalt eller nationalt i deres bedømmelse af de forskellige stemmer. Efter vi havde samlet de udfyldte skemaer ind, spurgte vi eleverne om de havde en ide om hvad eksperimentet gik ud på. Det havde de ikke, og mens flere elever gav udtryk for at være lettere forvirrede, foreslog en elev at det kunne handle om fordomme. Det forslag gav anledning til en kort redegørelse for sproglige fordomme og eksperimentets egentlige formål. Herefter blev stemmerne afspillet en sidste gang, og eleverne udfyldte skemaerne til genkendelsestesten; til hver stemme var der ét ark i skemaet. Eleverne kunne vælge mellem seks forskellige byer med relevans for området: Skive (fokusområdets tættestbeliggende provinsby, ca. 15 km syd for skolen), Herning (større provinsby, ca. 70 km vest for skolen), Aalborg (stor provinsby, ca. 100

km nordøst for skolen), Aarhus (ca. 130 km sydøst for skolen), Odense og København. I vores korte introduktion af eksperimentets anden test gjorde vi det klart for eleverne at det ikke handlede om at de gættede rigtigt, men at vi var interesserede i at vide hvor de mente personen de hørte, kom fra. Formålet med genkendelsestesten er at teste elevernes forestillinger om sprog og sted (jf. Maegaard & Quist 2019:145). På allersidste side i de skemaer der hørte til genkendelsestesten, havde vi placeret dialekthitliste-testen. Her blev eleverne bedt om at prioritere 11 navngivne sproglige varieteter ved at placere den varietet de bedst kunne lide, øverst. Dialektlisten bestod af de samme navne som i flere af Kristiansen et al.'s undersøgelser, og de fleste af navnene, så som vestjysk, nordjysk, fynsk etc., antog vi som relativt gennemskuelige, selv for unge respondenter. Da disse skemaer blev samlet ind igen, fik eleverne et sidste skema hvor de blev bedt om at udfylde enkelte personlige oplysninger (jf. Maegaard & Quist 2019:152). Alt i alt tog eksperimentet en lille time, og det satte ivrige samtaler hos eleverne i gang om deres personlige erfaringer med forskellige sproglige varieteter. Alle skemaerne er efterfølgende blevet tastet ind i excel-ark af studentermedhjælpere.[3]

4. Resultater

I dette afsnit præsenterer vi resultaterne af sprogholdningseksperimentets tre forskellige tests, dog bringer vi dem i omvendt rækkefølge i forhold til den de faktisk havde på Salling Efterskole. Af den grund præsenterer vi først resultaterne af respondenternes tilkendegivelser af deres bevidste sprogholdninger: dialekthitlisten (afsnit 4.1) og genkendelsestesten (afsnit 4.2), mens resultaterne af respondenternes underbevidste sprogholdninger, dvs. vurderingstesten, præsenteres i afsnit 4.3. Som det vil fremgå nedenfor, stemmer resultaterne af dialekthitlisten overens med tidligere studier, mens resultaterne af genkendelsestesten delvis stemmer overens med fundene i *Dialekt i periferien*-projektet. Endelig viser resultaterne af vurderingstesten et helt andet og interessant mønster der er helt nyt i en dansk kontekst.

[3] Tak til studerende Malthe Morten Sørensen, Liv Moeslund Ahlgren og Majbrit Jensen for hjælp til eksperimentet; tak til Salling Efterskoles ledelse og elever for deltagelse i eksperimentet.

4.1 Respondenternes bevidste sprogholdninger: Dialekthitlisten

Dialekthitlisten giver mulighed for på en nem måde at samle kvantificerbare data om respondenters vurdering af forskellige danske varieteter (jf. Kristiansen 2009:177). Resultaterne repræsenterer respondenternes bevidste rangordning af varieteter som de forbinder med specifikke steder, til trods for at nogle af navnene nok var mere gennemskuelige, fx midtjysk, bornholmsk, end andre, fx rigsdansk. For hver respondent kodede vi den numeriske værdi '1' for den varietet de placerede øverst, og '11' for den varietet de placerede lavest. Resultaterne fremgår af tabel 4.1: Kolonnen 'Plads' angiver varietetens absolutte placering i forhold til andre; 'Middel' refererer til den gennemsnitlige rangordning; 'SD' (*standard deviation*) står for besvarelsernes standard afvigelse.

Plads	**Dialekt**	**Middel**	**SD**
1	Midtjysk	2.74	2.34
2	Nordjysk	3.85	2.76
3	Vestjysk	4.91	2.46
4	Rigsdansk	5.49	3.21
5	Århusiansk	5.51	2.57
6	Østjysk	6.06	2.29
7	Sjællandsk	7.29	2.77
8	Sønderjysk	7.32	2.29
9	Københavnsk	7.38	3.40
10	Fynsk	7.52	2.61
11	Bornholmsk	7.90	2.75

Tabel 4.1: Resultaterne af dialekthitlisten.

Materialet er behandlet statistisk med Friedman's ANOVA udført med funktionen *friedman.test()* i R 4.0.0 (R Core Team 2020). Testen viser at der findes statistiske signifikante forskelle i rangeringen af de forskellige dialektnavne, $n = 129$, $\chi2\ (10) = 329.46$, $p < 0.001$. Post-hoc tests med Friedman rank sums blev udført med funktionen *friedmanmc()* i R-pakken *pgirmess* (Giraudoux 2018) for at identificere hvilke forskellige i materialet der var statistisk

signifikante. Disse resultater opsummeres nedenfor. Respondenterne på Salling Efterskole placerede midtjysk og nordjysk øverst; der er ingen signifikant forskel i deres rangordning. Dernæst placerede de vestjysk, der dog blev placeret signifikant lavere end midt- og nordjysk. Dette resultat skyldes formodentlig Sallings placering: det ligger relativt tæt på Jyllands vestkyst, men også midt imellem Nord- og Midtjylland, delvist omringet af Limfjorden; desuden udgør Salling en del af Region Midt. Det skal bemærkes at respondenterne langt fra alle faktisk stammer fra Salling, men kommer fra et bredere område (jf. afsnit 3). Cirka midt i listen placerede respondenterne rigsdansk og århusiansk; der er ingen signifikant forskel mellem dem. Respondenternes rangordning af de første pladser kan skyldes at disse varieteter for dem refererer til kendte, lokale steder de har et konkret forhold til, og altså en plads over det noget geografisk udefinerbare rigsdansk og den jyske storbys århusianske. Resten af listen indeholder varieteter der refererer til steder relativt langt væk fra respondenternes hverdag, og der øjensynlig spiller en noget mindre rolle for de unge respondenter. Østjysk placeres signifikant højere end bornholmsk og fynsk, mens der ingen signifikante forskelle er mellem sjællandsk, sønderjysk, bornholmsk, københavnsk og fynsk.

Resultatet af vores dialekthitliste er overordnet set sammenligneligt med Kristiansen et al.'s (jf. Kristiansen 2009:180, Grondelaers & Kristiansen 2013:20 f.). Grundlæggende peger de på lokal patriotisme, samtidig med at københavnsk og varieteter relativt langt fra fokusområdet nedvurderes. Som i eksperimentet i Salling er det almindeligt at københavnsk placeres lavt i listen, især i eksperimenter der er afholdt i Jylland og på Fyn (jf. Kristiansen 2009:180, Grondelaers & Kristiansen 2013:20 f.).

4.2 Respondenternes bevidste sprogholdninger: Genkendelsestesten

Respondenterne på Salling Efterskole var eminent gode til at genkende de jyske stemmer, dvs. både stemmerne fra Skive og stemmerne fra Århus (jf. tabel 4.2's grå række 'Jylland – total'). De var bedst til at genkende stemmerne fra Skive (> 84 %), dernæst Århus (> 61 %). Ved halvdelen af de københavnske stemmer var de heller ikke i tvivl (hhv. dreng 1: 81 %, pige 2: 71 %).

	Skive			
	Dreng 1	**Dreng 2**	**Pige 1**	**Pige 2**
Skive	13	31	41	24
Aalborg	16	17	13	17
Herning	38	23	18	17
Århus	22	18	11	29
Jylland – total	89	89	84	87
Odense	9	9	15	11
København	2	1	1	1
Total **n=**	100 140	99 141	99 141	99 141

	Århus			
	Dreng 1	**Dreng 2**	**Pige 1**	**Pige 2**
Skive	19	32	16	24
Aalborg	26	20	20	26
Herning	24	17	10	17
Århus	18	21	15	21
Jylland – total	87	90	61	88
Odense	10	9	24	10
København	3	1	15	2
Total **n=**	100 139	100 141	100 141	100 140

	København			
	Dreng 1	**Dreng 2**	**Pige 1**	**Pige 2**
Skive	4	5	6	3
Aalborg	4	15	16	1
Herning	1	9	16	2
Århus	4	12	41	13
Jylland – total	13	41	79	19
Odense	6	28	10	10
København	81	31	1	71
Total **n=**	100 141	100 140	100 140	100 140

Tabel 4.2. Resultaterne af genkendelsestesten. Numrene viser hvor respondenterne placerer stemmerne (vist i procent). Svar der placerer stemmerne 'i Jylland', er lagt sammen i en separat række, "Jylland – total".

Det er oplagt at forklare dette tydelige resultat ud fra den rolle stemmernes intonationsmønstre øjensynligt har for respondenterne: De jyske stemmer har tydelig stigende-faldende intonation, de københavnske faldende-stigende intonation (jf. ovenfor). Der er imidlertid enkelte interessante afvigelser og en interessant observation i forhold til deres genkendelse af de jyske stemmer der kræver opmærksomhed. En af de københavnske stemmer, pige 1, placerede 79 % af respondenterne i Jylland, mest i Århus (41 %). Det resultat er bemærkelsesværdigt, for pige 1's intonation er, i vores ører, tydeligt faldende-stigende; hun har også tydelig knirkestemme.[4] Genkendelsen er heller ikke helt så overbevisende ved dreng 2 fra København og pige 1 fra Århus, hvor resultaterne er lidt mere mudrede; begge giver endda testens højeste Odense-scorer (hhv. 28 % og 24 %), dvs. stedet midt imellem København og Århus, og det svarer muligvis godt til respondenternes tvivl. Men resultatet er svært at forklare ud fra deres intonationsmønstre, for begge stemmer har umiskendelig faldende-stigende henholdsvis stigende-faldende intonation. Det er også vanskeligt at forklare det ved stemmernes placering i selve testen: De blev afspillet i vilkårlig rækkefølge hvor dreng 2 fra København var placeret efter pige 2 fra Århus, mens pige 1 fra Århus var placeret efter dreng 2 fra København. Heller ikke optagelsens kvalitet synes at spille en tydelig rolle: Alle er ultrakorte, respondenterne hørte dem for tredje gang, men det er muligt den enkelte stemme i klipningen har mistet relevant information for respondenterne. Endelig er det interessant at respondenterne nok placerede stemmerne fra Skive og Århus i Jylland, men de var ikke særligt metalingvistisk bevidste om de sproglige forskelle mellem varieteterne i Skive, Herning, Aalborg og Århus; det er blot 'jysk' for dem. Så de placerede stemmerne, med enkelte undtagelser, lettere vilkårligt i Jylland. Pige 1 fra Skive var topscorer (41 %), mens dreng 1 fra Skive oftest blev placeret i Herning (38 %). Begge har, i vores ører, tydelig jysk stigende-faldende intonation, og det er derfor uklart hvorfor dreng 1 ikke ligesom pige 1 blev placeret i Skive men i den by på listen der ligger længst mod vest. Opfattede respondenterne drengen, der taler med en dybere

[4] Knirkestemme eller *vocal fry* forekommer både hos drenge og piger og i alle tre lokationer. Der findes endnu ingen studier af *vocal fry* i dansk, men i amerikansk engelsk indikerer det 'at være cool' (jf. Davidson 2020).

stemme, som mere jysk end pigen? Og knyttede respondenterne mon en bestemt værdi mellem sprog og køn og steder tæt på og langt væk i deres erfaringsverden, dvs. spørgsmålet om *stylistic indexicalities* (jf. Maegaard & Quist 2019:156)? Overordnet set synes resultaterne at indikere en vis bevidsthed på makroniveau, men relativt lavt metalingvistisk bevidsthed i forhold til mikroniveau, dvs. at kende til lokale sproglige forskelle.

Resultaterne af genkendelsestesten stemmer ikke overens med resultaterne fra Bylderup-undersøgelsen, som har landets mest metalingvistisk bevidste respondenter. Forklaringen her ligger i landsdelens unikke historie, og den rolle de forskellige sproglige varieteter i området spiller i dagligdagen; det er derfor klart at de kender forskel på de forskellige stemmer der blev anvendt i den undersøgelse (jf. Monka 2013, Maegaard & Quist 2019:149). Derimod ligner vores resultater overordnet set undersøgelsen i Hirtshals hvor respondenterne heller ikke var metasprogligt bevidste, dvs. de havde også svært ved at placere stemmerne mere præcist i region Nordjylland (jf. Maegaard & Quist 2019:156).

4.3 De underbevidste sprogholdninger: vurdering af stemmerne

I dette afsnit bringer vi resultaterne af eksperimentets første test hvor respondenternes underbevidste sprogholdninger blev testet: Respondenterne blev bedt om at vurdere de 12 stemmer på otte forskellige skalaer med personlighedstræk (*Likert scale* med 5 felter). Da vi var interesserede i at undersøge forbindelsen mellem sproglig variation og sted, men hvor andre faktorer, herunder køn, også kan have en effekt (jf. Maegaard & Quist 2019, Kristiansen 2017), blev *cumulative link mixed models* i vores statiske behandling af svarene tilpasset hver skala med vurderingen som afhængig variabel (jf. Christensen 2019); de uafhængige variable i modellen var sted og talerens køn. Elevens identitet og talerens identitet blev anvendt som *random effects*. De endelige modeller for hver skala blev fundet ved at køre gentagende *likelihood ratio tests* til den optimale model blev fundet. I det følgende vil vi først behandle svarene på de fire personlighedstræk der hører til superioritet og dernæst de fire der hører under dynamik for dernæst at sammenholde dem med de andre studier (jf. Kristiansen 2009, Maegaard & Quist 2019).

Resultaterne for superioritets-skalaerne visualiseres i figur 4.3. For hver skala markeres middelværdien for drengene med en prik og for pigerne med en trekant. Halerne, der udgår fra middelværdierne, viser standardafvigelserne. De københavnske stemmer blev nedvurderet på alle superioritets-skalaerne, bortset fra **irriterende**, hvor der ikke findes nogen signifikante forskelle mellem resultaterne. Det betyder at respondenterne på Salling Efterskole vurderede de københavnske stemmer som mindre **ambitiøse**, **intelligente** og **til at stole på** end stemmerne fra Skive (hhv. p=0.003, p=0.000 og p=0.003) og Århus (hhv. p=0.004, p=0.004 og p=0.001); der er dog ingen signifikant forskel på vurderingen af stemmerne fra Skive og Århus. Resultaterne kan ses i figur 4.3 ved at middelvurderingerne for de københavnske stemmer ligger et godt stykke under dem fra Skive og Aarhus på alle grafer på nær den for **irriterende**. Talerens køn havde ingen signifikant indflydelse på vurderingerne på skalaerne **intelligent** og **til at stole på**. Pigerne blev dog vurderet som mere **ambitiøse** end drengene (p=0.007). Dette ses i figur 4.3 ved at alle middelværdierne for pigerne ligger et godt stykke over dem for drengene.

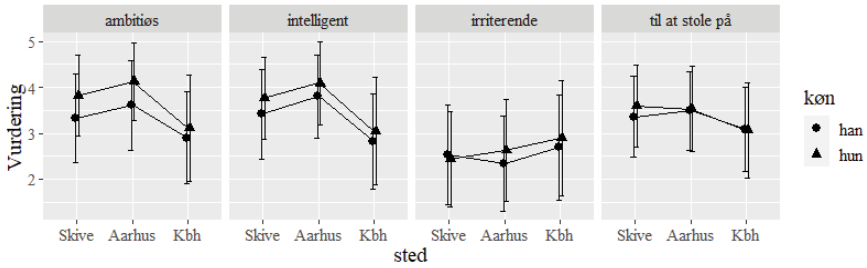

Figur 4.3. Resultaterne for superioritetsskalaerne fordelt på sted og køn.

Resultaterne for dynamik-skalaerne visualiseres i figur 4.4 på samme måde som i figur 4.3 ovenfor. På dynamik-skalaerne opvurderede respondenterne kun københavnsk på skalaen **populær**, dvs. de vurderede københavnske stemmer som mere **populære** end stemmerne fra Skive (p=0.011) og Århus (p=0.018); der er ingen signifikant forskel mellem Skive og Århus. Vi fandt ingen signifikante effekter på skalaerne **flink** og **sjov at være sammen med**. For skalaen **flink** ser vi på 4.4 at prikkerne ligger meget tæt hele vejen igennem, mens

vi for skalaen **sjov** ser meget store standardafvigelser som indikerer at der ikke er meget systematik i besvarelserne. På skalaen **selvsikker** var der ingen hovedeffekt men en interaktionseffekt mellem sted og køn: Drenge fra Skive blev vurderet mindre selvsikre end både drenge og piger fra Århus og København. Dette ses i figur 4.4 ved at alle middelværdierne ligger nogenlunde samme sted på nær for drengene fra Skive der skiller sig ud ved at ligge lavt.

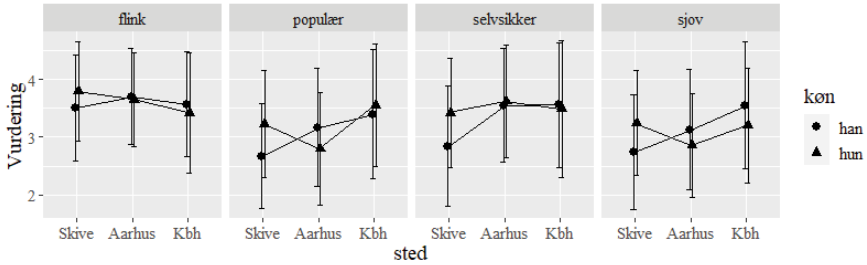

Figur 4.4. Resultaterne for dynamik-skalaerne fordelt på sted og køn.

Der synes ikke umiddelbart at være en sammenhæng mellem resultaterne af vurderingstesten og af genkendelsestesten: Skivedrengene blev ikke i højere grad forbundet med et specifikt sted end stemmerne fra Århus og København. Forklaringen forbliver dermed i det uvisse.

Overordnet set afviger resultaterne af vurderingstesten på Salling Efterskole, ligesom dem i *Dialekt i periferien*-projektet, fra Kristiansen et al.'s konsistente resultater. Ligesom i Bylderup opvurderede respondenterne på Salling Efterskole de lokale og regionale jyske stemmer; de gjorde det imidlertid på nogle andre skalaer, hvilket vanskeliggør direkte sammenligning. I Salling fandt vi fx ingen signifikant effekt på dynamik-skalaerne **flink** og **sjov at være sammen med**, mens sønderjysk i Bylderup-studiet netop her blev opvurderet. I Salling opvurderede respondenterne til gengæld superioritet-skalaen **til at stole på**, som i Bylderup ingen signifikant effekt viste (jf. Maegaard & Quist 2019:158 f.). Resultaterne i Bylderup og i Salling stemmer overordnet set overens med lignende undersøgelser i andre lande, nemlig at *local nonstandard* vurderes højt på solidaritetsskalaer (jf. Giles & Coupland 1991). Det er imidlertid ikke det generelle

billede i Danmark (jf. Kristiansen 2009). For Sallings vedkommende har vi endnu ikke undersøgt om forklaringen kan skyldes en særskilt historisk baggrund, som det gør i Bylderup. Studiet i Hirtshals viser at talerens køn spiller en central rolle i vurderingerne (jf. Maegaard & Quist 2019:160 ff.). Køn spiller ikke samme rolle i Salling, hvor vi kun finder en kønsforskel på skalaen **ambitiøs**. Dette afspejler nok en almen samfundsopfattelse inden for uddannelsesdiskursen hvor piger opfattes som mere ambitiøse (fx '12-talspiger') end drenge ('de skoletrætte drenge'), end en specifik samfundsstruktur som undersøgelsen af Hirtshals afslørede (jf. Maegaard & Quist 2019:161).

5. Opsummering og fremtidige studier

I vores artikel præsenterede vi resultaterne af et sprogholdningseksperiment på Salling Efterskole. I tilkendegivelsen af deres bevidste holdninger til forskellige danske varieteter (dvs. dialekthitlisten) udviste de unge respondenter, i lighed med tidligere studier, lokal patriotisme. De var også gode til at adskille de jyske stemmer fra de københavnske, dog var de ikke metasprogligt bevidste i forhold til hvor præcist i Jylland stemmerne stammede fra (dvs. genkendelsestesten). I tilkendegivelsen af deres underbevidste sprogholdninger opvurderede de derimod lokale og regionale stemmer i forhold til københavnske stemmer, i stedet for den sædvanlige opvurdering af københavnske stemmer (dvs. vurderingstesten). Dette bemærkelsesværdige resultat kræver opmærksomhed og yderligere studier der kan være med til at belyse Danmarks øjensynlig komplekse sociolingvistiske landskab.

For det danske sprogsamfund har det sidste århundrede været præget af standardisering på bekostning af dialekterne. I denne proces har danskernes underbevidste holdninger til de forskellige varieteter vist sig at være afgørende for hvilken vej standardiseringen er gået, nemlig i retning af hovedstaden København (jf. Pedersen 1996, Pedersen 2003). I sine undersøgelser af sprogideologi har Tore Kristiansen i årtier vist at de to københavnske varieteter konsistent vurderes højere end lokale varieteter (jf. Kristiansen 2009). Denne tendens er også blevet påvist i undersøgelser af sprogbrugen rundtomkring i Danmark hvorfor betegnelsen rigsdansk, eller standarddansk, tidligt kom til at referere til København. En så kraftig standardiseringstendens i det

forholdsvist lille danske sprogsamfund burde have ført til at de lokale varieteter af dansk for længst er forsvundne. Tidligere tiders stærke nationale orientering, en gang så vigtig for dannelsen af nationalstaten, er i nyere tid imidlertid blevet erstattet af en global orientering. Den lader sig med fordel kombinere med det lokale til et moderne *glokalt* liv hvor globale og lokale strømninger kombineres i folks dagligdag (jf. Johnstone 2010:12, Coupland 2009:37, Robertson 1995, Sørensen 2017). Resultaterne af vores og andre studier i Jylland ser ud til at vise at der ikke (længere?) eksisterer en fælles opfattelse af ét lingvistisk normcenter i Danmark, men at forskellige varieteter har forskellig relevans forskellige steder og i forskellige kontekster (jf. Maegaard & Quist 2019:145). Studierne viser også at standardiseringsprocessen foregår under forskellige vilkår, i forskellige tempi, dog er processen alle steder i gang (jf. Maegaard & Quist 2019, Kristiansen 2009).

Eksperimentet på Salling Efterskole pegede ikke på et alternativt sprogligt normcenter, og det kan for så vidt heller ikke stå alene; det er derfor blevet sammenlignet med Sprogforandringscentrets mange studier. Der er også planlagt flere sprogholdningseksperimenter, både i Salling (fx på en almindelig folkeskole) og i andre yderområder (fx i Thy eller på Mors). I den forbindelse bør eksperimentets metodologiske valg genovervejes, bl.a. i forhold til at tilføje et konkret spørgsmål om hvilken af stemmerne respondenterne opfatter som rigsdansk (jf. Grondelaers & Kristiansen 2013:16 ff.). Spørgsmålet skal dog placeres med omhu i de skemaer der sendes rundt under eksperimentet. Kombineres det med genkendelsestesten (jf. Grondelaers & Kristiansen 2013:17), styres respondenternes svar for eksplicit, fx vil de i højere grad være tilbøjelige til at placere rigsdansk i København, for det har de fået at vide igennem deres skoletid. Desuden ville endnu et spørgsmål til eksperimentet være tidskrævende; det varer i forvejen en lille time, og det er faktisk længe i et almindeligt skoleskema og for elever i den alderskategori. Vi mangler også at se nærmere på om respondenternes forskellige geografiske baggrunde har indflydelse på resultaterne. Desuden skal eksperimentets resultater endnu sammenholdes med faktisk sprogbrug i Salling og med en indholdsanalyse af de sociolingvistiske interview med sallingboer. På den måde kan vi få et større indblik i sprogforandring på halvøen i Midtjylland og beskrive hvordan ung som gammel geografisk, socialt

og mentalt orienterer sig (se note 1 ovenfor, jf. desuden Hansen & Goldshtein 2020). Endelig er flere studier rundtomkring i Danmark nødvendige for at kunne beskrive forholdet mellem sprog og sted (jf. Quist 2017:58). Det bliver interessant om man kan komme forståelsen af et sprogligt normcenter nærmere.

Litteratur

Brink, Lars & Jørn Lund (1974) *Dansk rigsmål: lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. København: Gyldendal.

Christensen, Rune Haubo Bojesen (2019) ordinal – Regression Models for Ordinal Data. https://CRAN.R-project.org/package=ordinal.

Coupland, Nikolas (2009) Dialects, standards and social change. Marie Maegaard, Frans Gregersen, Pia Quist & Jens Normann Jørgensen (red.). *Language attitudes, standardization and language change – perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*. Oslo: Novus Forlag:27-49.

Davidson, Lisa (2020) Contributions of modal and creaky voice to the perception of habitual pitch. *Language* 96(1):22-37.

Giles, Howard & Nikolas Coupland (1991) *Language: Context and Consequences*. Milton Keynes: Open University Press.

Giraudoux, Patrick (2018) *pgirmess: Spatial Analysis and Data Mining for Field Ecologists*. https://cran.r-project.org/package=pgirmess.

Gregersen, Frans & Kristiansen, Tore (2015) Indledning. Sprogforandring i virkelig tid. Frans Gregersen & Tore Kristiansen (red.). *Hvad ved vi nu – om danske talesprog?* København: Sprogforandringscentret:9-45.

Grondelaers, Stefan & Tore Kristiansen (2013) On the need to access deep evaluations when searching for the motor of standard language change. Tore Kristiansen & Stefan Grondelaers (red.). *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus Press:9-52.

Grønnum, Nina (1998) *Fonetik og fonologi: almen og dansk*. Copenhagen: Akademisk Forlag.

Hansen, Inger Schoonderbeek (2020) Jow, de taler stadig dialekt! – sallingbomål i Jebjerg 1995-2020. *Ord & Sag* 40:55-60.

Hansen, Inger Schoonderbeek & Yonatan Goldshtein (2020) Popular geopolitics and the conceptualization of linguistic norm centres. *Journal of Postcolonial Linguistics* 4: Language and Popular Geopolitics: 204-225.

Johnstone, Barbara (2010) Introduction: Language and space: 1. Language and geographical space. Peter Auer & Jürgen Erich Schmidt (red.). *Language and space. An International Handbook of Linguistic Variation*. *Theories and Methods*. Berlin/New York: Walter de Gruyter GmbH & co.:1-18.

Kristiansen, Tore (2009) The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia*:167-192.

Kristiansen, Tore (2017) Kvantitative studier i køn-og-aksang-ideologi hos unge danskere. *Danske Talesprog* 17:167-196.

Maegaard, Marie, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (udg.) (2019) *Standardization as Sociolinguistic Change. A Transversal Study of Three Traditional Dialect Areas*. New York: Routledge.

Maegaard, Marie & Pia Quist (2019) Perception, Recognition, and Indexicality. Experimental Investigations of Variation in Northern Jutland, Southern Jutland, and in Bornholm. Marie Maegaard, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen & Andreas Candefors Stæhr (red.). *Standardization as Sociolinguistic Change. A Transversal Study of Three Traditional Dialect Areas*. New York: Routledge:145-168.

Monka, Malene (2013) *Sted og sprogforandring: En undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Vinderup, Odder og Tinglev*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet (*Danske talesprog* 13).

Pedersen, Inge Lise (1996) Regionalism and linguistic change. *Sociolinguistica* 10:77-89. (Trykt i og citeret fra: Frans & Tore Kristiansen (red.). (2009) *Fra folkemål til multietnolekt – og 23 andre artikler inden for nordisk dialektologi, sociolingvistik og sproghistorie*. Oslo: Novus Forlag:207-222.)

Pedersen, Inge Lise (2003) Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900-2000. *International Journal of the Sociology of Language*:9-28.

Quist, Pia (2017) Sprog-krop-sted: Dialektsamfundets meningsskabende orden. *Nordica Helsingiensia* 48:57-71.

R Core Team (2020). *R: A language and environment for statistical computing.* R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL: https://www.R-project.org/.

Robertson, Roland (1995) Glocalization: Time–Space and Homogeneity–Heterogeneity. Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson (red.). *Global Modernities*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications:25-44.

Sørensen, Tina Louise (2017) *Hinsides udkant, alternative kunstneriske sanseliggørelser af dansk provins 2005-2015*. Ph.d.-afhandling (upubliceret). Aarhus Universitet.

Resumé:

Affrikation af klusiler i jyske dialekter

Rasmus Puggaard Hansen
Leiden University

Affrikation i udtalen af /t/ er et velkendt rigsdansk træk; faktisk er det så udbredt at /t/ i fonetisk transskription som regel angives som [tˢ] (Grønnum 1998) eller sågar [ts] (Schachtenhaufen 2019). Det er ligeledes velkendt at affrikeret udtale af /t/ ikke har været udbredt i alle traditionelle danske dialekter. For eksempel står der i Den Store Danskes artikel om aspirater at et "tørt" (ikke-affrikeret) /t/ særligt forekommer i nordjyske dialekter, mens Brink og Lund (1975:353) skriver at /t/-affrikation mangler i alle andre dialekter end rigsmål. Det er altså ikke helt klart hvor i landet /t/ traditionelt har været affrikeret. Jeg har tidligere udgivet et mindre studie (Puggaard 2018) som tyder på at affrikation forekommer i nogle traditionelle jyske dialekter og er tæt forbundet med længden på klusilens opløsning (såkaldt *voice onset time*).

I dette foredrag præsenterer jeg et omfattende studie af affrikation i traditionelle jyske dialekter, foretaget på baggrund af Statsbibliotekets dialektsamling, som består af restaurerede båndoptagelser indsamlet af bl.a. Peter Skautrup Centrets ansatte i 1970'erne (se Goldshtein og Puggaard 2019). Jeg har analyseret båndoptagelser fra 213 forskellige sogne fordelt over hele Jylland og udtrukket informationer om længdeforhold og tyngdepunkt i ca. 10.000 klusiler af kategorierne /p t k/. Tyngdepunktet (*center of gravity*) kan bruges til at måle affrikation;

glottal friktion, dvs. aspiration, har generelt et lavt tyngdepunkt, mens en konstriktion i mundhulen resulterer i et højere tyngdepunkt. Ved brug af såkaldte generaliserede additive modeller har jeg kortlagt forholdet mellem geografi og affrikation i optagelserne.

Resultaterne viser at der er udpræget systematisk variation i både længdeforhold og affrikation i de traditionelle jyske dialekter. Affrikation var ret udbredt i bl.a. sønderjysk og dele af Nordøstjylland, mens det var tilnærmelsesvist ikke-eksisterende i nørrejysk og dele af Midtjylland. Resultaterne viser også at affrikation ikke er begrænset til /t/, men også forekommer i /p k/ hos de samme talere. Der er til gengæld klare akustiske og perceptuelle grunde til at /t/-affrikation er mere åbenlyst og hørbart end /p/- og /k/-affrikation. Dette studie bidrager til vores viden om fonetiske forhold i traditionelle jyske dialekter og udfordrer nogle gængse opfattelser om dansk udtale og udtalevariation.

Litteratur

Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål 1. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. Gyldendal.

Goldshtein, Yonatan & Rasmus Puggaard (2019) Overblik over danske dialektoptagelser. *Ord & Sag* 39:18-28.

Grønnum, Nina (1998) Illustrations of the IPA. Danish. J*ournal of the International Phonetic Association* 28(1/2):99-105. doi:10.1017/ S0025100300006290.

Puggaard, Rasmus (2018) Realizations of /t/ in Jutlandic dialects of Danish. *Linguistica Lettica* 26:368-393.

Schachtenhaufen, Ruben (2019) IPA og IPA - ny dansk lydskriftstandard. Upubliceret manuskript, Københavns Universitet.

Den første ortografiske rettesnor for dansk – fra læsebog til ordbog: Malling (1777) på http://rohist.dsn.dk

Anna Sofie Hartling & Thomas Widmann
Dansk Sprognævn

1. Indledning

I konferencerapporten fra det *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* kan man i artiklen *Retskrivningsordbøger gennem historien – følg retskrivningens udvikling ord for ord på http://rohist.dsn.dk* læse følgende:

> Vi håber i en senere fase at få mulighed for også at indlæse […] *Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* fra 1777. […] Desuden er *Store og gode Handlinger*… slet ikke struktureret som en ordbog, men er derimod et prosaværk, og det er stadig uafklaret hvordan vi vil gengive bogen på siden (Diderichsen et al. 2015:124-125).

Artiklen, som er en præsentation af Dansk Sprognævns dengang nye RO^{hist}-hjemmeside, er forfattet af den daværende RO^{hist}-projektgruppe. RO^{hist}-siden vedligeholdes nu af forfatterne af denne MUDS 18-artikel, og vi befinder os i den omtalte ”senere fase”. Arbejdet med at realisere ønsket om at indlemme Malling (1777) på RO^{hist}-siden er påbegyndt. Som det fremgår af citatet, er den største udfordring ved dette arbejde imidlertid at indlemme en prosatekst på en side med ordbøger. Denne artikels ærinde er at vise at det nu er mere afklaret hvordan bogen skal gengives på siden, at præsentere det foreløbige resultat og ikke mindst at gøre rede for den anvendte metode.

2. Mallings samling som ortografisk regel

I 1775 blev teologen, historikeren og embedsmanden Ove Malling (1747-1829) af Christian 7. og dennes gehejmekabinetssekretær Ove Høegh-Guldberg bestilt til at skrive en læsebog – ”[e]n Samling af berømmelige og gode Danskes, Norskes, og Holsteiners Handlinger” – som skulle ”tiene til Regel” (dvs. rettesnor eller norm) i arbejdet med at ”vænne dem [Disciplene i Latinskolen] til en rigtig Ortographie”. Sådan står der i latinskoleforordningen af 11.5.1775. To år senere, i 1777, udkom læsebogen under titlen *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (i det følgende bl.a. omtalt *som Store og gode Handlinger*).

Det var netop med 1775-forordningen at dansk blev indført som fag i latinskolen, og i forordningen kan man læse at målet med danskundervisningen var at disciplene skulle ”blive det Danske som Fædernelandets Sprog mægtig, tale og skrive samme rigtig”. For at nå dette mål skulle de altså bl.a. læse *Store og gode Handlinger.*

Med Mallings læsebog er det første gang en offentlig myndighed i Danmark har sagt: *Skriv sådan på dansk!* Eller som Jacobsen (2010, bind 1:70) skriver: Mallings læsebog var det ”første på én gang omfattende og afgrænsede indholdsdirektiv[1] for en officiel dansk retskrivning” (se også afsnit 4 nedenfor).

Malling skriver selv i sin bogs fortale henvendt til kongen noget mere ydmygt at hans samling ”er foreslaaet til en Regel”. Han har desuden været tydeligt bevidst om at samlingens funktion som ortografisk rettesnor var en midlertidig løsning idet en fastsættelse af ”en almindelig Skriverigtighed for vort Sprog” ville kræve ”nogle Aars og mange kyndige Arbeideres foreenede Bestræbelser” og ”critiske Undersøgelser” (jf. Jacobsens gennemgang af diskussionen om

[1] Et indholdsdirektiv er selve den tekst der beskriver det ortografiske indhold af en norm. Heroverfor er statusdirektivet en juridisk eller administrativ forskrift ”der udstyrer en norm med dens autoritet eller status og dermed konstituerer den som officiel retskrivningsnorm” (Jacobsen 2010, bind 1:27). I tilfældet med Mallings læsebog er statusdirektivet 1775-forordningen.

Mallings autoritet?, Jacobsen 2010, bind 1:69-70, se også Gregersen 1984:172). Malling skriver for øvrigt om sit ortografiske standpunkt at han er gået "en Middelvei imellem den for meget konstlede [Skriverigtighed], som vilde blive den Unge til Besvær, naar han havde vant sig dertil, og skulde siden bruges ved Pennen i offentlige Forretninger, og den for lidet eftertænkte, som enhver maae søge at undgaae" (Malling 1777, cit. efter Hansens udg., s. 26).

3. Baggrund: ROhist-projektet

Dansk Sprognævns RO^{hist}-projekt er en søgemaskine hvormed man kan sammenligne retskrivningerne fra 1872 til 2012 (se også Diderichsen et al. 2015:117-126). Det er en videreudvikling af det svenske SAOLhist-system.

RO^{hist} omfatter p.t. følgende ordbøger:

- Svend Grundtvigs *Dansk Haandordbog* fra 1872
- Saabys *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1892
- Saabys *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1918
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1923
- *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1946
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbog* fra 1955
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 1986
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 1996
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 2001
- Dansk Sprognævns *Retskrivningsordbogen* fra 2012

RO^{hist} går altså kun tilbage til 1872, og det har altid været tanken at udvide siden med flere af de ældre officielt gældende retskrivningsordbøger og andre retskrivningsnormangivende tekster og således komme tættere på en fuldstændiggørelse af projektet. Det vil bl.a. kræve at vi tilføjer Molbechs *Dansk Haand-Ordbog* fra 1813, andenudgaven heraf (1854-59) og den første autoriserede ortografiske rettesnor for dansk, nemlig Mallings *Store og gode Handlinger*.

Som allerede nævnt er Mallings bog dog en læsebog, ikke en ordbog. I det følgende gør vi rede for hvorfor det er ønskværdigt at lave en ordbog ud af den inden vi indlemmer den på RO^{hist}-siden.

4. Mallings læsebog som ordbog

Malling (1777) er det naturlige begyndelsespunkt når man taler om dansk retskrivningshistorie, i hvert fald når det gælder historien om den officielt normerede retskrivning i Danmark. Dermed er Malling (1777) også det naturlige begyndelsespunkt på RO^{hist}-siden; den mangler ganske enkelt længst til venstre på siden som den ser ud i dag:

Figur 1: Forsiden på https://rohist.dsn.dk/, per januar 2021.

De officielle indholdsdirektiver for den danske retskrivning har gennem tiden i langt de fleste tilfælde været retskrivningsordbøger. Retskrivningsordbøger er eksempler på det som Jacobsen (2010) kalder ortografiske metatekster, dvs. tekster *om* ortografi. Det gælder som beskrevet ikke Mallings bog. Den er en prosatekst og dermed et eksempel på en ortografisk primærtekst, dvs. en tekst *med* ortografi. Der er fordele og ulemper ved både primær- og metateksterne: En ortografisk primærtekst som Mallings er "en bog som blot eksemplarisk anvises som mønster for den pågældende norm" (Jacobsen 2010:27), og det mønster man anvises at efterfølge, er "godt sprog" på alle niveauer – foruden ortografi også interpunktion, morfologi, syntaks, semantik, pragmatik og stilistik. Slående ulemper ved denne form for ortografisk mønsterangivelse er dels at man ingen mulighed har for at fremsøge ord for at se hvordan de staves ellers bøjes, dels at udvalget af ord ikke er systematisk. Dette sidstnævnte betyder at en sådan tekst kan mangle endog helt almindelige ord som ikke er med fordi de

falder udenfor bogens emne. Heroverfor står retskrivningsordbøgerne med de afgørende fordele at opslagsordene er omhyggeligt udvalgt, og at stavningen og bøjningen af dem kan fremsøges. Til gengæld er det typisk også alt hvad man kan se, altså hvordan man staver og bøjer ordene (og ikke fx hvad de betyder, eller hvordan de bedst kombineres).

For at *Store og gode Handlinger* kan indlemmes på RO^{hist}-siden på den måde som vi vil argumentere for er den mest formålstjenlige, må den 'ordbogificeres' – gøres til en ordbog. På den måde vil man netop kunne fremsøge hvordan man mente at man skulle stave og bøje en lang række ord i dansk i 1777 og en del år frem.[2] Foruden stavning og bøjning af ordene vil man i en ordbogsversion af *Store og gode Handlinger* også hurtigt kunne se hvilket køn substantiverne havde.

Mallings læsebog er blevet tillagt stor betydning for moderne retskrivning. Erik Hansen skriver således i efterskriftet til den udgivelse af Store og gode Handlinger fra 1992 (som han selv forestod) at "[d]et er Malling der har sat den sproglige standard og dermed præget hverdagens skriftsprog i nutiden" (Hansen 1992:576). Hvis det er sandt, giver det en anden god grund til at ordbogificere læsebogen og gøre Mallings ortografi lettilgængelig for alle via ROhist-siden.

Der er en pointe i at det er Mallings ortografi vi ønsker at gøre tilgængelig for almenheden. Tilgængeligheden ville selvsagt også kunne klares ved at lægge en pdf af læsebogen på ROhist-siden, men som vi var inde på ovenfor, er en vægtig ulempe ved en ortografisk primærtekst som Mallings læsebog netop den manglende søgbarhed og overskuelighed. Tilgængeligheden tilsammen med overskueligheden er altså nøgleord her. Ved at gøre Mallings læsebog til en ordbog vil både lægfolk og fagfolk let kunne tilgå det ortografiske materiale, herunder også den variation og de inkonsekvenser der findes i Mallings ortografi.

[2] Op gennem det 19. århundrede kom hele syv oplag af *Store og gode Handlinger* – det sidste i 1885 (jf. Hansen 1992:581-582). I mellemtiden er andre forsøg på at fastlægge retskrivningen blevet gjort, men de mange oplag – og det faktum at Mallings bog har stået i mange hjem og er blevet anvendt i undervisningssammenhænge også i 1800-tallet (jf. Hansen 1992:573-574) – vidner om at den utvivlsomt har spillet en rolle i mange år fra udgivelsestidspunktet.

I efterskriftet til 1992-udgaven af Mallings læsebog skriver Erik Hansen:

> Når man leder er det ikke svært at finde eksempler på ortografisk inkonsekvens hos Malling […]. Men han har bestræbt sig for fasthed i stavning og tegnsætning og også stort set opnået det. Der er ingen eksempler på at et ord i halvdelen af tilfældene skrives på én måde, i den anden halvdel på en anden måde. Hvor der er variation, står den ene variant altid talmæssigt svagt, og lærere og elever har ikke kunnet være i tvivl om hvad der skulle gælde som hovedformen. SGH [*Store og gode Handlinger*] har derfor kunnet tjene sit formål som ortografisk rettesnor (Hansen 1992:586).

Om Mallings læsebog i sin samtid har været så effektiv som ortografisk rettesnor som Hansen skriver her, kan nok diskuteres, men ved at ordbogificere læsebogen kan vi i hvert fald påvise at det ikke er rigtigt at der ikke er nogen "eksempler på at et ord i halvdelen af tilfældene skrives på én måde, i den anden halvdel på en anden måde". Se eksempelvis følgende fire ord (tallene i parentes angiver antal forekomster af den givne stavemåde):[3]

afsked *sb/fk*: **Afsked** (4) / **Afskeed** (4), –; [...]

aftale *vb; aktiv:* –, –, –, **aftalede** (2) / **aftalde** (1), –; [...]

anspænde *vb; aktiv:* **anspænde** (1), –, –, **anspendte** (1), –; [...]

anprise v*b; aktiv:* –, –, –, **anpriisde** (2) / **anprisede** (1), –; [...]

[3] Den udgave af *Store og gode Handlinger* som vi ordbogificerer, er Erik Hansens fra 1992, nærmere bestemt satsfilen i wordformat (se også sidste passus i afsnit 5). Alle ordene fra wordudgaven har vi ført over i et excelregneark (på nuværende tidspunkt er det meste af listen af ord der begynder med *a/A*, korrekturlæst, jf. beskrivelsen af arbejdsgangene i afsnit 5.1-5.3). Det betyder at vi har mulighed for at søge på forekomster både i vores genererede ordliste og i wordudgaven af læsebogen.

Som det fremgår, findes der i Mallings læsebog lige mange eksempler på at *Afsked* skrives med et *e* og med to *e*'er. Ligeledes er det tilsyneladende valgfrit om præteritumsformerne af *aftale* og *anprise* skal være *aftalede/anprisede* eller *aftalde/anpriisde,*[4] og om *anspænde* skal staves med et *æ* eller et *e*. Det er muligt at det i særdeleshed er lavfrekvente ord ligesom de ovennævnte der har jævnbyrdigt konkurrerende skrivemåder. Det vil stå klart når ordbogificeringen er færdig.

Indtil videre kan vi i hvert fald konstatere at der findes eksempler på ord hos Malling som vil have kunnet give anledning til tvivl hos sprogbrugerne om hvilken stavemåde der skulle gælde som hovedformen. Erik Hansen har naturligvis troet at det forholdt sig som han skrev, og det er vigtigt at bemærke at det på ingen måde har været hans ærinde at lave en udtømmende kortlægning af Mallings retskrivning.

Udover at man i en ordbogsversion af Mallings læsebog meget nemt vil kunne finde den interne variation og inkonsekvens, gør indlemmelsen af Mallings ortografi på RO^{hist}-siden at man på en overskuelig og systematisk måde vil kunne danne sig et overblik over forskelle til og ligheder med nyere tids dansk retskrivning. Det er netop kvintessensen af rohist.dsn.dk.

5. Fra læsebog til ordbog – den anvendte metode

Den anvendte metode i ordbogificeringen af Mallings læsebog kan beskrives som en bottom up-metode. Her følger vi ikke en standardmetode, men prøver i stedet at udvikle en teknik som virker optimalt på data. En sådan tilgang er oplagt og rigtig i denne sammenhæng hvor formålet er at generere en overskuelig oversigt over ordene og deres stavning som samtidig er tro mod originalen. Vi kortlægger m.a.o. den mallingske ortografi som den er og uden forudindtagetheder om den. I sidste ende kan vi så på en let

[4] Dobbeltvokalen *-ii-* i *anpriisde* angiver at vokalen er lang. Princippet om at skrive dobbeltvokal til angivelse af vokallængde er mest gennemført i lukkede stavelser (som i stavelsen *-priis-*), og Malling skriver næsten konsekvent enkeltvokal i åbne stavelser (Jacobsen 2010, bind 1:282). Han ville derfor næppe vakle hvad angår stavemåden af infinitivformen *anprise*.

tilgængelig måde anskueliggøre hvordan man i 1777 blev anvist at stave ord på dansk, herunder også den variation og de inkonsekvenser Malling havde. I en ordbogsversion af læsebogen vil man desuden i vidt omfang kunne få et overblik over genus- og bøjningsmønstre i danske ord på Mallings tid.

Man kunne måske indvende at vi kunne analysere Mallings læsebog næsten lige så godt ved at lægge teksten ind i et korpusprogram. Det ville måske have sin rigtighed hvis vi var i stand til automatisk at lemmatisere teksten (altså tagge hvert ord med dets grundform og ordklasse), men det er vi ikke – netop fordi der ikke findes nogen ordbog for Mallings sprog. Korrekturlæsningen af det regneark med Mallings ord og ordformer som vi genererer (jf. afsnit 5.2), resulterer til gengæld i en manuelt lemmatiseret udgave af *Store og gode Handlinger*, og den vil meget let kunne lægges ind i et korpusprogram når vi er færdige, så man effektivt kan arbejde med teksten dér.

Store og gode Handlinger er ikke tidligere blevet udsat for en sådan bottom up-behandling. I Jacobsens store værk om dansk retskrivning og retskrivningshistorie indgår den grundige undersøgelse af Mallings ortografi i en sammenligning af samtlige officielle danske retskrivningsindholdsdirektiver mellem 1739 og 2005. For at foretage denne sammenligning tager Jacobsen (2010) udgangspunkt i 28 specifikke "retskrivningsproblemer" som han beskriver for hvert indholdsdirektiv. Det er en form for top down-metode idet fokus har været på netop – og kun – disse 28 punkter. Eftersom ærindet har været at gøre rede for udviklingen i 266 års retskrivningshistorie, har det ikke været muligt at undersøge alle 28 retskrivningsproblemer i alle indholdsdirektiver til bunds. Jacobsen (2010) tager derfor de nødvendige forbehold som når han i gennemgangen af retskrivningsproblemerne i Malling (1777) angiver dels at hans optællinger "kan være mere omtrentlige end de præcist anførte talstørrelser i øvrigt indikerer" (bind 1, s. 281), dels at (en del af) beskrivelsen af et givent retskrivningsproblem kan være funderet på eksempelvis stikprøver, jf. fx redegørelsen for længdeangivende *e* (bind 1, s. 283) og verbernes pluralisbøjning (bind 1, s. 288).

Udover ønsket om at kortlægge den mallingske ortografi bør vi hele tiden have det oprindelige formål med ordbogificeringen for øje, nemlig at tilføje Malling (1777) til RO^{hist}. Vi skal altså producere en ordbog i et format så en sammenligning med eksisterende retskrivningsordbøger bliver så let og ligetil som muligt. Det indebærer bl.a. at vi skal identificere opslagsordene (også når de kun forekommer i bøjet form). I denne proces kan det blive en udfordring at forblive tro mod Mallings værk: Vi skal producere en brugbar ordbog som fungerer i RO^{hist}, og som er koblet til RO 2012 på lemmaniveau, men vi må ikke lokkes til at gøre antagelser om Mallings sprog som ikke understøttes direkte af teksten. Sådanne fejlantagelser kunne eksempelvis være at tilskrive mallingske ord en ordklasse som vi ikke har tekstbelæg for at de havde, eller at antage at et ord som kun findes i en pluralisform hos Malling, har en singularisform som ikke var i brug i 1777.

Kort opsummeret har vi fulgt følgende fremgangsmåde:

(1) Vi har skrevet et computerprogram (kaldet *TekstTilRegneark*) som kan finde alle ordene i Malling (1777, Erik Hansens udgave fra 1992) og sammenligne dem med ordene i Retskrivningsordbogen.
(2) Vi finder alle fejl manuelt i den resulterende liste.
(3) Vi laver denne liste om til en ordbog ved hjælp af et andet program som vi har skrevet (kaldet *RegnearkTilOrdbog*).
(4) Vi læser korrektur på ordbogen og analyserer den.

Nedenfor, i afsnit 5.1-5.3, beskriver vi de nærmere detaljer for de disse fire trin.

Som det er beskrevet tidligere, og som det fremgår af punkt (1) ovenfor, er det Erik Hansens 1992-udgave af Mallings bog som vi ordbogificerer. Vi har haft denne version til rådighed elektronisk, og det sparer os for en del trin i omdannelsen af læsebogen til ordbog. Det er i øvrigt samme version Jacobsen (2010) har haft som grundlag for sin beskrivelse af ortografien i Malling (1777), og han borger for nøjagtigheden med henvisning til at ”stikprøvevise sammenligninger

mellem Erik Hansens udgave og originalen næsten ingen uoverensstemmelser [har] bragt for dagen" (Jacobsen 2010:279).[5] Han konkluderer sluttelig "at den maskinlæsbare version udgør et absolut troværdigt og retvisende grundlag for en beskrivelse af ortografien i *Malling 1777* og dermed for '1775-retskrivningen'" (ibid.).

5.1 Automatisk analyse

Den automatiske analyse foretages af det omtalte program *TekstTilRegneark*, som er skrevet i programmeringssproget Perl.

Programmet trækker allerførst alle ord ud af bogen sammen med deres kontekst. Det finder m.a.o. alle konkordanslinjer fra bogen set som et korpus. Fx forekommer "Aasyn" to gange: "... for den Alvidendes Aasyn. Han holdt det og ..." og "... Bebreidelser i hans Aasyn. Sterkodder var og ...".

Det indlæser også den seneste udgave af Retskrivningsordbogen (2012) i et format kaldet *fuldformslisten*. Dette format er designet til at blive processeret af computerprogrammer.. Imidlertid indeholder Dansk Sprognævns fuldformsliste[6] ikke alle former, og det giver os ekstra arbejde i korrekturfasen af ordbogificeringen.

TekstTilRegneark tager nu alle ord i Malling (1777) og prøver på at finde matchende ord i RO 2012 idet det tager højde for en masse systematiske ændringer i retskrivningen. Fx vil det matche *x*, *th* og *ii* i Malling (1777) med hhv. *ks*, *t* og *i* i RO 2012. Programmet ved også at substantiver (foruden proprier) blev stavet med stort hos Malling.

[5] I ordbogificeringsprocessen tager vi naturligvis højde for de få uoverensstemmelser Jacobsen (2010) har fundet.

[6] Retskrivningsordbogen (2012) indeholder en stor mængde fuldformer i det underliggende XML-format. Disse vises ikke i ordbogsopslag, men de er tilgængelige for programmer som bruger XML-filen. Fuldformerne mangler typisk hvis man ikke kan være sikker på at de bruges i praksis. Fx bruges adjektivernes komparativ- og superlativformer ikke i praksis for alle adjektiver, så for ikke at overgenerere, altså generere hypotetiske former som ikke bruges i virkeligheden, indeholder fuldformslisten kun meget få af disse. Det betyder i praksis at Malling bruger ord som den dag i dag er meget almindelige, men som ikke findes i RO 2012, fx *behageligere* og *haardest/hårdest*.

Det vil derfor ikke matche *væbner* i Malling (1777) med substantivet *væbner* i RO, men kun med præsensformen af verbet *væbne*. I mange tilfælde vil der være to eller flere matchende former, og de opremses så alle.

Resultatet er et regneark med ord fra Malling (1777) i den første kolonne, så de matchende ord fra RO 2012, og dernæst alle konkordanslinjerne:

	A	B	C	D
1	**Ord**	**Muligheder**	**Korpus**	**Svar**
3076			pital til stedse at underholde 14 gamle Almisselemmer, og en anden til et bestandigt Sti	
3077	**Almue**			
3078		(1) almue, sb/fk, sg/ubest. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.		
3079			l det hellige Land. Han lod den jydske Almue kalde sammen i Viborg, for at tilkie	l
3080			og unyttige Klager, som den kortsynede Almue gierne har tilrede, og som Mængden o	l
3081			som forsyner den og en Deel af Sognets Almue med Muur- og Tagsteen.	l
3082		Fremgik kønnet mindst én gang?		ja/nej
3083	***Almuen**			
3084		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.		
3085			lk, der vare afsendte længe i Forveien. Almuen blev glad, da de saae deres egen Le	l
3086	**Almuen**			
3087		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.		
3088			megen Anseelse havde han vundet blandt Almuen, fornemmelig i Trøndelagen, hvor al	l
3089			or Sverres Sønnesøn. Baade de Store og Almuen ynde ham, og enhver vil stræbe at f	l
3090			rfor den catholske Religion, og oprørde Almuen. Christian den Tredie understyttede	l
3091			inandens Blod; thi traadde han frem for Almuen, og raabde til dem: "at han ikke ha	l
3092			stillede sig ved hans Side, og roligede Almuen; og for at være vis paa, at ham ing	l
3093			som ikke overalt ere almindelige blandt Almuen, allermindst i saadanne Egne, som l	l
3094			nart han fik Kundskab derom, reisde han Almuen i Egnen, drog ned i Jemteland, og d	l
3095			I Aaret 1748 da der blandt Almuen i Nedre-Rommerige var Mangel paa Sæ	l
3096			arligen trykkes, og frit uddeles blandt Almuen. Af disse 7 Actier bleve 2 bestemte	l
3097			lde have indført den blandt Almuen; men Almuen var endnu for vild og for hengiven	l

Figur 2: Korrekturregnearket genereret af computerprogrammet. "*" betyder at ordet forekommer i en kontekst hvor man ikke kan udlede noget om ordklassen af det store begyndelsesbogstav (typisk fordi ordet står efter et punktum eller et kolon eller først i et nyt afsnit. Eksempelvis står den første forekomst af ordet *Almuen* ovenfor med * fordi det forekommer efter et punktum. De andre forekomster er uden * fordi de forekommer midt i en sætning, og her skyldes det store *A* utvetydigt ordklassen (sb.) og ikke placeringen i teksten).

5.2 Korrektur

Opgaven er nu at gå hele regnearket igennem (og det er på over 164.000 linjer) for at rette fejl og tilføje manglende information.[7]

I eksemplet herunder blev der ikke fundet noget match for *Almisselemmer* i RO 2012, så detaljerne for dette ord skal indtastes manuelt. Derudover var en af forekomsterne af *Anker* et proprium. Hvis en ordform mangler fra fuldformslisten, vil programmet enten ikke finde noget match (som *Almisselemmer*) eller gætte forkert.

[7] Vi får til denne opgave glimrende hjælp af studentermedhjælper på Dansk Sprognævn Thrine Victoria Jarnot Meline.

	A	B	C	D	E	F	G
1	**Ord**	**Muligheder**	**Korpus**	**Svar**	**RO-opslags**	**OrdK**	**Bøjning**
2	**Almisselemmer**						
3		Intet fundet i RO – skriv selv hvad det er:					
4			pital til stedse at underholde 14 gamle Almisselemmer, og en anden til et bestandigt Sti		Almisselem	sb.	pl., ubest.
5	***Almuen**						
6		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.					
7			lk, der vare afsendte længe i Forveien. Almuen blev glad, da de saae deres egen Le	1			
8	**Almuen**						
9		(1) almue, sb/fk, sg/best. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.					
10			megen Anseelse havde han vundet blandt Almuen, fornemmelig i Trøndelagen, hvor al	1			
11			or Sverres Sønnesøn. Baade de Store og Almuen ynde ham, og enhver vil stræbe at f	1			
12			rfor den catholske Religion, og oprørde Almuen. Christian den Tredie understyttede	1			
13			inandens Blod; thi traadde han frem for Almuen, og raabde til dem: "at han ikke ha	1			
14			stillede sig ved hans Side, og roligede Almuen; og for at være vis paa, at ham ing	1			
15	**Anker**						
16		Flere match fundet i RO – skriv det rigtige svar på hver linje:					
17		(1) anker, sb/itk, sg/ubest. (2) anke, sb/fk, pl/ubest. Hvis det er noget andet, så brug et nyt tal og udfyld felterne ved første brug.					
18			erk, vare Jens Koefod, og Præsten Povel Anker. Da disse Mænd havde besluttet at af	3		Prop.	
19			rderende Flode maatte lette eller kappe Anker, og gaae bort.	1			
20			sig og Mandskabet. Dette var: at kappe Anker, og drive paa Land; men skeede det,	1			
21			l Isen brød op i Beltet, da han lettede Anker, og førde sine Skibe lykkelig til Ki	1			
22			ind til Torrekov i Skaane, kastede sit Anker, og lod sig sætte i Land. Han tog ik	1			
23			Juul førde sig det til Nytte, lettede Anker, og foreenede sig med den hollandske	1			
24			de havde indtaget Fangerne, lettede de Anker, for at gaae til Seils igien; men de	1			
25			d der kunde møde. Tordenskiold lettede Anker, og forføiede sig med første føielig	1			
26			foer han tilbage til sit Skib, lettede Anker, saasnart Dagen oprøede, satte Seil t	1			

Figur 3: Korrekturregnearket med rettelser og tilføjelser.

Vi er på nuværende tidspunkt kommet et godt stykke gennem bogstavet A, og vi håber på at blive færdige med korrekturen inden udgangen af 2021.

En udfordring er kodningen af den grammatiske opmærkning. Den nuværende model er baseret på RO 2012, se eksempelvis *sb/itk*, *sg/ubest* i figur 3. Dette er nemt at læse, men svært at skrive da man skal huske rækkefølgen – at det fx skal være *sg/ubest* og ikke *ubest/sg*. Vi overvejer derfor at bruge et andet system som fx de meget kompakte kodninger fra PAROLE-projektet (jf. https://korpus.dsl.dk/clarin/corpus-doc/parole-doc/paroledoc_en.pdf). Uanset kodningen er en foreløbig konklusion dog at korrekturlæseren skal have adgang til at generere korrekturordbogen (se afsnit 5.3). Der er nemlig mange småfejl som kan misforstås af et computerprogram, og disse fanges ofte først når man læser den genererede korrekturordbog. Man kan så gå tilbage til regnearket og rette fejlene dér.

Et andet konkret eksempel på en udfordring i forbindelse med kodningen er ordklassebestemmelsen af participierne. Skal eksempelvis *adspredte, afbrudt/afbrudte, afdeelte, afvante* og *anseet/anseete* (fremhævet) i følgende tekstbidder hos Malling klassificeres som verber eller adjektiver?:

(a) ”Og faae sine Jorder, som paa meer end 90 Steder vare **adspredte**, samlede omkring sin Præstegaard”
(b) ”Gaardens Marker […] ere alle hver for sig **afdeelte** og indhegnede”
(c) ”For at see unge Pigebørn **afvante** fra Lediggang, og opdragne til Arbeide, […]”; ”Hamborgerne […] bleve nu **afvante** fra en saadan Misbrug”
(d) ”en Mand, som var **anseet** for den største blandt den Tids berømte”; ”Men saadanne Reiser vare i de Tider **anseete** for sande og vigtige Religions-Øvelser”
(e) ”satte han i en Hast en **afbrudt** Green fast paa sit Glavind”, ”slog den afbrudte Stump ud af Hielmen”, ”blev deres Brevvexling i nogle Dage **afbrudt**”.

Ordklassebestemmelsen af participierne repræsenterer et velkendt problem for ordbogsredaktioner. RO 2012 følger ikke helt sit eget princip om at participier ”normalt ikke [er] opført som selvstændige opslagsord”, men ”dog [er] medtaget som selvstændige adjektiver hvis deres betydning eller dannelsesmåde afviger fra de tilsvarende verber, fx *frossen, henrykt, sleben, spændende*” (afsnittet *Hvilke opslagsord?* i *Vejledning til indhold* i Retskrivningsordbogen https://roplus.dk/#indhold/5/). Man kan altså således finde ”participialadjektiver der hverken afviger mht. betydning eller dannelsesmåde” som fx *bekymret* (Schack 2018:226-227). Schack (2018:228) foreslår at man i moderne dansk benytter bøjningskriteriet (og dermed betydningskriteriet) for at afgøre participiernes ordklasse: Participier der efter *være* kongruerer med subjektet, bør klassificeres som adjektiver – og participier der bøjes efter *være*, har egenskabstilskrivende (adjektivisk) betydning. Det kriterium kan vi ikke anvende i kodningen af participierne hos Malling eftersom alle participier – både i attributiv og prædikativ stilling – kongruerer med subjektet. Desuden vil det i nogle tilfælde være vanskeligt at evaluere betydningen af participierne da den ofte ikke fremgår klart nok af konteksten.

Når ordstoffet i Malling (1777) matches op mod RO 2012, vil vi således nemt komme til uforvarende at trække moderne semantik

eller simpelthen en nutidig inkonsekvent ordklasseinddeling ned over 1777-dansk. Som en foreløbig løsning opmærker vi alt der kan analyseres som et participium, som sådan og vil så tage samlet stilling til participierne når korrekturen af den grammatiske opmærkning er færdig.

5.3 Generering af korrekturordbog

Når regnearket er blevet korrekturlæst, genererer et andet computerprogram (*RegnearkTilOrdbog*) en liste over alle opslagsord og de benyttede bøjningsformer, fx:

Almisselem *sb*: –, –, **Almisselemmer** (1), –; *genitiv*: –, –, –, –

almue *sb/fk*: **Almue** (3), **Almuen** (12), –, –; *genitiv*: –, –, –, –

anordne *vb; aktiv*: **anordne** (1), –, –, **anordnede** (1), –; *participier*: –, **anordnet** (1), –, –, –; *passiv*: –, –, –, –; *optativ*: –

anordning *sb/fk*: **Anordning** (5), **Anordningen** (1), **Anordninger** (7), –; *genitiv*: –, –, –, –

anpart *sb/fk*: **Anpart** (2), –, –, –; *genitiv*: –, –, –, –

anprise *vb; aktiv*: –, –, –, **anpriisde** (2) / **anprisede** (1), –; *participier*: –, –, –, –, –; *passiv*: –, –, –, –; *optativ*: –

Første linje skal læses således at *Almisselem* kun forekommer én gang i ubestemt pluralis og slet ikke i andre former. Tredje linje fortæller os at *anordne* kun forekommer i infinitiv, præteritum og som perfektum participium.

Ganske ofte vil fejl i regnearket vise sig tydeligt i dette format. Fx skulle der i ovenstående liste have stået *almisselem* i stedet for *Almisselem* da første ord på hver linje i korrekturordbogen er den moderne RO 2012-form (og hvis ordet ikke bruges i dag, laver vi en hypotetisk moderne form). Det er så muligt at gå tilbage til trin 2, rette fejlen(e) og generere korrekturordbogen på ny.

RegnearkTilOrdbog-programmet (som også er skrevet i programmeringssproget Perl) er ganske simpelt. Det kender for hver ordklasse de forventede former og outputter dem hvis de står i regnerarket. Fx finder det for *Almisselem* først ud af at det drejer sig om et substantiv. Så leder det efter forekomster af *sg/ubest/ikke-gen*. Eftersom der ingen er, outputter programmet en tankestreg i stedet. Det samme sker for *sg/best/ikke-gen*, men da det kommer til *pl/ubest/ikke-gen*, finder det én forekomst, og denne udskrives sammen med antallet af forekomster – og så fremdeles. Hvis en uventet form forekommer, producerer det en fejlmeddelelse.

5.4 Præsentation af den færdige ordbog

Når alt ser ud til at være i orden, kan vi generere en ordbog i et læsevenligt format:

Almisselem *sb*: *flertal*: *ubest*. Almisselemmer (1)

Almue *sb/fk*: *ental*: *ubest*. Almue (3), *best*. Almuen (12)

Ager *sb/fk*: *ental*: *ubest*. Ager (9), *best*. Ageren (2); *flertal*: *ubest*. Agre (3), *best*. Agrene (2)

Advarsel *sb/fk*: *ental*: *ubest*. Advarsel (2); *flertal*: *ubest*. Advarseler (1)

afgiøre *vb*: *aktiv*: *inf*. afgiøre (4), *præt*. afgiorde (1); *passiv*: inf. afgiøres (2)

Anker *sb/itk*: *ental*: *ubest*. Anker (9), *gen*. Ankers (1)

anprise *vb*: *aktiv*: *præt*. anpriisde (2) / anprisede (1)

Vi mangler stadig at undersøge hvordan vi eksporterer vores data til RO^{hist} på den bedst tænkelige måde. Ganske vist har vi allerede skabt de direkte forbindelser (links) til RO 2012, men dette skal tilføjes til den underliggende relationelle RO^{hist}-database (i MySQL-format), og vi skal også beslutte hvad brugerne skal se hvis de klikker på et givent ordlink. Skal linket føre brugeren til vores genererede ordbog eller til alle konkordanserne fra bogen, eller bør linket i stedet føre til de indskannede sider fra originalen (eller fra 1992-udgaven)?

Som det fremgår af ordlisten ovenfor, findes eksempelvis *Almisselem* og *Anker* ikke i hhv. singularis og pluralis. Vi kan derfor principielt ikke vide om Malling ville have accepteret at bruge *Almisselem* i singularis, endsige om han ville mene at pluralisformen af *Anker* skulle være *Ankre* eller *Ankere*. I præsentationen af den færdige ordbog vil vi derfor finde en måde hvorpå det fremgår helt tydeligt hvilke former man finder hos Malling, og hvilke former vi har genereret som fx *Almisselem*.

6. Status og perspektiver

Set fra RO^{hist}-projektets side er det et uomtvisteligt gode at få Malling (1777) med på RO^{hist}-siden. Der har fra RO^{hist}-projektets begyndelse været et ønske om at indlemme *Store og gode Handlinger* på siden i et eller andet format, og som beskrevet hører den naturligt hjemme der. Der er imidlertid stadig et stykke vej før man vil kunne slå op i ordbogsversionen af *Store og gode Handlinger* via RO^{hist}-siden. Som det vil være fremgået af afsnit 5, er den anvendte bottom up-ordbogificeringsmetode møjsommelig, og regnearket som er genereret i den automatiske analyse, er kun korrekturlæst indtil slutningen af bogstavet *A*. Vi regner med at kunne tilføje hele bogen som ordbog til RO^{hist}-siden i løbet af 2022.

Der er dog mange udfordringer forbundet med ordbogificeringen af en prosatekst da det resulterer i en på mange måder atypisk ordbog: (1) Inkonsekvenser i stavningen af enkelte ord står skærende skarpt frem, og vi kan ikke i alle tilfælde slutte hvilken form der var Mallings foretrukne. Når ordbogen er færdig, vil vi undersøge omfanget af variation og forsøge at afgøre om variantformerne i visse tilfælde var tilsigtede. (2) Relativt almindelige ord mangler. Fx forekommer *agern* og *and* ikke i *Store og gode Handlinger*. Det skyldes vel igen ikke et bevidst valg, men Malling har simpelthen ikke haft brug for disse ord. (3) Omvendt forekommer enkelte ord der var/er sjældne i både datidens og nutidens almensprog, relativt set for hyppigt som det altid vil være tilfældet i en tekst af den længde. Det drejer sig især om proprier og sammensatte ord. (4) Mange ord forekommer kun i enkelte bøjningsformer. Mange substantiver forekommer fx

kun i pluralis, mange verber kun som participium, osv. Det gør det vanskeligt at præsentere data i ordbogsformat, og ved jævnførelsen med de øvrige ordbøger i RO^{hist} bliver vi nødt til at operere med en hypotetisk opslagsform.

Udenfor selve RO^{hist}-projektets arbejde med Mallings bog og de fordele det vil give at kunne slå op i Malling (1777) fra RO^{hist}-siden, avler ordbogificeringen flere forskellige perspektiver. Først og fremmest vil vi i forbindelse med evalueringen af projektet vurdere om resultatet har været anstrengelserne værd. I bekræftende fald kan man overveje om den bottom up-metode vi har anvendt, vil kunne fungere som model for ordbogificering og/eller sproglig analyse af andre (ældre) tekster. Interessant kunne det eksempelvis være at underkaste Christian III's bibel (1550) og *Psalmebog til Kirke og Huus-Andagt* (1856) lignende analyser. Sidstnævnte kunne tilmed være relevant i en RO^{hist}-sammenhæng eftersom den indgik som den ene del af indholdsdirektivet for 1865-retskrivningsnormen (sammen med Molbechs *Dansk Ordbog* (1833/1859)) (Jacobsen 2010, bind 1: 93-95). I modsat fald, dvs. hvis ordbogificeringen ikke fører til større indsigter om Mallings retskrivning end dem man finder i Jacobsen (2010), er udbyttet måske ikke stort nok.

7. Afsluttende bemærkninger

Med denne artikel har vi vist at det er mere afklaret end i RO^{hist}-projektets første år hvordan vi vil gengive Mallings bog på RO^{hist}-hjemmesiden. Vi ønsker at *Store og gode Handlinger* skal indgå på samme vilkår som de øvrige retskrivningsindholdsdirektiver på siden. De er nu engang alle ortografiske metatekster, dvs. retskrivningsordbøger, og dermed må også Mallings bog fremstå i en ordbogsversion. Vi har i denne artikel beskrevet vores arbejde med at ordbogificere *Store og gode Handlinger*, herunder nogle af de udfordringer der er forbundet med at gøre en ordbog ud af 1700-talsprosa. Vi har gjort rede for den anvendte bottom up-metode som vi håber kan være til inspiration for arbejdet med andre (ældre) tekster uanset om de har fungeret som ortografiske rettesnore eller er sprogligt interessante af andre grunde.

Litteratur

Diderichsen, Philip, Anna Sofie Hartling, Anne Kjærgaard og Anna Kristiansen (2015) Retskrivningsordbøger gennem historien – følg retskrivningens udvikling ord for ord på http://rohist.dsn.dk. Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (red.). *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2014*. Århus: Aarhus Universitet:117-126.

Gregersen, Frans (1984) Skriftsprogenes formelle udvikling på baggrund af øget læse- og skrivefærdighed og udvidet produktion af læsestof. *De nordiske skriftspråkenes utvikling på 1800-tallet [1]. Skolens og lese- og skriveferdighetens betydning for de nordiske skriftspråkenes utvikling på 1800-tallet. Rapport fra et symposium på Sundvollen 16.-19. november 1983*. Oslo: Nordisk språksekretariats rapporter 4:166-194.

Hansen, Erik (1992) Efterskrift. *Store & gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere samlede ved Ole Malling*. Udgivet af Erik Hansen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal:567-589.

Jacobsen, Henrik Galberg (2010) *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005*. Bd. 1 og 2. Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Jacobsen, Henrik Galberg (2006) RO 1777. Om retskrivningen i Ove Mallings *Store og gode Handlinger* – den første danske retskrivningsordbog. Anita Ågerup Jervelund, Marianne Rathje og Jørgen Schack (red.). *Vi skriver dig til. Festskrift til Vibeke Sandersen i anledning af 70-års-dagen*. Dansk Sprognævns skrifter 36. København: Dansk Sprognævn:35-57.

Karker, Allan (1993) *Dansk i tusind år. Et omrids af sprogets historie.* Modersmål-Selskabets Årbog 1993. København: C. A. Reitzel. [S. 213ff +238]

Sandersen, Vibeke (2003) *"Jeg skriver dig til for at lade dig vide". Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50*. Bd. 1 og 2. København: C.A. Reitzel. [Bd.1, s. 94, 188]

Schack, Jørgen (2018) Perfektum participium og ordklassen adjektiver. *Nordiske Studier i Leksikografi* 14. Nordisk Forening for Leksikografi:222-229.

Skautrup, Peter (1944-1968) *Det danske sprogs historie*. Bd. 1-4. [bd.3 s. 173-180].

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Resumé:

Kasus og sætningsled i middeldansk

Lars Heltoft
Københavns Universitet

Allerede i 1200-tallet er der stor forskel mellem kasussystemet i østdansk (med bevaret firkasussystem) og kasussystemet i vestdansk der fra ca. 1300 kun findes i de personlige pronomener, i Jyske lov allerede fra tekstens vedtagelse i 1241. I udtrykket ligner systemet i Jyske Lov til forveksling det 20. århundredes system (bortset fra enkelte reduktioner som *ither* > *jer*, *hanum* > *ham*). Selv i nyere og helt nye beskrivelser opfattes systemet som identisk med det moderne, men dette følger af en fiksering på udtrykssiden. Ser man på indholdssiden, kan man påvise store typologiske forskelle.

Kasussystemet i middeldansk angiver semantiske roller, det moderne system angiver kun forskellen på groft sagt subjekt og ikke-subjekt. Det fremgår af den udbredte brug helt frem til slutningen af ældre nydansk af såkaldte upersonlige konstruktioner, med argument 1 (A1) i oblik form, argument 2 (A2) (hvis der er noget) i nominativ. Jesus siger på middeldansk *mik a1 thyrster* 'mig tørster' for yngre *jeg tørster*; det hedder *thæm a1 æver um sannend* 'dem tvivler om sandhed' (dvs. 'de er i tvivl om hvad sandheden er'). Med argument 2:

ok thær	te-th-es	thæm $_{A1}$	stiarne-n $_{A2}$
og der	vise-PRT-MEDIUM	3$_{PL.OBL}$	stjerne-$_{DEF}$

i gen, æfter at hun borte var
igen, efter at den borte var
(VejlPilgr 220, 12)

'Og der viste stjernen sig for dem igen, efter at den havde været borte'

Der er ingen semantiske agentroller mulige i denne konstruktionstype. A1 i oblik form kan ikke betegne agent eller patient, men angiver et inaktivt argument; A2 (der står i nominativ hvis muligt) betegner en ekstern faktor i bred forstand. I transitive konstruktioner kan nominativisk A1 betegne agent, og A2 i oblik form patient. Kasusformerne er således polyseme, de henviser til de styrende verbalstammer og entydiggøres først i konstruktion, alt efter verbets valens. Det kaldes indeksikalsk kasus, i modsætning til symbolsk kasus, som moderne dansk har.

Dette er en helt anden tilgang end den generative grammatiks forsøg på at reducere oblikke A1 til oblikke subjekter. Jeg kan næppe nå at gennemgå de anvendte test (Sigurðsson 1989, Hrafnbjargarson 2003, Barðdal 2000, 2001, Barðdal og Eyþórsson (fx 2003, 2018)), men de er enten empirisk forkerte (sideordningskonstruktion og refleksiv reference) eller cirkulære (raising-konstruktioner og PRO-konstruktioner).

Litteratur

Barðdal, Jóhanna (2000) Oblique Subjects in Old Scandinavian. *NOWELE: North-Western European Language Evolution* 37:25-51.

Barðdal, Jóhanna (2001) The perplexity of Dat-Nom verbs in Icelandic. *Nordic Journal of Linguistics* 24:47-70.

Barðdal, Jóhanna & Þórhallur Eyþórsson (2003) The change that never happened: the story of oblique subjects. *Journal of Linguistics* 39:439-472.

Barðdal, Jóhanna & Þórhallur Eyþórsson (2018) What is a subject: The nature and validity of subject tests. Jóhanna Barðdal, Na'ama Pat-El & Stephen Mark Carey (red.). *Non-Canonically Case-Marked Subjects. The Reykjavík-Eyjafjallajökull papers*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company:257-273.

Heltoft, Lars, Submitted (2020a) The semantic reorganisation of case paradigms and word order paradigms in the history of Danish. Gabriele Diewald & Katja Politt (red.). *Paradigms regained: Theoretical and empirical argument for the reassessment of the notion of paradigm*. LSP series: Empirically Oriented Theoretical Morphology and Syntax. SLE Societas Linguistica Europea, Leipzig, August 2019.

Heltoft, Lars, Submitted (2020b) The typology of Old Norse revisited – The case of Middle Danish. *NOWELE* 2021. 29 s.

Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (2003) Ikke-nominative subjekter i det danske sprogs historie. Peter Widell & Mette Kunøe (red.) *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Department of Nordic Language and Literature: Aarhus University:188-197.

Sigurðsson, Halldór Ármann (1989) *Verbal Syntax and Case in Icelandic in a Comparative GB* Approach. Lund: Department of Scandinavian Languages. University of Lund.

Ud over i referencerne Heltoft (2020a) og (2020b) behandles emnet i Lars Heltoft (2021): From indexical to symbolic case in Danish – A content analysis. Udkommer i *Acta Linguistica Hafniensia* 53(2), 2021.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

H.C. Ørsted som leverandør til dansk sprogteknologi

Peter Juel Henrichsen
Dansk Sprognævn

1. Indledning

Hans Christian Ørsted opdagede elektromagnetismen for 201 år siden, og i jubilæumsåret sidste år blev han fejret på alle de måder den moderne medieverden kan gøre det.

Nu var elektromagnetismen, ifølge videnskabshistorikerne, formentlig blevet opdaget alligevel nogle få år senere (af Faraday, Joseph Henry eller en anden samtidig fysiker). Opdagelsens mulighed lå i tiden, eller ligefrem dens nødvendighed. Man kan derfor mene at vi gør Ørsted uret hvis vi i fejringen af hans geni fokuserer for skarpt på lykketræffet i auditoriet d. 21/4 1820; så her vil vi i stedet hylde den kreative lingvist og terminolog. Ørsted var den udadvendte tænker, han ville dele sin naturforståelse med så mange som muligt. Som Niels Bohr 100 år senere var han overbevist om at vanebundent sprog er en barriere mod ny forståelse af naturfænomener, og derfor arbejdede han systematisk med at forny det danske ordforråd inden for æstetik, naturvidenskab og filosofi så centrale begreber kunne få nye betegnelser fri for forældede konnotationer. "Næsten alle Videnskaber ere i de senere Tider blevne berigede ved nye Opdagelser, nye Tanker og Tankevendinger, hvortil Romersproget intet Udtryk har", skrev han i 1837 (Nielsen 1981 I:4). De nye ord skulle dannes af dansk morfologisk materiale, meget gerne med indlån fra tidligere sprogstadier og fra de øvrige skandinaviske sprog inklusive islandsk. Listen over Ørsteds nyord tæller mindst 3274 lemmaer (ikke kun

2000, som det ofte hævdes).[1] Nogle har slået rod og bruges stadig i dag (fx LYSGIVER, HÆMVÆRK), andre blev glemt, men er siden blevet genopfundet, og somme tider i nye betydninger (LUFTFART, ALRUM), atter andre findes nu kun som fossiler (JÆVNSTRØG, MUNDTRO). Ørsteds nyord er smukke at læse og gode at tage i munden, alt for værdifulde til at gå i glemmebogen.

2. Glemte ord som ressource for nutidens sprogfolk

Hvem har brug for ord der er morfologisk velformede, ontologisk velbegrundede, men aktuelt har ukendt betydning? I sprogteknologien benævnes sådanne ord 'out of vocabulary' (OOV), og de spiller en stor rolle i aftestning af sprogværktøj af forskellige typer.

- Stavekontrollen skal kunne analysere ukendte komposita som er regelmæssigt dannet og bøjet,
- PoS-taggeren skal kunne genkende og isolere affikser og andre morfologiske komponenter,
- talegenkenderen skal rekonstruere et fonologisk muligt ord ud fra slørede akustiske observationer,
- syntesestemmen skal læse fornuftigt hen over et ukendt ord uden at bryde tekstens sammenhæng,
- den virtuelle assistent skal kunne udlede en sandsynlig betydning af nydannede ord og vendinger.

De fleste applikationer har en orddatabase indbygget som dækker en stor del af det danske ordforråd, men som alle leksikografer ved, kan ingen ordbog blive komplet – alene fordi sprogsamfundet ikke er homogent. Visse ordgrupper vil være stort set ukendt uden for bestemte kredse af sprogbrugere, fx fagord, navne, ungdommens ord, samt ord på vej på pension. I modsætning til en klassisk ordbog kan en sprogteknologisk applikation ofte gøre noget fornuftigt med ord den ikke genkender, især når de er dannet morfologisk regelmæssigt og bøjet analogt med velkendte ord (fx komposita som *børnefjeder*,

[1] Tallet er endda væsentligt højere hvis man medregner de ordforslag som HCØ diskuterer, men uden at anvende uden for diskussionen selv. Ørsteds nyord (registreret i Nielsen 1981) skrives med KAPITÆLER i denne artikel. Alle andre nyord, heriblandt forfatterens egne, skrives i *snedfont*.

avlskrage, *nanochok*, *henvalgte*). Sværere bliver det når ordene består af en blanding af kendte og ukendte morfemer, fx fremmedsproglige indlån, for så bliver selve analysens mulighed usikker. Hvilke kriterier skal ord som *venkata*, *vefa* og *valton* klassificeres efter? Er de overhovedet ord?[2]

Heldigvis ønsker de fleste sprogbrugere at blive forstået, så de fleste nydannede ord har en struktur der kan afkodes systematisk. Derfor bliver nye sprogværktøjer især testet af mod OOV-ord der er dannet morfologisk og fonotaktisk regelmæssigt. Et OOV-materiale til afprøvningsbrug kan man skaffe på flere forskellige måder. I den interviewundersøgelse som Dansk Sprognævn gennemførte i 2017-19 (Kirchmeier et al 2019) blev tre indsamlingsmetoder nævnt: ad hoc (dvs. uden formelt princip), kopiering fra uafhængige kilder, samt automatisk genererede nonsensord. Lad os undersøge dem enkeltvis.

Det mest benyttede princip er tilsyneladende slet intet. Mange sprogteknologiske applikationer sendes til marked kun testet på OOV-ord der, groft sagt, er rystet ud af ærmet uden opmærksomhed om sproglig dækning og systematik. Det er en risikabel metode. Man kan næppe forudse hvordan ens applikation vil klare sig på ukendt input ved selv at simulere det ukendte. Flere firmaer peger da også på dette catch, men nævner samtidig at den typiske kravspecifikation ikke går i detaljer om afprøvningsmetoder og -materialer.

Disse eksempler blev stillet til rådighed af et dansk firma:

- to nye *flumser*
- jeg *blasper* jævnligt
- fem *gryvsomme* forslag
- hun blev *dylingvis* fyret

- to nye *peberkjoler*
- jeg *overspadserer* jævnligt
- fem *makreltrætte* forslag
- hun blev *køligvis* fyret

[2] *Venkata*, *Vefa* og *Valton* er alle godkendte drengenavne i Danmark per oktober 2020.

De første fire OOV-ord er ukendte morfemer mens de sidste fire er ukendte sammensætninger. Bemærk hvordan de ikke-analyserbare ord i første serie virker morfologisk flertydige i sig selv, men entydige i en syntaktisk kontekst. Dette firma var opmærksomme på at generere OOV-ord efter flere forskellige orddannelsesregler for at sikre bredden i afprøvningen. De indrømmede dog samtidig at OOV-materialer lavet ad hoc er tilbøjelige give et for optimistisk testresultat fordi man, bevidst eller ubevidst, kommer til at vælge ordformer som ens applikation er godt forberedt på.

En mere principfast afprøvning satser i stedet på uafhængige ordkilder. Et andet firma anvendte fx Ikeas produktnavne ved aftestning af dansk taleteknologi: *vardagen, boholmen, edsvik* osv. Her er ulempen at eksterne ordsamlinger i reglen er dannet ud fra kriterier som fx æstetisk, humoristisk eller poetisk virkning, semantisk domæne (i Ikea's tilfælde: svenske stednavne) eller anden systematicitet som er irrelevant for en aftestning. Desuden vil eksterne ordkilder ofte være skævt fordelt over ordklasser. Flere danske firmaer bruger fx OOV-lister af varebetegnelser eller esoteriske fagord der næsten udelukkende består af substantiver. Et sidste problem, som Ikea-listen kan illustrere, er at eksterne ordkilder let kan medføre en uventet tendens i aftestningen (performance bias). Hvis man fx ønsker at afprøve Google's talegenkender, giver OOV-ord som *lardagen, hobolmen* og *ydsvik* et ganske realistisk indtryk af genkenderens duelighed i mødet med det ukendte ord. Prøver man derimod med *vardagen, boholmen* og *edsvik* – som fonetisk set er helt analoge – bliver man ikke bare genkendt med ekstremt høj sikkerhed, men prompte ekspederet videre til www.ikea.com.

I stedet for eksterne data kan man vælge at generere OOV-materialer med automatiske metoder. Det er ikke vanskeligt at lave ukendte danske ord med en algoritme der bygger på tilfældighed og samtidig anvender de almindelige regler for orddannelse. Mange statsansatte vil nikke genkendende til den slags ord. Når man logger på Statens IT-platform, får man af sikkerhedsgrunde et nonsensord sendt til sin mobiltelefon, som man derefter returnerer fra sin computer. Så er der givet håndslag. Disse kodeord er konstrueret så de ikke findes i eksisterende ordbøger, men dog (med lidt god vilje) kan udtales, dvs.

følger dansk fonotaks. Her er nogle eksempler på statslige kunstord[3] høstet i efteråret 2020: *takpus, isprop, svedsi, tyktap, sexypy* og – man blues næsten – *hunpik*. Naturligvis kan man tackle opgaven mere seriøst og generere OOV-materialer som dækker dansk orddannelse på en klogere måde, men så længe ordene er afledt af regler og principper som sprogingeniøren selv har formuleret, er der altid risiko for at afprøvningen giver falsk optimisme. Testen kan lykkes, men applikationen dør alligevel – i mødet med den virkelige verden.

For at samle op: Det ideelle OOV-materiale skal afsløre og belyse de fejl som sprogteknologiske værktøjer er særligt tilbøjelige til at begå ved mødet med ikke-leksikaliserede ord – altså give stof til djævelens advokat. På baggrund af samtaler med danske sprogingeniører (og egne erfaringer) kan vi opstille disse minimumskriterier for den gode OOV-liste. Eksemplerne i parentes er kun til illustration.

<u>Morfologisk diversitet</u>
- alle åbne ordklasser
- produktive og mindre produktive orddannelsesprincipper (*hestesang, kongegul, bagkikke*)
- regelmæssige og uregelmæssige bøjninger (*frahviskede, fraspurgte*)
- flertydig morfemstruktur (*træ-klam/træk-lam*)

<u>Udtalemæssig diversitet</u>
- lydrette og ikke-lydrette former (*limfilister, vejrbagage*)
- flertydig fordeling af hovedtryk (*selvhændigste, forudnævnelige*)
- flertydig selektion af vokalkvalitet, længde og stød (*smagslag, korside*)

<u>Sjældne former</u>
- komposita med ukendte morfemer (*lummekone, underhjure*)
- komposita med uventet fuge (*sekundsviser, månedkalender*)
- komposita fra mindre produktive orddannelsesregler (*læn-gereglidende, hanøl, halvfemsoste*)
- dvandvakomposita (*tyskindisk, blindstum*)
- monomorfemiske nonsensord (*slaf, gurba*)

[3] OOV-ord fra Statens-IT bliver, i sagens natur, kun brugt én gang. Derfor er der ingen sikkerhedsrisiko ved at dele dem efterfølgende (og more sig over dem).

Udvalg
- mindst 1000 lemmaer (flere er bedre)
- mange og varierede eksempler i hver kategori herover
- kun reelt ukendte ord, dvs. lemmaer uden forekomster selv i meget store tekstkorpora

I næste afsnit undersøger vi hvordan Ørsteds nyord ville klare sig som OOV-materiale.

3. Ørsteds nyord som OOV

Ørsteds ordliste er imponerende både i omfang og variation. Vi har lydefterlignende ord (KNALDLUFT, FORKNISTRE), billedskabende (ØRKENFØLELSE, HALESTJERNE), filosofiske (TANKEHARMONI, NATURTEMPEL), dramatiske (SANDHEDSMYRDEN, SEJRSPRAGT), politiske (MEDBORGERSIND, MAGTFULDKOMMENHED), psykologiske (NERVESTEMNING, SJÆLEANLÆG), poetiske (MILDTÅNDENDE, BEGEJSTRINGSLUE), muntre (ORDKRÆSEN, SLAGTERKRAFTIG) og også satirisk-spidse (TRANGHJERNET, KÆTTERSNUSER). Ørsted kunne være en kras debattør når han fandt grund til det. Men først og fremmest har vi naturligvis en stor mængde fagord, især kompositionelle dannelser, altså ord hvis betydning kan afledes systematisk af orddelene og deres rækkefølge i analogi med allerede eksisterende ord. Ordene *adfærd, velfærd, fremfærd*, osv. fandtes allerede og tillod Ørsted at danne det nye OMFÆRD. Eksisterende ord som *enstemmig, flerstemmig, samstemmig* tillader SELVSTEMMIG. Ind imellem bruger Ørsted de velkendte affikser så kreativt at det udfordrer deres almindelige betydning, UTANKE, ALHED, FORFULDKOMNING, eller ligefrem nærmer sig grænsen for sprogrigtighed. Et godt eksempel er forstavelsen mis- der bruges ekstremt produktivt: MISSTOR, MISMINDE, MISMÆLE – endda MISÆGTESKAB.

Den del af Ørsteds nyordsarbejde der har betydet mest for eftertiden, er utvivlsomt hans kemiske og fysiske nomenklatur. I nogle tilfælde har Ørsted forklaret de formelle orddannelsesregler bag fagtermerne (det gælder især for de kemiske termer, se Nielsen 1981 I:7-40), men iøvrigt er reglerne så indlysende at de kan afkodes af ordene selv. Bemærk hvor let det er at udfylde de tomme felter i tabel 1 herunder.

NATER	NATERÆSK	NATERÆR		
	KALKÆSK	KALKÆR		
	BARYTÆSK	BARYTÆR		
		STRONTINÆR		
	JERNÆSK		JERNILTE	
		YTTERÆR	YTTERILTE	
		CIRKONÆR	CIRKONILTE	
			PLATINILTE	
KVÆLSTOF				KVÆLSTOFTVEILTE
	TINÆSK			TINTVEILTE
			KVIKSØLVILTE	KVIKSØLVTVEILTE

Tabel 1. Grundtermer og sammensætninger – et lille udsnit af Ørsteds nye kemiske nomenklatur med gennemført kompositionel orddannelse.

Tabellen illustrerer hvordan Ørsted gør op med det han kalder "en hovedfejl ved den kemiske nomenklatur i alle skandinavisk-germanske sprog", nemlig det forhold at "navnene på de meste enkle legemer, af hvilke navnene på alle de øvrige enten måtte afledes eller sammensættes, allerede selv er sammensat af flere, og at disse er så ufuldkomment forbundet, at de mere synes at danne en definition end et ord." (oversat fra latin af N.Å. Nielsen; ib. I:9). I modsætning til Ørsteds systematiske betegnelser var de fleste traditionelle kemiske termer beskrivende og henviste til sanseindtryk, findesteder, praktiske anvendelser eller var på anden måde uden morfologisk relation til hinanden. Ørsteds termer danner let nye sammensætninger, såsom ilte-*X*, *X*-iltelig, *X*-iltning, *X*-iltet, *X*-brintet osv., hvor *X* vælges frit (ILTESYRE, LETILTELIG, SVOVLBRINTET) og rekursivt (SELENBRINTILTESYRE, FOSFORJERNSALT, ILTESALTSYRESALT). Han er altid opmærksom på at nye ord skal dannes efter kendte regler; de må ikke "stride mod Sprogets Natur, være korte og saa vidt muligt ikke være vanskelige at udtale", som han skriver i sin afhandling 'Sprogforædling. Regler for Orddannelseindledningen og didhørende Bemærkninger' (udg. posthumt; ib. I:65ff).

I sin nye rolle som OOV-materiale kan Ørsteds nyordssamling altså byde på en righoldig blanding af kendte og ukendte morfemer holdt sammen af et bredt udvalg af orddannelsesprincipper hvoraf

langt de fleste er helt traditionelle mens nogle nærmer sig grænserne for "Sprogets Natur". Ordsamlingen går fra de korteste former til de længste, fra ÆR og ÆSK til SELVFORFOLDIGHEDSANGIVER og METALBEARBEJDNINGSUDSTRÆKNING, og synes på enhver måde at opfylde kriterierne for det gode OOV-materiale.

For at lette databehandlingen har vi samlet Ørsteds nyordsmateriale i en database kaldet `HCOe_nyord.01` og gjort den tilgængelig for download (mere information sidst i artiklen).

Ørsteds nyord (`HCOe_nyord.01`)

Kvantiteter
- 3274 lemmaer
- 293 lemmaer forekommer i Retskrivningsordbogen og/eller Den Danske Ordbog (fx OPDRIFT, RUMFANG, BRAMFRI)
- distribution over åbne ordklasser:
  - appellativer: 2699 lemmaer (utrum: 2018, neutrum: 678, uden singularis: 3)
  - verber: 58 lemmaer
  - adjektiver: 506 lemmaer
  - adverbier: 10 lemmaer (MILLIONFOLD samt sammensætninger med -gængs/-vis/-strøms/-strøgs)
  - øvrige: 1 (HID- OG DID-TÆNKEN)

Varieret orddannelse
- monomorfemiske nydannelser (ILT, SVÆV, NATER)
- migration over ordklassegrænser (subst. ÆSK, verb. ÆSKNE, adj. ÆSKIG, ÆSKIGTSMAGENDE)
- regelmæssige komposita (TALLOV, RØDKÅLSVINÅND)
- regelmæssig affigering (TEELSE, UDELBAR, FORUDBETINGE)

Morfologiske udfordringer
- komposita med uventet fuge (SKIKKELSELØS, FAGSMAND, TUNGLØSELIG)
- komposita med lumske orddelinger (TANÆR, MINDSTILTELIG, ÆTSENDHED)
- dvandvakomposita (YDMYGFORNEM, FORSTANDIGSANSELIG)

Fonetiske udfordringer
- syllabisk flertydighed (AMMONÆSK, LERÆRAMALGAM)
- trykfordeling (GLYCINÆR, KULFORSVOVLBRINTET)
- vokalselektion (HULRETHED, FORVEJRET)

Som nævnt er mange af Ørsteds nyord stadig i brug i moderne dansk. Det eksakte antal er dog ikke let at afgøre da det afhænger kritisk af i alt fald to forhold: dels den ortografiske justering af leksemerne og dels deres semantiske forskydning. I databasen `HCOe_nyord.01` er der indført en lang række ortografiske normaliseringer (de oprindelige stavemåder er dog også bevaret). Først og fremmest er dobbelt-a erstattet med bolle-å overalt, og appellativer stavet med lille begyndelsesbogstav; derefter er der indført en lang række betydningsneutrale justeringer af de enkelte morfemer: jærn→jern, hem→hæm (fx HEMVÆRK→HÆMVÆRK), vexle→veksle, svovel→svovl osv. I dette arbejde har vi kunnet følge hovedprincipperne i Becker-Chrisensten (2021), især 2.3-2.6. Men hvor langt skal man fortsætte? Ørsted skriver fx både FOSFORBRINT og FOSFORBRINTE, VARMEMÅLING og VARMEMÅLNING. Skal de anses for ortografiske eller leksikalske varianter af det samme lemma? Hvad angår den semantiske forskydning er afgørbarhedsproblemet endnu større: I hvilken grad er et nyord der genfindes i fx Den Danske Ordbog, men i en ændret betydning, stadig 'det samme'?

Vi kan dog konstatere, selv med disse forbehold, at langt over 100 af Ørsteds nyord stadig lever i bedste velgående.

4. To demonstrationer

Her viser vi to små eksempler på sprogteknologisk brug af Ørsteds nyord som OOV-materiale, dels som input til PoS-tagging og dels til automatisk lydskrivning.

En PoS-tagger er det der i AI-terminologi hedder en *classifier*, en automat som læser et input (i dette tilfælde et ord eller en række af ord) og klassificerer hvert element i forhold til et forud givent udvalg af kategorier (ordklasse og flektion). PoS-taggeren kan være trænet til kun at kende hovedordklasserne (N, V, ADJ, ADV, PRON, PREP osv.), men som regel ønsker man en mere finkornet morfologisk analyse. Vi har udfordret tre af markedets bedste danske PoS-taggere

med forskellige former af adjektivet FLYGIG ('flygtig') og verbet at ENSTERSÆTTE ('isolere').

input til taggerne	**PoS-tagger A**	**PoS-tagger B**	**PoS-tagger C**
FLYGIG	N_INDEF_SING (?)	N_INDEF_SING (?)	ADJ_INDEF_SING (+)
en FLYGIG materie	ADJ_INDEF_SING (+)	ADJ (+)	N_INDEF_SING (−)
stofferne er FLYGIGE	ADV (−)	N_INDEF_SING (−)	N_DEF_PLUR (−)
materien er ikke FLYGIG	ADJ_INDEF_SING (+)	N_INDEF_SING (−)	ADJ_INDEF_SING (+)
alkohol er FLYGIGERE end vand	ADJ_COMP (+)	N_INDEF_PLUR (−)	ADJ_COMP (+)
ENSTERSÆTTE	N_INDEF_SING (?)	N_INDEF_SING (?)	N_INDEF_SING (?)
at ENSTERSÆTTE eleverne	V_INF (+)	V_INF (+)	V_INF (+)
man ENSTERSÆTTER eleverne	N_INDEF_SING (−)	V_IMP (−)	N_INDEF_SING (−)
man ENSTERSATTE eleverne	ADV (−)	V_IMP (−)	V_INF (−)
man har ENSTERSAT eleverne	V_PARTICIP_PAST (+)	V_PARTICIP_PAST (+)	V_PARTCIP_PAST (+)

Tabel 2. Ørsteds nyord FLYGIG og ENSTERSÆTTE (med og uden kontekst) analyseret for klasse og form af tre danske PoS-taggere. Analyserne er bedømt for korrekthed: (+) = korrekt, (?) = tvivlsom, (−) = ukorrekt. De tre taggere er præsenteret anonymt da formålet her er demonstration, ikke evaluering.

Alle tre PoS-taggere klarer sig bedre end *chance* (den tilfældige klassifikation), som det fremgår, men ingen klarer sig så godt som en menneskelig morfolog med samme udgangspunkt (jf. bedømmelserne i parentes). Vigtigere i denne sammenhæng er det dog at tabeldata af denne type kan bruges som et nyttigt redskab til videreudvikling af PoS-taggere. Man ser tydeligt i tabel 2 hvor taggerne A-C har deres stærke og svage sider.

Lydskrivning er en langt vanskeligere disciplin end PoS-tagging. En automatisk lydskrivningsalgoritme er, i AI-termer, ikke bare en classifier men en *transducer* (en afbildningsalgoritme). Hvor PoS-taggeren kan træffe sin beslutning ud fra relativt få træk af et sprog, skal lydskriveren kende hvert eneste morfem. En lydskriver vil ofte,

lige som den menneskelige transskriptør, stå med en lang række mulige fonetiske afbildninger af det samme ord. Dette gælder ganske særligt når ordet forekommer i en kontekst, fx i en sætning, fordi ordenes lydlige realisering varierer systematisk med deres syntaktiske og pragmatiske funktion. Lydskrivningsalgoritmens mål er altså ikke en korrekt lydskrift i snæver forstand, men derimod en fonetisk form som – realiseret af en god syntesestemme – vil virke upåfaldende i en given sammenhæng. For at bedømme en lydskrivers kvalitet bør man derfor kende et menneskes forventning. Vi har testet Dansk Sprognævns lydskrivningsalgoritme på nogle af Ørsteds mere drilske ord; til sammenligning har otte af Sprognævnets egne medarbejdere indtalt de samme ord, og optagelserne er derefter blevet transskriberet manuelt.

HCØ's nyord	**Informanters udtale (i udvalg)**	**Sprognævnets lydskriver**
FLUGLIT	[fl"u:lid] [fl"uglid] [fl"åglid]	[fl"u:lid]
SKELFUNDIG	[sg"ælfån?di] [sg"ælfåndi] [sgælf"ån?di]	[sg"ælfåndi]
LERÆRAMALGAM	[ler"æR?amalgAm] [l"eRæR?|amalga:?m] [l"eR|æR?|amalgAm?]	[l"æræR?amalga:?m]
TUNGSMELTELIGHED	[tåNsm"æl?d0liheÐ?] [t"åN?dsmæld0lihe:?Ð] [t"åN?smæld-liheÐ?]	[t"åNsmæl?d0liheÐ?]
CIRKONILTE	[siRkon"ild0] [siRk"o:?nild0] [s"iRkCnild0]	[siRkCn"ild0]
KULFORSVOVLBRINTET	[k"ålfCsv"Owlbrænd0Ð] [kålf"O:svOwlbrænd0Ð] [kålfCsvOwlbr"ænd0Ð]	[kulfCsv"Owlbræn?d0Ð]

Tabel 3. Otte DSN-medarbejderes udtale af udvalgte HCØ-nyord, manuelt transskriberet; de samme ord ifølge Sprognævnets automatiske lydskriver. Lydskriften er i dansk SAMPA (IPA-ækvivalent til sprogteknologiske anvendelser). Vi bruger ["] for hovedtryk; [?] for stød; [0] for schwa; [-] for assimileret schwa; [C] for fuldvokalen i 'komme'; [O] for fuldvokalen i 'borte'; [a:] for fuldvokalen i 'bane'; [|] for stavelsessegregering.

Som det ses i tabel 3, er Ørsteds ord ikke altid trivielle at udtale selv for trænede sprogfolk, også selv om ordene i overensstemmelse med Ørsteds egne principper er fuldkommen regelmæssigt dannede, både i form og betydning. Er man ikke bekendt med morfemet ÆR, vil skanderingen af LERÆRAMALGAM være fuld af flertydigheder som skal udredes før man kan træffe en beslutning om udtalen. En af informanterne var næsten 10 sekunder om at beslutte sig for udtalen af LER-ÆR-AMALGAM, og ingen klarede det hurtigere end 3 sekunder. Selve forsinkelsen af responsen er i sig selv værdifuld som måledata, fordi den sætter et tal på den mentale belastning. Forsinkelsesmålinger bliver ofte brugt i kognitionsforskning, dog mest til visuelle opgaver som ansigts- og billedgenkendelse. Ørsteds nyord, især de længere komposita, giver gode muligheder for at høste forsinkelsesdata i det lingvistiske domæne, med deres komplicerede miks af kendte og ukendte dele.

5. Til ære og værdighed

Sprognævnet mødte, som før nævnt, en lang række sprogteknologer i forbindelse med vores udredningsarbejde i 2017-19. En af de tilbagevendende kommentarer var at den afsluttende projektfase – der hvor man kvalitetssikrer sit produkt før levering – er dèn der oftest bliver forsømt. Man når kun en hastig afprøvning med ad hoc-data som ikke giver et realistisk indtryk af applikationens robusthed over for det uventede. Det kan hurtigt ende galt når applikationen bliver udsat for de nye ordmutationer der ustandseligt opstår i et levende sprog. Vi håber og tror at Ørsteds nyordsliste her kan gøre nytte som vaccine.

Ørsted er blevet kaldt både sprogrenser og sprogfornyer. Hans tenet er at morfemer med utidsvarende konnotationer, særligt de klassiske græske og latinske stammer, skal erstattes med rationelle nydannelser; men faktisk går han langt videre og forsøger at udrense *al* fremmed indflydelse. Somme tider går han til excesser og skaber lange og komplicerede danske komposita til afløsning af hvad der virker som ret harmløse fremmedord, såsom IKKETILBAGEKASTNING for 'absorption', PÅHINANDENFØLGEN for 'sekvens' og UIGENNEMTRÆNGELIGHEDSKRAFTIG for 'massiv'. Renhedsidealet gælder ikke kun indholdsmorfemer,

men også bøjninger og affikser. "Man maa forsøge at erstatte det tydske *mässig* i Ordenes Sammensætning", skriver han (Nielsen 1981 II:84) og foreslår i stedet *lundig*: FORHOLDSLUNDIG, HENSIGTSLUNDIG, REGELLUNDIG, HENSYNSLUNDIG, MIDDELLUNDIG, FORSTLUNDIG. I dette konkrete tilfælde må man nok konstatere at Tydsken vandt; den nyeste udgave af Retskrivningsordbogen har 43 adjektiver der ender på -mæssig og ikke ét der ender på -lundig. Ørsted opfatter altså fremmedord som forurening af det danske ordforråd. "Det er velkendt for mig, at mange er gunstigt indstillet til denne brug af udenlandsk nomenklatur, fordi de tror, at de ved at fremme sprogenes fællesskab med andre folk gavner mere, end de skader ved at gøre modersmålet urent. Men i kemien er fordelen ikke så stor, som de tror; thi i denne videnskab afledes størstedelen af kunstordene af meget få stamord, således at den, der har skaffet sig kendskab til kemien gennem bøger på et eller andet sprog, skulle kunne lære et andet sprogs vel sammensatte kemiske nomenklatur i løbet af to timer." (ib. I:11, overs. fra latin).[4] Historien om den danske sprogrensning på Ørsteds tid er godt fortalt i Skautrup (1953), se især §74.

Men vigtigere end Ørsteds tidstypiske purisme – som vi jo også kender i vores egen tid, hvor importord som *disclaimer* og *gamechanger* irriterer somme – er hans refleksioner over terminologiske grundprincipper. Ørsted argumenterede for at udmøntningen af nye fagord skal undgå det deskriptive og kun være repræsenterende. Hvis man knytter en terms kompositionelle logik for tæt til dens ønskede denotation, for eksempel ved at navngive tingen med en henvisning til det som aktuelt ligner dens afgørende egenskab, kan et nyt ord alt for hurtigt blive forældet, ganske særligt i en tid præget af videnskabelige nybrud. Udtrykt i maksimens form:

Nye termer for videnskaben skal betegne og ikke beskrive

I det store og hele følger Ørsteds nyordsproduktion hans egen maksime (Nielsen 1981 I:13 et pass.), dog ikke konsekvent. Blandt undtagelserne finder vi nogle af hans allermest holdbare nyord,

[4] Samme tankegang lå bag vores grammatikeres fordanskninger. Uforståelige latinske fagord blev erstattet med uforståelige danske fagord, som børnene hører som *udsangsord, egenavne, kort telexform* osv.

ILT, BRINT, KVÆLSTOF og deres afledninger såsom ILTNINGSGRAD og AFBRINTE.[5] Forud for Ørsteds tid mente man at oxygen ('syredanner') var det konstituerende element i syrer mens hydrogen ('vanddanner') var den centrale komponent i vand, og nitrogen ('salpeterdanner') i kalisalpeter. Den dag i dag hedder grundstof nr. 8 stadig *syre* på svensk og *sauerstoff* på tysk. På Ørsteds tid var det forlængst blevet påvist at ikke oxygen men *hydrogen* er den afgørende konstituent i syrerne, og det blev klart at termerne var forældede. Ørsteds nyord ILT skulle i stedet associere til 'ild' da han anså grundstoffets tilstedeværelse som forudsætningen for en forbrænding. Imidlertid er det ikke kun dette stof der nærer ild og flammer, det gør også andre grundstoffer (såsom fluor), og tilsvarende er det ikke kun BRINT der kan brænde og ikke kun KVÆLSTOF der kan kvæle en forbrænding. Ingen af navnene har den nødvendighed over sig som Ørsted gik ud fra. Ironisk nok er hans mest populære nyord altså blandt de undtagelser som bekræfter hans egen maksime.[6]

Ørsted havde sine idiosynkrasier og gjorde sine fejltrin; men er det seriøse indvendinger imod ham som tænker og inspirator? Så langt fra. Hans oeuvre er en vedvarende energikilde, ikke kun for naturvidenskaberne, men også for os sprogfolk. Ørsted var – med et af sine egne nyord – en ILDSJÆL.

Ørsteds nyord er er tilgængelig som orddatabasen `HCOe_nyord.01` *med oplysninger om oprindelig bogstavering, moderne bogstavering, ordklasse og bøjningsform, forekomst i kurante ordbøger, morfologisk analyse og (forslag til) udtale. Databasen kan downloades fra dsn.dk/Oersted (eller andetsteds som annonceret i dsn.dk). Ordstoffet er afskrevet og korrekturlæst fra Nielsens HCØ-ordbog (Nielsen 1981 II 3-194). En varm tak til Johanne Niclasen Jensen for dette arbejde. Det Kgl. Videnskabernes Selskab har i anledning af jubilæumsåret 2020 genudgivet Nielsens ordbog, se www.royalacademy.dk/da/Aktuelt/Orsted-ordbog*

---

5 Ørsted skabte ordene til brug i sit hovedværk *Kraftlæren*, som fortalt i Christensen (2009) kap.28, se især I:458.

6 Rasmus Rask var kritisk over for nyordene ILT og BRINT af rent morfologiske grunde. Han påpegede at den bagvedliggende orddannelsesregel (at danne nye substantiver ved at tilføje -t) var ukendt i dansk; se Gregersen (2019).

Hent mine ord på dsn.dk/Oersted

Litteratur

Becker-Christensen, Christian (2021) *Dansk Retskrivning, Bogstav – Lyd – Bogstav*. SDU Studies in Linguistics vol. 27, Dask Sprognævns Skrifter 51, Syddansk Universitetsforelag.

Christensen, Dan Ch. (2009) *Naturens Tankelæser*. Bd. I og II. København: Museum Tusculanums Forlag.

Gregersen, Frans (2019) *H.C. Ørsted og de nye ord*. Kvant, 30/4:30-34.

Kirchmeier, Sabine; Peter Juel Henrichsen; Philip Diderichsen; Nanna Bøgebjerg Hansen (2019) *Dansk Sprogteknologi i Verdensklasse*; Rapport fra Sprogteknologiudvalget under Dansk Sprognævn, ISBN 978-87-89410-77-7 (pdf kan downloades fra dsn.dk).

Nielsen, Niels Åge (1981) *Sprogrenseren H.C. Ørsted*. Bd. I og II. Aarhus Universitet: Trøjborg.

Skautrup, Peter (1953) *Det Danske Sprogs Historie*, bd. III; Gyldendalske Boghandel: Nordisk Forlag.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

En alternativ, fonetisk baseret fonemanalyse af det danske konsonantsystem

Camilla Søballe Horslund & Henrik Jørgensen, Aarhus Universitet
Rasmus Puggaard Hansen, Leiden Universitet

Vores ærinde med denne artikel er at tage et opgør med den såkaldte 'standardanalyse' af den fonematiske struktur ved de danske klusiler og de halvvokaler som de ifølge standardanalysens synkrone konsonantgraduering er fonematisk forbundet til. Standardanalysen har en lang tilblivelseshistorie, som vi i denne fremstilling ikke vil behandle i detaljer.[1] I grove træk kobler denne analyse de uaspirerede klusiler [b̥, d̥, g̊] med halvvokalerne [-ð̞, -ɪ̯, -ʊ̯] som realiseringer af fonemerne /b, d, g/. Analysen er baseret på alternationer som i disse eksempler, som ofte er blevet forstået som morfofonologiske:

/b/	*kø***[ʊ̯]***e/kø***[b̥]***e – kø***[b̥]***te*	*slæ***[ʊ]***e/ slæ***[b̥]***e – slæ***[b̥]***te*	*pi***[ʊ]***e/pi***[b̥]***e*
/d/	*mø***[ð̞]***e – mø***[Ø]***te*	*meto***[ð̞]***e – meto***[d̥]***ik*	*sve***[ð̞]***e – sve***[Ø]***te*
/g/	*ba***[ɪ̯]***e – ba***[g̊]***te – ba***[ʊ̯]***værk*	*la***[ɪ̯]*** – la***[ʊ̯]***kage*	*ko***[ʊ̯]***e – ko***[g̊]***te*

Vi stiller os kritiske over for denne analyse. Den er (formodentlig) umulig at lære ud fra det sproglige input, og de bedste argumenter for den beror på nogle alternationsforhold som ikke længere findes i regelmæssig morfologi. Vi ser derfor standardanalysen som en god diakron beskrivelse af dansk, men vi mener at det er en mangelfuld synkron beskrivelse, da den ganske enkelt ikke er dækkende for moderne rigsdansk. Vores alternativ skal møde de krav som vi bruger i kritikken: Den skal være baseret på alternationer fra regelmæssige

[1] Dette aspekt behandler vi nærmere i en engelsksproget udvidelse af denne artikel som vi forventer at publicere snarest.

bøjninger og afledninger mellem lyde der er fonetisk relaterede, og den skal være kompatibel med fakta angående børns sprogindlæring.

1. Det danske konsonantinventar

Før vi kan gå til analysen, er det nødvendigt at give et overblik over det komplette inventar af konsonantfonemer i dansk. Denne beskrivelse gælder for en relativ distinkt udtale af moderne dansk rigsmål. I mindre distinkt udtale og andre varianter af dansk er det sandsynligt at flere af de postvokaliske konsonanter vil gå tabt.

1.1. Danske fonemer og deres fonetiske realiseringer

For en del af konsonantinventarets vedkommende er den fonematiske analyse forholdsvis enkel. Det gælder f.eks. de prævokaliske forekomster [f-, s-, m-, n-, l-] og de postvokaliske forekomster [-f, -s, -m, -n, -l], der er realiseringer af henholdsvis /f, s, m, n, l/. Ligeledes er det rimelig nemt at tilordne den prævokaliske forekomst [h-] til et fonem /h/, der ikke forekommer postvokalisk (se f.eks. Grønnum 2005: 302-303).

Andre konsonantlyde er mere problematiske at analysere. Blandt disse udgør koblingerne mellem [pʰ-, tˢ-, kʰ-, b̥-, d̥-, g̊-, ʋ-, j-, ʁ̞-] og [-b̥, -d̥, -g̊, -ð̞, -ɪ̯, -ʊ̯, -ɐ̯] et centralt og velkendt problem i dansk fonologi. Heraf forekommer [pʰ-, tˢ-, kʰ-, ʋ-, j-, ʁ̞-] kun initialt, mens [-ð̞, -ɪ̯, -ʊ̯, -ɐ̯] kun forekommer finalt. Lydene [b̥, d̥, g̊] forekommer både initialt og finalt, men i de fleste hidtidige fonemanalyser af dansk fordeles de alligevel på to fonemer, sådan at halvokalerne kan repræsentere finale manifestationer af fonemer der initialt repræsenteres af uaspirerede klusiler, mens finale uaspirerede klusiler kan repræsentere finale manifestationer af fonemer der initialt repræsenteres af aspirerede klusiler. Vi sammenfatter denne type fonemanalyse under betegnelsen 'standardanalysen'.

Analysen af [-ŋ], [ɛ-] og [tɛ] udgør separate problemer, som vi ikke vil komme ind på her.

1.2. Standardanalysen

Standardanalysen bygger på et morfofonologisk princip, hvor rødder der er morfologisk relaterede tilskrives samme fonemiske form på trods af store forskelle i hvordan roden realiseres fonetisk i disse

relaterede ord. Alternationer mellem forskellige foner inden for morfologisk relaterede ord anses som evidens for at disse foner er realiseringer af samme fonem. Her skelnes mellem en stærk realisering som er identisk med fonemets initiale realisering og optræder initialt i trykstærke stavelser og en svag realisering som typisk optræder i udlydsposition samt foran schwa-vokaler (se f.eks. Jakobson et al. 1951, Rischel 1970, Grønnum 2005, Basbøll 2005). Eksempler på sådanne morfofonologiske alternationer gives i skemaet her:

Fonem		**Morfofonologiske alternationer**	
	Initial realisering	**Svag realisering**	**Stærk realisering**
/p/	[pʰ]*il*	*galo*[b̥]	*galo*[pʰ]*ere*
/t/	[tˢ]*yv*	*va*[d̥]	*va*[tˢ]*ere*
/k/	[kʰ]*op*	*la*[g̊]	*la*[kʰ]*ere*
/b/	[b̥]*il*	*plom*[b̥]*e* *kø*[ʊ̯]*!*/*kø*[b̥]*!*	*plom*[b̥]*ere* *kø*[b̥]*t*
/d/	[d̥]*ag*	*meto*[ð̞]*e* *sø*[ð̞]	*meto*[d̥]*ik* *sø*[Ø]*t*
/g/	[g̊]*em!*	*ba*[ɪ̯]*!* *ba*[ʊ̯]*værk* *pædago*[Ø]	*ba*[g̊]*t* *pædago*[g̊]*ik*
/v/	[ʋ]*is!*	*effekti*[ʊ̯]	*effekti*[ʋ]*isere*
/j/	[j]*ul*	*hø*[ɪ̯]	*hø*[ɪ̯]*t*
/r/	[ʁ̞]åd	*natu*[ɐ̯] *vegeta*[Ø]	*natu*[ʁ̞]*ist* *vegeta*[ʁ̞]*isme*

For tydelighedens skyld bringer vi også den induktive opstilling af skemaet med de særligt problematiske foner og fonemer markeret med fed skrifttype. Det særligt problematiske ligger i at lydene [-ʊ̯, -ɪ̯] kan repræsentere flere fonemer samt at fonemerne /b, g, v, j/ i udlydsposition kan realiseres på flere måder der indbyrdes overlapper. Sidst men ikke mindst er det problematisk at flere fonemer har en nulrealisering. Vi vender tilbage til hvorfor disse aspekter af standardanalysen er problematisk.

- [pʰ-, -b̥] → /p/
- [tˢ-, -d̥] → /t/
- [kʰ, -g̊] → /k/
- [b̥-, -b̥/**-ʊ̯**] → **/b/**
- [d̥-, -ð̞, Ø] → /d/
- [g̊-, **-ʊ̯/-ɪ̯, Ø**] → **/g/**
- [ʋ-, **-ʊ̯**] → **/v/**
- [j-,**-ɪ̯**] → **/j/**
- [ʁ̞-, -ɐ̯] → /r/

Standardanalysen har temmelig lange rødder, og den har også spillet en rolle i den almene fonologis teoriudvikling. Uldall (1936) var den første til at præsentere dele af analysen, og Hjelmslev antyder ligeledes dele af den i sit foredrag om det danske udtrykssystem fra 1948 (trykt i 1951). Analysen har også fundet indgang i prominente teorifremstillinger, således Jakobson, Fant og Halle (1951), der bruger forholdet mellem [tʰ], [d̥] og [ð̞] til at illustrere forskellen mellem stærke og svage positioner i fonologien (Jakobson et al. 1951:5-6). En ret gammel komplet analyse af dansk fonologi, nemlig Martinets fra 1937, antyder muligheden (f.eks. s. 205) ved at pege på at de 'bløde konsonanter' [ð̞] og [ɣ̞] er i komplementær distribution med de aspirerede klusiler, men afviser alligevel denne løsning ved at pege på at en sådan løsning ville betyde at [d̥] prævokalisk var et andet fonem end postvokalisk (s. 207).[2] Som vi senere skal vende tilbage til, ser vi også denne kritik som central, men i standardanalysen bliver dette problem sprunget over med samlede ben. Jørgen Rischel er i 1970 den første til at præsentere en formel udgave af analysen der bygger på distinktive træk. Analysen som præsenteret af Rischel er meget lig den man også finder i to nyere standardværker, Grønnum (2005) og Basbøll (2005). I Rischels analyse kobles fonetisk forskellige lyde, f.eks. [d̥] og [ð̞], sammen som et fonem /d/ med henvisning til morfofonologiske alternationer. /p, t, k/ realiseres altid som klusiler, men aspiration forekommer kun i stærk position. Fonemerne /d, g/

[2] Her har vi opdateret Martinets notation. I originalnotation bruges [đ, q, d] fremfor [ð̞, ɣ̞, d̥].

realiseres som klusiler i forlyd og ellers som frikativer eller halvvokaler.[3] Den tilsvarende svage realisation af /b/ som [ʋ̞] var ikke standard i 1970, og Rischel påpeger at den er sporadisk og dialektal, uanset at den må have hørt til repertoiret blandt gode og sikre sprogbrugere i hovedstaden. Tilsvarende bruges *blødt g* [ɣ̞] som den standardiserede udlydsrealisering af /ɡ/ ved siden af de ustandardiserede [ɪ̞, ʋ̞].

Det er grundlæggende den samme analyse vi finder hos Nina Grønnum (2005). Her tilføjes to yderligere koblinger: [ʊ-, -ʋ̞] som realiseringer af /v/ samt [ʁ̞-, -ɐ̞] som realiseringer af /r/, og det bløde g er ikke inddraget som en del af analysen grundet bortfald (se yderligere herom i afsnit 2.3. nedenfor).

Endelig finder vi analysen igen hos Hans Basbøll (2005), dog med nogle teoretiske sofistikeringer. Således fordeler Basbøll sit system over tre niveauer: morfofonemer, fonemer og fonetiske realiseringer. I koblingen mellem morfofonemer og fonemer placeres klusilalternationerne, der er betinget af at /p, t, k/ kun forekommer i forlyd og /ð/ kun forekommer i udlyd. Andre alternationer, nemlig [ʊ-, -ʋ̞], [j-, -ɪ̞] og [ʁ̞-, -ɐ̞], placeres i koblingen mellem fonetiske realiseringer og fonemer. Hvor Rischel og Grønnum analyserer alternationerne mellem initiale uaspirerede klusiler og finale halvvokaler samt alternationerne mellem initiale aspirerede klusiler og finale uaspirerede klusiler som alternationer mellem allofoner af samme fonem, analyserer Basbøll således disse alternationer som alternationer mellem fonemer af samme morfofonem. Derved behandler Basbøll disse klusilalternationer som kvalitativt forskellige fra de alternationer der ikke involverer klusilerne. Dette begrundes med et krav om at allofoner af samme fonem skal dele en række distinktive træk som ikke deles med andre lyde. Et sådant krav stilles ikke til fonemer af samme morfofonem. I Basbølls analyse kan fonemer deduceres fra morfofonemer, men det omvendte er ikke muligt.

Som en illustration har vi vist analyserne skematisk nedenfor. Af hensyn til sammenligneligheden på tværs af analyserne, benyttes artiklens notationsform frem for forfatternes.

---

[3] Friktionen er faldet bort i bløde realiseringer af /d, ɡ/, og disse udtales nu kun som halvvokaler (Basbøll 2005).

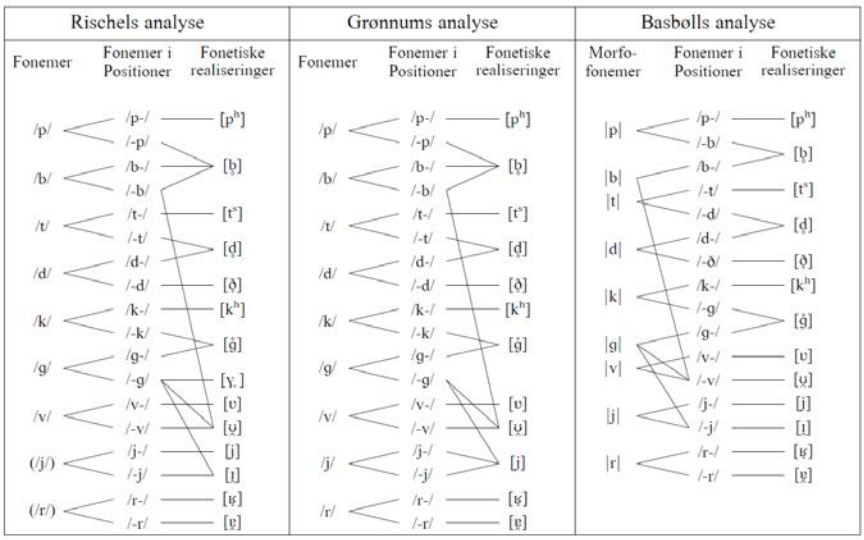

Noter til skemaet: /j, r/ er inkluderet i parenteser i Rischels analyse sådan som vi antager at han ville have analyseret dem. Grønnums analyse har [j] som den eneste realisering af /j/. Forfatterne antager også mulige nulrealiseringer af flere af fonemerne, men disse er ikke vist i skemaet.

1.3. Problemer med standardanalysen

Standardanalysen er så godt indarbejdet at den er svær at komme uden om. Alligevel er vi ikke tilfredse med den af flere forskellige grunde.

Én vigtig grund er at der er flere positioner hvor der må postuleres neutraliseringer som viser sig ikke at kunne opløses. Det er f.eks. tilfældet med en lydsekvens som [b̥ʁ̥ɑːˀʋ̥], der principielt har to interpretationer: Det kan være både ’brag’ og ’brav’, og det er ikke muligt at analysere sig frem til om det finale [ʋ̥] er en manifestation af /v/ eller /g/ (sml. Ács og Jørgensen 2016:91-92). [ʋ̥] i *lov, kogle, hagl, krage, krave* kan ligeledes repræsentere enten /g/ eller /v/ - eller, for visse talere, /b/. Et udlyds [ɪ̯] stiller os over for et tilsvarende problem. Det kan i standardanalysen repræsentere to forskellige fonemer (eller morfofonemer) /g, j/. Således kan [ɪ̯] i *kage, mage, lige* repræsentere enten /g/ eller /j/. Det betyder at [ɪ̯] and [ʋ̥] kan repræsentere samme abstrakte kategori /g/. Dette problem bliver ikke mindre af standardanalysens nulmanifestation af et fonem der modsvarer skriftens ’g’ i

ord som *filolog* og *pædagog*. Eksistensen af det formodede /ɡ/-fonem kan kun udledes i kraft af forskellige andre alternationsforhold.

En anden væsentlig kritik af standardanalysen er at den postulerer fonemer der savner fonetisk fællessubstans. Når fonemet /d/ repræsenteres af en ustemt klusil initialt, men af en halvvokal finalt, er det tydeligt at der ikke kan være meget fonetisk fælles materiale. Her kan man hævde at artikulationsstedet – alveolarranden – i hvert fald er fælles. Det er i hvert fald sådan Basbøll (2005:59) beskriver det bløde d, mens Grønnum (1998) beskriver det som alveopalatalt. Andrea Siem har udsøgt det bløde d's udtale med ultralydsscanning i en specialeafhandling fra 2019, men det er desværre ikke umuligt at se præcis hvor tungebladet er hævet mest; det er til gengæld tydeligt at tungeryggen også er meget aktiv i udtalen af lyden. Det er helt grelt ved det postulerede /ɡ/-fonem, hvis alternationer mellem [ɡ̊- ~ -ɪ̯] og [ɡ̊- ~ -ʊ̯] ikke har nogle fonetiske fællestræk overhovedet.

Endelig er det en svaghed ved analysen at der er en begrænset og problematisk morfologisk evidens for flere af disse forhold, som vi skal vise senere.

Når vi lægger alle disse forhold sammen, kommer vi frem til den virkelige svaghed ved standardanalysen: At det virker meget uplausibelt at børn skulle kunne læse denne konfiguration af lydene fra det sproglige input som de modtager. Meget taler derfor for at det er værd at overveje alternativerne (sml. Ács og Jørgensen 2016).

2. Teoretiske tilgange

Vi vil nu se situationen i standardanalysen i forhold til nogle generelle principper for forholdet mellem fonologisk system og enkeltlyd.

2.1. Naturlig fonologi

En mulig model for en vurdering af en analyse af de danske konsonantfonemer er at anvende principperne fra den såkaldte 'naturlige fonologi' (sml. Stampe 1969, Galéas 2001, Ács m.fl. 2002, 2008). Et centralt begreb i denne skole er UNIFORMITETEN, et princip der siger at der for hvert fonem ideelt bør regnes med én fonetisk realisering. Jo flere mulige realiseringer et fonem har, jo lavere er graden af uniformitet i det pågældende sprog. Et andet princip fra denne skole

er princippet om TRANSPARENS. Ideelt bør hver lyd kun repræsentere ét fonem. Jo flere fonemer den enkelte lyd kan repræsentere, jo mere intransparent er et sprog. Disse to principper kan sammenfattes i princippet om BIUNIKHED ('biuniqueness'). Efter dette princip er det mest naturligt at forholdet mellem fonemer og enkeltlyde er 1:1, dvs. princippet kombinerer uniformitets- og transparensprincippet.

Standardanalysen klarer sig ikke godt i lyset af naturlighedsteorien. I forhold til UNIFORMITETSPRINCIPPET er det en vanskelighed at 9 ud af de 12 ikke-nasale konsonanter har mere end én realisering. De fleste konsonanter har en stærk og en svag realisering, men f.eks. /r/ har 1 stærk og 2 svage realiseringer [ʁ̞, Ø], og /ɡ/ har 1 stærk og 3 svage realiseringer [ɪ̯, ʊ̯, Ø]. Også TRANSPARENSPRINCIPPET står svagt. Finalt [ɪ̯] repræsenterer to forskellige fonemer, nemlig /ɡ, j/; finalt [ʊ̯] har sågar 3 forskellige kilder /b, ɡ, v/. BIUNIKHEDSPRINCIPPET står meget svagt. Kun /f, s, m, n, l, h/ har en biunik relation mellem fonem og lyd i stærk og svag position.

2.2. Tilegnelsesproblemet belyst med BiPhon-modellen

BiPhon-modellen er en bidirektionel model over fonetik og fonologi og sammenhængen mellem dem. Den er fremlagt f.eks. i Boersma (2011) og Boersma et al. (2020). BiPhon-modellen er illustreret i figuren nedenfor. En grundantagelse i modellen er at forståelsesprocessen og produktionsprocessen benytter samme grammatik. Dette er det bidirektionelle aspekt af modellen. Hvad angår sprogtilegnelse, antager BiPhon-modellen at barnet hører den fonetiske form af et ord og kan regne betydningen ud. På den måde lærer barnet par af [fonetisk form] og 'betydning' og må konstruere alle mellemliggende niveauer. For at et fonologisk system skal kunne læres, skal det derfor være muligt at konstruere systemet ud fra sproginputtet.

Lad os illustrere BiPhon-modellens perspektiv på det danske system med morfologiske konsonantalternationer med et sammenligneligt eksempel, nemlig fransk liaison. Parallelt til standardanalysen af de danske konsonanter er den traditionelle analyse af de lydalternationer der sker i relation til de morfologiske alternationer i fransk liaison at alle former af et adjektiv har samme underliggende fonologiske form.

Grammatik med 5 niveauer

'*betydning*'
↓
<*morfemer*>
↕
|*underliggende fonologisk form*|
↕
/*fonologisk overfladeform*/
↕
[*fonetisk form*]

(fra Boersma og Leuwen 2017, oversat fra engelsk)

I et computersimulationsstudie af forbindelsen mellem lydlig form og morfologisk struktur af adjektivet *bon* (dansk: *god*) i fransk, fandt Boersma og Leuwen (2017) at de fleste af computerprogrammets virtuelle sprogtilegnere etablerede suppletive former for maskulinum og femininum af adjektivet *bon* for at generere de to fonetiske former [bɔ̃] og [bɔn]. De virtuelle sprogtilegnere koblede med andre ord de to fonetiske former [bɔ̃] og [bɔn] til forskellige fonologiske eller morfologiske former. Dette tolkes af Boersma og Leuwen som evidens for at en grammatik der skal kunne producere de to fonetiske former, er bedre tjent med at koble disse til forskellige fonologiske eller morfologiske former der deler betydning, end til den samme underliggende morfologiske og fonologiske form. Grundet lighederne mellem de franske og de danske forhold forventer vi at et computersimulationsstudie af de morfologiske konsonantalternationer i dansk vil vise at de fleste virtuelle sprogtilegnere af et sådant system vil koble de forskellige fonetiske former af roden i et verbum som 'bage', dvs. [b̥æːɪ̯] som er den form vi finder i imperativ, infinitiv og præsens samt [b̥ɑǧ-] som er den form vi finder i perfektum participium og præteritum, til forskellige underliggende former. Vi har sådan et studie på tegnebrættet.

2.3. Fra allofoni til kommutation

Når vi angriber standardanalysen, skyldes det efter vores bedste vurdering ikke at analysen er grundlæggende forkert. Hvis man tager de kendte lydhistoriske kendsgerninger i betragtning, må man formode at den passede bedre på ældre sprogtrin. At analysen ikke længere er en god beskrivelse af dansk, skyldes to lydændringer.

Den ene er tabet af stemthed i /b, d, g/ inden begyndelsen af 1700-tallet (Brink og Lund 2018:200) i ømålsdialekterne og dermed i standardsproget.[4] Denne udvikling medfører at trinnet fra ustemte klusiler til halvvokaler bliver meget langt. Den anden er tabet af det bløde spirantiske [ɣ̞] for folk født efter ca. 1920 (Brink og Lund 2018:207). Denne ændring medfører at der mangler en fonetisk forbindelse mellem forlyds-[g̊] og udlyds-[ɪ̯, ʊ̯].

Når man står over for situationer hvor der mangler fonetisk fællesmængde for allofoner af samme fonem, er situationen gerne historisk betinget. Det synes således også at være tilfældet her. Med et citat fra Hayes (2009:54-55): "It is possible during language change that two allophones drift too far apart to count anymore as variants of the same basic linguistic unit."

3. Begrænset og problematisk morfofonologisk evidens

En væsentlig del af evidensen for standardanalysen ligger i nogle bestemte morfologiske alternationer. Ét eksempel er uregelmæssige verber af *-te* typen, f.eks. *ba*[ɪ̯] – *ba*[g̊]*te*; et andet er låneord med græsk-latinsk oprindelse, f.eks. *filolo*[Ø] – *filolo*[g̊]*i*. Hvad angår disse alternationer, bliver de dog begge efter vores bedste skøn lært for sent til at spille en rolle i den fonologiske tilegnelse. I en ældre repetitionsundersøgelse (refereret i Heger 1979) anslås det at 75 % af danske børn har tilegnet sig alle konsonantlyde i en alder af 5½ år. En nyere undersøgelse (Clausen & Fox-Boyer 2017) sætter denne grænse endnu lavere; ifølge deres observationer af børns evne til at navngive billeder er alle de konsonantlyde der er i spil i denne artikel, på plads allerede i 2½-årsalderen. Ingen af disse undersøgelser har dog set på alternationsforholdene. Selv om Clausen og Fox-Boyer er opmærksomme på fænomenet (2017:442), tælles konsonantlyde produceret i

[4] Denne lydudvikling kan ifølge Skautrup (1947) dateres til senmiddelalderen, men er ellers svær at finde præcisere informationer om.

en forkert position som rigtigt produceret i deres studie. Uregelmæssige verber af -te typen mestres på den anden side endnu ikke fuldstændigt af børn i en alder af 8 år (Bleses 2000); dermed synes denne alternation at kunne udelukkes som kilde til konsonanternes struktur. Noget tilsvarende gælder formodningen om at /b, d, g/-kategorier bygges på alternationer som *hydrofob – hydrofobi*, *filolog – filologi*, samt *abbed – abbedisse*, eller at /p, t, k/-kategorier bygges på alternationer som *mikroskop – mikroskopi*, *demokrat – demokrati*, *patriark – patriarkat*. Vi har undersøgt forekomstfrekvenserne for disse og andre ord der danner tilsvarende alternationspar, i forskellige korpora: dels LANCHARTs frekvensliste[5], dels DaTenTen17 med 2,5 mia. ordformer. I begge tilfælde var forekomsterne så beskedne at man kan antage at denne type alternationer ikke udgør basis for indlæring af konsonantstrukturer.

4. En fonetisk baseret alternativ analyse

Inspirationen til vores analyse kommer fra et udkast af Péter Ács og Henrik Jørgensen (2016). I deres analyse opstiller de et forskelligt sæt af fonemer i initial og final position. Herved bliver fonemanalysen helt igennem biunik, uniform og transparent. Deres analyse svarer på fonemniveau til Basbølls (2005), men hvor Basbøll skaber forbindelsen mellem alternationerne ved morfofonemer, skabes den hos Ács og Jørgensen gennem suppletive rødder. Ifølge Basbølls analyse er de forskellige fonetiske former af roden i et verbum som 'bage', dvs. [b̥æːɪ̯] og [b̥ɑǧ-], koblet til samme underliggende morfofonemiske form |baːg|, mens disse i Ács og Jørgensens analyse er koblet til forskellige underliggende former der kun er relateret på et betydningsmæssigt niveau. Forenklingen af den fonologiske analyse medfører således at det er det morfologiske niveau i analysen der må bære alle vanskelighederne. En sådan analyse kan forsvares med at en unødigt kompleks relation mellem fonemer og morfofonemer ville betinge nogle ganske andre tilegnelsesvanskeligheder, mens derimod erfaringen med den morfologiske tilegnelse af dansk ser ud til at passe med at vanskelighederne befinder sig dér, jf. ovennævnte studie af *-te* verber (Bleses 2000).

[5] Venligst stillet til vores rådighed af Nicolai Pharao, udarbejdet i forbindelse med hans afhandling (Pharao 2009).

I vores analyse anvender vi det samme sæt af fonemer i initial og final position. Undtagelsen er /g/, der kun forekommer initialt. [ɹ̞] og [ʋ̞] er altid realiseringer af de fonemer hvis forlydsrealisering de matcher bedst fonetisk (dvs. /j/ og /v/). På den måde bliver analysen biunik på positionsniveau med én undtagelse: Finalt /b/, for hvilken vi foreslår leksikalsk specifikation, hvorved fonemet /b/ udelukkende tilskrives de forekomster af udlyds-[b̥] der kan alternere med [ʋ̞], f.eks. i *løbe, tabe, gribe*, mens alle andre forekomster af udlyds-[b̥] tilskrives fonemet /p/, f.eks. i *drab, dåb, knap, pumpe*.

Det fonetiske grundlag for vores analyse kan sammenfattes i nedenstående tabel. Tabellen viser hvilke lyde der kombineres, samt hvilke fællesmængder og forskelle der er mellem de forskellige allofoner.

Fonem	**Forlyd**	**Udlyd**	**Fonetisk fællesmængde**	**Foreslået udlydssvækkelse**
/p/	[pʰ]	[b̥]	Ustemte bilabiale klusiler	Aspirationstab
/t/	[tˢ]	[d̥]	Ustemte alveolære klusiler	Aspirationstab
/k/	[kʰ]	[g̊]	Ustemte velære klusiler	Aspirationstab
/b/	[b̥]	[b̥] ~ [ʋ̞]	Labiale ikke-nasale konsonanter	Fakultativ – sandsynligvis leksikalsk Vokalisering
/d/	[d̥]	[ð̞]	Alveolære ikke-nasale konsonanter (men se afsnit 1.3)	Vokalisering
/g/	[g̊]	-	-	(Defekt distribution. Ingen udlydsform.)
/v/	[ʋ]	[ʋ̞]	Labiale stemte ikke-nasale kontinuanter	Vokalisering
/j/	[j]	[ɹ̞]	Palatale stemte ikke-nasale kontinuanter	Vokalisering
/r/	[ʁ̞]	[ʕ̞]	Faryngale stemte ikke-nasale kontinuanter	Vokalisering

Ács og Jørgensens analyse og vores analyse er illustreret skematisk her:

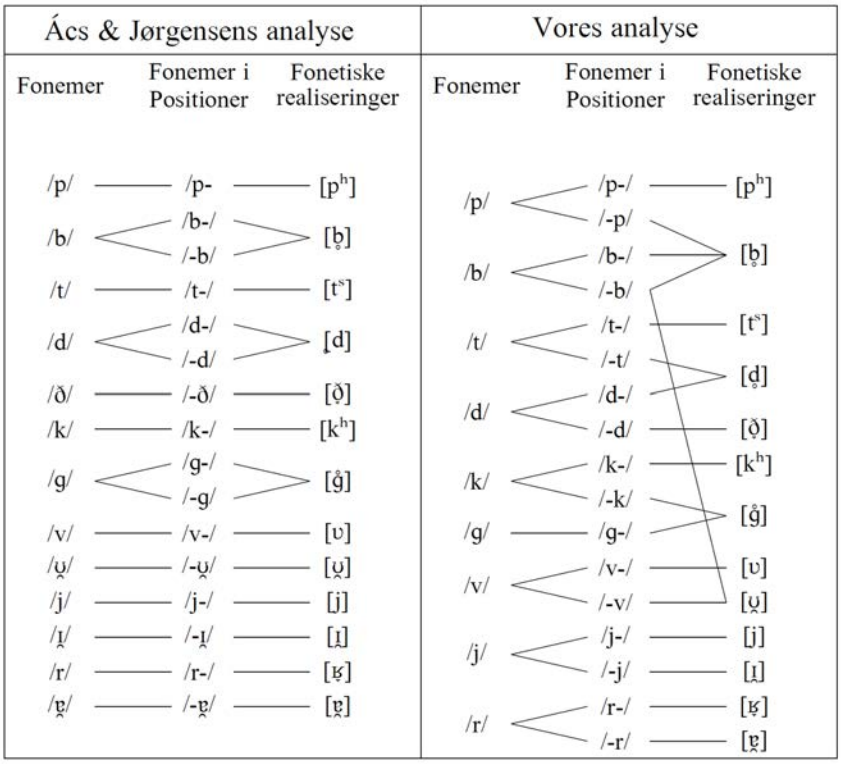

5. Konklusion

På baggrund af ovenstående diskussion af standardanalysen af det danske konsonantsystem kan vi konkludere at standardanalysen er en mangelful synkron beskrivelse grundet en række seriøse problemer. For det første er analysen baseret på historisk variation der ikke længere forekommer i inputtet, primært pga. tabet af *det bløde g*, den velare approksimant [ɣ̞], tidligt i 1900-tallet. For det andet beskæftiger analysen sig ikke med hovedparten af det danske ordforråd, da den er baseret på morfofonologiske alternationer i en lille del af det danske ordforråd, nemlig uregelmæssige verber (f.eks. *ba*[ɪ̯] – *ba*[g̊]*te*)

og låneord (f.eks. *filolo*[Ø] – *filolo*[ɡ̊]*i*), som vi antager læres på et tidspunkt hvor det fonologiske system allerede er på plads, givet at forskning viser at danske børn har tilegnet sig alle konsonantallofoner i den tidlige barndom (Heger 1979; Clausen & Fox-Boyer 2017). For det tredje har det foreslåede system et neutraliseringsproblem. Den manglende biunikke relation mellem fonemer og allofoner resulterer i et stort antal neutraliseringer der ikke kan opløses. Et udlyds-[ɪ̯] kan repræsentere to forskellige konsonantfonemer (/ɡ, j/), mens et udlyds-[ʊ̯] kan repræsentere tre forskellige konsonantfonemer (/b, ɡ, v/), hvilket betyder at [ɪ̯] og [ʊ̯] kan repræsentere det samme fonem (/ɡ/). Grundet manglende alternationer for et stort antal leksemer er det ganske enkelt umuligt at afklare deres fonemiske form, hvilket står i modsætning til den udbredte antagelse om at sprogbrugere lagrer fonemiske former i deres leksikon (se f.eks. Hayes 2009; Gussenhoven & Jacobs 2017). For de fjerde mangler de påståede allofoner af samme fonem fonetiske fællestræk. For eksempel har de forskellige realiseringer af /ɡ/, dvs. [ɡ̊, ɪ̯, ʊ̯, Ø], ikke et eneste fonetisk fællestræk. Da leksikalske repræsentationer nødvendigvis må bygges nedefra og op ud fra det data der er tilgængelig i sproginputtet, er dette et kæmpestort problem for tilegnelsen, idet det fonetiske input på ingen måde peger på at disse lyde har noget tilfælles. Med baggrund i Naturlig Fonologi og BiPhon-modellen argumenter vi for at disse problemener tilsammen gør standardanalysen umulig at lære fra sproginputtet og vi forkaster den dermed som en plausibel beskrivelse af det fonologiske system danske modersmålstalende benytter sig af.

Vi foreslår derfor et alternativt fonologisk system inspireret af Ács & Jørgensen (2016), som foreslog et forskelligt sæt fonemer i forlyd og udlyd, hvorved systemet opnår en biunik relation mellem allofoner og fonemer, idet hvert fonem har én enkelt realisering. Deres analyse flytter kompleksiteten fra fonologien til morfologien med det argument at kompleksiteten er bedre placeret inden for det morfologiske domæne end inden for det fonologiske. Vi er enige i denne tankegang, men vi foreslår at hverken det fonologiske domæne eller det morfologiske domæne behøver at kunne forklare denne kompleksitet der stammer fra uregelmæssige alternationer. Vi foreslår i stedet at flytte belastningen af disse uregelmæssige verber samt

alternationer i låneord til det leksikalske domæne, da vi forventer at disse alternationer læres udenad på individuel basis. Vi foreslår at beholde det samme sæt fonemer i forlyd og udlyd med defektiv distribution af en enkelt klusil /g/, som kun forekommer i forlyd. [ɪ̯] og [ʊ̯] anses altid som allofoner af de fonemer hvis forlydsrealisering de minder mest om, dvs. henholdsvis /j/ og /v/.

Vores analyse har en række fordele sammenlignet med standardanalysen. For det første har den i det store hele en biunik relation mellem fonemer og allofoner på positionsniveau, hvorved den ikke resulterer i statiske neutraliseringer, hvilket gør det muligt at afklare den fonemiske form for alle leksemer. For det andet deler alle allofoner af samme fonem mindst ét fonetisk fællestræk, hvorved forbindelsen mellem dem er mulig at opfange fra inputtet. For det tredje kræver vores analyse ikke at børn baserer deres fonologiske system på uregelmæssige verber og lavfrekvente låneord som de sandsynligvis ikke lærer i den tidlige barndom. Det konsonantsystem vi foreslår er derfor – modsat det standardanalysen foreslår – **muligt at lære fra sproginputtet**. Da vi foreslår færre fonemer end Ács og Jørgensen (2016) er vores system mere økonomisk. Desuden flytter vi den kompleksitet Ács og Jørgensen placerer i morfologien til leksikonnet for ord der allerede har ekstra leksikalsk kompleksitet grundet uregelmæssige bøjninger.

Argumentationen for en ny fonemanalyse er et større projekt der ikke lader sig begrænse til en artikel af dette omfang. Vi har en udvidet engelsksproget udgave i støbeskeen, som vi forventer at publicere snarest. Denne udvidede artikel behandler standardanalysens tilblivelse og de teoretiske aspekter forbundet med en fonemanalyse nærmere. Desuden diskuteres også hvordan danske konsonanter bør transskriberes. Derudover har vi, som nævnt ovenfor, planer om at foretage et computersimulationsstudie af konsonantalternationerne i danske verber med *-te* præteritum, og vi forventer at forfølge dette spor yderligere i fremtiden.

Litteratur

Ács, Péter, Katalin Fenyvesi & Henrik Jørgensen (2002) Zu den morphologischen und syntaktischen Auswirkungen der Schwa-Assimilation im Dänischen. Maria Erb, Elisabeth Knipf, Magdolna Orosz, László Tarnói (red.).. *"und Thu tein Gnügen Seinem Ambt" – Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. ELTE Germanistisches Institut:19-26.

Ács, Péter, Katalin Fenyvesi & Henrik Jørgensen (2008) Dansk fonologi or morfologi set i lyset af de såkaldte naturlighedsteorier. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 36:10-37.

Ács, Péter & Henrik Jørgensen (2016) Hvorfor er dansk vanskeligt? Danske konsonantsegmenters to ansigter. *Skandinavisztikaj Füzetek* 10:89-100.

Basbøll, Hans (2005) *The phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.

Bleses, Dorthe (2000) Transparens og produktivitet i danske børns tilegnelse af verbers præteritum. *Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori* 26-27:165-196.

Boersma, Paul (2011) A programme for bidirectional phonology and phonetics and their acquisition and evolution. Anton Benz & Jason Mattausch (red.). *Bidirectional Optimality Theory*. Amsterdam: John Benjamins:33-72.

Boersma, Paul & Jan-Willem Leussen (2017) Efficient evaluation and learning in multilevel parallel constraint grammars. *Linguistic Inquiry* 48(3):349-388.

Boersma, Paul, Titia Benders & Klaas Seinhorst (2020) Neural network models for phonology and phonetics. *Journal of Language Modeling* 8(1):103-177.

Brink, Lars & Jørn Lund (2018) Yngre nydansk. Ebba Hjort, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl (red.). *Dansk Sproghistorie 2: Ord for Ord*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag:197-228.

Clausen, Marit Carolin & Annette Fox-Boyer (2017) Phonological development of Danish-speaking children: A normative cross-sectional study. *Clinical Linguistics & Phonetics* 31 (6):440-458.

Galéas, Grazia Crocco (2001) Uniformity, transparency of encoding, and bi-uniqueness within the model of Natural Morphology. *SILTA* (Studi Italiani di Linguistica Teorica ed Applicata) 30/2:397-405.

Grønnum, Nina (1998) Illustrations of the IPA: Danish. *Journal of the International Phonetic Association* 28 (1/2):99-105.

Grønnum, Nina (2005) *Fonetik og fonologi. Almen og dansk*. København: Akademisk forlag. 3. udgave.

Gussenhoven, Carlos & Haike Jacobs (2017) *Understanding Phonology*. Oxon and New York: Roudtledge. 4. udgave.

Hayes, Bruce (2009) *Introductory Phonology*. Malden, Massachusetts, Oxford og West Sussex: Wiley-Blackwell.

Heger, Steffen (1979) Den fonetiske udvikling hos børn. Mogens Jansen & Jørn Lund (red.). *Børnenes sprog – sprogene omkring børn*. København: Hans Reitzel:13-67.

Hjelmslev, Louis (1951) Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet. [Forelæsning ved Selskab for nordisk filologi 23/11 og 30/11-1948]. *Selskab for nordisk filologi. Aarsberetning 1948-49-50*, 12-24. Eng. overs. Louis Hjelmslev (1973) *Essais linguistiques II*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:247-66.

Jakobson, Roman, Gunnar Fant & Morris Halle (1951) *Preliminaries to Speech Analysis*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Martinet, André (1937) *La phonologie du mot en Danois*. Paris: Librairie C. Klincksieck.

Pharao, Nicolai (2009) *Consonant reduction in Copenhagen Danish. A study of linguistic and extra-linguistic factors in phonetic variation and change.* Upubliceret ph.d-afhandling, Københavns Universitet.

Rischel, Jørgen (1970) Consonant gradation: A problem in Danish phonology and morphology. Hreinn Benediktsson (red.). *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. Reykjavík: Vísindafélag Íslendinga:460-480.

Siem, Andrea Brink (2019) *An articulatory account of the Danish soft d*. Upubliceret specialeafhandling, Aarhus Universitet.

Skautrup, Peter (1947) *Det danske sprog historie. Bind II: Fra Unionsbrevet til Danske Love*. København: Gyldendal.

Stampe, David (1969) The Acquisition of Phonetic Representation. *Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*:443-454.

Uldall, Hans Jörgen (1936) The phonematics of Danish. Daniel Jones og Dennis Fry Butler (red.). *Proceedings of the 2nd International Congress of the Phonetic Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press:54-57.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

At være eller ikke at være
En sprogpsykologisk redegørelse for brugen af kopula i dansk talesprog

Julie Søndergård Jensen
Københavns Universitet

1. Indledning

"At være eller ikke at være?" er det store essentielle spørgsmål, Hamlet stiller sig selv i sin monolog i stykket *Hamlet* af William Shakespeare fra starten af 1600-tallet. Kopulaet i Hamlets spørgsmål, *at være*, bygger på sprogets måde at skabe eksistens og samhørighed med sig selv og andre. Det er en forbindelse; en forbindelse mellem subjekt og subjektsprædikat. Verballedet anses typisk af afgørende betydning for en ytring; grammatisk, semantisk såvel som pragmatisk. Alligevel udtales netop verballedet så ofte ikke i en kopularelateret ytring, at der findes et navn for det: *kopuladrop* (Kragelund 2015; Samtalegrammatik 2013; Pustet 2003). Dette gør sig gældende for kopulaverbet 'at være', hvortil nærværende artikel fokuserer på nutidsformen, det vil sige *er*. Det at kunne beskrive en eksistens eller en identitet er, hvad et kopulaverbum muliggør. Kopula er på denne måde med til at skabe en relation og et tilhørsforhold og skaber dermed en identifikationsramme i vores kommunikation. Inden for det sprogvidenskabelige forskningsfelt arbejdes netop med tilhørsforhold, eksistensskabelse og betydningen heraf i sprog. Med sproget danner vi os nogle grundlæggende forståelser og iagttagelser, der gør det muligt for os at kommunikere, på trods af at vi ikke læser hinandens tanker jf. psykologen William James' (1890) teori om tankestrømme som personlige og individuelt kognitivt indlejret i os. Vi kan altså finde ud af at navigere i samtalen og mellem forskellige udtaler, hvilket er

med til at forme betydningen og dermed forståelsen af interaktionen. Med samtalen kan vi nærme os en tilstrækkelig fælles forståelse, *intersubjektivitet*, hvor vi i fællesskab kan forstå den verden, der forbinder os som mennesker. Det viser sig for talesproget, at strømmen af tale giver anledning til forskellige realiseringer af *er*, men hvordan nærmer vi os en tilstrækkelig fælles forståelse uden et verballed? Jeg vil i nærværende artikel undersøge, hvordan vores interaktion og forståelse af denne formes uden brug af et udtalt verbum i kontrast til et udtalt ét. Med et korpus af hverdagssamtaler er det muligt at finde sammenhænge, hvori kopula optræder i det danske talesprog. Det giver en indsigt i, hvorvidt kopulaverbet har en betydning for, hvordan vi som samtaledeltagere forholder os til hinanden i interaktionen. Herved vil denne artikel give et sprogpsykologisk indblik i, hvordan en tilstrækkelig fælles forståelse kan opnås i forbindelse med en kopularelateret ytring, hvad end *er* er udtalt eller ej.

2. Tidligere sprogforskning om kopula

Kopula er generelt et næsten uudforsket område. På dansk, og især i dansk talesprog, er der indtil nu gjort minimale iagttagelser af dette grammatiske fænomen og overvejende ud fra et skriftsprogligt udgangspunkt. Her vil jeg kortlægge den grammatiske (skriftsproglige) baggrund for det danske kopula, inden den senere analyse vil belyse kopulaet i et talesprogligt perspektiv. Ordet *kopula* nedstammer fra det latinske substantiv for forbindelse, tilknytning og bånd. Et kopula er altså et ord brugt til at forbinde subjektet i en sætning med et prædikat (Pustet 2003). Funktionelle lingvister argumenterer for, at kopula er et non-verbalt prædikativt element, hvorved kopula beskrives som:

> "*[…] a linguistic element which co-occurs with certain lexemes in certain languages when they function as predicate nucleus. A copula does not add any semantic content to the predicate phrase it is contained in*" (Pustet 2003:5).

Det vil sige, at det i sin form ikke tjener en verbalfunktion, men blot fungerer som forbindelse mellem sætningens subjekt og prædikat (Dik

1997; Hengeveld 1992; Pustet 2003). Kopula er ofte beskrevet som et verbum eller verbum-lignende ord, som modstiller sig de to andre verbum-grupper: intransitive verber og transitive verber. Jeg vil i denne artikel fokusere på kopulaformen *at være*, hvis verbalfunktion kan vises som 'MIN CYKEL ER RØD'. Forbindelsen findes her mellem nominalfrasen MIN CYKEL og adjektivprædikatet RØD, hvilket skaber betydningen af ytringen (Kroeger 2005:173-174). Herudover anerkendes på dansk også bl.a. *at hedde*, *at kaldes* og *at blive* som kopula, da disse indeholder lignende træk (Hansen & Heltoft 2011). Fremefter henviser jeg med 'kopula' til 'at være', hvortil jeg fokuserer på præsensbøjningen, det vil sige *er*. Kopulaet – eller kopula-verbet, som det også omtales – fungerer som et verbum, da det bøjes i person og tid, og det er derfor også placeret på verbets plads i sætningen, hvortil det også kan fungere som hjælpeverbum (Christensen & Christensen 2014). *At være* bøjes, ligesom andre verber, i imperativ (*vær*), præteritum (*var*), perfektum (*har været*) og præsens (*er*). Da *være* er et statisk verbum, er det i præsens semantisk umarkeret. Det semantiske udtryk er altså placeret i sammenhæng med subjektet og prædikatet, og det udformer sig forskelligt, alt efter hvilket prædikat der er tale om. Kopula tjener ikke den samme funktion som andre fuldverber, fx *at have, at gøre* eller *at lægge*. Fuldverber som disse udtrykker en udførende handling, hvilket ikke i lignende omfang er tilfældet for kopulaet (Dik 1997:206; Hengeveld 1992:32). Skriftsprogsgrammatikker antager, at en sætning kun bærer en betydning, alene hvis der er et finit verbum til stede i sætningen. Herved anses verbet som den syntaktiske kerne i sætningen. Sætningen defineres herved med en neksus-dannelse som minimum: et subjekt og et verbum. Den generelle sætningsstruktur på dansk er SVO, subjekt – verbum – objekt. Dansk er et såkaldt V2-sprog, idet verbet i alle tilfælde i helsætninger er placeret som andet led, hvilket også gør sig gældende for kopula (Christensen & Christensen 2014, Hansen & Heltoft 2011). På lige fod med andre fuldverber er det derfor i skriftsproget grammatisk ukorrekt at undlade et kopula (Brøcker et al. 2012), modsat i talesprogets grammatik, hvor sproget belyses interaktionelt.

2.1 kopuladrop og nul-kopula

Talesproget og skriftsproget viser sig ikke altid at følge den samme grammatiske forståelse. Denne artikels teoretiske grundlag har indtil nu baseret sig på forskning af skriftsproget, da der stadig er gjort minimale iagttagelser om emnet i talesproget. Dette teoretiske grundlag vil jeg nu sammenholde med de iagttagelser, der er gjort for talesproget. Det viser sig nemlig for blandt andet danske talesprog, at man i en ytring kan undlade kopularealiseringen, et såkaldt *kopula-drop* (se Kragelund 2005, Samtalegrammatik 2013, Pustet 2003). Jeg vil i dette afsnit fremlægge en teoretisk redegørelse heraf samt danne komparative linjer til begrebet *nul-kopula*.

Nul-kopula beskrives for sprog, der ikke har et morfosyntaktisk element for kopula. Det bliver herved en aktiv handling at indsætte et element af nul-kopula, (Ø), (Stassen 2013:1). Dermed er der plads til funktionen af kopula, men elementet er ikke til stede i sætningen. De semantiske forhold synes derfor at være placeret i prædikatet og ikke i selve kopula-verbet, hvilket herved som tidligere nævnt forekommer at være et semantisk tomt element uden konceptuel signifikans (Dik 1997; Hengeveld 1992). Det er grammatisk ikke muligt, at sætningen i tilfælde med nul-kopula indeholder noget, der har funktion som kopula, da subjektet og prædikatet i deres bøjning selv skaber denne funktion, hvilket ikke er tilfældet for dansk hverken på skrift eller i tale. Den funktionelle grammatik beskriver det konkret, ved at kopulaet er introduceret i de tilfælde, hvor kopulaet optræder, mere end at kopulaet er droppet/slettet i de tilfælde, hvor det ikke optræder (Dik 1997:199). Herved bevares den kopulariserende funktion i ytringen, altså at forbinde subjekt og prædikat. Simon Dik (1997) beskriver yderligere nul-kopula-elementet som et verbalt hul: en placering, hvori der angiveligt er noget verbalt på spil, men fraværet heraf skaber et hul; altså et tomt led i sætningen uden semantik og pragmatik. Dansk modstiller sig sprog med nul-kopula, da der stadig forekommer kopula både i dansk skriftsprog såvel som talesprog; også de steder hvor der kan forekomme et kopuladrop. Et fænomen som kopuladrop forudsætter hertil, at vi fra skriftsproget ved, at der burde være et kopula, hvorfor det kan benævnes som et 'drop'. Kopuladrop kan derfor modsat nul-kopula kun realiseres i sprog, der altid tager kopula. Begrebet kopuladrop forekommer hertil at være skriftsprogets

diktering af, hvordan sprog strukturalistisk er formet jf. Per Linells (2005) *The Written Language Bias in Linguistics*. Det er derfor ikke tilstrækkeligt at omtale undladelsen af det danske talesprogskopula som hverken et nul-kopula (Stassen 2013) eller en sletning af kopula (Dik 1997), da der i sprog med sådanne fænomener er tale om en morfosyntaktisk konstruktion, der indsætter et element kaldet nul-kopula. Denne artikel ønsker at vise, i hvor høj grad en ytring gør sig forståelig til trods for et fraværende verballed i forbindelse med et kopuladrop. Derfor vil jeg i næste afsnit gennemgå de forskellige realiseringer, som kopula kan have i dansk talesprog. Hertil vil en senere diskussion belyse, om fænomenet 'kopuladrop' er rammende for dens brug i talesproget.

2.2 De fire kopularealiseringer

Jeg vil i dette afsnit redegøre for kopulaets forskellige realiseringstyper, som findes i talesproget, hvor *er* ikke altid bare er *er*. Der er i talesprogsgrammatikken fundet tegn på flere forskellige realiseringer af kopula; fra et kopula, der opfører sig som i skriftsproget, til et kopuladrop, som tidligere nævnt er et komplet fonetisk fravær af kopula. Der findes derudover en lang række fonologiske realiseringer på vejen fra det ene til det andet udtryk. Det vigtigste her er, at de alle er realiseringer af kopula i deres essens, det er blot det fonologiske udtryk, der er forskelligt. På spektret nedenfor er en visualisering af udtalen og fraværet af kopula i interaktioner efter inspiration fra Mathias Kragelund (2015) og Samtalegrammatik.dk (2013)

Spektrum 1

Hamlets spørgsmål: "At være eller ikke at være?" bliver besvaret af Hamlet selv med: "det er spørgsmålet". Eller ville en moderne fortolkning mon blot lyde "det spørgsmålet"? Sprogvidenskabeligt

er spørgsmålet altså her: at være eller ikke at være *udtalt*, hvilket ovenstående spektrum viser.

Til venstre for midten vises en tilstedeværelse af kopula. Det yderste punkt er et emfatisk kopula, som fonetisk realiseres som en diftong: **[ˈæɐ̯]** (Schachtenhaufen 2013:129). I en skriftlig gengivelse af det talte jf. Jefferson (2004) vil det emfatiske kopula synliggøres ved understregning: er (Jefferson 2004:25). Til højre herfor er det ikke-emfatiske kopula, som altså er en tilstedeværelse af kopula men uden tryk. Denne realiseres fonetisk som enten en diftong eller en monoftong: **[a]** (Schachtenhaufen 2013:129). Herved er trykket den største fonetiske forskel på de to realiseringer på venstre side af spektret, da de begge fonologisk er kendetegnet ved konsonanttab i forhold til den skriftsproglige udformning. Til højre for midten vises fraværet af kopula. Her er placeret en kontraktion (jf. Labov 1969), hvor kopula i en fonologisk proces realiseres som en forlængelse af den udlydende vokal i ordet, der står nærmest forud for *er*. Dette vises i en skriftlig gengivelse vha. kolon jf. Jefferson (2004), hvor antallet af kolon afgør, hvor lang forlængelsen er (Jefferson 2004:25; Jensen 2012:95). Kopuladrop er placeret yderst til højre på spektret, hvorved der hverken findes et verbalt udtryk i ytringen eller en kontraktion af subjektet. Den fonetiske forskel på kontraktion og kopuladrop er derfor vokalforlængelsen i det foregående ord i kontraktionen, som ikke er udtrykt i et kopuladrop. Dog skal spektret ses som en dynamisk tilgang til brugen og fraværet af kopula, hvorved der på den ene og den anden side af spektret kan findes flere forskellige former for realiseringer. Midten adskilles herved kun af, om kopula-verbet er fonetisk til stede eller ej.

3. Metode og dataindsamling

Nærværende undersøgelse bygger på det sprogpsykologiske forskningsfelt, der altid spørger, hvad forholdet mellem sprog og forståelse er. Den sprogpsykologiske erkendelsesinteresse retter sig mod det tværvidenskabelige inden for sprogvidenskab og psykologi for at finde, hvordan det brugte sprog anvendes til at etablere forståelse mellem mennesker (Beck Nielsen 2012:9). Sprogpsykologi som forskningsfelt arbejder dialogisk, det vil sige, at den anerkender, at betydningsdannelser er situationelle, og at samtaledeltagerne

påvirker hinanden gensidigt (Linell 1998). På denne måde skabes der mening i det interpersonelle møde, idet vores tanker kommer til udtryk i det sprog, vi kommunikerer i samarbejde i interaktionen. Det analytiske arbejde i nærværende artikel vil være fokuseret om den sprogpsykologiske erkendelsesinteresse, hvor jeg undersøger *er* som verballed gennem sprogpsykologien for at finde svar på, hvordan vi som samtaledeltagere opnår en tilstrækkelig fælles forståelse både med og uden udtalt verballed. Undersøgelsen af den fælles forståelse vil i mine analyser fokusere på en pragmatisk og semantisk betydningsdannelse. Den sprogpsykologiske erkendelsesinteresse herfor anskuer den empiriske undersøgelse baseret på den interaktionelle lingvistik. Den interaktionelle lingvistik beskæftiger sig med det sprogvidenskabelige i interaktionen og har til formål at beskrive menneskers sprog, sådan som det bliver brugt i autentisk kommunikation, hvilket former talesproget (Steensig 2001:9). Analysen vil hertil basere sig på et begrebsapparat fra konversationsanalyse (CA). CA som analysetilgang opstod i 1960'erne anført af interaktionsforskeren Harvey Sacks med støtte af sociologerne Emanuel Schegloff og Gail Jefferson. Deres arbejde var baseret på en blanding af lingvistik og sociologi som videnskabsteoretiske tilgange med inspiration fra *etnometodologi* (Garfinkel 1967). Sacks, Schegloff og Jefferson (1974) fremlagde *turtagningssystemet* – et system, der inddeler samtaler i ture, idet de fandt samtaler at være sekventielt opbygget. Disse inddelinger skaber systematiske rammer for samtalen. Der er altså interaktionelle teknikker, vi som mennesker bruger til at være i verden, både i hvad vi gør, og hvad vi siger, hvilke kan skabe et samspil mellem mennesker og danne en fælles forståelse i samtalen (Garfinkel 1967; Steensig 2015).

3.1 Eksempelsamling

For at kunne danne generaliserbare antagelser om brugen af kopula i dansk talesprog har jeg dannet en eksempelsamling (for mere herom, se Steensig 2015). Jeg har for at finde et stort datamateriale gennemgået Samtalebanken (https://samtalebank.talk- bank.org), hvor en stor samling af samtaler ligger offentligt tilgængelig til brug i sprogforskning. Her fandt jeg fire ansigt-til-ansigt interaktioner med en varighed, der spænder fra 10 minutter og otte sekunder til

44 minutter og 37 sekunder med en samlet varighed på 1 time, 38 minutter og 36 sekunder for de fire interaktioner. De fire interaktioner blev udvalgt efter flere kriterier: antallet af deltagere, køn og alder. Samlingen består herved af to samtaler med to deltager og to samtaler med tre deltager, hvori både kvinder og mænd er repræsenteret i flere aldersgrupper. Identitetsmarkører såsom navn, bopæl og arbejdsplads, der kan lede tilbage til vedkommendes identitet, er alle anonymiseret, hvorfor pseudonavne er brugt. Alle interaktionerne er transskriberet med Jeffersons (2004) konventioner, det vil sige, at samtaler nedskrives for ikke kun at dokumentere, hvad der bliver sagt, men også måden, hvorpå det bliver sagt, bliver dokumenteret.

Samlingen gav 437 eksempler på brugen af kopularealisering. Dette har jeg fokuseret til 372 eksempler, udvalgt med de seks hyppigste ord, der kommer forud for kopularealiseringen. Nedenstående skema illustrerer fordelingen:

Forekommer før kopula:	**Betonet kopula**	**Ubetonet kopula**	**Kontraktion**	**Kopuladrop**
Jeg	2	3	0	3
Han	0	11	0	2
Det	33	12	44	146
Der	4	10	17	20
De	2	3	3	6
Så	3	2	3	25
[som førsteled]	7	10	0	0
I alt	51	51	67	203
	102		270	
	372			

Tabellen viser en overvægt af realiseringer uden udtalt kopula. Min eksempelsamling består af 51 tilfælde af både betonet- og ubetonet kopula, 67 tilfælde af kontraktioner og slutteligt 203 tilfælde af kopuladrop. Dette giver henholdsvis 102 tilfælde af verbalt udtalt kopula og 270 tilfælde af det fraværende kopula. Det er med udgangspunkt i følgende eksempelsamling, at jeg i næste afsnit vil analysere brugen af kopula interaktionelt for en dybere sprogpsykologisk forståelse heraf.

4. Analyse

Til analysen vil jeg gøre brug af eksempler fra min eksempelsamling med henblik på at komme nærmere en forståelse af, hvordan kopula fungerer som grammatisk enhed i det danske samtalesprog. I en nærmere gennemgang af min eksempelsamling finder jeg, at *er* indtræder i flere forskellige ytringssammenhænge. Disse sammenhænge varierer både pragmatisk og semantisk, hvorfor jeg for nærværende har navngivet og udvalgt tre sammenhænge: vurderinger, bekræftelser og præciseringer.

4.1 Vurderinger

I dette afsnit vil jeg belyse, hvordan kopula optræder i udførelsen af en vurdering, da kopula er relevant at belyse i en handlingssekvens, fordi det viser kopulaets funktion som verbum, der beskriver eksistentielle forløb. Vurderinger er i konversationsanalyse en handling (Levinson 2013), hvormed samtaledeltagere evaluerer og vurderer personer eller begivenheder, som bliver beskrevet i sekvensen. En taler hævder på den måde at have forståelse for og viden omkring det, vedkommende giver en vurdering af (Goodwin & Goodwin 1987; Pomerantz 1984). Den forbindelse, et kopulaverbum opsætter i sin grammatiske funktion, kan i en vurdering være med til at opsætte en relation mellem taleren og den eller det, der vurderes. Derfor vil jeg analysere, hvordan en handling kan formes uden brug af kopula, altså verballeddet, som ellers beskrives som ytringens orientering mod og beskrivelse af handlinger og begivenheder (Arndt 2013: 86). Dermed vil jeg også analysere den betydnings- og forståelsesforskel, der skabes mellem et udtalt kopula og et fraværende kopula. I eksemplet nedenfor ses en vurdering med et komplet fraværende kopula, som efterfølges af en vurdering med et betonet kopula:

Eksempel 1 – Preben og Thomas – 22.35-22.39

```
01 PRE:→ #e:j jamen det jo sørgeligt
02 PRE:  jo [egentligt#]_
03 THO:     [jamen ø::h]
04 PRE:→ #det er jo# sørgeligt.
05 THO:   ja det er.
06 PRE:   ikk å
```

Preben og Thomas er kollegaer. De sidder i en hjørnesofa i Prebens stue, drikker øl og ryger cigaretter. Ovenstående udklip er fra en sekvens, hvori Thomas indleder en historiefortælling om tre unge mennesker, der har mistet livet i en bilulykke. Preben bliver medfortæller, hvortil historiefortællingen afsluttes af ovenstående vurderinger fra Preben. Vurderingen i linje 01 og igen i linje 04 er altså skabt på baggrund af historiefortællingen om de tre unge menneskers bilulykke. Den første vurdering forekommer med et fraværende kopula og sidste vurdering med et betonet udtalt kopula. Der synes derfor at være en progression i gang, hvor markeringen af kopula i vurderingen i linje 03 er en markering og manifestering af vurderingen i linje 01. Den pragmatiske ramme, altså kopulaets betydning for handlingen, omkring de to vurderinger fra Preben er dermed i udvikling i takt med udviklingen af samtalesekvensen, hvorfor kopula-verbets grammatiske udtryk kan vise sig at være en måde, hvorpå en kontrast kan skabes mellem den første og den anden vurdering. Udviklingen skal her forstås således, at vurderingen i linje 04 udvider den pragmatiske ramme for afslutningen af historiefortællingen, hvorfor kopulaets udtryk bliver essentielt for udførelsen heraf. Det gør det, fordi det forstærker Prebens vurderinger. Vurderingen i linje 04 er en gentagelse af vurderingen i linje 01 med et nyt kopularelateret udtryk. De er begge dannet med adjektivprædikatet 'sørgeligt', som forekommer at være en markering af en negativ vurdering. Der bliver altså sat en forbindelse mellem et subjekt og et adjektiv, hvorfor funktionen af kopula bliver tydeliggjort, idet kopula som verbum fungerer som et forbinderled, hvormed der sættes en relation mellem subjekt og subjektsprædikat (Pustet 2003). Vurderinger med kopularealiseringer orienterer sig mod deltagerne i samtalen, idet vurderingen som handling bestræber sig herpå, da taleren praktiserer en viden om det, der vurderes. Denne viden kan gennem en bestemt kopularealisering vise samtaledeltagernes epistemiske ståsted, fordi vurderingen hermed placerer taleren i en handling rettet mod en modtager af vedkommendes viden (Heritage 2013). Dette er med til, at samtaledeltagerne kan nærme sig en tilstrækkelig fælles forståelse. Det ses i eksemplet her, at der kan skabes forbindelse mellem subjekt

og subjektsprædikat både med og uden et udtalt kopula, hvorfor det synes at have en pragmatisk betydning, om kopulaet er til stede i nærværende eksempel. Pragmatikken skal her placeres i sekvensens handlingsudvikling, idet Preben gentager sin vurdering og dermed giver den en ny virkelighed, hvormed Thomas erklærer sig enig. Når kopula er udtalt og betonet, forekommer det som en markering af den verbale funktion og dermed en tydeliggørelse af vurderingens valens, når denne modstiller sig en vurdering med et komplet fravær af kopula.

Min eksempelsamling, som vist i skemaet i forrige afsnit, viser med 235 ud af 372 eksempler en stor overvægt af ordet *det* foran en kopularealisering. Det kan tyde på, at pronominet *det* forekommer enkelt til at vokalforlænge eller efterfølgende at undlade et kopula jf. det fonetiske miljø i *det* **['de]**, som forekommer med vokalisk udlyd forinden kopulaets vokaliske træk, som i sammenhængende tale ofte kan forekomme sammensmeltende. Vurderingen i linje 04 er derfor både mulig at udtrykke uden udtalt kopula eller med en vokalforlængelse, dog formulerer Preben sig med et betonet kopula som kontrast til fraværet i linje 01, hvorfor der synes at være en pragmatisk begrundelse herfor. En pragmatik, der viser sig ved gentagelsen af vurderingen, hvorved vurderingen bliver forstærket, da det synes markeret, at emfasen er placeret i kopulaet. Dette skaber en tydelig kontrast mellem den første og den anden vurdering, idet samtalesekvensen videreudvikles, samtidig med at det verbale udtryk i kopulaverbet skifter, hvorfor det betonede kopula er med til at manifestere vurderingens gennemslagskraft og understregning heraf.

4.2 Bekræftelser

Det er samtaleorganisatorisk præfereret at deltage i samtalen ved at forholde sig til, hvad turen forinden har indeholdt (Sacks 1987). Konversationsanalysens begreb om præference foreskriver, at man henvender sig til det typiske og dermed umarkerede valg for samtalesituationer. Her følges der altså nogle principper, der afgøres af måden, hvorpå vi handler i samtalen (Pomerantz & Heritage 2013). Med dette forstås analyserne i dette afsnit som værende en handling foretaget på baggrund af en foregående ytring eller sekvens, hvormed

en samtaledeltager udviser enighed og accept. For nærværende bruger jeg betegnelsen 'bekræftelse', hvorved der for interaktionen er en gensidig enighed mellem samtaledeltagerne, hvilket jeg sætter i forbindelse med definitionen på en bekræftelse. I dette afsnit vil jeg belyse dette ved brugen af adjektivprædikatet rigtig(t), hvor det i min eksempelsamling tager følgende former: *det rigtig*, *det rigtigt*, *det da rigtigt*, *det rigtig nok*, *de:t da rigtigt*, *de:t rigtigt ja*, *de:t rigtig* og *de:t rigtigt*. Tendensen til brugen af denne bekræftelse i samtalen observerede jeg, fordi de udelukkende realiseres ved et fravær af kopula – enten ved en kontraktion af ordet 'det' eller ved et komplet fravær af kopula, som i eksemplet nedenfor:

Eksempel 2 – Gamle dage – 09.46-09.53

```
01 LIS:  han har ikk den (.) ø:::h erindring.
02 KIR:  nej
03 LIS:  på papiret eller hva [man ska] si[ge]_
04 ANN:                       [ne::j  ]   [ n]
05 ANN:  [e:j]
06 KIR:→ [det] rigtigt.
07 LIS:  ·hhh o::g- og vi: oss blevet ældre ikk ogs_
```

Lis har forinden uddraget her startet en historiefortælling om, at jo ældre man bliver, jo mindre tydelig er aldersforskellen mellem mennesker. Lis fortsætter sin historiefortælling ved at fortælle om sine børn, idet de ikke husker de samme ting, da de ikke er jævnaldrende. Det viser sig i fortællingen, at de to børn heller ikke har det samme forhold til minder og erindringer. Hertil fortæller Lis, at Marco ikke husker minder og hændelser i sammen grad som Camille gør, da Camille erindrer ved at kigge på billeder. Dette leder til Lis' tur *han har ikk den ø:::h erindring*, som Kirsten senere bekræfter hende i med frasen *det rigtigt* i linje 06. Forinden denne bekræftelse fra Kirsten har både Kirsten og Ann responderet med minimalrespons, hvor de har udtrykt et eller flere *nej* i linje 02 og 04 i overensstemmelse med Lis' negation, *ikk* i linje 01. Hermed erklærer både Kirsten og Ann sig enige i, at Lis' familiemedlem Marco ikke har *den ø:::h erindring*. Dette skaber en affiliering mellem de tre samtaledeltagere, idet de tilslutter sig hinanden, som styrker Lis' ytring på trods af ordsøgningsmarkøren i linje 03 (Lindström & Sorjonen 2013). Det ses på denne måde, at

alle samtalepartnere er enige om udsagnet, idet Kirsten udtrykker *det rigtigt*, hvilket kan være tegn på, at denne type bekræftelse også er medvirkende til, at samtaledeltagerne er i alignment.

Med Kirstens brug af bekræftelsen *det rigtigt* i linje 06 viser hun Lis, at hun anerkender hendes historiefortælling og *viser* dermed en forståelse for det, der blev sagt heri jf. Sacks begreb om *shown understanding* (Heritage 2007), idet Kirsten samtaleorganisatorisk anerkender Lis' ytring og bekræfter denne med adjektivet *rigtigt*. Forståelsen er derudover også placeret i ordet *det*, som er et foreløbigt subjekt, der fungerer som en anafor, hvilket forbinder Lis og Kirstens ture. Da de på denne måde snakker om det samme subjekt, skaber de en gensidig enighed. Dette er med til at definere bekræftelsen, hvormed Kirsten altså bekræfter Lis i sin historiefortælling. Efter Kirstens bekræftelse tager Lis igen turen i linje 07, hvor hun starter sin ytring med konjunktionen *å*, hvilket sætter denne tur i forbindelse med turen i linje 01 og 03 jf. James (1890) teori om konjunktioner som bindeled mellem tankestrømme, hvorfor *å* starter en ny tur på baggrund af, hvad der er gået forud i sekvensen jf. Sacks (1987).

Turkonstruktionsenhederne *det rigtigt* og *de:t rigtigt* fundet i eksempelsamlingen viser derudover også at kunne hentyde til, om noget er rigtigt modsat at være forkert jf. sproglig polyfoni, da der ikke i lignende grad findes eksempler på hverken *det forkert* eller *de:t forkert*, da det derudover netop ses som værende præfereret ikke at modstille sig ens samtalepartnere (Pomerantz & Heritage 2013). Adjektivprædikatet *rigtigt* får herved en funktion, da den ikke søger et modsynspunkt, men rettere en forståelse mellem samtaledeltagerne, der udviser en anerkendelse af ytringen forinden. Adjektivprædikatet får derudover også den semantiske funktion at bekræfte både samtaledeltageren og dennes ytring, idet samspillet mellem *det* og *rigtig(t)* fremstår forståeligt uden udtalt verballed. Det viser sig yderligere for bekræftelser, at fraværet af kopula-verbet findes normalt for interaktionen, hvorfor der ikke er brug for en yderligere indsættelse af kopula. Eksempelsamlingen viser nemlig ingen bekræftelser af denne slags ytret med et udtalt *er*, men udelukkende med et fravær af kopula; enten som kontraktion eller et komplet fravær. Det kan derfor siges, at de to realiseringer af fravær af kopula er i fri variation (Labov 2008), som henviser til, at realiseringstyperne, når det kommer

til bekræftelser, er lingvistisk ens, hvorfor forskellene i udtale ikke fører til en betydningsforskel, og derfor bruges de under samme omstændigheder.

4.3 Præciseringer

I dette afsnit vil jeg analysere et udtryk brugt sekventielt som en intersubjektivisk *præcisering*, hvori der udtrykkes en enighed til det, der bliver udtrykt i sekvensens første pardel, hvorfor sådanne udtryk oftest forekommer som enten en anden pardel eller en post-udvidelse. Udtrykkene realiseres som: *(jamen) det er det*, *de:t det jo*, *de:t jo det*, *(ja) det jo det*, *det da det*, *(jamen) det (jo) det*. Herved ses de udtrykt med betonet kopula, kontraktion og komplet fravær. Dét, der synes at blive præciseret i disse syntagmer, er intersubjektiviteten, hvorved sekvensen udvikles eller afvikles. Præciseringer som disse kan forekomme at være synonymer på udtryk såsom *præ:cis*, *lige præcis* og *lige nøjagtig*; jeg afstår dog fra at sammenligne udtrykkene. Præciseringer som *det (er) det* kan både forekomme i position som en anden pardel eller sekvensfinalt som i eksemplet nedenfor:

Eksempel 3 – Anne og Beate – 08.42-08.53

```
01 BE:  så er jeg ude ·hh af stand til at overtale
02 BE:  ham eller stå du ved og ligeso[m (.)]
03 AN:                               [#ja:#]
04 BE: appellere til ham i [min fy]siske person ikke
05 AN:                     [##ja:# ]
06 AN:  og totalt nedgjorde ham
07 AN:  [det var ham der ville se ham der morten]
08 BE:  [((host))                               ]
09       (0.5)
10 AN:  dj ting [der]
11 BE:          [ja ]
12      (.)
13 BE:→ det jo det?
14      (.)
15 BE:→ det jo det
```

I eksemplet overfor ses Beate i færd med at fortælle Anne om en begivenhed, hvor en fælles bekendt ikke kom hjem til Beate som

ellers aftalt, idet han er taget hjem til sig selv, hvilket får Beate til at udtrykke sig i linje 01-02. Hertil udviser Anne minimalrespons i linje 03, som tegn til, at Beate kan fortsætte. Dog er det Anne, der fortsætter herefter og færdiggør Beates fortælling, hvor det fremkommer, at Anne også kender personen, der refereres til. Annes tur består af flere turkonstruktionsenheder; først færdiggør hun Beates fortælling med et forbindende adverbium *og*, hvorefter hun konstaterer, at deres fælles bekendt ville se *ham der morten dj ting der* efter den fest, de begge var til forinden. Dette giver hende en tilknytning til Beates historiefortælling, hvor Anne dermed bliver medfortæller og en aktiv del af fortællingen (Mandelbaum 2013). Beate inddrager Anne i fortællingen af historien ved to gange at ytre *det jo det* som anafor til og præcisering af, hvad Anne har afsluttet Beates historie med. Her medgives det spørgende i, hvorfor manden fra historien ikke er taget med hjem til Beate, idet begge pronominer forekommer som anaforiske referencer til, hvad der blev sagt forinden. Anne og Beate er enige i nedgørelsen af den omtalte mand, idet Beate bekræfter Annes udsagn, og herved udtrykker *præcis* det forløb, Anne også ytrede i turen forinden.

Beates præciseringer forekommer sekvensfinalt, hvilket vil sige, at hun lægger op til at afslutte sekvensen, efter at Anne har afsluttet historiefortællingen. Anne tager turen efter en pause på 0,5 sekund efter Beates sidste gentagelse og skifter retning på samtalens indhold, hvilket starter en ny sekvens. Præciseringen forekommer herved udtømmende for sekvensen, da den information præciseringen modificerer, er placeret i turen forinden, hvorfor præciseringen har en anaforisk reference til turen forinden. Herved kan præciseringen forstås som semantisk tom og derved udtømmende for sekvensen. Det vil sige, at den forekommer uden sprogligt indhold, der skaber en betydning for samtalens videre forløb. Præciseringen forekommer altså for begge samtalepartnere at være et signal til, at sekvensen er udtømt, og begge parter forekommer dermed færdige med sekvensen. Det semantiske udgangspunkt ligger altså i turen inden, da der herefter udfases med præciseringen, hvorfor kopula i dette tilfælde ses som en tom grammatisk enhed, og derfor ikke tildeles en semantisk funktion, idet den er udeladt jf. Dik (1997). Derved ses det i dette eksempel,

at præciseringer med *det det* med et komplet fravær af kopula kan være med til at færdiggøre en sekvens som en præ-lukning (*eng. pre-closing*, Schegloff & Sacks 1973). Herved afvikles sekvensen, idet taleren udfylder et sted i samtalen, hvori der ikke produceres noget kohærent med emnet eller initieres en tur med et nyt emne. Emnet synes at være udtømt, hvorfor præciseringen udtrykkes som en præ-lukning. Dette modstiller sig eksemplet nedenfor, hvori kopula er betonet, hvorfor det giver et andet udtryk:

Eksempel 4 – Preben og Thomas – 02.48-02.52

```
01 PRE:   de::t #l↓ækkert# nok_
02 PRE:   [at få børne]børn.
03 THO:   [det dejligt]
04 THO:   ja
05 PRE:→  det ↓er det bare
06 THO:   [jo (            )]
07 PRE:   [nåmen det varer l]ænge for dig endnu jo
08 PRE:   in[den du når så langt]
09 THO:     [·hhh det gør det   ]
```

I eksemplet her ytrer Preben sin positive tilkendegivelse af at få børnebørn, som Thomas kvitterer med en positiv andenvurdering jf. afsnit 4.1 om vurderinger. Dog ses det også i linje 07-08, at Thomas ikke selv har børnebørn, hvorfor han med sin vurdering opstiller en irreales om, hvordan han tror, det må være. Preben former hertil en præcisering med *det er det bare* for at vedkende sig Thomas' vurdering. Denne præcisering er formet med et betonet kopula, hvilket modstiller sig det foregående eksempel med et fraværende kopula, hvorfor denne præcisering synes at forekomme som, hvad Stivers (2005) kalder en modificeret gentagelse (eng. *modified repeat*). En modificeret gentagelse er netop kendetegnet ved, at trykket ligger på det markerede kopula, hvorfor informationen er placeret i selve præciseringen ved dette eksempel, hvortil de to pronominer begge angiver anaforiske referencer til det, der er sagt forinden. Her virker de anaforiske til dét, Thomas udtrykker vurderende i linje 03. Preben kunne altså også have valgt at ytre de præcise ord, som Thomas ytrer, men modificerer dette, hvilket ligger i de to pronominer, hvorfor han har brugt det betonede

kopula til at udtrykke sin egen ytring. Preben vedkender sig herved Thomas' vurdering.

Preben og Thomas finder altså hinanden gennem den modificerede gentagelse fra Preben i linje 05, fordi denne i sin form som præcisering frembringer en intersubjektivitet med de samme pragmatiske udtryk. Det betonede kopula hjælper her med at forbinde Prebens præcisering med Thomas' vurdering i den foregående tur, hvorfor det kan tyde på, at Preben anmoder om de epistemiske rettigheder heraf (Heritage 2013; Olesen 2019). I sprogpsykologien søger vi at finde en fælles forståelse mellem mennesker og i interaktionen – en intersubjektivitet. I gentagelser som denne finder to subjekter, altså to samtaledeltagere, en fælles forståelse gennem genkendelighed over for det sagte og en udtrykt og præciseret enighed modificeret i ét bestemt udtryk. Forståelsen er placeret i en udtrykt enighed med og accept af og for ens samtalepartner. Derved kommer den modificerede gentagelse til at spille en rolle for det videre sekventielle forløb i samtalen, hvorfor det for samtaledeltagerne er en aktiv forståelse, der er blevet modificeret i anden pardel i sekvensen. Det er hermed en mulighed for anden-taleren at vise, at vedkommende ønsker en rettighed til det, der er blevet udtrykt af første-taleren. I en kopularelateret ytring som denne kan dette udtrykkes ved et udtalt *er* modsæt eksempel 03, hvor kopula er fraværende.

Intersubjektiviteten forstås sådan, at det lige så godt kunne være Preben med den modificerede gentagelse, der kunne lave den vurdering, som Thomas udtrykker. Herved vedkender Preben sig det samme epistemiske ståsted som Thomas (Stivers 2005). Kopulaet er i denne præcisering betonet, hvilket modstiller sig den foregående præcisering fra Beate, hvor kopulaet er fraværende. Emfasen og dermed også den semantiske funktion som verbal markering er derfor i dette eksempel placeret i kopulaet, idet den indeholder markeringen af en vurdering. Herved forekommer denne som en modificeret gentagelse, idet den markerer og dermed gentager indholdet af den foregående tur. Denne præcisering modstiller sig eksempel 3, idet denne udtrykt uden verbalt kopula placerer det semantiske indhold i den foregående tur. Informationen er dermed for dette eksempel rykket videre, hvormed den er med til at videreudvikle sekvensen. Det viser sig også, at der i min eksempelsamling ingen eksempler er på præciseringer med udtalt

ubetonede kopula. Enhver præcisering udtrykt med et verbalt kopula er altså betonet, hvilket tydeliggør markeringen af kopula, når denne forekommer. Dette er endnu et argument for, at præciseringen i linje 05 er med til at opbygge sekvensen, hvor den videreudvikler vurderingen fra Thomas og skaber mulighed for Preben til at tage turen igen i linje 07.

5. Diskussion

Det komplette fravær af kopula er som tidligere nævnt kaldet *kopuladrop*, men giver det egentlig mening at kalde et komplet fravær af kopula-verbet for et *kopuladrop*?

Min eksempelsamling viser en overvægt af kopula-fravær. Et komplet fravær forekommer i 54,6% (n=203) af de 372 tilfælde, hvortil de tre andre nedslag på spektret (jf. spektrum 1) fordeler sig på de resterende 45,4% (n=169). Ud fra de indsamlede samtalesekvenser ses altså en tilbøjelighed til at undlade kopula i langt flere tilfælde, end det udtales, hvorfor jeg vil diskutere, om fænomenet er berettiget til at hedde et kopula*drop*. Det synes derfor at være en diakron diktering at kalde fænomenet et kopuladrop, da eksempelsamlingen viser tegn på en almindelighed ved at udelade et sådant verbum, idet der i henhold til talesproget ikke droppes et kopula (jf. afsnit 2.1). Det synkrone perspektiv ser dermed, at flere talesprogsgrammatiske forhold spiller ind i brugen af kopula generelt. Jeg ser herved for talesprog en dynamisk brug af kopula. Et begreb som kopuladrop, der beskriver et fravær af en kopularealisering, er skriftsprogets diktering af, hvordan sprog strukturalistisk er formet jf. Linells (2005) *The Written Language Bias in Linguistics*. Men min eksempelsamling (jf. skema 1) viser, at det ikke er skriftsproget der dikterer talesprog, men at det er talesproget selv, hvilket også er bredt anerkendt blandt størstedelen af talesprogsforskere (Arndt 2013; Steensig 2001). Skriftsprogets præskriptive tilgang vil markere eksempler uden udtalt kopula som grammatisk ukorrekte, men i min eksempelsamling er disse en del af sekvenser, der ofte udføres – endda med forståelighed. Det peger derfor på, at en sætnings grammatiske ukorrekthed i skriftsproget ikke er synonymt med manglende forståelse i talesproget. Hertil kan fænomenologen Alfred Schutz' (1953) begreb om *common sense*

illustrere en forudsætning om, at vi lader os forstå og søger forståelse. Der er en iboende forståelse for vores tilegnelse af sprog og derfor en søgen efter intersubjektivitet. I talesproget kan der være flere grammatiske korrekte, altså forståelige, måder at udføre et kopula på, da det er helheden, der afgør, om det er forståeligt. Det er dog ikke kun i fraværet af kopula, at vi kan finde svar på fænomenet kopuladrop. Kopuladroppets modpol er de verbalt udtrykte kopula – især det betonede kopula viser sig at have en modstillende position. Der forekommer altså på spektrum 1 en stor variation fra fraværet af kopula til tilstedeværelsen af kopula. Kopula, der realiseres, som det ville blive udtrykt i skriftsprog, er nemlig også til stede i min eksempelsamling, hvorfor der med fænomenet kopuladrop altså ikke er tale om en negligering af det udtrykte kopula.

Som tidligere nævnt forekommer det med stor hyppighed i min eksempelsamling at udelade *er* i ytringer, så har vi overhovedet brug for et kopula i vores sprog, når det som oftest er fraværende? Ovenstående analyser viser, at det er muligt at skabe en tilstrækkelig fælles forståelse i en ytringssekvens både med og uden et udtalt verballed, hvorfor det kan argumenteres, at kopula i sin essens er kopula i alle dens realiseringstyper jf. spektrum 1. Alle realiseringer af kopula viser sig at kunne bruges til at udtrykke en forståelse mellem samtaleparterne, hvorfor det ikke forekommer samtaleorganisatorisk problematisk at udelade et kopula til trods for, at det strider mod skriftsprogsgrammatikken. Ifølge sprogforskeren Herbert Grice (1975) forklares dette ved talesprogets behov for at være simpelt og klart. Her kan hans to maksimer om kvantitet og manér i lyset af brugen af kopula anvendes til at forstå, at en ytring bør indeholde dét, der skal til for at kunne skabe en forståelse og hverken mere eller mindre. Jf. Grices (1975) maksime for kvantitet kan det diskuteres, om sprogets videreudvikling danner et totalitært fravær af kopula, idet det i visse tilfælde forekommer som den mest simplificerede form. Hvis fraværet vedholder sig i størstedelen af udtryk med kopula, kan dette forekomme på sigt at være det foretrukne. Dette er også et argument for, at kopula ikke synes at blive 'droppet' som begrebet *kopuladrop* foreskriver.

Tidligere forskning har vist, at fravær af et kopula-verbum kun forekommer at kunne lade sig gøre med præsensbøjningen *er* af *at være*. Ovenstående analyser har vist, at til trods for et komplet fravær af *er* i de fleste tilfælde i eksempelsamlingen, så kan kopula ikke undværes fuldstændigt i det danske sprog, da det er i modsætningerne, det viser sig relevant. Jeg bemærker hertil, at de fire overordnede realiseringer af kopula (jf. spektrum 1), alle er former af det samme kopula i deres essens, hvortil det fonetiske udtryk har betydning for, hvordan den semantiske forståelse af den kopularelaterede ytring kommer til udtryk. Dermed kan en kopularelateret ytring have et semantisk udtryk til trods for fraværet af verballed. Der er dermed forskel på at udelade og undvære et verbum. Der bliver skabt forskellige verbale udtryk, alt efter om der er et udtalt verbum til stede eller ej. De ovenstående analyser har vist, at der forekommer en tilstrækkelig fælles forståelse fra samtaledeltagerne ved alle realiseringer af kopula; det forekommer derfor også samtaleorganisatorisk uproblematisk at undlade verballedet. Herved kan det argumenteres, at talesproget dikterer talesproget. Den sammenhængende tale synes at flyde upåvirket heraf, og forståelsen synes at være til stede i ethvert tilfælde. Et komplet fravær af kopula er altså ikke en tilfældighed men en del af vores sprog, som ikke lader til at påvirke forståelsen af samtalen.

6. Konklusion

"At være eller ikke at være – udtalt?": En modificering af Hamlets spørgsmål fra det 17. århundrede giver et billede af brugen af kopula i dansk talesprog i det 21. århundrede, trods det med stor sandsynlighed ikke var dét, Shakespeare havde i tankerne. Jeg har i denne artikel givet et sprogpsykologisk indblik i brugen af kopulabøjningen *er*. Jeg har herved kortlagt, hvordan *er* benyttes i hverdagssamtaler, hvortil jeg konkluderer følgende:

Kopula er et verbumslignende ord, der skaber forbindelser, som viser sig at blive udtrykt med en række forskellige realiseringer. Det giver en tilknytning i ytringen, som kan findes både med og uden udtalt verballed i en kopularelateret ytring. Denne artikel viser, at kopula ikke blot er kopula, idet der findes flere forskellige realiseringer af kopula i talesproget. En kopularelateret ytring kan dannes på forskellig

vis, både med og uden udtalt verballed, hvortil den intersubjektive forståelse er bevaret mellem subjekt og prædikat. Alle realiseringer af kopula er i deres essens kopula; det er blot det fonetiske udtryk, der ændres. Jeg har ved hjælp af konversationsanalytiske begreber undersøgt tre sammenhænge, hvori kopula hyppigt optræder: vurderinger, bekræftelser og præciseringer. Jeg konkluderer herudfra, at kopula bruges alsidigt i dansk talesprog, da det forekommer at have forskellige funktioner i forskellige pragmatiske miljøer. Der er for vurderinger en relation mellem subjektet og prædikatet, som forekommer efter et udtalt kopula eller et verbalt hul, hvori kopula er fraværende. Det er altså i relationen mellem subjektet og dens prædikat, at funktionen af kopula opstår. Ved udførelsen af bekræftelser har jeg fremlagt, at disse kun foretages med et fravær af kopula, hvortil disse bruges til at vise en enighed mellem samtalepartnere for at samarbejde i samtalen og herved anerkende den foregående tur. Slutteligt har jeg for præciseringer fundet, at det komplette fravær af kopula og det betonede kopula viser sig at være modsætninger, idet der i emfasen ligger en verbal markering, som fraværet ikke på samme måde påskriver sig. Herved har fraværet af kopula og det udtalte kopula forskellige formål, idet de interaktionelt bruges forskelligt. Kopula er i sin funktion en forbindelse mellem subjekt og subjektsprædikat, men viser sig ligeledes at være en forbindelse samtalepartnerne imellem som en mulighed for at kunne skabe et samarbejde og en tilknytning, idet *er* forekommer at beskrive en eksistens og færden i verden. Kopula kan som tidligere beskrevet bruges i forskellige sammenhænge, hvoraf den pragmatiske funktion skifter. Jeg har gennem eksempelsamlingen kvantitativt vist, at størstedelen af ytringer med kopula er udtrykt uden et udtalt kopula. Tidligere forskning beskriver dette som et *kopula-drop*. Jeg har dog med nærværende artikel diskuteret, hvorvidt sådan et begreb har rødder i skriftsprogsgrammatikken, hvilket ikke tillader at lade talesproget beskrive sig selv. Derved er der ikke tale om et *drop* af kopula, men blot et fravær, som modstiller sig et udtalt kopula. Vi kan dermed i dansk talesprog sagtens undlade et kopula, men vi kan ikke undvære det. Kopula forbinder eksistenser og skaber altså en samhørighed mellem to elementer, om det er udtalt eller ej.

Litteratur

Arndt, Hans (2013) *Sproget. Hverdagens mirakel.* 4. udgave. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Beck Nielsen, Søren (2012) *Sprogpsykologi – det teoretiske grundlag*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Brøcker, Karen Kiil, et al. (2012) Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 42:10-40.

Christensen, Lisa Holm og Robert Zola Christensen (2014) *Dansk grammatik.* 3. udgave. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Den Danske Ordbog: https://ordnet.dk/ddo/ordbog. Tilgået 04. 03. 2020 og 06.04.2020

Dik, Simon C. (1997) *The Theory of Functional Grammar.* (vol 1). Berlin og New York: Mouton de Gruyter.

Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Kapitel 2: Studies of the Routine Grounds of Everyday Activities. Polity Press:35-75.

Goodwin, Charles og Marjorie Harness Goodwin (1987) Concurrent Operations on Talk: Notes on the Interactive Organization of Assessments. *IPRA Papers in Pragmatics* 1(1):1-54.

Grice, Herbert Paul (1975) Logic and Conversation. Cole et al. (red.). *Syntax and Semantics 3: Speech arts.* Cambridge: Academic Press.

Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) Grammatik over det danske sprog (1.udg., 2. ops.). Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Heritage, John (2007) Intersubjectivity and progressivity in person (and place) reference. Stivers, Tanya og Nick J. Enfield (red.). *Person Reference in Interaction: Linguistic, Cultural and Social Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press*:*255-280.

Heritage, John (2013) Epistemics in conversation. Stivers, Tanya og Jack Sidnell (red.) *The Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Blackwell*:*370-394.

Heritage, John og Raymond, Goeffrey (2005) The Terms of Agreement: Indexing Epistemic Authority and Subordination in Talk-in-Interaction. *Social Psychology Quarterly* (68-1):15-38.

Hengeveld, Kees (1992) *Non-verbal predication: theory, typology, diachrony.* Berlin: Mouton de Gruyter.

James, William (1890) The Stream of Thought. *The Principles of Psychology*. New York: Dover Publications, Inc.:224-273.

Jefferson, Gail (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction. Lerner, Gene (red.). *Conversation Analysis: Studies from the First Generation*. Philadelphia: Benjamins:13-23.

Jensen, Per Anker (2012) Grænsefladen mellem fonologi og syntaks. Evidens fra *er*-kontraktion og enhedstryk i dansk. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 42:92-115.

Kragelund, Mathias Høyer (2015) Når 'er' ikke er der – en morfologisk undersøgelse af et dansk talesprogsfænomen. *Skrifter om Samtalegrammatik*. 2(5):1-18.

Kroeger, Paul R. (2005) *Analysing Grammar – An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Labov, William (1969) Contraction, Deletion, and Inherent Variability of the English Cop- ula. *Language* 45(4):715-762.

Levinson, Stephen C. (2013) Action Formation and Ascription. Tanya Stivers og Jack Sidnell (red.). *The Handbook of Conversation Analysis*:103-130. Oxford: Blackwell.

Lindström, Anna og Marja-Leena Sorjonen (2013) Affiliation in Conversation. Tanya Stivers og Jack Sidnell (red.). *The Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Blackwell:189-207.

Linell, Per (1998) *Approaching Dialogue – Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.

Linell, Per (2005) *The Written Language Bias in Linguistics. Its nature, origin and transformations.* New York: Routledge.

MacWhinney, Brian og Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing: The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung*, (11):154-173.

Mandelbaum, Jenny (2013) Storytelling in conversation. Tanya Stivers og Jack Sidnell (red.). *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Blackwell:492-507.

McGregor, William (2003) The nothing that is, the zero that isn't. *Studia Linguistica* 57(2):75-119.

Olesen, Mads Emil (2019) Det' lige præcis det – En samtaleanalytisk undersøgelse af præcis og lignende udtryk som bekræftelse i dansk samtalesprog. *Skrifter om Samtalegrammatik* 6(3):1-70.

Pomerantz, Anita (1984) Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred and dispreferred turn shapes. Atkinson, John Maxwell og John Heritage (red.). *Structures of social action.* Cambridge: Cambridge University Press:57-101.

Pomerantz, Anita & John Heritage (2013) Preference. Stivers, Tanya og Jack Sidnell (red.). *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Blackwell:210-228.

Pustet, Regina (2003) *Copulas – Universals in the Categorization of the Lexicon.* Oxford: Oxford University Press.

Sacks, Harvey (1987) On the Preferences for Agreement and Contiguity in Sequences in Conversation. Graham Button og John Lee (red.). *Talk and Social Organisation.* Clevedon: Multilingual Matters:54-69.

Sacks, Harvey, Emanuel Abraham Schegloff og Gail Jefferson (1974) A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking in Conversation. *Language* 50:696-735.

SamtaleBanken. u.å. https://samtalebank.talkbank.org tilgået 3. februar 2020.

Samtalegrammatik.dk (2013) *Kopuladrop.* URL: https://samtalegrammatik.dk/opslag/artikel/kopuladrop/ tilgået 21. 02. 2020.

Schachtenhaufen, Ruben (2013) *Fonetisk reduktion i dansk.* Ph.d afhandling, København: Copenhagen Business School.

Schegloff, Emanuel Abraham og Harvey Sacks (1973) Opening up closings. *Semiotica* 8[4]:289-327.

Schutz, Alfred (1953) Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action. *Philosophy and Phenomenological Research,* 14(1):1-38.

Sidnell, Jack (2010) *Conversation Analysis. An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Stassen, Leon (2013) Zero copula for predicate nominals. M. Dryer & M. Haspelmath (red.). *The World Atlas of Language Structures Online* (WALS). Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.

Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden – Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Steensig, Jakob (2015) Konversationsanalyse – ti grundprincipper og seks metodiske trin. Svend Brinkmann og Lene Tanggaard (red.). *Kvalitative metoder og tilgange – en grundbog*. 2. udgave. København: Hans Reitzels Forlag:321-347.

Stivers, Tanya (2005) Modified repeats: One method for asserting primary rights from second position. *Research on language and social interaction* 38(2):131-158.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

En analyse af Eli Fischer-Jørgensens indflydelse på Roman Jakobsons teoretiske arbejde ud fra deres diskussioner om dansk fonologi

Viggo Bank Jensen
Københavns Universitet

1. Indledning

Den danske sprogforsker Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010) havde i mere end et halvt århundrede en vigtig rolle i det internationale sprogvidenskabelige miljø. Hun var, siden hun som 22-årig blev medlem af Lingvistkredsen i København, en vigtig deltager i kredsen omkring Louis Hjelmslev (1899-1965), der også i flere årtier var hendes nærmeste overordnede på Københavns Universitet. Hun blev både i Danmark og i udlandet opfattet som den der bedst var i stand til at forstå og gengive glossematikken, udarbejdet af Hjelmslev og Hans Jørgen Uldall (1907-1957). Fischer-Jørgensen opfattede ikke sig selv som glossematiker. Hun havde faktisk større sympati for videnskabsholdningen hos den verdenskendte russisk-fødte lingvist Roman Jakobson (1896-1982) der havde både en rivaliserende og venskabsmæssig relation til Hjelmslev. Inden for fonologien er Jakobson især kendt for teorien om distinktive træk der første gang blev udfoldet i større skala i bogen *Preliminaries to Speech Analysis* (1952) skrevet sammen med Gunnar Fant og Morris Halle. I resten af teksten refereres til dette værk med *Preliminaries*.

Min artikel har udgangspunkt i den samlede overleverede korrespondance mellem Jakobson og Fischer-Jørgensen (omfattende perioden 1949-1982 og med mere end 100 breve), der udkom i maj 2020 i en kommenteret udgave med titlen *From the early*

years of Phonology. The Roman Jakobson – Eli Fischer-Jørgensen correspondence (1949-1982), redigeret af Viggo Bank Jensen og Giuseppe D'Ottavi og udgivet af Videnskabernes Selskab. Udgivelsen er resultatet af et projekt finansieret af Carlsbergfondet med Frans Gregersen som projektleder.

Jakobson var i 1926 en hovedinitiativtager til stiftelsen af lingvistkredsen i Prag. I 1931 udgav kredsen *Travaux* 4 hvor man bestræbte sig på at opstille en standardiseret fonologisk terminologi. Hjelmslev blev inspireret til at danne en lingvistkreds i København, men var i opposition til Pragfolkenes terminologiske styring. Den unge Fischer-Jørgensen læste *Travaux* 4 med stor begejstring, om end ikke ukritisk. Hun blev siden i 1941 meget optaget af Jakobsons tilgang som den udfoldes i hans indflydelsesrige bog om børnesprog, afasi og almene lydlove (*Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*). Hun var blandt andet meget optaget af at Jakobson her inddrager sammenhænge mellem farve- og lydopfattelse.[1]

Fischer-Jørgensen fulgte i de følgende årtier ofte op på op på Jakobsons teorier via egne fonetiske eksperimenter, samtidig med at hun konstant problematiserede hans centrale opfattelse: at teorien skulle opbygges udelukkende via binære (toleddede) modsætninger. EFJ mente at tre- eller fireleddede modsætninger i visse tilfælde ville give en mere dækkende beskrivelse. Trods uenighederne fortsatte både venskab og korrespondance til Jakobsons død i 1982.

I korrespondancen indgår flere diskussioner om det fonologiske system for dansk. Artiklens formål er med udgangspunkt i disse diskussioner at give en analyse af Eli Fischer-Jørgensens indflydelse på Roman Jakobsons teoretiske arbejde.

I 2. afsnit introducerer jeg kort til Jakobsons teori om distinktive træk, *distinctive features*. 3. afsnit handler om forholdet mellem t, d og ð ('blødt d') i forskellige analyser af dansk. Anledningen er at Fischer-Jørgensen i et brev har en kommentar til fremstillingen i *Preliminaries* vedrørende denne problematik. I 4. afsnit opsummeres nogle resultater af Fischer-Jørgensens akustiske forsøg med danske lukkelyde, især p, t, k, set i relation til Jakobsons teori. I 5 .afsnit

[1] Fischer-Jørgensen skrev en kronik om bogen i Socialdemokraten, 25. september 1941, og året efter holdt hun oplæg om den i Lingvistkredsen, København. Se også Fischer-Jørgensen (1981a) og Bank Jensen (2020:15-16).

gennemgås hvordan danske fortungevokaler spiller en vigtig rolle i de to korrespondenters diskussioner om binarisme. Endelig giver afsnit 6 eksempler på hvordan korrespondancen afspejler venskab, teoretisk uenighed og organisatorisk samarbejde mellem de to sprogforskere.

2. Jakobsons teori om distinktive træk

Jakobsons teori om distinktive træk indebærer følgende forhold (jf. Fischer-Jørgensen 1975:144-145):

1) De distinktive træk opfattes som bestanddele af fonemet. De distinktive træk er fx stemthed, eller runding (som ved y og ø). I forhold til de hidtidige fonemteorier omfortolker Jakobson de distinktive træk, således at de ikke opfattes som bare egenskaber ved fonemet, men som bestanddele af fonemet. Derved mister fonemerne deres status som den mindste lingvistiske enhed, denne status overtages af de distinktive træk.

2) Man skal kun operere med binære, altså toleddede, oppositioner.

3) For hvert sprog skal antallet af distinktive træk reduceres så meget som muligt.

4) Der findes en række universelle distinktive træk, antallet af disse forsøges i analysen begrænset så meget som muligt.

5) Trækkene skal beskrives detaljeret: fysiologisk, akustisk og auditivt; principielt tæller det sidste mest (men det er det sværeste at undersøge).

Et særligt problem for Jakobson var p, t, k, der traditionelt opfattedes som tre fonemer der naturligt hørte sammen og kun afveg fra hinanden via artikulationsstedet. Jakobson havde ført fonologien til Prag i starten af 1920'erne, men blev i en periode inden for Prag-fonologien overskygget af Prince Trubetzkoy. Trubetzkoy accepterede at man kunne have flerleddede oppositioner som p, t, k, mens Jakobson insisterede på at omdefinere disse tre fonemer, så de kunne inddeles efter binære modsætninger. Jakobson beskriver således k som *compact* over for p, t, der begge er *diffuse*.[2] Og blandt de *diffuse* er p så *grave* (mørk), mens t er *acute* (lys). I sin argumentation for disse nye inddelinger bruger han elementer fra akustiske målinger af lyd og fra

[2] Disse to betegnelser er fra *Preliminaries* (1952). I 1949 brugte Jakobson betegnelserne *saturated* og *diluted.*

lydopfattelsen hos tilhøreren, samt fra sammenhænge mellem farve- og lydopfattelse. Jeg vender tilbage til p, t, k i afsnit 4.

En anden problemstilling i Jakobsons teori vedrører det forhold at et distinktivt træk ofte manifesterer sig forskelligt i forskellige positioner. Jakobson understreger her at det relevante forhold er den *relative* værdi af en given egenskab. Et kort eksempel (Fischer-Jørgensen 1975:162): på dansk sænkes vokalerne foran /r/, /ɛ/ foran /r/ kan således være lavere end /a/ foran andre konsonanter, men /a/ er stadig lavere end /ɛ/ foran /r/, så den relative forskel er bevaret. Jakobsons behandling af et andet eksempel på *relativ* værdi er udgangspunktet for problemstillingerne i afsnit 3; i afsnittet vælger jeg imidlertid at gå kronologisk til værks med hensyn til fremstillingerne af dansk fonologi.

3. Danske konsonantproblemer: Fonologisk opstilling af t, d, ð.

I Otto Jespersen (1906) fik det danske sprog en meget grundig fonetisk beskrivelse. Fischer-Jørgensen (1979:410) definerer Jespersen som en forløber for fonologien da han lægger mere vægt på lydenes betydningsadskillende funktion end sine forgængere inden for fonetikken. Hans analyser og store eksempelmateriale har været af stor betydning for efterfølgende fonologiske analyser af dansk (Basbøll 2005:19, 175). Det nye fonologiske paradigme udvikledes imidlertid først i 1920'erne og 30'erne, og i Jespersen (1906) opstilles da heller ikke noget fonemsystem, ordet fonem bruges slet ikke i denne bog. Jespersen (1934: [1906]) forsøger via mindre justeringer[3], og et nyt kapitel: 'Fonologisk oversigt', at leve op til den nye tids strukturelle, fonologiske beskrivelser. I det ny kapitel oplistes konsonantfonemerne, herunder [t], [d] i forlyd, [t], [d], [ð] i indlyd, samt [t, d (altså ét fonem)], [ð] i udlyd. Han har stadig ikke en systematisk *fonem*oversigt vedrørende vokalerne.

Umiddelbart efter Jespersen (1934: [1906]) blev det danske fonemsystem opstillet i to nye fremstillinger. På den internationale fonetikkongres i London (1935) præsenterede Hans Jørgen Uldall et system udviklet i samarbejde med Hjelmslev. Sidstnævnte beskrev de

[3] Fx indføres ordet 'fonologisk' tre steder i 1906- teksten: 11.3: lydlængde, 13.2: tryk, 15.1: ordtone og stød.

generelle principper for deres fælles 'fonematik' i det oplæg der gik umiddelbart forud for Uldalls.[4]

Den franske fonolog André Martinet, der var dansk gift, udgav i 1937 et værk om det fonologiske system for dansk. I forordet refererer han både til Uldalls og Hjelmslevs to oplæg fra 1935 og til Jespersens fremstilling. Martinets og Hjelmslev/Uldalls fremstillinger har en forskellig indplacering af ð i deres fonemopstillinger.

3.1. Uldalls indplacering af t, d, ð.

Uldall regner med et t-fonem /t/ og et d-fonem /d/ men ikke noget ð-fonem. /t/ kan realiseres som t eller d, afhængig af omgivelserne. /d/ kan realiseres som d eller ð, afhængig af omgivelserne.

Uldalls artikel er meget kort og derfor ikke en komplet fonembeskrivelse for dansk, men kan vedrørende t, d, ð gengives således: initialt realiseres /t/ som t (*tur*) og /d/ som d (*dur*).[5] Som nævnt ovenfor, så opfatter Uldall ð som en realisering af /d/. Denne realisering bruges, if. Uldall, i slutningen af stavelsen efter en vokal (fx *gud* guð) (Uldall 1936:54).[6] I slutposition (finalt) efter konsonant er der sammenfald[7] mellem /t/ og /d/, dvs. at forskellen t/d i udtalen her ikke angiver nogen betydningsmæssig forskel, fx kan *saft* udtales både som safd, eller, med mere aspiration, som saft (mit eksempel). /D/ står hos Uldall for en slags 'overfonem'[8] for /t/ og /d/-fonemerne, når der er sammenfald mellem de to. Ved den bestemte endelse i intetkøn, fx 'skib-*et*', er der sammenfald mellem /t/ og /d/-fonemerne. Uldall peger imidlertid på at der er forskellig praksis i sprogbrugen (*usage*),

[4] I Hjelmslevs *Efterladte papirer* på Det Kongelige Bibliotek/Nationalbiblioteket finder man den omfattende brevveksling mellem de to lingvister. Her kan man blandt andet følge forberedelsen af de to London-oplæg. Denne brevveksling ind–går i digitaliseringsprojektet 'Infrastrukturalisme', se under Hjelmslev i bibliografien.

[5] I dette tilfælde er det min udspecificering og mine eksempler. Hos Uldall er dette bare underforstået.

[6] Uldall nævner desuden at i nogle danskeres sprogbrug udtales /d/ også som ð efter konsonanten r, fx byrð.

[7] Uldall taler om "mutual implication" der her betyder 'neutralisering'/'sammenfald' til forskel fra senere anvendelser (Fischer-Jørgensen 1975: 131).

[8] Uldall har ingen betegnelse for det. Martinet kalder noget tilsvarende for archifonemet (se tabel 1) nedenfor.

-*et* udtales som εD (D=/t/ eller /d/), i én type sprogbrug er det et /t/ realiseret som t eller d, i en anden type sprogbrug er /d/ realiseret som ð (Uldall 1936:56-57, Fischer-Jørgensen 1975:131).

Uldall understreger i sin fremstilling at problematikken vedrørende /t/ og /d/ (med realiseringerne t, d, ð) er mere kompleks end forholdet mellem /p/ og /b/ hvor der kun er to elementer på banen. Ved /p/ og /b bringer Uldall et eksempel på 'alternation', dvs. erstatning af et fonem med et andet under særlige grammatiske betingelser. Slutkonsonanten i *løb* kan enten udtales løp eller løb, så ud fra udtalen kan man ikke afgøre hvilket fonem der er tale om. Men ved at inddrage ordet *foreløbig* hvor b'et kun kan realiseres som /b/, kan man konkludere at b'et i *løb* er et /b/-fonem.

3.2. Martinets indplacering af t, d, ð

Martinet opstiller et fonemsystem for de danske lukkelyde således:

Tabel 1: Martinets opstilling af lukkelyds-fonemer i dansk (Martinet 1937:55)

Archifonem	Ikke-aspireret lukkelyd	Aspireret lukkelyd
B	b	p
D	d	t
G	g	k

Martinet (1937:55-56) har i sin fonemopstilling /d/ som ikke-aspireret lukkelyd, /t/ som aspireret lukkelyd, samt et archifonem ('overfonem') fælles for de to. Derimod placerer han /ð/ et helt andet sted som spirant. Martinet (1937:43, 45) argumenterer for at ð ikke er del af samme fonem som d, dels ved at henvise til "den danske sprogbevidsthed", dels ved at de fonetiske forhold ikke kan begrunde at d og ð tilhører samme fonem; endelig tager Martinet også afstand fra at inddrage Uldalls og Hjelmslevs 'alternationer' (jf. 3.1.). I et skema beskriver Martinet (1937:36) hvor man bruger D, d og t. Både her og i den omgivende tekst inddrager Martinet stavelses- og vokallængde i sin forklaring. Det vender vi tilbage til i 3.4.

3.3. Roman Jakobson (1949) om Uldalls analyse

Jakobson bidrager i 1949 med en artikel til et festskrift i anledning af Hjelmslevs 50 års fødselsdag. Jakobsons artikel er et vigtigt trin i udviklingen af hans teori om distinktive træk. Den starter med et Hjelmslevcitat fra London-fonetikkongressen i 1935, og senere kommer Jakobson (uden reference) ind på Uldalls ovenfor refererede indlæg ved samme kongres.

Jakobson introducerer en konsonant-opposition som han kalder 'strong'-'weak' og som bestemmes ud fra 'air output'. 'Strong' har mest output. I en 'strong' (bl.a. trykstærk, initial) position kan relationen stærk/svag fx udtrykkes med aspireret konsonant over for ikke-aspireret, i 'weak' position kan relationen udtrykkes med andre midler. I en efterfølgende passage bruger han så kernen i Uldalls analyse af t, d, ð:

> In Danish this opposition strong/weak is rendered, for example, by *t* vs. *d* in strong position, and by *d* and ð in weak position, so that the weak phoneme in the strong position *materially* coincides with the strong phoneme in the weak position. (Jakobson 1949:211)

Man skal bemærke at Jakobson ikke her specificerer i hvilke situationer vi har 'strong' position i dansk. I artiklen fremhæver Jakobson hvordan lydsubstansen (sound matter) ikke kender oppositioner, men at det kun er den menneskelige tanke (thought), bevidst eller ubevidst, der lægger binære modsætninger nedover lydsubstansen. Jakobson vælger altså Uldalls analyse der kan bekræfte at systemet er binært; dette gør Jakobson på trods af at den fonetiske substans ikke umiddelbart lægger op til det, sådan som det antydes i Martinets problematiserende analyse. Jakobsons valg er bemærkelsesværdigt set i lyset af hans jævnligt gentagne kritik af Hjemslev for at abstrahere fra lydsubstansen (fx Jakobson 1971).

I en artikel i samme festskrift påpeger Fischer-Jørgensen (1949) forskellene mellem den glossematiske analyse (Hjelmslev, Uldall) og Martinets analyse når det gælder t, d, ð. Fischer-Jørgensen (1949:225, n.6) omtaler desuden kort at Jakobsons analyse i samme Festskrift adskiller sig fra Martinets. Fischer-Jørgensen er altså en meget

kvalificeret læser og kritiker når det gælder denne analyse. Hun var i øvrigt en af redaktørerne på festskriftet og redaktionens kontaktperson til Jakobson vedrørende hans artikel; dette var faktisk anledningen til påbegyndelsen af deres årelange korrespondance. De havde mødt hinanden til en fonetikkongres i 1938, men ikke set hinanden efterfølgende.

3.4. t, d, ð i *Preliminaries* 1952

Phoneme	Position	
	Strong	Weak
strong /t/	t	
weak /d/	d	d
		ð

Figur 1

I *Preliminaries* (Jakobson, Fant & Halle 1952:6) bringes denne figur vedrørende fonemerne /t/ og /d/ i dansk. Til venstre er øverst et stærkt fonem /t/ i stærk position, fx i starten af et ord som *taa.*[9] Nedenunder et svagt fonem /d/ i stærk position, som fx i *daa*. Til højre er øverst et stærkt fonem /t/ i svag position som fx i *rette*. Og nedenunder et svagt fonem /d/ i svag position som i *redde*. Ifølge Jakobson og co.

[9] De fire eksempler på danske ord i dette afsnit stammer fra *Preliminaries*, 1. printing.

viser skemaet at oppositionen mellem 'strong' og 'weak' fonem er invariant, mens der er et, ud fra et systemsynspunkt, redundant skift i begge de to dele af oppositionen i den svage position. For Jakobson, Fant & Halle (1952:5-6) er den "relationelle struktur" her ens for den stærke og svage position, der er invarians med hensyn til den minimale distinktion.

Forfatterne (Jakobson, Fant & Halle 1952:5) forklarer hvornår man bruger de forskellige former. Her står i 1. printing: "Den stærke position for en konsonant er i begyndelsen af en stavelse med en trykstærk og/eller lang vokal. Enhver anden position er svag."

Til forskel fra 1949-artiklen prøver Jakobson (og hans medforfattere) altså her at beskrive hvor man i dansk finder 'stærk' og 'svag' position. Efterfølgende bringes de fire eksempler som jeg nævnte ovenfor. Mens Jakobson og co. vælger fonemopstillingen fra Uldall, så er der tegn på at Martinets fremstilling har haft indflydelse på den uddybende tekst om positionerne. Eksemplet *taa*, *daa* findes hos Martinet, og Martinet (jf. 3.2.) nævner som nævnt også vokallængde som en af de faktorer der har betydning for realiseringen af de forskellige fonemer.

De tre forfattere af *Preliminaries* sendte 1. printing ud til en række sprogforskere med henblik på kritik og kommentarer. En af dem var Fischer-Jørgensen. Hun svarede i et omfattende brev sendt til Jakobson 31. marts 1952. Her behandler hun i en længere passage Jakobson og co.s beskrivelse af danske /t/ og /d/-fonemer. Jeg bringer her et første uddrag af passagen:

> p. 5-6 you speak about redundant variations and use the Danish examples t-d-ð. I doubt whether the formulation is quite correct. As far as I know the length of the vowel is irrelevant. t-d are found initially in monosyllabics, d-ð finally (but d has free variance with t, which is an argument for the given reduction, which might have been mentioned). Medially we have the same situation as finally before ə and -ig […], the pair seems to be d-ð. Before -isk it is

> more complicated, because this ending is chiefly found in foreign words, and they are pronounced according to the spelling, venetisk -t, parodisk -d, but in common words the written t is pronounced d (I would often say fonetisk with a d) and d may be pronounced ð. […]. In other cases we have t-d. (Brev fra Fischer-Jørgensen, 31.marts 1952, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:175)

"First printing" af *Preliminaries* udkom i januar 1952, fra "first" til "second printing", der udkom i maj, er der en række ændringer, bl.a. vedrørende fremstillingen af de danske konsonantforhold på bogens side 5. I 2. printing bliver Fischer-Jørgensen sammen med 12 andre forskere takket for kommentarer der har forbedret teksten.

Den mest konkrete indflydelse fra Fischer-Jørgensen på 2. printing synes at være at teksten på s. 5 ændres en del. Den kritiserede passage med 'vokallængde' erstattes med en passage der ret nøje svarer til indholdet af en sætning fra det ovenfor citerede brev. Passagen: "The strong position for a consonant is at the beginning of a syllable with a stressed and/or long vowel. Any other position is weak" (1. Printing: 5) erstattes af: "In monosyllabic words the strong position for a consonant is at the beginning of the syllable and the weak position, at its end" (se tabel 2 nedenfor).

Som det fremgår af den citerede brevpassage ovenfor, så skriver Fischer-Jørgensen meget mere om position end dette korte citat fra 2. printing. Men med de daværende trykkeforhold kunne Jakobson og co. kun foretage ændringer der nemt kunne indpasses i den satte tekst. Forfatterne synes således at have taget første del af Fischer-Jørgensens formulering om brugen i enstavelsesord og sat den ind i stedet for den oprindelige tekst der inddrog vokalernes længde. I den sammenlignende tekst har jeg markeret med **fed skrift** hvor teksten er ændret fra 1. til 2. printing. Som det fremgår, er de fire eksempler også blevet udskiftet.

Tabel 2: Sammenligning af 1. og 2. printing af *Preliminaries to Speech Analysis* 1952:5, med henblik på ændringerne vedrørende dansk.	
***Preliminaries*, 1. printing, januar 1952, s. 5**	***Preliminaries*, 2. printing, maj 1952, s. 5**
The strong position for a consonant is at the beginning of a syllable with a stressed and/or long vowel. Any other position is weak.	**In monosyllabic words the strong position for a consonant is at the beginning of the syllable and the weak position, at its end.**
e.g. taa "toe" – daa "buck"	e.g. **tag "roof" – dag "day"**
In weak position the strong /t/ is weakened to the level of /d/, while its weak opposite is further weakened from /d/ to the weakest level /ð/ resembling somewhat the consonant of the English the; for example: rette (r'edə) "to comply" – redde (r'eðe) "to save"	In weak position the strong /t/ is weakened to the level of /d/, while its weak opposite is further weakened from /d/ to the weakest level /ð/ resembling somewhat the consonant of the English the; for example **hat [had] "hat" – had [hað] "hate"**

Fischer-Jørgensens valg af enstavelsesord som første eksempel svarer til Uldalls fremstilling i 1935. Et brev til Hjelmslev (12. februar 1935) antyder at det også svarer til hans arbejdsproces. [10]

I slutningen af den før citerede brevpassage udtrykker Fischer-Jørgensen lidt den samme problematik som Martinet, nemlig hvorvidt der er et misforhold mellem den fonemiske beskrivelse og den fonetiske:

[10] I brevet refererer Uldall at han har undersøgt enstavelsesord med henblik på eventuelle sammenhænge mellem stød og vokallængde og forbindelsen til blødt d og g i udlyd (Hjelmslevs *Efterladte papirer*, kps. 31).

> But how can the pairs be combined as strong–weak?[11] […] It is true that the variants can be united, but when distinctive features are described phonetically, then it might be possible to say that different features were used in different positions, – or else we might say that the features are the same – but then they cannot be defined phonetically. There is a narrow limit to the reduction of features in different positions when at the same time the phonetic difference should be the same. – d-ð should be stop-constrictive, – and t-d is hardly tense-lax (t is very lax), but aspirated – non-aspirated. (Brev fra Fischer-Jørgensen, 31. marts 1952, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:175-76)

Her antyder Fischer-Jørgensen (se også Fischer-Jørgensen 1975:162-63, 133-34) at Hjelmslev/Uldall – i forhold til deres egne forudsætninger – relativt uproblematisk kan forene varianterne af d-fonemet (d-ð) som ét fonem (fordi de ikke argumenterer med fonetisk beskrivelse, men med distribution/position og grammatisk alternation). Jakobson løber derimod ind i problemer når han bruger Uldalls beskrivelse og *samtidig* ønsker at den fonetiske forskel skal være den samme i de forskellige positioner. Korrespondancen giver ikke noget svar fra Jakobson på denne kritik, men det er værd at notere at han ikke bruger dette danske eksempel i senere udgaver af teorien.

4. Danske konsonantproblemer: akustiske forsøg med p, t, k

Da Fischer-Jørgensen er i USA i 1952, opfordrer Jakobson hende til at blive et halvt år længere og arbejde med på hans projekt om russisk sprog, og knytte hendes eksperimenter om sammenhængen mellem lyd- og farveopfattelse til dette projekt. Fischer-Jørgensen tager ikke imod tilbuddet, hvilket Jakobson øjensynligt tager hende det meget

[11] "Strong-weak" er ikke et veldefineret træk i *Preliminaries*. Det synes kun at blive brugt om konsonanter, og som en 'undergruppe' til 'spændt-slap' ("tense-lax"): "[…] the tense consonants (called strong or fortes) in comparison with their lax counterparts (called weak or lenes)." (p. 36 etc.). "In consonants, tenseness is manifested primarily by the length of their sounding period, and in stops, in addition, by the greater strength of their explosion." (p. 36 etc.). Termerne 'strong'/'weak' bruges både til at betegne en position, og til at betegne en distinktiv opposition (p. 5).

ilde op. Han skriver ikke til hende de næste 6 år. Fischer-Jørgensen skriver endnu i 1953 et brev (11. september) hvor hun kort omtaler nogle akustiske forsøg med danske stop-konsonanter, især, p, t, k. "I am writing an article about the Danish stops (experimental investigation with a phonemic introduction) where I have tried to formulate the rules you asked me for once." (Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020: 188). Det bliver så til en artikel (Fischer-Jørgensen 1954) hvor hun i analysen af sine resultater i høj grad forholder sig til Jakobsons teori og konkluderer at Jakobsons beskrivelse er den bedste af dem hun undersøger, om end hun også tager et forbehold vedrørende den akustiske beskrivelse af k: "This description comes [relatively near] to Jakobson's formula, **k** compact – **p**, **t** diffuse; but **k** has not 'one centrally loaded formant region' […] Jakobson's distinction acute **(t)** – grave **(p)** seems more adequate" (Fischer-Jørgensen 1954:59). Denne eksperimentelt baserede opbakning er vigtig for Jakobson; man skal jo huske at netop forholdet mellem disse tre konsonanter spillede en stor rolle for ham (se afsnit 2). Han refererer senere flere gange til disse resultater fra Fischer-Jørgensen, første gang i Jakobson (1962:638) hvor han citerer hendes resultater, idet han skriver:

> First and foremost, a "strong concentration of explosion" distinguishes /k/ from /p/ and /t/ (according to E. Fischer-Jørgensen's […] detailed acoustic analysis […]). Consequently, both /p/ and /t/ are opposed to /k/ in the same way as diffuse *vs.* compact, and to each other as grave *vs.* acute […] To the fallacious phonological attempts "to define /t/ and /k/ irrespective of each other" the analysis into features opposes a strictly relational definition. (Jakobson 1962:638)

I dette tilfælde har vi altså et eksempel på at Jakobson kan bruge Fischer-Jørgensens eksperimentelle resultater (se også Jakobson & Waugh 1979:100ff.), om end uden at nævne Fischer-Jørgensens forbehold vedrørende beskrivelsen af k. Citatet er også interessant med hensyn til de to sidste ord: "relational definition" er tilsyneladende en term Jakobson har "lånt", uden reference, fra Fischer-Jørgensens oplæg på den internationale lingvistkongres i 1957 (Bank Jensen 2020:53-54).

5. Danske fortungevokaler og binarisme

I afsnit 3, bl.a. på s. 6 i uddraget af Fischer-Jørgensens brev samt note 11, så vi hvordan den distinktive opposition "tense-lax" spiller en rolle i Jakobsons og Fischer-Jørgensens diskussion af danske konsonant-fænomener. Denne opposition dukker op igen når det gælder danske vokaler.

Danske fortungevokaler indgik ofte i diskussionerne mellem Fischer-Jørgensen og Jakobson. I sin mindetale for Jakobson fortæller Fischer-Jørgensen (1998:23) hvordan Jakobson i starten af deres bekendtskab var blevet ganske fornærmet over at hun ikke accepterede hans idé om at det binære princip skulle være et absolut princip. Hun fortsætter så med at sige at Jakobson godt kunne forstå det da hun sagde at hun kom fra et sprog med fire åbningsgrader af vokalerne (altså fx a, æ, e, i). Hvis man ser på korrespondancen og Jakobsons skrifter, kan man dog fornemme at han aldrig helt accepterede at hun havde denne skeptiske holdning til hans absolutte binarisme. Da venskabet imidlertid overstrålede de teoretiske modsætninger, kan det godt være at nogle af Jakobsons senere bemærkninger skal læses som lidt drilleri.

Diskussionen er allerede på dagsordenen i Fischer-Jørgensens tidligere citerede brev fra 1952 hvor hun kommenterer *Preliminaries*:

> Your reason for using the distinction tense-lax in French is apparently this that four degrees of compactness (opening) are not admitted. Danish would therefore be in the same position. But <u>must</u> the description necessarily be binary? I understand very well that this is the most simple way of description and that it should be preferred when possible, but is it sure that we perceive that way? and could there not be cases where four steps of the same quality would be possible. (Brev fra Fischer-Jørgensen, 31. marts 1952, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:177-78)

I samme brev foreslår hun at man hellere skulle undersøge tysk og hollandsk hvor der er en klar forskel mellem spændt og slap (tense-lax) vokal. I teksten "Tenseness and laxness" (Jakobson & Halle 1962), der vedrørende dette punkt supplerer *Preliminaries*, er der faktisk reference til en undersøgelse af hollandsk hvilket kan være inspireret af brevet fra Fischer-Jørgensen (der var specialist i hollandsk).

I analysen af fransk havde Jakobson det samme problem som vedrørende dansk, nemlig at der er en lang række vokaler der umiddelbart synes bedst at blive skelnet fra hinanden via de forskellige åbningsgrader (altså mere end to) og derfor ikke lever op til det binære princip. I analysen af fransk havde Jakobson i 1949, sammen med John Lotz, indført den ekstra modsætning tense-lax (både for konsonanter og vokaler) og kunne så lægge den ind over de 4 vokaler der umiddelbart kun kunne skelnes via åbningsgrad, og på den måde fordele de 4 vokaler via to binære modsætninger.

I et oplæg i London (1964) om "Tense and lax vowels" hvor Fischer-Jørgensen forholder sig grundigt til Jakobsons teori, siger hun bl.a.:

> Roman Jakobson obtains two things by his rather extensive use of the distinction tense-lax. – First he is almost able to get rid of the disturbing three or four steps of degree of opening or compactness that you find in many languages. Some of these steps can now be explained (or explained away) as forming tense-lax pairs. Therefore he uses the distinction tense-lax even for French (tête tette) where nobody has done it before. I do not know whether he would use it for Danish that has a vowel system which is very similar to French. I have not got a clear answer to this question, and I cannot see how it could be done in a reasonable way, i.e. which of the vowels i e æ a should be considered lax and which tense […] I, for my part, cannot see why we should not recognize three or four degrees of opening, two may be an optimal number in many cases, but obviously not in this case. ("Tense and lax vowels", foredrag, 28. maj 1964, London, ms:2-3)

Diskussionen mellem de to sprogforskere om binarisme og dets forhold til danske vokaler fortsætter helt frem til Jakobsons død. I 1979 udgiver den 83-årige Jakobson, tre år før sin død, et stort værk, sammen med Linda Waugh: *The Sound Shape of Language*. Her står der om danske vokaler blandt andet: "[…] In particular, the four-term system assumed for the Danish vowel pattern may still be revised, as Eli Fischer-Jørgensen hints (1972:199 f.), with respect to the possible role of the lax-tense feature […]" (Jakobson. & Waugh 1979:131).

Fischer-Jørgensen lever op til sin selvopfattelse om at være et kritisk gemyt og skriver en meget grundig anmeldelse med en lang række kritikpunkter af Jakobsons og Waughs bog. Fischer-Jørgensen (1981b:212) skriver specifikt vedrørende det ovenstående citat:

> […] Danish is mentioned as a possible candidate for the presence of four steps, and I am quoted for having hinted at a possible solution in terms of **tense/lax** (1972). It is true that I quoted an Africanist, who had found a perceptual similarity between my Danish vowels and some of the so-called **tense/lax** harmony vowels in an African language, but in the following paragraph I argued against this solution, and in fact I do not think that it is possible to find acoustic or articulatory valid arguments for a **tense/lax** opposition in Danish vowels […]
> (Fischer-Jørgensen 1981b:212)

Hun havde tilsendt Jakobson manuskriptet til anmeldelsen, og han skriver tilbage, måske med et lille smil på læben:

> First and foremost, all my thanks for your beautiful and substantial review of our book. Nobody could write it more substantially and wisely than you. I am sad that we have not read it "before the appearance of the book". A few of our mistakes would disappear and many seemingly controversial solutions would become more convincing or at least attractive. Anyway, I am happy, and I'm sure Linda too, that your masterpiece of criticism is to appear. (Brev fra Jakobson, 31. december 1980, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:372)

6. Venskab, teoretisk uenighed og organisatorisk samarbejde

Afslutningsvis vil jeg behandle et par temaer fra en meget intens periode i korrespondancen. Efter 4-5 års pause i kontakten mødes Jakobson og Fischer-Jørgensen igen ved den internationale Lingvistkongres i Oslo i 1957. Det næste element i den overleverede korrespondance er fra 1958, et postkort fra Jakobson fra Norge. Kortet omhandler bl.a. organiseringen af de store fonetikkongresser der var gået i stå på grund af 2. verdenskrig. Det ene universitet efter

det andet havde tilbudt at afholde den 4. kongres, men alle sprang fra. Louise Kaiser, der havde været sekretær siden 1. kongres i 1932, havde holdt liv i organisationen, bl.a. hjulpet af Jakobson. Hun fik ham overtalt til at overtage posten som *Chairman* for kongressens *Permanent Council* på betingelse af at hun selv ville fortsætte. Men da også det katolske universitet i Milano i 1958 sprang fra arrangørforpligtelsen, så ville hun ikke mere. Løsningen blev at Jakobson fik overtalt Fischer-Jørgensen til at blive sekretær, med start fra februar 1959, og i deres brevveksling tager de forskud på det fælles arbejde med at finde en kongresarrangør. Denne historie om Fischer-Jørgensens centrale rolle i det internationale lingvistisk-fonetiske miljø i 1950'erne er aldrig rigtig blevet fortalt. Fischer-Jørgensen kom da heller ikke til at blive sekretær, i september 1958 faldt hun af en hest og fik en kraftig hjernerystelse der kraftigt nedsatte hendes arbejdsevne de næste 5-6 år.

Mens de stadig er i færd med at forberede deres fremtidige samarbejde, skriver Fischer-Jørgensen i et brev til Jakobson (8. august 1958):

> […] But since you said that I had "attacked you" so often, I thought I had to show "ma bonne volonté". – By the way, I have never attacked you, I have discussed your theories, which is something quite different. And I discuss them, because I find them worth discussing, which is the highest praise of my vocabulary. I am a hyper-critical mind, and I am not able to accept or believe in theories. I show my admiration through discussion […] Your theories are the most stimulating I know. Several phoneticians could use their whole life trying to verify a minor part of your ideas. – Thus: discussing and criticizing books is not the same as attacking them, and this is again quite different from attacking a person. I have criticized Hjelmslev much more negatively than you, but that does not make any difference in our friendship. I find it much more interesting and stimulating to disagree with my friends than to agree with them in all respects.
> (Brev fra Fischer-Jørgensen, 8. august 1958, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:192)

I et efterfølgende brev, fra 27. november, efter faldet fra hesten, skriver hun:

> I hope you got my letter from Norway. In this letter I tried to explain that when I criticize other people's theories, it is most often a sign of admiration. Perhaps I should have added, what was evident to me, but perhaps not to you, that I have not very much admiration for the critics. – I feel the scientific distance between us (in scientific respect) very clearly. – I belong to the millers who sit in valleys grinding their corn. But the mills are driven by the torrents of water, which you, the giants, throw down from your mountain peaks.
> (Brev fra Fischer-Jørgensen, 27. november 1958, se Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:196)

Jakobson svarer, 21. december 1958, med at invitere hende til MIT som "visiting scholar" for hendes "complete recovery and relaxation" og skriver derudover: "I resolutely reject your theme of "distance between us". We are on the contrary wonderfully close to each other by the scope, style and leaning of our work, by its emotional underneath and by the sense of humor which prevents us from becoming doctrinaires." (Bank Jensen & D'Ottavi (red.) 2020:197-98)

7. Konklusion

Brevvekslingen mellem Roman Jakobson og Eli Fischer-Jørgensen afspejler at den danske sprogforsker var en vigtig både med- og modspiller i udviklingen af Jakobsons teori om *distinctive features*. I afsnit 3 blev det påvist at Jakobson overtager Hjelmslev-Uldalls analyse af t-d-ð i dansk, men får problemer når han vil give en systematisk fonetisk beskrivelse. Fischer-Jørgensen kritiserer fremstillingen med hensyn til beskrivelsen af hvor de forskellige fonemer/fonemvarianter anvendes, og ændringerne i 2. printing af værket afspejler denne kritik. Mere grundlæggende problematiserer hun vedrørende denne analyse hvorvidt en systematisk fonetisk beskrivelse relevant kan afspejle relationen mellem varianter der ikke er "forskudt" på en homogen

måde. I afsnit 4 blev det vist at Fischer-Jørgensen på Jakobsons opfordring prøver at opstille nogle regler for danske stop-konsonanter baseret på akustiske målinger, og at Jakobson i senere værker flere gange refererer hendes resultater. Han overtager desuden Fischer-Jørgensens teoretiske term "relational definition". Når det gælder en binær fremstilling af det danske vokalsystem (afsnit 5), fastholder de to lingvister deres uenighed igennem 30 års diskussion. I de første år af deres kontakt giver dette sig øjensynligt udslag i ganske dramatiske opgør, mens der i de seneste år også synes at indtræde lidt humor vedrørende dette punkt. Brevvekslingen viser (afsnit 6) at Jakobson og Fischer-Jørgensen i 1958 var på vej ind i et tæt organisatorisk samarbejde med hensyn til de internationale fonetikkongresser, under samtidig opretholdelse af både markante teoretiske diskussioner og nært venskab. Danske fonologiske problemstillinger er et jævnligt tilbagevendende træk i både brevveksling og gensidige tekstreferencer mellem de to sprogforskere igennem hele deres venskab.

Litteratur

Bank Jensen, Viggo (2020) Introduction. Viggo Bank Jensen & Giuseppe D'Ottavi (red.). *From the Early Years of Phonology. The Roman Jakobson – Eli Fischer-Jørgensen correspondence (1949-1982). Scientia Danica. Series H, Humanistica,* 8 vol. 20. Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab:11-84.

Bank Jensen, Viggo & Giuseppe D'Ottavi (red.) (2020) *From the Early Years of Phonology. The Roman Jakobson – Eli Fischer-Jørgensen correspondence (1949-1982). Scientia Danica. Series H, Humanistica,* 8 vol. 20. Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

Basbøll, Hans (2005) *The Phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.

Fischer-Jørgensen, Eli (1949) Remarques sur les principes de l'analyse phonémique. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 5, *Recherches structurales 1949*:214-234.

Fischer-Jørgensen, Eli (1954) Acoustic Analysis of Stop Consonants. *Miscellanea Phonetica* 2:42-59.

Fischer-Jørgensen, Eli (1964 ms) *Tense and lax vowels*. Eli Fischer-Jørgensen: Videnskabelige papirer, Æske 4. Det Kongelige Bibliotek/ Nationalbiblioteket. Acc. 2009/48.

Fischer-Jørgensen, Eli (1972) Formant Frequencies of Long and Short Danish Vowels. Evelyn Scherabon Firchow et al. (red.). *Studies for Einar Haugen* . The Hague: Mouton:189-213.

Fischer-Jørgensen (1975) *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction*. København: Akademisk Forlag.

Fischer-Jørgensen (1979) Fonetik. Povl Johs. Jensen (red.). *Københavns Universitet 1479-1979.* Bind IX. Det filosofiske Fakultet, 2. del. København: G.E.C. Gads Forlag.

Fischer-Jørgensen, Eli (1981a) Fifty years with phonetics and phoneticians. A causerie at the Institute of Phonetics, February 28th 1981. *Annual Report of the Institute of Phonetics*, *University of Copenhagen* 15:61-75.

Fischer-Jørgensen, Eli (1981b). Review. Roman Jakobson and Linda Waugh. The Sound Shape of Language. 1979. *Language Sciences* 3:201-213.

Fischer-Jørgensen, Eli (1998) Roman Jakobson and Denmark. Roman Jakobson Centennial Symposium, October 10-12. *Acta Linguistica Hafniensia* 29:13-28.

Hjelmslev, Louis (1936) On the Principles of Phonematics. *Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences, held at UniversityCollege, London, 22-26 July 1935.* Cambridge: Cambridge University Press:49-54.

Hjelmslev, Louis *Efterladte papirer*. Det Kongelige Bibliotek/Nationalbiblioteket. Acc. 1992/5. Se også: https://cc.au.dk/en/infrastructuralism/about-project-infrastructuralism/

Jakobson, Roman (1941) *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Uppsala: Almquist & Wiksell.

Jakobson, Roman (1949) On the Identification of Phonemic Entities. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 5, *Recherches structurales 1949*:205-213.

Jakobson, Roman (1962) Retrospect. *Selected Writings* 1. *Phonological Studies*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers:629-658.

Jakobson, Roman (1971) Greetings to Eli Fischer-Jørgensen. Hammerich, Louis, Roman Jakobson and Eberhard Zwirner (red.). *Form and Substance. Phonetic and Linguistic Papers Presented to Eli Fischer-Jørgensen*. Copenhagen: Akademisk Forlag:9-10.

Jakobson, Roman & John Lotz (1949) Notes on the French Phonemic Pattern. *Word* 5:151-158.

Jakobson, Roman, Gunnar Fant & Morris Halle (1952) *Preliminaries to Speech Analysis*. Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, Technical Report XIII (1. printing: January, 2. Printing: May)

Jakobson Roman & Morris Halle (1962) Tenseness and laxness. *Selected Writings* 1. *Phonological Studies*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers:550-555.

Jakobson, Roman & Linda Waugh (1979) *The Sound Shape of Language*. Brighton: Harvester Press.

Jespersen, Otto (1906) *Modersmaalets fonetik*. København: Det Schuboteske Forlag.

Jespersen, Otto (1934 = [1906] *Modersmålets fonetik*. 3. udg. København: Gyldendal.

Martinet, André (1937) *La phonologie du mot en danois*. Paris: Librairie C. Klincksieck.

Travaux du Cercle Linguistique de Prague 4. 1931. *Réunion phonologique internationale tenue a Prague (18-21/XII 1930)*. Prague.

Uldall, Hans Jørgen (1936) The Phonematics of Danish. *Proceedings of the Second International Congress of Phonetic Sciences, held at University College, London, 22-26 July 1935.* Cambridge: Cambridge University Press:54-57.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Hvordan får vi danskerne til at tale dansk med os?
En analyse af sprogskift i interaktioner mellem danskere og udlændinge.

Anna Jespersen & Míša Hejná
Aarhus Universitet.

Danskere har et noget blandet forhold til sproglig variation. Dialektstudier fra hele Danmark tegner således et billede af dialektområder i forandring, hvor mange dialekter udjævnes eller helt forsvinder blandt unge talere (f.eks. på Bornholm), mens andre unge i et fåtal af områder (f.eks. Sønderjylland) bibeholder mere af den traditionelle dialekttale (Monka 2015; Maegaard et al. 2019). Samtidig har sprogholdningseksperimenter gennem lang tid vist, at rigsmålet opvurderes på bekostning af lokale dialektvarianter (Kristiansen 2003; 2017:119). Disse eksperimenter har derfor længe været meget konsekvente i deres påvisning af København som hegemonisk normcenter, en tendens som dog bliver nuanceret i Maegaard & Quist (2019) og Schoonderbeek Hansen & Goldshtein (denne publikation). Dialektstudierne fremstiller dermed danskerne som et folk, der har stærke holdninger til, hvad der er godt og dårligt dansk, og blandt hvilket dialekttale overordnet set er på retræte (cf. Kristiansen og Jørgensen 2003:1). Som Normann Jørgensen formulerer det: ”kulturel variation, og især sproglige afvigelser fra normen, er ikke velset i Danmark” (2013:41).

Undersøgelser af dansk som andetsprog (L2 dansk) viser, at sådanne nedvurderinger af non-standard varianter også ses i danskernes holdninger til dansk med andetsprogsaccent. For eksempel rapporterer Quist og Jørgensen (2002:9), at danskerne har blandede holdninger til L2 dansk, men generelt forbinder L2-accenter med negative personlighedstræk såsom lavere intelligens. Maegaard (2005:73-74)

viser med større tydelighed de negative associationer, der er forbundet med L2-accenter. Kirilova (2004:77) forklarer disse holdninger med det kulturelt homogene danske samfund: Danskere er simpelthen ikke vant til at høre dansk med L2-accent. Dette afspejler Jørgensen og Quists beskrivelse af Danmark som havende et ”unhealthy climate of monolingualism, monodialectalism, and monoculturalism” (2001:42). Resultaterne af Kirilovas eget studie af holdninger til L2-dansk peger derudover mod xenofobi som en mulig forklaring: når danske informanter blev bedt om at placere ukendte L2-talere geografisk, var de ”tilbøjelige til at placere de stærkt accenttalendes baggrund i Mellemøsten, Tyrkiet, Østeuropa og Afrika”, selvom ingen af talerne stammede derfra (2004:92; 94). Disse områder forbindes vel generelt med forskellige xenofobiske holdninger blandt danskere, og talere, der associeredes med dem, vurderedes da også lavt på Kirilovas kompetence- og uddannelsesskalaer (men dog mellem på personlighed). I lighed med tidligere studier, f.eks. Quist og Jørgensen (2002) og Ladegaard (2002), er det dog ikke alle L2-accenter, der vurderes negativt: for eksempel associeres L2-stemmer, der vurderes til at komme fra Tyskland, mere positivt end dem, der vurderedes til at stamme fra indfødte danskere (93). Overordnet set er der dog enighed blandt andetsprogsforskere om, at L2-dansk, der afviger fra standarden, generelt anses som dårligt.

Denne artikel har som formål at undersøge, hvordan danskeres holdninger til L2-dansk udmønter sig i virkelige samtaler med L2-talere. Mere specifikt undersøger vi et fænomen, som Benediktson (2015) kalder ”det sproglige sammenstød”, men som vi kalder et *sprogskift*: L2-taleren starter en samtale med en dansker på dansk, men i løbet af den første del af samtalen skifter danskeren sprog til engelsk. Disse skift sker gerne i danskerens allerførste tur i samtalens turtagning. Vi ved fra Benediktson (2015) og Jespersen & Hejná (indsendt), at disse sprogskift sker relativt ofte i samtaler mellem en L2-taler og en L1-taler. I Jespersen & Hejná (indsendt) rapporteres det, at 25 % af L2-talere i en spørgeskemaundersøgelse vurderer, at samtalen skiftes til engelsk af danskeren *næsten hver gang* de forsøger at føre en samtale på dansk. Dette datasæt fra Jespersen & Hejná (indsendt) indgår også i denne artikel. I Benediktson (2015:52) svarer

14 % af L2-talere, at de oplever sprogskift næsten hver gang, de starter en samtale på dansk. Vi har derfor evidens for, at sprogskiftene sker. Hvad vi ikke ved fra disse to kilder – som så vidt vides er de eneste to, der har beskæftiget sig med emnet – er *hvorfor* de sker. Vi har, som vist ovenfor, evidens for, at danskere har et broget forhold til sproglig variation, også når det kommer til dansk med L2-accent. Vi formoder også, baseret på disse kilder, at danskeres sproglige normcentrum er ungt københavnsk rigsmål (men se igen Schoonderbeek Hansen & Goldshtein, denne publikation).

Dermed kunne to grunde til sprogskiftene være danske L1-taleres iboende holdninger til sproglig variation generelt og til L2-accenter af dansk mere specifikt. Andre muligheder kunne stamme fra mere direkte reaktioner på den person, de står overfor: Normann Jørgensen mener, at danskere ser det oplevede 'dårlige' sprogbrug som en refleksion af personen, de står overfor: "[d]et dårlige sprog er sprogbrugernes eget ansvar" – og dermed kan det tænkes at afspejle eller optræde i kombination med andre negative karakteristika ved personen (Normann Jørgensen 2013:149). Måske opstår sprogskiftene dermed som en reaktion på talerens konkrete L2-accent, enten for sig selv eller i kombination med andre aspekter af sprogbrugerens opfattede karakteristika. Her kunne man for eksempel fremhæve L2-talerens køn og alder. Endnu en mulighed ville være, at det i højere grad er den L1-talende dansker, der har en indflydelse på sprogskiftene: kunne, for eksempel, byboere tænkes at skifte sprog oftere end landboere? Eller kunne danskerens egen baggrund som fremmedsprogstaler tænkes at have en indflydelse? På baggrund af sådanne overvejelser arbejder vi i denne artikel med følgende forskningsspørgsmål:

1. Hvilke karakteristika ved L2-taleren øger antallet af sprogskift?
2. Hvilke karakteristika ved L1-lytteren øger antallet af sprogskift?
3. Er der noget der tyder på, at sprogskiftene fremkommer som en reaktion på et generaliseret L2-dansk?

Vi undersøger disse tre spørgsmål gennem analyser af data fra spørgeskemaer, der er sendt ud til henholdsvis L1- og L2-talere af dansk,

samt data fra et såkaldt Rapid Anonymous Survey, som involverer noter fra samtaler mellem MH og diverse danske interaktionspartnere. Ved hjælp af disse studier håber vi på at belyse nogle af katalysatorerne bag de sprogskift, som mange andetsprogstalere oplever i deres hverdag. Vi mener, at dette komplekse emne er bedst belyst gennem mange forskellige linser og forsøger derfor at triangulere L2-talernes oplevelser gennem brug af flere datakilder.

Som beskrevet i Jespersen & Hejná (indsendt) har disse sprogskift forskellige indflydelser på L2-talerne: Spørgeskemarespondenterne oplever ofte negative emotionelle reaktioner, især de respondenter, der oplever sprogskift med høj frekvens. Flere beretter, at skiftene har en indflydelse på deres indlæringsmotivation, på deres faktiske deltagelse i såvel sprogkurser som interaktioner med danskere og, i sidste ende, på deres holdninger til Danmark og danskere. Dermed virker viden om sprogskiftenes bevæggrunde relevante for en gruppe af talere, der, som beskrevet ovenfor, allerede er på kanten af det danske sprogsamfund.

1. Metode

I denne artikel analyserer vi som sagt data fra tre forskellige kilder: to spørgeskemaundersøgelser, som vi har sendt ud til talere af dansk som første- og andetsprog, og et Rapid Anonymous Survey (RAS). I det følgende beskriver vi først spørgeskemaerne og deres respondenter og derefter vores version af et RAS-studie. Vi beskriver derefter de statistiske metoder, vi har brugt i analyserne.

1.1. Spørgeskemaer til L1- og L2-talere.

Spørgeskema 1, som var skrevet på dansk, blev sendt ud til 134 førstesprogstalere, og spørgeskema 2, som var skrevet på engelsk, blev sendt ud til 409 andetsprogstalere. Begge spørgeskemaer blev formidlet både via sociale medier og direkte til kendte første- og andetsprogstalere, som så videresendte skemaerne via den såkaldte sneboldsmetode (”snowball method”, se Drager 2018:52). Vi valgte at sende skemaerne ud på forskellige sprog for at sikre os, at både L1-talerne, som måske ikke talte engelsk så godt, og L2-talerne, som på tilsvarende vis måske ikke talte dansk så godt, kunne imødekommes og på bedst mulig vis forstå og interagere med vores spørgsmål.

Respondentgrupperne fra de to spørgeskemaer var sammenlignelige: i L1-talernes skema var respondenterne mellem 16 og 63 (gennemsnit = 33.04, median = 30) med 73.1 % kvinder og 26.9 % mænd. I L2-talernes spørgeskema var deltagerne lidt yngre, mellem 16 og 62 (gennemsnit = 29.7, median = 28), med 76.5 % kvinder og 22.2 % mænd. L2-talerne inkluderede talere med baggrund i en række romanske sprog, balto-slaviske sprog, engelsk, andre germanske sprog, finno-ugriske sprog, asiatiske sprog og græsk, samt en lille gruppe talere med andre sprogbaggrunde, der blev ekskluderet fra vores analyser. Denne liste er ordnet efter mængden af respondenter fra de forskellige grupper.

Spørgsmålene fra hvert spørgeskema blev holdt så ens som muligt og indbefattede både baggrundsspørgsmål (køn, alder, førstesprog/ andre fremmedsprog, danskkundskaber/ engelskkundskaber), spørgsmål der relaterede sig til respondenternes generelle sprogadfærd (f.eks. ”Hvilket sprog benytter du normalt når du starter en samtale med en udlænding?”/”Which language do you normally use when initiating conversations with Danes”) og til sidst spørgsmål, der relaterede sig direkte til sprogskiftene. Af sidstnævnte danner de følgende baggrunden for denne artikel:

- ”Have you ever experienced a situation where you started a conversation with a Dane in Danish, but the Dane then switched languages to English?” (i udlændingenes spørgeskema).
- ”Har du nogensinde oplevet en situation, hvor en udlænding har startet en samtale med dig på dansk, men du derefter har skiftet sprog til engelsk?” (i danskernes spørgeskema).

Disse to (relativt ækvivalente) spørgsmål sammenstiller vi i analyserne herunder med de spørgsmål til respondenternes baggrund og sproglige adfærd, der er relevante i hver analyse. Spørgsmålene og deres svarmuligheder vil blive gennemgået i de afsnit, hvor de bliver relevante. Til disse sammenstillinger benytter vi os af den statistiske metode *ordinal logistisk regression*, som bruges til skalære data som fra eksempelvis spørgeskemaer. Denne metode benytter vi for at vise hvilke af de karakteristika for vores to respondentgrupper,

der kan bruges til at forudsige mængden af sprogskift til engelsk i samtaler mellem L1- og L2-talere af dansk. I udførelsen af de ordinale regressioner benyttede vi os af pakken *MASS* i programmerne *R* (R Core Team 2020) og *RStudio* (R Studio Team 2020). Vi brugte desuden *ggplot2* (Wickham et al. 2020) og *viridis* (Garnier et al. 2018) til datavisualiseringer. Vi valgte ikke at slå datasættene fra de to spørgeskemaer sammen, da vi grundet potentielle forskelle i sproglige nuancer både i spørgsmål og svarmuligheder ikke vurderede, de kunne analyseres som en helhed. Derfor udførte vi to statistiske analyser, begge uden tilfældighedsfaktorer ("random effects"), og fandt frem til de bedst egnede modeller gennem aftagende hierarkiske sammenligninger. Den faktiske opbygning af de to valgte regressionsmodeller bliver beskrevet i resultatafsnittet.

1.2. MHs Rapid Anonymous Survey

Inspireret af Labovs (1972) såkaldte *Rapid Anonymous Survey*, som blandt andet blev brugt i det berømte Fourth Floor-studie i New York, tog MH noter efter alle interaktioner med danskere i en periode på syv måneder (8/9/2018-31/3/2019). Et Rapid Anonymous Survey (RAS) indebærer deltagerobservation i hverdagsinteraktioner mellem sprogforskeren og medlemmer af den relevante sprogpopulation – her førstesprogstalere af dansk. Efter interaktionen noterer sprogforskeren sig en række relevante karakteristika ved samtalen. Et RAS resulterer derfor ikke i optagelser, og der kan normalt ikke noteres mere end de basale baggrundsdata om den taler, som indgår i studiet.

I vores studie tog MH grundige noter om samtaler med danskere, hvor hun startede samtalen på dansk, og hvor hun derudover havde intentioner om at videreføre samtalen på dette sprog. Hun noterede sig så, om danskeren skiftede sprog til engelsk, og forskellige andre forhold som danskerens køn, om der var andre samtalepartnere, og hvor og i hvilken by samtalen foregik. Derudover er der i vores datasæt noter om, hvornår samtalen fandt sted. Hele datasættet kan ses her: shorturl.at/cCLNS.

Til MHs RAS brugte vi en multinominal logistisk regressions-model. Denne type statistik passer til data, hvor variablerne er ord eller binære kategorier, og ikke numeriske målinger, hvorfra man

kan udregne et gennemsnit. Vi udførte regressionsanalysen med *lme4* (Bates et al. 2012) i *RStudio* og *R*. I denne analyse medtog vi en random effect, nemlig hver samtales *dato*.

2. Ser vi evidens for sprogskift?

Vi starter resultatafsnittene ud med at fastlægge, at både udlændinge og danskere vurderer, at sprogskiftene er relativt hyppigt forekommende. Herunder fremlægger vi resultaterne af L2- og L1-talernes vurderinger omkring hyppigheden af sprogskift i deres hverdag.

Vi starter med L2-talerne. Først må det nævnes, at vi kun har medtaget svar fra udlændinge, der regelmæssigt deltager i samtaler med danskere, og hvis talte danske er på et niveau, som de selv vurderer som værende brugbart til hverdagssamtaler på dansk. Derudover er det også vigtigt at nævne, at udlændingene faktisk bruger deres danske i samtaler med danskere: 64 % af L2-talerne mener, de "ofte" (NÆSTEN ALTID, MEGET OFTE eller RIMELIG TIT) taler dansk, når de vil starte en samtale med danskere. En tredjedel (35 %) vurderer, de NÆSTEN ALTID starter samtaler med danskere på dansk. Desværre oplevede 25 % af vores L2-talere også, at samtalen NÆSTEN ALTID skiftes til engelsk af danskeren. Over halvdelen (55 %) oplever dette "ofte". Med andre ord vurderer de fleste af vores 409 lørnere, at de ofte forsøger at tale dansk med danskere, men at samtalen ofte bliver skiftet til engelsk.

Når vi kommer til vores L1-talere, ser vi først og fremmest, at mange både interagerer med udlændinge på en daglig basis (77 % svarede NÆSTEN ALTID, MEGET OFTE eller RIMELIG TIT), og at de kan tale engelsk: 98 % af vores L1-talere har taget engelsk på folkeskoleniveau, og 67 % på gymnasieniveau. Respondenter, der svarede, de ikke kunne tale engelsk, blev frasorteret inden analysen. Vores stikprøve af danskere har altså alle forudsætninger for at deltage i de sprogskift, som L2-talerne oplever. Interessant nok vurderer vores L1-talere dog ikke, de "ofte" skifter sprog – derimod mener de fleste (63 %), at de "sjældent" (ALDRIG, MEGET SJÆLDENT eller IKKE SÅ TIT) skifter sprog, når de taler med udlændinge. En femtedel (21 %) vurderer, de ALDRIG gør dette, og ingen af vores danske deltagere svarede, at de skifter sprog MEGET OFTE eller NÆSTEN ALTID.

Diskrepansen mellem, hvad L1- og L2-talerne oplever, siger måske noget om, hvilken opfattelse de to parter har af dette fænomen.[1] Vi ved fra Jespersen & Hejná (indsendt), at skiftene opleves negativt eller meget negativt af de fleste udlændinge. Dermed kunne man forestille sig, at udlændingene overrapporterer sprogskiftene, da de fylder meget for dem. På den anden side føler vores danske respondenter måske, at der i spørgeskemaet lægges op til, at skiftene er et negativt fænomen. Danskerne beskriver ofte skiftene som en måde at lette samtalen for begge parter på eller som et værktøj til at udtrykke høflighed. Som beskrevet ovenfor opfattes skiftene dog generelt ikke på disse måder af udlændinge.

På grund af spørgeskemaernes natur – vi arbejder jo her med selvrapporterede data – er det relevant at medtage mere objektive data fra vores RAS. Her ser vi, at ud af 370 relevante samtaler oplevede MH et sprogskift i 17 % af interaktionerne. Det oplevedes af hende som en meget høj frekvens af skift, og MH blev da også overrasket over, at procentsatsen "kun" lå på 17 %. Det er også interessant at notere sig, at selvom MH metodisk fortsatte med at tale dansk i tilfælde, hvor dette ikke blev vurderet som decideret uhøfligt, var det dog yderst sjældent, at den danske samtalepartner skiftede tilbage til dansk (dette skete i 4 % af samtalerne).

3. Hvilke karakteristika ved L2-taleren øger antallet af sprogskift?

Vi er nu nået til den del af artiklen, hvor vi kan adressere vores forskningsspørgsmål mere direkte. Vi starter med at tilgå svarene fra vores L2-talere for at forsøge at udrede, hvilke karakteristika fra spørgeskemaets baggrundsspørgsmål der kan sammenholdes med et forøget antal selvrapporterede sprogskift. Efter denne gennemgang kaster vi et blik på resultaterne af vores RAS-studie, som derved endnu en gang kan triangulere vores spørgeskemadata med observerede data om sprogskift "in the wild".

[1] Her skal det, som bemærket af en fagfællebedømmer, retfærdigvis siges, at der også er forskelle i kvantiteten af interaktioner mellem L1- og L2-talere. Danskere indgår i sagens natur i langt færre samtaler med sprogskift, idet de udgør majoriteten i det danske samfund. Dette har nok også en indflydelse på, hvordan og hvor stærkt sprogskiftene opfattes.

For bedre at kunne analysere variationsmønstrene i L2-talernes besvarelser brugte vi statistisk regression som beskrevet i afsnit 2.1. Vores analyse baseres på en statistisk model, der undersøger sammenhængen mellem, hvor ofte L2-talerne vurderer, de oplever sprogskift, og deres alder, køn, førstesprog (grupperet efter sprogfamilie), sidst beståede modul ved sprogskolerne, varighed af sprogindlæring, antal situationstyper i hvilke lørneren bruger dansk (f.eks. med venner, kolleger, i det offentlige rum, med fremmede eller kun i undervisningssammenhænge), og hvor ofte L2-taleren taler dansk med danskere (f.eks. hver dag, to gange om ugen, en gang om måneden). Første skridt i at afsøge, hvilke mønstre der er i data, er at afgøre, hvilke af disse mange baggrundsspørgsmål der ser ud til at indgå i en sammenhæng med frekvensen af sprogskift. Her hjælper statistikken os: Hierarkiske sammenligninger af stadigt mindre modeller viser, at den optimale måde at anskue data på er ved at udelukke alle variabler undtagen antallet af situationstyper og hvor ofte lørnerne taler dansk i hverdagen. Disse to variabler, og en statistisk interaktion imellem dem, viser den største sammenhæng med frekvensen af sprogskift (χ^2 (11)=17.51, p< .05).[2]

Netop denne sammensætning af variabler er spændende: Man kunne måske have forventet en mere direkte sammenhæng mellem antallet af sprogskift og lørneres sproglige niveau (f.eks. gennem de to variabler, der dækker over deres sidst beståede danskeksamen, og hvor længe de har lært dansk). Det viser sig dog, at det i højere grad er lørnernes deltagelse i sproglige interaktioner med danskere, der har en betydning for, hvor ofte de oplever sprogskift i dette datasæt. Lørnere, der oftere taler dansk med danskere, oplever færre sprogskift end dem, der sjældnere taler dansk (selvom denne tendens viser en sammenhæng med frekvensen af sprogskift, og derfor er medtaget i den statistiske analyse, er den dog ikke statistisk signifikant). På samme måde viser den lidt mere komplekse variabel, vi her har kaldt *situationstyper*, at lørnere, der bruger deres danske i flere forskellige typer af situationer, oplever færre sprogskift end dem, der

[2] Opbygningen af den endelige regressionsmodel er som følger: *polr(sprogskift ~ situationstyper + dansk_frekvens + situationstyper *dansk_frekvens, data = udlændinge, Hess=TRUE).*

kun taler dansk i få sammenhænge. Med andre ord: For hver ekstra situationstype, L2-talerne har valgt at krydse af, øges sandsynligheden for, at de går et trin ned i frekvens på variablen *sprogskift* (f.eks. FRA EN GANG IMELLEM til IKKE SÅ TIT) med 1.786 (SE = 0.057, t =4.232, p < .001). Denne effekt er illustreret i Figur 1 nedenfor.[3]

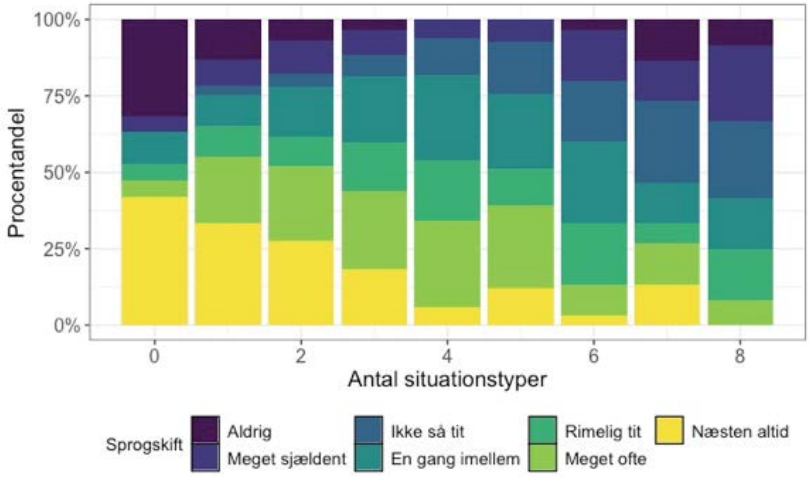

Figur 1. En illustration af sammenhængen mellem mængden af situationer, hvor L2-taleren bruger sit danske (på x-aksen), og den oplevede frekvens af sprogskift fra dansk til engelsk (illustreret ved farvede blokke). Y-aksen viser procentsatser.

I Figur 1 ser vi desuden, at flere af svarmulighederne under variablen sprogskift samvarierer ("co-vary") direkte med antallet af situationer, hvor taleren bruger sit danske. Gode eksempler på dette er svarmuligheden NÆSTEN ALTID, hvor op mod halvdelen af deltagere, der

[3] Bemærk at lørnere, der ikke har krydset nogen situationstyper af udover valgmuligheden "i undervisningen", er kodet med "0" i grafen. Disse er dog alligevel relevante at medtage i analysen af to årsager: 1) idet de regelmæssigt taler dansk i undervisningssituationer, og dermed formodentligt interagerer med L1-talende undervisere, 2) idet spørgsmålet, som denne variabel baseres på, handlede om, i hvilke situationer de taler dansk på hverdagsbasis. Alle lørnerne i vores korpus har svaret ja til, at de taler dansk med danskere.

ikke taler dansk med danskere i hverdagen, NÆSTEN ALTID oplever, at danskere skifter sprog, når de forsøger at tale dansk. På samme måde er der sammenhænge mellem antal situationstyper og svarmulighederne IKKE SÅ TIT og MEGET SJÆLDENT. I disse to eksempler vælger lørnerne flere af disse to svarmuligheder jo flere sammenhænge, de mener at bruge deres danske i. Selvom vi både ser en overordnet og flere lokale sammenhænge mellem variablerne *sprogskift* og *antal situationstyper,* danner flere af de andre svarmuligheder dog et interessant, u-formet mønster. Vi har ikke plads til en længere redegørelse for dette mønster, men vil dog spekulere på, at den tid, lørnerne bruger på at tale med danskere, kan have en betydning: Det er muligt, at lørnere, der taler dansk med danskere i færre sammenhænge, blot har færre muligheder for at opleve sprogskift. Dermed vil de rapportere færre sprogskift, både når de interagerer med danskere i få og mange typer af situationer. Dette kan i vores øjne både forklare u-kurverne på svarmulighederne ALDRIG, EN GANG IMELLEM og MEGET OFTE.

Slutteligt vil vi bemærke, at vores statistiske analyse ikke finder belæg for, at L2-talernes alder, køn eller førstesprog har en indflydelse på, hvor mange sprogskift de oplever. Kigger man på de ikke-processerede data, kan man se, at der er en tendens til, at kvinder oplever flere sprogskift, men denne tendens udjævnes, når man tager datasættets andre variabler med i billedet. Vi er dog overraskede over, at L2-talernes førstesprog ikke ser ud til at have en signifikant effekt på frekvensen af sprogskift. Vores første hypotese var, at lørnere med et førstesprog, der er tættere beslægtet med dansk, ville opleve færre sprogskift end lørnere med ubeslægtede førstesprog. Det virker dog som om, danskerne ikke påvirkes af, hvilken L1-accent de hører, men skifter af andre grunde end deres opfattelse af lørnernes forskellige førstesprog eller deres forståelse af forskellige L1-accenter.

Efter denne gennemgang bevæger vi os videre til MHs RAS-data. Her har vi at gøre med et væsentlig mindre datasæt, og de mønstre, vi finder, er derfor mindre generaliserbare. Til gengæld beror de ikke på selvrapporteringer, men på faktiske observationer. For at kigge nærmere på vores RAS-data brugte vi endnu en gang en statistisk

analyse, denne gang en multinomial regression som beskrevet i afsnit 2.2. Vi undersøgte, hvilke faktorer der viste en sammenhæng med, om MH havde oplevet et sprogskift eller ej, gennem en statistisk model med følgende signifikante variabler: samtalens sociale kontekst, den måned, hvori samtalen fandt sted, og den del af landet, hvor samtalepartnerne befandt sig.[4] Denne kombination af variabler var i stand til at forklare en vis proportion af den naturlige variation i datasættet (χ^2 (14) = 55.42, p = .0001, R^2 (U) =.163). Samtalernes kontekst (χ^2 (4) = 16.97, p < .001) viste sig at udmøntes i følgende mønster: Samtaler foretaget på universiteter og spisesteder var associerede med højere antal sprogskift end samtaler i forretninger og i det offentlige rum. Vi mener, denne forskel kan bindes op på danskeres interaktioner med L2-talende udlændinge i de forskellige kontekster – universitetsansatte er nok mere eksponerede for L2-accenter end medarbejderen i Netto. Desuden er arbejdssproget på universiteterne efterhånden oftere engelsk (Universitets- og Bygningsstyrelsen 2010), og dermed vil skift til engelsk måske virke mere naturligt i den universitære kontekst.

Vores analyse af variablen *måned*, der dækker over, hvornår i observationsforløbet MH foretog en samtale (χ^2 (6) = 12.65, p = .049), viste, at MH oplevede færre sprogskift, efterhånden som hun boede længere i Danmark og brugte sit danske mere (log odds måned 1>7 = 0.72, SE = 0.36, p = .044). Det er dog værd at nævne, at MH ikke ændrede meget ved, hvilke kontekster og situationstyper hun brugte sit danske i. Vi er derfor ret sikre på, at den overordnede faktor i den lavere frekvens af sprogskift er MHs sproglige udvikling og dermed hendes aktuelle sproglige niveau i hver samtale. Det tyder på, at vores ikke-signifikante sprogvariabler fra det forrige spørgeskema måske i nogen grad har dækket over lokale forskelle i sprogskolernes niveau og i lørnernes motivation og læringsmønstre.

[4] Desuden medtog vi den dato, hvor samtalen fandt sted, som en tilfældig effekt: glmer(sprogskift ~ samtalekontekst + måned + sted + (1|dato), family=multinomial, data = RAS).

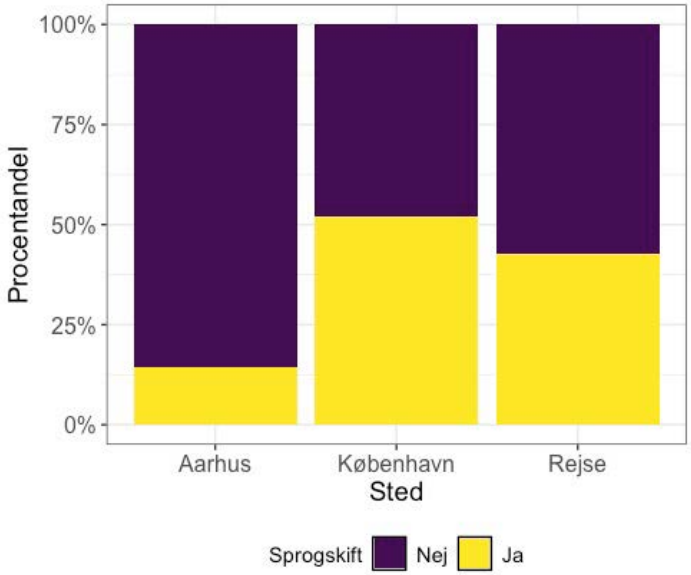

Figur 2. En illustration af mængden af sprogskift (her, en binær variabel: skift eller intet skift) for hvert af de tre ”steder” Aarhus, København og Rejse. Y-aksen viser procentsatser.

Til sidst ser vi på variablen *sted* (χ^2 (2) = 16.97, p <.001), se Figur 2. Her ser vi på samtaler fra tre ”steder”: Aarhus, København og ”Rejse”. Sidstnævnte dækker over samtaler på busser og toge, samt ved stationer, og er ikke medtaget i den statistiske analyse, da vi kun har syv observationer, der passer ind under denne fane. For overblikkets skyld medtager grafen i Figur 2 dog antallet af sprogskift på alle tre ”steder”. I denne graf ser vi, at 52.17 % (N = 12 af 23) af samtalerne i København endte i et skift til engelsk, mens det tilsvarende tal for Aarhus var 14.4 % (N = 49 of 340). Der er selvfølgelig en stor diskrepans mellem antallet af datapunkter i

København og Aarhus, og den observerede forskel må formodes at udjævnes noget med flere data. Til gengæld bakkes det fundne mønster op i uformelle observationer fra flere andre L2-talere, både som udtrykt i spørgeskemaet og i senere samtaler, hvor det ofte nævnes, at L1-talere fra større byer, og i særdeleshed København, skifter sprog langt oftere end L1-talere fra landområderne. Med disse uformelle observationer kommer vi nu naturligt til sidste del af analysen, hvor vi undersøger, hvorvidt der er tegn på, at L1-lytterens egen baggrund og opførsel har en indflydelse på, hvor ofte de skifter til engelsk i samtaler med lørnere.

4. Hvilke karakteristika ved L1-lytteren øger antallet af sprogskift?

Det sidste spørgeskema blev sendt ud til danske L1-talere for at finde frem til potentielle katalysatorer for sprogskiftene hos denne talergruppe. Idet vi igen analyserer spørgeskemadata, er dette afsnit endnu en gang opbygget på basis af en ordinal regressionsmodel, der skal finde sammenhænge mellem L1-talernes frekvensvurderinger af egne sprogskift og forskellige socio-pragmatiske variabler baseret på baggrundsspørgsmål fra spørgeskemaet. Endnu en gang medtog den statistiske analyse ikke deltagernes alder, køn eller sprogfærdighed på det primære andetsprog (denne gang engelsk). I stedet indeholdt analysen variablen *antal andetsprog* samt to interaktioner mellem *køn* og *startsprog* og mellem *startsprog* og *antal andetsprog.* Disse variabler vil blive forklaret, efterhånden som de bliver gennemgået. Den endelige model var endnu en gang i stand til at forklare data ($\chi^2(16)=33.84$, $p<.001$).[5]

Vi starter med hovedeffekten, nemlig sammenhængen mellem frekvensen af sprogskift og danskerens antal talte andetsprog ($\chi^2(1)=8.28$, $p<.01$). Denne variabel dækker over, hvor mange sprog danskeren taler på konversationsniveau udover dansk. Vi viser

[5] Den statistiske models opbygning er: *polr(sprogskift ~ antal_L2 + antal_L2*startsprog + antal_L2*køn, data = danskere, Hess=TRUE).*

sammenhængen mellem sprogskift og antal andetsprog i Figur 3 nedenfor.

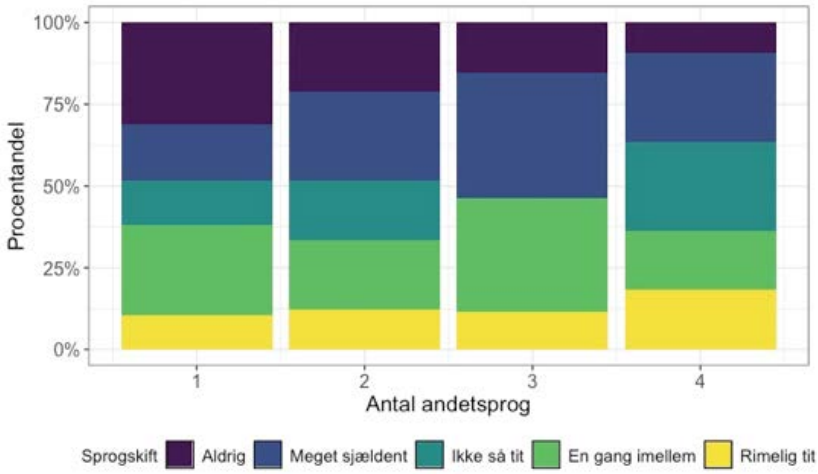

Figur 3. En illustration af sammenhængen mellem L1-talerens antal andetsprog (på x-aksen), og den oplevede frekvens af sprogskift fra dansk til engelsk (illustreret ved farvede blokke). Y-aksen viser procentsatser.

Her ser vi en ret klar forbindelse mellem et større antal andetsprog og en højere vurderet frekvens af sprogskift. Statistisk set er det sådan, at for hvert andetsprog, en dansker taler, falder oddsene for, at de vælger svarmuligheden ALDRIG (sammenlignet med svarmuligheden RIMELIG TIT) med 0.68 (SE = 0.03, $p < .05$). Vi ser ikke noget, der tyder på en u-kurve tilsvarende til den i Figur 2, men dog heller ikke en helt lineær trend, især i midtersvarene. Vi vurderer, at denne tendens til, at L1-talere med L2-erfaring (rapporterer at de) skifter sprog oftere, ikke bygger på et bedre talt engelsk: der er ingen statistisk sammenhæng mellem variablerne *engelskfærdighed* og *antal andetsprog*. I stedet tolker vi denne trend som et tegn på, at danskere, der er mere globalt indstillet og måske selv har været L2-talere i et andet land, har mere indlevelse i dansklørnernes oplevelser som L2-talere. Dermed er de

måske i højere grad tilbøjelige til at forsøge at lette samtalen for deres L2-talende samtalepartner ved at skifte sprog til engelsk. Desuden er de selv så relativt internationalt indstillede, at der kan ligge en identitetsmæssig grund til at bruge det internationale lingua franca, engelsk, med L2-taleren for på den måde at skabe et fælles ståsted og måske fremhæve danskerens eget globale udsyn.

De to statistiske interaktioner i vores ordinale regressionsmodel bygger begge på variablen *startsprog*, som dækker over det sprog, vores L1-talere skriver, de oftest benytter, når de starter en samtale med L2-talere. Her er valgmulighederne KUN ENGELSK, MEST ENGELSK, MEST DANSK og KUN DANSK. Selvom vi ikke ser en selvstændig effekt af variablen, observerer vi dog en tendens til flest sprogskift blandt L1-talere, der har valgt de to midtersvar (MEST ENGELSK, MEST DANSK). Denne effekt er forstærket i de to interaktioner, for eksempel i interaktionen med variablen *køn*: kvindelige L1-talere, der valgte et af midtersvarene på variablen *startsprog,* skifter sprog signifikant oftere end mænd, der valgte midtersvarene ($\chi^2(3)=8.12$, $p=<.05$). Samtidig er der 24 % større sandsynlighed for, at mandlige L1-talere vælger svarkategorien ALDRIG sammenlignet med kvinder, og 8 % mindre sandsynlighed for at vælge RIMELIG TIT. Overordnet set ser vi da også, at kvindelige L1-talere skifter sprog oftere end mandlige L1-talere. Hvorvidt det hænger sammen med kønnede forskelle i selvfremstilling (disse data er jo selvrapporterede), eller hvorvidt de bunder i faktiske forskelle i sprogadfærd, er svært at sige. Der er dog som sagt ikke nogen statistisk baggrund for at generalisere de overordnede kønsforskelle til andre L1-talere.

5. Fremkommer sprogskiftene som en reaktion på L2-dansk?

I dette afsnit ser vi tilbage på resultaterne af de to spørgeskemaer og af vores RAS for at vurdere, hvorvidt der er evidens for, at sprogskiftene sker som en reaktion på selve det, at lørnerne taler dansk som andetsprog, og ikke på f.eks. deres alder, køn eller geografiske ophav. Vi bemærker, at alle de sidstnævnte variabler selvfølgelig vil præge lørnernes talte sprog, men at de statistiske analyser gør det muligt at tilgå vigtigheden af de forskellige variabler for, hvor ofte samtalepartnerne oplever et sprogskift. Dermed argumenterer vi også for, at statistikken gør det muligt at finde ud af, hvilke faktorer ved

lørnerne og danskerne der, på baggrund af vores data, *ikke* er vigtige for sprogskiftene.

Hvis vi starter med L2-talerne, er der meget, der taler for, at sprogskiftene i hvert fald til dels fremkommer som reaktion på andetsprogsdansk generelt og ikke på individuelle karaktertræk ved lørnerne mere specifikt. For eksempel finder vi, at L2-talerens køn, alder og – måske allervigtigst – L1 ikke forbedrer den statistiske analyse og dermed ikke viser tegn på en sammenhæng med frekvensen af oplevede sprogskift. Det faktum, at lørnernes førstesproglige baggrund ikke har en påviselig betydning for deres oplevelser af sprogskift, gør det usandsynligt, at det er L1-talernes associationer til konkrete accenter, og måske også konkrete geografiske områder, der er vigtige for, hvornår de skifter sprog. Dette, sammenlagt med non-signifikansen af L2-talerens alder og køn, tyder på, at det ikke er specifikke subgrupper af L2-talere, L1-talerne reagerer på: De ser ud til at skifte sprog, når de hører en L2-accent, lige meget hvem der taler. Denne hypotese understøttes af, at L2-talere, der ofte taler dansk med danskere, og de, der taler dansk i flere typer af situationer, oplever færre sprogskift. Vi vil argumentere for, at disse variabler kan grupperes som L2-talernes generelle kommunikative erfaring (Flege & Bohn, accepteret:14), bestående af elementer som sprogfærdighed, motivation og sproglig selvsikkerhed. Talere med lavere sproglig selvsikkerhed og motivation for at lære sproget kan forventes at være mere tilbageholdende med at tale dansk med danskere, især da samtalerne ofte kan forventes at ende i et sprogskift. Samtidigt kan det forventes, at talere, der ofte kommunikerer på dansk, har et relativt flydende sprog. Selvom vores analyse af lørnernes beståede danskeksamener og længden på deres sprogindlæring ingen sammenhæng havde med de oplevede sprogskift, påviste vores RAS-studie en sammenhæng mellem antallet af sprogskift og MS's læringskurve. Her er det dog vigtigt at notere sig, at beståede eksamener og tid brugt på sprogskoler ikke nødvendigvis udmønter sig i ens læringskurver lørnere imellem, eller korrelerer med den enkelte lørners sproglige adfærd og kunnen (Flege & Bohn, accepteret:14-16).

Når det kommer til L1-taleren selv, fandt vi i RAS-studiet en indikation på, at danskere, der er bosat i København, skifter oftere

end aarhusianere, og at samtaler på universiteter og restauranter også udløste flere sprogskift. Dette passer udmærket sammen med vores undersøgelse af danskernes oplevelser af sprogskift: Selvom danskere, der har bestået flere engelskeksamener, ikke skifter sprog oftere, er der en sammenhæng mellem oplevelsen af at skifte sprog ofte og antallet af talte andetsprog. Det vil sige, at det ikke er danskere, der er gode til engelsk (som målt på beståede eksamener), der skifter til engelsk, men rettere de danskere, der selv har erfaringer med at tale flere andetsprog, og som måske også selv har boet i udlandet. Vi mener, at vores mest højfrekvente sprogskiftere er dem med et globalt *outlook*: de, som ser sig selv som en del af et internationalt fællesskab med engelsk som et alment brugt lingua franca. Dermed synes der at være to sæt kræfter i gang: Lørnernes oplevede sprogskift virker til at blive påvirket primært af deres sproglige erfaring, mens danskerne synes at skifte primært på baggrund af deres egne L2-oplevelser. Denne kontrapunktur er interessant: Danskerne reagerer tydeligvis på L2-accenter, og jo stærkere accenter de møder, jo mere skifter de sprog, men gør de dette primært som reaktion på lidet ønskværdige "fejl" i lørnernes danske eller som led i en identitets- eller høflighedsstrategi? Måske oplever de gennem sprogskiftene, at de træder ind i et internationalt talefællesskab? Begge disse fortolkninger kunne forklare elementer af vores data. Dog tyder det faktum, at danskerne ikke skifter tilbage til dansk, selv hvis lørnerne insisterer på at fortsætte på dette sprog, ikke på høflighed som primus motor for sprogskiftene. Det er dog svært at "se ind i hovedet" på danskerne gennem spørgeskemadata, og vi har derfor brug for flere sprogholdningsundersøgelser indenfor dette område for at kunne sige noget med sikkerhed.

Selvom vi ikke med sikkerhed kan sige noget om L1-talernes bevæggrunde, kan vi dog se, hvordan sprogskiftene *opfattes* af talerne og lørnerne. I spørgeskemaets kommentarsektioner angiver L1-talerne ofte (nævnt af 14 % af L1-talerne), at de skifter sprog som en høflighedsstrategi eller for at gøre samtalen lettere for L2-taleren. Som vist i Jespersen & Hejná (indsendt) er det dog ikke denne association, L2-talerne har til sprogskiftene, som primært ses som en negativ vurdering af deres danske sprogkompetencer og en afvisning af lørneren som en del af det danske sprogsamfund. Flere

af danskerne (8 %) spekulerer dog også på, om disse sprogskift kunne opfattes negativt af deres samtalepartnere. Lørnernes kommentarer viser, at de ikke mener sprogskiftene letter samtalen med danskerne (21 %), at de ofte forsøger at fortsætte samtalen på dansk på trods af sprogskift (52 %), og at en oplevelse af mange sprogskift over tid har stor betydning for deres videre motivation for at lære dansk (4 %).

6. Konklusion

Vores studie af den sproglige interaktion mellem talere af dansk som første- og andetsprog har vist, at sprogskift, i hvilke danskere skifter sprog til engelsk, mens deres andetsprogstalende samtalepartner forsøger at føre samtalen på dansk, er relativt hyppigt forekommende. Således viser en spørgeskemaundersøgelse blandt lørnere, at den oplevede frekvens af sprogskiftene er meget høj, mens et Rapid Anonymous Survey sætter en procentsats på: her finder vi, at 17 % af samtalerne resulterer i et sprogskift. Vores undersøgelse viser også, at der er faktorer ved både L1- og L2-taleren, der synes at have en sammenhæng med en øget frekvens af sprogskift. Hos L1-talere viser faktorer, der hænger sammen med kommunikativ erfaring og dermed sproglig kunnen, primært denne sammenhæng, mens L2-talere synes at skifte sprog oftere, hvis de selv taler mange sprog, hvis de opholder sig i hovedstaden, eller fører samtalen på universiteter eller restauranter. Vi argumenterer derfor for, at 'risikofaktorer' for at opleve et sprogskift er en begrænset danskerfaring hos andetsprogstaleren og en høj grad af globalt udsyn og international identitetsfølelse hos L1-taleren. Det er interessant at finde, at det netop er de mere globalt mindede danskere, der synes at skifte sprog oftest. Desværre resulterer strategien med at signalere "common ground" med deres internationale samtalepartnere ved at skifte til engelsk nok nærmere i, at de skubber L2-taleren væk i stedet for at skabe fælles fodfæste.

Litteratur

Bates, Douglas M., Martin Maechler og Ben Bolker (2012) *lme4: Linear mixed-effects models using S4 classes* (Version 0.999999-0).

Benediktsson, Artëm Ingmar (2015) *Det sproglige sammenstød. En undersøgelse af sproglige problemer i kommunikationen mellem udlændinge og danskere i Danmark og udlændinge og islændinge i Island*. Specialeafhandling, Hugvísindasviði Háskóla Íslands.

Drager, Katie (2018) *Experimental Research Methods in Sociolinguistics*. Research Methods in Linguistics series. Bloomsbury Academic: London/Oxford/New York/New Delhi/Sydney.

Flege, James. E. og Ocke-Schwen Bohn (Accepteret) *The Revised Speech Learning Model*. Kapitel.

Garnier, Simon, Noam Ross, Bob Rudis, Marco Sciaini og Cédric Scherer (2018) *viridis: default colour maps from 'matplotlib'*. Tilgået januar 2021. https://cran.r-project.org/web/packages/viridis/index.html.

Jespersen, Anna og Míša Hejná (indsendt) Can the subaltern speak Danish? Second language learners of Danish as the linguistic other. Indsendt til *Otherness: Essays and Studies*.

Jørgensen, Jens Normann og Pia Quist (2001) Native Speakers' Judgements of Second Language Danish. Tore Kristiansen (red.). *Language Awareness* 10(1):41-56

Kirilova, Marta (2004) Danskernes holdninger til fremmed accent: et uerkendt lillebrorkompleks? *Københavnerstudier i Tosprogethed* 37. København: Københavns Universitet.

Kristiansen, Tore (2003) Language attitudes and language politics in Denmark. *International Journal of the Sociology of Language* 159:57-71.

Labov, William (1972) The social stratification of (r) in New York City department stores. Kapitel i *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press:43-69.

Ladegaard, Uffe (2002) *Sprog, holdning og etnisk identitet: En undersøgelse af holdninger overfor sprogbrugere med udenlandsk accent.* Odense: Odense Universitetsforlag.

Maegaard, Marie (2005) Language attitudes, norm and gender. *Acta Linguistica Hafniensia* 37:55-80.

Maegaard, Marie, Malene Monka, Kristine Køhler Mortensen og Andreas Candefors Stæhr (2019) *Standardization as Sociolinguistic Change: A Transversal Study of Three Traditional Dialect Areas*. London: Routledge.

Monka, Malene (2015) Mobilitet, sted og sprogforandring. Frans Gregersen & Tore Kristiansen (red.). *Hvad ved vi nu? Efter Ti Års Forskning i Dansk Talesprog*. Copenhagen: Sprogforandringscentret:83-90.

Normann Jørgensen, Jens (2013) Uniformity and Isolation – The Two Challenges Facing Danish as a Medium- Sized Language. F. Xavier Vila (red.). *Survival and Development of Language Communities*. Bristol: Multilingual Matters:38-57.

Quist, Pia og Jens Normann Jørgensen (2002) Indfødte dansktalendes vurdering af unge andetsprogsdanske talesprog, *Nydanske Sprogstudier 29*. København: Dansklærerforeningen:9-43.

R Core Team (2020) *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. https://www.R-project.org/.

RStudio Team (2020) *RStudio: integrated development for R*. http://www.rstudio.com/.

Schoonderbeek Hansen, Inger og Yonatan Goldshtein (denne publikation). Er København virkelig (eneste) sproglige normcenter? *18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus: Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet:189-210.

Universitets- og Bygningsstyrelsen (2010) *Universiteternes sprogstrategier*. Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling. Kan tilgås på https://www.ft.dk/samling/20091/almdel/uvt/bilag/76/779205.pdf. Tilgået i marts 2021.

Wickham, Hadley, Winston Chang, Lionel Henry, Thomas Lin Pedersen, Kohske Takahashi, Claus Wilke, Kara Woo, Hiroaki Yutani, Dewey Dunnington, Rstudio Team (2020) *ggplot2: Create Elegant Data Visualisations Using the Grammar of Graphics*. Tilgået januar 2021 https://cran.r-project.org/web/packages/ggplot2/index.html.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Er *har du det* et reelt spørgsmål – og hvilken forskel gør 'det'? En interaktionel analyse

Maria Jørgensen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Overvej følgende udveksling, som stammer fra en autentisk samtale, men her er gengivet i en let redigeret udgave:

```
1) Kaffe (uddrag; redigeret, forenklet) | Genbrugs1
   (07:43) | AULing
01   Anne:   ska du ikk ha noget kaffe
02   Dina:   m: jeg har fået
03 → Anne:   har du det
```

Ytringer som den, vi ser i linje 3, forekommer ganske hyppigt i danske samtaler. Men hvad er det egentlig for en ytring – hvad er dens funktion? Ordstillingen er interrogativ, så måske er der tale om et spørgsmål. Men spørgsmål er jo som regel noget, vi stiller, for at anmode om viden, vi i en eller anden grad mangler (fx Heritage og Raymond 2012). Hvis det er sandt, hvordan giver udvekslingen så mening? Hvorfor skulle Anne spørge om noget, hun lige har fået at vide?

En mulig forklaring er, at ytringen slet ikke fungerer som et spørgsmål. Hansen og Heltoft (2011:1772 ff.) skriver, at spørgeformede hovedsætninger med anaforisk verbal på dansk kan have emotiv funktion. De er i disse tilfælde synonyme med udtryk som *'det var sørens'* (ibid.) og fungerer således ikke som reelle spørgsmål, men som udtryk for overraskelse. Måske er det en forklaring på, hvad der sker ovenfor: Anne spørger ikke om noget, men udviser overraskelse.

Hvis vi ser på, hvordan samtalen faktisk udfolder sig, lader denne forklaring dog ikke til at være tilstrækkelig. Her er eksemplet igen, denne gang gengivet med prosodiske detaljer (se Hepburn og Bolden 2013 for transskriptionskonventioner):

```
2) Kaffe (uddrag) | Genbrugs1 (07:43) | AULing
02   Dina:    m: jeg har fået?
03 → Anne:    £har du det£_=
04   Dina:    =ja:,
05   Anne:    nå;
```

Meget hurtigt efter Annes ytring i linje 3 svarer Dina *ja*. Hun behandler altså Annes *har du det* som et reelt spørgsmål, der kræver et svar. I linje 5 svarer Anne tilbage med tilstandsskiftemarkøren *nå* (Heinemann 2016; 2017), og behandler således bekræftelsen som reelt informerende. Set fra deltagernes perspektiv (Steensig 2001:39) lader det altså til, at linje 3 søsætter en reel spørgsmål-svar-sekvens (Couper-Kuhlen og Selting 2018:219), og ikke blot er et udtryk for overraskelse. Det efterlader os dog stadig med spørgsmålet om, hvorfor Anne spørger til noget, hun lige har fået at vide.

Ytringen *har du det* bliver sagt med smilestemme (£), jævn intonation (_) og et afsluttende *det*. Ifølge Grammatik over det Danske Sprog (GDS; Hansen og Heltoft 2011:1765) kan anaforsætninger være med eller uden *det*, og forfatterne kommenterer ikke på, om der kan være en betydningsforskel på de to formater. Men vil det sige, at formerne er i fri variation – eller er der en interaktionel forskel mellem dem? Og hvad bidrager smilestemmen og intonationen med?

I denne artikel tager jeg et konversationsanalytisk (Sidnell og Stivers 2013) og interaktionelt lingvistisk (Couper-Kuhlen og Selting 2018) perspektiv på den type anaforsætninger, vi ser et eksempel på ovenfor. Jeg argumenterer for, at de fungerer som reelle spørgsmål med en meget bestemt funktion, nemlig at anmode om bekræftelse på noget, der ikke stemmer overens med spørgerens forventninger. Denne funktion kan bruges til at adressere forskellige interaktionelle problemer i samtalen. Derudover foreslår jeg, at der kan være en interaktionelt relevant forskel på spørgsmål formuleret med og uden et afsluttende *det.* Jeg bygger mine argumenter på en undersøgelse af

næsten 60 forekomster af ytringstypen i autentiske, danske samtaler. I nærværende artikel illustreres undersøgelsens resultater ved en detaljeret analyse af to repræsentative eksempler fra datasættet.

Undersøgelsen, der ligger til grund for artiklen, er udført som led i mit ph.d.-projekt om spørgsmål og svar i dansk interaktion. Ph.d.-projektet er en del af forskningsprojektet *Grammar in Everyday Life* (GEL) ved Lingvistik på Aarhus Universitet (AU PURE 2021) og er også nært beslægtet med forskningsgruppen DanTIN, som løbende arbejder for at skabe en komplet dansk samtalegrammatik (fx Steensig m. fl. 2013).

Artiklen vil først give et kort overblik over tidligere forskning på området (afsnit 2) og introducere læseren for undersøgelsens metodisk-teoretiske ståsted, definition af spørgsmål, data og fremgangsmåde (afsnit 3). Derefter følger analysen af de to eksempler (afsnit 4), og til sidst en kort diskussion (afsnit 5) og konklusion (afsnit 6).

2. Baggrund

Artiklens fokusytring er en slags anaforsætning (Hansen og Heltoft 2011:1764 ff.). Anaforsætninger kan se ud på vidt forskellige måder og optræde i forskellige sammenhænge – *det gjorde Ole også* er fx anaforsætning til korrelatsætningen *Peter sov* (ibid.). Den type anaforsætning, der undersøges i denne artikel, er af den type, der i GDS bliver kaldt spørgeformede emotive sætninger med anaforisk verbal (Hansen og Heltoft 2011:1772 ff) – fx *har du det*. Ved at kalde dem spørge*formede* understreger forfatterne, at der i deres beskrivelse ikke er tale om *reelle* spørgsmål.

I GDS ses ytringstypen altså som primært responsiv – som en reaktion på noget forudgående – snarere end som noget, der skaber relevans for en respons eller reaktion. Det stemmer godt overens med interaktionelle studier af sammenlignelige udtryk på andre sprog. Især på engelsk er såkaldte delvise gentagelser eller pro-gentagelser (hhv. *partial repeats* og *pro-repeats*; Couper-Kuhlen og Selting 2018) som '*do you*' / '*you do*' blevet analyseret som primært responsive handlinger, hvis funktion er at registrere en umiddelbart forudgående ytring som en nyhed eller som overraskende information (fx Heritage 1984; Jefferson 1987; Maynard 2003). Thompson m. fl. (2015:90 ff.) analyserer pro-gentagelser som svar på informeringer i

amerikansk engelsk, og de finder, at der funktionelt er tale om lidt forskellige kategorier afhængigt af bl.a. syntaksen og den afsluttende intonation. En af underkategorierne, nemlig deklarativt formulerede pro-gentagelser med stigende slutintonation (*you do?*), kategorises som spørgsmål (2015:96) – de anmoder om bekræftelse af noget, der er mod spørgerens forventninger. Grundlæggende behandler forfatterne dog alle typerne som primært responsive handlinger.

I interaktionelle studier af dansk ser man nogle gange et "indlån" af den engelske analyse af pro-gentagelser som responsive overraskelses- eller nyhedsmarkører (se fx Heinemann 2015:161), men nogle få danske studier har også behandlet ytringstypen som en slags spørgsmål. Det gælder Heinemann (2017), som dog ikke har pro-gentagelserne som sit analytiske fokus, og Steensig og Heinemann (2013). Sidstnævnte behandler pro-gentagelserne som en slags ja/nej-spørgsmål, der beder om mere end blot en bekræftelse.

Noget tyder på, at Steensig og Heinemanns (2013) analyse af denne slags ytringer som spørgsmål passer mere på dansk end analyserne af lignende engelske udtryk. Deres analyse kan imidlertid nuanceres og præciseres.

3. Metode, teori og data

I dette afsnit introducerer jeg artiklens grundlæggende metodisk-teoretiske ståsted samt undersøgelsens data og fremgangsmåde. Desuden definerer jeg, hvad jeg forstår ved "spørgsmål".

3.1. Konversationsanalyse og interaktionel lingvistik

Undersøgelsen tager metodisk og teoretisk udgangspunkt i konversationsanalyse (Sidnell og Stivers 2013) og interaktionel lingvistik (Couper-Kuhlen og Selting 2018) – metoder, der har som mål at afdække systematikken i naturlig interaktion.

Konversationsanalysens grundantagelse er, at samtaler er strengt organiserede på alle niveauer. Det indebærer antagelsen om, at der er *order at all points* (Sacks 1984:22) – altså, at alle detaljer potentielt kan bære interaktionel betydning. Ideen om *order at all points* er forklaringen bag konversationsanalysens detaljerede transskriptionssystem, der bl.a. tager højde for de enkelte ytringers timing, prosodiske

detaljer og akkompagnerende kropsbevægelser (Hepburn og Bolden 2013; Mondada 2019).

Blandt de organisatoriske niveauer i samtaler er turtagningssystemet (Sacks, Schegloff og Jefferson 1974) og organiseringen af handlinger i sekvenser (Schegloff 2007). En sekvens består som minimum af ét handlingspar, fx spørgsmål og svar, og kan derudover udvides med forskellige underordnede sekvenser. Der er et konditionelt relevant forhold mellem visse handlingspar, herunder spørgsmål og svar (ibid.), hvilket i praksis vil sige, at interagerende holder hinanden til ansvar for, at et efterspurgt svar til et spørgsmål leveres, og påtaler det, hvis det udebliver.

Konversationsanalyse er som metode emisk og strengt positivistisk. Det betyder i praksis, at enhver taletur kan og skal analyseres i lyset af, hvordan den efterfølgende behandles af samtaledeltagerne i interaktionen. Her gør de interagerende det nemlig klart for hinanden, hvordan de finder det relevant at reagere på den forrige tur – eller med andre ord, hvilken handling de ser turen udføre. Samtidig gør de det også klart for analytikeren. Deltagernes udvisning af forståelse er således vores analytiske adgangsbillet til interaktionens logik (*next turn proof procedure;* Sidnell 2013:79).

Interaktionel lingvistik bygger på konversationsanalysens indsigter og bruger dens mikroanalytiske metode til at undersøge sproglig systematik i interaktion (Couper-Kuhlen og Selting 2018). Dette gøres ofte med kollektionsanalyser (Hoey og Kendrick 2017), også kaldet eksempelsamlinger (Steensig 2015), hvor eksempler på et sprogligt fænomen indsamles fra forskellige samtaler. Kan det påvises, at fænomenet på tværs af eksempler udfører den samme interaktionelle handling, kan der være tale om en såkaldt praksis – en bestemt form med en bestemt funktion (Couper-Kuhlen og Selting 2018). Den interaktionelle lingvistiks forståelse af begrebet funktion er således uløseligt forbundet med, hvilke påviselige, interaktionelle handlinger en bestemt sproglig form udfører i interaktion.

Både konversationsanalysen og interaktionel lingvistik bruger optagelser af autentiske samtaler som datagrundlag.

3.2. Hvad er et spørgsmål?

Før vi går videre, er det nødvendigt at forsøge at afklare denne artikels brug af begrebet spørgsmål.

Jeg forstår, i tråd med konversationsanalysen og den interaktionelle lingvistik, spørgsmål som anmodninger om enten information (informationsspørgsmål) eller bekræftelse (ja/nej-spørgsmål). Der er som sagt konditionel relevans for et svar efter et spørgsmål – spørgsmål "kræver" svar, så at sige – og som analytikere ser vi derfor efter, om et svar leveres, når vi skal bestemme, om noget er et spørgsmål. Hvis et svar leveres og derefter behandles som relevant og tilstrækkeligt – fx ved, at der kvitteres med en tilstandsskiftemarkør (*change-of-state token*; Heritage 1984), der viser, at spørgeren tilstand er ændret fra uinformeret til informeret – kan vi analysere førstehandlingen som et spørgsmål (Couper-Kuhlen og Selting 2018:219).

Derudover vil spørgsmål altid implicere en vis epistemisk uligevægt (Heritage og Raymond 2012), hvor svareren konstrueres som den, der ved mest, og som den, der har retten til den viden, der efterspørges. Forpligtelser i forhold til viden – hvem, der bør eller har ret til at vide hvad – kan kaldes et moralsk anliggende (Stivers m. fl. 2011), og selvom det moralske væsentligt i mange aspekter af samtaler kommer det særligt til udtryk, når vi stiller spørgsmål (ibid.; se evt. også Hayano 2013).

3.3. Data og undersøgelsens fremgangsmåde

Artiklens fokusområde er anaforsætninger af typen *har du det*, gør han ikk, *gjorde de* osv. i autentiske, danske samtaler. Grammatisk hænger anaforsætningerne tæt sammen med den umiddelbart forudgående sætning, korrelatsætningen. Anaforsætningen består af en anaforisk verbalhelhed, som i de fleste tilfælde udgøres af anaforverbet *gøre* + *det* (jf. Hansen og Heltoft 2011:1764), men som også kan være uden *det* (Hansen og Heltoft 2011:1765). *Gøre* kan erstatte stort set alle verber, på nær hjælpe- og modalverber samt verberne *være* og *blive*, der i stedet optræder med kopianafor i anaforsætningen (ibid.). Subjektet i anaforsætningen henviser som pronomen til subjektet i korrelatsætningen. Er korrelatsætningen negativ gentages nægtelsen *ikke* efter subjektet.

For at undersøge denne type konstruktion har jeg identificeret og analyseret 56 forekomster af fokusytringstypen i 26 autentiske, danske samtaler optaget på lyd og video (i alt 11 timer og 5 minutter). Data stammer fra samtalekorpusserne SamtaleBank (offentligt tilgængeligt; MacWhinney og Wagner 2010) og AULing (indsamlet af studerende og undervisere ved Lingvistik på Aarhus Universitet gennem de sidste 20 år[1]).

I første omgang ledte jeg bredt og endte med ca. 70 eksempler på den mulige interaktionelle praksis, jeg er interesseret i. Efter individuelle *single case*-analyser (Steensig 2015) af nogle eksempler sorterede jeg forekomster af andre praksisser[2] fra (herunder eksempler på bl.a. reparatur), og endte med 56 eksempler. Herefter fulgte flere *single case analyser*, og til sidst en sammenligning af eksemplerne på tværs (kollektionsanalyse; Hoey og Kendrick 2017).

Nogle klare tendenser står frem i undersøgelsen – jeg vil illustrere disse tendenser ved hjælp af en analyse af to repræsentative eksempler.

4. Analyse

De to eksempler illustrerer fokusytringerne i deres interaktionelle kontekst, transskriberet efter samtaleanalytiske konventioner (Hepburn og Bolden 2013) og med relevante kropsbevægelser og blikretning noteret efter Mondadas konventioner for transskription af multimodalitet (2019). Med det første eksempel vil jeg demonstrere, at fokusytringen reelt er et spørgsmål, og jeg vil komme ind på, hvad spørgsmålets funktion er. Derefter vil jeg, gennem en analyse af det andet eksempel, diskutere forskellen mellem henholdsvis spørgsmål med og uden *det*.

4.1. *Har du det* som reelt spørgsmål

Lad os vende tilbage til eksemplet fra indledningen, som jeg nu vil vise i fuld længde. Tre ældre kvinder, Anne (ANN), Beth (BET) og Cecilie (CEC), har drukket kaffe i et stykke tid, og Anne går midler-

[1] Korpus er anmeldt til datatilsynet gennem Aarhus Universitet (nr. 923) og opbevares og behandles i overensstemmelse med lov om databeskyttelse.

[2] Denne artikel påstår således ikke, at alle interrogativt formede anaforsætninger er spørgsmål på dansk.

tidigt ud af rummet. Mens hun er væk slutter Dina (DIN), en yngre kvinde, sig til selskabet og får en kop kaffe, som hun hurtigt drikker færdig. Efter lidt tid vender Anne tilbage til bordet – her starter eksempel 3.

```
3) Kaffe3 | Genbrugs1 (07:43) | AULing
01    BET:  det ka sån ¤nogenlunde dække me (x x x ik,)
      ann             ¤(kommer tilbage) ser på bordet-->
02    DIN: m [::;
             [((Høj knirkelyd fra stolen da Anne sætter sig))
03          (0.7)  ¤$(.)
      ann       -->¤
      ann           $ser mod køkken-->
04    ANN: de:r da endnu ka:ffe?
05          (.) $¤(.)
      ann   -->$
      ann       ¤ser mod DINs kop-->
06    ANN: $s[ka @du ikk-]
      ann  $nikker mod DINs plads, krop drejer mod
                                 køkken-->
      ann        @.....................................
07    DIN: [m: jeg @har]@ $¤fået?@
      ann  ........@arm @,,,,,,,,@
      ann               -->$
      ann                   ¤ser på DIN-->
08 →  ANN: $£har du de[t£_=
      ann  $krop drejer mod bord-->
09    DIN: £ja:,£
10    ANN: [$¤nå;
      ann  -->$
      ann    ¤ser mod CEC...-->
11    DIN: [mh:: >hmhm.<
12          (0.6)
13    ANN: Cecile ska du ikk ha mer kaffe;
```

Anne orienterer sig mod de andre samtaledeltageres kaffekopper allerede inden hun sætter sig ned, og derefter kigger hun mod kaffekanden i køkkenet mens hun siger *de:r da endnu ka:ffe?*. Vi kan udlede fra dette, at kopperne på bordet må være tomme: Ordet *da* er en markør for noget ikke-passende (en *inapposite marker*, Heinemann 2009) – det ikke-passende lader til at være tomme kaffekopper. Med formuleringen *de:r da endnu ka:ffe* får Anne det

til at lyde, som om denne mangel på kaffe er et problem, men et meget let løseligt et af slagsen, fordi der stadig er kaffe på kanden. På ordet *ka:ffe?* stiger Annes tonehøjde til ca. 263 Hz, hvilket er ret højt for hende.[3] Det giver ytringen en overrasket lyd, som muligvis er med til at understøtte det ikke-passende, problematiske, endda let anklagende i ytringen – det er jo meget nemt at hente mere kaffe, så tomme kopper behøver ikke være et problem! Med sit kropssprog viser Anne både, at hun er orienteret om koppernes og kaffekandens indhold, og at hun sidder relativt tæt på kaffekanden og nemt kan rejse sig og hente mere.

Annes ytring i linje 4 kan således forstås som et indirekte tilbud om at hente mere kaffe. Dette indirekte tilbud er ikke rettet mod nogen specifikt, da Anne ser over mod kanden, mens hun producerer det.

I linje 6 begynder hun produktionen af et faktisk tilbud rettet mod Dina, som hun orienterer sig mod med både sin blikretning og et nik med hovedet (linje 5-6). Dina, der må have fanget talerudvælgelsen gennem Annes blik i linje 5, begynder imidlertid sin taletur næsten samtidig og afslår med *m: jeg har fået?*. Afslaget tager ikke form af et prototypisk afslag (fx *ellers tak*), men er et afslag gennem en forklaring: ved at informere om, at hun *har fået*, med tryk på begge verber, aflyser Dina relevansen af Annes tilbud, og afslår det dermed. Både afslagets timing og formulering peger på, at Dina orienterer sig mod det indirekte tilbud i linje 4 snarere end Annes faktiske tilbud i linje 6.

Dina kunne have nøjedes med at afslå ved at sige *jeg har fået*, men hun indleder i stedet sin tur med et kort *men* (*m:*) der gør det klart, afslaget står i modsætning til noget i det forudgående. Den stigende slutintonation på *fået?* understøtter muligvis dette.

Selvom afslaget siges i overlap er det klart, at Anne hører og forstår Dinas afslag – det kan vi se på hendes kropssprog. Hun har været i gang med dreje kroppen mod køkkenet og løfte sin arm i retningen af Dinas kop (linje 6); det ser ud til, at hun kun er få øjeblikke fra faktisk at rejse sig og hente mere kaffe. Armbevægelsen standser imidlertid ved Dinas *har* i linje 7, og kropsdrejningen standser umiddelbart efter. Armen er faldet tilbage på plads ved slutningen af linje 7, og i starten

[3] Annes mediantonehøjde kan i Praat måles til ca. 189 Hz (Søren S. Sørensen, personlig kommunikation; se evt. også Sørensen 2021).

af sin næste ytring i linje 8 begynder Anne at dreje kroppen tilbage mod bordet.

Netop linje 8 – *har du det* – er vores fokusytring. Den produceres med kopianafor af hjælpeverbet, pronominet *du* og et *det* som stand-in for resten af korrelatsætningen (*fået*), samt interrogativ syntaks, smilestemme, jævn intonation og let tryk på både *har* og *det.*

Sekventielt er ytringen placeret som andenhandling til Dinas informerende afslag: Efter en informerende handling er det nemlig relevant at markere, at man har hørt og forstået informationen. Ser vi på den epistemiske ulighed ser det umiddelbart ud til, at Anne taler ud fra samme vidensposition som Dina, der jo lige har videregivet informationen. Intet af dette peger umiddelbart på, at *har du det* er et spørgsmål, men snarere på, at det er en slags responshandling – en reaktion på informationen i linje 7.

Har du det fungerer dog også som førstehandling i en nyåbnet spørgsmål-svar-sekvens. Dina tolker ytringen som en faktisk anmodning om bekræftelse, og svarer hurtigt *ja* med smilestemme i linje 9. Hvad der gør det entydigt klart, at der her er tale om et bekræftende (og efterspurgt) *ja* er Annes kvittering i linje 10. Hun ytrer her tilstandsskiftemarkøren *nå*, der viser, at hun nu er blevet informeret (Heinemann 2017), og som også fungerer som sekvenslukkende tredje tur (*sequence closing third;* Schegloff 2007), der registrerer og accepterer den overleverede information og lukker spørgsmål-svar-sekvensen (Heinemann 2017). Gennem *nå* behandler Anne *ja'et* som et både relevant og tilstrækkeligt svar. Hun forfølger ikke sagen yderligere, men er allerede i linje 10 ved at vende sin opmærksomhed mod Cecilie, som hun efter en lille pause tilbyder kaffe i linje 13.

Har du det ser altså ud til at have nogle responsive kvaliteter *qua* sin sekventielle placering, men både Anne og Dina behandler samtidig ytringen som en reel anmodning om bekræftelse, der åbner en ny sekvens med relevans for et svar. Det samme gælder for næsten alle eksempler i min eksempelsamling – i 54 ud af 56[4] tilfælde leveres

[4] Et af de to ubesvarede eksempler udgør et såkaldt afvigende tilfælde (*deviant case;* fx Sidnell 2013), der bekræfter den generelle tendens i eksempelsamlingen: Da en tilfredsstillende bekræftelse ikke leveres efter anafor-spørgsmålet bliver det påtalt. En bekræftelse forfølges af spørgeren (se Jefferson 1981 om *pursuit of response*), indtil den til sidst leveres og accepteres med et *nå*.

en bekræftelse. Denne type anaforsætninger behandles altså af samtaledeltagere som reelle spørgsmål i interaktionen, og bør derfor også analyseres som sådan.

Det næste spørgsmål må så være: hvad bruges denne type spørgsmål til at gøre i interaktionen? Hvorfor er det netop *sådan* et spørgsmål, der bliver stillet på netop *dette* sted i samtalen? Og hvad med de epistemiske forhold – hvorfor spørger man til noget, man lige er blevet informeret om?

På tværs af eksempelsamlingen er det ikke kun leveringen af en bekræftelse, der udgør en klar tendens, det er også anafor-spørgsmålets omstændigheder. Alle anafor-spørgsmålene i min eksempelsamling følger efter informeringer, der tilføjer noget til den tidligere kontekst, som på en eller anden måde skaber en vidensdiskrepans for spørgeren. Informeringerne introducerer noget ny information, som strider mod spørgerens tidligere viden, antagelser, forventninger eller forståelse. Ovenfor ser vi fx Anne forme og udvise nogle bestemte antagelser om situationen i linje 1-6: Hun observerer, at kopperne er tomme, og finder det relevant at tilbyde kaffe. Med den overraskede tone og markøren *da* konstrueres manglen på kaffe endda som et (let løseligt) problem, der kan have anklagende undertoner. Dinas afvisning strider mod denne forståelse både i handling og design. Handlingsmæssigt ville det forventelige og uproblematiske svar på et tilbud være accept, men Dina afslår og aflyser med sin forklaring tilbuddets relevans. Designmæssigt bruger Dina et *men* til at introducere ytringen, lægger tryk på *har* og *fået*, og bruger opadgående slutintonation – informeringen fremstår således som i modsætning til noget i det forudgående. Dette "noget" kunne være den anklagende undertone i tilbuddet, men det kunne også være tilbuddet selv. I hvert fald introducerer Dinas afslag noget information, som Anne ikke tidligere havde, og som samtidig ikke passer med, hvad hun forventede, og hvordan hun tolkede situationen. For at bakke denne analyse yderligere op kan det nævnes, at tilstandsskiftemarkøren *nå* i linje 10 i denne specifikke position – altså som tredjeturskvittering efter ja/nej-spørgsmål – netop kan markere, at det, der blev spurgt til, var mod spørgerens forventninger (Heinemann 2017).

Rent epistemisk lader Steensig og Heinemanns analyse af anafor-spørgsmålene til at være korrekt – de skriver: "*the question*

demonstrates that the information that is questioned was something that the questioner did not know before *it was delivered"* (2013:217). Et aspekt, de dog ikke beskriver, er, at informationen ikke blot er noget, spørgeren ikke vidste, men er i direkte konflikt med tidligere viden, forventninger eller antagelser. Inddrager vi her de responsive kvaliteter, anafor-spørgsmål også lader til at have, får vi et billede af spørgsmålstypen som noget, der minder om en tilstandsskiftemarkører, der registrerer og ekspliciterer, at der er opstået vidensdiskrepans i samtalen. Som spørgsmål lader de til at være særligt velegnede til at håndtere den slags problemer, dette vidensmismatch kan skabe: Da den nye information strider mod allerede etablerede antagelser kræver det ekstra arbejde, før den nye information kan accepteres og den "gamle" kan erstattes – et almindeligt *nå* ville ikke være tilstrækkeligt. Det ekstra arbejde ser ud til som minimum at udgøres af bekræftelsen. Det er i hvert fald nok i dette eksempel, idet vi ser Anne lukke sekvensen med det samme. Jeg vender tilbage til ytringstypens spørgsmålsstatus i diskussionen.

Men hvorfor er det interaktionelt smart at gøre sine medinterage-rende opmærksomme på, at der er opstået en vidensdiskrepans i samtalen? Svaret ser ud til at være, at anafor-spørgsmålene kan bruges til at rejse, løse og eksplicitere en lang række interaktionelle problemer i samtaler.

I dette konkrete eksempel lader Anne til at bruge spørgsmålet som en måde at eksplicitere, at hun har mistolket situationen, og på den måde løse et muligt socialt problem. At mistolke en situation eller at udføre en handling, som er "upassende", "misforstået" eller overser viden, der burde være taget højde for, kan være socialt *faux pas* og derfor i yderste konsekvens sætte sociale relationer på spil (Stivers m. fl. 2011). I dette tilfælde består misforståelsen i at tilbyde nogen noget, de ikke har brug for, og oven i købet med en let anklagende undertone, der rammesætter det som et problem. Anne udfører desuden denne handling efter at have været væk fra samtalen, uden at vide, at Dina faktisk har fået kaffe, mens hun har været væk. Anne begår så at sige en social fejl. Men i stedet for ikke at anerkende sin egen fejl (ved fx bare at svare *nå*) viser hun eksplicit med sit spørgsmål i linje 8, at hun havde en anden, måske forket forståelse af situationen end den, Dina informerer hende om. Dette er med til at formilde hendes *faux pas.*

Smilestemmen bidrager til den formildende karakter (jf. evt. Samtalegrammatik.dk 2021), og får næsten spørgsmålet til at lyde som en indrømmelse af, at hun har begået en fejl. Dinas latter i linje 11 lader til at fange op på dette og affiliere med holdningen (Stivers 2008). Her hjælper anafor-spørgsmålet, og specifikt den måde det produceres på, altså med at løse et potentielt socialt problem. Det sociale problems meget milde karakter er dog også tydelig – spørgsmålet lyder med sin jævne intonation næsten *pro forma.*[5]

For at opsummere registrerer anafor-spørgsmålet altså en opstået vidensdiskrepans i samtalen, og anmoder om en bekræftelse af den nye, modstridende information. At gøre det kan bruges til at rejse, løse eller eksplicitere en række interaktionelle problemer. Ud over at forklare egne misforståelser og indeksere en ny forståelse af en situation lader der til at være en række andre forventnings- og vidensproblemer, som anafor-spørgsmålene kan bruges til at rejse, løse og eksplicitere. I min eksempelsamling ser jeg dem bl.a. brugt til at introducere uenighed, anklage folk for at have sagt noget forkert tidligere i samtalen, anklage nogen for ikke-normativ adfærd og udvise overraskelse.

4.2 Anafor-spørgsmål uden *det*

Det spørgsmål, jeg netop har analyseret, indeholder et *det* som standin for alt det i korrelatsætningen, der ikke er hjælpeverbet eller subjektet. Gør dette *det* nogen forskel for den interaktionelle handling, spørgsmålet udfører, eller er det bare et ikke-obligatorisk vedhæng? Konversationsanalytikerens umiddelbare svar vil som sagt være, at alle detaljer er potentielt interaktionelt relevante, og en tendens i mit data peger da også på, at der kan være en betydningsmæssig forskel på anafor-spørgsmål med og uden *det.*

Først er det værd at nævne, at anafor-spørgsmål med *det* lader til at være det mest almindelige af de to varianter (jf. også Hansen og Heltoft 2011:1764). 24 af de i alt 44 positivt indrammede[6] anafor-spørgsmål i mit datasæt er med *det,* 20 er uden *det*. Måske kan vi ligefrem

[5] Tak til medlemmer af DanTIN-gruppen ved Aarhus Universitet, som udpegede dette ved en datasession i december 2020.

[6] Jeg har indtil videre kun fundet dataeksempler på anafor-spørgsmål med *det* blandt mine ikke-negerede eksempler, så mine overvejelser her handler udelukkende om dem. Dermed vil jeg naturligvis ikke udelukke, at der også findes negerede anafor-spørgsmål med *det*, men de lader til at være betydeligt sjældnere.

sige, at anafor-spørgsmål med *det* er umarkerede. Dette ville passe med den tendens, jeg ser i data, nemlig, at der er stærkere moralske implikationer vedrørende spørgsmålets subjekt, når der bliver spurgt med anafor-spørgsmål uden *det*.

Lad os se på et eksempel. To efterskoleveninder, Astrid (AST) og Britt (BRI), taler sammen om folk, de kender. Britt fortæller på Astrids opfordring om Smalbert, som hun har fundet nogle fjollede billeder af. Britt beskriver derefter Smalberts sjove udseende på billederne (delvist udeladt); beskrivelsen kulminerer i første omgang i linje 18-21.

```
4) Harry Potter | SofaSladder (4:10) | AULing
01   AST: nå hvordan går det med luna: og £smal°behrt£.°
02        (0.4)
03   BRI: £m:' det går godt,£
04        (.)
05   BRI: jeg fandt lige nogle=øh:
06        fine billeder #e::# af ham i dag,

[12 linjer med billedbeskrivelse udeladt]

18   BRI: å så har £han
19        <sån nogen kæmpe br(h)il[ler [p(h)å£>
20   AST:                          [£N  [↑DEH::£ ((latter))
21   BRI: [d(h)et ser >fucking sjovt ud.<
22   AST: [han er (°sån e:n)=
23        =sån en harry potter me langt hå: [r;
24   BRI:                                   [((nikker))
25        (0.6)
26   AST: ↑nå_
27   BRI: m jeg sendt billedet til hende.=
28   BRI: =hun £blev fu$c(h)king su(h)r£=
     ast               $......smiler-->
29    BRI:   =håhå[he?
30 → AST:         [↓ej $¤↑gjo:rde [$hun.
     ast           -->$¤spærrer øjne op
     ast                            $smiler-->
31   BRI:                          [e j(h)a ha h=
32   BRI:  =.H[HUHH
33   AST:     [£bliver hun sur over sån no:[get?£
34   BRI:                                  [£↓altså
35   BRI:  for sjo:v£_=
36   AST:  =£n↑å:↓:£.=
37   BRI:  =fordi hun-
```

```
38          (1.4)
39   BRI:   ↓°ve ik lige° kendes ved ham og he h=
40   BRI:   [s(h)å(h)n n(h)o(h)g(h)e(h)t? he
41   AST:   [£e::j£
42   A/B:   ((latter))
```

Efter Astrids lidt undervældende reaktion på Britts historie (linje 25) forsøger Britt et nyt historieklimaks. Hun tilføjer i linje 26-27, at hun har sendt det sjove billede af Smalbert til nogen – måske Luna fra linje 1 – og at *hun blev fu(h)cking su(h)r*. Dette bliver nu effektivt historiens klimaks, og som sådan kræver det en affilierende reaktion fra tilhørerne (Courper-Kuhlen og Selting 2018:D27 ff.). En passende respons kunne fx være latter, fordi historien er blevet indrammet som sjov: Britt siger eksplicit i linje 21, at det *så fucking sjovt ud*, hun har grinet undervejs i historien (linje 8), og hun griner igen, da hun leverer klimaks i linje 27-29. Astrid genkender konklusionen som sjov og begynder at smile i løbet af linje 28. Det lader dog til, at hun samtidig tager konklusionen for gode varer. Hun griner ikke som respons på historiens klimaks, men spørger i linje 30 i stedet *ej gjorde hun*. Spørgsmålet leveres med et stigende-faldende intonationsmønster og opspærrede øjne. Astrids smil forsvinder også kortvarigt under ordet *gjorde.*

Først og fremmest ser vi, at *ej gjorde hun* behandles som et reelt spørgsmål, der anmoder om en bekræftelse – Britt leverer grinende denne i linje 31. Spørgsmål-svar-sekvensen lukkes dog denne gang ikke med det samme, for Astrid spørger uddybende, om Luna *bliver sur over sådan noget.* Udtrykket sådan noget får det til at lyde, som om Luna er blevet sur over en banalitet, mens nutidsformen af *bliver* får det til at lyde, som om Luna altid bliver sur over småting. Astrid har altså taget beskrivelsen *fucking sur* relativt alvorligt. Hun vurderer reaktionen som stærkt overdrevet og spørger, om Luna er en person, der generelt reagerer overdrevet. Sådan en opførsel er ikke-normativ – med andre ord uventet – og muligvis strider den også mod, hvad Astrid ellers ved om Luna. Vi ser altså igen, at spørgsmålet ekspliciterer, at der er opstået en vidensdiskrepans, og det spørger til noget, som ikke svarer til Astrids forventninger. Britt afklarer straks, at Luna blev sur *for sjov*, hvilket i linje 36 prompter Astrid til at ytre den særlige

tilstandsskiftemarkør *n*↑å↓*:*, der viser, at hun nu har forstået noget, hun burde have forstået før (Heinemann 2016). Hermed kan informationen endelig accepteres, og samtaledeltagerne kan afslutte historien ved enigt at vurdere den som sjov (linje 39-42).

Ej gjorde hun fungerer altså meget som *har du det* fra eksempel 3. Spørgsmålet anmoder om bekræftelse af information, der ikke stemmer overens med tidligere forventninger. Hvad der præcist spørges ind til bliver ekspliciteret i Astrids opfølgende spørgsmål. Samtidig har anafor-spørgsmålet, som det også var tilfældet i forrige eksempel, visse responsive kvaliteter, der minder om en tilstandsskiftemarkør. Britt behandler endda spørgsmålet som en relevant og tilstrækkelig reaktion på historiens klimaks ved at fortsætte sin latter, mens hun svarer! Det har muligvis noget at gøre med spørgsmålets design: Astrids smil forsvinder som sagt kortvarigt, og hun spærrer øjnene op på det trykstærke og forlængede *gjo:rde*. Ytringen har et meget markant intonationsmønster med en stigning i tonehøjden på *gjorde* og et fald på *hun.* Dette stigende-faldende intonationsmønster er i analyser af dansk interaktion blevet associeret med overraskelse (Sørensen 2021). Ytringen indledes desuden af partiklen *ej*, som kan bruges til at indlede vurderende ytringer (Tholstrup 2014). Disse træk peger alle mod, at spørgsmålet er vurderende – mere præcist, at Astrid udtrykker overraskelse over Lunas reaktion. Det stemmer godt overens med, at spørgsmålet går på noget, der var mod Astrids forventninger, men kan også forklare, hvorfor Britt behandler spørgsmålet som tilstrækkelig respons: hendes historieklimaks i linje 28 er *designet* til at være overdrevet (*fucking sur)* og overraskende – udvisning af overraskelse er således særdeles relevant som næste handling.

Som beskrevet viser det sig imidlertid, at Astrid ikke reagerer med overraskelse for at affiliere med Britts holdning til historien, men snarere, fordi noget i informeringen *hun blev fucking sur* ikke svarer til hendes forventninger. Hvad dette "noget" er bliver klart i det uddybende spørgsmål. Hun beder ikke om bekræftelse på, hvorvidt Luna faktisk blev sur eller ej, men spørger snarere til hendes personlige karakter – om hun er den slags person, der *bliver sur over sådan noget*. På den måde sniger der sig noget anklagende ind i spørgsmålet, og det får en markant moralsk tyngde (se Stivers m fl. 2011). Spørgsmålet går på personen, ikke på selve begivenheden – og derigennem vurderer

spørgsmålet også personen.

Astrid bruger altså både spørgsmålet til at få afklaret det opståede vidensmismatch, og til at stille sig anklagende over for Lunas opførsel. Ved at udpege, at hendes opførsel ikke svarer til Astrids forventninger, konstrueres den som ikke-normativ og overdrevet, og derfor negativ.

Dette lader til at være nøglen i forskellen på anafor-spørgsmål med og uden *det*. Der er en klar tendens til, at spørgsmål uden *det* spørger ind til de involverede personer. De fremhæver personerne og holder dem dermed ansvarlige og vurderer dem, oftest negativt. Den negative vurdering svarer godt til spørgsmålenes indbyggede udpegning af noget som mod spørgerens forventninger eller tidligere antagelser. Til forskel fra dette lader anafor-spørgsmål med *det* til at spørge mere ind til faktiske begivenheder. I Kaffe-eksemplet bliver ingens personlige eller moralske karakter bedømt; Anne spørger, om Dina rent faktisk allerede har fået kaffe, og hun får derigennem bekræftet, at hendes tilbud virkelig ikke var relevant, som hun ellers havde forventet.

5. Diskussion

I dette afsnit vil jeg kort diskutere to punkter: hvor vigtigt er forskellen på anafor-spørgsmål med og uden det egentlig? Og hvor væsentligt er det, at vi analyserer artiklens fokusytring som en type spørgsmål?

Man kan måske spørge, om forskellen på spørgsmål med og uden *det* egentlig er væsentlig. Jeg vil argumentere for, at det er en meget væsentlig forskel. En af de ting, vi konstant gør i samtaler, er at stille hinanden til ansvar for det, vi siger, og måden, vi opfører os på (Stivers m. fl. 2011). At vi som interagerende har muligheden for at skelne så nuanceret mellem, om vores spørgsmål holder nogen ansvarlige eller ej, er væsentligt. Det kunne være interessant at finde endnu flere eksempler, herunder eksempler på negerede anafor-spørgsmål med *det*, for at udforske denne forskel yderligere.

I afsnit 2 skitserede jeg, hvordan studier af engelske udtryk, der kan sammenlignes med artiklens fokusytringstype, analyseres som responshandlinger. Blandt de påviste funktioner er bl.a. nyheds- og overraskelsesmarkering, men også spørgende registrering af noget, der er mod spørgerens forventninger. Selv i disse tilfælde klassificeres ytringerne dog primært som responser.

De danske anafor-spørgsmål minder på mange punkter om de engelske udtryk, og det kan være fristende også at se de danske anaforsætninger som primært responshandlinger. De har visse responsive kvaliteter, registrerer ny information og kan bruges til at vise overraskelse. Det er muligvis disse kvaliteter, der har ledt til DGS' beskrivelse af dem som anaforsætninger med emotiv funktion. Det er dog afgørende, i min optik, at vi analyserer dem som reelle spørgsmål. Det er der flere grunde til.

For det første kan vi se, at det er måden, de behandles på i autentisk, dansk interaktion. Det bør vi tage alvorligt. Deltagerforståelse kan ofte give os et meget mere præcist billede af, hvilken handling en bestemt ytring udfører, end vores egen fornemmelse alene kan.

For det andet er de kvaliteter, anafor-spørgsmålene har, og de funktioner, de udfører, efter min mening meget tæt forbundet med deres status som spørgsmål.

Det er netop fordi, de er spørgsmål, at de kan indeksere vidensdiskrepans – spørgere positionerer sig som nogen, der mangler viden (Heritage 2013), og ved at indtage denne position på baggrund af information, der netop er blevet leveret, tydeliggøres vidensdiskrepansen i interaktionen. Og i forlængelse heraf er det netop, fordi de indekserer vidensdiskrepans, at de, evt. i kombination med andre kropslige og prosodiske ressourcer (jf. afsnit 4.2.) kan bruges til fx at udvise overraskelse.

En anden ting, spørgsmål kan, er at afkræve svar. Ved at gøre vidensdiskrepansen tydelig gennem et spørgsmål i stedet for gennem formuleringer som "(*Nå*)*, det vidste jeg ikke*" eller "(*Nå*)*, jeg troede…* "[7] skaber de relevans for som minimum en bekræftelse, som kan udføre det ekstra arbejde, der skal til, når "gammel" information skal erstattes med ny, og i øvrigt også gør det muligt at udvide denne nye spørgsmål-svar-sekvens med flere opfølgende spørgsmål. De holder også døren åben for andre sekvensforløb – for eksempel kan et anaforspørgsmåls registrering af, at noget information er mod spørgeres forventninger, udfordre og give dem, der oprindeligt leverede informeringen, mulighed for at genoverveje den information, de har leveret.

[7] I øvrigt formuleringer, der ofte følger i kølvandet på anaforsætningerne i min eksempelsamling!

Det gør anafor-spørgsmålene til en fleksibel ressource, der kan løse en række forskellige problemer.

Som spørgsmål bliver anafor-sætningerne også fundamentalt set anderledes end tilstandsskiftemarkører: spørgsmålene registrerer ny information, men accepterer den ikke umiddelbart, som fx *nå* gør (Heinemann 2017). Mere arbejde skal til, før den nye information eventuelt kan accepteres (jf. evt. Heritage 1984:336, der har en lignende observation).

Når vi analyserer anafor-spørgsmålene som spørgsmål bliver dette komplekse, interaktionelle arbejde, de indgår i, muligt at afdække.

6. Konklusion

I denne artikel har jeg præsenteret min undersøgelse af, om interrogative anaforsætninger af typen *har du det* og *gjorde hun* fungerer som reelle spørgsmål på dansk, hvad denne type spørgsmåls funktion i så fald er, og hvilken interaktionel forskel der potentielt kan være mellem spørgsmål, der formuleres med og uden *det.* Artiklen har præsenteret to illustrative eksempler fra en kollektion på i alt 56 anaforsætninger fra autentiske, danske samtaler.

Den klare tendens er, at ytringstypen fungerer som en anmodning om bekræftelse, altså som et reelt spørgsmål. Spørgsmålene reagerer på informeringer, der introducerer en vidensdiskrepans i samtalen – dvs. ny information, som ikke svarer til spørgerens tidligere viden, antagelser eller forståelse. Spørgsmålene registrerer informationen der spørges til som noget, der har skabt en vidensdiskrepans i samtalen, og dette kan bruges af spørgeren til at rejse, løse eller blot eksplicitere forskellige interaktionelle problemer. Spørgsmålene har også visse responsive kvaliteter, der får dem til at minde om tilstandsskiftemarkører. I de tilfælde, hvor spørgsmålene bruges, skal der dog mere epistemisk arbejde til end hvad en almindelig tilstandsskiftemarkør kan udføre, før den nye information endeligt kan accepteres og "erstatte" den gamle information. Det ekstra arbejde udføres som minimum af bekræftelsen, som ytringen i kraft af at være et spørgsmål anmoder om.

Der lader til at være en interaktionelt relevant forskel på anafor-spørgsmål med og uden *det.* Anafor-spørgsmål med *det* er de mest al-

mindelige, og lader til at være den umarkerede variant. De spørger ind til faktiske begivenheder og handlinger. Selvom de kan have moralske implikationer lader der til at være en klar tendens til, at de ikke er så alvorlige. Anafor-spørgsmål uden *det* er mere markerede. De er sjældnere, og de lader til at spørge til det pronominelle subjekt. Når der spørges ind til personer fremhæves de, og spørgsmålet får pludselig et stærkere moralsk præg. Det er personens værdier og karakter, der stilles spørgsmålstegn ved. Da spørgsmålet indekserer at noget er mod spørgerens forventninger vil spørgsmålet ofte have en anklagende, negativ karakter, og personerne bliver genne spørgsmålet stillet moralsk til ansvar.

Litteratur

AU PURE (2021) = *Grammar in Everyday Life: Projektbeskrivelse*. Aarhus: Aarhus Universitet. https://pure.au.dk/portal/en/projects/hverdagsgrammatik--hvordan-folk-stiller-spoergsmaal-forhandler-samtaledeltagelse-og-styrer-andres-handlinger-i-dansk-hverdagsinteraktion (78fc1dcd-d037-4808-88e1-8e18b26a6878).html (tjekket 30/04-21).

Couper-Kuhlen, Elizabeth og Margret Selting (2018) *Interactional Linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Hayano, Kaoru (2013) Question Design in Conversation. Jack Sidnell og Tanya Stivers (red.). *The Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Wiley-Blackwell:415-432.

Heinemann, Trine (2009) Two answers to inapposite inquiries. Jack Sidnell (red.). *Conversation Analysis: Comparative Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press:159-186.

Heinemann, Trine (2015 [2003]) Negation in interaction in Danish conversation. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2 (12).

Heinemann, Trine (2016) From looking to seeing: Indexing delayed intelligibility of an object with the Danish change-of-state token *n↑å↓:*. *Journal of Pragmatics* 104:108-132.

Heinemann, Trine (2017) Receipting Answers That Are Counter to Expectations: The Polar Question-Answer-Nå-Sequence in Danish. *Research on Language and Social Interaction* 50 (3):249-67.

Hepburn, Alexa og Galina B. Bolden (2013) The Conversation Analytic Approach to Transcription. J. Sidnell og T. Stivers (red.). *The Handbook of Conversation Analysis*. Malden, MA: Wiley-Blackwell:57-76.

Heritage, John (1984) A Change-of-State Token and Aspects of Its Sequential Placement. J.M. Atkinson og J. Heritage (red.). *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* Cambridge: Cambridge University Press:299-345.

Heritage, John (2013) Epistemics in Conversation. J. Sidnell og T. Stivers (red.) *The Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Wiley-Blackwell: 370-374.

Heritage, John og Geoffrey Raymond (2012) Navigating Epistemic Landscapes: Acquiescence, Agency and Resistance in Responses to Polar Questions. J.P. de Ruiter (red.). *Questions*. Cambridge: Cambridge University Press:179-92.

Hoey, Elliot M. og Kobin H. Kendrick (2017) Conversation Analysis. A.M. B. de Groot og P. Hagoort (red.). *Research Methods in Psycholinguistics: A Practical Guide*. Oxford: Wiley Blackwell

Jefferson, Gail (1981) The abominable Ne?: an exploration of post-response pursuit of response. P. Schröder og H. Steger (red.). *Dialogforschung: Jahrbuch 1980 des Instituts für deutsche Sprache.* Düsseldorf: Schwann:53-88.

Jefferson, Gail (1987) On exposed and embedded correction in conversation. G. Button og J. Lee. (red.). *Talk and Social Organization*. Clevedon: Multilingual Matters:86-100.

MacWhinney, Brian og Johannes Wagner (2010) Transcribing, searching and data sharing: The CLAN software and the TalkBank data repository. *Gesprächsforschung* 11:154-173.

Maynard, Douglas W. (2003) *Bad News, Good News. Conversational Order in Everyday Talk and Clinical Settings*. Chicago: University of Chicago Press.

Mondada, Lorenza (2019) *Conventions for multimodal transcription*. https://www.lorenzamondada.net/multimodal-transcription (tilgået 30/04-21).

Sacks, Harvey (1984) Notes on methodology. J. Heritage og J.M. Atkinson (red..). *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis.* Cambridge: Cambridge Unversity Press:21-27.

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff og Gail Jefferson (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50 (4):696-735.

Samtalegrammatik.dk (2021) = Latter som nedtoning. https://samtalegrammatik.dk/opslag/artikel/latter-som-nedtoning/ (tilgået 30/04-21).

Schegloff, Emanuel A. (2007) *Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sidnell, Jack (2010) *Conversation Analysis – An Introduction.* Oxford: Wiley-Blackwell.

Sidnell, Jack (2013) Basic Conversation Analytic Methods. J. Sidnell og T. Stivers (red.). *The Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Wiley-Blackwell:77-99.

Sidnell, Jack og Tanya Stivers (2013) *The Handbook of Conversation Analysis.* Oxford: Wiley-Blackwell.

Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden: bidrag til en interaktionel lingvistik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Steensig, Jakob (2015) Konversationsanalyse. S. Brinkmann og L. Tanggaard (red.). *Kvalitative Metoder Og Tilgange – En Grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag:321-47.

Steensig, Jakob og Trine Heinemann (2013) When 'Yes' Is Not Enough – as an Answer to a Yes/No Question. B.S. Reed og G. Raymond (red.). *Units of Talk – Units of Action.* Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing:207-42.

Steensig, Jakob, Karen K. Brøcker, Caroline Grønkjær, Magnus G.T. Hamann, Rasmus P. Hansen, Maria Jørgensen, Mathias H. Kragelund, Nicholas H. Mikkelsen, Tina Mølgaard, Henriette F. Pedersen, Søren S. Sørensen & Emilie Tholstrup (2013) The DanTIN project – creating a platform for describing the grammar of Danish talk-in-interaction. J.H. Petersen og P.J. Henrichsen (red.). *New Perspectives on Speech in Action. Proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits.* Frederiksberg: Samfundslitteratur Press.

Stivers, Tanya (2008) Stance, Alignment, and Affiliation During Storytelling: When Nodding Is a Token of Affiliation. *Research on Language and Social Interaction* 41 (1):31-57.

Stivers, Tanya, Lorenza Mondada og Jakob Steensig (2011) *Morality of Knowledge in Conversation.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sørensen, Søren Sandager (2021) Affiliating in Second Position: Response Tokens with Rising Pitch in Danish. *Research on Language and Social Interaction* 54 (1):101-25.

Tholstrup, Emilie (2014) 'Ej hvor fint' – en undersøgelse af den danske interjektion 'ej.' *Skrifter om Samtalegrammatik* 1 (3).

Thompson, Sandra A., Barbara A. Fox og Elizabeth Couper-Kuhlen (2015) *Grammar in Everyday Talk: Building Responsive Actions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Om omvendt ledstilling i negerede betingelses-ledsætninger i argumenterende tv-debatinteraktion

Laura Bang Lindegaard & Line Sandst
Aalborg Universitet

1. Indledning

I denne artikel undersøger vi en bestemt 'omvendt' placering af negationen *ikke* i betingelsesledsætninger i polemisk, argumenterende interaktion i DR's *Debatten*. Vi forstår betingelsessætninger som todelte sætningskonstruktioner hvor en forsætning (en *hvis*-ledsætning[1]) opstiller en tilstrækkelig betingelse for at den tilhørende følgesætning (*hvis*-ledsætningens oversætning) gælder. I en tidligere undersøgelse (Lindegaard og Sandst, indsendt) undersøgte vi værdiladede betingelsessætninger i TV-debatinteraktion, og i den forbindelse blev vi opmærksomme på at når forsætningen indeholder negationen *ikke*, er den ofte placeret efter konjunktionen *hvis* i stedet for at være placeret efter subjektet som det er normen i skriftsprog. Med udgangspunkt i empirisk data fra fire udsendelser af DR's *Debatten* diskuterer vi en teoretisk ramme der kan forklare denne 'omvendte' placering af nægtelsen. Vi foreslår at den 'omvendte' ledstilling, hvor *ikke* placeres lige efter konjunktionen *hvis*, udtrykker forsætningens og følgesætningens særlige relation til hinanden. Vi indleder artiklen med en kort redegørelse for ledstilling i dansk og så følger en teoretisk diskussion dels af nægtelsen som informationsstrukturel fokuspartikel, dels af dagligsprogets betingelsessætninger. Derefter præsenterer vi data og metode som optakt til vores eksemplificerende analyse af anvendelsen af omvendt ledrækkefølge i negerede forsætninger i betingelsessætninger i DR's *Debatten*.

[1] På dansk indledes betingelsessætninger hyppigst af betingelseskonjunktionen *hvis* (Mikkelsen, 1975; Dahlerup m.fl. 1926:904; Jensen 1999, 2005 og 2008).

2. Undersøgelsens baggrund

2.1 Ledstilling i dansk

Med udgangspunkt i dansk grammatiks feltskematradition (Diderichsen 1946; Hansen og Heltoft 2011) kan man karakterisere ledsætningsledstillingen med nægtelsen placeret lige efter konjunktionalfeltet som 'omvendt' i nudansk. Som Hansen og Heltoft gør opmærksom på (2011:27), er Diderichsens sondring mellem topologi og syntaks velegnet til at beskrive forholdet mellem felter/pladser og syntaktiske kategorier. Sondringen er udgangspunkt for sætningsskemaerne som for helsætninger består af felterne forbinderfelt, fundamentfelt, neksusfelt og indholdsfelt, og som for ledsætninger består af felterne forbinderfelt, neksusfelt og indholdsfelt (Diderichsen 1946:186).[2] Neksusfeltet indeholder tre pladser, nemlig verbal, subjekt og neksusadverbial, og ifølge skemaerne er den sædvanlige distribution af disse pladser i helsætninger finit verbal, subjekt, neksusadverbial (vsa) og i ledsætninger subjekt, neksusadverbial, finit verbal (sav).[3] Diderichsen (1946:181) regner nægtelsen *ikke* som én af neksusadverbialerne, og denne tradition følger fx Jakobsen og Skyum-Nielsen (2007:133) når de nævner *ikke* som et "sikkert centraladverbial", og Christensen og Christensen (2019:231) når de indordner negationen *ikke* under deres "sætningsadverbialer". På baggrund af morfologi og topologisk analyse bestemmer Hansen og Heltoft (2011:1041) derimod nægtelsen *ikke* som en fokuspartikel, ikke som et sætningsadverbial. Vi vender tilbage til nægtelsens topologiske funktion senere, her er det blot relevant at nævne at Hansen og Heltoft (2011:314) angiver at rækkefølgen i ledsætninger skal være subjekt/sætningsadverbial/nægtelse/verbal, og dermed ændrer Hansen og Heltofts klassifikation ikke noget hvad angår den relative distribution af subjekt, nægtelse og finit verbal i ledsætninger. Derfor

[2] Diderichsen bruger betegnelserne bi- og hovedsætning, men vi følger den nyere tradition i dansk grammatik og bruger betegnelserne hel- og ledsætning når vi taler om det ledstillingsforhold at en *helsætning* er "en helhed der kan indeholde andre sætninger, nemlig ledsætninger" (Hansen og Heltoft 2011:321).

[3] I helsætninger er subjektet ofte placeret i fundamentfeltet. Hansen og Heltoft (2011:311) anfører at dette er tilfældet "hvis der ikke er særlig grund til andet", så den anførte distribution skal her forstås som den almindelige ved helhedsspørgsmål hvor fundamentfeltet er tomt, og ved fremsættende sætninger hvor der er placeret et *andet* led end subjektet i fundamentfeltet (fx et adverbial – som fx er udgjort af en betingelsesledsætning.)

fastholder vi i det følgende forkortelserne *sav* og *asv* for henholdsvis den konventionelle og den ukonventionelle ledsætningsledstilling.

Den konventionelle ledsætningsledstilling *sav* reflekterer en norm der er solid nok til at skolegrammatikker anfører at man kan kende forskel på helsætninger og ledsætninger ved at undersøge nægtelsens placering i forhold til det finitte verbal (fx Christensen og Christensen 2019; Jacobsen og Skyum-Nielsen 2007) fordi kompetente sprogbrugere uden problemer kan *høre* om nægtelsen skal sættes ind før eller efter det finitte verbal, og om sætningen således skal karakteriseres som en hel- eller ledsætning. Som Hansen og Heltoft (2011:314f) antyder, har denne "adverbialprøve" (Christensen og Christensen 2019:233; Jacobsen og Skyum-Nielsen 2007:133) dog sin begrænsning fordi der er en række underordningskonjunktioner der ikke kræver ledsætningsledstilling. Hansen og Heltoft (2011:314f) skelner mellem styrende og ikke-styrende konjunktionaler, og den særlige ledsætningsledstilling *sav* er kun et krav for ledsætninger indledt med et styrende konjunktional. Blandt de styrende konjunktioner nævner de blandt andet *hvis* hvilket reflekterer at det altså ikke er muligt at have helsætningsledstilling i ledsætninger indledt med *hvis* uden at det bliver opfattet som grammatisk ukorrekt.

Man må således forvente at vores data ikke vil indeholde *hvis*-ledsætninger med rækkefølgen *vsa*. Ledsætningerne i vores data er da også forenelige med denne forventning. Den alternative ledstilling i vores data består nemlig i at nægtelsen er rykket *yderligere* mod venstre og dermed er placeret ikke blot før verbalet, men også før subjektet. Som vi skal se, behandler deltagerne i *Debatten* i overvejende grad strukturen som grammatisk korrekt, og ud af 29 tilfælde af negerede *hvis*-ledsætninger med denne 'omvendte' *asv*-struktur har vi kun observeret ét eksempel hvor en deltager laver en selvrettelse og ændrer strukturen til *sav* ("Hvis ikke hvis man ikke har detaljerede planer…", *Klima - snak eller handling*?) Vores undersøgelse tager derfor udgangspunkt i at *asv*-strukturen i negerede forsætninger i betingelsessætninger ikke blot kan betragtes som en uinteressant fejl, men at den snarere bør undersøges for hvad den (kan) bruges til. Dermed kan vores undersøgelse ses som et bidrag til den allerede eksisterende forskning i neksusadverbialets placering i ledsætninger. Diderichsen (1946:189), Hansen (1967 bind 3:388),

Hansen og Heltoft (2011:1744f) og Wiwel (1901:302) nævner alle muligheden for fremrykket adverbial i ledsætninger, og Jensen (1994 og 1995) laver en mere dybdegående, introspektiv undersøgelse af muligheden. I modsætning hertil præsenterer nærværende artikel fortrinsvis en teoretisk ramme der kan give et bud på den faktiske forekomst af den 'omvendte' ledrækkefølge, og en eksemplificerende analyse af hvordan konstruktionen bliver anvendt i fortløbende, autentisk interaktion. I næste afsnit ser vi nærmere på nægtelsen *ikke* som informationsstrukturel fokuspartikel.

2.2. Nægtelsen *ikke* som informationsstrukturel fokuspartikel

Informationsstruktur vedrører hvordan forskellige typer information er organiseret i sætningen. Afsenderen organiserer leddenes rækkefølge så det blandt andet reflekterer hvad der allerede er bekendt, og hvad der skal særligt fokus på. *Topic* udgør den kendte information mens *kommentaren* er det nye sætningen handler om, og den del af kommentaren der er *særligt* relevant for den kommunikative meddelelse, altså den del som modtageren skal forstå som særligt vigtig, kaldes *fokus* (Engberg-Pedersen et al. 2019:238). Hansen og Heltoft (2011) definerer fokus således: "det led (eller den del af et led) som afsenderen udpeger som særlig relevant, som meddelelsens centrum, og som han altså også udpeger som det led modtageren bør benægte hvis han er uenig." (Hansen og Heltoft 2011:75). I forlængelse heraf anfører de at man i fortløbende tekst kan lokalisere fokus ved at se på den efterfølgende tekst – fordi man retrospektivt kan afgøre hvad der var vigtigst i den forudgående tekst (Hansen og Heltoft 2011:76).

Fokus kan markeres gennem fokusmarkører, bl.a. nægtelsen *ikke*. Som nævnt beror Hansen og Heltofts (2011) klassifikation af nægtelsen som fokuspartikel blandt andet på at den har en anden informationsstrukturel funktion end sætningsadverbierne. Hvor sætningsadverbierne har en kommentarfunktion, har fokuspartiklerne til opgave at fokusere et led (Hansen og Heltoft 2011:1073), og for nægtelsens vedkommende betyder det at den som assertiv nægtelse ikke blot angiver "at et udsagn ikke er sandt, eller at en handling ikke skal udføres" (Hansen og Heltoft 2011:1073), men at den også udfører vigtigt informationsstrukturelt arbejde fordi den udpeger fokus. Hansen og Heltoft giver eksemplet *der er ikke flere penge end*

200 kr. og skriver ”Her er fokusleddet *flere end*, og det benægtes at pengesummen overskrider 200 kr. Derimod benægtes det ikke ’at der er penge’, og ’at denne sum udgør 200 kr.’ Efter relevanskravet har modtageren ret til at vente at der er 200 kr.” (Hansen og Heltoft 2011:1074).

Denne pointe er særlig relevant da vi som nævnt har den hypotese at det hverken er en fejl eller et tilfælde når sprogbrugere flytter nægtelsen *ikke* frem så den står lige efter konjunktionen i betingelsessætningens forsætning. Når nægtelsen bliver rykket frem i ledsætningen, bliver det nemlig muligt for nægtelsen at fokusere hele sætningen, altså hele det adverbial som forsætningen udgør for følgesætningen. Denne iagttagelse ligger i nogen grad på linje med Jørgensen (1996) og Heltoft (1992) som anfører at den fremrykkede nægtelse medfører at fokusdomænet udvides sådan at det bliver muligt (men ikke nødvendigt) at inkludere subjektet i fokusdomænet.[4] I næste afsnit ser vi nærmere på vores hypotese om at den fremrykkede nægtelse ikke blot åbner fokusdomænet så subjektet kan komme med i domænet, men at den rammer hele propositionen, og at den derved *understøtter* den særlige afhængighedsrelation mellem forsætning og følgesætning i betingelsessætninger.[5]

2.3. Dagligsprogets betingelsessætninger

I vores korpus bestående af fire *Debatten*-episoder er betingelsessætninger relativt højfrekvente. Pr. 1000 ord indeholder vores korpus 5,06 *hvis*-konstruktioner. Til sammenligning finder Jensen 2,23 *hvis*-konstruktioner pr. 1000 ord i genren ’sociolingvistiske

[4] Som Hansen og Heltoft anfører, skal fokus almindeligvis findes i indholdsfeltet, og, som en delvis følge heraf, rammer det almindeligvis ikke subjektet (Hansen og Heltoft 2011:78 og 1744)

[5] I sætninger som *Hvis ikke Peter indsender en artikel, har vi kun tre artikler, og vi skal bruge mindst fire for at kunne fylde et nummer*, ligner det i nogen grad at det udelukkende er subjektet *Peter* der er i fokus og som sådan det eneste der nægtes (mens det ikke benægtes at der indsendes artikler). Fra et formallogisk perspektiv kan man dog sige at fokus netop rammer hele propositionen i dette eksempel. Hvis fokus kun rammer subjektet, implicerer det en forståelse hvor de øvrige omtalte artikler også er ’indsendte’, men den forståelse er der ikke logisk belæg for i sætningen (de øvrige artikler kunne være til stede som resultat af andre typer handlinger end ’indsending’). Derudover er det naturligvis klart at nægtelsen stadig kan udføre mere ’lokalt’ fokuseringsarbejde – som den ville gøre det i dette eksempel hvis *Peter* var betonet i talen/fremhævet i skriften.

interviews' og 4,19 *hvis*-konstruktioner i genren 'medarbejdesamtaler' (Jensen 2008:176). Vi antager at dette reflekterer det forhold at betingelsessætningen er dén dagligsproglige konstruktion der par excellence bliver brugt til at udtrykke hvordan det ene eller andet argument hænger sammen, og at konstruktionen som sådan kan siges at have rødder i formallogikken.

I formallogikken implicerer udsagnet *Hvis p, så q* dels at *q* følger med nødvendighed hvis *p* er tilfældet, dels at *q* er er en tilstrækkelig betingelse for at *p* kan være tilfældet (Forbes 1994:20f). I dagligsproget forholder det sig anderledes. Det implicerer ikke nogen tvingende logisk følgerigtighed når værten i en tv-debat siger *Hvis ikke det skal få konsekvenser vi ikke kan overskue, så skal vi handle af hensyn til dem der lever her om hundrede år*. Derfor har formallogikere foreslået at man skelner mellem dagligsprogsimplikationer og formallogiske, materielle implikationer, og at man kun tilskriver sandhedsfunktionalitet som et konstituerende træk til de sidstnævnte (fx Bennett 2003 og Edgington 1995). Fra et formallogisk perspektiv efterlader dette forslag det vanskelige spørgsmål om hvad man så stiller op med dagligsprogets implikationer – fordi det bliver særdeles komplekst at redegøre for implikationernes semantik (Evans 2005:112). Som Evans (2005:98) gør opmærksom på er problemet imidlertid mindre fra et pragmatisk perspektiv hvor man anskuer implikationer som illokutionære handlinger der skal udløse en perlokutionær effekt hos modtageren (Austin 1975). Evans foreslår at "The use of 'if' in any communicative context invites the listeners to engage in hypothetical thinking based upon the supposition of the antecedent statement" (Evans 2005:109), og han nævner at én væsentlig underkategori er implikationer der kan forstås som illokutionære handlinger der skal over- eller modbevise (Evans 2005:108).

I vores data ser vi netop eksempler på denne anvendelse hvor debatdeltagerne bruger betingelsessætninger når de argumenterer for at det ene eller andet synspunkt er mere eller mindre gyldigt. Selvom vi således bryder med en *formallogisk* forestilling om at dagligsprogets betingelsessætninger udtrykker *materiel* implikation, beror vores undersøgelse stadig på antagelsen om at *hvis-så*-strukturen uomgængeligt vækker en forestilling om en *form* for følgerelation mellem forsætningen og følgesætningen. Vi antager at der er et stærkt afhængighedsforhold fra forsætning til følgesætning hvor "the

supposition of the antecedent [forsætningen]" er den (hypotetiske) ramme der er en *betingelse* for følgesætningen.[6] Evans (2005) går så vidt som til at anføre at konjunktionen *hvis* indikerer den særlige form for hypotetisk tænkning som betingelsessætninger repræsenterer, og at den dermed udpeger noget helt essentielt ved det menneskelige intellekt: "the suppositional nature of "if" for which I am arguing here, is a key part of what makes human intelligence distinctive." (Evans 2005:111)

I sin omfattende undersøgelser af betingelsessætninger i dansk redegør Jensen (1999, 2005 og 2008) for den stærke relation mellem forsætning og følgesætning med udgangspunkt i Fauconniers teori om mentale rum (Fauconnier 1994 og 1997). Jensen (2008) beskriver således hvordan betingelsessætningen kan forstås som en 'rumskaber' der opstiller et hypotetisk 'mentalt rum' hvori følgesætningen gælder (Jensen 2008:47). I vores data udtaler én af tv-debatdeltagerne *det er jo umuligt at nå CO2 neutrale samfund hvis ikke man går den vej*, og ifølge Jensen kan man sige at deltageren dermed opstiller forekomsten af det mentale rum *det er ikke tilfældet at man går den vej* som tilstrækkeligt for at følgesætningen *det er jo umuligt at nå CO2 neutrale samfund* gælder. Dermed angår den fremrykkede nægtelse altså forståelsen af det mentale rum som forsætningen hypostaserer. Det vil sige at nægtelsen bliver rykket frem for at fokusere hele propositionen – for at *tydeliggøre* at nægtelsens primære opgave er at signalere at det mentale rum er karakteriseret ved *ikke* at være tilfældet.[7]

---

[6] Hansen og Heltoft (2011: 1553) anerkender også denne stærke relation, ikke mindst når de bemærker at man i dagligsproget ikke skelner skarpt mellem implikation og biimplikation hvorved afhængighedsforholdet naturligvis bliver endnu stærkere.

[7] Chafe (1984) og Ford (1993) har nogle observationer vedrørende initiale betingelsesledsætninger i engelsk samtalesprog der peger i samme retning. Chafe (1984) bemærker således at initiale *hvis*-ledsætninger fungerer som en form for vejviser for den efterfølgende oversætning: "the adverbial clauses in such sentences serves as a kind of "guidepost" to information flow, signalling a path or orientation in terms of which the following information is to be understood." (Chafe 1984:444). Ford (1993) påpeger noget lignende når hun anfører at initiale betingelsesledsætninger fungerer som det (hypotetiske) udgangspunkt der skal tjene som fælles baggrund i argumenterende/rationel interaktion: "These cases involve the use of initial if-clauses to present a basis for reasoning" (Ford 1993:50). Chafe og Ford fremhæver således hvordan de initiale betingelsesledsætninger spiller en prominent kataforisk rolle fordi de sætter betingelsen for følgesætningen.

3. Data og metode

Vores korpus består af transskriptioner af fire udsendelser om klimaforandringer fra DR's debatprogram *Debatten* fra de seneste to år. *Debatten* er en politisk tv-debat med det erklærede formål at "samle Danmark om det der splitter". For hver episode af *Debatten* bliver udsendelsens deltagerne valgt ud fra en formodning om at de udgør forskellige repræsentative synspunkter i forhold til et emne der 'splitter Danmark'. Som sådan anser vi *Debatten* for en aktivitet hvor det er værtens rolle at bringe uenigheder frem, og hvor det er de enkelte deltageres primære opgave at repræsentere deres respektive synspunkter gennem gode argumenter. Vores valg af netop disse data skyldes at vi blev opmærksomme på den udbredte brug af 'omvendt' ledstilling i betingelsesledsætninger i vores arbejde med en anden artikel som angår værdiladede betingelsessætninger i netop tv-debatinteraktion (Lindegaard og Sandst, indsendt).

Alle udsendelser er transskriberet ord til ord, og der er ikke lavet nogen former for tilpasninger eller rettelser i transskriptionen – fx er 'omvendt' ledstilling, gentagelser og omformuleringer ikke blevet ændret så det stemmer overens med en skriftsproglig norm. Vi tager udgangspunkt i etnometodologisk konversationsanalyse (CA) og antager dermed at samtaleture ikke opstår i isolation, men at de er organiserede i retro- og prospektive tursekvenser hvor samtaleparterne fortløbende projicerer og forhandler hvilke handlinger de udfører med deres tale (fx Sacks 1992; Schegloff 2007), og om der er elementer i denne tale der skal repareres (Schegloff et al. 1977). Det betyder at vores vurdering af hvorvidt den 'omvendte' *asv*-struktur i betingelsesledsætninger kan betragtes som fejl beror på en analyse af hvorvidt *samtaleparterne* orienterer sig mod strukturen som 'problematisk' fx gennem afbrydelser eller omformuleringer af strukturen. Som det fremgår af næste del, har vi med dette udgangspunkt optalt forekomster af negerede betingelsesledsætninger med 'omvendt' og konventionel ledstilling, og desuden har vi vurderet hvorvidt debatdeltagerne orienterer sig mod de 'omvendte' forekomster som 'problematiske'. På baggrund af optællingen har vi analyseret to negerede forsætninger mere dybdegående, og vi mener at *ikke* i disse eksempler med fordel kan anskues som en fokuspartikel der

fokuserer hele propositionen og dermed markerer at det (hypotetiske) rum forsætningen foreslår, ikke er tilfældet.

4. Forekomster

Som det fremgår af tabel 1, er der 29 betingelsessætninger i vores korpus hvor forsætningen indeholder negationen *ikke* med *asv*-struktur, og af disse er der kun ét eksempel på en selvreparatur (hvor taleren selv retter strukturen fra *asv* til *sav*). Der er ingen eksempler på andeninitieret reparatur (hvor en anden end taleren selv orienterer sig mod *asv*-strukturen som problematisk). Til sammenligning er der 27 negerede forsætninger med *sav*-struktur. Der er således en ganske lille overvægt af konstruktioner med 'omvendt' ordstilling.

Fordeling af *hvis*-ledsætninger med *ikke* i data		
Farvel til Flyveturen		
	Hvis-ledsætninger i alt	77
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	3
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	2
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	1
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	0
Hvem løser klimakrisen?		
	Hvis-ledsætninger i alt	63
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	3
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	1
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	1
	Finale hvis-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	2

Klima – snak eller handling?		
	Hvis-ledsætninger i alt	75
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	8
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	0
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	8 (inkl. selv-rettelse)*
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	0
Grøn, grønnere, grønnest		
	Hvis-ledsætninger i alt	152
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	7
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* placeret før subjektet (asv-struktur)	5
	Initiale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	11
	Finale *hvis*-ledsætninger med *ikke* i sav-struktur i alt	4

Tabel 1: Fordelingen af hvis-ledsætninger i data. * Selvrettelse: ”Hvis ikke hvis man ikke har detaljerede planer…”

Tabel 2 viser en oversigt over samtlige negerede betingelses-ledsætninger:

Finale og initiale *hvis*-ledsætninger med *asv*-struktur (*hvis* + *ikke* + subjekt)	
Farvel til flyveturen	5 forekomster Hvis ikke jeg havde Hvis ikke man havde gjort det Hvis ikke vi havde et statsligt selskab Hvis ikke vi havde brug for import og eksport Hvis ikke vi er villige til

Hvem løser klima-krisen?	4 forekomster Hvis ikke vi når det Hvis ikke at vi holder det Hvis ikke man går den vej Hvis ikke vi gør noget
Klima – snak eller handling?	8 forekomster Hvis ikke man har nået mere Hvis ikke man når det mål Hvis ikke man inden for det næste hvad år Hvis ikke i gør som der bliver sagt Hvis ikke du træner dagligt Hvis ikke vi producerer grisene i danmark Hvis ikke vi gør noget ved den udfordring Hvis ikke vi gør noget meget snart
Grøn, grønnere, grønnest	12 forekomster Hvis ikke vi har økonomisk vækst Hvis ikke vi skal bygge det selv Hvis ikke vi løser klimakrisen Hvis ikke vi skal opleve ekstreme temperaturstigninger Hvis ikke det skal få konsekvenser vi ikke kan overskue Hvis ikke det er danmark så vermund Hvis ikke det er os der skal føre an og vise vej Hvis ikke det koster vækst og arbejdspladser Hvis ikke man forholder sig rationelt Hvis ikke den er i orden Hvis ikke ja tak pernille vermund * Hvis ikke at… **

Tabel 2: Betingelsesledsætninger med ikke i asv-struktur. Bemærk at eksemplerne er taget ud af den interaktionelle kontekst. *"Hvis ikke ja tak pernille vermund" er en afbrydelse. Der indledes ikke reparatur af omvendt ledstilling, men efter en indskudt sætning fortsætter taleren med et format uden nægtelse. ** Også her er det tale om en afbrydelse og genoptagelse af taletur med ændret format.

Nedenfor følger en analyse af to eksempler fra data med fremrykket nægtelse i betingelsessætningens forsætning.

Eksempel 1
Kjer: Clement Kjersgaard, vært
Ros: Christian Rosenbaek, pilot

```
1.  Kjer:  har du i de sidste måneder her
2.         christian. har du
3.         overvejet å sagt nu- nu ska jeg faktisk
4.         gøre noget
5.         andet >jævnfør hvad nynne sagde før<
6.         jeg- jeg ska faktisk
7.         finde noget andet å lave de syersker (.)
8.         du ved der
9.         mistede jobbet i herning for hundrede år
10.        siden de (.)
11.        .hhh b og v øh værftsarbejdere som
12.        mistede deres job for
13.        40 år siden de fandt osse noget å lave
14.        nogle af dem
15.        (.)
16. Ros:   altså en del af mig har da (.) seføli
17.        ø:h jeg ville lyve
18.        hvis ikk jeg havde ø:hm (.) .hh men men
19.        jeg jeg går å
20.        håber å jeg tror også på at jeg en dag
21.        kommer til å sidde
22.        i cockpittet igen
```

Episoden stammer fra 11. juni 2020 og blev altså sendt i en periode hvor flyindustrien i overvejende grad stod stille pga. COVID-19. I linjerne 1-14 formulerer Kjersgaard et spørgsmål til piloten Rosenbaek om hvorvidt han har overvejet om krisen betyder at han ikke kommer ud at flyve igen. I linjerne 2-5 spørger Kjersgaard ”har du over overvejet å sagt nu- nu ska jeg faktisk gøre noget andet”, og videre i turen eksemplificerer han med henvisning til tidligere tiders afvikling af bestemte erhverv. Fra linje 16 svarer Rosenbaek, og som en del af sit svar bruger han betingelsessætningen ”jeg ville lyve hvis

ikke jeg havde". Forsætningen er således udgjort af *hvis ikke jeg havde* og følgesætningen af *[så] ville jeg lyve*. Fra den interaktionelle sammenhæng tolker vi at forsætningen viser tilbage til Kjersgaards spørgsmål om hvorvidt han har overvejet at hans pilotkarriere erslut. Sætningen betyder altså omtrent *hvis ikke jeg sagde jeg havde overvejet om min pilotkarriere er slut*. Den realiserede forsætning er således i nogen grad elliptisk, og den illustrerer som sådan nægtelsens prominens fordi den ikke kan undværes i den elliptiske konstruktion. I en formallogisk eller pragmatisk analyse kan vi forstå Rosenbaeks udtalelse som *hvis p, så q*, eller med Jensens (2008) vokabular: hvis det hypotetiske rum *jeg sagde jeg havde overvejet om min pilotkarriere er slut* **ikke** er tilfældet, så projiceres *jeg lyver* ud i moderrummet (den faktisk foreliggende virkelighed), og så ville det altså være tilfældet at Rosenbaek lyver.

Eksempel 2
Kjer: Clement Kjersgaard, vært
Kjel: Esther Kjeldahl, Den grønne studenterbevægelse

```
Kjer:  esther kjeldahl (.) du har i virkeligheden
       deltaget i denne her debat i mange år du
       har
       osse oplevet hvordan den har forandret
       sig over
       det sidste halvandet år hvorfor
       er klimaspørgsmålet
       ikke bare (.) vigtigt men det
       vigtigste overhovedet
       hvorfor mener du å andre omkring dig at
       det her det
       skal være (.) emne ét altid hver dag
       hele tiden
       (.)
Kjel:  jamen de:t fordi alle andre problemer
       verden
       kan ikk løses hvis ikk vi løser
       klimakrisen (.)
       (altså) klimakrisen det lissom rammen(.)
```

```
20.        for liv
21.        (.) det rammen for liv på hele planeten
22.        (.) å hvis
23.        ikk den er i orden jamen så: altså (.)
24.        så er der
25.        ikk rigtig så meget (.) liv å
26.        civilisation tilbage
```

I linjerne 1-13 spørger Kjersgaard Kjeldahl hvorfor klimaspørgsmålet efter hendes mening er det vigtigste, og i sit svar bruger Kjeldahl en betingelsessætning: ”alle andre problemer i verden kan ikk løses hvis ikk vi løser klimakrisen” (linjerne 15-18). Forsætningen er således udgjort af *hvis ikke vi løser klimakrisen* og følgesætningen af *[så] kan alle andre problemer i verden ikke løses*. I en formallogisk eller pragmatisk analyse er det altså klart at Kjeldahl siger *hvis p, så q*, eller med Jensens (2008) vokabular: hvis det hypotetiske rum *vi løser klimakrisen* **ikke** er tilfældet, så projiceres *så bliver heller ikke alle andre problemer løst* ud i den faktisk foreliggende virkelighed; så ville det altså være tilfældet at vi står tilbage med en mængde problemer hvoraf den uløste klimakrise kun udgør ét.

5. Konklusion

Som vist indeholder vores lille talesprogskorpus en nogenlunde lige fordeling mellem *sav*- og *asv*-struktur i betingelsessætninger hvor forsætningen indeholder en nægtelse. Samtaleparterne behandler strukturen som om den er normal hvilket vi kan se ved kun at have et enkelt eksempel hvor en taler ’reparerer’ sin *asv*-struktur og ændrer den til *sav*-struktur. Vi vil foreslå at denne tilsyneladende ligeværdighed mellem de to ledrækkefølger reflekterer det forhold at der er forskelligartede, men gode grunde til såvel den ene som den anden struktur. Som vi har redegjort for, er der er god, grammatisk grund til *sav*-strukturen, nemlig den at den reflekterer den almindelige skriftsproglige placering af adverbialer i ledsætninger. Samtidig har vi foreslået at *asv*-strukturen kan siges at være begrundet formallogisk og pragmatisk fordi den understreger nægtelsens kognitive opgave med at ’sætte minus’ ved det (hypotetiske) rum forsætningen foreslår.

Vi mener således at *ikke* med fordel kan anskues som en fokuspartikel der fokuserer hele propositionen og markerer at det (hypotetiske) rum forsætningen foreslår, ikke er tilfældet.

Vores undersøgelse er et casestudie af udvalgte tekster inden for genren 'argumenterende debatinteraktion', og den kan derfor ikke siges at være generaliserbar. Vi håber dog, det kan give inspiration til fremtidige studier af omvendt ledstilling i negerede betingelsessætninger. Som appetitvækker vil vi derfor afslutningsvis nævne to iagttagelser vi har gjort gennem søgninger på korpus.dk. Korpus.dk er et korpus på 56 millioner ord med tekster fra bl.a. aviser, bøger og virksomheder. Dermed indeholder korpusset tekster fra *skriftsproglige* genrer, og det er derfor mere sandsynligt at teksterne vil følge den konventionelle *sav*-struktur for ledsætninger. Imidlertid finder vi også her begge konstruktioner.

Den første iagttagelse er at *sav*-strukturen er 3,5 gange så frekvent som *asv*. Således viser korpus.dk 3322 forekomster af *hvis* + *ikke* + subjekt som fx kommer fra citater fra aviser "hvis ikke der også var nogle minusser" (Berlingske Tidende, 4/8 1991), forfattere "hvis ikke der skulle ske en katastrofe" (Lola Baidel, 1983), og lovtekster "hvis ikke man vil skabe særlige begunstigelser…" (anden behandling af lovforslag nr. L 229, 1992) mens korpusset viser 11.778 tilfælde hvor *ikke* er placeret 1-3 ord efter *hvis* som det typisk vil være tilfældet ved *sav*-struktur.[8] Selvom der således er en betydelig overvægt af eksempler med *sav*-struktur, finder vi det stadig overordentligt interessant at der faktisk er en anseelig mængde tilfælde med *asv*-struktur, netop fordi vi her ser på skriftsproglige genrer som almindeligvis er mere resistente over for 'tilfældig' variation.

Den anden iagttagelse er at korpusset viser 36 eksempler på ordstrengen *hvis ikke, så…* Det betyder at korpusset altså indeholder i hvert fald en lille mængde instanser af en elliptisk konstruktion hvor propositionen formentligt har været udtalt i den forudgående tekst, og hvor tekststregen *hvis ikke, så…* blot specificerer at hvis det tidligere

[8] Den faktiske mængde af forekomster med *sav*-struktur er formentligt væsentligt højere – i og med subjektet i teorien udmærket kan bestå af et syntagme der indeholder betydeligt flere ord end tre. I denne sammenhæng er den vigtigste pointe imidlertid at strukturen er væsentligt mere udbredt, og for at illustrere dén pointe er det altså ikke nødvendigt at udvide søgningen yderligere.

omtalte *ikke* er/bliver et faktisk foreliggende scenarie, vil det medføre følgesætningen. Vi mener at muligheden af denne elliptiske brug af *hvis ikke, så…* i overvejende grad understøtter vores hypotese om at fremrykket *ikke* i betingelsesledsætninger med fordel kan anskues som en fokuspartikel der fokuserer hele propositionen og markerer at det (hypotetiske) rum forsætningen foreslår, ikke er tilfældet.

Litteratur

Austin, J.L. (1975) *How to do things with words.* Harvard: Harvard University Press.

Bennett, J. (2003) *A philosophical guide to conditionals*. Oxford: Oxford University Press.

Bjerg, K. (2019) *Den digitale læsers hjerne. En skriveguide til fagfolk*. København: Hans Reitzels Forlag.

Chafe, W. (1984) How People Use Adverbial Clauses. *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*:437-449. DOI: 10.3765/bls.v10i0.1936

Christensen, L.H. & R.Z. Christensen (2019) *Dansk grammatik*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Dahlerup, V., A. Duekilde & S. Eegholm-Pedersen (red.) (1975-1977) *Ordbog over det danske sprog*. København: Det danske sprog- og litteraturselskab.

Diderichsen, P. (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.

Edgington, D. (2003) *What if? Questions about conditionals*. Mind and Language 18(4):380-401 DOI: 10.1111/1468-0017.00233

Engberg-Pedersen, E., K. Boye & P. Harder (2019) *Semantik*. Samfundslitteratur.

Evans, J.St.B.T. (2005) The social and communicative function of conditional statements. *Mind & Society* 4:97-113 DOI 10.1007/s11299-005-0003-x

Fauconnier, G. (1994) *Mental Spaces*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fauconnier, G. (1997) *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9781139174220

Forbes, G. (1994) *Modern logic. A Text in Elementary Symbolic Logic*. Oxford: Oxford University Press.

Ford, C.E. (1993) *Grammar in interaction. Adverbial clauses in American English conversations.* Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511554278

Hansen, E. & L. Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*, bind 1-3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. DOI: 10.7146/nfg.v1i1.24079

Hansen, Aa. (1967) *Moderne dansk I-III*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Grafisk Forlag.

Heltoft, L. (1992) The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order. Michael Herslund (red.). *Word Order. Two Studies on Central Issues in the Syntax of Danish and French*. Copenhagen Studies in Language 15. København: Handelshøjskolens Forlag, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck:13-64.

Jacobsen, H.G. og P. Skyum-Nielsen (2007) *Dansk sprog. En grundbog*. Århus: Schønberg.

Jensen, E.S. (1994) *Neksusadverbialets placering i ledsætninger*. Specialeafhandling. Københavns Universitet.

Jensen, E.S. (1995) Neksusadverbialets placering i ledsætninger. *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 20*. Funktionel grammatik:77-90.

Jensen, T.J. (1999) *Hvis man kan sige det på den måde*. Specialeafhandling. Københavns Universitet.

Jensen, T.J. (2005) *Irrealitetsmarkører i dansk talesprog: En korpuslingvistisk undersøgelse af hvis-konstruktioner og modalverber i medarbejdersamtaler og sociolingvistiske interview*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.

Jensen, T.J. (2008) *Betingelse, generalisering og realitet: Hvis-konstruktioner i dansk talesprog*. København: Hans Reitzels Forlag.

Jørgensen, H. (1996) Om adverbialled mellem det finitte verbal og subjektpladsen i danske hovedsætninger. *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1994-1995*. København:76-90.

Lindegaard, L.B. og L. Sandst. Indsendt. Værdiladede betingelsessætninger i argumenterende tv-debat. *Nydanske Sprogstudier* 60.

Mikkelsen, K. (1975) *Dansk Ordföjningslære*. København: Hans Reitzels Forlag.

Sacks, H. (1992) *Lectures on conversation*, bind 1-2. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Schegloff, E.A. (2007) *Sequence Organisation in Interaction: A Primer in Conversation Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press. DOI:10.1017/CBO9780511791208

Schegloff, E.A., G. Jefferson & H. Sacks (1977) The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 53(2):361-382.

Wivel, H.G. (1901) *Synspunkter for dansk Sproglære*. København: Det Nordiske forlag.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Glossematikken i Aarhus: Jens Holt og den strukturelle semantik, pleremik

Heidi McGhee
Aarhus Universitet

Denne artikel er et bidrag til den danske sprogvidenskabs historie. Med udgangspunkt i Projekt Infrastrukturalisme som introduceres i afsnit 1 vil jeg fokusere på et bestemt kapitel i udviklingen af den danske strukturalisme i det 20. århundrede. I afsnit 2 vil jeg introducere Jens Holt (1904-1973) som var sprogforsker med rødder i forskningsfeltet semantik og begyndende interesse for den strukturalistiske tilgang, hvilket kan ses i hans akademiske arbejde op til 1946. I 1946 udgiver Holt *Rationel Semantik (Pleremik)*, hvor han anvender "den strukturelle sprogbetragtning på semantikkens område" (Holt 1946:3) og tager udgangspunkt i den glossematiske sprogteori af Louis Hjelmslev (1899-1965). En skitse af indholdet i Holts publikation fra 1946 udgør afsnit 3. Med udgangspunkt i en endnu upubliceret brevveksling mellem Hjelmslev og Holt om nogle af deres publicerede værker vil jeg i afsnit 4 give eksempler på diskussioner om afgrænsning af glossematiske termer. Særligt i årene 1944-1946 er der megen korrespondance mellem Holt og Hjelmslev da det er i disse år at Holt arbejder på at udvikle en indholdsanalyse med udgangspunkt i Hjelmslevs sprogteori. I afsnit 5 følger en beskrivelse af venskabet mellem Holt og Hjelmslev på baggrund af hvad der kan udledes af deres korrespondance. Det viser sig at venskabet og korrespondancen med Holt har stor betydning for udviklingen af glossematikken i denne periode hvor der er krig, og hvor Hjelmslev, der netop har udgivet sit hovedværk *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (*OSG*) i 1943, er afskåret fra at kunne diskutere glossematikken med sine

internationale kontakter. Navnlig samarbejdspartneren Hans Jørgen Uldall (1907-1957) som under krigen boede i udlandet. Afslutningsvis vil jeg opsummere artiklens fund.

1. Projekt Infrastrukturalisme

I Projekt Infrastrukturalisme (2019-2022) er vi[1] i færd med at bringe strukturalismen ind i det 21. århundrede (se også https://cc.au.dk/infrastrukturalisme/om-projekt-infrastrukturalisme/). Det gør vi ved bl.a. at digitalisere og bruge brevvekslinger mellem nogle af det forrige århundredes største lingvister og den vigtigste af glossematikkens fædre, Hjelmslev. En af de største korrespondancer er mellem Hjelmslev og Holt. Han var først docent på Aarhus Universitet fra 1938 og senere professor i lingvistik samme sted (1945-1973). Holt og Hjelmslev havde en fælles interesse i strukturalismen og her navnlig Hjelmslevs version, glossematikken. Kernen i denne strukturalistiske sprogteori er at kunne gøre sprogvidenskaben til en immanent og autonom videnskab – på lige fod med naturvidenskaben (jf. Hjelmslev 1943; 1959 [1938], Hjelmslev & Uldall 1957). I denne artikel vil jeg beskrive de overordnede tendenser i brevvekslingen mellem Hjelmslev og Holt da hele denne korrespondance (også) har relevans for forståelsen af udviklingen af (dansk) strukturalisme og udbredelsen af glossematikken. Ved at følge nogle af de overvejelser som nogle af de vigtigste danske strukturalister har nedskrevet i breve kan vi nemlig belyse de publicerede værker med deres teoretiske diskussioner inden for det strukturalistiske videnskabssyn.

På Det Kongelige Bibliotek i København samt Det Universitetshistoriske Arkiv i Aarhus har vi fundet et væld af breve som er blevet skrevet og læst, sendt og gemt af Holt og Hjelmslev. På Det Kongelige Bibliotek i København er der dog også flere arkiver med brevvekslinger mellem henholdsvis Hjelmslev og Uldall og Eli Fischer-Jørgensen (1911-2010) samt Paul Diderichsen (1905-1964) m.fl. I disse breve kan vi følge processen og diskussionerne før publikationerne finder vej til offentligheden. Brevvekslingerne giver

[1] Projekt Infrastrukturalisme er et forskningsprojekt som foregår i et samarbejde mellem Aarhus Universitet, Københavns Universitet, Det Kongelige Bibliotek, Center for Sprogteknologi og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af lektor Henrik Jørgensen fra Aarhus Universitet.

os mulighed for at følge eksempelvis ændringer i faglige standpunkter, ligesom de giver indgående information om hvordan forskellige termer defineres inden for det glossematiske univers.

Der findes mange termer som er knyttet til den glossematiske sprogteori og som "afviger fra de *real*definitioner som den hidtidige sprogvidenskab i regelen [sic] har tilstræbt" (Hjelmslev 1943:20): Det skal man som læser i det 21. århundrede især være opmærksom på. Senere i artiklen vil jeg rette fokus mod en af disse særlige termer, nemlig *plerem*. Holt havde et mål om at forene indsigter fra den traditionelle semantik og den glossematiske sprogopfattelse. Holt kaldte denne forening *pleremik* i sit værk *Rationel Semantik (Pleremik)* fra 1946.

I Projekt Infrastrukturalisme har vi også lingvisternes bibliografier at sammenholde brevvekslingernes faglige udvikling med. Omvendt kan vi nu se nogle af værkerne som et produkt af diskussionerne i deres breve. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om at behandle Holts ene bog, *Rationel Semantik (Pleremik)* (1946), da der op til udgivelsen af denne bog findes mange af- og opklarende svar fra Hjelmslev til Holt fra perioden mellem 1944 og 1946.

2. Jens Holt

Holt som fagperson regnes i dag ofte som overvejende fagligt anonym inden for glossematikken. Hans ry som glossematisk forsker fremstilles ikke som noget positivt – vi kan endda møde udtryk som fx "fiasko" i litteraturen (Gregersen 1986:201). Holts præsentation af Hjelmslevs sprogteorier i 1945 beskrives som "badutspring" i et brev fra Hjelmslev til Paul Diderichsen (Gregersen 1986:201;204). Altså finder vi inden for strukturalismens udvikling en person som ikke har efterladt et fagligt stærkt eller imponerende indtryk.[2] I Projekt Infrastrukturalisme har vi nu mulighed for at undersøge nærmere hvem Holt egentlig var som fagperson, og se ham i relation til Hjelmslev – og måske endda moderere det negative indtryk en smule.

[2] Med undtagelse af fx Jordal som har skrevet en nekrolog over Holt (1974), og Jørgen Rischel (2011) i Dansk Biografisk Leksikon hvor han beskriver Holt som fagperson.

Hvis vi kigger på Holts bibliografi indtil 1946, finder vi en række værker med tilknytning til semantik og strukturalisme. Holts arbejde bærer generelt præg af en vilje til at sætte sproget i struktur, og hans publikation *Rationel Semantik (Pleremik)* fra 1946 ville være Holts første egentlige (skriftlige) bidrag til at udvide glossematikken; denne bog kan betragtes som en forening af netop semantik og strukturalisme (se også Jordal 1974).

Før Holt stifter et tættere bekendt- og venskab med Hjelmslev, viser det sig at Holt i en årrække har fordybet sig i det indoeuropæiske sprog hittitisk. På Det Universitetshistoriske Arkiv i Aarhus, hvortil Holt-arkivet er blevet overleveret af nu afdøde lektor i lingvistik Hans Arndt som var Holts efterfølger på Aarhus Universitet, finder vi mange forskellige materialer som karakteriserer Holts arbejdsliv. Arkivet er i øvrigt også blevet brugt af Henrik Holmboe (en af Holts studerende) og Jens Juhl Jensen[3] (en af Hjelmslevs studerende).

Ved første øjekast ser vi i Holt-arkivet en faglig todeling. Hans gemte noter, breve og dokumenter vidner ikke kun om en stor interesse for strukturalismen, men også for det hittitiske sprog og udarbejdelsen af en hittitisk ordbog – også kaldet 'Ordbogsprojektet'. Materialerne til dette projekt som Holt har gemt, består bl.a. af to mapper inddelt og navngivet i årstal "1930-1956" og "1957-1969". Den førstnævnte mappe består overvejende af fondsansøgninger, og den sidstnævnte mappe indeholder rejseplaner, dokumentation for rejseudgifter samt visumansøgninger. Dertil skal det nævnes at der er fem kartotekskasser fyldt med små kartotekssedler hvor der findes en fonetisk transskription af hittitiske ord, mens andre kartotekssedler blot indeholder en håndskrevet oversættelse af et ord fra hittitisk til dansk. Som et andet redskab for Holts arbejde med hittitisk havde han også samlet en del diapositiver; små glasplader med sort-hvide affotograferinger af begivenheder, tekster og forskellige skriftsystemer.

I 1933 udgav Holt bogen *Hittiterne og deres sprog*. Denne udgivelse indeholder en redegørelse for den hittitiske historie og kultur samt de samfundsforhold som er relateret til hittitterne. Baggrunden for dette arbejde er Holts tilegnelse af studier fra den tjekkiske lingvist

[3] Jens Juhl Jensen kendes også under pseudonymet "Lektor Laale", under hvilket han skrev om sprogrelaterede emner til både Information og Weekendavisen.

Hrozný (1917). Det drejer sig særligt om *Die Sprache der Hethiter* (1917), hvori Holt tager udgangspunkt i Hroznýs analyse af strukturen i det hittitiske sprog for at tyde hittitisk skrift.

Behovet for at afdække strukturer i sprog møder vi også i Holts disputats *Les noms d'action en –σις (-τις)* fra 1941.[4] Som en del af Holts store interesse for indoeuropæiske sprog ser vi i denne afhandling en filologisk behandling af det indoeuropæiske suffiks *–ti*, som på græsk formuleres som *–σις* og *–τις*. Han demonstrerer her at udviklingen som *–σις* har gennemgået over meget lang tid, har medført at *–σις* som suffiks har den vigtige egenskab at kunne udtrykke forskel i aspekt.

Som en videreudvikling af Holts arbejde inden for aspekt udkommer *Études d'aspect* i 1943. Vi ser i brevene i 1940'erne hvordan Holt orienterer sig mere og mere mod strukturalismen i sine interesser. I *Études d'aspect* (Holt 1943) ser vi klart at Hjelmslev har stor indflydelse på hans arbejde. I sit forord skriver Holt: "Idéerne fra Hr. L. HJELMSLEV især har haft stor indflydelse på den måde, hvorpå spørgsmålene er blevet overvejet her."[5] (Holt 1943:III). Hjelmslevs indflydelse på Holts arbejde udtrykkes tydeligt flere steder – ikke kun i Holts publikationer men også i deres brevveksling. I næste afsnit vil jeg beskrive hvordan Holt i løbet af 1940'erne begynder at arbejde mere målrettet med glossematikken. Jeg skitserer først indholdet af *Rationel Semantik (Pleremik)* fra 1946 og inddrager derefter passager fra brevvekslingen.

3. *Rationel Semantik (Pleremik)* (1946)

I 1946 udgiver Holt sit værk *Rationel Semantik (Pleremik)*. Gennem brevvekslingen har vi mulighed for at undersøge den faglige udviklingsproces forud for selve udarbejdelsen af denne udgivelse. Vi kan se at der er flere faglige redegørelser op til værkets udgivelse som bidrager til grundlaget for Holts glossematiske indholdsanalyse af dansk. Glossematikken er karakteriseret af en meget specialiseret, indforstået terminologi, fx "Glossemer indeholder ikke betydning,

[4] Hjelmslev sad i bedømmelsesudvalget for Holts disputats sammen med professor Carsten Høeg (1896-1961).

[5] "Les idées de M. L. HJELMSLEV surtout ont grandement influencé la manière dont les questions ont été envisages ici." Oversat af artiklens forfatter.

men nogle kan fyldes med betydning, hvorfor de kaldes *plerematemer*, mens andre ikke kan og derfor kaldes *kenematemer*." (Brandt 2003:32, oprindeligt fra Hjelmslev 1959 [1938]:152). Disse termer samt *plerem* og *kenem* er blot et lille udpluk af de termer som vi læser om i brevvekslingerne. Blandt mange andre termer bruges *plerem* og *kenem* til at beskrive og kortlægge funktioner(ne) i sproget.

Holt tager udgangspunkt i Hjelmslevs glossematiske ordforråd ved at bruge den fælles betegnelse for alle indholdsstørrelser som er *plerematemer*. For at forstå hvordan dette forholder sig til moderne semantik, skal man notere sig at Hjelmslev skelner mellem indholdet i de grammatiske størrelser (i Hjelmslevs terminologi *morfemer*) og det man nu kalder leksikalsk semantik, dvs. indholdet i de frie rødder. *Plerematemer* er altså et overordnet begreb for både (grammatiske) *morfemer* og *pleremer*. *Plerematemer* kan således inddeles i *morfemer*, som er bøjningsformer og styrede, og *pleremer*, som er stammer og som er styrende (Holt 1946:10). I eksemplerne *solen skinner* og *børnene leger* er *sol*, *skin*, *børn* og *leg* altså *pleremer*. Den egentlige opgave i pleremikken er at definere det samlede pleremforråd (i dag ville vi sige "ordforrådet") på et givet sprog og så dernæst beskrive den struktur der betinger pleremernes realisation. Men det er også at registrere "alle de pleremer som overhovedet kan tænkes realiserede ud fra en given sprogstruktur." (Holt 1946:29).

Det som Holt vil opnå med sin publikation om pleremik, er "at finde de principper som må være ledende ved definitionen av et sprogs pleremer." (1946:82). Med udgangspunkt i Hjelmslevs reduktionsmetode, som er baseret på økonomiprincippet (at sikre det simplest mulige) og reduktionsprincippet (at inddele funktiver med en inddelingsgrund for at registrere det lavest mulige antal elementer) (Hjelmslev 1943:55-56), bruger Holt Hjelmslevs kommutationsprøve til afgrænsningen af sprogets størrelser (Holt 1946:10; se også Hjelmslev 1943:66). For at kunne gå videre i opbygningen af en teori om indhold skal man først definere morfemerne for så at kunne definere pleremerne. For "[d]a det er morfemerne, der er styret av pleremerne, er det morfemerne der karakteriserer pleremerne." (Holt 1946:35).

Holt klassificerer selv *Rationel Semantik (Pleremik)* som en ”første orientering” (1946:3) med hensyn til at behandle semantikken gennem den strukturalistiske optik. Andre klassificerer den som fx ”en Skizze” og ”et højst interessant Forsøg” (Diderichsen til Holt, 14/11 1946). For glossematikken er stadig under udvikling på dette tidspunkt, og Holt er meget opsat på at få udgivet sin pleremik i 1946. Holts utålmodighed kan ses i de mange breve hvor han gentagne gange rykker Hjelmslev for et manuskript som han har brug for til at blive færdig med bogen. Det er det manuskript, som bliver til *Le verbe et la phrase nominale* (Hjelmslev 1959 [1948]). Holt nåede ikke at få et fuldstændigt manuskript, inden han sendte sin bog til tryk, men takker alligevel Hjelmslev for ”den elskværdighed at jeg har fået lov til at udnytte avhandlingen om de verbale morfemer og verbalstammerne, endnu før offentliggørelsen.” (1946:4). Han takker også for den ”tankeudvexling” som Hjelmslev og han har haft (Holt 1946:4), og denne vi kan se i de breve vi har til rådighed.

Ud af de hundredvis af breve mellem Holt og Hjelmslev har jeg fokuseret på brevvekslingen i perioden fra 1944 og til 1946. I brevene fra begyndelsen af 1944 ses det at Holt beslutter sig for at påtage sig den opgave at arbejde videre med semantik men med et andet empirisk ontologisk syn. I næste afsnit tager jeg udgangspunkt i nogle relevante breve med udvalgte passager med henblik på at demonstrere hvordan Hjelmslev og Holt diskuterer og afgrænser glossematiske begreber.

4. Holt og Hjelmslevs korrespondance op til *Rationel Semantik (Pleremik)*

Holts karriere og værker er på mange måder forbundet med Louis Hjelmslevs indsats. Da Hjelmslev forlod Aarhus efter at være blevet udnævnt til professor i København, blev Holt hans efterfølger. Holt havde på dette tidspunkt (i 1938) endnu ikke skrevet disputats men det gjorde han så i 1941 (som nævnt ovenfor). Hjelmslev sad i bedømmelsesudvalget til Holts disputats og sørgede senere for at bogen blev anmeldt i *Acta Linguistica* af Høeg. Forholdet er asymmetrisk fra starten: Hjelmslev var den ældre, og Holt var adept.

En vigtig baggrund for netop denne fase i korrespondancen er at Hjelmslev i efteråret 1943 fik publiceret *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* (*OSG*). I *OSG* præsenterer han sin sprogteori og hvordan sproget analyseres som et system af tegn. Hjelmslevs videnskabelige syn på sprog kan beskrives således at sprog er opbygget af to planer. Disse planer består hver af en form og en substans på henholdsvis udtryksplanet og indholdsplanet. Det vil sige at der er tale om en udtryksform og en udtrykssubstans, og en indholdsform og en indholdssubstans (Hjelmslev 1943:44-55).

> Tegnfunktionen er i sig selv en solidaritet; udtryk og indhold er solidariske, forudsætter nødvendigvis hinanden. Et udtryk er kun udtryk i kraft af at det er udtryk for et indhold, og et indhold er kun indhold i kraft af at det er indhold for et udtryk. Der kan dærfor ikke – undtagen gennem en kunstig isolering – foreligge et indhold uden et udtryk eller et indholdsløst udtryk.
>
> (Hjelmslev 1943:45)

Diskussionerne om pleremik mellem Holt og Hjelmslev begynder for alvor i 1944. Holt har året forinden publiceret *Études d'aspect* (1943) om sin aspektteori, og nu har han har besluttet sig for at arbejde med en bestemt del af glossematikken, nemlig pleremik:

> Jeg arbejder jo med plerematikken. I den anledning får mine tilhørere jo et helt lille kursus i den hjelmslevske lingvistik, som jeg nu efter bedste evne er i stand til at fremstille den. Som grundlag for en semantik må man naturligvis have en klar distinktion mellem plerem og morfem. Jeg er klar over at morfemerne og pleremerne er de plerematiske exponenter og konstituenter. Men hvad er nu de russiske præp. som s og k og v? Er de pleremer? Isåfald må s, k og v vel være vokaler, da disse defineres ved at kunne være til stede uden konsonanter. Hvis dette ikke kan godkendes, må de russiske præp. være morfemer, da de altså ikke kan være konstituenter og "stå alene". Det hjælper ikke at definere de omtalte præp. som konverterede morfemer, da dette jo implicerer at de er pleremer. Men så –

> altså hvis de er morfemer – bliver vel alle russ. præp. morfemer, hvilket heller ikke går, da et morfem styres av et konverteret morfem (jfr, Essai d'une théorie de [sic] morphèmes).
>
> Holt til Hjelmslev, 25/10 1944 [Holts egen understregning]

Holt efterspørger en klar distinktion mellem plerem og morfem og henviser til *Essai d'une théorie des morphèmes* (Hjemslev 1959 [1938]). Holt arbejder med en analyse på indholdsplanet, og som det fremgår af spørgsmålet ovenfor, åbner han for en diskussion af inddelingen af konstituenter og morfemer på indholdsplanet med Hjelmslev. Til Holts brev svarer Hjelmslev:

> Men til sagen: Jeg forstaar nok at du stadig har en haard tørn med at indsuge og udså plerematik. Det er jo ikke let, saa længe glossematikerne ikke har udtrykt sig mere explicit. Det er mig dærfor ogsaa letforstaaeligt, at du stadig kan misforstaa noget; det gælder i dette tilfælde. Inddelingen i konstituenter og exponenter (og de videre inddelinger af hver af disse kategorier) maa foregaa uafhængigt for indholdsplanet og for udtryksplanet. Det lader sig slet ikke gøre at kæde de to planer sammen paa den maade, du forsøger; dit eget selvmodsigende resultat viser det jo ogsaa. Hvad der er konsonanter og hvad vokaler bestemmes paa grundlag af relationerne inden for stavelsen, og har intet at gøre med hvilke tegnudtryk de udgør eller indgaar i; altsaa kan det meget vel forekomme, at en konsonant alene kan udtrykke et tema[6] (en enhed af et eller flere pleremer), eller at en vokal alene kan udtrykke en bøjningsform; jf. fransk voir, pouvoir osv, hvor v- og p- alene er udtryk for temaet; ligesaa dansk g- og f- i gaa og faa; at omvendt en vokal ofte udtrykker en bøjningsform, er jo et særdeles velbekendt tilfælde: domin-i, domin-o, mone-o.
>
> De omtalte russiske <u>indholds</u>størrelser er virkelig, saa vidt jeg kan se uden nærmere undersøgelse, præpositioner, hvormed jeg her mener en slags temaer uden bøjningsformer (jeg kalder den slags for pseudotemaer), altsaa enheder af pleremer (om

[6] I det glossematiske ordforråd er et *tema* den enhed som er funktionen i fundamentale morfemenheder.

> der indgaar eet eller flere pleremer i dem, kan jeg ikke sige saadan just like that). Og de russiske udtryksstørrelser k, v, f, s, z er konsonanter, da de ikke alene kan udgøre en stavelse; disse konsonanter er i sig selv udtryk for de omtalte præpositioner, men indgaar jo ogsaa i mange andre tegnudtryk.
>
> Hjelmslev til Holt, 2/11 1944 [Hjelmslevs egen understregning]

Hjelmslev italesætter at Holt skal være opmærksom på hvilken analyse han opererer indenfor. Holt arbejder med pleremik, og derfor skal han operere med indholdsanalysen af tegn. Det skal ikke blandes sammen med udtryksanalysen, som Holt havde fået problemer med i sine indledende overvejelser omkring udarbejdelsen af et system af indhold. I Holts svar d. 8. november 1944 takker han Hjelmslev for oplysningerne og skriver heri at "det er en klaring at et tema kan bestå af en konsonant".

Ser vi *Rationel Semantik (Pleremik)* efter i sømmene, finder vi ikke en præcis tilsvarende analyse af de danske præpositioner som på russisk ligesom i brevet fordi "[d]ansk har ingen præpositioner." (Holt 1946:78). Vi kan også se at Holt henviser til *La notion de rection* (1959 [1939]) som omhandler den indbyrdes afhængighed af tilstedeværelsen af andre elementer i et ord. Han vælger at følge Hjelmslevs definition ved at klassificere præpositioner i pleremkategorien for "kasusstyrende præverbier" (Hjelmslev 1959 [1939]:148; Holt 1946:78). I Holts glossematiske analyse er det kun gældende for det danske sprog at han anvender denne terminologi.

Holt har stort set altid arbejdet med semantik, og han er vant til at arbejde syntagmatisk med begrebet *ord*. Som vi vil se udfolde sig gennem brevvekslingen, er Holt nødt til at indordne sine begreber hvis han vil arbejde videre med Hjelmslevs sprogteori; hans glossematiske opgave er at beskrive pleremerne der er paradigmatiske enheder. I *Rationel Semantik (Pleremik)* skriver han om *ordet*:

> Man kan sige *Peter slår Hans*, og *Hans slår Peter*, og *slår Hans Peter*?, ligesom man på latin kan sige *Petrus Paulum caedit* eller *Paulum Petrus caedit*, eller *caedit Petrus Paulum*. Ganske vist er forholdet mellem udtryk og indhold forskelligt

> i dansk og latin. Men der er altså størrelser som kan ombyttes i den sproglige kæde. Det kan være av større omfang end de nævnte exempler. Men disse størrelser behøver ikke at være mindstetegn. Sådanne størrelser kan man med god grund kalde 'ord', så at 'ord' defineres som de mindste størrelser som kan ombyttes i en sproglig kæde. Men da det for os er opgaven at beskrive bestemte paradigmatiske enheder, pleremerne, får vi ikke i denne undersøgelse brug for begrebet 'ord'.
>
> (Holt 1946:23)

Ser vi i brevkorrespondancen, kan vi fra 1944 følge udviklingen i,hvordan Holt forstår *ord*, og hvordan Hjelmslev anvender begrebet. Næste uddrag fra korrespondancen fortsætter i november 1944:

> I anledning av mine undersøgelser har jeg spekuleret over om man kan undvære begrebet ord. Jeg indrømmer at man kan godt lave en pleremik uden dette begreb, idet man blot opererer med pleremer. Men man kan vist alligevel ikke helt undvære dette begreb i lingvistikken (eller glossematikken).
>
> Holt til Hjelmslev, 8/11 1944

Som vi kan se det i de tidlige overvejelser om udarbejdelsen af et system af indhold, starter Holt med at undre sig over nødvendigheden af begrebet *ord* til sin pleremik. Som det fremgår af det følgende uddrag, som er Hjelmslevs svar til Holt, ser vi hvordan Hjelmslev forklarer hvordan *ord* fra hans sprogteoretiske standpunkt skal forstås:

> <u>Ordet</u> er et <u>tegn</u> (i Saussures forstand), medens pleremer og morfemer osv. er figurer (i indholdet). Du har ret i det med flytteligheden (som jo ogsaa findes hos Hammerich): ord er de mindstetegn, der kan underkastes indbyrdes omstilling (permutation) (sætninger har jo den samme egenskab, men er blot ikke mindstetegn). Teoretisk er det lidt mere indviklet, men det gider jeg ikke her udvikle, da man i praxis klarer sig glimrende med det jeg her har sagt; jeg siger det selv saaledes i mine forelæsninger. Ogsaa stamme og endelse er jo tegn, men blot ikke permutable, og altsaa ikke ord.

> […]
> Ordet er altsaa ikke en kenematisk størrelse. Heller ikke en plerematisk. Men et tegn, dvs [sic] en enhed bestaaende af en plerematisk enhed og en kenematisk enhed. Der er ikke noget i vejen for, at den plerematiske enhed kan være en enhed af morfemer (eventuelt bestaaende af blot eet morfem). Artiklen i fransk er paa een gang et morfem og et ord; de to ting staar ikke i modsætning til hinanden. Det er netop en af de fordele, jeg ser i min nuværende analyse.
> Du har altsaa ikke ret i din henkastede tanke: "Siger man et tema med <u>sin</u> karakteristik, har man saa ikke netop begrebet ord?" Et indholdstema med tilhørende karakteristik kan godt fordele sig over to eller flere ord. Men det er rigtigt, at der (i hvert fald i sprog af tilvant struktur) er en vis affinitet, saaledes at et indholdstema plus dets karakteristik ofte netop er indhold for et enkelt ord. Kun er dette ingen generel nødvendighed. Et ords indholdsside kan også godt bestaa af lutter pleremer, altsaa enten være et indholds-tema eller -pseudotema, som de sædvanlige præpositioner (pseudotema vil sige enhed af pleremer uden karakteristik).
>
> Hjelmslev til Holt, 13/11 1944 [Hjelmslevs egen understregning]

Hjelmslev forklarer således at der i en glossematisk analyse skal skelnes mellem tegn og figurer. Vi ser også at Hjelmslev bruger meget plads i sine breve til at forklare den afgrænsede og præcise terminologi over for Holt.

Videre i korrespondancen om *ordet* henviser Holt i et brev fra d. 24/11 1944 til *OSG*:

> Din udtalelse om ordet som det mindste flyttelige tegn glæder mig, og det morer mig meget at du nu anser ordet for en størrelse der ikke står i noget modsætningsforhold til hverken plerem eller morfem. Det var nemlig den løsning som jeg foreslog dig for mange år siden, da du som ung magister holdt foredrag i Fil.-hist. samf. om pronominets definition. Men det husker du nok ikke.
>
> Holt til Hjelmslev, 24/11 1944

Vi ser hvordan Holt stiller Hjelmslev til regnskab for "ord" i forhold til permutationsprøven (Hjelmslev 1943:66): "Permutation findes hyppig [sic] mellem tegn af relativt stor udstrækning; *ord* kan ligefrem defineres som de mindste tegn hvis udtryk, og ligeledes hvis indhold, har indbyrdes permutation." I samme brev fortsætter han over for Hjelmslev med at undre sig over hvordan der kan føres bevis på,at pleremer og morfemer ikke er tegn:

> Hvordan skal man så bevise at pleremer og morfemer ikke er tegn, men figurer, idet forskellen mellem dem defineres som den, at tegnet har både et udtryk og indhold, hvilket figurerne ikke har, men de er kun dele av tegn. Både plerem og morfem har dog både udtryk og indhold. I din bog kalder du dem da også tegn, idet du f.ex. siger at for-sam-l-ing-er-ne består av så og så mange tegn.[7] Der er en uklarhed dær som jeg ikke kan greje.
>
> Holt til Hjelmslev, 24/11 1944

Hjelmslev forklarer i *OSG* følgende:

> Stavelser og fonemer er ikke tegn, men kun tegndele eller tegnderivater. At et tegn, f. ex. et ord eller en endelse, kan bestaa af een stavelse og kan bestaa af eet fonem, betyder ikke at stavelsen er et tegn eller at fonemet er et tegn; det betyder blot at visse størrelser maa overføres uinddelte fra een operation til en anden, og selv om disse størrelser i en vis mening kan siges at være identiske, er de dog fra textanalysens synspunkt forskellige emner alt efter den operation de henhører i, fordi deres funktionelle definition skifter ved overgangen fra en operation til en anden. *l* i *for-sam-l-ing* er fra eet synspunkt (i

[7] Her refererer Holt til Hjelmslevs tegnanalyse: "Analysen har netop i kraft heraf samme karakter i dette som i alle andre tilfælde, og maa gennemføres til den kan anses for udtømt. Naar den gennemføres viser det sig at der i et dansk ord som *for-sam-l-ing-er-ne-s* kan skelnes 7 hver for sig betydningsbærende størrelser og altsaa 7 tegn." (Hjelmslev 1943:40)

> een inddelingsoperation) et tegn, fra et andet synspunkt (i en anden inddelingsoperation) et fonem.
>
> (Hjelmslev 1943:41-42)

D. 27/11 1944 besvarer Hjelmslev Holts brev fra 24/11 1944 med en udvidet forklaring om tegn og *taxemer*:

> Tak for brevet; lad mig prøve strax at opklare de endnu dunkle punkter i glossematikkens labyrint.
> […]
> Et tegn er da en forbindelse af en enhed af udtrykstaxemer med en enhed af indholdstaxemer. Med en enhed mener jeg altid noget, der kan være simplext eller komplext: en periode (eller i min strengere terminologi: en nexi) er en enhed af sætninger (en enhed af nexus); meningen hermed er, at den kan bestaa af een sætning (i saa fald en hovedsætning) eller af to eller flere sætninger (i saa fald sædvanlig en hovedsætning og een eller flere bisætninger). Et tegn kan altsaa i sit indhold have eet eller flere taxemer, og ligesaa i sit udtryk: et tegn er en enhed af eet eller flere indholdstaxemer og eet eller flere udtrykstaxemer. Saaledes er der i tegnet l i tegnrækken for-hand-l-ing kun eet udtrykstaxem; og dersom 'oxe' ikke kunde videreanalyseres, vilde der i tegnet oxe kun være eet indholdstaxem. At der kun er eet, er et særtilfælde.
> […]
> Er det klart nu? Ellers gaar vi videre. Vi maa jo sørge for, at du er rigtig oplyst, naar du oven i købet holder foredrag om "Hjelmslevs sprogteori".
>
> Hjelmslev til Holt, 27/11 1944

I ovenstående uddrag kan vi læse Hjelmslevs eksplicitte forklaring til Holt om begrebet *taxemer* i tegnanalysen. *Taxemer* er de mindste elementer på både udtryks- og indholdsplanet, og de bruges inden den sidste analyse af inddeling til glossemer (Hjelmslev 1943:88). Begrebet *taxem* blev introduceret i brevkorrespondancen af Hjelmslev til Holt d. 7/7 1943 (og lige inden udgivelsen af *OSG*), og Holt

udtrykker i sit svar d. 20/7 1943, at det er ”nyt for ham”. Det er også værd at bemærke, hvordan Hjelmslev stadig positionerer sig som Holts læremester og stiller sin viden til rådighed, så Holt kan holde et foredrag der er klart og forståeligt for andre tilhørere.

I samme brev analyserer Hjelmslev to tegn for Holt: det latinske ’–ibus’ og det danske ’ko’:

> Tag det latinske tegn -ibus: i tegnudtrykket haves her (idet jeg ser bort fra akcenterne) 4 taxemer: i, b, u, s; i tegnindholdet haves 2 taxemer: ’dat./abl.’, ’plur.’. Ingen af disse taxemer er i sig selv et tegnudtryk resp. et tegnindhold; men de har hver især selvstændig kommutation, saaledes at der fremkommer et nyt tegn blot man udskifter eet af disse taxemer med et andet: f. ex. b med m til -imus, hvorved indholdet bliver et andet: ’plur’, ’1. pers.’, ’aktiv’; eller ’plur.’ med ’sg.’, hvorved udtrykket bliver et andet: -ī eller -o.[8] – Eller tag exemplet ’ko’: i udtrykket haves k og o (altsaa to taxemer; hertil kommer ved en fonematisk analyse endvidere en akcent samt stødet, hvis stødet ikke forklares som signal); i indholdet kan vi ligeledes regne med to taxemer: ’hun’ plus ’oxe’ (flere, dersom ’oxe’ kan videreanalyseres). Ingen af disse taxemer er i sig selv et tegnudtryk resp. et tegnindhold; men de har hver især selvstændig kommutation: udskiftes k med l eller o med ø, faas andre indhold; udskiftes ’hun’ med ’han’ faas udtrykket tyr, og udskiftes ’oxe’ med ’hest’ faas udtrykket hoppe.
>
> Hjelmslev til Holt, 27/11 1944

> Dit sidste brev har bragt mig fuld klaring over forholdet mellem tegn og figurer, ligesom jeg først nu forstår hvad du mener med taxemer.”
>
> Holt til Hjelmslev, december 1944

[8] Sammenlign med den mindre detaljerede analyse i *OSG* (Hjelmslev 1943:40): ”Ord lader sig analysere i dele der lige saa vel som ordene selv er betydningsbærende: rod, afledningsendelse, bøjningsendelse. Nogle sprog gaar i denne henseende videre end andre; den latinske endelse *–ibus* lader sig ikke opløse i tegn af mindre udstrækning, men er i sig selv et enkelt tegn der paa én gang bærer kasus- og numerusbetydningen […]”.

Holt udtrykker her, at han nu har forstået Hjelmslevs forklaring af *taxemer*, og Hjelmslevs anvendelse af *taxemer* møder vi også lidt sporadisk i andre publicerede værker som fx *La stratification du langage* (1959[1954]). Men Holt anvender faktisk ikke begrebet i *Rationel Semantik (Pleremik)* (1946) selvom Hjelmslev har brugt mange breve på at forklare begrebet.

5. Hjelmslev og Holt – et venskab

Vi ved at Hjelmslev og Holt havde fælles interesse i glossematikken. Det ser vi både i Holts publicerede arbejde med mange referencer til Hjelmslev, og vi ser det også i emnerne i deres breve. En anden iagttagelse man kan gøre sig på baggrund af det endnu upublicerede materiale, er det personlige forhold mellem Hjelmslev og Holt, hvilket jeg vil beskrive i dette afsnit ved inddragelse af brevuddrag.

I denne korrespondance er der fx plads til at Holt kan udtrykke sig om at dét at købe julegaver ind med børnene ”ikke var uden anstrengelse”. Og Hjelmslev kan, foruden at beklage (sig over) sin travlhed ,skrive til Holt at han skal være opmærksom på sin skrivestil; han skal være mere præcis. De skriver til hinanden om hvornår de har travlt og med hvad, og om bekymringer som følger af 2. verdenskrig. Hjelmslevs hustru, Vibeke Hjelmslev (1899-1991), og Holts hustru, Grete Holt (1915-1998), sender hilsener til hinanden i de breve deres mænd skriver til hinanden, og mændene aftaler at holde middag sammen hvor deres hustruer også er med. Eksempelvis ser vi i et brev fra Holt til Hjelmslev:

> Tak for sidst. Det var meget hyggeligt at være hos dig, sig også din kone tak. Hvor er det egentlig rørende av hende at sidde sådan og høre på stadige diskussioner om glossematik, og bare hygge om gæsterne. Eller måske går hun ganske op i glossematik.
>
> Holt til Hjelmslev, 20/1 1948

Går vi nogle år tilbage til den tid da Holt indleverede sin disputats, ser vi begyndelsen af venskabet mellem Holt og Hjelmslev beskrevet:

> Naar jeg ikke i forordet har nævnt specielt Dem, som vistnok har mere adkomst dertil end nogen anden, har det været dikteret af universitetspolitiske grunde med henblik paa efteraaret 1938. Jeg tror, det er det klogeste. Hvad De paa det område har vist mig – jeg tør vist nok kalde det et venskab – er for godt for offentligheden, og bør gemmes til en særlig lejlighed. De kan maaske derigennem blive fri for visse spydigheder fra visse sider.
>
> Holt til Hjelmslev, 1/6 1940

Det er vigtigt at være klar over at mange (hvis ikke alle) breve er meget kontekstafhængige. Den universitetspolitiske situation som der refereres til, er at Holt blev udnævnt til Hjelmslevs efterfølger i Aarhus og dermed blev foretrukket frem for den noget ældre Kaj Barr (1896-1970) (som ikke havde skrevet nær så meget). Det var alle ikke lige begejstret for. Derfor har Holt undladt at takke Hjelmslev i forordet til sin disputats, men han undlader ikke af den grund at gøre det i et privat brev. Et ord som jeg vil fremhæve fra uddraget, er "venskab" og at Holt viser en fortrolighed med Hjelmslev som er mere end blot kollegial. Og det er gengældt fra Hjelmslev til Holt:

> Hvad jeg har gjort i Aarhus var jo kun at faa det gennemført, som jeg var overbevist om var det sagligt rigtige. Og jeg har stadig samme overbevisning i den sag som dengang, og glæder mig over, at det lod sig gennemføre, som efter min mening var det rigtige. Jeg er ogsaa overbevist om, at det nok i det lange løb skal vise sig, at jeg havde ret, og at Aarhus var tjent med den løsning, jeg gik ind for. Senere hen finder jeg heller intet særligt at takke mig for; hvis jeg har interesseret mig særlig for Deres disputats, er det jo da ganske naturligt, saasom De er min nærmeste fagkollega. Alle disse, jeg tør sige, rent saglige og egentlige upersonlige motiver forhindrer naturligvis ikke, at der under sagens udvikling er voxet venskabelige følelser frem. – Hvad angaar en eventuel omtale af mig i Deres forord deler jeg ganske Deres betragtninger. De gør ikke blot mig, men sagen en tjeneste ved at holde mig udenfor.
>
> Hjelmslev til Holt, 3/6 1940

Man bemærker her at Hjelmslev ikke bare slipper for spydig omtale men også for at have et medansvar for Holts bog. Og hvordan Hjelmslev på den ene side tager afstand fra venskabet i handlingerne, men på den anden side anerkender at der er ”voxet venskabelige følelser frem”. Der er efterhånden en gensidig venlig og uformel relation mellem Hjelmslev og Holt, hvor der er plads til en fortrolighed som ellers kun kommer frem når Hjelmslev brevveksler med Uldall.

Som en anden detalje i venskabets udvikling så kan vi også se fra ovenstående citat at Holt og Hjelmslev bruger ”De” og ”Dem”. De er Des med hinanden til og med d. 6. januar 1941. I et brev fra d. 26. januar 1941 ændrer de deres tiltaleform og bliver dus med hinanden. Udover at der må have været en begivenhed som medførte at de ændrede tiltaleform mellem d. 7. og d. 26. januar 1941, ser vi med denne ændring af tiltaleform en udvikling mod en mere uformel tone og deres venskab fremstår mere tydeligt. Hjelmslev var ikke dus med ret mange.

6. Hvad ved vi indtil videre?

Denne artikel er et bidrag til forståelsen af glossematikkens udvikling i 1940’erne. Ved at følge brevvekslingen og sætte den i forhold til det publicerede materiale får vi mulighed for at kunne følge de faglige diskussioner og tanker i denne periode i glossematikkens udvikling. Vi finder idéer og tanker i brevene som enten slet ikke er blevet publiceret eller ikke er beskrevet så grundigt i de publicerede tekster. Brevvekslingen viser at Holt udfordrer Hjelmslevs sprogteori i forhold til udviklingen af en glossematisk indholdsanalyse af dansk, og den skildrer forholdet mellem Hjelmslev og Holt. Hjelmslev positionerer sig som Holts læremester og forklarer tålmodigt Holt hvordan de forskellige glossematiske begreber skal forstås og afgrænses set i lyset af *OSG*. På denne måde får vi et indblik i hvad der i glossematikken kan være svært at forstå, også selvom læseren måtte være sympatisk indstillet over for denne sprogteori.

Litteratur

Brandt, Per Aage (2003) Omkring sprogteoriens grundlæggelse – strejftog i den århusianske lingvistik. André Wang Hansen, Helge Kragh, Svend Larsen, Palle Lykke, Jens Chr. Manniche (red.). *Topforskning ved Aarhus Universitet – en jubilæumsantologi*. Acta Jutlandica LXXVVIII:1. Århus: Aarhus Universitetsforlag:25-39.

Brevvekslinger (endnu upublicerede) mellem Louis Hjelmslev og Jens Holt. Det Kongelige Bibliotek i København.

Brevvekslinger (endnu upublicerede) mellem Louis Hjelmslev og Jens Holt, samt Paul Diderichsen og Jens Holt. Det Universitetshistoriske Arkiv i Aarhus.

Gregersen, Frans (1986) Paul Diderichsen og Louis Hjelmslev. *NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 16+17. Sætningsskemaet og dets stilling – 50 år efter*. København: Akademisk Forlag:186-209.

Hjelmslev, Louis (1943) Omkring sprogteoriens grundlæggelse. *Festskrift udgivet af Københavns Universitet.* København: Munksgaard:1-113.

Hjelmslev, Louis (1959 [1938]) Essai d'une théorie des morphèmes. *Essais linguistiques*. *Travaux du Cercle Linguistique* 12. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:152-164.

Hjelmslev, Louis (1959 [1939]) La notion de rection. *Essais linguistiques*. *Travaux du Cercle Linguistique* 12. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:139-151.

Hjelmslev, Louis (1959 [1948]) Le verbe et la phrase nominale. *Essais linguistiques. Travaux du Cercle Linguistique* 12. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:165-191.

Hjelmslev, Louis (1959 [1954]) La stratification du langage. *Essais linguistiques*. *Travaux du Cercle Linguistique* 12. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag:36-68.

Hjelmslev, Louis & Hans Jørgen Uldall (1957) *Outline of Glossematics*. *A Study in the Methodology of the Humanities with Special Reference to Linguistics*. Travaux du Cercle Linguistique (10)1. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.

Holt, Jens (1933) Hittiterne og deres sprog. *Studier fra Sprog og Oldtidsforskning* 163. København: Povl Branner.

Holt, Jens (1941) Les noms d'action en –σις (-τις). Études de linguistique grecque. *Acta Jutlandica* XVIII, Aarsskrift for Aarhus Universitet: Munksgaard.

Holt, Jens (1943) *Études d'aspect. Acta Jutlandica* XV. Aarsskrift for Aarhus Universitet. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.

Holt, Jens (1946) Rationel Semantik (Pleremik). *Acta Jutlandica* XVIII. Århus-København: Universitetsforlaget i Aarhus.
Jordal, Knud og Jens Holt (5.12.1904-18.9.1973). https://auhist.au.dk/showroom/oversigter/nekrologer/jensholt5.12.1904-18.9.1973/
Rischel, Jørgen og Jens Holt – sprogforsker | lex.dk. https://biografiskleksikon.lex.dk/Jens_Holt_-_sprogforsker
Om Projekt Infrastrukturalisme https://cc.au.dk/infrastrukturalisme/om-projekt-infrastrukturalisme/
Weidner, Ernst F., Frédéric Hrozný og Ferdinand Sommer (1917) *Die Sprache der Hethiter: ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm*. Leipzig: J.C. Hinrichs.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Ikkå er altså mere end at kræve svar, ikkå!

Nicholas Mikkelsen & Ditte Zachariassen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Folkeetymologisk er *ikkå* [eˈgʌ] stærkt forbundet til aarhusiansk. På sin anden plade stiller Aarhus-rapperen U$O det interessante spørgsmål "Yo hvorfor sån sån? Sån sån *ikkå*?" i en sang som handler om at folk undrer sig over hvorfor U$O taler som han gør og bruger så mange *ikkå*, hvortil U$O svarer at "det er sån vi snakker hvor jeg kommer fra". Han giver altså et sociolingvistisk svar på spørgsmålet: *Ikkå* fungerer som en regional markør. Men ud over at være en regional markør, hvad kan *ikkå* så? Hvilke lingvistiske interaktionelle funktioner har det lille ord? Med udgangspunkt i tre korpora af dansk samtalesprog undersøger vi i denne artikel *ikkå*s syntaktiske karakteristika og interaktionelle funktioner. I undersøgelsen af *ikkå* tilføjer vi en række lignende ord, som vi formoder kan have lignende funktioner: *ikkås, ikke også, ikke, ikk* og *ing*.

I Den Danske Ordbog og i Grammatik over det Danske Sprog (Hansen & Heltoft 2011) beskrives *ikke* og *ikke også* som noget der bruges når man søger modtagerens bekræftelse (se i øvrigt afsnit 2). Men i vores data finder vi en række eksempler hvor bekræftelse ikke gøres relevant af samtaledeltagerne. For eksempel i (1) hvor Preben siger *ikkå* på et sted hvor modtageren, Thomas, allerede har givet bekræftelse, i (2) hvor Dorte kun giver plads til at bekræftelsen kan ligge i overlap med hendes egen tale og i (3) hvor Tarek ikke modtager nogen bekræftelse, men interaktionen alligevel fortsætter uproblematisk.

(1) Preben og Thomas

03	Preben:	det er jo sørgeligt↘
04	Thomas:	ja det er→
05	(0.3)	
06 →	Preben:	**ikkå**→

(2) Mødregruppen

09	Dorte:	å som var ↑alt↓afgørende for eksempel for eksamen
10 →		eller ↑et eller andet >**ikkå[s ikk**<] så- så- [må] man
11	Tanja:	[ja→] [ja]
12	Dorte:	selvfølgelig ø::h gerne ringe

(3) Danseklub

01 →	Tarek:	de her bukser **ikkå** ((kigger ned på Jims bukser))
02		(1.0) ((alle kigger på Tarek))
03		((kigger op)) de blev opfunde:t→ (0.4) i femtenhundredetallet↘
04	Jim:	jaer↘ å nu tar (vi) det op igen↘ (0.5) standard↘

Når bekræftelse ikke gøres relevant af deltagerne, som i de ovenstående eksempler, må *ikkå* kunne have andre funktioner end at søge bekræftelse. I afsnit 4 viser vi tre yderligere funktioner*: ikkå* som kræver en udvidelse fra modtageren (4.1), *ikkå* som fastholder talerens tur (4.2), og *ikkå* som udviser epistemisk autoritet (4.3).

*Ikkå*s funktioner er specifikt interessant for os fordi *ikkå* hyppigt optræder sammen med to andre fænomener vi hver især forsker i: i) ytringer hvor talerne forhandler deltagelse i samtalen (Mikkelsen: forskningsprojektet Grammar in Everyday Life), og ii) ytringer med det dialektale særtræk V3-ordstilling (Zachariassen 2019). Til sidst i artiklen diskuterer vi hvad dette sammenfald kan skyldes.

Spørgsmålet om hvad samtaledeltagere selv gør relevant, er centralt i interaktionel grammatik, og derfor er det også en grundlæggende nødvendighed at analysen baseres på data af naturligt forekommende interaktion (se i øvrigt afsnit 3). Sætningen i artiklens titel er – dermed egentlig imod vores egne principper – selvkonstrueret. Den viser en af de funktioner vi beskriver, nemlig muligheden for at påberåbe sig epistemisk autoritet med *ikkå*.

2. Eksisterende beskrivelser af *ikkå, ikke* og *ikke også*

2.1 Bekræftelsessøgende og svarkrævende

Arboe og Schoonderbeek (2009:77) beskriver *å* som et "særligt enkeltord" i aarhusiansk, og *ikkå* (stavet *ek å*) behandles som en produktion af dette *å:* 'ikke' + 'å' med betydningerne 'ikke også' og 'ikke sandt'. DDO beskriver både 'ikke' og 'ikke også' som bekræftelsessøgende synonymer:

> *ikke*: bruges efter et positivt fremsættende udsagn for at sikre samtalepartnerens bekræftelse eller opmærksomhed.
>
> *ikke også:* bruges i en ytring som direkte eller afsvækket opfordring til at bekræfte, bifalde eller godkende ytringens indhold.

Hansen & Heltoft beskriver *ikke* på samme vis da det "markerer at afsenderen spørger om tilslutning til et synspunkt der er formuleret som en simpel deklarativ sætning" (2011:1148). Det kan også optræde som efterstillet interjektional i en fremsættende sætning: "han er træt efter i går, ikke, og derfor vil han ikke vækkes" (ibid.). I dette tilfælde i betydningen 'jeg går ud fra du er med' (2011:1149). De beskriver dog ikke hvad det vil sige at være med, eller om *ikke* her skulle lægge op til en bestemt handling fra andenparten i en samtale.

Jensen, Clausen & Pedersen (2019) har lavet en omfattede undersøgelse af varianter af *ikk* som undersøger graden af responselicitering, det vil sige i hvor høj grad *ikk* medfører et krav om at modtageren skal svare, fx med nik, *mm* eller *ja*. Deres undersøgelse omhandler samme bekræftelsessøgende funktion som DDO og Hansen & Heltoft (2011) beskriver. Jensen, Clausen & Pedersen ser på *ikk* som et efterstillet påhæng ('tag') der normalt optræder i post-mulig afslutning af en tur (Schegloff 1996:91, Steensig 2001:262). Post-mulig afslutning er det sted hvor en del af turen, en turkonstruktionsenhed (*turn-constructional unit,* TCU), er nået til en mulig afslutning på et syntaktisk, prosodisk og pragmatisk niveau. Se (4) for illustration af begreberne på en sætning fra vores data. Her viser > < i transkriptionen at "Sørens hems" udtales hurtigt sammen med overgangen til næste sætning "å lå" (se appendix for transskriptionskonventioner), og der

er derfor ikke prosodisk mulig afslutning efter hems, men efter seng, som udtales med nedadgående intonation.

(4) vi var sån oppe på:: >Sørens hems å lå< på hans seng↘ **ikkå**

syntaktisk mulig afslutning ↑

syntaktisk, prosodisk og pragmatisk mulig afslutning ↑

---------- TCU ---------- efterstillet påhæng

I konstruktioner som (4) forholder *ikkå* sig til den tur det lægger sig til. Jensen, Clausen & Pedersen finder også eksempler hvor *ikk* i højere grad fungerer som selvstændige ytringer, men medtager dem ikke i analysen (2019:8). I denne artikel vil vi behandle selvstændige *ikkå* i afsnit 4.1.

Jensen, Clausen & Pedersen konkluderer at *ikk* og varianterne kan udføre forskellige grader af responselicitering alt efter hvilken kontekst de forekommer i. De placerer de mulige funktioner på et kontinuum med seks positioner, se figur 1.

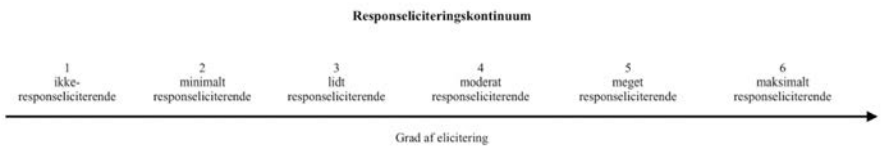

Figur 1: Jensen, Clausen & Pedersens responseliciteringskontinuum (2019:16)

2.2 Forskellig funktion afhængig af vidensadgang

Placering i kontinuummet afhænger blandt andet af om turen indeholder noget som modtageren har vidensadgang til. Vidensadgang er for eksempel relevant hvis taleren introducerer nye referenter til en historie. Jensen, Clausen & Pedersen viser (5) som eksempel på et "lidt responseliciterende" *ikk* der fungerer som prøvemarkør (2019:19). En sådan signalerer en forventning om at de nye referenter (interviewet og Peter Lundin), der ikke har været nævnt tidligere i samtalen, er ukendte for modtageren (jf. Sacks & Schegloff 1979:18).

(5) Ben: det så sjovt jeg så jeg så det *de:r* interview i gomorgen danmark hvor hun var inde å snakke om ham der peter lundin **ikk↗**

I denne slags eksempler ses ofte også andre elementer der inviterer til respons, f.eks. demonstrative pronominer som *det der* og *ham der* (se også Pedersen 2014). Taleren formoder at modtageren også har vidensadgang til de to referenter og bruger *ikk* og andre elementer til at tjekke sin formodning.

Modsat kan ulige adgang til viden, dvs. hvor den ene taler har mere vidensadgang end den anden, beskrives med termen *epistemisk autoritet* (Heritage 2013). Jensen, Clausen & Pedersen (2019:22) viser (6) som et eksempel hvor modtageren har epistemisk autoritet og bedes verificere talerens viden, og hvor *ikke* forstærker kravet om respons og verificering.

(6) Lis: du gik da osse i ottende klasse **ikke→**
Kirsten: jo

I (6) tildeler taleren modtageren epistemisk autoritet med *ikke*. I vores eksempler i afsnit 4.3, og i titlen på artiklen, tildeler taleren sig selv epistemisk autoritet med *ikkå*. Vi vil ikke anfægte at responselicitering er en handling, *ikkå* kan udføre (jf. Hansen & Heltoft 2011:1148-49; Jensen, Clausen & Pedersen 2019; DDO). Dog optræder det også i mange sammenhænge der ikke på samme måde lægger op til respons fra modtageren. Eksempler herpå vil vi behandle mere indgående i vores analyse.

3. Metode og data

Vores undersøgelse er teoretisk og metodisk funderet i interaktionel lingvistik (Steensig 2001, Couper-Kuhlen & Selting 2018), en metode der kombinerer konversationsanalyse med klassisk grammatisk beskrivelse af fonologiske, morfologiske og syntaktiske forhold. Formålet er at give et overblik over alle de måder et fænomen kan bruges på i interaktion.

Korpusundersøgelse bygger på en søgning af *ikkå* [eˈgʌ] og varianterne *ikkås, ing, ikke,* og *ikk* [eˈgʌs ˈeŋ̩ eˈgœ ˈeg^{h}] i tre korpora:

1) AUling, som er optagelser indsamlet af forskere på Lingvistik, Aarhus Universitet (samtalegrammatik.dk), 2) Samtalebanken, som er offentligt tilgængelige optagelser (samtalebank.talkbank.org), og 3) et korpus af optagelser fra Aarhus Vest indsamlet af Ditte Zachariassen (Zachariassen 2019). Det er centralt for interaktionel lingvistik at data består af naturligt forekommende interaktion, da de funktioner vi leder efter, i høj grad kommer i spil når der er flere talere og når der ikke på forhånd er et aftalt format for samtalen. Transskriptionsmetoden er detaljeret og angiver blandt andet prosodiske forhold såsom intonation, mikropauser og nøjagtig placering af overlap mellem talere, da disse træk har stor betydning for hvordan talere reagerer på hinandens ytringer, og dermed på hvilken funktion småord som *ikkå* tildeles i analysen. Vi følger transskriptionskonventionerne fra samtalegrammatik.dk, som bygger på Jefferson (2004).

Fra de tre korpora har vi udvalgt 60 optagelser som alle indeholder mindst ét *ikkå* eller en af varianterne. Heri har vi fundet i alt 424 eksempler. Eksemplerne er fremsøgt ved hjælp af software udviklet af Ehm Hjorth Miltersen. Softwaren er et python-script der kan søge på en tekststreng i transskriptionsfiler i CLAN-formatet.[1] De tre korpora er transskriberet af forskellige personer og efter forskellige konventioner, så for at sikre at få alle forekomster af *ikkå* og varianterne med i søgningen, har vi søgt på alle de forskellige stavemåder vi har set i transskriptionerne: *iggå/s, iggo/s, egå/s, ekkå/s, ekå/s, ek å/s, ikå/s, ikkå/s, ikke, ikk, ik* og *ing*. Tabel 1 viser antallet af forekomster i de forskellige optagelser.

Af tabellen kan man se at antallet af *ikkå* og varianterne er ret forskelligt i de tre korpora. Forskellen i antal per minut havde været endnu større hvis vi havde medtaget alle optagelser fra de tre korpora, og ikke kun de udvalgte 60 optagelser der hver indeholder mindst én forekomst.

I tabellen er desuden angivet hvilken syntaktisk placering de fremsøgte eksempler har: Fritstående, sætningsfinalt og ledfinalt. De syntaktiske kategorier danner udgangspunkt for beskrivelsen af tre interaktionelle funktioner.

[1] De tre korpora samt software udviklet af Ehm Hjorth Miltersen er tilgængelige for andre forskere; kontakt gerne forfatterne eller forskningsgruppen bag samtalegrammatik.dk

Korpus	Varighed	Antal frit-stående	Antal sætnings-finale	Antal ledfinale	Forekom-ster i alt	Forekomster pr. minut
AUling	9:49:38	7	82	28	117	0,20
Samtalebanken	5:47:18	14	157	27	199	0,57
Aarhus Vest	8:07:57	11	62	41	108	0,22
I alt	23:44:53	32	301	96	424	0,30

Tabel 1: Forekomster og syntaktisk placering af *ikkå* og de lignende varianter i de tre korpora

4. Interaktionelle funktioner

I dette afsnit gennemgår vi tre af de interaktionelle funktioner *ikkå* og varianterne kan have. Det er ikke en udtømmende beskrivelse, men en præsentation af de tre hyppigste mønstre i vores data. De tre funktioner knytter sig til forskellige syntaktiske placeringer, henholdsvis ledfinal, sætningsfinal og fritstående placering af *ikkå*. Alle tre former er *anaforiske* idet de knytter sig til det foregående: Som tilføjelse til en foregående tur, en foregående sætning eller et foregående led.

4.1 Fritstående *ikkå* som kræver en udvidelse fra modtageren

I vores første to eksempler optræder *ikkå* i en fritstående position. Det kommer her ikke efter talerens egen ytring, men efter andenpartens tur.

Forud for det følgende eksempel har Preben og Thomas samkonstrueret en historie om nogle drenge på Langeland der var kommet galt afsted i en bil de havde stjålet. Undervejs har de begge bidraget med viden om historien som de enten har læst sig til eller hørt fra andre. I linje 1 nedenfor vurderer Preben historien:

(7) Preben og Thomas (Samtalebank): Sørgeligt

01	Preben:	ej: jamen det jo sørgeligt jo [egentligt]→
02	Thomas:	[jamen ø:h]
03	Preben:	det er jo sørgeligt↘
04	Thomas:	ja det er→
05		(0.3)

06 → Preben: **ikkå→**
07 Thomas: specielt når de ikk er ↑ældre altså↘

Med brugen af "jo" i linje 1 præsenterer Preben vurderingen som delt viden (Heinemann, Lindström og Steensig 2011), hvilket også svarer til Hansen & Heltofts beskrivelse af *jo* som udtryk for en forventning om at høreren ikke modsætter sig talerens synspunkt (2011:1035). Efter at Thomas i overlap begynder en form for respons med "jamen" og en tøvemarkør ("ø:h"), gentager Preben sin vurdering i linje 3 med betonet kopula "er" hvormed han understreger vurderingen (Kjær, Brink og Kølbæk 2020:7). I linje 4 erklærer Thomas sig efterfølgende enig i den vurdering. Han fortsætter dog ikke, og efter en pause på 0.3 sekunder tilføjer Preben et "ikkå" med flad intonation. Det er interessant fordi "ikkå" her ikke lægger sig til Prebens egen ytring i post-mulig afslutningsposition, men i stedet til Thomas' ytring. Thomas har i linje 4 forholdt sig til Prebens vurdering, men blot erklæret sig enig. På den måde kan vi sige at "ikkå" her ikke blot er responseliciterende i den forstand at det beder Thomas acceptere et udsagn – det har han allerede gjort i linje 4. I stedet synes problemet at være at Thomas' enighedserklæring ikke er et tilstrækkeligt bidrag i lyset af at han har været med til at konstruere historien om drengene og den stjålne bil. Prebens *ikkå* fungerer her som det Jefferson (1981) ganske mundret kalder *Post-Response-Completion Response Solicitation* – altså en anmodning om respons der kommer, efter respons allerede er blevet leveret.

Her bliver *ikkå* altså brugt ikke bare for at forfølge en respons fra andenparten, men for at forfølge en bestemt type af respons der er i tråd med hvordan samtaleparterne her har været fælles om at konstruere en historie (jf. Jefferson 1981:61). Gennem den fælles konstruktion af historien skabes et lokalt epistemisk fællesskab af samtaledeltagere med en vis adgang, og det er bl.a. det Thomas tilslutter sig med sin tur i linje 7. *Ikkå* gør altså her noget mere end blot at opfordre til at "bifalde eller godkende ytringens indhold" (DDOs opslag om *ikke også*). Det har Thomas for så vidt allerede gjort i linje 4, men i linje 7 demonstrerer han tilmed adgang til historien, og derigennem kan Preben og han opretholde det fællesskab de lokalt har etableret gennem deres samkonstruktion af historien.

Endnu et eksempel på fritstående *ikkå* finder vi i eksempel 8 nedenfor. Her er Nawal i gang med at vise sin ven Zahra en musikvideo med en pige der har fået så mange ansigtsoperationer at hun ligner en Barbie-dukke.

(8) Pigeklub (Aarhus Vest): Barbie

01	Zahra:	hun har selv valgt hun vil ligne en barbie ↓yani→ [2]
02		(1.4) ((begge ser videre på videoen))
03	Nawal:	tænk på hendes forældre→
04		(0.3)
05 →	Zahra:	**ikkå**: →
06	Nawal:	hvis >det der hun var min datter< jeg havde banket [hende]→
07 →	Zahra:	[**ikkå**] ogs mig↘

Ligesom Prebens *ikkå* forholder Zahras "ikkå:" i linje 5 sig ikke til egne tidligere ytringer, men til den anden talers foregående ytring. Den ret lange pause i linje 2, hvor begge talere orienterer sig mod musikvideoen, gør det her endnu tydeligere at det virkelig er enkeltstående og ikke kan ses som en forlængelse af egne tidligere ytringer. Og ligesom Prebens *ikkå* får Zahras den effekt at den anden taler leverer noget mere.

Forud for eksemplet har Nawal og Zahra bekræftet og udvidet hinandens negative beskrivelser og vurderinger af pigen. Gennem den måde de forholder sig til videoen, forhandler de også hvem de selv er samt deres relation til hinanden. Nawals ytring i linje 3 "tænk på hendes forældre" foregriber endnu sådan en negativ vurdering, men det er ikke specificeret hvad,man skal tænke om forældrene. Zahra bekræfter Nawals uspecificerede ytring med et enkeltstående *ikkå* i linje 4. Ligesom Thomas ovenfor modtager Nawal det enkeltstående *ikkå* som en opfordring til at uddybe sin ytring. Det viser sig at vurderingen ikke er af forældrene, men af deres situation. Situationen vurderes til at tillade vold (linje 6). Man kan sige at Zahra med sit enkeltstående *ikkå* indikerer at hun tilslutter sig den foregrebne negative vurdering, uagtet at hun endnu ikke ved hvad den er. *Ikkå*

[2] *Yani* bruges i Aarhus Vest interjektionalt i betydningen 'du ved'. Ditte Zachariassen og Tine Lykkegaard har en artikel på vej om *yani* som interjektion.

bruges her enkeltstående som en bekræftende respons på samme måde som et ”ja”. Ved at bekræfte noget allerede inden hun har hørt hvad det er, viser Zahra at hun forventer at de to har fælles viden eller holdning. Hendes *ikkå* bidrager til at skabe et sammenhold omkring videoen og omkring piger der ligner Barbier.

Efter at have hørt Nawals uddybning genbekræfter Zahra deres enighed, denne gang med *ikkå* efterfulgt af ”ogs mig” (linje 7), udtalt med nedadgående intonation der gør den vurderende sekvens prosodisk muligt afsluttet. Tilføjelsen af ”ogs mig” ekspliciterer at de er fælles om de foregående vurderinger og at Zahra ville have gjort det samme som Nawal.

Zahra bruger i dette uddrag *ikkå* til at skabe samhørighed mellem hende og Nawal. Det er Nawal der styrer computeren og vælger hvilke videoer de ser, og denne handlingsmæssige assymetri gør det muligvis ekstra vigtigt for Zahra at vise at der holdningsmæssigt er symmetri mellem dem.

4.2 Sætningsfinalt *ikkå* som fastholder talerens tur

En observation vi har gjort os, er at *ikkå* og varianter deraf er hyppigt forekommende i historiefortælling. I sådanne sammenhænge sker det ofte at én taler bruger *ikkå* flere gange i løbet af samme sekvens, hvilket for eksempel er tilfældet i eksempel (9) nedenfor. Her indgår det i samspil med andre resurser som blikretning og forskellige partikler til at forhandle taleretten, hvilket vi vil illustrere i det følgende.

Det følgende er taget fra en samtale mellem fire kvinder i en mødregruppe. Dorte, der er underviser, har fortalt en historie om nogle studerende der var urimelige og bl.a. ringede til hende i påskeferien med spørgsmål om deres eksamen. Efter historien stiller en af de andre deltagere nogle spørgsmål der foranlediger at Dorte udvider sin historie. I det følgende vil vi fokusere på specifikke ytringer med *ikkås*.

(9) Mødregruppen1 (Samtalebank) Eksamen del 1

01	Dorte:	jam jam >altså<
02		[de(h)r f-] erhø
03	Tanja:	[ja: →]
04 →	Dorte:	melder jeg fuldst[ændig klart ud **ikk(h)ås** alts(h)å↘]
05	Mia:	[hhi hhi hi hu]

Efter "ud" i linje 4 er der et muligt overgangsrelevant sted hvor en af de andre deltagere evt. vil kunne tage ordet. Når Dorte her bruger "ikk(h)ås" i post-mulig afslutningsposition, giver det dog mulighed for at hun kan udvide sin tur (jf. Steensig 2001:269) hvor "alts(h) å" kan være starten på en ny tur hvori hun udvider sin historie (Heinemann & Steensig 2018).

At begge ord indeholder latterpartikler, angivet med (h) i transskriptionen, er også interessant fordi det kan invitere tilhørerne til at grine (Jefferson 1979), hvilket Mia allerede gør i linje 5. Når latter på den måde bliver gjort relevant, er det også med til at indskrænke tilhørernes muligheder for at bidrage, og det medvirker til at Dorte kan fortsætte sin tur. I stedet for *ikkås* kunne Dorte også have brugt en tøvemarkør som *øh* for at vise at hun vil fortsætte sin tur, men den kan – i vores data – ikke på samme måde bære latterpartikler. Efterfølgende fortsætter Dorte med at bruge *ikkås* turfastholdende, men på en lidt anden måde.

(10) Mødregruppen1 (Samtalebank) Eksamen del 2

06	Dorte:	medmindre det var et eller andet som ↑virkelig var ↑vigtigt↘
07		(0.3)
08	Tanja:	°mmm°
09	Dorte:	å som var ↑alt↓afgørende for eksempel for eksamen
10 →		eller ↑et eller andet >**ikkå[s ikk**<] så- så- [må] man
11	Tanja:	[ja→] [ja]
12	Dorte:	selvfølgelig [ø::h gerne ringe]
13	Tanja:	[akut akut nød]
14		et eller [andet]
15	Dorte:	[akut] nød
16 →		selvfølgelig må man så gerne [ringe] **ikkås**
17	Tanja:	[°*hm*°]
18	Dorte:	.hhh men ellers så ska man altså la være med det→
19	Tanja:	°mmm°

I både linje 10 og 16 er der overgangsrelevante steder. I linje 10 tilføjer Dorte dog et "ikkås", men Tanja kommer ind i overlap med et "ja". Dette kunne være begyndelsen på at Tanja overtager turen, men efter begyndelsen af Tanjas "ja" tilføjer Dorte et "ikk" inden hun fortsætter

sin tur i linje 12. I linje 16 gentager Dorte tilsvarende dele af linje 12 hvorfor det ret tidligt i den linje er til at forudsige hvordan den ender. Her kommer Tanja også ind med minimalrespons ved hovedverbet "ringe". Igen kunne der her potentielt starte en turoverdragelse, men med den efterfølgende tilføjelse af "ikkås" arbejder Dorte for at beholde turen. I begge tilfælde ovenfor orienterer Dorte sig på denne måde ikke bare mod at hendes egen tur når en potentiel afslutning, men også mod hvad de andre samtaleparter gør på det sted i hendes ytring.

4.3 Ledfinalt *ikkå* som udviser epistemisk autoritet

Et format som tilsyneladende ikke er beskrevet før, er *ikkå* brugt mellem sætningsled og brugt på steder hvor der ikke er post-mulig afslutning (se afsnit 2.1). Syntaktisk beskrevet, her ud fra Diderichsens (1946) sætningsskema, befinder disse *ikkå* sig oftest mellem ekstraposition og resten af sætningen, som i (11-12), som med *der* og *de* har en pronominel kopi (Brøcker et al. 2012). Der er desuden enkelte eksempler på *ikkå* mellem forfelt og resten af sætningen, som i (13).

(11) før **ikkå** der havde jeg altid været sådan
(12) de her bukser **ikkå** de blev opfundet i 1500-tallet
(13) når min far han bliver sur **ikkå** hans næse begynder at kløe

Funktionelt bruges *ikkå* mellem sætningsled hvor det foregående sætningsled har introduceret en referent eller betingelse som ikke er nævnt i den umiddelbart foregående interaktion. Herunder gennemgår vi den interaktionelle kontekst og funktion.

I (11) sidder teenagepigerne Astrid og Britt på en sofa og snakker om forskellige ting i deres liv. Efter de har snakket om at Britt er flyttet hjemmefra, begynder Astrid i linje 5 en fortælling om sine idéer om selv at flytte hjemmefra.

(11) Sofasladdder (AULing) Gymnasiet

01	Astrid:	nåja du bor derinde↘
02		(0.4)
03	?:	.mt
04	Britt:	[dehe he he he]

Ikkå *er altså mere end at kræve svar, ikkå!*

05 Astrid: [det fandme snYd↗]
06 (0.2)
07 → før ((kigger på Britt))↓**ikkå** ((kigger ned)) der havde jeg altid ↓været ↑sn→
08 når jeg færdig på gym↑nasiet↘

Vi er her særligt interesserede i linje 7 hvor Astrid etablerer rammen for den tidligere holdning hun rapporter i linje 8 og frem. Det gøres her med tidsadverbialet "før" efterfulgt af "ikkå". Med "før" projiceres også et "nu" eller lignende, og det er derfor en længere tur hun lægger op til at tage. Hendes "ikkå" fungerer som en slags fokusmarkør (Hansen & Heltoft 2011:1073) der bidrager til at fremhæve "før" som ytringens fokus. Med *ikkå* skaber Astrid plads til at hun kan sikre sig at hendes handling – at projicere en længere tur med udgangspunkt i "før" – er lykkedes (jf. Clark 1996:222). Det kan også observeres i Astrids blikretning der spiller meget nøje sammen med "ikkå" i linje 7. I linje 5 kigger hun direkte på Britt, men i linje 6 kigger hun ud ad vinduet til venstre for sig. Først ved "ikkå" kigger hun igen på Britt, men ned igen ved "der". Den plads som *ikkå* indtager i hendes ytring, bruger hun således på at observere hvordan Britt forholder sig til det projekt hun er i gang med at søsætte. Da Britt ikke viser forståelsesproblemer eller gør nogen indsigelser – verbalt eller på anden vis (jf. Steensig 2001:234) – kan Astrid fortsætte sit projekt uden at en egentlig respons fra Britt er relevant.

Eksempel (12-13) er fra en optagelse i en danseklub hvor dansetræner Tarek gør grin med danseren Jims bukser.

(12) Danseklub (Aarhus Vest) Bukser del 1
01 → Tarek: de her bukser **ikkå** ((kigger ned på Jims bukser))
02 (1.0) ((alle kigger på Tarek))
03 ((Tarek kigger op)) de blev opfunde:t→ (0.4) i femtenhundredetallet↘
04 Jim: jaer↘ å nu tar (vi) det op igen↘ (0.5) standard↘
05 Danser2: h h
06 Danser3: hihihi
07 Jim: DET ER DET→

Før uddraget har Tarek givet en række negative vurderinger af buksernes udseende, men det er ikke lykkedes ham at få opbakning til sin vurdering. Jim har svaret igen på alle Tareks forsøg, og de andre dansere har kun grinet af diskussionen – ikke af buksernes udseende. Nu forsøger Tarek en anden vinkel: I stedet for at latterliggøre buksernes udseende vil han latterliggøre deres oprindelse. I linje 1 bruger han *ikkå* på et sted hvor han endnu ikke har givet noget ny information, kun givet et nominalled ”de her bukser” som emnet for sin næste ytring. Tarek holder nu en lang pause uden af flytte blikket (linje 2). Den syntaktisk ufærdige tur projicerer en længere taletur, men givet at pausen er så lang og at Tarek tidligere er mislykkedes med at sige noget relevant om bukserne, kunne Jim og de andre dansere på det her sted godt afvise Tarek og begynde en anden aktivitet, for eksempel orientere sig mod at genoptage deres dansetræning. Det gør de ikke. De afventer og Tarek får lov at beholde ordet (linje 3). Modsat ”før” i eksempel 11 projicerer ”de her bukser” ikke i sig selv en længere tur. Men på samme måde som i eksempel 11 fungerer ”ikkå” her som en fokusmarkør der sammen med Tareks blikretning fremhæver bukserne og er med til at gøre dem til en fortælbar genstand (Sacks 1992a:775-776, 1992b:13), hvilket forstærker Tareks påstand om at han har epistemisk adgang og kan levere ny og relevant viden om bukserne.

I Aarhus Vest-korpusset finder vi især mange *ikkå* i slutningen af betingelselsessætninger, det vil sige ledsætninger med *hvis* eller *når*, som i (13) ”når min far han bliver sur ikkå” (linje 10).

(13) Danseklub (Aarhus Vest) Bukser del 2

08		(1.0) ((Tarek kigger ned, klør sig på næsen))
09	Jim:	det er standard↘
10 →	Tarek:	((kigger op)) du ved når min far han blir sur [**ikkå** hn-→
11		[((bevæger hånden op mod næsen igen))
12		hans næse begynder å klø ((klør næsen)) å min den begynder
13		sån stille å rolig ogs

Uddraget kommer umiddelbart efter Jim har affejet kritikken af oprindelsen (linje 4-9), og de andre har grinet imens Tarek har forholdt sig tavst og kløet sin næse. Tarek griber nu klø-bevægelsen som emne

for sin næste ytring: En historie om at når næser klør, er det fordi man er sur (linje 10-12). Ytringen formuleres som en metaforisk anekdote om Tareks egen far. Her trækker Tarek formentlig på stereotypen om mellemøstlige fædre som let bliver sure og slår, således at det kan betale sig at holde øje med begyndende tegn på deres vrede. Anekdoten kan i denne forståelse ses som en slags drillende trussel om at Tarek snart vil slå Jim. Tarek bevæger sin hånd op mod næsen for at dramatisere en kløende næse, og netop her siger han *ikkå.* Man kan se den lille historie som endnu et forsøg på at skifte taktik for at overbevise tilhørerne om at bukserne er latterlige. Denne gang anvender Tarek viden som det kun kan være ham selv der har adgang til, som element i sit argument; nemlig viden om hans egen far. *Ikkå* kommer dermed i en position hvor Tarek netop har introduceret noget kun han har viden til, og fungerer dermed som forstærker af påstanden om epistemisk autoriet. Bogstaveligt forstået modsiger ”du ved” (linje 10) egentlig påstanden om at det kun er Tarek der ved det, men i dette eksempel bruges ”du ved” som en fast vending til at indlede en påstand og fungerer dermed ligesom *ikkå* forstærkende for påstanden om at Tarek vil fortælle noget,han har særlig viden om. Erman (2001:1345) nævner en lignende fremhævende funktion ved ‘you know’ hos unge talere.

4.4 Sammenfatning

I de ovenstående eksempler bruges *ikkå* til andet eller mere end at forfølge respons. Dermed supplerer de DDOs, Hansen & Heltofts (2011) og Jensen, Clausen & Pedersens (2019) beskrivelser af hvilke funktioner *ikkå* kan have.

Eksempel 7 ”Sørgeligt” kommer tæt på at ligne en responselicitering som hos Jensen, Clausen & Pedersen, men er også lidt anderledes, idet Thomas her faktisk kommer med respons imens Preben med det efterfølgende *ikkå* orienterer sig mod at denne respons ikke var fyldestgørende givet Thomas’ andel i at konstruere den historie,de nu er i gang med at vurdere. Det er således en bestemt type af respons, der forfølges (jf. Jefferson 1981:61).

I eksempel 8 ”Barbie” bruger Zahra *ikkå* som enkeltstående respons på Nawals ytring. Her erklærer hun sig foreløbigt enig i Nawals forudgående ytring, men anmoder samtidig om at Nawal uddyber.

Hvor *ikkå* i eksempel 7 og 8 bruges til at anmode om en bestemt type bidrag fra andenparten, gør Dorte i eksempel 9 og 10 ”Eksamen” brug af *ikkås* for at fastholde turen. I eksempel 9 bærer *ikkås* latterpartikler, og det medvirker til at indskrænke de andre deltageres muligheder for at bidrage. I eksempel 10 placeres *ikkås* efter minimalrespons fra andre deltagere der kunne være begyndende turovertagelse.

I eksempel 11-13 bruges *ikkå* ikke efter en færdig konstruktion, men i starten af en projiceret længere tur. Det er ikke svarkrævende, men bruges til at hævde epistemisk adgang og retten til at fortælle. I 11 ”Gymnasiet” kommer *ikkå* efter tidsadverbialet *før* og fungerer som en fokusmarkør der fremhæver dette *før* og den lægere tur det projicerer. Samtidig indtager *ikkå* altså en plads i ytringen hvor taleren (Astrid) fysisk kan orientere sig mod modtageren (Britt) inden hun fortsætter. Herigennem kan hun sikre sig at der ikke er nogen problemer, inden hun fortsætter sin længere tur.

På lidt samme vis bliver *ikkå* i eksempel 12 ”Bukser” brugt til at skabe plads til at Tarek kan vise at han kigger på en af de andre deltageres bukser, og fortsætte en længere tur om netop de bukser han kigger på, ligesom *ikkå* retter fokus mod netop bukserne og er med til at gøre dem fortælbare. Og i eksempel 13 bruges det til at skabe en plads hvor Tarek kan klø sig på næsen hvilket her er en vigtig dramatisering i forhold til det han fortæller. På den måde er *ikkå* med til at henlede opmærksomheden mod dramatiseringen. Men det bruges også af taleren til at positionere sig som fortæller om et emne, som han har særlig epistemisk adgang til at berette om.

Fælles synes at være at de lokalt bruges til at forhandle retten til at vurdere, fortælle en historie eller fortælle om et emne. Her er *ikkå* med til at bestemme hvilke typer bidrag andenparten kan komme med. Sammen med *ikkå* bruges ofte forskellige andre ressourcer som forhandler denne ret, for eksempel *jo* (Heinemann, Lindström & Steensig 2011) eller andre diskursive partikler. Det konstruerede eksempel ”*Ikkå* er altså mere end at kræve svar, ikkå!”, der bruges til titel på denne artikel, indeholder også sådan en forhandlende partikel: ”altså” (Heinemann & Steensig 2018). Hansen & Heltoft (2011:1079) beskriver *altså* som en dialogisk partikel der kan bruges når den talende mener ytringen vil være i modstrid med de ønsker eller den

overbevisning modtageren har. En forventning om modstrid må siges at være langt fra funktionen at søge bekræftelse.

5. Diskussion

5.1 Sprogintern distribution: Samspil med V3

I korpuset fra Aarhus Vest findes *ikkå* ofte sammen med områdets karakteristiske V3-ordstilling (Zachariassen 2019). V3-ordstilling er i Aarhus Vest, samt i mange andre områder med tilsvarende demografiske forhold (se Freywald et al. 2015), et forholdsvis nyudviklet grammatisk mønster som er regelmæssigt og grammatisk acceptabelt. Det ligner umiddelbart det fænomen som for voksne sprogstuderende kaldes ”manglende inversion”, men der er væsentlige grammatiske og sociolingvistiske forskelle på de to fænomener (Zachariassen 2019:319). *Ikkå* sammen med V3 findes ofte i betingelsessætninger, som i (13), eller ved introduktion af tids- eller stedrammer, som i (14).[3]

(13) når min far han blir sur **ikkå** hn- hans næse begynder å klø
(14) til eksamen **ikkå** jeg spurgte <ALdrig> om noget

V3-ordstilling (både med og uden *ikkå*) findes ofte i ytringer hvor nye referenter eller elementer i en historiefortælling introduceres eller kontrasteres til noget andet, for eksempel til de forrige eller til hvad modtageren kunne forvente. Således kan *ikkå* og V3 siges at have tilsvarende funktioner som kan supplere hinanden.

5.2 Sociolingvistisk distribution: Måske ikke kun et geografisk spørgsmål?

Til denne undersøgelse har vi valgt optagelser som alle indeholder mindst ét *ikkå* eller en af varianterne *ikk, ikke, ikkås, ing*, men det er meget varierende hvor mange forekomster der er i optagelserne. I nogle optagelser er forekomsten over 0,5 per minut, i andre er det under 0,01 per minut.

Nogle talere er ’heavy users’, det vil sige at de bruger *ikkå* ofte, i forskellige syntaktiske positioner og til forskellige interaktionelle

[3] Bemærk at V3-ordstillingen ikke brydes op af *ikkå,* der er stadig prosodisk fuld integration. I begge eksempler er der tegn på prosodisk disintegration et andet sted end ved *ikkå*: efter genstart ”hn- hans” (13) og før emfase ”<ALdrig>” (14).

funktioner. Preben fra (7) og Tarek fra (12-13) er begge sådanne 'heavy users'. *Ikkå* beskrives ofte (fx af Arboe & Schoonderbeek 2009) som et særligt aarhusiansk træk, men Preben og Tarek er interessante, fordi de ikke i øvrigt taler typisk aarhusiansk. Vi har ingen baggrundsoplysninger om Preben, men i optagelsen bruger han i udpræget grad fynsk intonation, så han er formentlig fynbo. Tarek bruger mange sproglige særtræk fra Aarhus Vest-dialekt, herunder V3-ordstilling og forlængelse af slutstavelser (Zachariassen 2019). Christensen (2012:164 ff.) viser at *å og ikkå* er hyppigere hos talerne af Aarhus Vest-varieteten end i gennemsnitligt aarhusiansk. Det kan vi ikke umiddelbart bekræfte med det data vi har brugt fra de tre korpora, jf. tabel 1. I optagelserne fra Aarhus Vest bruges *ikkå* 0,22 gange i minuttet mens den gennemsnitlige bruge af *ikkå* er 0,30 gange per minut. En fremtidig sociolingvistisk distributionsundersøgelse kunne med fordel undersøge hvilke faktorer der har størst betydning for udbredelsen af *ikkå*: Er det geografisk ophav eller andre sociale faktorer? Og har de tre lingvistiske funktioner vi har beskrevet ovenfor, forskellige distributionsmønstre?

Litteratur

Arboe, Torben, & Inger Schoonderbeek Hansen (2009) Århusiansk – byens sprog før og nu. Borchmann, Iversen & Stounbjerg (red.). *Århushistorier: Fra byen til bjerget*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag:71-85

Couper-Kuhlen, Elisabeth & Margret Selting (2018) *Interactional Linguistics: Studying Language in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press

Christensen, Mette Vedsgaard (2012) *8220, 8210 Sproglig variation blandt unge i multietniske områder i Aarhus*. Ph.d.-afhandling ved Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet.

Clark, Herbert H. (1996) *Using language*. Cambridge University Press.

Den Danske Ordbog. https://ordnet.dk/ddo/

Diderichsens, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.

Ermann, Britt 2001) Pragmatic markers revisited with a focus on you now in adult and adolescent talk. *Journal of Pragmatics* 33 (9):133-1359.

Freywald, Ulrike, Leonie Cornips, Natalia Ganuza, Ingvild Nistov & Toril Opsahl (2015) Beyond verb second – a matter of novel information-structural effects? Evidence from Norwegian, Swedish, German and

Dutch. Nortier & Svendsen (red.). *Language, youth and identity in the 21st century*. Cambridge University Press:73-92.

Grammar in Everyday Life (GEL) forskningsprojekt. Nicholas Mikkelsen, Jakob Steensig og Maria Jørgensen. https://pure.au.dk/portal/en/projects/hverdagsgrammatik--hvordan-folk-stiller-spoergsmaal-forhandler-samtaledeltagelse-og-styrer-andres-handlinger-i-dansk-hverdagsinteraktion(78fc1dcd-d037-4808-88e1-8e18b26a6878).html

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. Syddansk Universitetsforlag.

Heinemann, Trine, Anna Lindström & Jakob Steensig (2011) Addressing epistemic incongruence in question-answer sequences through the use of epistemic adverbs. Mondada, Stivers & Steensig (red.). *The Morality of Knowledge in Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press:107-30.

Heinemann, Trine & Jakob Steensig (2018) Justifying departures from progressivity: The Danish turn-initial particle altså. Heritage & Sorjonen (red.). *Between Turn and Sequence: Turn-Initial Particles Across Languages*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:445-76.

Hepburn, Alexa & Jonathan Potter (2009) Interrogating tears: some uses of 'tag questions' in a child protection helpline. Freed & Ehrlich (red.). *Why Do You Ask? The Function of Questions in Institutional Discourse*. Oxford: Oxford University Press:69-86.

Heritage, John (2013) Epistemics in conversation. Sidnell & Stivers (red.). *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford, U.K.: Wiley-Blackwell:370-94.

Jefferson, Gail (1979) A technique for inviting laughter and its subsequent acceptance/declination. Psathas (red.). *Everyday language: Studies in ethnomethodology*:79-96.

Jefferson, Gail (1981) "The abominable 'Ne?' An exploration of post-response pursuit of response". *Sprache der gegenwaart*. Düsseldorf: Pedagogischer Verlag Schwann:53-88.

Jefferson, Gail (2004) Glossary of transcript symbols with an introduction. Lerner (red.). *Conversation analysis: studies from the first generation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:13-31.

Jensen, Amalie Vonge, Olja Hedelund Clausen & Nikoline Pedersen (2019) Et overblik over graden af responselicitering for det efterstillede påhæng ikk og formerne deraf (ikke, ikkå, ikkås og ing). *Skrifter om Samtalegrammatik* 6 (1):1-37.

Kjær, Louise, Signe Brink & Johanne Kølbæk (2020) Hvad *er* det? *Skrifter om Samtalegrammatik* 7 (3):1-21.

Pedersen, Henriette (2014) Om konstruktionen sån en N i danske samtaler. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1 (1):1-23.
Sacks, Harvey (1992a) *Lectures on Conversation*. Redigeret af Gail Jefferson. Bd. 1. Oxford: Basil Blackwell.
Sacks, Harvey (1992b) *Lectures on Conversation*. Redigeret af Gail Jefferson. Bd. 2. Oxford: Basil Blackwell.
Samtalegrammatik. www.samtalegrammatik.dk
Samtalebank. https://samtalebank.talkbank.org
Schegloff, Emanuel A. (1996) Turn organization: one intersection of grammar and interaction. Schegloff, Ochs & Thompson (red.). *Interaction and Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press:52-133.
Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden: bidrag til en interaktionel lingvistik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
U$O (2005) *Ikk'å.* Track nr. 3 på albummet *JegvilgerneDuvilgerneViskalgerne*. Danmark: Virgin Music Denmark.
Zachariassen, Ditte (2019) Nye sprogvarianter – en aarhusiansk bydialekt. Adamsen (red.) *Dialekter i rigt mål.* Modersmål-Selskabet:311-328.

Appendix

Udvalgte transskriptionskonventioner, se i øvrigt: samtalegrammatik.dk/udskriftssystem/

:	forlængelse af stavelse
ord	tryk på stavelse
ord-	tydeligt afbrudt ord
[ ]	overlap mellem to talere
(0.7)	pause målt i sekunder
(.)	mikropause, under 0.2 sekunder
↗→↘	intonationsretning
↑	efterfølgende tale siges med høj tone
ORD	kapitæler angiver høj tale
═	omkranser tale med dyb tale
°	omkranser lav tale
*	omkranser knirkende stemme
> <	omkranser hurtig tale
< >	omkranser langsom tale
( )	enkeltparenteser omkranser uklar tale
(( ))	dobbeltparenteser omkranser kommentarer om fx gestik eller blikretning
(h)	angiver latterpartikler inde i ord

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Om præ- og postpositionel brug af *fra*

Michael Nguyen
Dansk Sprognævn

Denne artikel handler om adpositionel brug af *fra*, dvs. når det bruges som en præposition eller som en postposition. Dansk forskningslitteratur har generelt ikke beskæftiget sig i særlig grad med postpositionelle elementer i dansk (med undtagelse af Aa. Hansen 1967:308-311 f.), sandsynligvis fordi man kun i mindre grad har anerkendt deres eksistens (se Nguyen 2019b for en kortere gennemgang af litteraturen). I en række nyere publikationer har jeg dels argumenteret for at der findes postpositionelle elementer i dansk, dels kortlagt deres distribution. I Nguyen (2019b) undersøger jeg præpositioner der kan bruges postpositionelt; i Nguyen (2020c) undersøger jeg postpositionel anvendelse af både præpositioner og dynamiske retningsadverbier (fx *hen* og *ud*); i Nguyen (2020b) argumenterer jeg for at det statiske retningsadverbium *henne* kan bruges postpositionelt; og i Nguyen (under fagfællebedømmelse) forsøger jeg at formulere en generativ analyse der skal redegøre for postpositionelle konstruktioner og knytte dem sammen med såkaldt præpositionsstranding (fx *Hvem snakker du med?*; se Herslund 1984; Nguyen 2018a, under udgivelse). Mange af indsigterne i disse artikler bygger på min ph.d.-afhandling om venstrestillede styrelser (Nguyen 2020a).

Nærværende artikel kan ses som et bidrag til kortlægningen og beskrivelsen af postpositionelle elementer i dansk, nærmere bestemt postpositionelt *fra*. Se følgende eksempler:

(1) »Vi lytter i hvert fald til de forslag, der kommer fra Dansk Folkeparti, men selvfølgelig også til de indvendinger, der kommer **rundt omkring fra.** [*sic*]«

(Berlingske 15.12.2017)

(2) **Centralt fra** fik man at vide, at en blodproppatient på Sjællands Odde skulle køres til København.

(Jyllands-Posten 17.1.2019)

(3) Han gifter sig anden gang med den purunge Anna, der […] får Fjodor bragt fra mørket ind i lyset. Så han til slut får anerkendelse **alle sider fra**.

(Dagbladet Holstebro-Struer 5.7.2017)

(4) […] dels ville en skikkelse i fuld fart væk fra byen kunne ses **alle vegne fra**.

(5) Hun ligner en helt almindelig kvinde, der kunne være noget på et kontor eller i en forretning, og komme **hvor som helst fra i den vestlige del af verden.**

(6) Og englænderne og amerikanerne er gået i land i Frankrig og er nok rigtig ved at vride ørerne om på tyskerne **dén vej fra**.

(7) Hun har siden gjort alt for at trænge mig ud **alle steder fra**.

(KorpusDK)

Jeg vil her udelukkende fokusere på eksempler som (7), hvor en *sted*-NP forekommer med postpositionelt *fra*; denne konstruktion er nemlig mere produktiv end konstruktionerne i (1)-(6).[1] Det er karakteristisk for postpositionelle konstruktioner at det ikke er enhver NP der kan fungere som styrelse i dem (se (8)), og at *fra* ikke kan udskiftes med en anden adposition (se (9)):

(8) *Flygtningene kommer en anden by fra.

(9) *Flygtningene kommer {et andet sted}/{en anden by} til.

Hertil kommer at den postpositionelle konstruktion adskiller sig fra en række ENHEDSTRYKFORBINDELSER (Hansen & Heltoft 2011:336 f.), fx *Vi skal lægge bogen fra*. I disse forbindelser er verbet tryksvagt og indgår

[1] Ligesom retningsadverbier og præpositioner kan *fra* også stå efter et lokativt element, fx i *herfra*. Dette lokative element kan man betragte som styrelse til præpositionen; se Nguyen (2019a,c, 2020a: kap. 3, 245-262).

i et tæt forhold med et trykstærkt adverbium (se fx Hansen & Heltoft 2011:113-114, 336 f.). Én forskel mellem disse enhedstrykforbindelser og den postpositionelle konstruktion er at der i tilknytning til den postpositionelle konstruktion ikke nødvendigvis er et tryksvagt verbum. En anden forskel er at både adverbiet og substantivet i nominalet i enhedstrykforbindelsen kan udskiftes med hhv. andre adverbier og substantiver – i modsætning til den postpositionelle konstruktion (se (8) og (9) ovenfor). Se desuden Nguyen (2020a:16-21, 2020c:89-91, 101-103) for andre forskelle.

I denne artikel vil jeg hovedsageligt undersøge de kontekster som postpositionelt *fra* kan optræde i. Jeg vil dog også undersøge **præ**positionelt *fra*. Det giver et grundlag for at sammenligne de to konstruktioner og for at fremhæve de særegne egenskaber som postpositionelt *fra* har, og de egenskaber som det deler med præpositionelt *fra*.

Resten af artiklen har følgende struktur: I afsnit 1 argumenterer jeg for at *fra* kan bruges postpositionelt; i afsnit 2 kommer jeg ind på hvilke elementer der kan forekomme i *sted*-NP'en ved postpositionelt *fra*; i afsnit 3 bruger jeg naturligt forekommende data til at vise de semantiske kontekster som postpositionelt *fra* og præpositionelt *fra* optræder i; i afsnit 4 bruger jeg konstruerede data til at vise hvor hhv. postpositionelt *fra* og præpositionelt *fra* ikke uden videre kan forekomme; og i afsnit 5 sammenfattes artiklens hovedpunkter.

1. Argumenter for at *fra* kan anvendes postpositionelt

I dette afsnit vil jeg argumentere for at *fra* kan anvendes postpositionelt i strengen 'NP < *fra*'. NP'en ville i så fald være dens styrelse, og hele strengen ville være en postpositionalfrase. Argumenterne for postpositionelt *fra* bygger på en præmis om at præpositionalfraser og postpositionalfraser har samme syntaktiske distribution. Hvis strengen 'NP < *fra*' er en postpositionalfrase, ville vi forvente at denne streng har samme distribution som en præpositionalfrase (se Nguyen 2019b, 2020a,b,c).

En præpositionalfrase har (bl.a.) følgende distribution: Den kan (i) stå i forfeltet, (ii) realiseres som et frit led, (iii) sideordnes med en anden præpositionalfrase og (iv) være et efterstillet adled inde i en NP (se mere i Nguyen 2020a:16-19, 2020b, 2020c:89-91, 101-103). Da

strengen ’NP < *fra*’ også har denne distribution, kunne det tyde på at strengen er en PostP. Se følgende KorpusDK-eksempler:

(10) […] og **et eller andet sted fra** kommer duften af nyristet brød.
(Placering i forfeltet)

(11) Man skal kunne arbejde **mange steder fra**, blandt andet hjemmefra […].
(Realisering som frit led)

(12) […] at samfundet fortsat har finansieringsansvaret for de svingninger i arbejdsløsheden, som skyldes, ja, blandt andet dårlige økonomiske udsigter i Tyskland, i Sverige eller **andre steder fra**.
(Sideordning med en adpositionalfrase)

(13) Aarhus Kunstmuseum sætter […] fokus på tre berømte kunstnerkolonier […]. Med lån **flere steder fra** viser man en række værker af kunstnere, der […].
(Efterstillet adled inde i en NP)

Hertil kommer et argument der handler om valens. Verbet *stamme* selekterer typisk kun *fra*-PræP’er (fx *Han stammer fra et andet land*). *Stamme* kan dog også forekomme også med strengen ’NP < *fra*’:

(14) Journalisters idéer til mediehistorier stammer **en lang række forskellige steder fra.**
(Naturligt forekommende eksempel i Gravengaard & Rendtorff 2020:165).

(15) Det skal bemærkes, at ansigtssmerter kan stamme **andre steder fra**.

(16) […] idet mikroberne kunne stamme **andre steder fra**.
(KorpusDK)

Også i denne henseende opfører strengen ’NP < *fra*’ sig som en præpositionalfrase: Strengen ser ud til at være selekteret af *stamme*, ligesom præpositionalfrasen også er det i *Han stammer fra et andet land*. Det er således rimeligt at antage at strengen er en postpositionalfrase som indeholder postpositionelt *fra*.

Med disse argumenter in mente går jeg således ud fra at *fra* i sådanne tilfælde bruges som en postposition.

2. Elementer der forekommer i *sted*-NP'en i *fra*-PostP'er

Det er værd kort at nævne hvilke elementer der forekommer i *sted*-NP'en i postpositionel konstruktion. *Sted*-NP'en indeholder typisk prænominale elementer der siger noget om (i) antallet af steder (fx *ingen*, *to*, *adskillige steder*) og (ii) identificering af stedet (se Nguyen 2020a:92-98, 2020b, 2020c:41 ff.).

Ved (ii) identificeringen af stedet kan de prænominale elementer udtrykke om stedet kan eller skal identificeres (fx *forskellige steder* og *et eller andet sted*). De kan også udtrykke at stedet skal identificeres som **sammenfaldende** med et givet sted (fx *samme sted*) eller som **ikke-sammenfaldende** med dette givne sted (fx *et andet sted*); en lignende kontrast findes i modsætningsparret *det ene sted* versus *det andet sted*. Dette modsætningspar forekommer også ved postpositionelt *fra*.

Derudover er der en række elementer der (stort set) ikke forekommer i *sted*-NP'en: (a) den efterstillede definitte artikel (**stedet fra* og **stederne fra*); (b) et adjektiv som ikke siger noget om (i) eller (ii);[2] og (c) det demonstrative pronomen (*det*/*dette sted fra*). *Sted*-NP'en er altså typisk indefinit, undtagen ved (*det*) *samme sted* eller (*de*) *samme steder* (se eksempel (18)d og (22)d længere nede). Jeg har kun kunnet finde følgende autentiske eksempel med definit *sted*-NP uden *samme*:

(17) Under forestillingen sad jeg […] og ventede på kamerafolkene. De kom så løbende **det sted fra, hvor de sidst havde filmet**, og så lavede de en nedtælling: 10-9-8-7-6-5-4-3-2-1-GO!
(https://www.frydenlund.dk/media/70317/Maria_Rossing.pdf)

Hvor postpositionelt *fra* ofte, men ikke altid, forekommer med indefinitte *sted*-NP'er, forekommer præpositionelt *fra* hyppigt med

[2] Adjektivet i det nedenstående eksempel siger hverken noget om antallet af steder eller identificering af stedet:

(i) – Det skal strømme **et dejligt sted fra**. Og det kom det til, fortæller den 56-årige skuespiller.
(https://kendte.dk/peter-frodin-juler-paa-konkurrerende-kanaler/)

både definitte og indefinitte *sted*-NP'er.[3] De elementer der kan stå i *sted*-NP'en ved postpositionelt *fra*, kan også forekomme i *sted*-NP'en ved præpositionelt *fra*. Det samme gør sig dog ikke gældende den anden vej rundt: Kun nogle af disse elementer kan stå i *sted*-NP'en ved postpositionelt *fra*. Hvilke elementer der kan stå i *sted*-NP'en, er særligt vigtig ved de konstruerede data for postpositionelt *fra* (afsnit 4.1).

3. De naturligt forekommende data

For at finde ud af hvilke kontekster *fra* forekommer i, har jeg undersøgt naturligt forekommende data i KorpusDK. Min tilgang har været induktiv: Det er på baggrund af disse data at jeg er nået frem til hvilke kontekster *fra* forekommer i. Disse kontekster fremlægger jeg nedenfor.

3.1 Kontekster hvor postpositionelt *fra* forekommer i naturligt forekommende data

Kigger man på eksemplerne med postpositionelt *fra* i KorpusDK (ca. 122 eksempler), ser det ud til at postpositionelt *fra* bruges i tre semantiske kontekster (i) OPHAV, OPRINDELSE OG RØDDER (forkortes OPHAV i den løbende tekst); (ii) FYSISK BEVÆGELSE og (iii) FORESVÆVENDE BEVÆGELSE. Under FORESVÆVENDE BEVÆGELSE er der yderligere fire underkontekster. Se Figur 1 for at få et overblik:

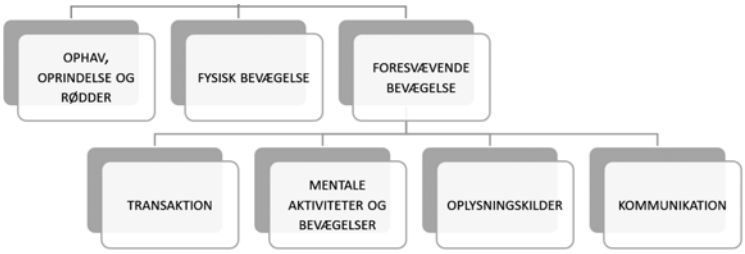

Figur 1: De kontekster hvor postpositionelt *fra* forekommer i naturligt forekommende data.

[3] Ved præpositionelt *fra* (i modsætning til postpositionelt *fra*) er der muligvis en tendens til at den indefinitte *sted*-NP indeholder en præpositionalfrase eller en relativsætning; se følgende KorpusDK-eksempler: *Nu sender vi fra* [*et sted* [*i Bogense*]] […] og *Et menneske, der kom fra* [*et sted,* [*hvor der var kæreste og børn*]]. Se også Nguyen (2018b:148-149), Nguyen & Østergaard (2019:363-364, 368-369) og Nguyen (2020b).

I konteksten OPHAV betegner *sted*-NP'en steder som noget eller nogen stammer fra. Se eksemplerne nedenfor:

(18) OPHAV, OPRINDELSE OG RØDDER

a. […] for området var under forvandling i de år og invaderedes af rigmænd **alle steder fra**, der ville stå på ski og bygge store, fashionable huse.
b. Som en flod udgår fra sin kilde, således udgår Helligånden fra Faderen og hans søn, **og ingen andre steder fra**.
c. Betyder det, at du møder drenge **alle mulige steder fra**?
d. […] men meget af indholdet og det meste af formen i sf kommer fra Europa og fra forskellige traditioner, som måske udspringer **samme steder fra** […].

(KorpusDK)

I den anden kontekst betegner *sted*-NP'en steder som der udgår en fysisk bevægelse ud fra. Det der bevæger sig, er et fysisk, håndgribeligt objekt:

(19) FYSISK BEVÆGELSE

a. Og mens hun skramler derinde og stønner over en kasse, der falder ned **et eller andet sted fra**, må jeg nøjes med at kigge på de to vogtende skytsengle[…].
b. Sangerne er hentet **mange steder fra**.
c. "[…] men så må butikkerne få deres varer **et andet sted fra**", fastslår Åge Holst Petersen.
d. Når han […] kiggede fremad og opad, kunne han se bjergene. De lå langt borte […]. Havde man set dem på et billede, ville man tro at de var klippet ud **et andet sted fra** og klistret på.
e. I dag kan det bedre betale sig for tekstilvirksomhederne i landet at importere bomulden **andre steder fra**.

(KorpusDK)

Den tredje kontekst kaldes FORESVÆVENDE BEVÆGELSE. I denne kontekst betegner *sted*-NP'en et sted som der udgår en 'foresvævende' eller en 'forestillet' bevægelse ud fra. Bevægelsen er semantisk afbleget eller på en eller anden måde ubestemmelig. Bevægelsen er ikke udpræget

fysisk, og det der bevæger sig, er i mindre grad et fysisk, håndgribeligt objekt.

Denne kontekst kan som sagt deles op i fire underkontekster: (i) TRANSAKTION, som handler om overførsel af pengemidler, (ii) MENTALE AKTIVITETER OG OPFATTELSER, som er en bred kontekst der bl.a. omfatter anfægtelser, reaktioner, påvirkninger, inspirationskilder, ideer, impulser, erfaringer, sansninger og arbejde, (iii) OPLYSNINGSKILDER og (iv) KOMMUNIKATION, som begge handler om overførsel af informationer. Skellene mellem underkonteksterne er ikke skarpe, og flere eksempler vil givetvis kunne indordnes under mere end én kontekst. Se KorpusDK-eksemplerne nedenfor:

(20) TRANSAKTION

a. ”Det kan blive nødvendigt at tilføre penge **et andet sted fra**[…]”, siger han.
b. Ganske vist siger SiD, at pengene kommer fra indsamlinger **andre steder fra** […].
c. […] fordi sporten mangler kapital, og den får sporten kun **et sted fra: Erhvervslivet**.
d. I deres iver […] har de glemt, at pengene kommer **ét sted fra – nemlig borgerne.**
e. […] men der er ikke tilsagn om økonomisk støtte **nogen steder fra**.

(21) MENTALE AKTIVITETER OG OPFATTELSER

a. Det er vigtigt, det er blevet anfægtet **andre steder fra** […].
b. Det vidner om, at den artikulerede reaktion på oplysningsprojektet kommer **alle steder fra**.
c. […] og kulturen er også en helt anden. Den bliver præget **alle steder fra** og er altid blevet det[…].
d. […] Shakespeare hentede […] inspiration **alverdens steder fra**, da han skrev ”Stormen” [...].
e. […] men de får en masse input **mange steder fra**.
f. Ideerne kommer **alle steder fra**.
g. […] eller tør de sige fra og få deres impulser **et andet sted fra**[…]?

h. […] men erfaringer **andre steder fra** viser, at […].
i. **Et eller andet sted fra** kom lugten af vand.
j. Så lyder der pludselig en latter, som starter **et eller andet ukendt sted fra** og baner sig vej hen imod mig.
k. Man skal kunne arbejde **mange steder fra**, blandt andet hjemmefra […].

(22) OPLYSNINGSKILDER
a. Men **et steds fra** har de hørt rygtet om en Gud, der ikke fordømmer […].
b. […] fordi man havde brugt for mange penge. Det kender vi jo **alle steder fra**, at det kan ske.
c. Men den slags beklagelser kender vi jo **andre steder fra**.
d. -Vi har oplevet, hvordan systemet dækker over systemet – alle de forskellige instanser henter deres oplysninger **de samme steder fra**, og derfor får de også de samme svar.

(23) KOMMUNIKATION
a. […] og råbte MOR, og så blev der svaret **et eller andet sted fra**, for vi var ventede.
b. ”[…] og nu ser jeg så på, hvad der kommer af henvendelser **andre steder fra**”.
c. […] at John Faxe Jensen har fået tilbud **andre steder fra**.
d. Der sad hun, begravet i papirer, ”2 sekunder” lød det **et sted fra i papirbunken**.

Opsummerende kan det siges at postpositionelt *fra* forekommer i tre kontekster. En af disse kontekster, nemlig FORESVÆVENDE BEVÆGELSE, kan yderligere deles op i fire underkontekster.

3.2 Kontekster hvor præpositionelt *fra* forekommer

I dette afsnit undersøger jeg hvilke kontekster præpositionelt *fra* bruges i. Først og fremmest optræder præpositionelt *fra* i de samme kontekster som postpositionelt *fra*. Se følgende eksempler fra KorpusDK:

(24) OPHAV, OPRINDELSE OG RØDDER

a. […] at der på gummistøvler i pastor Geyers bil sad rester, som stammede **fra stedet, hvor liget af hustruen var fundet**[…].
b. De arabiske mønter stammer **fra så fjerne steder som Tashkent og Samarkand** […].
c. Europæisk og kinesisk skak stammer sandsynligvis **fra det samme sted i Indien** […].

(25) FYSISK BEVÆGELSE

a. Barnet ser, hvordan de voksne med lange skridt og lynets fart bevæger sig **fra det ene sted** til det andet.
b. De var velbeslåede, havde over 15.000 kr. på sig, og er formentlig kørt **fra det sted, de boede**, i en taxi[…].
c. Du er allerede flyttet **fra et sted**, fordi du ikke ville træffe de mennesker[…].

(26) FORESVÆVENDE BEVÆGELSE

a. […] at i sidste ende kommer pengene **fra det samme sted: Skatteydernes lommer**.

(TRANSAKTION)

b. En måneformørkelse kan ses **fra alle steder på Jorden, hvor der er udsigt til Månen**.

(MENTALE AKTIVITETER OG OPFATTELSER)

c. Klæberstensforekomster, der kendes **fra adskillige steder i Norge og i det nuværende Sydvestsverige**, blev også udnyttet.

(OPLYSNINGSKILDER)

d. […] en lang strimmel af noget gazeagtigt stof, hvorpå der står: JEG ELSKER DIG. Det er som en melding **fra et ukendt sted** og en ukendt tid […].

(KOMMUNIKATION)

Derudover forekommer præpositionelt *fra* i yderligere fem kontekster:

Figur 2: Kontekster hvor præpositionelt *fra* forekommer i naturligt forekommende data, men hvor postpositionelt *fra* ikke gør.

Jeg vil nu gennemgå konteksterne en for en. Eksempler på den første kontekst (NON-SPATIALT *FRA*) ses nedenfor:

(27) NON-SPATIALT *FRA*

a. -Du kommer for at frelse mig **fra dette sted**?

b. I millioner, milliarder af år[…] havde universet været koldt og mørkt, bortset **fra ét sted**.

(KorpusDK)

I den næste kontekst indeholder *sted*-NP'en et adjektiv med roden *høj*; derfor kaldes konteksten ADJEKTIVRODEN *HØJ* INDE I *STED*-NP'EN. *Sted*-NP'en betegner en myndighed eller autoritet, ikke et sted der ligger højt oppe:

(28) ADJEKTIVRODEN *HØJ* INDE I *STED*-NP'EN

a. De islamiske prædikanter har **fra allerhøjeste sted** fået grønt lys for at bruge muskeerne [*sic*] i den iranske valgkamp.

b. […] På et tidspunkt blev jeg **fra et højere sted i systemet** beordret til at afholde mig fra at blande mig i den offentlige debat om emnet.

(KorpusDK)

I det følgende eksempel udtrykker *sted*-NP'en tidspunkter, og eksemplet hører derfor under konteksten TEMPORALITET:

(29) 'Med de ting vi har erfaret **fra andre steder i Anjas karriere**, har vi ikke lyst til at tage den chance igen,' siger formand i Viborg HK Jan Høg Jensen.

(KorpusDK)

I de følgende eksempler udtrykker den præpositionelle konstruktion en form for adskillelse fra stedet eller en form for forskel mellem flere steder. Eksemplerne hører derfor under konteksten ADSKILLELSE OG FORSKEL:

(30) ADSKILLELSE OG FORSKEL

a. Næsten vaklende begyndte han at fjerne sig **fra stedet**, og et øjeblik efter satte han i vildt løb.
b. Vilkårene er forskellige **fra det ene sted** til det andet.
c. Priserne kan variere lidt **fra det ene sted** til det andet.

(KorpusDK)

I den sidste kontekst, FYSISK AFSTAND (MED FORANSTILLET MÅLUDTRYK), er der et foranstillet måludtryk der angiver den fysiske afstand fra et givet sted:

(31) Egentlig har vi kun sjældent befundet os mere end **50 kilometer fra absolut mondæne steder**.

(KorpusDK)

4. Konstruerede data

I afsnit 3 viste jeg hvilke kontekster hhv. præpositionelt og postpositionelt *fra* forekommer i i de naturligt forekommende data. Én ting er hvad man finder i korpusser med naturligt forekommende data; en anden ting er hvad der i princippet er muligt, men som man ikke finder i sådanne korpusser – måske blot fordi det er sjældent. En måde at komme udenom det problem på er at bruge konstruerede data. Det vil jeg gøre i dette afsnit. Det viser sig at præpositionel og postpositionel konstruktion ikke altid kan bruges.

4.1 Restriktioner på postpositionelt *fra*

I afsnit 3.1 viste jeg at postpositionelt *fra* i korpusdataene forekommer i tre kontekster, nemlig (a) OPHAV, (b) FYSISK BEVÆGELSE og (c) FORESVÆVENDE BEVÆGELSE. I afsnit 3.2 viste jeg at præpositionelt *fra* udover disse tre kontekster forekommer i fem andre kontekster, nemlig (i) NON-SPATIALT *FRA*, (ii) ADJEKTIVRODEN *HØJ* INDE I *STED*-NP'EN, (iii) TEMPORALITET, (iv) ADSKILLELSE OG FORSKEL og (v) AFSTAND (MED FORANSTILLET MÅLUDTRYK).

Spørgsmålet er nu om postpositionelt *fra* også kan forekomme i disse fem kontekster. Udgangspunktet for de konstruerede data er præpositionelt *fra* sådan som det rent faktisk forekommer i disse fem kontekster. Ideen er så at manipulere sætningerne så *fra* bliver postpositionelt, og så *sted*-NP'en i princippet kan stå til venstre for *fra* (hvilke *sted*-NP'er der kan det, ved vi fra afsnit 2).

Jeg vil nu gennemgå de fem kontekster en for en. Den første kontekst er NON-SPATIALT *FRA*. Som eksemplerne nedenfor viser, kan postpositionelt *fra* ikke altid bruges non-spatialt:

(32) NON-SPATIALT *FRA* (sml. med (27).)
- a. %Du kommer for at frelse mig **et eller andet sted fra**?
- b. *I millioner, milliarder af år[…] havde universet været koldt og mørkt, bortset ét sted **fra**.

Postpositionelt *fra* kan heller ikke uden videre forekomme i konstruktioner hvor adjektivroden *høj* står inde i en *sted*-NP; i hvert fald accepterer ikke alle talere disse konstruktioner:

(33) ADJEKTIVRODEN *HØJ* INDE I *STED*-NP'en (sml. med (28).)[4]
- a. %De islamiske prædikanter har **et højt sted fra** fået grønt lys for at bruge muskeerne [*sic*] i den iranske valgkamp.
- b. %På et tidspunkt blev jeg **et højere sted fra i systemet** beordret til at afholde mig fra at blande mig i den offentlige debat om emnet.[5]

[4] Fagfællebedømmeren, Marie Herget Christensen, gør mig opmærksom på eksemplet *Tror nærmest Sterup selv har lyst til at hoppe ud et højt sted fra lige pt…* (https://www.bif-support.dk/sso/mix_entry.php?id=83715). Her er der dog tale om et fysisk højt sted – modsat eksemplerne i (33). Det usædvanlige ved dette eksempel er i øvrigt at adjektivet ikke siger noget om antallet af steder eller identificering af stederne, ligesom adjektivet *dejlig* heller ikke gør det i eksempel (i), fodnote 2.

[5] I Nguyen (2020a:41, 54-57, 61, 2020c:97-98) skriver jeg at adled til *sted*-NP'en obligatorisk ekstraponeres og dermed skal stå til højre for postpositionelt *fra* (som i (33)b og (34)a). Jeg er siden blevet opmærksom på at der er talere der accepterer konstruktioner hvor adleddet ikke ekstraponeres (som i (34)b). Den slags eksempler har jeg dog ikke fundet i naturligt forekommende data.

Det er et åbent spørgsmål hvorfor postpositionel konstruktion her ikke er mulig for alle talere. Det kan skyldes at adjektivet er inkompatibelt med postpositionelt *fra* på følgende måde: Hvis adjektivet nødvendigvis skal udtrykke (i) antallet af steder eller (ii) identificering af stedet (se afsnit 2), er det klart at dette ikke er tilfældet i (33) (se dog eksemplerne i fodnote 2 og 4, hvor adjektiverne ikke opfylder dette kriterium).

Den tredje kontekst er TEMPORALITET, hvor postpositionel konstruktion heller ikke er mulig for alle talere:

(34) TEMPORALITET (sml. med (29).)

a. %[…] 'Med de ting vi har erfaret **andre steder fra i Anjas karriere**, har vi ikke lyst til at tage den chance igen,' siger formand i Viborg HK Jan Høg Jensen.
b. %[…] 'Med de ting vi har erfaret **andre steder i Anjas karriere fra**, har vi ikke lyst til at tage den chance igen,' siger formand i Viborg HK Jan Høg Jensen.

Den fjerde kontekst er ADSKILLELSE OG FORSKEL. Her er postpositionel konstruktion ligeledes ikke mulig for alle talere:

(35) ADSKILLELSE OG FORSKEL (sml. med (30).)

a. %Næsten vaklende begyndte han at fjerne sig **det samme sted fra**, og et øjeblik efter satte han i vildt løb.
b. %Vilkårene er forskellige **det ene sted fra** til det andet.
c. %Priserne kan variere lidt **det ene sted fra** til det andet.

Den sidste kontekst i Figur 3 er FYSISK AFSTAND (MED FORANSTILLET MÅLUDTRYK). I denne kontekst er postpositionel konstruktion igen ikke mulig for alle talere:

(36) %Egentlig har vi kun sjældent befundet os mere end **50 kilometer de samme steder fra**.

(Sml. med (31).)

Postpositionelt *fra* kan altså ikke uden videre forekomme i alle disse fem kontekster; dette afhænger i høj grad af taleren.

4.2 Restriktioner på præpositionelt *fra*

Det vi kunne konkludere i afsnit 3, var at præpositionelt *fra* bruges i de **samme** kontekster som postpositionelt *fra* og **derudover** i fem andre kontekster. I det følgende afsnit skal dette dog kvalificeres: Der er måske visse tilfælde hvor præpositionelt *fra* ikke uden videre kan bruges. Se følgende eksempler, der er omdannet af de postpositionelle konstruktioner fra afsnit 3.1; de figurerer her med præpositionelle konstruktioner:

(37) OPHAV, OPRINDELSE OG RØDDER (sml. med (18)a og (18)d.)

a. […] for området var under forvandling i de år og invaderedes af rigmænd **fra alle steder**, der ville stå på ski og bygge store, fashionable huse.

b. […] men meget af indholdet og det meste af formen i sf kommer fra Europa og fra forskellige traditioner, som måske udspringer **fra samme steder** […].

(38) FYSISK BEVÆGELSE (sml. med (19)a og (19)b.)

a. Og mens hun skramler derinde og stønner over en kasse, der falder ned **fra et eller andet sted**, må jeg nøjes med at kigge på de to vogtende skytsengle[…].

b. Sangerne er hentet **fra mange steder**.

(39) FORESVÆVENDE BEVÆGELSE (sml. med (20)d, (21)e, (22)c og (23)a.)

a. I deres iver […] har de glemt, at pengene kommer **fra ét sted – nemlig borgerne.**

(TRANSAKTION)

b. […] men de får en masse input **fra mange steder**.

(MENTALE AKTIVITETER OG OPFATTELSER)

c. Men den slags beklagelser kender vi jo **fra andre steder**.

(OPLYSNINGSKILDER)

d. […] og råbte MOR, og så blev der svaret **fra et eller andet sted**, for vi var ventede.

(KOMMUNIKATION)

Nogle af disse eksempler er løjerlige uden dog at være helt uden for skiven.[6] Det har jeg ingen forklaring på. På trods af det vil jeg komme med et forsigtigt bud på hvad én forskel er på præpositionelt *fra* og postpositionelt *fra* når de forekommer i den samme semantiske kontekst. Jeg foreslår at præpositionelt *fra* i nogle tilfælde udtrykker en bevægelse der er **mere handlingsbetonet og præsent** end den bevægelse postpositionelt *fra* udtrykker. Mit udgangspunkt er passivsætninger i konteksten FYSISK BEVÆGELSE:

(40) […] for de mængder næringsstoffer, der kan frigives fra bunden, er små i sammenligning med de mængder, der føres til søen **fra andre steder**.

(41) […] for de mængder næringsstoffer, der kan frigives fra bunden, er små i sammenligning med de mængder, der føres til søen **andre steder fra**.

((41) er fra KorpusDK.)

Ved præpositionelt *fra* i (40) virker bevægelsen præsent og handlingsbetonet, og tilstedeværelsen af en handlende agent ser ud til at være mere sandsynlig. I dette tilfælde kunne det være en person som aktivt fører næringsstoffer til søen. Ved postpositionelt *fra* i (41) er bevægelsen derimod mindre præsent og handlingsbetonet, og tilstedeværelsen af en handlende agent er mindre sandsynlig end ellers; det kunne fx være rør der fører næringsstoffer til søen. Dette kan præpositionelt *fra* ikke i samme grad udtrykke.

Se også følgende passivsætninger, ligeledes i konteksten FYSISK BEVÆGELSE:

[6] Bemærk at den eventuelle unaturlighed der er i (37)-(39), ikke skyldes at disse *sted*-NP'er ikke kan kombineres med præpositionelt *fra*. Det kan de godt; se (26)a, (26)b og KorpusDK-eksemplerne nedenfor:

(i) […] alt imens det begyndte at jamre **fra et eller andet sted i lejligheden**.

(ii) Nu kan de nøjes med at […] trøste sig med, at der **fra mange steder** har været udvist stor interesse for filmen.

(iii) […] at hvis man […] vil lave de 4 centre, bliver konsekvensen jo, at man må tage det **fra andre steder**[…].

(iv) Der var simpelt hen nogle tølpere, der havde solgt deres vin som Chianti, selv om den kom **fra et andet sted i Toscana eller Umbrien**.

(42) Sangerne er hentet **fra mange steder**.
(43) Sangerne er hentet **mange steder fra**.
((43) er KorpusDK-eksemplet (19)b.)

Ved præpositionelt *fra* i (42) kan man forestille sig en aktivt handlende agent der bevæger sig fra sted til sted for at hente sangerne. Ved postpositionelt *fra* i (43) er den handlende agent derimod mere diskret til stede, og *hente*-aktiviteten er på en eller anden måde mere afdæmpet. Dette kan præpositionelt *fra* ikke i samme grad udtrykke. (42) og (43) er altså mere eller mindre parallelle med (40) og (41).

Jeg har i de foregående paragraffer blot skitseret ansatsen til en beskrivelse af de subtile forskelle der er imellem præpositionelt *fra* og postpositionelt *fra* når de optræder i den samme kontekst (her FYSISK BEVÆGELSE). I fremtidig forskning må disse forskelle undersøges nærmere.

5. Sammenfatning

Denne artikel kan ses som en fortsættelse af en række nyere publikationer som søger at kortlægge postpositionelle elementer i dansk. I artiklen argumenterer jeg for at *fra* kan bruges postpositionelt (afsnit 1), og nævner kort hvilke elementer der kan stå i *sted*-NP'en ved postpositionelt *fra* (afsnit 2). Jeg undersøger yderligere de kontekster som postpositionelt *fra* optræder i, og sammenligner postpositionelt *fra* med dets præpositionelle modstykke (afsnit 3 og 4).

Postpositionelt *fra* indfører stedsudtryk som betegner (a) OPHAV, OPRINDELSE OG RØDDER, (b) FYSISK BEVÆGELSE og (c) FORESVÆVENDE BEVÆGELSE (afsnit 3.1). Postpositionelt *fra* kan ikke uden videre forekomme i følgende fem kontekster: (i) NON-SPATIALT *FRA*, (ii) ADJEKTIVRODEN *HØJ* INDE I *STED*-NP'EN, (iii) TEMPORALITET, (iv) ADSKILLELSE OG FORSKEL og (v) AFSTAND MED (MÅLUDTRYK) (afsnit 4.1).

Præpositionelt *fra* kan over en bred kam forekomme i alle disse otte kontekster. Præpositionelt *fra* kan dog ikke altid bruges: I nogle tilfælde udtrykker det måske en mere præsent og handlingsbetonet bevægelse end postpositionelt *fra* gør (afsnit 4.2). Denne mindre præsente og handlingsbetonede bevægelse kan præpositionelt *fra* ikke i samme grad udtrykke.

At der ikke er helt fri alternation mellem præ- og postpositionelt *fra*, er i typologisk sammenhæng ikke overraskende. I flere sprog kan man finde adpositioner som både kan bruges præ- og postpositionelt uden at de to anvendelser nødvendigvis kan alternere (Hàgege 2010:114-124). Det billede af *fra* jeg her har ridset op, er i tråd med denne typologiske observation (se også Nguyen 2019b). Da forskellene mellem præ- og postpositionelt *fra* ikke står helt skarpt endnu, må disse forskelle undersøges nærmere.

Litteratur

Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk* III. *København*: Grafisk Forlag.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Hàgege, Claude (2010) *Adpositions*. New York: Oxford University Press.

Herslund, Michael (1984) Particles, prefixes and preposition stranding. *NyS* 14:34-71.

Nguyen, Michael (2018a) Om præpositionsstranding i dansk. *Journal of Language Works – Sprogvidenskabeligt Studentertidsskrift* 3(1):62-89.

Nguyen, Michael (2018b) On Danish Bare Nominal Adjuncts – a reply to Barrie and Yoo (2017). Patrick Chi Wai Lee m.fl. (red.). *ICLLS 2018. Fourth International Conference on Linguistics and Language Studies*. Hong Kong: Chartered Institute of Linguists Hong Kong Society: 4:143-157. http://docs.wixstatic.com/ugd/2b7f97_12e298eb8c21496eba8c2c05fcf02cc3.pdf (24. august 2018).

Nguyen, Michael (2019a) Extraction of R-pronouns via an intermediate position within the prepositional domain. *Snippets* 35:10-12.

Nguyen, Michael (2019b) On some postpositional elements in Danish. Ken Ramshøj Christensen, Henrik Jørgensen & Johanna Wood (red.). *The Sign of the V: Papers in Honour of Sten Vikner*. Aarhus: Aarhus Universitet:449-465.

Nguyen, Michael (2019c) Lokative pronominer og præpositionalfrasens struktur. *Ny Forskning i Grammatik* 26:122-140.

Nguyen, Michael (2020a) *A grammar of the adpositional phrase in Danish: On left located adpositional complements*. Aarhus: Aarhus Universitet, Institut for Kommunikation og Kultur, ph.d.-afhandling.

Nguyen, Michael (2020b) Adpositionel brug af statiske retningsadverbier. Upubliceret manuskript.

Nguyen, Michael (2020c) Har dansk produktive postpositioner? *Ny Forskning i Grammatik* 27:87-106.

Nguyen, Michael (under fagfællebedømmelse) Adpositionalfrasen i dansk og andre sprog: Strukturen og ordstillingen i adpositionalfrasen og flytning ud af den. *NyS*.

Nguyen, Michael (under udgivelse) Hvornår er præpositionsstranding i dansk umuligt? *Ny Forskning i Grammatik* 28.

Nguyen, Michael & Jens Sand Østergaard (2019) Om danske *sted*-adverbialer – med udgangspunkt i Barrie & Yoo (2017). Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.). *17. møde om udforskningen af dansk* sprog. Aarhus: Aarhus Universitet: 17:357-378.

Naturligt forekommende data

Gravengaard, Gitte & Anders Monrad Rendtorff (2020) *Forskningskommunikation. En praktisk håndbog til eksperter og forskere*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

KorpusDK = https://ordnet.dk/korpusdk/teksteksempler

https://www.berlingske.dk/politik/forskere-advarer-loekke-df-krav-er-en-bombe-under-fremtidens-arbejdsmarked

https://www.bif-support.dk/sso/mix_entry.php?id=83715

https://dagbladet-holstebro-struer.dk/artikel/roman-dostojevskij-fra-vugge-til-grav-2017?fbclid=IwAR1TAsJXZaB4mQ01UvpMVOSpujGAcjKwAeAERNJpWuLrk0dO4SrBtS-SUuU

https://www.frydenlund.dk/media/70317/Maria_Rossing.pdf

https://jyllands-posten.dk/debat/breve/ECE11125754/sundhedsvaesenet-skal-styres-fra-centralt-hold/

https://kendte.dk/peter-frodin-juler-paa-konkurrerende-kanaler/

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Det er lidt sådan noget jeg tænker
– den vage formulerings status i uformel dansk sprogbrug sammenlignet med tysk

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet

1. Indledning[1]

Uformel sprogbrug af både skriftlig og mundtlig art kendetegnes ved at være spontan og dermed hverken tilrettelagt på forhånd eller revideret efterfølgende. Typiske uformelle sprogbrugskontekster er kommunikation på sociale medier og forskellige hverdagslige samtalesituationer. I sådanne sammenhænge finder man generelt en øget brug af vaghedsudtryk (Crystal & Davy 1979:111-112; Channell 1994:191-192; Overstreet & Yule 1997:252-253; Cheng & Warren 2001:87; Cutting 2007:3). Dermed menes forskellige former for udtryk – typisk af leksikalsk eller grammatisk art – der er med til at gøre et udsagn mindre præcist, og som samtidig gør henvendelsen til modtager mindre direkte (Channell 1994:17-20; Cutting 2007:4; Schwitalla 2012:155-156). En sådan vaghed kan f.eks. være forårsaget af afsenders søgen efter ord, usikkerhed, (over)forsigtighed eller (over)høflighed (Crystal & Davy 1979:112; Channell 1994:165-195; Schwitalla 2012:156). Citatet i nærværende artikels titel er et godt eksempel på hvordan et ganske almindeligt og hyppigt forekommende udsagn indeholder flere vaghedstræk; i stedet for blot at konstatere *det er det jeg tænker* vælger afsenderen at indskyde det gradsangivende sætningsadverbial *lidt* foran det kløvede led *sådan noget* der har et større og dermed mindre præcist betydningsområde end alternativet *det*.

[1] Jeg takker Laura Bang Lindegaard og Steffen Krogh for konstruktive kommentarer.

Efter en indledende definition af vaghed som sprogligt fænomen vil jeg med udgangspunkt i egne transskriptioner af talesprogsdata give et overblik over de forskellige former for vaghedsudtryk man finder i uformel dansk sprogbrug af henholdsvis leksikalsk, fonetisk og syntaktisk art. Transskriptionen følger konversationsanalysens principper, mens den indholdsmæssige analyse og fortolkning af eksemplerne beror på en funktionelt grammatisk tilgang. Med afsæt i Channells (1994) undersøgelse af vaghedsudtryk i engelsk skal det derefter anskueliggøres hvordan bestemte kommunikationssituationer giver anledning til en øget forekomst af vaghedsudtryk. I forlængelse heraf vil jeg give eksempler på at vage formuleringer i dansk ikke er forbeholdt disse prototypiske kontekster. På baggrund af undersøgelsens resultater og min egen sprogkompetence fremsætter jeg således en hypotese om at dansk sprogbrug generelt er kendetegnet ved en forholdsvis høj frekvens af vaghedsudtryk. Afslutningsvis understøttes denne hypotese ved en sammenligning med tyske talesprogsdata af tilsvarende type. Det skal understreges at undersøgelsen bygger på et begrænset datagrundlag, og at den derfor efterfølgende vil skulle udvides med flere data og flere statistiske analyser.

Artiklen har således to formål. For det første skal der gives en samlet oversigt over danske former for vaghedsudtryk; en sådan har hidtil ikke fandtes. For det andet skal min hypotese om forskellen i omfanget af vaghedsudtryk i dansk og tysk efterprøves som grundlag for videre studier.

2. Definition af vaghed som sprogligt fænomen

Vaghed i sproglig forstand kan overordnet defineres som et udsagn der er udtrykt mindre præcist end det kunne have været (Channell 1994:17-20; Cutting 2007:4; Schwitalla 2012:155-156). Vaghed kommer til udtryk i sprogets overfladestruktur som konkrete leksikalske og grammatiske træk. Typiske eksempler på vaghedsudtryk er tilføjelsen af sætningsadverbialer angivende grad eller måde som *lidt* og *sådan* samt ord eller udtryk der har et mindre afgrænset betydningsområde i forhold til andre lignende ord og udtryk, f.eks. *ting* eller *noget* i stedet for en mere specifik reference til en genstand eller et begreb. Der kan være forskellige grunde til at udtrykke sig mindre præcist på den ene

eller anden måde (Crystal & Davy 1979:112; Channell 1994:165-195; Schwitalla 2012:156). Måske udtaler man sig om noget som man ikke er 100 % sikker på at kunne stå inde for, og som man derfor heller ikke ønsker at sige noget definitivt om. I sådanne tilfælde prøver afsenderen som regel at formulere sig med forbehold for eventuelt at kunne opnå ny viden og ændre holdning senere. Vaghedsudtryk kan imidlertid også være ubevidst fremprovokeret af f.eks. følelsesmæssigt svære kommunikationssituationer. Her ønsker afsenderen formentlig at udtrykke sig klart og præcist og har også den viden der skal til, men konteksten gør vedkommende utryg og usikker. Konklusionen bliver at vaghedsudtryk kan bruges både redundant og ikke-redundant, bevidst og ubevidst.

Overordnet set findes der to modstridende opfattelser af vaghedsudtrykkenes funktion og anvendelse som er henholdsvis negativ og positiv (Channell 1994:5). På den ene side kan mindre præcise formuleringer opfattes som mangelfuld sprogbrug og dermed dårlig sprogbeherskelse associeret med bestemte sociolekter (Dines 1980:19-20). Modsat mener andre at brugen af vagere udtryksformer kun er et fortrin fordi de kan bidrage til et afslappet og tillidsvækkende samtalemiljø (Crystal & Davy 1979:112; Overstreet & Yule 1997:250). Derudover kan det anføres at forholdet mellem sprog og virkelighed ikke er 1:1; ligesom ords betydning altid afhænger af deres kontekst, er ting og forhold i den ikke-sproglige verden heller ikke entydigt og urokkeligt afgrænsede (Channell 1994:7).

I nærværende studie undersøges forekomsten af vaghedsudtryk i dansk og tysk ud fra en neutral synsvinkel i den forstand at både ytringer med og uden vaghedsudtryk kan opfattes som mere eller mindre succesfulde. Det er i høj grad konteksten og de involverede samtaleparter der er afgørende for hvordan et udsagn formuleres mest hensigtsmæssigt. Artiklen ønsker således ikke at vurdere et sprog som dårligere eller bedre fungerende på grundlag af forekomsten af vaghedsudtryk. Formålet er derimod at vise hvordan forskellige sprog afspejler forskellige kulturer som det er vigtigt at være fortrolig med i enhver form for interkulturel kommunikation. Efter en kort præsentation af undersøgelsens talesprogsdata følger analysen af de forskellige udtryksformer og -kontekster.

3. Sproglige data

Undersøgelsen tager udgangspunkt i forekomsten af vaghedsudtryk i uformel spontan sprogbrug hvor afsenderen ikke på forhånd har kunnet tilrettelægge og efterfølgende revidere sine formuleringer. For at kunne eksemplificere forskellen mellem dansk og tysk sprogbrug har jeg udvalgt to direkte transmitterede TV-interviews på henholdsvis dansk og tysk med det samme overordnede indhold og de samme typer af personer. I begge tilfælde behandles et samfunds- og sundhedsmæssigt alvorligt emne i form af corona-pandemien der brød ud i Kina i december 2019 hvorefter den bredte sig til resten af verden. Både den danske sundhedsminister Magnus Heunicke (MH) og den tyske sundhedsminister Jens Spahn (JS) bliver interviewet om deres håndtering af corona-krisen. Ministrene udtaler sig om fordele og ulemper ved nedlukningen af f.eks. institutioner, virksomheder og forskellige dele af servicebranchen samtidig med at de bliver stillet til regnskab for de tiltag de hver især har gennemført. I det danske interview indgår desuden professor og overlæge på infektionsmedicinsk afdeling ved Hvidovre Hospital Thomas Benfield (TB). Nedenfor følger oplysninger om kanal, sendetidspunkt og programtitel:

- DR1, 4.8.2020 kl. 19.00-20.00: Aftenshowet (med Magnus Heunicke og Thomas Benfield)
- Augsburg TV, 30.5.2020 kl. 20.00-20.45: Augsburger Allgemeine Live (med Jens Spahn)

Da interviewet med Magnus Heunicke og Thomas Benfield kun udgør ca. 20 minutter af hele udsendelsen, inddrages for sammenligningens skyld også kun de første 20 minutter af interviewet med Jens Spahn i den afsluttende statistiske analyse.

Transskriptionen følger de retningslinjer som den mindre detaljerede udgave af konversationsanalysen har sat op (Steensig 2005:186-189). Udskriftsystemet er tilpasset nærværende undersøgelse på den måde at kun de detaljer der signalerer enten vaghed eller særlig tydelighed, er medtaget. Det betyder at længde, ekstra trykstyrke samt lav og høj lydstyrke angives med henholdsvis kolon (x:), understregning (x̲) samt gradtegn (˚x˚) og kapitæler (X); tale i hurtigt

og langsomt tempo omkranses med pileparenteser vendt henholdsvis mod talen (>x<) og fra talen (<x>); mikropauser på under 2 sekunder angives med et punktum i parentes ((.)), mens der ved længere pauser indsættes en decimalbrøk ((0.3)). Endelig markeres overlappende tale med kantede parenteser ([x]) og afbrudte ord med en efterfølgende bindestreg (x-). Kommentarer fra min side er efterfulgt af mine initialer KTP og omkranset af kantede parenteser ([x, KTP]).

4. Typologisk klassificering af vaghedsudtryk

For at kunne foretage en sammenlignelig statistisk analyse af vaghedsudtrykkene i de ovenfor nævnte interviews skal det først gøres klart hvilke former for udtryk der medtages. Nedenfor følger derfor en typologisk klassificering af udtrykkene inddelt i tre overordnede kategorier af henholdsvis leksikalsk, fonetisk og syntaktisk art. Ved de forskellige udtrykstyper gives udelukkende eksempler fra det danske interview, men de samme former for udtryk findes i tyske varianter. Det skal på forhånd bemærkes at alle eksemplerne er vurderet ud fra deres funktion i den aktuelle kontekst sådan at der f.eks. tages hensyn til om en tilsyneladende vag nominalfrase henviser til en tidligere introduceret og præcist afgrænset nominalfrase.

4.1. Leksikalske udtryksformer

En oplagt og gængs måde at få hele sætningens indhold til at fremstå mindre entydigt og klart på er ved at indsætte forskellige former for diskurspartikler og sætningsadverbialer som *lidt*, *ligesom*, *måske*, *nok*, *sikkert*, *sådan*, *på en måde* og *vel*. Et godt eksempel på denne vaghedstype finder man hos professor og overlæge Thomas Benfield og hos værten i Aftenshowet:

(1) 13:57 TB: så derfor (.) øh kan de **ligesom** afbryde (.) simpelthen som en barriere de fjerner bare de dråber som jeg (.) nu (.) i øjeblikket **nok** sender hen imod dig

(2) 08:05 Vært: nu har vi jo: siddet og talt en lille smule om det i studiet her allerede hvordan har du det egentlig selv øh **sådan** <u>din</u> adfærd **sådan** helt generelt både på arbejdspladsen og

i hverdagen i det hele taget (.) har du ændret **lidt** ø:h adfærd strammet **sådan lidt** op på det her med afspritning og afstand og sådan noget

Til sidst i eksempel (2) tilføjes *og sådan noget* der yderligere er med til at gøre budskabet mindre klart. Hvad der semantisk set præcis ligger i *og sådan noget*, er det meget svært for modtageren selv at afkode. Sætningstilføjelser af denne art kaldes enten påhængsudtryk eller sætningsudvidere (f.eks. Rathje 2006, 2009; Larsen 2015; Christensen & Jensen 2018). De består normalt af konjunktionerne *og* og *eller* samt en nominalfrase der henviser til et element i den forudgående ytring:

(3) 09:59 MH: jamen men jeg lytter selvfølgelig til de (.) kloge (.) mennesker som som (.) er eksperter på øh epide- epidemier og øhm (.) ø:h vi kommer til å lave en vi kom- vi får på skrift **og det hele** (.) men men jeg kan sige (.) det der handler om om om natteliv altså diskoteker **og det her**

Derudover er det karakteristisk at den forudgående ytring grammatisk set godt kunne have været afsluttet uden denne tilføjelse (Overstreet & Yule 1997:251; Overstreet 1999:3; Rathje 2006:151; Cheshire 2007:156; Tagliamonte & Denis 2010:336-337; Larsen 2015:67). Som Larsen (2015:67) bemærker, behøver placeringen dog ikke at være final; man kan godt finde påhængsudtryk midt i sætningen. I nærværende undersøgelse udvider jeg definitionen til også at gælde tilføjelser som *man kan sige* der kan placeres forud for en ytring:

(4) 14:28 Vært: men hvad siger ministeren altså fordi **man kan sige** ø:h (.) jeg har ik noget billede af hvordan det ser ud i: den offentlige trafik i myldretiden

Også antagende verber som *tro*, *tænke* og *se ud til* kan få udsagn til at fremstå vagere end ellers. I (5) nedenfor er værten højst sandsynligt ikke i tvivl om hvorvidt der er tid til et enkelt seerspørgsmål mere, men han udtrykker sig alligevel antagende med verbet *tro*. Dette er

således et godt eksempel på hvordan et udsagn der fra afsenderens side er ment som en repræsentativ rapporterende talehandling, formuleres med antagende signaler:

(5) 20:02 Vært: jeg **tror** vi kan nå et øh et en- et enkelt spørgsmål (.) øh (.) mere (.) som er fra Kirsten

Den næste form for vaghedsudtryk knytter sig ikke til hele sætningen, men derimod kun til de enkelte nominalfraser sådan som det er tilfældet i sætningsudviderne *og sådan noget*, *og det hele* samt *og det her*. Det kan være determinativet, selve frasekernen eller begge dele der semantisk set afgrænses mindre præcist end ellers. I det første tilfælde drejer det sig om determinativer som *sådan en*/*et*/*nogle*, *den*/*det*/*de her*/*der* og *noget*. Nedenfor følger nogle karakteristiske eksempler:

(6) 17:01 MH: det er derfor det er så afgørende at vi (.) vi er til stede i alle (.) øh de steder hvor der kan være **sådan et** (.) **et** hotspot som (.) vi lige nu ser

(7) 05:54 Vært: ø:h du sagde jo i dag at ø:h har jeg hørt i ø:h i andre udsendelser at (.) at øh **den her** genåbningsfase 4 hænger i en tynd tråd (.) og hvorfor du siger det det vender vi lige tilbage til om lidt

(8) 11:27 MH: der er jo også en branche (.) natklubejerne og folk der arbejder på diskotekerne som har brug for å få **noget** klarhed også

Til determinativerne *den*/*det*/*de her*/*der* og *sådan en*/*et*/*nogle* skal der knyttes en særlig kommentar fordi der heri kan ligge to forskellige betydninger. På den ene side kan de bruges som demonstrative pronomener svarende til de mere skriftsproglige varianter *denne*/*dette*/*disse*. Som vaghedsudtryk har *den*/*det*/*de her*/*der* og *sådan en*/*et*/*nogle* derimod en betydning svarende til udtrykket *det man normalt kalder*/*det man kan kalde*. Med disse determinativer holder afsenderen en vis afstand til den efterfølgende nominalfrasekerne fordi han/hun

ikke selv er helt fortrolig med begrebet eller har svært ved at afgrænse betydningsområdet præcist. Forskellen mellem de to betydninger viser sig prosodisk på den måde at *den* og *sådan* i funktionen som demonstrativt pronomen er trykstærke, mens de i vaghedsudtrykket er tryksvage sådan som følgende eksempler illustrerer:

(9a) Hvordan ser du på ₒdet ₒher/ₒsådan ₒet system? (som man nok kunne finde en bedre betegnelse for/som man jo kalder det)

(9b) Hvordan ser du på ˈdet ₒher/ˈsådan ₒet system? (dvs. et klart afgrænset system som står i modsætning til et andet klart afgrænset system)

Som nævnt ovenfor kan vagheden også ligge i selve nominalfrase-kernen. Typiske eksempler på frasekerner med et mindre præcist afgrænset betydningsområde er *den*/*det* (*her*/*der*), *noget*, *ting*, *element* og *andet*/*andre*; i disse tilfælde forudsættes det at der ikke refereres til en tidligere nævnt tydeligt afgrænset nominalfrase:

(10) 16:30 MH: men målet er jo at vi ik skal ud i **det** igen vi havde der den 11. marts

(11) 11:23 MH: ø:h nej men der er jo andre øh (.) øh **elementer**

Det sidste leksikalske træk der skal medtages, er gentagelsen. Det er en af den klassiske retoriks ældste og mest enkle stilfigurer. Som Albeck (1939/1967:155) skriver, kan gentagelser både virke forstærkende og afsvækkende på udsagnet. I nærværende undersøgelse opfattes gentagelser som vaghedsudtryk når de får budskabet til at fremstå uklart og usikkert som i følgende eksempel:

(12) 20:15 TB: ø:h nej det tror jeg ik altså >**det det er jo** sådan et **det er jo:**< altså >**det er jo: det er jo det er jo**< svært å finde ud af hvad der er for lidt og hvad der er for meget

4.2. Fonetiske udtryksformer

Til de fonetiske vaghedsudtryk hører tøvende interjektioner som *øh* og *mm*, mange og/eller lange pauser og forlængelse af stemte lyde, dvs. vokaler og stemte konsonanter, som i følgende eksempler:

(13) 15:44 Vært: hvis hvis det her det bliver ved med å stige Thomas vil **en: ø:h** yderligere nedlukning end det vi har i dag så (.) v- øh være fornuftigt

(14) 20:26 TB: [**ne:j** og nu tro-] nu tror jeg nu skal man se på det jeg tror ik **grænse:åbningen** betyder særlig meget

Dermed være ikke sagt at interjektioner, pauser og lydforlængelser per definition udtrykker vaghed; disse virkemidler kan lige så vel bruges som prosodisk opdelingssignal svarende til et punktum, et komma eller en tankestreg f.eks. mellem sætninger og i opremsninger, og hvis de forekommer sammen med ekstra trykstyrke, fungerer de snarere forstærkende.

4.3. Syntaktiske udtryksformer

Som den sidste form for vaghedsudtryk medtages i denne undersøgelse tre forskellige syntaktiske konstruktionstyper. For det første kan der være tale om anakoluti som indebærer at en sætning fremstår ugrammatisk eller uden logisk sammenhæng fordi forskellige syntaktiske konstruktioner sammenblandes Albeck (1939/1967:219-220). Til gengæld opretholdes den semantiske sammenhæng sådan at modtageren stadig vil kunne forstå afsenderens budskab:

(15) 09:33 MH: husk nu afstanden (.) husk nu å passe på fordi (.) der er mange af os som <u>kan</u> være smittede <u>uden</u> vi ved det og de:t er noget af det vi ved <u>nu</u> om sygdommen **og derfor så (.) øh den spreder sig så <u>utrolig</u> hurtigt** (.) ø:h og det skal vi altså være opmærksom på

Med en uafsluttet sætning uden senere genoptagelse opnår modtageren derimod ikke denne vished; her forbliver afsenderens budskab uudtalt:

(16) 15:25 MH: det er ik noget jeg siger (.) det vil jeg aldrig gøre (.) selvfølgelig hvis det bliver nødvendigt (.) så er vi da også klar til det (.) ø:h **men det er en ny** (.) jeg har også forståelse for folk skal lige have købt de her mundbind

Den sidste konstruktionstype er negerede udsagn. Anvender man et negeret frem for et ikke-negeret udsagn, fremstår budskabet mindre direkte og dermed vagere. Nedenfor vælger værten at beskrive smittestigningen som ikke-voldsom i stedet for lille eller ubetydelig:

(17) 04:32 Vært: men men altså er det overhovedet farligt fordi a-antallet af smittede er s- er steget men øh der er jo ikke flere dø:de og jeg ved ikke hvor hvor meget antallet af indlagte og så videre er steget men **det er jo ikke voldsomt**

5. Kontekstbetinget brug af vaghedsudtryk

Inden for alle former for kommunikation gælder der ifølge Grices (1975) samarbejdsprincip fire grundlæggende maksimer omhandlende kvalitet, kvantitet, relevans og måde. Som udgangspunkt bør man således altid udtrykke sig 1) sandt, 2) præcist uden hverken for få eller for mange oplysninger, 3) relevant i forhold til den givne kontekst og 4) utvetydigt. Her ser man en tydelig parallel i den klassiske retoriks krav om *claritas* 'klarhed', *brevitas* 'kortfattethed' og *perspicuitas* 'gennemskuelighed'. Hvis en eller flere af disse maksimer ikke overholdes, kan det medføre misforståelser og kommunikationsproblemer. Der kan imidlertid være forskellige kontekstbetingede grunde til at bryde med den ene eller anden maksime. Eksempelvis er der en konventionaliseret aftale mellem afsender og modtager om at et skønlitterært værk indeholder fiktive og dermed usande oplysninger. Også ironiske eller sarkastiske udsagn indebærer flere maksimebrud. Når kommunikationen i sådanne tilfælde ikke mislykkes, skyldes det afsenderens og modtagerens evne til henholdsvis at fremkalde og drage de rette implikaturer.

Ved anvendelsen af vaghedsudtryk sker der i mange tilfælde flere maksimebrud. Her er det typisk den anden og den fjerde maksime der overtrædes; afsenderen udtrykker sig upræcist ved at videregive for få

informationer, og samtidig er formuleringerne flertydige sådan som det er blevet eksemplificeret inden for forskellige områder i afsnit 4. Denne sprogbrug kan f.eks. være betinget af afsenderens søgen efter ord, usikkerhed, ubestemmelighed, (over)forsigtighed eller (over)-høflighed. Hvis modtageren er opmærksom på disse faktorer, opstår der som regel ikke nogen kommunikationsbrist. Nedenfor følger en oversigt over de mest typiske kommunikationssituationer der udløser vaghedsudtryk. Inddelingen bygger på både Crystals & Davys (1979: 112), Channells (1994:165-195) og egne observationer.

5.1. Udfyldning af leksikalske huller

Hvis man søger efter bestemte ord eller vendinger, eller hvis man ikke ved hvordan man skal formulere sig i den givne kontekst, kan man f.eks. anvende sætningsadverbialer som *sådan* og *lidt*, upræcist afgrænsede determinativer som *det her med* og sætningsudvidere med upræcist afgrænsede nominalfraser som *og sådan noget*:

(18) 08:05 Vært: nu har vi jo: siddet og talt en lille smule om det i studiet her allerede hvordan har du det egentlig selv øh **sådan** <u>din</u> adfærd **sådan** helt generelt både på arbejdspladsen og i hverdagen i det hele taget (.) har du ændret **lidt** ø:h adfærd strammet **sådan lidt** op på **det her med** afspritning og afstand **og sådan noget**

I eksempel (18) tager afsenderen hele tiden forbehold for de ord og vendinger han bruger. Det lader til at han ikke er helt sikker på hvordan han bedst formulerer det spørgsmål som han gerne vil have svar på, og at vaghedsudtrykkene ubevidst følger med.

5.2. Usikkerhed

Usikkerhed hos afsenderen kan opstå af mange forskellige årsager. Eksempelvis kan man føle sig utryg ved situationen hvis man er bevidst om at man selv ved mindre om samtaleemnet end modtageren, eller hvis man står i en lavere position, f.eks. arbejdsmæssigt, socialt eller aldersmæssigt. Man kan også være beklemt ved emnet fordi det fremkalder stærke følelser, eller fordi det er mere eller mindre

tabubelagt. Nedenstående eksempel stammer ligeledes fra Aftenshowet på DR1 den 4.8.2020, men her er det ikke sundhedsministeren eller professoren der udtaler sig; det er derimod tillidsrepræsentanten for et slagteri i Ringsted der i juli 2020 blev ramt af et voldsomt corona-udbrud:

(19) 06:45 JBC: jamen altså jeg **øh øh** [uafsluttet sætning, KTP] >**det er jo det er jo**< klart **at at når ø:h ø:h pu:h når når** man starter op **ø:h** efter **ø:h (.)** ferien [uafsluttet sætning, KTP] nu jeg er lige startet op ja så [uafsluttet sætning, KTP] sige **at** [**at (.) ja ja**] **ø:h ø:h** (.) [uafsluttet sætning, KTP] det er jo klart når man følger **lidt** med i medierne **at at hh: (.)** den ene dag så siger den ene [uafsluttet sætning, KTP] og så siger den [uafsluttet sætning, KTP] og så går det ellers bare stærkt ik **ø:h og og** nu er vi helt oppe **på: på** 79 **men men** nu **håber** vi selvfølgelig på **at at at at** det **forhåbentlig** vender (.) **det det det** vi **ligesom** går og afventer nu det er jo **at at hh: (.) test numme:r (.) nummer** eller ja **test nummer** to ja **øh (.)** [uafsluttet sætning, KTP] de har startet de test i går

I eksemplet er interjektioner, pauser, gentagelser, lydforlængelser samt sætningsadverbialerne *lidt* og *ligesom* markeret med fed. Uafsluttede sætninger er angivet i kantede parenteser efterfulgt af mine initialer. Det lader til at Jan Bruno Christensen er meget utryg ved situationen; det er første gang han som tillidsrepræsentant skal håndtere en opgave som denne der berører ham følelsesmæssigt både personligt og professionelt.

5.3. Taktisk træk i argumentation

For at få argumenter til at fremstå stærkere kan afsenderen tilbageholde visse former for information ved at anvende vaghedsudtryk. Nedenfor viser vagheden sig i den upræcist afgrænsede nominalfrasekerne *nogle* og den antagende verbalfrase *ser ud til*:

(20) 04:42 TB: ø:h nej de to ting de ø:h de er meget stabile i øjeblikket der er også en vis forsinkelse og ø:h nu kender jeg ikke helt

> aldersfordelingen i Ringsted og Århus men (.) ø:h **nogle af dem ser ud til** å være relativt unge og de bliver ikke så syge (.) øh så det er sådan set ik det der er problemet problemet er at øh på et tidspunkt vil nogle af de her udbrud (.) lappe ind over øh mere sårbare ældre personer som også bliver smittet

I dette tilfælde er Thomas Benfield godt klar over at han ikke kan udtale sig præcist om aldersfordelingen blandt de corona-smittede, men alligevel anvender han alderen overbevisende i sin argumentation. Vaghedsudtrykkene får ikke argumentationen til at bryde sammen, for det afgørende er ikke præcis hvor mange corona-smittede der er, og hvor unge de er; hovedsagen er at der er en stor forskel på hvordan unge og ældre påvirkes af sygdommen. En masse tal havde formentlig blot forvirret den almindelige seer mere end godt er sådan at fokus var blevet fjernet fra argumentets kerne. Det er således sandsynligt at professoren er bevidst om fordelen ved ikke at præsentere statistiske analyser og diagrammer sådan som han ellers ville have gjort det i en videnskabelig artikel.

5.4. Opretholdelse af egen troværdighed

En anden grund til at videregive upræcise oplysninger kan være et forsøg på at opretholde sin egen troværdighed. Ved at udtrykke sig flertydigt sørger afsenderen for at han eller hun ikke kan stilles 100 % til regnskab for udsagnets sandhedsværdi. Denne anvendelsesform forekommer hyppigt i reklamebranchen hvor producenterne jo skal passe på ikke at love mere end de kan holde. Når der f.eks. på en tandpastatube fra Zendium står *anbefalet af tandlæger*, er det meget uklart hvor mange og hvilke tandlæger der støtter tandpastaproducenten.

Også politikere kan have en tendens til at ville undgå entydige og endegyldige formuleringer. I eksempel (21) er det Magnus Heunickes svar på værtens spørgsmål der er analyseobjektet. Sundhedsministeren skal her forholde sig til om det på dette tidspunkt i begyndelsen af august 2020 er forsvarligt at fjerne endnu flere af de restriktioner der blev indført i forbindelse med nedlukningen af samfundet i marts 2020:

(21) 09:44 Vært: og nu ø:h startede hele den her dag sådan for alvor med at Kåre Mølbak øh fra Seruminstituttet var ude å sige det her med at øh han ik anbefalede at man kørte videre med fase 4 i genåbningen (.) øh Thomas har lige siddet her i studiet også og s- og sagt det samme (.) hvad siger ham der bestemmer

09:59 MH: jamen men jeg lytter selvfølgelig til de **(.)** kloge **(.)** mennesker **som som (.)** er eksperter på **øh epide- epidemier** og **øhm (.) ø:h vi kommer** til å lave en **vi kom-** [anakoluti, KTP] vi får på skrift **og det hele (.)** [uafsluttet sætning, KTP] **men men** jeg kan sige (.) det der handler **om om om** natteliv altså diskoteker **og det her** øh [anakoluti, KTP] **når myn- når myndighedernes** vurdering er <u>så</u> klar som den er (.) og eksperterne er <u>så</u> klar som den er (.) så kommer vi ik som regering til å gå ind å sige det synes <u>vi</u> man skal gå videre med det vil jo sætte **hele (.) <u>alt</u> det vi har nået** over styr

Magnus Heunicke giver med sit svar indirekte udtryk for at sagen kan ses fra to sider: På den ene side har han forståelse for at natklubber og diskoteker fortsat lider økonomisk under nedlukningen, men samtidig er det afgørende at den stigende smittespredning bliver stoppet. Afsenderen tilbageholder et klart svar på spørgsmålet om hvorvidt den sidste del af genåbningen skal gennemføres eller ej. I stedet henviser Magnus Heunicke til uklare referenter med de upræcist afgrænsede nominalfraser *det hele*, *det her*, *hele* og *alt det vi har nået*. Ved således at henvise til en eller anden form for skriftligt materiale fra eksperternes side prøver han at opretholde sin egen troværdighed; han vil ganske enkelt ikke sige mere end han kan love. Ud over de upræcist afgrænsede nominalfraser har jeg i eksemplet markeret interjektioner, pauser, gentagelser, uafsluttede sætninger og anakoluti. Alle disse vaghedstræk gør at man som modtager til sidst mister tilliden til at ministeren har styr på situationen; Magnus Heunicke virker nok oprigtig, men samtidig forstyrres han af sin egen usikkerhed.

5.5. Høflighed og respekt

Brown & Levinson (1987:61-64) opererer med begrebet 'face' der oprindeligt er udviklet af Goffman (1967). Ifølge denne teori har alle kompetente voksne medlemmer af et samfund et face der består af to sider: Det negative face er knyttet til en persons territoriale krav, handlefrihed og integritet, mens det positive face betegner omverdenens billede af eller forestilling om en person. Målet for alle former for kommunikation er normalt at lade både afsenders og modtagers negative og positive face forblive intakte og uforstyrrede. Med andre ord skal man sørge for at afstå fra face-truende handlinger. Dette kræver at begge kommunikationspartnere tager hensyn til både hinanden og sig selv ved f.eks. at undgå at udtrykke sig stærkt negativt, beordrende eller med ligegyldighed over for hinanden og ved ikke at miste kontrollen over sig selv så man virker for ydmyg, undskyldende og underdanig. En vigtig måde at forhindre trusler mod modtagerens face på er at udvise høflighed og respekt som afsender, f.eks. ved hjælp af vaghedsudtryk der gør henvendelsen til modtager mildere og mere hensynsfuld. Det forsøger Magnus Heunicke på når han svarer på værtens spørgsmål om hvorvidt danskerne tager for let på kravet om at holde afstand og spritte hænder af:

(22) 8:48 Vært: Magnus Heunicke når du: ø:h ligesom hører om og læser om det her udbrud i ø:h i i Ringsted der er også det her i øh i Århus (.) tænker du så (.) danskerne de: tager simpelthen ik det her alvorligt nok >lige nu<

8:59 MH: øhm (.) ja **det** altså **det (.)** meget forskellige udbrud de udbrud vi taler om her **ø:h øh** og øh **jeg tror** det [uafsluttet sætning, KTP] man kan ik **sige sige** det er lige præcis <u>fordi</u> **(.)** vi ik tager det alvorligt nok (.) men jeg er helt sikker på [anakoluti, KTP] det har jeg jo selv set i gadebilledet både i provinsbyer og i hovedstaden (.) jamen **vi (.) vi** slapper <u>mere</u> af (.) også for <u>meget</u> af

Indledningsvis udtrykker ministeren sig meget upræcist og usikkert med forskellige former for vaghedstræk: ordgentagelser, det antagende verbum *tro*, en uafsluttet sætning og anakoluti. Han forsøger tydeligvis at vise sin respekt og forståelse for danskernes adfærd i denne svære tid, men til allersidst kommer hans egentlige og face-truende holdning frem: Efter en vagere formulering om at vi slapper *mere* af, bliver det til sidst klart at vi faktisk slapper *for meget* af.

6. Vaghed som generelt træk i uformel dansk sprogbrug sammenlignet med tysk

Når man analyserer uformel dansk sprogbrug som f.eks. et direkte transmitteret interview, er det påfaldende hvor mange vaghedsudtryk der forekommer. Desuden er det slående at mange vaghedsudtryk i dansk også forekommer uden for de ovennævnte særlige kontekster, og at mange udsagnstyper kræver en vis mængde vaghedsudtryk for at fremstå som genuint danske. Omfattende erfaring med tysk i både tale og skrift dels fra mit akademiske studium, dels fra længerevarende studie- og forskningsophold i Tyskland har styrket mit indtryk af at man på tysk i mange situationer formulerer sig mindre vagt end på dansk. Nedenstående svar-sekvenser i (23a) og (23b) på henholdsvis dansk og tysk er et godt eksempel på denne sprog- og kulturforskel:

(23a) A: Vil du med i biografen i aften?
B: Det **tror** jeg desværre ikke jeg har tid til.

(23b) A: Gehst du heute Abend mit ins Kino?
B: Ich hab(e) leider keine Zeit.

I dansk er det helt naturligt at indskyde et antagende verbum som *tro* i et konstaterende afslag som dette selv om man på ingen måde er i tvivl om rigtigheden af udsagnet. En tilsvarende tysk formulering med *glauben* ville derimod ikke være sprogrigtig. På baggrund af forskellige stikprøver som denne er min hypotese således at der i dansk generelt er en større forekomst af vaghedsudtryk sammenlignet med tysk. Denne hypotese understøttes af nedenstående figur der sammenfatter forekomsten af udvalgte vaghedsudtryk i et dansk og et

tysk direkte transmitteret interview med den danske sundhedsminister Magnus Heunicke, professor og overlæge ved Hvidovre Hospital Thomas Benfield og den tyske sundhedsminister Jens Spahn:

Vaghedsudtryk	**dansk**		**tysk**	
	vært	**Magnus Heunicke og Thomas Benfield**	**vært**	**Jens Spahn**
interjektionen *øh* (da.)/*eh* (ty.)	35	35	8	44
gentagelse	26	47	3	27
determinativ med uklart afgrænset betydningsområde	20	24	1	3
nominalfrasekerne med uklart afgrænset betydningsområde	8	25	0	4
sætningsudvider	7	5	0	3
diskurspartikel/ sætningsadverbial	16	15	7	8
anakoluti	2	21	2	4
uafsluttet sætning	4	10	0	1

Figur 1. Forekomsten af udvalgte vaghedsudtryk i to direkte transmitterede interviews med henholdsvis Magnus Heunicke og Thomas Benfield på den ene side og Jens Spahn på den anden side

I overensstemmelse med definitionen af fonetiske vaghedsudtryk i afsnit 4.2 opfattes interjektioner som *øh*/*eh* ikke som vaghedssignaler hvis de fungerer prosodisk afgrænsende f.eks. mellem sætninger og i opremsninger. Tallene i den første kolonne viser således udelukkende forekomsten af *øh*/*eh* som prosodisk forstyrrende element f.eks. mellem et determinativ og en nominalfrasekerne eller mellem et subjekt og et verballed. Det samme princip gælder for pauser, der dog er udeladt i optællingen. Tilsvarende er gentagelser kun medregnet hvis de ikke bruges for at lægge ekstra tryk på et ord.

Af figuren fremgår det klart at vaghedsudtrykkene har en langt mere fremtrædende plads i det danske end i det tyske interview. Et godt eksempel på Jens Spahns sparsomme brug af vage formuleringer følger nedenfor; her svarer han på spørgsmålet om hvorvidt indholdet og omfanget af corona-restriktioner i stigende grad skal fastlægges på delstatsniveau i stedet for at være et nationalt anliggende:

(24) 02:15 JS: zu den **(.)** Entwicklungen Aussagen die Sie gerade ansprechen ich meine am Ende beschreibt es die Rechtslage des Infektionsschutzgesetzes **(.) eh** und das was ja schon über all die Monate **eh** gilt es gilt bestimmte Zuständigkeiten **(.) eh** des Bundes **ehm ehm eh** der Frage welche Maßnahmen ergriffen werden (.) siehe jetzt zum Beispiel Einreise oder eh Flugzeug (.) eh es gibt **eh (.)** Zuständigkeiten des Bundes was das Gesundheitswesen insgesamt angeht Krankenhäuser (.) **eh eh** die Intensivkapazitäten zum Beispiel aber es war auch immer klar das habe ich übrigens vom ersten Tag an gesagt (.) für die konkreten Entscheidungen vor Ort (.) ob Großveranstaltungen stattfinden eh welche Schlo- **eh** Schließungen es gibt wo es Beschränkungen gibt aber auch welche Lockerungen es gibt (.) das ist die Entscheidung **(.) eh** der Länder der Landesregierung und vor allem auch **(.)** der Kommunen- und Behörden vor Ort (.) das war so (.) das ist so und das bleibt jetzt auch absehbar erst mal so

Sundhedsministeren udtrykker ingen vaklen i sin præcisering af magtfordelingen mellem stat og delstater. Kun interjektionen *eh* og mindre pauser forekommer indimellem. Denne tendens fortsætter gennem resten af interviewet hos både værten og sundhedsministeren. Vaghedsudtryk er selvfølgelig ikke fraværende i tysk, men de anvendes i mindre grad og sjældent uden for de mest typiske kontekster der blev nævnt i afsnit 5. I dansk fungerer vaghedsudtryk tilsyneladende som et vigtigt middel til at opretholde en uformel tone og en afslappet stemning. Dermed være ikke sagt at det tyske sprog befinder sig på et højere niveau end det danske, og heller ikke at man på tysk i højere grad undgår misforståelser end på dansk. Tværtimod ser jeg de to sprog som afspejlinger af to forskellige kulturer. En dansker

der har tilegnet sig tysk som fremmedsprog, kan opfatte den tyske formuleringsmåde som mere direkte og i visse kontekster mere hård og måske ligefrem upassende, mens en tysker der har tilegnet sig dansk som fremmedsprog, kan opfatte den danske formuleringsmåde som mindre direkte og dermed mere uklar og uhensigtsmæssig. Begge situationer kan selvsagt give anledning til misforståelser. Belæg for denne påstand finder man især i den rådgivning der udbydes af konsulentbureauer med speciale inden for interkulturel kommunikation. Eksempelvis tilbyder virksomheden C3 Consulting rådgivning til folk med internationale forretningsforbindelser. På hjemmesiden kan man bl.a. læse om de vigtigste kulturelle forskelle mellem Danmark og Tyskland (C3 Consulting). Her fremhæves bl.a. den hierarkiske samfundsstruktur og mere formelle kommunikationsform i Tyskland. Man rådes som dansker til at gå direkte til sagen uden at indlede med for megen smalltalk. Desuden skal man være opmærksom på at mange tyskere åbenlyst giver udtryk for kritiske holdninger der eventuelt kan føre til faglige konflikter. Råd som disse understøtter hypotesen om at vaghedsudtrykkenes forskellige udbredelse i dansk og tysk i høj grad er kulturbestemt.

7. Konklusion

I nærværende undersøgelse er vaghedsudtryk blevet afgrænset og eksemplificeret som sprogligt fænomen i dansk. Det drejer sig f.eks. om sætningsudvidere som *og sådan noget* der indeholder upræcist afgrænsede nominalfraser, og sætningsadverbialer som *lidt* og *sådan*. Disse udtryk finder man især i uformel sprogbrug der kendetegnes ved hverken at være tilrettelagt på forhånd eller revideret efterfølgende. Indledningsvis er de forskellige former for vaghedsudtryk blevet systematiseret og opdelt i tre forskellige kategorier af henholdsvis leksikalsk, fonetisk og syntaktisk art. Det viser sig at bestemte kontekster hvor man f.eks. søger efter ord, føler sig usikker, er intellektuelt udfordret eller gerne vil fremstå høflig og forsigtig, i særlig grad fremkalder vaghedsudtryk. I tysk anvendes de samme typer af vaghedsudtryk inden for de samme typer af kontekster. På grundlag af egne stikprøver af uformel dansk og tysk sprogbrug kan jeg imidlertid opstille en hypotese om at man generelt udtrykker sig mindre vagt på tysk end på dansk. Denne hypotese er blevet efterprøvet gennem

en analyse af to direkte transmitterede interviews med henholdsvis den danske og den tyske sundhedsminister. Efter systematisk at have gennemgået de to interviews for forekomsten af vaghedsudtryk er min intuition blevet bekræftet. Dette tyder på en generel sprogforskel mellem dansk og tysk der kan skyldes de to landes forskellige kulturer. Sammenhængen mellem kultur og sprog understøttes af professionelle kommunikationskonsulenters råd om hvordan man som dansker bedst kommunikerer med tyskere i forretningsøjemed. Dermed er grunden lagt for videre studier af et større datamateriale.

Litteratur

Albeck, Ulla (1939/1967) *Dansk Stilistik*. 6. udg. København: Gyldendal.

Brown, Penelope & Stephen C. Levinson (1987) *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge, New York, Melbourne osv.: Cambridge University Press.

C3 Consulting = https://c3consulting.dk/nyheder-og-viden/blog/blog-indlaeg/art-470 (tilgået 13.5.2021).

Channell, Joanna (1994) *Vague Language*. Oxford, New York, Athens osv.: Oxford University Press.

Cheng, Winnie & Martin Warren (2001) The use of vague language in intercultural conversations in Hong Kong. *English World-Wide* 22,1:81-104.

Cheshire, Jenny (2007) Discourse variation, grammaticalisation and stuff like that. *Journal of Sociolinguistics* 11, 2:155-193.

Christensen, Tanya Karoli & Torben Juel Jensen (2018) *Og sådan noget i den stil*. Generelle udvidere i moderne dansk talesprog. Tanya Karoli Christensen, Christina Fogtmann, Torben Juel Jensen, Martha Sif Karrebæk, Marie Maegaard, Nicolai Pharao & Pia Quist (udg.): *Dansk til det 21. århundrede – sprog og samfund*. København: U Press:73-91.

Crystal, David & Derek Davy (1979) *Advanced Conversational English*. London: Longman.

Cutting, Joan (udg.) (2007) *Vague Language Explored*. London: Palgrave Macmillan.

Dines, Elizabeth R. (1980) Variation in discourse – "and stuff like that". *Language in Society* 9,1:13-31.

Goffman, Erving (1967) *Interaction Ritual. Essays in Face-to-Face Behavior*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Grice, H[erbert] P[aul] (1975) Logic and Conversation. Peter Cole & Jerry L. Morgan (udg.). *Syntax and Semantics.* 3. *Speech Acts*. New York, San Francisco, London: Academic Press:41-58.

Larsen, Anne (2015) 'Mathilde bor på Amager og sådan noget'. Danske påhængsudtryks interaktionelle funktioner i interviewsituationen. *Nydanske Sprogstudier* 47:65-98.

Overstreet, Maryann (1999) *Whales, Candlelight, and Stuff Like That. General Extenders in English Discourse*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Overstreet, Maryann & George Yule (1997) On Being Inexplicit and Stuff in Contemporary American English. *Journal of English Linguistics* 25, 3:250-258.

Rathje, Marianne (2006) *Og sådan noget* – et ungdomssprogligt fyldudtryk? Anita Ågerup Jervelund, Marianne Rathje & Jørgen Schack (udg.): *Vi skriver dig til. Festskrift til Vibeke Sandersen i anledning af 70-års-dagen*. København: Dansk Sprognævn:145-159.

Rathje, Marianne (2009) Og sådan noget. *Nyt fra Sprognævnet*, 1:1-7.

Schwitalla, Johannes (2012) *Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung*. 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Steensig, Jakob (2013) Transskription. Mie Femø Nielsen & Søren Beck Nielsen: *Samtaleanalyse*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur:175-200.

Tagliamonte, Sali A. & Derek Denis (2010) The Stuff of Change: General Extenders in Toronto, Canada. *Journal of English Linguistics* 38, 4:335-368.

Resumé:

Knus fra Marianne, Eva og Tina – hilsner i e-mails

Marianne Rathje & Eva Skafte Jensen
Dansk Sprognævn
& Tina Thode Hougaard
Aarhus Universitet

Der er ingen faste regler for hvilken hilsen man skal indlede og afslutte sin e-mail med, så hvordan søren finder man vej i junglen af mulige måder at hilse på! Det har vi lavet en spørgeskemaundersøgelse om, og i den finder vi både alders- og kønsforskelle. Vi finder også stærke holdninger til forkortelser og til hilsner som *hilsen*, *med venlig hilsen* og *kærlig hilsen*. Desuden finder vi ret nuancerede redegørelser for hvilke faktorer der spiller ind på valg af start- såvel som sluthilsen. Alt dette giver vi giver vi et indblik i i vores oplæg. Er man nysgerrig allerede nu, kan man læse nogle foreløbige betragtninger i tre artikler i *Nyt fra Sprognævnet*, og en rapport om undersøgelsesdesign på Sprognævnets hjemmeside:

Rathje, Jensen & Hougaard: Hilsner i e-mails – starthilsner (https://dsn.dk/nyt/nyt-frasprognaevnet/numre/argang-2020-2024/januar-2020/januar-2020#hilsner-i-emails-starthilsner).

Hougaard, Rathje & Jensen: Hilsner i e-mails – sluthilsner (https://dsn.dk/nyt/nyt-frasprognaevnet/numre/argang-2020-2024/maj-2020/maj-2020).

Hougaard, Tina Thode, Eva Skafte Jensen, Marianne Rathje, Jonathan White & Camilla Wide (2021) Variation in greeting forms in Danish and Swedish email correspondence. Roel Vismans & Nicole Baumgarten (red.). *Forms of address in contrastive contexts*. Amsterdam: Benjamins.

Jensen, Eva Skafte, Tina Thode Hougaard & Marianne Rathje (2020). Hilsner i e-mails – forkortede og ikke-forkortede sluthilsner. Nyt fra Sprognævnet, 2020(3):11-16.

Jensen, Hougaard & Marianne Rathje (2020): Rapport om spørgeskema om brugen af åbne og lukkehilsner i e-mails (https://dsn.dk/udgivelser/sprognaevnets-udgivelser/sprognaevnets-rapporter/rapport-omspoergeskema-hilsner-i-e-mail).

Artiklen bliver publiceret på følgende vis:
Rathje, Marianne, Eva Skafte Jensen & Tina Thode Hougaard (2021) E-mailhilsner: Relation, variation og akkommodation. *Globe. A Journal of Language, Culture and Communication* Vol. 13.

Resumé:

Skriftlig dansk til studentereksamen. En undersøgelse af gymnasieelevers skriftlige danskniveau

Lene Rotne
Dansk Sprognævn

Dansk Sprognævn fik i 2016 adgang til en større mængde stile fra studentereksamen i skriftlig dansk fra fem forskellige gymnasiale uddannelser. Forskellige forskere har haft adgang til stilene og bl.a. undersøgt stavefejl og grammatiske afvigelser i dette korpus.

Både stavefejl og grammatiske afvigelser kan gøre en tekst svær at læse, og være årsag til at man bedømmer den som en dårlig tekst. Men der er også andre faktorer der spiller ind for om en tekst er vellykket eller ej. Det er disse faktorer jeg har set på, og som dette oplæg skal handle om.

Jeg har i det etårige forskningsprojekt "Skriftlig dansk til studentereksamen. En undersøgelse af gymnasieelevers skriftlige danskniveau" undersøgt hvilke andre faktorer der volder eleverne problemer når de skriver. Jeg vil i oplægget præsentere mine resultaterne og vise fem overordnede kategorier hvor eleverne har problemer, og der kan være brug for at gøre en indsats for at hjælpe eleverne.

Litteratur

Jacobsen, Henrik Galberg & Peder Skyum-Nielsen (2007): *Dansk sprog. En grundbog*. København: Schønbergs Forlag.

Krogh, E., T. Spanget Christensen og K. Sonne Jakobsen (red.). (2015) *Elevskrivere i gymnasiefag*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Krogh, E. og K. Sonne Jakobsen (red.). (2016) *Skriverudvikling i gymnasiet.* Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Rathje, Marianne & Mette Nielsen (2019) Punktum – et tegn i forandring. *Nyt fra Sprognævnet* 2:5-15.

Rotne, L. (2018) *Facebook og stile*. En undersøgelse af hvordan en gruppe danske og italienske unge skriver på Facebook og i stile og derigennem udtrykker identitet. Ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet.

Rotne, L. (2019) Stileskrivning i Danmark og Italien. *Dansknoter* 2:40-43.

Smedegaard, A. (2016) *Genrer som rammer*. Et genreanalytisk studie af institutionelle skrive- og eksamenspraksisser i det almene gymnasiums danskfag med afsæt i en diskussion af pragmatisk genreteori. Ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Togeby, O. (1996) Stiltræk. *SPRÅU*, Sproglige Arbejdspapirer fra Aarhus Universitet 3. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Om danske unges brug af utraditionelle citatmarkører

Kristina Sommerlund
Aarhus Universitet

1. Indledning

Brugen af citater og citatmarkører i talesprog har i de seneste årtier været omdrejningspunkt for en del sociolingvistisk forskning. Citatmarkører dækker over alle ord og udtryk, der har til formål at introducere et citat. På dansk er typiske, traditionelle citatmarkører således ord som *sige*, *spørge* eller *råbe*. I engelsksproget kontekst rapporteres brugen af innovative citatmarkører såsom *be like*, *go* eller *be all* som værende konkurrenter til de mere traditionelle citatmarkører:

> 1) *He was like, "You should cut your hair"*
> 2) *He goes, "You should cut your hair"*
> 3) *He was all, "You should cut your hair"*
> (Buchstaller 2012; Romaine & Lange 1991; Blyth m.fl. 1990; Ferrara & Bell 1995)

Flere studier peger på at frekvensen af disse, særligt varianten *be like*, er eksploderet i talesprog siden 1980'erne – og navnlig i ungdomssproget (Romaine & Lange 1991; Singler 2001; Fox Tree & Tomlinson 2000).

På dansk og i andre skandinaviske sprog findes et lignende fænomen, nemlig brugen af konstruktionen *være* + *sådan* (*sådan* reduceres fonetisk til *sån*), som citatmarkør (jf. Eriksson 1995;

Hasund, Opsahl & Svennevig 2012; Buch Nielsen & Rathje 1996, Rathje 2009a):

4) *Han var sån, "Du burde klippe dit hår"*

Denne variant, og andre beslægtede udtryk, har tidligere vist sig at være prominent blandt unge talere (Buch Nielsen & Rathje 1996; Rathje 2009a; Rathje 2011). Brugen af utraditionelle citatmarkører som f.eks. *være sån* eller *sidde* viste sig i Rathjes undersøgelser at være et udpræget ungdomssprogligt træk, som i mindre grad fandtes hos ældre talere (Rathje 2009a). Men ser man bort fra Rathje og Buch Nielsens forskning, lader det til, at brugen af citater og citatmarkører blandt danske unge er et relativt uudforsket område. Det er netop bevæggrunden for denne artikel, eftersom jeg ønsker at tage bestik af, hvordan danske unge markerer deres citater i dag. Dette gør jeg ved at undersøge nyere data, som jeg har indsamlet gennem interviews med unge danske talere i foråret 2020. Yderligere har jeg interesse i at sammenholde danske *være sån* med udtrykkets engelske modstykke *be like.*

Konkret ønsker jeg med artiklen altså at besvare følgende: Foretrækkes utraditionelle citatmarkører fortsat blandt unge danskere? Hvilke paralleller er der mellem engelske *like* og danske *sån*? Kan vi antage at *være sån* er en anglicisme lånt fra engelske *be like*?

Min formodning er, at frekvensen af utraditionelle citatmarkører i unges talesprog er vokset i det seneste årtier, hvor unge i stigende grad eksponeres for engelsksprogede medier. I den engelsksprogede verden har vi netop set, at *be like* er blevet stadig mere udbredt siden udtrykkets oprindelse (Fox Tree & Tomlinson 2007:93). Mit indtryk er, at samme udvikling gør sig gældende for *være sån* – og jeg fremsætter samtidig forsigtigt en hypotese om, at unges stigende medieforbrug og generelle interaktion med det engelske sprog har haft en indflydelse på denne udvikling.

Strukturelt er artiklen opbygget således: først præsenteres datasættet, hvorefter citatet defineres. Herefter følger en gennemgang af funktionen af *sådan* som citatmarkør, inden undersøgelsens resultater endeligt præsenteres og diskuteres.

2. Data

Data til undersøgelsen blev indsamlet gennem en række interviews med ti gymnasieelever fra en 2.g-klasse på Aurehøj Gymnasium i Gentofte. Eleverne blev rekrutteret på opfordring fra deres engelsklærer, og de blev informeret om, at undersøgelsen drejede sig om det engelske sprogs indflydelse på dansk. Informanterne blev interviewet parvist (dreng-dreng og pige-pige) i et klasselokale under deres frikvarter. Hvert interview varede cirka 30 minutter. Samtaleemnerne i hvert interview var lette og handlede primært om elevernes oplevelser på gymnasiet og i deres fritidsliv. Da citater fortrinsvist opstår i fortællinger, var det målet at opnå en høj grad af afslappethed og spontanitet i interviewene, således at eleverne fik lyst til at fortælle og dele historier. Dette lykkedes i nogle tilfælde, mens der i andre tilfælde opstod en vis tilbageholdenhed, hvilket resulterede i en lav frekvens af citater blandt enkelte informanter. Dette er naturligvis at forvente, eftersom informanterne ikke kendte intervieweren på forhånd – de var muligvis generte og opmærksomme på, at de blev optaget.

I slutningen af hvert interview blev parrene spurgt ind til deres holdninger til *be like* og *være sån*. Herudover udfyldte informanterne hver især et spørgeskema omkring deres daglige forbrug af både danske og engelske medier (tv-serier, film, musik m.m.). Her var det målet at undersøge en eventuel sammenhæng mellem medieeksponering og brug af utraditionelle citatmarkører. Alle interviews blev optaget og transskriberet, og undersøgelsen foregik anonymt. De navne der bruges i artiklen her, er således opdigtede navne.

3. Definition af citatet

Der findes mange bud på, hvad et citat er. Jeg har dog valgt at holde mig til en enkelt teori; nemlig Clark og Gerrigs demonstrationsteori (1990). Det skal bemærkes, at jeg forholder mig udelukkende til citater og citat-lignende konstruktioner, der udtrykkes i direkte form (eks. *Hun sagde, "Du burde klippe dit hår"*), og derved ikke beskæftiger mig med indirekte citater (eks. *Hun sagde, at jeg burde klippe mit hår*). En nøjagtig definition af hvad citatet indebærer, findes hos Rathje (2009b). Ifølge hende er citatet således:

> En (...) tostemmig demonstration af hvad nogen (andre eller én selv) eller noget (personificering/besjæling) har eller kunne have sagt, tænkt, følt, gjort eller skrevet (specifik demonstration), vil eller ville sige, tænke, føle, gøre, skrive (hypotetisk demonstration) eller gennemgående siger, tænker, føler, gør eller skriver (generisk demonstration). (2009b:148).

Definitionen klargør, at citatet er mere end blot gengivelse af tale. Citatet er en *demonstration,* der kan indeholde tanker, følelser, handlinger og endda skrevne ord. Rathjes definition bygger i høj grad på Clark og Gerrigs demonstrationsteori. I denne teori ses det direkte citat som en slags 'performance', hvor taleren i et citat demonstrerer "what someone did in saying something'" (Clark & Gerrig: 1990: 769). Når en taler citerer, kan vedkommende vælge at efterligne prosodiske egenskaber fra den oprindelige taler – måske tilføjes en intonation eller et bestemt toneleje. Taleren kan ligeledes vælge at efterligne accenter, emotive aspekter eller kropssprog (1990:769). På denne måde er citatet ifølge Clark & Gerrig en *selektiv* demonstration, fordi taleren frit kan vælge, hvilke elementer, der inddrages i demonstrationen af citatet (1990:767). Citatet vil dog i sagens natur skifte karakter i overførslen fra en taler til en anden, eftersom hver talers stemme er unik.

Clark og Gerrig understreger yderligere, at et citat kan have både specifikke og generiske referenter. Et citat behøver dermed ikke referere til en bestemt udtalelse, men kan ligeså vel skildre noget, der helt generelt siges (1990:767). Citatet kan ydermere skildre tanker, følelser og endda ikke-lingvistiske lyde, som f.eks. lyden af en motor eller en summen fra en bi (1990:781). Dét at citere ses ifølge Clark og Gerrig som en demonstrerende handling, hvor taleren kan *afbilde* forskellige aspekter af det, der blev sagt, tænkt eller gjort. Disse pointer sammenfattes i Rathjes definition af citatet. Citatet forstås altså gennemgående som et bredt og mangefacetteret fænomen, og citatet afbilder frem for blot at gengive.

4. *Sådan* som citatmarkør

Ordet *sådan*"i sig selv forstås almindeligvis som et adverbium eller et adjektiv. Ofte har det også demonstrativ karakter:

> *Rejs dig lige op, så vi kan se dig. Sådan*
> (fra ODS)

Heri findes muligvis en forklaring på, hvorfor *sådan* fungerer godt, når et citat skal introduceres – her er det altså indforstået at *vedkommende udtalte x således*. Antager vi, at citater er demonstrationer, passer det også ind i billedet, at netop et ord med demonstrative funktioner anvendes som citatmarkør. Imidlertid bliver *sådan* også brugt i flere uformelle talesituationer, hvor ordet, på samme måde som *like* på engelsk, får approksimerende karakter:

> *Hvad har du så nu, sådan fjorten-femten tusind?*
> (fra ODS)

Overføres denne betydning til citater, antyder *sådan* i denne kontekst, at *Han/hun sagde noget i retning af x* – derved forstås brugen af *sån* altså som en form for eksemplificering (jf. Buch Nielsen & Rathje 1996:222). I mit datasæt er det som regel sådan citatmarkørerne bruges:

> 5) *IDA: På sån - på forsiden, og så sån, så* ***var han sån*** *"Er det her -er den her vej, sån stum – eller- el- sån er den, blind vej?"*

Eksemplet bærer ikke præg af, at citatets indhold blev leveret præcis således af den oprindelige taler – tværtimod lader det til, at informanten Ida i citatet 'approksimerer' sig frem til, hvad der oprindeligt blev ytret. Derfor kan *sån* som citatmarkør netop bruges som et uformelt greb, der giver taleren frihed til at recitere og omformulere citatet. Ydermere er *sån* en multifunktionel citatmarkør, idet udtrykket kan bruges til at citere direkte tale, direkte tanker, hypotetisk tale og mimetisk indhold – her illustreret ved flere eksempler fra mit datasæt:

6) *IDA: Jeg kan også huske i 9. klasse, så kom der sån, parallelklasse-læreren sån bare op til mig* ***sån,*** *"Er det dig – er det dig, der er amerikansk?"*
(Direkte tale)
7) *IDA: Eller også er det aften-café og så* ***er man sån,****, "Orker jeg virkelig at tage tilbage til skolen?"*
(Direkte tanke)
8) *IDA: Så skriver man bare til dem, og så sån,* ***så er de [lærerne] sån,*** *"Oh sorry"*
(Hypotetisk tale)
9) *IDA: Så en dag går hun bare ind på mig, sån to-tre årig, der bare står med den der flaske* ***bare sån*** *"Glug, glug" [demonstrerer gurgle-lyd]*
(Mimetisk indhold)

Her ses det, hvordan *sån* anvendes frit i mange forskellige funktioner, hvilket giver taleren mulighed for at livliggøre sin fortælling ved at inkludere både egne og andres tale, tanker eller bevægelser. I sammenligning kommer de traditionelle citatmarkører til kort, da man ved brug af disse ville skulle veksle mellem forskellige citatmarkører til hver funktion. Desuden indikerer ord som *tale*, *tænke* og *spørge* en højere grad af 'seriøsitet' og sandfærdighed i citatet, der gengives. De indlejrede approksimerende og demonstrative egenskaber i markører som *sån*, gør, ifølge Buchstaller, at taleren kan distancere sig fra det oprindelige citat (Buchstaller 2012:xiv). *Sån* kan altså bruges spontant, uformelt og henkastet, og samtidig slipper taleren for at binde sig til citatets nøjagtighed. Dette kan være med til at forklare udtrykkets popularitet hos unge.

Sån kan samtidig, som det ses i ovenstående eksempler, kombineres med diverse verber (eks. *komme, spørge, stå, sidde)* og biord. I eksemplerne ses det også, at *sån* ofte fungerer som diskursmarkør – en slags fyldord, der ikke har en grammatisk funktion. I kategori med diskursmarkøren *sån* findes også andre udtryk, som f.eks. *bare*, *sån lidt* eller *sån noget*. Buch Nielsen og Rathje kalder disse fyldord for *samtalepartikler*, jf. Kotsinas definition (se Buch Nielsen & Rathje 1996:221). Her påpeges det, at samtalepartiklerne – som jeg kalder

diskursmarkører – ofte optræder i kombination med utraditionelle citatmarkerende verber, som f.eks. *sidde*, *gå* eller *stå*. Se f.eks. nedenstående citat fra mine data, hvor småordene *bare* og *sån* tilføjes til verbet *sidde*, der fungerer som den egentlige citatmarkør:

> 10) CHRISTIAN: så sætter jeg mig ned i hvad jeg tror er hans camp og ***sidder bare sån,*** "Hey, jeg hedder Christian – jeg er Oskars bror"

Det kan dog imidlertid være svært at definere, hvornår *sån* fungerer som citatmarkør, og hvornår *sån* nærmere skal forstås som en diskursmarkør. Jeg vil dog argumentere for, at der er en væsentlig forskel på konstruktionen *være + sån*, som udelukkende forekommer som citatmarkør, og diskursmarkøren *sån.* Diskursmarkør *sån* er grammatisk overflødig og kan bevæge sig frit i en sætning. *Være sån,* er derimod efterhånden blevet en fast konstruktion, der har en grammatisk funktion og en fast position i sætningen (før citatet) – meget lig *be like* på engelsk (se f.eks. Romaine & Lange 1991 el. Underhill 1988). Som vi skal se i det følgende afsnit, optræder *sån* i langt de fleste tilfælde i mine data i kombination med *være.*

5. Resultater

Ser vi på distributionen af citatmarkører blandt informanterne, er det tydeligt, at den generelle brug af citater varierer for hver enkelte taler. Som det ses i tabel 1, der viser informanternes individuelle brug af *være sån*, er én informant, Ida, ansvarlig for over en tredjedel af de 92 citatmarkører i datasættet. Denne skævvridning er der taget højde for i bearbejdningen af resultaterne. Ikke desto mindre er det værd at tage i betragtning, at de fleste informanter rent faktisk bruger citater i løbet af det relativt korte interview – og det er da også blevet påvist, at unge talere generelt anvender flere citater end ældre talere (Buch Nielsen & Rathje 1996; Ferrara & Bell 1995; Dailey-O'Cain 2000; Romaine & Lange 1991). Af de ni informanter der bruger citater i undersøgelsen, ses det, at fem af disse indleder over 50 % af deres citater med *være sån.*

Informant	**Antal ord**	**% *være sån***	**Antal citatmarkører**
Anna	2.050	58,3 %	12
Mette	2.067	-	3
Ida	4.562	88,2 %	34
Laura	1.054	-	0
Sissel	2.056	60%	5
Kirsten	2.630	66,7%	3
Erik	3.075	-	12
Victor	2.888	-	5
Christian	3.062	50%	16
Daniel	1.107	-	2
Total	24.551	-	92

Tabel 1: Informanternes brug af være *sån* ift. deres samlede antal citatmarkører.

Særligt for Ida er andelen af *være sån* høj. Det er derfor også uhensigtsmæssigt at sidestille den samlede brug af *være sån* med brugen af andre citatmarkører, da det primært vil være Ida, der er ansvarlig for den høje frekvens af *være sån*. Dog har jeg analyseret resultaterne ud fra kategorierne traditionel og utraditionel brug af citatmarkører. Her defineres traditionelle citatmarkører som f.eks. *sige*, *tænke*, *spørge* eller *råbe*, mens utraditionelle markører defineres som *være sån*, samt diverse andre konstruktioner, der falder udenfor de almindelige citatmarkører. Herudover udgør de såkaldte ”zero quotatives” (her på dansk ”nul citatmarkører”) en selvstændig kategori. Nul-markører dækker over de tilfælde, hvor der ikke er en citatmarkør til stede inden citatet (jf. Mathis & Yule 1994).

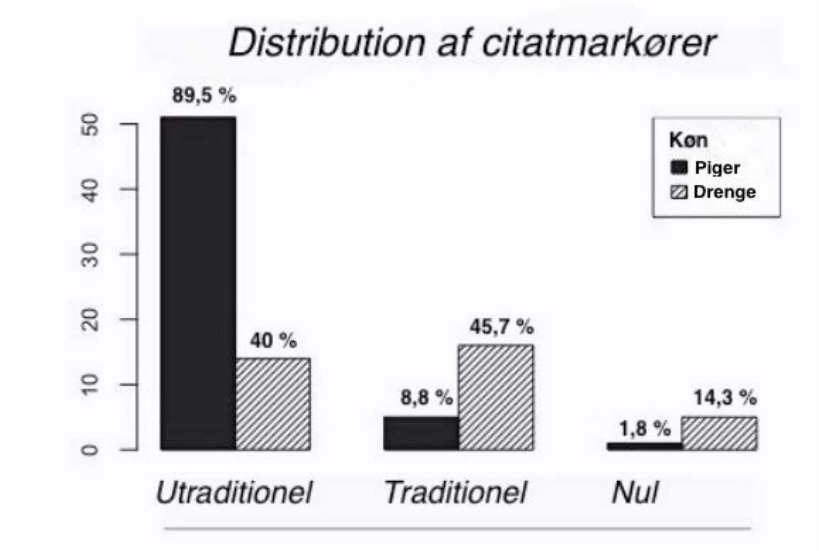

Figur 1: Distribution af citatmarkører bestemt ud fra type og køn.*

* Y-aksen angiver antal citatmarkører, mens procenttallene viser proportionen af utraditionelle/traditionelle/nul citatmarkører i relation til hhv. drenge og pigers samlede antal citatmarkører (N = 57 for piger og N = 35 for drenge).

I figur 1 fastslås det, at informanterne samlet set foretrækker utraditionelle citatmarkører. Denne tendens er dog klart mest prominent blandt pigerne, mens drengene bruger næsten lige dele traditionelle og utraditionelle markører. Her skal det dog stadig tages i betragtning, at informanten Ida til dels er drivkraften bag dette resultat. I undersøgelser af *be like* peger nogle forskere på, at især kvinder har været med til at udbrede denne variant (Barbieri 2001; Blyth m.fl. 1990; Dailey O'Cain 2000). En lignende tendens ses måske svagt for *være sån* og de øvrige utraditionelle citatmarkører i dette studie. Dog er det svært at konkludere endeligt på baggrund af det begrænsede datasæt. Det kan derimod konkluderes, at utraditionelle citatmarkører overordnet set bruges hyppigt af informanterne i denne undersøgelse.

I sammenligning med Rathjes generationsundersøgelse fra 2002-2003 anvender informanterne i dette studie overordnet set de utraditionelle citatmarkører mere (se Rathje 2009a). Rathjes data viser, at unge i sammenligning med ældre bruger utraditionelle citatmarkører markant mere – herudover markerer de også cirka en tredjedel af deres citater med diverse småord (2009a:261). Rathjes resultater viser desuden, at de unge ofte undlader at indlede deres citater med et verbum, dvs. de gør brug af en form for nul-markører. Som det fremgår af figur 1, er citater uden indledende verbum dog forholdsvist sjældne i min undersøgelse. Desuden bruger de unge i Rathjes studie fortsat *sige* og andre traditionelle markører forholdsvist hyppigt (2009a:260). I mine resultater gælder det for de kvindelige informanter, at de utraditionelle citatmarkører udgør nærmest alle tilfælde, mens de traditionelle sjældent bruges. Her ses altså en mindre tendens, der godt kunne indikere, at brugen af utraditionelle citatmarkører er blevet mere frekvent blandt unge gennem de sidste 20 år.

I Buch Nielsens og Rathjes undersøgelse fra 1996 siges der ikke noget om kvantiteten af utraditionelle citatmarkører blandt deres informanter, men det konstateres dog her, at diverse samtalepartikler som *sån noget*, *et eller andet* og *sån* anvendes af de unge som citatmarkører. Dog lader det til, at der i deres data er større variation i anvendelsen af citatmarkører; de unge bruger generelt rigtig mange forskellige småord og utraditionelle konstruktioner som citatmarkører.

I mit datasæt tyder noget derimod på, at *være sån* (dog ofte i kombination med småord som *lidt* eller *bare*) er blevet den mest anvendte utraditionelle citatmarkør. Til gengæld fandt jeg ingen tilfælde af *sån noget* eller *et eller andet* som citatmarkerende konstruktioner, som Buch Nielsen og Rathje ellers har et par eksempler på i deres data.

Samlet set kan der altså peges på to tendenser. For det første kunne noget tyde på, at frekvensen af utraditionelle citatmarkører i unges talesprog er blevet højere i de sidste par årtier. For det andet kunne resultaterne også tyde på, at måden hvorpå unge citerer, muligvis er blevet mere ensformig, eftersom *være sån* delvist kan have udkonkurreret andre utraditionelle konstruktioner. *Være sån* ser

altså ud til at være blevet en meget populær og gængs citatindleder, ligesom *be like* er blevet det på engelsk. F.eks. har jeg også set udtrykket optræde i skriftlig form, som en dansk oversættelse af *be like* i undertekster, eller i diverse internet-memes. Dette er dog blot et par observationer, der ville kræve nærmere undersøgelse at bekræfte.

Anden del af undersøgelsen koncentrerer sig om de unges selvrapporterede brug af medier i dagligdagen. Her var målet at udforske eventuelle sammenhænge mellem brugen af medier og brugen af *være sån*.

Informanter	**Engelske medier**	**Danske medier**	***% være sån***
Anna	1-2 t.	1-2 t.	58,3 %
Mette	1-2 t.	1-2 t.	-
Ida	2-4 t.	< 1 t.	88,2 %
Laura	2-4 t.	1-2 t.	-
Sissel	2-4 t.	< 1 t.	60%
Kirsten	2-4 t.	1-2 t.	66,7%
Erik	< 1 t.	< 1 t.	-
Victor	< 1 t.	< 1 t.	-
Christian	> 4-6 t.	2-4 t.	50%
Daniel	> 4-6 t.	1-2 t.	-

Tabel 2: Informanternes medieforbrug i relation til brug af være *sån*.

Tabel 2 viser, at en stor andel af informanterne rapporterer et højere forbrug af engelske medier ift. til danske. Hos informanten Ida ses en interessant tendens, eftersom hun rapporterer et højt forbrug af engelske medier, og samtidig næsten udelukkende bruger *være sån* som citatmarkør. Samme tendens ses også hos informanterne Sissel og Kirsten. Det er yderligere interessant, at informanten Ida bruger *være sån* hyppigt, eftersom hun er halvt amerikansk. Antager vi at *være sån* er en fordansket udgave af *be like*, kunne man måske forestille sig, at personer der ofte bruger *be like* i deres engelske, også vil bruge *være sån* på dansk. Denne hypotese ville kunne undersøges gennem interviews med tosprogede danskere med engelsksproget baggrund, som f.eks. Ida.

I tabel 2 ses det også, at to informanter, Erik og Victor, rapporterer et lavt medieforbrug, mens de i deres brug af citatmarkører er relativt konservative, eftersom de ikke bruger *være sån*. Dette kunne måske tyde på, at interaktionen med medier til dels kan have indvirkning på taleres brug af populære ungdomssproglige udtryk, som f.eks. *sån*.

I efterfølgende holdningsspørgsmål til brugen af udtryk som *like* nævnte flere af informanterne desuden, at de opfattede *sån* (både som diskursmarkør og citatmarkør) som en pendant til engelske *like*. Få informanter udtrykte negative holdninger til *sån*, mens langt de fleste havde et neutralt forhold til udtrykket. De fleste var dog enige om, at brugen af *sån* var uformelt, ungdommeligt og desuden bar præg af at være et fyldord. Nogle nævnte også, at de ikke mente brugen af *sån* ville følge med dem ind i voksenlivet:

> 11) *IDA: Jeg vil sige, jeg vil kun, fordomme ville kun være hvis det var sån noget en 32*-årig gut *[der brugte 'sån'] (...) så ville jeg bare være sån, "Bliv nu lidt voksen"*

Sån vurderedes altså også af de unge selv til at være et ungdomssprogligt træk, som var forbundet med en uformel og måske endda useriøs tone. Dette stemmer overens med de observationer, der hidtil har været i relation til brugen af både *være sån* og *be like* på tværs af generationer (Rathje 2011; Dailey O'Cain 2000; Singler 2001). Det er dog uvist, om *sån* i dag fortsat udelukkende anvendes af unge. Hvad jeg ved af, findes der ikke hidtil nyere undersøgelser, der har undersøgt fænomenets aktuelle udbredelse blandt ældre talere.

Et relateret og forholdsvist uudforsket fænomen er brugen af *sån + der/her*, både som diskursmarkør og citatmarkør. Denne variant findes også få steder i mit datasæt:

> 12) *ANNA: Ja, og så falder jeg ind i midten – og* ***sån der*** *– og jeg er bare* ***sån her****, '"Fuck", og gav nærmest op på livet, ikke?'*

Det er mit indtryk, at denne variant særligt er populær i hovedstadsområdet, og den dukker for øjeblikket op flere steder i ungdomskulturen.[1] Juul Jensen (2019) har påpeget brugen af *sån der*

[1] Tendensen ses bl.a. tydeligt hos bloggeren Fie Laursen. Bemærk også rapperen Tessas nummer, som netop hedder "Så'n der".

i danske unges talesprog. Juul Jensens undersøgelse baserer sig på interviews med 30 gymnasieelever, hvoraf 19 af disse anvender *sån der*. Her ses det, at *sån der* i langt de fleste tilfælde fungerer som en diskursmarkør, der enten signalerer tøven, tilnærmelse eller fokus i sætningen (Juul Jensen 2019:19). I cirka 25 % af tilfældene fungerer *sån der* også som citatmarkør. *Sån der* kan altså ses som en afart af *sån*. Dog har udtrykket et yderligere deiktisk element i form af ordet *der* (eller *her*). Brugen af *sån der/her*, særligt i ungdomssproget, er bestemt et område, der tåler yderligere forskning.

6. Konklusion

Undersøgelsen her peger forsigtigt på et par tendenser i forhold til den nuværende brug af citatmarkører blandt unge danskere. I sammenligning med tidligere undersøgelser viste mine resultater en generel højere frekvens af utraditionelle citatmarkører, og denne tendens var mest tydelig hos pigerne. *Være sån* så desuden ud til at være den mest populære utraditionelle citatmarkør, som en del af informanterne i undersøgelsen foretrak frem for traditionelle citatmarkører. Med andre ord tyder det på, at unges måde at citere på overordnet set har udviklet sig i de sidste par årtier, om end dette kræver nærmere undersøgelse. Det er sandsynligt, at *sån* til dels har opnået popularitet på baggrund af udtrykkets multifunktionalitet. *Sån* kan introducere tale, tanke, hypotetiske udtalelser eller ikke-lingvistisk materiale, og derved fungerer markøren i talesproget som et narrativt greb, der kan levendegøre en fortælling. Samtidig opnår taleren ved brug af *sån* mulighed for at distancere sig selv fra citatets nøjagtighed, hvilket måske er attraktivt for unge talere, der i samtale med hinanden ofte bruger et uformelt og afslappet sprog. Varianten *sån,* både som diskursmarkør og citatmarkør, har i sin struktur og udbredelse blandt talere meget til fælles med engelske *like*. Eftersom engelsk generelt set har en betydelig indflydelse på det danske sprog, er det plausibelt, at *sån* og *være sån* netop er en anglicisme baseret på *like* og *be like*, hvilket enkelte tendenser i min undersøgelse også kunne antyde. Anvendelsen af citater i talesprog er et mangesidet og dynamisk område indenfor sprogforskningen, og der findes adskillige flere vinkler, hvorfra man kan gribe emnet an. Videre forskning kan

måske afdække udviklingen af nyere innovationer (*sån der/her)*, aktuelle generationsforskelle i brugen af citater og citatmarkører, og/eller regionale forskelle ift. traditionel og utraditionel brug af citatmarkører.

Litteratur

Barbieri, Federica (2007) Older Men and Younger Women: A Corpus-Based Study of Quotative Use in American English. *English World-Wide* 28 (1):23-45.

Blyth, Carl, Sigrid Recktenwald og Jenny Wang (1990) I'm Like, 'Say What?!': A New Quotative in American Oral Narrative. *American Speech* 65 (3):215-27.

Buch Nielsen, Rikke og Marianne Rathje (1996) Citater i ungdomssprog. Peter Widell & Mette Kunøe (red.). *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*:214-225.

Buchstaller, Isabelle (2012) Quotatives: *Cross-linguistic and Cross-disciplinary Perspectives.* Bd. 15. Converging Evidence in Language and Communication Research (CELCR). Amsterdam: John Benjamins.

Clark, Herbert og Richard Gerrig (1990) Quotations as Demonstrations. *Language* 66:764-805.

Coulmas, Florian (1986) Reported Speech: Some General Issues. *Direct and Indirect Speech* af Florian Coulmas. Forlaget Mouton de Gruyter/ Amsterdam:2-28.

Dailey-O'Cain, Jennifer (2000) The Sociolinguistic Distribution and Attitudes Towards Focuser Like and Quotative Like. *Journal of Sociolinguistics* 4 (1):60-80.

Eriksson, Mats (1995) A Case of Grammaticalization in Modern Swedish: The Use of Ba in Adolescent Speech. *Language Sciences* 17:19-48.

Ferrara, Kathleen, og Barbara Bell (1995) Sociolinguistic Variation and Discourse Function of Constructed Dialogue Introducers: The Case of Be + Like. *American Speech* 70 (3):265-90.

Fox Tree, Jean E., og John M. Tomlinson (2007) The Rise of Like in Spontaneous Quotations. *Discourse Processes* 45 (1):85-102.

Hasund, Ingrid Kristine, Toril Opsahl og Jan Svennevig (2012) By Three Means: The Pragmatic Functions of Three Norwegian Quotatives. Isabelle Buchstaller (red.) *Quotatives: Cross-linguistic and Cross-disciplinary Perspectives,* Converging Evidence in Language and Communication Research (CELCR). Amsterdam: John Benjamins:37-68.

Juul Jensen, Mathias (2019) En grammatisk-funktionel analyse af udtrykket *sån der* som talesprogsfænomen. Uudgivet bachelorprojekt: Københavns Universitet.

Mathis, Terrie, og George Yule (1994) Zero Quotatives. *Discourse Processes* 18 (1):63-76.

ODS = http://ordnet.dk/ods.

Rathje, Marianne (2011) Quotations and Quotatives in the Speech of Three Danish Generations. Frans Gregersen, Jeffrey Parrott, and Pia Quist (red.). Language Variation – European Perspectives III: *Selected Papers from the 5th International Conference on Language Variation in Europe* 5:71-82. ICLaVE. Amsterdam: John Benjamins.

Rathje, Marianne (2009a) Generationssprog – brugsmæssige og samtalepartnerafhængige træk. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.). *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog:*247-260.

Rathje, Marianne (2009b) Definition af citater i talesprog. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 37:125-158.

Singler, John (2001) Why You Can't Do a VABRUL Study of Quotatives and What Such a Study Can Show Us. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 7 (3):257-78.

Sommerlund, Kristina (2020) Quoting with være sådan 'be like (that)': An English Influence on the Danish Quotative System?. Uudgivet speciale: Aarhus Universitet.

Tannen, Deborah (1986) Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narrative. Florian Coulmas (red.) *Direct and Indirect Speech*. Amsterdam: Mouton de Gruyter:311-32.

Underhill, Robert (1988). Like is Like, Focus. *American Speech* 63 (3):234-246.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Tvungne *ja/nej*-svar som interviewformat

Søren Sandager Sørensen
Aarhus Universitet

'Klare svar' er ofte noget som interviewere går efter, men kan have svært ved at få, i kritiske politiske interviews. Svar der kun består af *ja* eller *nej* betragtes ofte som klare svar, og der har været flere forsøg på interviews af formatet "ja eller nej?" hvor den interviewede skal begrænse sig til ordene *ja* eller *nej*. Jeg undersøger brugen af dette format i forskellige situationer og sætter spørgsmålstegn ved at *ja* eller *nej* i sig selv nødvendigvis skulle være et særlig informativt svar. I optagelser fra folketingsvalgdebatter på DR fra 2015 og 2019 og interviews med politikere i Radio24syvs "Ja eller Nej" med Brian Weichardt som vært undersøger jeg konversationsanalytisk forskellige træk ved formatet og hvad det interaktionelt fører med sig. Jeg viser eksempler på hvordan intervieweren og den interviewede opretholder og bryder med begrænsningen, og undersøger hvor meget der rent faktisk kan siges bare med *ja* eller *nej*.

1. Baggrund

I juni 2018 blev jeg kontaktet af Brian Weichardt som dengang var i gang med at forberede en interviewserie hvor den interviewede kun måtte svare *ja* eller *nej*. Jeg var nemlig i gang med at skrive speciale om prosodiske varianter af *ja* og *nej* (Sørensen 2018) på det tidspunkt, så vi snakkede om hvad jeg vidste om hvor meget man egentlig kan sige med ordene *ja* og *nej* ved hjælp af bl.a. prosodiske træk. I min afhandling (Sørensen 2020) beskriver jeg forskellige funktioner og varianter af svarord i sekvenser i hverdagsinteraktioner. Sagen er dog at interviews adskiller sig fra hverdagsinteraktion ved at være institutionaliseret interaktion (Drew & Heritage 1992), og ja/

nej-formatet er en relativ striks institutionalisering, der er værd at undersøge for sig. Denne artikel beskriver interviews med tvungne *ja*/*nej*-svar som format og illustrerer hvad der kan være særligt ved *ja* og *nej* i interviews.

I interviews vil journalister og andre gerne have klare svar, mens mange oplever at politikere sjældent giver dem. Dertil kommer en udbredt diskurs om at (særligt fritstående) *ja* og *nej* er klare svar. Femø Nielsen skriver at "de korte og enkle svar er i alles interesse." (2001:125). Dertil kommer at *ja* og *nej* er de type-tilpassede svar på ja/nej-spørgsmål på dansk, hvilket betyder at de er den primære type svar samt accepterer ja/nej-spørgsmålets præmisser (Heinemann 2010), og derfor giver det også god mening at forsøge at kræve *ja* eller *nej* som svar. Men at intet spørgsmål er helt uskyldigt (parafrase af Steensig & Drew 2008), gælder i særlig høj grad interviews, og særligt debatter kan være fjendtlige (Emmertsen 2003). Spørgsmål kan nemlig designes mere eller mindre kritisk ved at indbygge præsuppositioner og andre betingelser som fratager den interviewedes mulighed for at kontrollere de præmisser vedkommende taler på (Larsen 2016). En begrænsning til *ja* og *nej* giver kun endnu mindre råderum, og ja/nej-spørgsmål kan, i kraft af at være 'lukkede', indbygge underliggende præmisser (Emmertsen 2003:282).

2. Data og metode

Ved hjælp af konversationsanalyse (*Conversation Analysis*, Sacks et al. 1974, Steensig 2015a) ser jeg på de metoder og resurser som deltagerne i denne type interviews bruger. Konversationsanalysen analyserer hvordan det enkelte, konkrete bidrag fra en taler – en tur – forholder sig til det forrige i en samtale. I den vurdering indgår blandt andet timingen af ture (turtagning) og om ture udfører en handling som er gjort relevant én tur tidligere. Samtaledeltagere forholder sig konstant til om den anden part deltager i samme projekt – og afvigelser viser sig bl.a. i det sproglige design. Ture efter hinanden er organiseret i sekvenser: første position skabes ved hjælp af spørgsmål og anmodning, mens anden position udfyldes af f.eks. svar, og tredje position eksempelvis kvitteringer på svar (Schegloff 2007). Samtaledeltagere bruger forskellige (sproglige såvel som andre) resurser og udnytter diverse metoder til at opnå en lang række

interaktionelle mål eller procedurer. Denne undersøgelses fokus er altså hvordan deltagerne og deres resurser forholder sig til den institutionelt opsatte begrænsning – at der skal svares *ja* eller *nej* – ved at skabe det eller bryde med det. De forskellige ønsker hos intervieweren og de interviewede fremhæves ved at se på hvordan de behandler hinandens interaktionelle bidrag. Vinklen er sproglig og tager udgangspunkt i de sproglige resurser (svarord og spørgsmålstyper).

Data består af optagelser fra tre interviewrækker: ”Ja eller Nej” (Radio24syv), ”Mød partierne” (DR) og dele af to statsministerkandidatdueller (DR). Brian Weichardts interviewserie ”Ja eller Nej” består af 6 interviews med diverse politikere, hver af ca. én times varighed, og fandt sted juni til august 2018. En håndfuld emner går igen blandt de forskellige interviews. ”Mød partierne” var i 2019 en del af DRs valgdækning og består af længere interviews med partiledere, hvor intervieweren er Kåre Quist. Det sidste minut eller to udføres som en mindre runde hvor der skal svares *ja* eller *nej*. Der er 13 af disse interviews. I valgdækningen af folketingsvalget i 2015 blev Helle Thorning-Schmidt og Lars Løkke Rasmussen interviewet tre gange til statsministerkandidatdueller med Tine Götzsche som vært; her er der altså tre personer til stede. De to dueller som DR lavede, indeholdt en afsluttende ”ja/nej-runde”. Uddrag fra interviewene er transskriberet efter konventionerne på Samtalegrammatik.dk (2021).

I artiklen præsenterer jeg observationer på hvad de forskellige deltagere i disse interviews gør, og hvordan dette forholder sig til interviewformatet, intentionen om klare svar og svarord.

3. Svarerens resurser

3.1 De simple og klare svar

De simple svar findes, og (1) og (2) illustrerer henholdsvis bekræftende *ja* og afkræftende *nej*.

(1) Mød Partierne 2019: Klaus Riskær Pedersen

```
01 INT: >ska folk ha ret til å< gå
02      tid*dliger*e på pension↘
03      (0.3)
04 RIS: .m ja→
```

(2) Mød Partierne 2019: Kristian Thulesen-Dahl

```
01 INT: ska udlændinge ha lov til å
02      købe sommerhus i danmark↗
03      ja eller nej→
04      (0.3)
05 THU: nej→
```

Nej bruges også bekræftende efter ture med negationer (Heinemann 2015):

(3) Ja eller Nej: Ida Auken

```
01 INT: at du tror egentlig ikk at den
02      højredrejning der har fundet
03      sted (.) skyldes (.) fremmedfjendskhed↘
04      (0.6)
05 AUK: nej→
```

Her bekræfter Auken med *nej* at hun ikke tror på den nævnte påstand. Dansk bruger derudover ordet *jo* efter ture med negationer som en afkræftende version af *ja*, og det behandles og fungerer som var det et *ja* eller *nej*, og altså ikke som et brud med formatet:

(4) Ja eller Nej: Søren Espersen

```
01 INT: men det nytter ikk noget eller:↘
02      (0.5)
03 ESP: jo↗
```

Alle disse svarord bruges fritstående, også selvom afkræftelse i mange andre sammenhænge ofte efterfølges af en uddybning af hvad der i stedet er tilfældet. De bruges som svar på både interrogativt (1 og 2) og deklarativt (4) formaterede anmodninger om bekræftelse. Disse eksempler viser altså at formatet virker i den forstand at der bliver svaret med *ja* og *nej* og den interviewede accepterer (eller helt afviser) interviewerens fremlægning.

3.2 Modifikationer og andre svar end *ja* og *nej*

Det hænder dog ikke sjældent at svar, selv med *ja* eller *nej*, får en eller anden form for modifikation. Svar kan f.eks. transformere (Stivers

& Hayashi 2010) de betingelser som spørgsmålet er fremført på, eller f.eks. bekræfte én fortolkning og afvise en anden (Thøgersen & Nielsen 2009). Mange svar i disse interviews formår at bøje formatet og indsætte begrænsninger på fx en bekræftelse:

(5) Mød Partierne 2019: Pia Olsen Dyhr

```
01 INT: du mener (a) skatten ska stige i den
02      kommende ↑valgperiode ja eller nej↗
03 DYH: ja→ for nogen↘
```

Intervieweren fremlægger en påstand om Dyhrs holdning. Den bekræftes med et *ja*, men Dyhr fortsætter og tilføjer *for nogen*. Det implicerer at skatten ikke skal stige for alle og altså at der er nogen skatten ikke skal stige for, og dermed er svaret ikke en ubetinget bekræftelse. Betingelsen *for nogen* kan ses som en syntaktisk udbygning af interviewerens sætning, og på den måde en transformering af det bekræftede, på trods af at der kommer et *ja* imellem.

I stedet for at indlede med svarordet og derefter tilføje betingelser kan svarordet også komme efter betingelser i form af fx *hvis*-ledsætninger:

(6) Ja eller Nej: Karsten Hønge

```
01 INT: i vil godt ku gå i regering med es[1]↘
02      (0.9)
03      nu
04      (0.3)
05      hvis hvis magten skifter↘
06 HØN: hvis magten- hvis magtforholdene er i
07      orden↘ å hvis regeringsgrundlaget er i
08      orden↘ (.) så ja→
09 INT: nåja(ja)ja
```

Intervieweren har været i gang med at undersøge SFs evne og interesse i at indgå i regering og spørger her ind til en mulig regeringssammensætning med Socialdemokratiet. Det bliver framet som *nu* (L3-5[2]), og intervieweren fokuserer altså på det allerede

[1] S, altså Socialdemokratiet.

[2] L efter fulgt af et nummer er en henvisning til linjen med det nummer.

eksisterende forhold mellem de to (og ikke hvad de kunne komme frem til op til et valg, som der på tidspunktet for interviewet er et godt stykke tid til). Inden der siges *ja* (L8), leverer Hønge to *hvis*-indledte betingelsesledsætninger. Det 'klare' i *ja* bliver altså nedgraderet så meget at det i stedet åbner nye spørgsmål – om magtforholdene og regeringsgrundlaget er i orden. Interviewerens *nåja(ja)ja* kan også ses som et udtryk for at svaret med disse betingelser er uinformativt.

Det er dog også muligt at svare uden svarordet – og der behøver ikke være nogen klare modifikationer eller betingelser.

(7) Mød Partierne 2019: Anders Samuelsen

```
01 INT: ska pensionsalderen hæves
02      ja eller nej↗
03      (0.6)
04 SAM: det ska den↘
```

Her bliver der svaret *det skal den*, altså en gentagelse af det forrige i form af genbrug af samme overordnede verbum *skal* samt pronominer med samme referenter som tilsvarende elementer i den forrige ytring. Det fungerer som en bekræftelse og svarer altså nogenlunde til et *ja* (men se Raymond 2003 om udtryk for problematicitet i ikke-typetilpassede svar, jf. Heinemann 2010:2723). Der er ikke nogen tydelige begrænsninger på hvad svaret accepterer; interviewveren fortsætter til næste spørgsmål. Det kan altså ses som et klart svar, uden *ja* eller *nej*, men det kan ikke udelukkes at Samuelsen har indvendinger (Raymond 2003); omvendt kan det altså også fungere som en emfatisk eller entusiastisk bekræftelse. Her er det værd at notere at denne type svar (altså med pro-former) er relativt sjælden i Weichardts "Ja eller Nej". Det kan derfor virke relativt overfladisk at tilrettelægge formatet efter specifikke ord som *ja* eller *nej* fremfor deres handlinger, be- og afkræftelse.

3.3 Fonetisk variation i svarord

Det er velkendt at talere bruger lyde der bedst kan beskrives som mellemting mellem *ja* og *nej* eller en afvigende variant af én af dem – fx findes nja i DDO (og se fx Jefferson 1978 om engelsk *nyem*). Den interviewede bruger ofte sådanne former til at udtrykke utilfredshed

med noget i spørgsmålet, men det behandles mest af intervieweren som noget der ligger indenfor formatet, men evt. er værd at kommentere på. Her er noget der minder om et *nej*:

(8) Ja eller Nej: Søren Espersen

```
01 INT: statsmi↑nisteren→
02      (2.7)
03 ESP: m:::ne:j °mhhh°
04 INT: .hh det var et lidt tøvende nej
05      uden jeg har forsket i nej
```

Espersens nej er forlænget og initieres med en lang [m]-lyd. I sig selv kan *mm* fungere bekræftende ligesom et *ja*, men gør det ikke her. Forlængelse er en almindelig art tøvemarkør og forlængede varianter af *ja* og *nej* kan projicere uenighed (Sørensen 2018). Intervieweren kalder også dette tøvende og viser altså at forskellen på dette og andre tilfælde af *nej* er hørbar. Det næste eksempel er dog noget mere kompliceret:

(9) Ja eller Nej: Ida Auken

```
01 INT: har du noget imod at den midlertidige
02      grænsekontrol egentlig er der↗
03      (0.3)
04 AUK: nja:e*r*↘ (.) næ↘
05      (1.8)
06 INT: det (h)ar du ikk noget imod↘
07      (0.5)
08 AUK: .mt °°njar:ghj°° hh ja:→ jo:→ jein↗
09      (0.4)
10 INT: .hhhh ja jo jnein↘ ja→
11      (0.7)
12 INT: det tror jeg: at vores ven↗ (.) på
13      aalborg universitet der forsker
14      i ja nej[3] ville mene var et ↑helt nyt
```

[3] Jeg tror at Weichardt her tænker på undertegnede og at der altså menes Aarhus Universitet, men jeg kan dog ikke udelukke at Weichardt også har talt med folk i Aalborg, hvor der findes forskere der arbejder med sprog, interaktion – og medier.

Her bliver der både svaret med et *n*-indledt og forlænget *jaer* (L04) og en art *argh* (L08) efterfølgt af *ja, jo, jein*. Dette gentages af intervieweren, hvilket kan siges at fremhæve det uvante i denne form, og kommenteres derefter på eksplicit. Derefter foregår der en lidt længere sekvens hvor intervieweren taler med sig selv og forsøger at tolke på hvad der kunne lægge bag svaret, bl.a. ved at se tilbage på tidligere spørgsmål og øvrig viden om emnet.

Der findes altså hørbare svarord der ikke kan kategoriseres som prototypisk *ja* eller *nej* og/eller har forlængelse eller nasal indledning, og de kan siges at markere indvendinger mod spørgsmålet, uden at erklære hvilke. Derudover er det værd at nævne at sådan indvending eller modstand ikke kun gøres ved hjælp af forlængelse. I disse interviews virker det til at den negative attitude er det som fylder mest, og selvom *ja* og *nej* til tider kan have stigende intonation, er de sekvenser de indgår i, meget forskellige fra de sekvenser som *ja* og *nej* med stigende intonation som beskrevet i Sørensen (2021), indgår i, idet spørgsmålene i interviewsituationen sjældent lægger op til nogen positiv attitude eller affiliation. Det er stadig et åbent spørgsmål hvilken status de forskellige fonetiske træk og varianter kan have her, og hvordan de mere præcist interagerer, men noget af historien er muligvis at 'nye' varianter som *jein* og lignende opstår spontant, med netop det formål at være ugenkendeligt som det ene eller det andet – og derfor genkendeligt som *ikke* de bestemte former brugt til at acceptere præmisserne. Mange af formerne har dog typisk et udgangspunkt i enten *ja* eller *nej* (fx *m:nej*).

4. Orientering mod klare svar eller ja/nej

Intervieweren kan vælge at forholde sig eksplicit til svarets klarhed og kommenterer af og til derpå. I (10) er intervieweren i gang med at spørge ind til hvilke institutioner og embeder der ifølge Søren Espersen muligvis har spillet en rolle i Tibet-sagen:

(10) Ja eller Nej: Søren Espersen

```
01 INT: hold da op↘ og- og: øh ↑kongehuset→
02      (0.5)
03 ESP: .hhh nej→
```

```
04      (0.9)
05 INT: det var et klart nej↘=
```

Efter mange gange at have svaret *ja* bliver der nu svaret *nej*. Intervieweren kommenterer på dette og kalder det *et klart nej* (L5) i tredje position. Det svarer til en kvittering for svaret og udtryk for forståelse af det. Det samme kan ske med *ja*, og i tilfælde der ikke nødvendigvis er fritstående:

(11) Mød Partierne 2019: Pernille Skipper

```
01 INT: pernille skipper vi hørte lige din
02      forgænger johanne schmidt-nielsen sige
03      <pisse på> for rullende kameraer i et
04      meget ophidset øjeblik- (.) ku du oss
05      finde på det ja eller nej↘
06 SKI: .mhh jeg tror nærmest jeg er kommet
07      til det så ja→
08 INT: det var klart ja↗
```

Inden svarordet *ja* nævnes muligheden for at det allerede er sket. Intervieweren kvitterer ved at kalde svaret *klart ja*, på trods af det indledende der inkluderer formuleringen *tror nærmest*, der kan ses som en uklarhedsmarkør. Det bidrager dog til at svaret behandler det som uproblematisk at gøre som i interviewerens eksempel, hvilket gør svaret bekræftende. Det kan altså siges at være klart bekræftende ved andre resurser end bare selve ordet *ja*.

5. Interviewerens arbejde for at opretholde formatet

I det forrige har jeg vist hvordan intervieweren kalder svar 'klare'og italesætter klarheden, og at der altså er en orientering mod svars klarhed. Men som jeg viser i dette afsnit, gør intervieweren også andet arbejde for at de interviewede holder sig til formatet.

I stedet for venlige påmindelser om reglerne kan afbrydelser stoppe den interviewede i at fortsætte sit svar udover svarord:

(12) Statsministerkandidatduel 2015, 5. juni

```
01 INT: lars løkke rasmussen er krisen
02      ovre i danmark↘
```

```
03       (0.6)
04 LØK:  ja→ ikk mindst takket være
05       de re[former JEG LAVEDE ME-
06 INT:      [det er den↘ ↑tak ska du ha↘
```

Her fortsætter svareren efter et *ja* (L04). Intervieweren begynder dog at tale i overlap et sted i Løkkes tur som ikke er designet til at være færdig – midt i et nominalsyntagme hvis foranstillede bestemte artikel kan siges at markere at taleren ikke er færdig og at den efterfølgende relativsætning er på vej. Løkke behandler det også som en afbrydelse ved at hæve sin stemme på *jeg lavede med*. Turen gøres heller ikke færdig idet turen afsnuppes midt i en præposition uden styrelse. Interviewerens handling er derudover en kvittering i form af en pronominal gentagelse (*det er den*) af den ytring som *ja* responderede på. Interviewerens efterfølgende *tak skal du have* fungerer også kvitterende i den forstand at det påminder den forrige taler om at det leverede svar allerede lever op til formatets krav ved at indeholde et *ja*. Intervieweren kan altså fremtvinge formatet ved at time sit svar strategisk og fortolke på den del af svaret der passer formatet.

I næste uddrag fremtvinges formatet ved at der stilles et spørgsmål:

(13) Ja eller Nej: Karsten Hønge

```
01 HØN:  jeg har p>røv<- j(h)eg Ha mhhe
02       >ved du hva< (.) jeg har faktisk stemt
03       på socialdemokratiet flere gange↘
04       (0.8)
05 INT:  nå↗
06       (0.6)
07 HØN:  det lidt mærkeligt ikk når man
08       [nu siger (jamen ba-)
09 INT:  [.hhh er det lang tid tilbage↘
10 HØN:  ja→
11       (0.7)
12 HØN:  men når man nu [siger
13 INT:                 [a- a-
```

I L01 taler Karsten Hønge uden at følge formatet og fortsætter i L07 efter et *nå* fra intervieweren. Men i løbet af denne fortsættelse stiller intervieweren et ja/nej-spørgsmål, og Hønge stopper derefter. Talen

kunne være syntaktisk afsluttet efter *ikke*, som ikke er meget før intervieweren begynder at tale, men interviewerens spørgsmål er ikke designet som en respons på det. Formatet er genetableret idet Hønge svarer *ja*, men forsøger efter noget stilhed igen sin forladte tur.

Interviewere kan fremtolke et svar hvis den forrige tale har været utilfredsstillende (Emmertsen 2003:281) bl.a. via kvitteringer i tredje position. I denne typer interviews kan det fx være en eksplicit tolkning eller omformulering til *ja* eller *nej*:

(14) Statsministerkandidatduel 2015, 5. juni

```
01 INT: hHhh l(h)ars løkke rasmussen tænker du
02      engang i mellem i dit stinte stille
03      sind at .hhhh ham der uffe elbæk fra
04      alternativet han <har måske> nogen
05      pointer vi godt ku bruge til noget↘
06 LØK: tjo: altså jeg har endnu til gode
07      å møde en kollega på christiansborg
08      som ikk engang i mellem har en god
09      pointe→ men når det hele blir lagt
10      sammen så er jeg glad for jeg ikk
11      ska basere en regering på ham↘
12 INT: jeg tager et ja- jeg tager det som et ja→
13      har uffe elbæk nogen pointer→
14 THO: ja det synes jeg (.) altså jeg har oss
15      en indre hippie [som øh
16 INT:                 [så det blev et ja
```

I L12 tolker intervieweren det forrige, relativt lange svar fra Løkke *som et ja*, ligesom Thorning-Schmidts svar også skal tolkes med *så det blev et ja* (L16). Det er markeret som en konklusion baseret på det foregående ved hjælp af et konditionelt *så* (der på dette punkt er sammenligneligt med adverbielt *så* jf. Puggaard 2019; i uddraget er *så* dog en konjunktion). Bemærk at begge svar indeholder noget svarordlignende, *tjo* i det første og et egentlig initialt *ja* i det andet.

Svarord bliver dog også brugt i tredje position som helt almindelige kvitteringer, især i Weichardts "Ja eller Nej":

(15) Ja eller Nej: Søren Espersen

```
01 INT: .hh på ministerniveau↗
02      (2.9)
03 ESP: nej↘
04      (0.3)
05 INT: nej↘
06      (0.3)
07      .hhh så det på topembedsmandsniveau måske↘
08 ESP: mj[a→
09 INT:   [m
10      ja↘
11      (0.8)
12 INT: .hhhh (.) hva med i statsministeriet↘
13      (0.8)
14 ESP: ja→
15      (0.3)
16 INT: ja↗
```

Her er der både *ja* (L10 og L16) og *nej* (L05) der gentages kvitterende i tredje position. Det kan siges at udpensle at Espersen holder sig til formatet. Dette er interessant i forhold til observationen i Heritage (1985:98) at kvitteringer er stort set fraværende i interviews. I denne type interviews bliver de i stedet brugt til at opretholde formatet, mens Weichardts interviews også bruger kvitteringer på en måde der minder mere om hverdagsinteraktion.

6. Formatets begrænsninger

Formålet med denne type interview er at få information i form af klare svar ud af politikere, og måderne det kan gøres på, har jeg gennemgået ovenfor. Men interviewformatet indskrænker også mulighederne for at dele viden. At begrænse svarmulighederne til *ja* og *nej* er bl.a. også at begrænse de mulige spørgmålstyper til at være ja/nej-spørgsmål, og det kan være svært for intervieweren at holde sig til:

(16) Ja eller Nej: Ida Auken

```
01 INT: øh: øh øh har i svært ved å formulere jer↗
02     det øh det ka det jo selvfølgelig en uendelig
03      (0.5)
```

```
04      æh diskussion↘
05      (2.0)
06 INT: hva hælder du til å tro der→ >det ka man
07      ikk svare ja å nej på<↘ [men altså øh:m
08 AUK:                         [hmfhhhhh
09 ?:   .hhhh
10      (0.9)
11 INT: bærer i selv et ansvar for det↘
12 AUK: aer↗
13 INT: *jaer*
14      (1.0)
15      så sk- er der noget der skal laves
16      (0.9)
17      gøres klarere (.) å jeres parti på det her
18      punkt↘ hvor du har udgivet den her bog↘
19 AUK: ja↘
20      (0.3)
21 INT: ja↘
22      (3.3)
23      *øh:m*
24      (2.6)
25      å å og øh: hvornår begynder i på det→
26      (1.1)
27      om jeg så må sige↘
28 AUK: ja↗
29      (0.3)
30 INT: ja f nåja det oss rigtigt→ mdet er
31      .hhhhhhhhhh
32      lidt svært jeg synes det enormt
33      spændende det her↘ å jeg ved ikk-
34      har du talt med: med med med med andre
```

Det sker to gange i uddraget at intervieweren stiller en anden type spørgsmål end ja/nej-spørgsmål. I L06 stilles et spørgsmål med *hvad*, men intervieweren kommenterer straks derefter på sit eget spørgsmål at man ikke kan svare som formatet kræver. Intervieweren forsøger derefter at komme ind på Aukens holdning – som spørgsmålet med spørgeord spurgte åbent om – via en række ja/nej-spørgsmål (L11 og L15-17).

I L25 stilles et *hvornår*-spørgsmål som i denne kontekst fungerer relativt kritisk: Auken har anerkendt et problem og sagt *ja* til at der

skal gøres noget. At stille et spørgsmål om *hvornår*, især framet som begyndelse, implicerer at der indtil videre kun er tale om snak, og presser Auken til at præsentere det som realistisk at vedkommende gør handling ud af ordene. Det passer dog ikke ind i ja/nej-formatet, og Auken undslipper altså at skulle fremlægge en overbevisende plan, men svarer i stedet *ja* (L28). Denne brug af *ja* kan ses i forhold til *ja*-initierede svar på hv-spørgsmål og deres indvendinger mod spørgsmålet (Svennevig 2001).

Intervieweren nævner derefter at det er svært, men at emnet er spændende. En streng implementering af formatet kan altså spænde ben for interviewets flow i den forstand at der kan opstå kontekster hvor intervieweren ønsker at stille en anden type spørgsmål (se fx uddrag 15 for en del af en sekvens hvor intervieweren prøver at gætte hvem Søren Espersen mener har et ansvar i Tibet-sagen).

7. Diskussion – kontekst

Jeg vil gerne kommentere på nogen af de ovennævnte fænomener og de forskellige interviews kontekst. Begrænsningen til *ja* og *nej* spiller nemlig ikke helt samme rolle i de forskellige interviews. I Weichardts "Ja eller Nej" er det (tilstræbt at være) hele formatet og bliver dermed styrende for hvordan deltagerne kan komme videre. I valgdebatterne på DR er det derimod en kortere del af interviewet til sidst og bliver ofte brugt til anderledes, underholdende spørgsmål. Der ér også runder og emner i Weichardts "Ja eller Nej" der behandles som underholdende eller designet til at være mindre seriøse og kritiske end resten, primært en runde med spørgsmål fra et spørgeskema om arbejdsmiljø. Dynamikken i DRs debatter fra 2015 er også anderledes ved at der er to interviewede og at værten dermed også er ordstyrer (Emmertsen 2003, Zafrir 2008).

Derudover blev DRs interviews lavet i forbindelse med valgdækning og foregår med partiledere. Det gør at der er noget andet på spil, og ændrer måske også den måde der tales om partiers interne forhold og forhold til regeringsmagten. I Weichardts "Ja eller Nej" er der ofte tid til de benspænd som begrænsningen giver, og formatet bliver overordnet set taget mere bogstaveligt. Weichardt har selv omtalt interviewserien som et 'eksperiment' og udtalt at det var et 'benspænd' også for ham selv, men fremhæver netop også at det

skaber 'pauser og tvivl' og giver bevidsthed om at man får noget ud af et uperfekt interview (Bruun-Hansen 2018). Formatet sætter også problematisk ordknaphed i perspektiv og nedgraderer betydningen af den interviewedes kompetence til netop at være interviewdeltager (sml. med typen af interview og deltagere i Thomsen 2015) – formatet kan altså sætte den erfaring som politikere har fra interviews, ud af spil i et vist omfang. Selvom de sproglige resurser ikke direkte er bestemt af konteksten, skal de altså forstås som en del af noget større der informerer de beslutninger der står bag de forskellige håndteringer af formatet. Fokus har her været sprogligt, men der vil kunne siges mere om forholdet mellem kontekst og resurser fra et medieteoretisk perspektiv.

8. Konklusion

De undersøgte fænomener har været med til at belyse hvordan diskursen om *ja* og *nej* som klare svar er en simplificering af virkeligheden. Det tidligere nævnte citat om at korte og klare svar er i alles interesse (Femø Nielsen 2001:125) siger ikke nødvendigvis at sådanne svar består af *ja* og *nej* udelukkende. Begrænsningen til *ja* og *nej* (og ja/nej-spørgsmål) fratager både intervieweren og den interviewede agens, og ændrer i den måde interviewet kan skride frem på, for eksempel ved at nogen opfølgende spørgsmål ikke passer på formatet. Det er også en anden oplevelse for lytteren når der er mange pauser, eller hvis mange spørgsmål i streg får *nej* som svar fordi den interviewede ikke har andre muligheder for at være kritisk overfor måden der spørges på. Der er dog visse måder som de interviewede formår at forholde sig kritisk overfor interviewerens foretagende eller ligefrem bryde med formatet, mens intervieweren på den anden side arbejder for at opretholde formatet. At bruge formatet sætter dog interviewrammen i perspektiv og viser netop at ikke alt bliver klart når alle svar er *ja* eller *nej*. Det giver mening i forhold til hverdagsinteraktion hvor fritstående svarord gør noget specifikt i modsætning til ikke-fritstående (Steensig 2015b, Steensig & Heinemann 2013) og ikke nødvendigvis er så almindelige som man skulle tro. I denne artikel har jeg via uddrag fra denne type interviews forsøgt at beskrive hvordan en rammebegrænsning til *ja* og *nej* skabes, strækkes og brydes på konkret turniveau.

Litteratur

Bruun-Hansen, Kerstin (2018) Radiovært måtte kun stille ja/nej-spørgsmål. Det var en øjenåbner. *Journalisten*, 3. aug. 2018. https://journalisten.dk/radiovaert-matte-kun-stille-ja-nej-sporgsmal-det-var-en-ojenabner/

DDO = *Den Danske Ordbog*, https://ordnet.dk/ddo

Drew, Paul & John Heritage (1992) Analyzing talk at work: an introduction. Paul Drew & John Heritage (red.). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press:3-65.

Emmertsen, Sofie (2003) Debatinterviewerens fjendtlighed – på jagt efter neutralitet. Jakob Steensig & Birte Asmuß (red.). *Samtalen på arbejde – konversationsanalyse og kompetenceudvikling*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.

Femø Nielsen, Mie (2001) *Replik til journalistikken: mikroanalyse af medieinteriewet*. Frederiksberg: Akademisk Forlag.

Heinemann, Trine (2010) The question-response system in Danish. *Journal of Pragmatics* 42(10):2703-2725.

Heinemann, Trine (2015) Negation in interaction, in Danish conversation. *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(12).

Heritage, John (1985) Analyzing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audience. T.A. van Dijk (red.). *Handbook of Discourse Analysis, vol. 3.* New York: Academic Press:95-117.

Jefferson, Gail (1978) What's in a 'nyem'? *Sociology* 12(1):135-139.

Larsen, Tobias Boelt (2016) Interview til debat – Om Martin Krasniks spørgsmålsdesign. *Tidsskrift for Medier, Erkendelse og Formidling* 4(1):4-25.

Puggaard, Rasmus (2019) Flexibility of frequent clause openers in talk-in-interaction: *Det* 'it, that' and *så* 'then' in the prefield in Danish. *Nordic Journal of Linguistics* 42(3):291-327.

Raymond, Geoffrey (2003) Grammar and social organization: yes/no type interrogatives and the structure of responding. *American sociological review* 68:939-967.

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50(4):696-735. https://doi.org/10.1353/lan.1974.0010

Samtalegrammatik.dk (2021) *Udskriftssystem*. https://samtalegrammatik.dk/start-her/udskriftssystem/ (sidst tjekket 8. jan, 2021).

Schegloff, Emanuel A. (2007) *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.

Steensig, Jakob (2015a) Konversationsanalyse. Svend Brinkmann & Lene Tanggaard (red.). *Kvalitative metoder: en grundbog.* 2. udgave. København:Hans Reitzel:321-347.

Steensig, Jakob (2015b) Hvornår kan *ja* stå alene efter ja/nej-spørgsmål? *Skrifter om Samtalegrammatik* 2(13).

Steensig, Jakob & Paul Drew (2008) Introduction: questioning and affiliation/disaffiliation in interaction. *Discourse Studies* 10(1):5-15.

Steensig, Jakob & Trine Heinemann (2013) When 'yes' is not enough – as an answer to a yes/no question. Beatrice Szczepek Reed & Geoffrey Raymond (red.). *Units of Talk – Units of Action*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:207-241.

Stivers, Tanya & Makoto Hayashi (2010) Transformative answers: One way to resist a question's constraints. *Language in Society* 39(1):1-25. https://doi.org/10.1017/S0047404509990637.

Svennevig, Jan (2001) *Ja, jo* and *nei* initiating responses to wh-questions in Norwegian. Heinz Vater & Ole Letnes (red.). *Modalität und mehr = Modality and more*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag:143-165.

Sørensen, Søren Sandager (2018) Prosodic and phonetic features of *ja* and *nej* in Danish talk-in-interaction. Speciale, Aarhus Universitet.

Sørensen, Søren Sandager (2020) *The Prosody of Response Tokens in Danish*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Sørensen, Søren Sandager (2021) Affiliating in Second Position: Response Tokens with Rising Pitch in Danish. *Research on Language & Social Interaction* 54(1):101-125. https://doi.org/10.1080/08351813.2020.1864159

Thomsen, Zen Legêne (2015) Nyhedsinterviewet: med barnet som gæst. *Nys* 49:36-60.

Thøgersen, Jacob & Søren Beck Nielsen (2009) *Ja men nej og nej men ja*: Når man hverken be- eller afkræfter ja/nej-spørgsmålets antagelser. Eller: Det fuldt udfoldede "nja". Henrik Hovmark, Iben Stampe Sletten & Asgerd Gudiksen (red.). *I mund og bog: 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*. København: Museum Tusculanum:337-350.

Zafrir, Anne (2008) Ordstyrerbias i valgkampsdebatter. *Mediekultur* 24(44):27-36. https://doi.org/10.7146/mediekultur.v24i44.1305

Resumé:

I det Herrens år – et eksempel på orddannelse, inkongruens eller måske noget helt andet?

Andrzej Szubert
Adam Mickiewicz Universitetet i Poznań

Konstruktioner som *i det Herrens år* eller *et lettelsens suk* afviger fra de grammatiske regler, der gælder for attributter i sætningen. Man kunne betragte disse to udtryk som 'forstenede' og leksikaliserede, men der findes mange eksempler, der viser, at det drejer sig om en regelmæssig konstruktion. Nogle eksempler af typen som fx *en lovens håndhæver*, *et magtens tomrum* kunne tyde på, at det kunne dreje sig om et adjektivisk suffiks (-ens) på lignende måde som i tilfælde af *livsens* eller *dødsens* (-sens), men der findes andre, der afkræfter tesen. I oplægget vil jeg gerne præsentere konstruktionen og diskutere dens grammatiske, orddannelsesmæssige og semantiske aspekter.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Den strukturelle asymmetri mellem det indirekte og det direkte objekt i dansk

Sten Vikner
Aarhus Universitet

1. Indledning

Hvis man ser på data med indirekte og direkte objekter, tegner der sig et noget forvirrende billede. Data fra koordinationer kunne tyde på at det indirekte og det direkte objekt udgør en konstituent der ikke også indeholder hovedverbet, hvorimod data fra idiomatiske udtryk synes at vise at hovedverbet og det direkte objekt udgør en konstituent som ikke også indeholder det indirekte objekt.

I denne artikel[1] vil jeg forsøge at vise hvorledes disse genstridige data kan forliges ved hjælp af en version af analyserne i Larson (1988), Kratzer (1995) og Vikner (1989), hvor de to objekter behandles asymmetrisk, dvs. hvor de ikke befinder sig på samme niveau i den syntaktiske struktur. Til sidst vil jeg vise hvordan disse analyser også kan redegøre for både tvetydigheder og mangel på tvetydigheder i data med *igen* som VP-modifikator.

Jeg vil se på sætninger med to objekter, som fx[2]

[1] Denne artikel er parallel til men ikke identisk med min artikel i *Ny Forskning i Grammatik* 28, dvs. Vikner (2021).

[2] DP står for determinativfrase, idet det antages at fx [*den nye partileder*] er bygget op omkring kernen *den*. VP står for verbalfrase, idet [*forære den nye partileder den her vin*] er bygget op omkring kernen *forære*. På de efterfølgende sider vil jeg også antage fra at mængden af konstituenter ikke alene indeholder fraser men også kerner, så som D° (determinativ), P° (præposition) eller V° (verbum).

(1)	Mette	vil gerne [$_{VP}$ forære	[$_{DP}$ den nye partileder]	[$_{DP}$ den her vin]].
	SUBJEKT		INDIREKTE OBJEKT	DIREKTE OBJEKT
	AGENS		BENEFAKTIV	TEMA

Det indirekte objekt er her *den nye partileder*, og det direkte objekt er *den her vin*.

Ved hjælp af en flytningstest kan man vise at *den nye partileder* er en konstituent, og at *den her vin* også er det. Testen flytter en konstituent til fundamentfeltet (som vi i generativ syntaks kalder CP-spec).

(2) a. [$_{DP}$ Den her vin] vil Mette gerne forære den nye partileder _____.
b. [$_{DP}$ Den nye partileder] vil Mette gerne forære _____ den her vin.

Man kan ikke gøre noget tilsvarende samme med verbet alene, altså flytte *forære* til fundamentfeltet. Det viser dog ikke at hovedverbet ikke er en konstituent, men formentlig kun at hovedverbet ikke er en konstituent af den rigtige type: *forære* udgør ikke en frase (VP = verbalfrase), men kun en kerne (V° = verbum).

(3) * Forære ville Mette gerne _____ den nye partileder den her vin.

Til gengæld kan man vise at *forære den nye partileder den her vin* er en konstituent (nemlig VP):

(4) [$_{VP}$ Forære den nye partileder den her vin] ville Mette gerne _____,
men hun turde ikke.

Den slags testresultater viser dermed også at konstituenter kan indeholde andre konstituenter, selv inden for samme sætning.

Hvordan er så den interne struktur i sådan en VP med to objekter? Måske er den mest oplagte analyse en hvor VP har tre døtre:

(5)

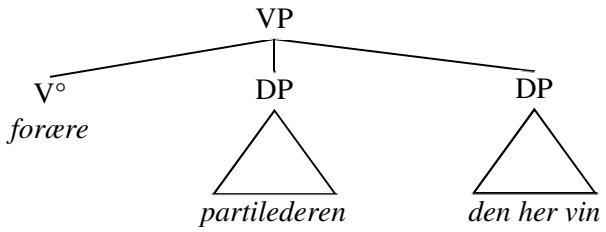

Jeg vil forsøge at vise at der er (mindst) to ting i vejen med (5):

- Data med koordinationer viser at vi har brug for en konstituent der består af de to objekter men som ikke inkluderer verbet – afsnit 2.
- Data med idiomatiske udtryk viser at vi har brug for en konstituent der består af verbet og det direkte objekt (!) men som ikke inkluderer det indirekte objekt – afsnit 3.

Jeg vil derfor foreslå en revideret version af analysen i (5) i afsnit 4, og derefter vil jeg underbygge den med data med *igen* som VP-modifikator i afsnit 5.

2. Koordination

Jeg går ud fra at en koordinator koordinerer to konstituenter, som i den nedenstående stærkt forenklede analyse (hvor koordination ses som en undtagelse fra kravene om binær forgrening og om at enhver frase er en projektion af en kerne):[3]

[3] AdjP står for adjektivfrase, altså en frase bygget op omkring et adjektiv. IP står for inflektionsfrase, som tilsvarende er en frase bygget op omkring inflektionspositionen, og som i en dansk hovedsætning indeholder alt hvad der står til højre for det finitte verbum, og i en dansk indlejret sætning indeholder alt hvad der står til højre for fx *at*, *om*, *som*, *når*, *selvom*, se fx (20), (24) og (26) nedenfor eller Vikner & Jørgensen (2017:139, 147, 160-162).

(6)

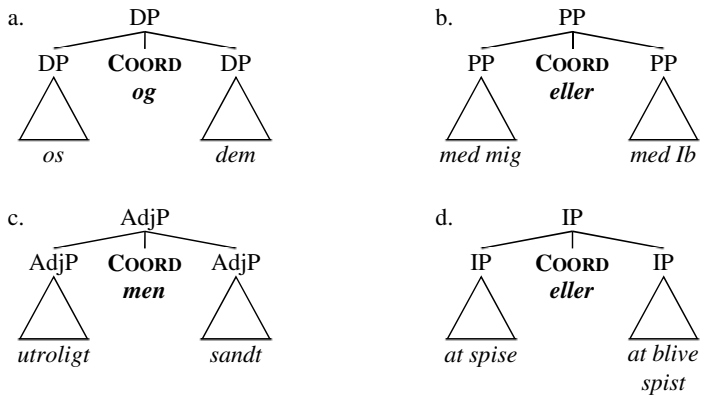

Det koordinationsrelaterede problem for analysen i (5) er at man kan sige (7) (men dog ikke (8)):

(7) Mette ville egentlig have sendt
[den franske ambassadør en flaske whisky]
og [den irske konsul en flaske cognac].

(8) * Mette ville egentlig have sendt
den [franske ambassadør en flaske whisky]
og [irske konsul en flaske cognac].

Hvis de firkantede parenteser markerer konstituenter i (7) men ikke i (8), ville man forvente netop dette resultat. Problemet er så at i analysen i (5) findes der ikke nogen konstituent der består udelukkende af de to objekter, selvom det er det der understøttes af (7).

3. Idiomatiske udtryk

Som i Vikner (2018:196) vil jeg her antage at at de dele af en sætning der udgør et idiomatisk udtryk, også udgør en konstituent (som antaget helt fra Perlmutter 1970:109 og op til fx Hornstein, Nunes & Grohmann 2005:81; og Radford 2009:242; Larson 2010:319; Carnie 2011:264; Poole 2011:273; Koeneman & Zeijlstra 2017:160).

Det idiomatiske udtryk kan udgøres af hele sætningen, (9), hvilket kan ses ved to ting:

- Hvis man ændrer en af sætningens interne konstituenter, så taber man den idiomatiske læsning.[4]
- I den idiomatiske læsning har ingen af de pågældende konstituenter deres normale reference.

(9)	a.		Rotterne	forlader	den synkende skude.	KAN FORSTÅS IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	b.	#	**Musene**	forlader	den synkende skude.	KUN BOGSTAVELIGT
	c.	#	Rotterne	**stikker af fra**	den synkende skude.	KUN BOGSTAVELIGT
	d.	#	Rotterne	forlader	**det faldefærdige skib**.	KUN BOGSTAVELIGT

Det er ligeledes muligt at kun VP udgør et idiomatisk udtryk, (10), hvilket kan ses ved de samme to ting:

- Hvis man ændrer en af VP'ens interne konstituenter, så taber man den idiomatiske læsning.
- I den idiomatiske læsning har ingen af de pågældende konstituenter deres normale reference.

Derimod kan man godt ændre subjektet, ligesom subjektet beholder sin normale reference, det er jo netop ikke en del af VP:

(10)	a.	Horatio	har	stillet	træskoene.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	b.	**Polonius**	har	stillet	træskoene.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	c.	#Horatio	har	**gemt**	træskoene.	KUN BOGSTAVELIGT
	d.	#Horatio	har	stillet	**hjemmeskoene**.	KUN BOGSTAVELIGT

[4] Ved fagfællebedømmelsen både af denne artikel og af Vikner (2021) blev det bemærket at i hvert fald nogle af de eksempler som jeg begrænser til kun at have en bogstavelig fortolkning, fx (9)c, også kan fortolkes på en måde som en fagfællebedømmer kalder "leg med idiomet" (det kunne være noget i stil med *Rotterne ikke bare forlod den synkende skude, de stak af fra den så hurtigt de kunne*). Det er jeg enig i, men jeg vil dog fastholde at sådanne eksempler har en helt anden og meget mere kontekstafhængig status end den der gælder for de eksempler ovenfor hvor jeg har angivet en mulig idiomatisk fortolkning.

Også i sætninger med to objekter, (11), kan hele VP udgøre et idiomatisk udtryk:

(11)	a.		Mette	rakte	fanden	en lillefinger.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	b.		**Jakob**	rakte	fanden	en lillefinger.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	c.	#	Mette	**gav**	fanden	en lillefinger.	KUN BOGSTAVELIGT
	d.	#	Mette	rakte	**de onde**	en lillefinger.	KUN BOGSTAVELIGT
	e.	#	Mette	rakte	fanden	**en rebstige**.	KUN BOGSTAVELIGT

Et forhold som er bemærkelsesværdigt i forbindelse med idiomatiske udtryk i sætninger med to objekter, er at verbet kan udgøre et idiomatisk udtryk sammen med det **direkte** objekt uden at inkludere det indirekte objekt (også selvom det indirekte objekt står mellem verbet og det direkte objekt):

(12)	a.		Inger	stak	Jakob	en plade.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	b.		**Donald**	stak	Jakob	en plade.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	c.	#	Inger	**rakte**	Jakob	en plade.	KUN BOGSTAVELIGT
	d.		Inger	stak	**Lars**	en plade.	IDIOMATISK ELLER BOGSTAVELIGT
	e.	#	Inger	stak	Jakob	**en CD**.	KUN BOGSTAVELIGT
(13)	a.		Lars	gav	Pernille	den kolde skulder.	IDIOMATISK ELLER BOGST.
	b.		**Mette**	gav	Pernille	den kolde skulder.	IDIOMATISK ELLER BOGST.
	c.	#	Lars	**tildelte**	Pernille	den kolde skulder.	KUN BOGSTAVELIGT
	d.		Lars	gav	**Rasmus**	den kolde skulder.	IDIOMATISK ELLER BOGST.
	e.	#	Lars	gav	Pernille	**den kolde ankel**.	KUN BOGSTAVELIGT

Et andet forhold som også er bemærkelsesværdigt i forbindelse med idiomatiske udtryk i sætninger med to objekter, er at verbet **aldrig** kan udgøre et idiomatisk udtryk sammen med det **indirekte** objekt uden at inkludere det direkte objekt (som observeret for engelsk i O'Grady 1998:304 og Hudson 1992:262). Der findes altså formentlig ingen idiomatiske udtryk af typen

(14)	#	Sofie	overlod	katten	50.000 kr.	KUN BOGSTAVELIGT

hvor *Sofie* og *50.000 kr* har normal reference, men hvor *overlade katten* er et idiomatisk udtryk med en fast betydning (fx at give noget til svindlere, eller at smide væk).

Dette afsnit har altså vist at der er brug for en analyse af VP'er med to objekter hvor verbet udgør en konstituent sammen med det direkte objekt, og hvor verbet ikke udgør en konstituent sammen med det indirekte objekt.

4. vP/VP-analysen

Den analyse jeg her vil foreslå, bygger på den idé at et ditransitivt verbum som *forære* udgør et komplekst kausativt prædikat med betydningen "X forårsager at Z har/modtager Y".[5]

I (15)a er *partilederen* det indirekte objekt, BENEFAKTIV eller RECIPIENT, og *den her vin* er det direkte objekt, TEMA. Handlingen beskrevet i (15)a forårsager resultatet i (15)b,c, hvor *den her vin* stadig er det direkte objekt, hvorimod *partilederen* nu er subjektet. Bemærk at partilederen stadig har rollen BENEFAKTIV/RECIPIENT (eller måske POSSESSOR hvis verbet er *har*), og at *den her vin* stadig er det direkte objekt, TEMA:

(15)	a.	Mette	forærer	partilederen	den her vin.	HANDLING / ÅRSAG
		AGENS		BENEFAKTIV	TEMA	
	b.	Partilederen	modtager		den her vin.	RESULTAT
		BENEFAKTIV			TEMA	
	c.	Partilederen	har		den her vin.	RESULTAT
		POSSESSOR			TEMA	

[5] Som en fagfællebedømmer af Vikner (2021) påpeger, er dette en antagelse der også findes i andre teoretiske tilgange, jf. fx Goldberg (1992).

Parallellerne mellem (15)a,b,c er det som analysen i (16) forsøger at udtrykke, med to verbalfraser i stedet for én, hvor den nedre verbalfrase kaldes VP og den øvre verbalfrase kaldes vP. Denne analyse går tilbage til Larson (1988), Chomsky (1995:280-290, 302-307), Kratzer (1995) og Vikner (1989).

VP og vP kaldes ofte for *VP-shells*, 'VP-skaller' eller 'VP-lag', og idéen er at de er forskellige versioner af den samme VP[6], fx har de det samme verbum, her *forære*, som kerne. I den nedre VP er komplementet til verbet det direkte objekt, TEMA, og specifikatoren (VP-spec) er det indirekte objekt, BENEFAKTIV. Den nedre VP udtrykker den resulterende tilstand, (15)b,c, og den øvre vP (som jo indeholder den nedre VP) udtrykker hele handlingen, (15)a. Det ditransitive verbum flytter altid fra den nedre kerneposition, **V°**, til den øvre, **v°**, hvor det står til venstre for begge objekter. Dette sker bl.a. fordi verbet skal flytte til en position hvor det kan tilskrive sin tredje og sidste tematiske rolle til subjektet. Således kan strukturen og denne flytning ses som en konsekvens af den binære forgrening og af det at en kerne kun kan tilskrive tematiske roller til sin komplement-position og til sin specifikator-position.

(16)

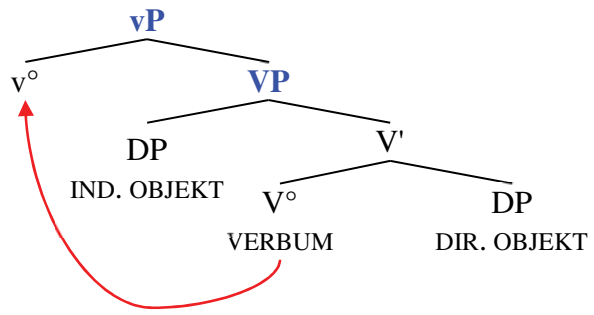

[6] Det er desuden denne vP/VP-analyse som Nyvad et al. (2017) og Vikner et al. (2017) appellerer til når de foreslår en cP/CP-analyse, og som Nguyen (2020:234) appellerer til når han foreslår en pP/PP-analyse.

(17)

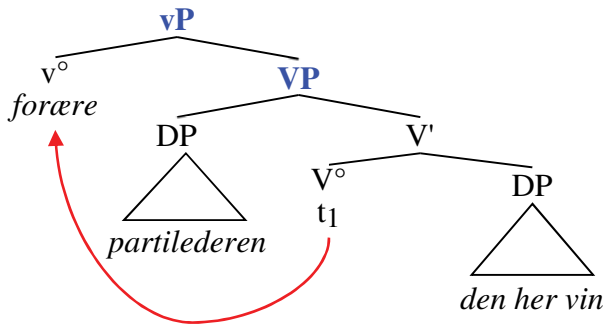

Hermed har vi en analyse der kan håndtere de problematiske data i de to foregående afsnit:

- Den koordinerede konstituent i (7) = (18) svarer således til den nedre VP i (16)/(17):

(18) Mette ville egentlig have sendt
[den franske ambassadør en flaske whisky]
og [den irske konsul en flaske cognac].

(19)

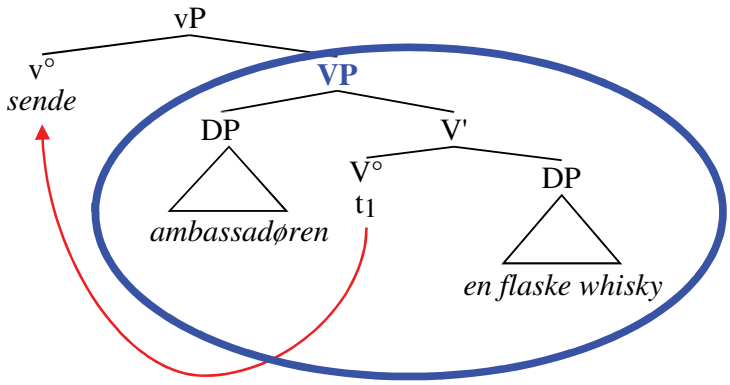

- Den idiomatiske del af (13)a = (20), altså de dele af (13)a = (20) der ikke har deres normale reference (der er ikke noget der bliver givet, og der er heller ingen skulder involveret), danner faktisk også en konstituent. Før verbet flytter fra V° til v°, danner det nemlig en konstituent (V') sammen med det direkte objekt. Dette kan også ses efter verbalflytningen, som vist i (20), ved at det nederste spor af verbet danner en konstituent (stadig V') sammen med det direkte objekt. Til gengæld udgør verbet eller dets spor aldrig en konstituent sammen med det indirekte objekt. Det er derfor at verbet og det direkte objekt tilsammen kan udgøre den idiomatiske del af sætningen, også selvom verbet og det direkte objekt ikke står ved siden af hinanden, og det er derfor at verbet og det indirekte objekt tilsammen ikke kan udgøre den idiomatiske del af sætningen, også selvom verbet og det indirekte objekt faktisk står ved siden af hinanden.

(20)

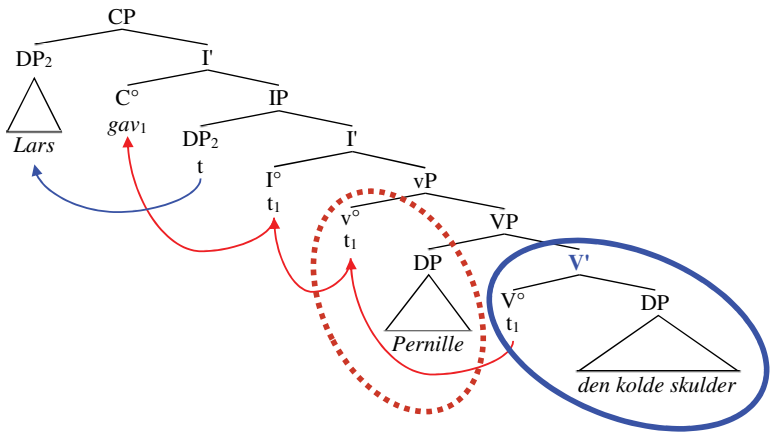

Denne vP/VP-analyse, hvor VP udtrykker den resulterende tilstand, og hvor vP udtrykker hele det komplekse kausative prædikat ”X forårsager at Z har Y, eller at Y er hos Z”, finder anvendelse ikke alene ved den type ditransitive verber som diskuteres i denne artikel (V-DP-DP, *Mette forærer partilederen den her vin*) men også ved en

anden type ditransitive verber, nemlig dem der har et objekt og et efterfølgende PP-komplement (V-DP-PP, *Mette sender den her vin til borgmesteren*), som diskuteret i Vikner (2021).

Den resulterende tilstand, (15)b,c, ved ditransitive V-DP-DP-verber, som jeg formulerede ”Z har Y”, svarer dermed til den resulterende tilstand ved ditransitive V-DP-PP-verber, hvor den dog i stedet skal formuleres ”Y er hos Z”. Analysen bringer således klart frem at det der adskiller de to typer ditransitive verber (V-DP-DP og V-DP-PP), er at deres resulterende tilstande er henholdsvis en *have*-relation og en *være hos*-relation (se også fx Benveniste 1966:198-199; Freeze 1992:576-585; og Kayne 1993:4, 2000:108).

5. vP/VP-modifikation med *igen*

Det sidste datasæt der er relevant for analysen af VP’er med to objekter, som i (16)/(17), har med betydningen af *igen* at gøre, som diskuteret for bl.a. engelsk af Beck og Johnson (2004).

(21)	a.	Thilo		gave	Satoshi	the	map	again.	(Beck & Johnson 2004:116, (67))
	b.	Thilo	again	gave	Satoshi	the	map.		
(22)	a.	… fordi	Helle		gav	Ken	telefonen	igen.	
	b.	… fordi	Helle	igen	gav	Ken	telefonen.		

Ligesom (21)a er (22)a tvetydig, der er nemlig to læsninger:

				igen MODIFICERER
(23)	a.	REPETITIV:	Helle gav Ken telefonen, og det var sket før.	*give*-HANDLINGEN
	b.	RESTITUTIV:	Helle gav Ken telefonen, og Ken havde haft den før.	*have*-TILSTANDEN

(21)b og (22)b er derimod ikke tvetydige, begge to har kun en læsning: den repetitive læsning.

Beck og Johnson (2004:115) foreslår at repetitivt *igen* er adjungeret til den øvre vP, hvorimod restitutivt *igen* er adjungeret til den nedre VP. Hvor den øvre vP indebærer at AGENS giver BENEFAKTIV TEMA, (og

når dette holder mere end en gang, får vi den repetitive læsning), så indebærer den nedre VP kun at BENEFAKTIV har TEMA (og når dette holder mere end en gang, får vi den restitutive læsning).

I (22)a er *igen* finalt, og det kan derfor tolkes både som adjungeret til den nedre VP, som i (24), og som adjungeret til den øvre vP, som i (25):

(24)

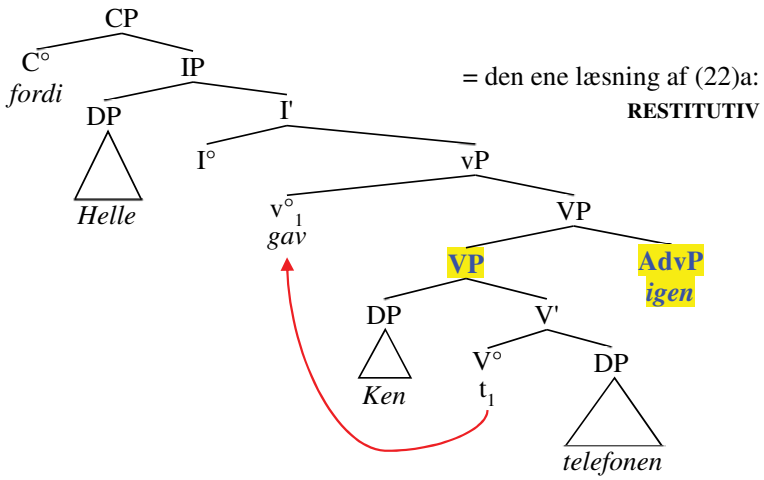

(25)

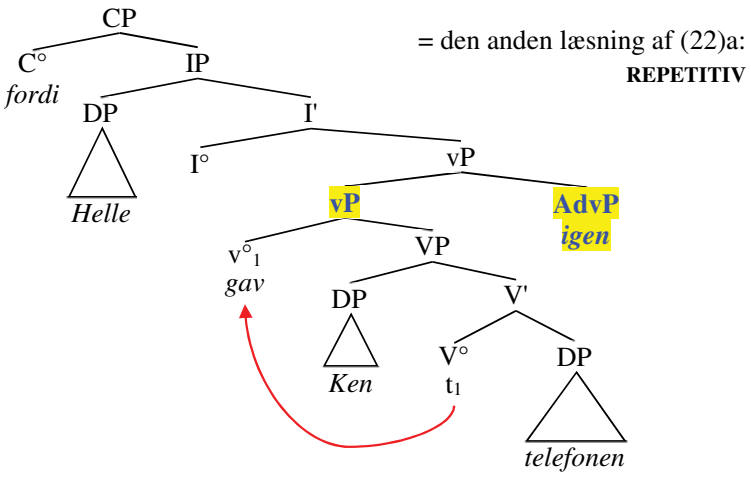

Det at (22)b derimod **ikke** er tvetydig, idet den kun har en repetitiv læsning, passer fint med analysen, fordi *igen* i (22)b nødvendigvis er adjungeret til den øvre vP, ikke til den nedre VP, idet *igen* står til venstre for verbet:

(26)

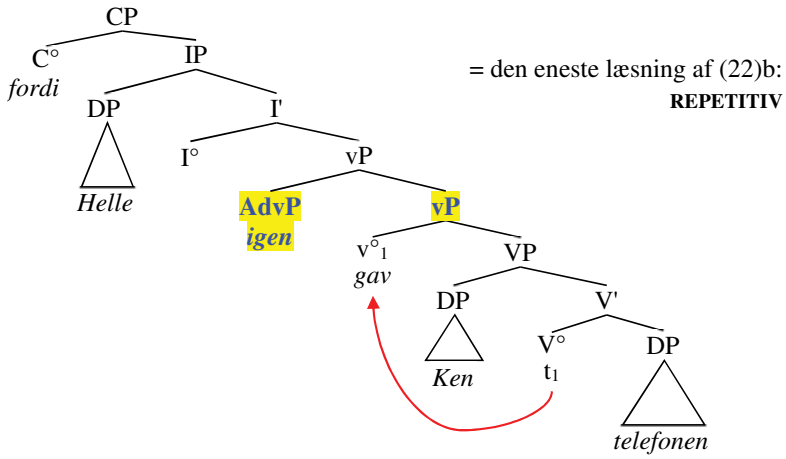

En analyse ved hjælp af vP og VP kan således redegøre for de mulige og umulige læsninger af (22)a,b, altså det at et finalt *igen* kan være enten repetitivt eller restitutivt, hvorimod et medialt *igen* kun kan være repetitivt.

6. Konklusion

Denne artikel[7] har argumenteret for en lidt kompliceret analyse af VP'er med to objekter.

[7] Tak til Ken Ramshøj Christensen, Katrine Rosendahl Ehlers, Eva Skafte Jensen, Henrik Jørgensen, Johannes Kizach, Henrik Høeg Müller, Michael Nguyen, Anne Mette Nyvad, Helle Kaalund Tornbo og Carl Vikner, til online-publikum ved MUDS 18 i oktober 2020 og ikke mindst til de studerende i mine kurser om komparativ syntaks. Forskningen bag denne artikel var en del af to forskningsprojekter ved Aarhus Universitet, finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation: *Objektspositioner – komparativ syntaks i et tværteoretisk perspektiv* og *Ligheder og forskelle mellem sætninger og nominalgrupper – sammenlignende syntaks på tværs af teoretiske tilgange*.

I afsnit 2 så vi at data med koordinationer viser at der er brug for en konstituent der består af de to objekter men som ikke inkluderer verbet.

I afsnit 3 viste data med idiomatiske udtryk at der var brug for en konstituent der består af verbet og det direkte objekt, men som ikke inkluderer det indirekte objekt. Vi så endvidere at der helst ikke måtte være en konstituent der kun består af verbet og det indirekte objekt.

Afsnit 4 foreslog derfor følgende analyse af VP'er med to objekter for at kunne redegøre for data fra de to foregående afsnit:

(27)

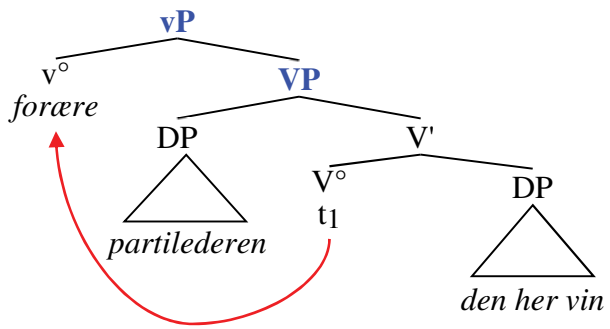

Endelig viste afsnit 5 at denne analyse kunne bruges til at redegøre for de mulige og umulige læsninger af (22)a,b, som gik ud på at et finalt *igen* kunne være enten repetitivt eller restitutivt, hvorimod et medialt *igen* kun kunne være repetitivt.

Litteratur

Beck, Sigrid & Kyle Johnson (2004) Double Objects Again. *Linguistic Inquiry* 35 (1):97-123. https://doi.org/10.1162/002438904322793356.

Benveniste, Émile (1966) *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.

Carnie, Andrew (2011) *Modern Syntax: A Coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511780738.

Chomsky, Noam (1995) *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.

Freeze, Ray (1992) Existentials and Other Locatives. *Language* 68 (3):553-95. https://doi.org/10.2307/415794.

Goldberg, Adele E (1992) The Inherent Semantics of Argument Structure: The Case of the English Ditransitive Construction. *Cognitive Linguistics* 3 (1):37-74. https://doi.org/10.1515/cogl.1992.3.1.37.

Hornstein, Norbert, Jairo Nunes & Kleanthes K. Grohmann (2005) *Understanding minimalism*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511840678.

Hudson, Richard (1992) So-Called 'Double Objects' and Grammatical Relations. *Language* 68 (2):251-76. https://doi.org/10.2307/416941.

Kayne, Richard S (1993) Toward a Modular Theory of Auxiliary Selection. *Studia Linguistica* 47 (1):3-31. https://doi.org/10.1111/j.1467-9582.1993.tb00837.x.

Kayne, Richard (2000) *Parameters and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

Koeneman, Olaf & Hedde Zeijlstra (2017) *Introducing Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316156391.

Kratzer, Angelika (1995) Severing the External Argument from Its Verb. Johan Rooryck & Laurie Zaring (red.). *Phrase Structure and the Lexicon*. Dordrecht: Kluwer:109-37. https://www.springer.com/gp/book/9780792337454.

Larson, Richard K. (1988) On the Double Object Construction. *Linguistic Inquiry* 19 (3):335-91. http://www.jstor.org/stable/25164901.

Larson, Richard K (2010) *Grammar as Science*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Nguyen, Michael (2020) A grammar of the adpositional phrase in Danish: On left located adpositional complements. PhD-afhandling, Aarhus Universitet.

Nyvad, Anne Mette, Ken Ramshøj Christensen & Sten Vikner (2017) CP-Recursion in Danish: A cP/CP-Analysis. *The Linguistic Review* 34 (3):449-77. https://doi.org/10.1515/tlr-2017-0008.

O'Grady, William (1998) The Syntax of Idioms. *Natural Language & Linguistic Theory* 16 (2):279-312. https://www.jstor.org/stable/4047952.

Perlmutter, David (1970) The two verbs 'begin'. Roderick A. Jacobs & Peter S. Rosenbaum (red.). *Readings in English transformational grammar*. Waltham, Mass.: Ginn & Co.:107-19.

Poole, Geoffrey (2011) *Syntactic theory*. 2. udg. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Radford, Andrew (2009) *Analysing English Sentences: A Minimalist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511801617.

Vikner, Sten (1989) Object Shift and Double Objects in Danish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 44:141-55. https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn89a.pdf.

Vikner, Sten (2018) Sætningsstruktur og idiomatiske vendinger. Kirsten Lyshøj, Viggo Sørensen & Inger Schoonderbeek Hansen (red.). *Fraseologi – genveje og omveje : Festskrift til Torben Arboe i anledning af hans 70-årsdag den 8. september 2018*. Aarhus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning:193-98. https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn18b.pdf.

Vikner, Sten (2021) Den strukturelle asymmetri mellem et objekt og et efterfølgende PP-komplement i dansk. *Ny Forskning i Grammatik* 28. https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn21b.pdf.

Vikner, Sten, Ken Ramshøj Christensen & Anne Mette Nyvad (2017) V2 and cP/CP. Laura Bailey & Michelle Sheehan (red.). *Order and structure in syntax I*. Berlin: Language Science Press:313-24. https://doi.org/10.5281/zenodo.1117724.

Vikner, Sten & Henrik Jørgensen (2017) En formel vs. en funktionel tilgang til dansk sætningsstruktur. *Nydanske Sprogstudier – NyS* 52-53:135-68. https://doi.org/10.7146/nys.v1i52-53.24954.

Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen
og Tina Thode Hougaard (udg.):
18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2020

Assertionen:
Sproget som tankeudtryk og som spillebrik

Peter Widell
Aarhus Universitet

1. Indledning

Nedenstående artikel er et forsøg på at bringe to væsentlige retninger inden for sprogforskningen, nemlig henholdsvis *formel semantik* og *funktionel semantik*, i tættere forbindelse med hinanden. Mens man inden for formel semantik ser på den sproglige mening og forsøger at bestemme den som *tankerne* om de betingelser i verden, der gør en sætning sand (eller falsk) (fx Frege 2002 (1918-1919)), ser man inden for den funktionelle semantik i stedet på sætningen i sproget og på de enkelte sætningsdele og forsøger at identificere dem som en art *spillebrikker* i en videre spilsammenhæng, et sprogspil (Wittgenstein 1971 (1953)). Spørgsmålet er, i hvor radikal forstand det er muligt at sammensmelte de to synsmåder. Det vil være min påstand, at *assertionen* her spiller en afgørende rolle, sådan som vi kan se den virksom *i eksplicit form med et performativt verbum* i eksempler som "Jeg *hævder*, at han har ret." eller "Jeg *konstaterer*, at der er flertal for lovforslaget." Men hvad er en assertion? Som man kan se af eksemplerne, er det assertionens opgave at give den indlejrede *at*-sætning en bestemt sandhedsværdi – er *at*-sætningen sand eller falsk? – i en given talesituation.

Nu er det imidlertid ikke kun i denne sammenhæng, assertionen er interessant. I eksemplerne ovenfor opereres der udelukkende med tilskrivning af sandhedsværdier til sætninger, *hvor den sproglige mening er forudsat.* Men mindst lige så interessant, ja vel mere

interessant for en lingvistisk betragtning – men også mere komplekst – synes spørgsmålet om assertionens rolle at være i forbindelse med *selve meningsdannelsen i sproget*. Her synes assertionen også at spille en afgørende rolle, ja, faktisk at tjene som det afgørende kontaktsted for mødet mellem sproget og den verden, sproget er om. Først og fremmest er meningsindholdet i sproget ikke noget, vi blot kan forudsætte. Det skal til stadighed grundlægges, opbygges, vedligeholdes og fornys. Men her leverer assertionen os ikke alene *sandheder*, når vi taler. Den leverer os også meningsindhold i form af de *sandhedsbetingelser*, vi har brug for, når vi skal forholde os til situationer, som vi ikke lige har for hånden, som når vi fx vil tale om i går, i morgen, om det hypotetiske, og det kontrafaktiske og almene. Alle disse steder skal vi jo forstå hinanden, selv om ordene her så at sige svæver frit i luften.

Det er en almindelig opfattelse, at der er grænser for, i hvor høj grad vi kan forklare sproglig mening i termer af sandhedsbetingelser, jf. fx Widell & Harder 2019: "Some elements of human languages fall outside the scope of truth-conditional semantics, because they are not essentially concerned with propositional meanings that can be assigned a truth value." (Widell & Harder 2019:754). Som eksempler nævnes i den omtalte artikel fx holofrastiske elementer som "hallo", "hurra!" og "fuck!", udtryk for bestemthed samt andre udtryk som afspejler, hvordan propositionel mening skal behandles i relationen mellem taler og hører i talesituationen. Nu er det imidlertid spørgsmålet, om der i virkeligheden eksisterer sådanne undtagelser. Det er jeg på det seneste kommet i tvivl om. Faktisk mener jeg nu, at al mening vil kunne analyseres som propositionel mening i termer af sandhedsbetingelser. Det er i hvert fald det synspunkt, jeg vil forsvare i artiklen her, hovedsagelig i artiklens 3. afsnit. I 2. afsnit vil jeg som en opstart først redegøre grundigt for henholdsvis assertionsbegrebet og spilbegrebet.

2. Tankeudtryk og spillebrik: en vigtig begrebsafklaring

Nedenfor ses to illustrationer. De skulle gerne hjælpe med til at afklare, hvad der står centralt henholdsvis i sandhedsbetingelsessemantikken og i den funktionelle semantik. Til venstre vises et tankeudtryk, til højre en spillebrik på sit skakbræt:

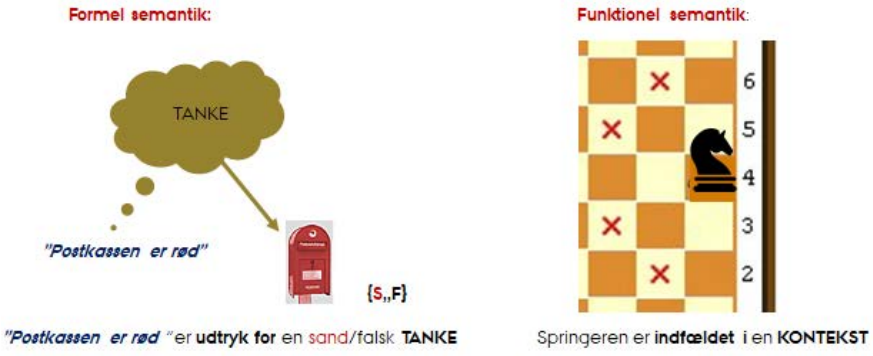

TANKEUDTRYKKET: Til venstre i figuren ovenfor finder vi en illustration af, hvordan det forholder sig med den *formelle semantiks grundbegreb: tankeudtrykket*, nemlig den kursiverede sætning ”Postkassen er rød.” under tankeboblen. Selve tanken, sætningen er udtryk for, er anbragt i tankeboblen. En tanke vil altid være en tanke om et eller andet, en genstand. I illustrationen her er det, tanken er om (= det, pilen peger på), (et billede af) en postkasse. Men en tanke består ikke blot i referencen til en genstand. Det, subjektet her refererer til, postkassen, skal også underlægges et begreb, før vi har med en tanke at gøre. Det skal resten af sætningen så sørge for sker, altså sætningsprædikatet ”_ er rød.” Er prædikatet ”_ er rød” nu udtryk for et begreb, vil vi have med den fulde tanke at gøre, som så enten kan være sand eller falsk, alt afhængigt af, om det, vi refererer til, er en rød postkasse eller ej. Dette sidste er i figuren markeret med listen {S,F} – repræsenterende enten det sande eller det falske – hvor rødmarkeringen af S angiver, at tanken i illustrationen er sand: Postkassen er jo rød, som man kan se.

Det at afgøre, om en tanke i en given situation er sand eller falsk, er det samme som at fælde en *tankedom*, dvs. en dom om tankens sandhed eller falskhed. Men hvad er det nu, der gør udtrykket ”postkassen” i stand til at fungere som navn for sin genstand? Og hvad skal vi nærmere forstå ved, at en genstand i en tanke *underlægges* et begreb i tankedommen?

Som man umiddelbart kan konstatere, ligner ”postkassen” og ”rød” hinanden ved begge at *beskrive* det, de angår. Det første

udtryk beskriver genstanden, vi peger på, som postkasse, og det sidste beskriver genstanden som rød. Det stiller os straks over for spørgsmålet om, hvorvidt der altid, som her, skal indgå beskrivende ord, når vi refererer, eller om vi kan finde ”rene” former for reference. Det mente i sin tid den engelske filosof og logiker Bertrand Russell (jf. Russell 1905), idet han foreslog, at specielt påpegende pronominer som ”dette” og ”hint” havde denne ”rene” funktion. Russells forslag indebar en væsentlig fordel for sproganalysen og logikken, fordi det nu blev muligt at analysere ikke blot nogle, men faktisk alle meningsfulde sætninger i sproget, som bestående dels af et subjekt, der alene refererer – han kaldte det et ”logisk egennavn” – og et prædikat, der alene beskriver, fx ”Dette (påpegede) er en postkasse”. Og da et prædikat kan ses som en mulighed for at referere til alle genstande, der kan lægges ind under det pågældende begreb, det er udtryk for – i vores eksempel med postkassen alle postkasser – vil i virkeligheden *hele sproget kunne ses alene under en reference-baseret synsvinkel*: Dermed vil de sandhedsbetingelser, der gælder for sætningsmeninger, kunne reduceres til sandhedsværdier. Dvs. mening vil kunne reduceres til sandhed – i vores eksempel begrebet ”postkasse” til mængden af alle postkasser.

Russells forslag viste sig banebrydende for sproganalysen og logikken og danner grundlaget for det, vi kender som *den ekstensionelle udgave af førsteordens prædikatslogik*, der i dag almindeligvis regnes for kanonisk. Ikke mindst Russells bidrag til belysning af nominaler i det naturlige sprog er epokegørende. Ifølge Russell vil alle nominaler i det naturlige sprog, der bruges til at referere med – nominaler som fx ”postkassen”, ”skyerne”, ”manden på gaden” og ”foran Det Kongelige Teater” – nemlig kunne ses som i virkeligheden sætninger bestående af en kombination af et logisk egennavn og ét eller flere prædikater, fx: ”dette”[=logisk egennavn] + ”er en postkasse”[=prædikat] + ”er rød”[=prædikat].[1] Sådanne *bestemte beskrivelser*, som han kaldte dem, er enten sande, hvis ”dette” refererer til en genstand, der både er en postkasse og er rød, og ellers falske. Noget meningsbegreb er det ikke nødvendigt at arbejde med.

[1] Russells egen fremstilling i prædikatslogisk notation adskiller sig fra fremstillingen her, men den filosofiske pointe er den samme.

Selv om Russells teori om bestemte beskrivelser danner en hovedhjørnesten inden for logikken og den formelle semantik, skal vi ikke finde det første bidrag til den hos Russell, men derimod hos den tyske logiker Gottlob Frege i hans *Begriffsschrift* (1967 (1872)), hvor ikke mindst det afgørende problem omkring, hvordan sætninger med flere kvantorer – fx "*Nogle* af deltagerne tog for sig af *alle* retter" – skal analyseres, finder sin endelige løsning. Men hvad der i denne sammenhæng er nok så vigtigt, finder vi hos Frege, 13 år før Russell fremsætter sin teori om bestemte beskrivelser, et kritisk alternativ til teorien, nemlig i artiklen "Betydning og mening" (Frege 2002 (1892)). Her vælger Frege, modsat Russell, at tildele et egennavn – ethvert egennavn, også de russellske bestemte beskrivelser og det russellske logiske egennavn "dette" [2] – *såvel reference som mening*. Desværre bliver dette valg negligeret i størstedelen af forrige århundrede, ikke mindst fordi man mener, det berøver logikken dens simpelhed og elegance, da vi ikke her vil kunne reducere mening til sandhed og begreber til mængder som hos Russell.

I artiklen fra 1892 fremfører Frege følgende eksempel til støtte for sin antagelse: Mesopotamierne antog oprindelig, at de to egennavne "Aftenstjernen" og "Morgenstjernen" refererede til hver deres stjerne, nemlig dels til stjernen, der viser sig først på aftenhimmelen, og dels til stjernen, der slukkes sidst på morgenhimmelen. Senere opdagede de, at der i virkeligheden var tale om ét og samme himmellegeme, nemlig planeten Venus. Det vigtige, eksemplet her viser, er ifølge Frege, at forskellige egennavne kan referere til én og samme genstand, og at det er noget, vi kommer til at opdage. Denne tilsyneladende modsigelse – senere kaldt Freges identitetsgåde (Freges Puzzle) – nemlig at vi i forbindelse med egennavne kan finde *identitet* (Aftenstjernen = Morgenstjernen), hvor der oprindelig er *forskel* (Aftenstjernen ≠ Morgenstjernen) – mener Frege kun vil kunne fjernes, hvis man ser på forskellen netop som en forskel i mening. Men det betyder, at vi i

[2] Udtrykket "egennavn" hos Frege er en terminus technicus. Frege skriver: "Betegnelsen af en enkelt genstand kan bestå af flere ord eller andre tegn. For enkelthedens skyld vil enhver betegnelse af denne type blive kaldt egennavn." (Frege 2002 (1892)):160). Egennavne er hos Frege altså en langt mere omfattende kategori, end fx den kategori af udtryk, der på dansk indledes med stort bogstav: Har et udtryk en referent, men er ikke en helsætning, er udtrykket et egennavn.

logikken – i modsætning til, hvad Russell lader være grundlaget for sin teori – må indse, at egennavnet *har såvel reference som mening*.

Eksemplet er vigtigt for Frege, fordi det tydeligt viser, hvor meningen manifesterer sig, nemlig i den *givethedsmåde* (Art des Gegebenseins), der gælder ved udpegning af referenten, dvs. udpegningen af Venus henholdsvis *om aftenen* og *om morgenen*. Men hvad der er endnu vigtigere er, at selv om givethedsmåden træder tydeligt frem i eksemplet, så er fænomenet for Frege at se fuldstændig generelt. Det er et fænomen, ethvert egennavn er underlagt. Ja, i virkeligheden er fænomenet helt sproguafhængigt. Det står ikke helt klart for Frege i artiklen fra 1892, men det er en væsentlig indsigt, Frege når frem til henimod slutningen af sin karriere, først og fremmest i sin artikel "Tanken" (Frege 2002 (1918-1919):224):

> Vi skelner således mellem:
>
> 1. Fattelsen af tanken – tænkningen.
> 2. Anerkendelsen af en tankes sandhed – dommen.
> 3. Tilkendegivelsen af denne dom – hævdelsen.

Dvs. tanken eksisterer – som det siges her – ganske uafhængigt af enhver psykisk akt og enhver sproglig tilkendegivelse: Med fattelsen af tanken i (1) har vi ifølge Frege alene med et empirisk forhold involverende en empirisk-psykologisk akt at gøre, hvilket ikke må forveksles med selve tanken og logikken. Han forkaster derfor (1). Ligeledes forkaster han (3), da vi jo med tilkendegivelsen af tankedommen alene har med et sprogligt udtryk for denne dom at gøre, og ikke med selve dommen. Anerkendelsen af sandheden af tankedommen i (2) er derimod ifølge Frege det rette sted for tanken og logikken, hvad netop eksemplet med Aftenstjernen og Morgenstjernen i artiklen fra 1892 viser: Selve tanken om, at der findes sigtelinjer fra et A til et B er noget *rent objektivt,* der hverken har med empiriske kendsgerninger eller sproglige udtryk at gøre. Her har vi med *selve givethedsmåderne* at gøre: "Tanken er noget ikke-sanseligt, og alle sanseligt perciperbare ting skal udelukkes fra området af dét, hvis sandhed overhovedet skal komme på tale." (Frege 2002 (1918-1919):222).

Freges opfattelse af logikken som sproguafhængig går ikke blot imod Russell, men også imod den tidligere nævnte fremherskende russellske tendens i det tyvende århundredes lingvistik, sprogfilosofi og logik. I dag finder vi dog stigende accept af opdagelsen (jf. McDowell 1977; Evans 1982; Makin 2000; Soames 2010). I den forstand er pendulet, hvad analysen af egennavnet angår, ved at svinge fra Russell til Frege.

Det betyder ikke, at alt dermed står klart. Nok så vigtigt udestår nemlig stadig det helt afgørende spørgsmål om, hvor vi skal finde tanken, når den ikke længere skal findes i den sproglige sætning. Her mener Frege, at det eneste sted, vi kan finde tanken, er hos Platon i hans idé- eller formlære: "Tankerne er hverken ting i den ydre verden eller forestillinger. Et tredje domæne må anerkendes." (Frege 2002 (1918-1919):233).

Selv om flere i dag som sagt vælger Freges opfattelse af egennavnet frem for Russells, er der ikke mange, der føler sig overbevist om denne sidste platoniske løsning af meningsproblemet. Fejlen hos Frege, mener man, er i udgangspunktet, at mening opfattes som størrelser, man vil kunne sige noget sandt eller falsk om. I stedet for at støtte sig til Frege på dette punkt, vælger man at vende sig til Kant. For Kant er spørgsmålet om mening nemlig ikke et spørgsmål om sandhed og slet ikke om, hvad man skuer i idéernes himmel. Det er derimod et *de jure*-spørgsmål. Bl.a. John McDowell følger Kant på dette punkt: "To make sense of the idea of a mental state's or episode's being directed towards the world, in the way in which, say, a belief or judgement is, we need to put the state or episode in a *normative context* (min fremhævning)." (McDowell 2003 (1996):xi). Men dermed har vi ikke at gøre med noget, der er sandt eller falsk, men med noget, der er rigtigt eller forkert, korrekt eller ukorrekt, vellykket eller mislykket. Der er tale om normer for handlinger, ikke tanker om ting.[3]

[3] Det er her vigtigt at fastholde, at området for det rigtige og forkerte ikke vil kunne reduceres til eller defineres i termer af området for det sande eller det falske. Det betyder ikke for McDowell, at de to ting, det rigtige/forkerte og det sande/falske, ikke hænger sammen: Koger jeg et æg, kan det, jeg gør, føre til, at ægget bliver kogt eller ikke kogt. Bliver ægget kogt, handler jeg rigtigt (ifølge min hensigt), men bliver det ikke kogt, er min handling mislykket. Men her hænger kriteriet for, om jeg handler rigtigt eller forkert, tydeligvis sammen med, hvordan det forholder sig i verden og dermed med det sande eller det falske. Men det er ifølge McDowell

Men hvilket præg sætter de instrumentelle handlinger nu på sproget? Hvordan stempler de ind? Her må man først og fremmest gøre sig klart, at enhver handling fordrer perception. Handlinger har mål, og de har midler. Men de fordrer også kendskab til den situation, der handles i. Det fordrer igen perception. For kan vi ikke percipere, vil vi ikke vide, hvilken situation vi står i, og vil dermed være ude af stand til at handle. Men hvordan ser en perceptiv akt egentlig ud? Hvad er dens interne struktur? Jo, når vi perciperer – ser, hører, smager osv. – er mulighederne for, hvad vi kan percipere, selvfølgelig uendelige: Verden er empirisk åben. Ikke desto mindre synes perceptionen altid at kunne gives samme almene form: Det, vi perciperer, vil altid være et eller andet, der står i centrum for vores opmærksomhed – stolen i stuen, en velkendt stemme i en højtråbende forsamling, en stærk smag af bitterhed – mens andet vil træde i baggrunden som irrelevant i forhold til vores handlemål. En *figur-grund*-relation viser sig bag det empiriske som *perceptionens metafysiske grundform*.

Det betyder, at subjekt-prædikat-relationen ikke længere skal opfattes som en sui generis-relation, som en sprog-analytisk formet relation, sådan som Russell og de fleste sprogfilosoffer i det tyvende århundrede har forudsat det, men omvendt som betinget af et syntetisk a priori-forhold, et figur-grund-forhold i perceptionen: Siger jeg "Dér er en rød postkasse", giver jeg udtryk for, at en figur befinder sig på en baggrund. Men det er en sand eller falsk TANKE, som jeg her fatter, og som jeg derefter vil kunne forlene med en sekundær sproglig form.

SPILLEBRIKKEN: Til højre i figuren ovenfor finder vi en illustration af, hvordan det forholder sig med den *formelle semantiks grundbegreb, spillebrikken*, her i form af skakspillets SPRINGER. En skakbrik,

---

netop sådan, verden åbenbarer sig for os mennesker: som de fysisk-kausale svar, vi som perciperende modtager, når vi har tilvejebragt en situation i verden.

En anden ting, det er vigtigt at fastholde specielt for sikringen af synspunktets videnskabelige plausibilitet og dermed argumentets filosofiske holdbarhed: Det er ikke sådan, at området for det rigtige og forkerte skubber noget nyt ind i forhold til det sande og det falske i det fysiske: Udfører jeg en bestemt handling, og er den vellykket, er det tilvejebragte handlemål *ontologisk identisk* med en foreliggende fysisk begivenhed i verden. Men det betyder, at selv om en given handle-*type* ikke kan reduceres til at være noget blot kausalt, vil et givent handle-*token* altid samtidig kunne indgå som del af den fysisk-kausale verdensorden (Davidson 1963).

ved vi, flyttes efter bestemte normer eller regler, hvor det overordnet gælder om at vinde over sin modstander. Normen eller reglen for flytning af springeren på skakbrættet i skak er: *Flyt to felter frem og et felt til siden eller et felt frem og to felter til siden*: Hvis du vælger dine træk med springeren på en bestemt måde, vil trækkene kunne bidrage til, at du vinder spillet (= sætter kongen skakmat). At vinde i et spil er at udføre en række instrumentelle handlinger og derigennem indfri spillets yderste formål, hvilket sker ved at følge en bestemt type regler, som Searle (jf. Searle 1965, 1969) har givet betegnelsen *regulerende regler*. Men at vinde i spil kræver mere end det at følge regulerende regler. Det kræver også, at man kan følge, hvad Searle heroverfor har kaldt *konstituerende regler*, som er regler, der ikke blot styrer eller regulerer, men direkte skaber eller konstituerer de handlinger, de er regler for: Når en spiller flytter sin springer i skak, drejer det sig ikke blot om at flytte brikken i rumlig forstand. Det kræver mere: Der skal være en modspiller til stede, der skal være et bræt, der skal være nogle felter på brættet med brikker på, hver defineret gennem særlige flyttemuligheder etc. Disse forudsætninger udgør en helt ny, *lukket orden* (jf. Widell 2019:555 ff.), hvorigennem flytningen af brikken får status af enten noget *påbudt*, noget *forbudt* eller noget *tilladt* med et dertil knyttet indhold, der er med til at konstituere, hvad påbuddet, forbuddet og tilladelsen gælder: ”Når det er din tur til at trække (hvilket er påbudt), og du vil flytte springeren (hvilket er tilladt), så skal du (hvilket er påbudt) handle i overensstemmelse med følgende konstituerende regel: ’At flytte springeren to felter frem og et felt til siden eller et felt frem og to felter til siden *tæller som* det at foretage et skaktræk med springeren’.” Her bliver den rent rumlige flytning af brikken gennem den dertil knyttede tælle-som-relation gjort til *et træk i skak*.

Men hvad er det nu, der tildeler dem denne status? Det er i virkeligheden en bagvedliggende supernorm i form af en *gensidig forpligtelse til* eller – som vi også kan sige det – en overordnet *kontrakt* om at følge skakspillets regler (Widell 2019:566). Kontrakten kommer til udtryk som supernorm derved, at den ikke blot gælder, når vi spiller skak, endsige spiller i al i almindelighed. Den gælder helt generelt, hvor vi har med en social virkelighed, et samfund, at

gøre. Et samfund er – kan vi i virkeligheden sige – slet og ret givet ved denne grundlæggende kontraktlige konstitution: Penge, banker, kirker, biblioteker, politibetjente, læger, skoler, klasseværelser, sprog osv. er alle institutionelle kendsgerninger i kraft af denne kontrakt. De danner for Searle en *deontologisk orden* (jf. Searle 1995).

En konstituerende regel kan skrives på formen: *"X" tæller som Y i kontekst K*, hvor "X" står for en instrumentel udtrykshandling, Y for selve den institutionelle handling og K for den instrumentelle handlesammenhæng, handlingen indgår i. Her kan nogle af de instrumentelle handlinger i konteksten K ud over at være instrumentelle også være institutionelle: En bestemt social virkelighed kan således danne *et væv af konstitutivt etablerede institutioner lagt hen over en oprindelig bund af instrumentelle handlinger.* Det gælder også, når vi har med skakspil at gøre: Her udgøres den instrumentelle bund af det at skubbe brikkerne rundt på skakbrættet, og selve trækkene i spillet af de forbud, påbud og tilladelser, der giver de instrumentelle handlinger status af institutionelle handlinger underlagt spillets konstituerende regler. Det er karakteristisk, at ét og samme træk kan være underlagt flere konstituerende regler. Fx kan springeren, som vi har set, være underlagt såvel et påbud om at forsøge at vinde (man skal spille for at vinde, jf. Maitra 2011 for en diskussion af denne regels status) og et påbud om at trække (når det er éns tur), men også et påbud om at gøre det på en bestemt måde.

Det er vigtigt at se, at konstituerende regler, der gælder for en given handlesammenhæng, forudsætter *handlefrihed* (et kantsk grundpostulat). Den gensidige eller kontraktlige forpligtelse, der ligger bag disse regler, er i udgangspunktet indgået frivilligt af alle regelbrugere. Det kan også udtrykkes ved at sige, at reglerne udgør *konventioner*, både i den forstand, at man vil kunne lade være med i første hånd kontraktligt at oprette og følge dem, samt i den forstand, at udtrykket "X" kan vælges *arbitrært*. Det betyder ikke, at man så kan vælge nyt udtryk, for hver gang man handler. Er man én gang nået til enighed med andre om oprettelsen af en given konstituerende regel, har man pålagt sig selv forpligtelsen til at følge den, i hvert fald hvis man skal gøre sig forståelig.

Enighed om fremtidig brug af givne konstituerende regler finder sted i såkaldte *indføringssituationer* (eller dåbssituationer, jf. Kripke 1981). Tilsvarende vil man kunne kalde én gang indførte reglers brug for *brugssituationer*. Begge steder er der tale om en *erklæring* af reglerne. Der er tale om *statusfunktionserklæringer*, som Searle har kaldt dem (jf. Searle 1995).

Alle én gang erklærede institutionelle handlinger vil kunne underlægges distinktionen mellem indføring og brug, båret af den overordnede forpligtelse til at gøre anvendelse af en regel på samme måde i brug som ved indføring. Det gælder fx for vores skakbrik: Selvom den oprindelige indføringssituation for springeren ikke kendes, vil den ikke desto mindre fungere som indføringssituation for hver ny skakspiller, hvad enten indføringen sker eksplicit ved at finde skakspilsreglerne i låget på skakspilsæsken eller implicit ved at iagttage skakpartier. Det sidste er en illustration af, at tale om indføring og brug ikke nødvendigvis er eksplicit, men snarere udtryk for en implicit færdighed i at kunne benytte regelformen *"X" tæller som Y i kontekst K*[4] til oprettelse og brug af konkrete institutionelle handlinger.[5]

Da ovennævnte vilkår gælder alle institutionelle handlinger, gælder de også specielt for den assertive tale. Lad os se, hvordan.

ASSERTIONEN SOM FAST KOMBINATION AF TANKE-UDTRYK OG SPILLEBRIK: Konklusionen vedrørende vores betragtninger over ASSERTIONEN SOM TANKEDOM har været følgende: Med den perceptuelle figur-grund-dom som udgangspunkt

[4] Den konstitutive regelform kan synes simpel, men har faktisk en kompleks struktur både i evolutionsteoretisk, psykologisk og begrebsanalytisk forstand. Brugen af statusfunktionserklæringer underlagt konstituerende normer eller regler fordrer bl.a. implicit viden (1) om instrumentelle handlinger, (2) om kognitiv empati, (3) om kollektiv intentionalitet, (4) om kooperation, (5) om griceske kommunikative dobbeltintentioner og om (6) pegning og (7) visning. Hele dette begrebslige forudsætningshierarki – samt hvordan det er realiseret fylogenetisk og ontogenetisk – har jeg behandlet i Widell (2015; jf. også Tomasello 2014).

[5] Det skal anføres, at talen om indføring og brug vil være udtryk for en vis idealisering af distinktionen: I praksis sker der stadige udtryksglidninger inden for distinktionen, selv om man kan bestræbe sig på at bevare distinktionen klar og tydelig, hvilket undertiden kan være af vigtighed.

er assertionen et konventionelt udtryk for denne tankedom i en given talesituation. Således er ”*Postkassen er rød”* i vores figur ovenfor et sætningsudtryk for den sande TANKE, at postkassen er rød, hvor selve tanken refererer til postkassen under én givethedsmåde som postkasse og under en anden givethedsmåde som rød. Vigtigt i den forbindelse er Freges erkendelse af, at sætningen, fordi dens egennavn er udtryk ikke blot for en genstand, men også for et begreb (= en givethedsmåde), må ses som uafhængig af det sproglige udtryk. Anderledes udtrykt: Det er perceptionen, der giver os TANKEN. Sætningen derimod er blot er et arbitrært udtryk herfor.[6]

Hvad konklusionen vedrørende vores betragtninger over ASSERTIONEN SOM SPILLEBRIK gælder derfor følgende: Med udgangspunkt i en kontekst af instrumentelle handlinger er en assertion en særlig statusfunktionserklæring, hvor der er tale om med baggrund i en nyoprettet eller anvendt sand tankedom at opretholde en forpligtelse til at bruge udtrykket på samme måde, som det er indført i indføringssituationen.

Men det vil sige: Mens assertionen som tankeudtryk tilhører et sprogs syntaktiske og semantiske side, hvor den tilordnede semantik har karakter af sandhedsbetingelser, tilhører assertionen som spillebrik et sprogs pragmatiske og sociale side, hvor udgangspunktet er af handlemæssig art. Denne symbiose mellem det semantiske og det pragmatiske vil vi nu kunne give følgende formulering: Når jeg asserterer, er der tale om, at jeg mere eller mindre eksplicit giver udtryk for følgende (hvor den røde del angiver den pragmatiske side, og den blå del angiver den semantiske side):

> ***”Jeg erklærer mig herved over for dig gennem anvendelse af sætningen ”p”, sådan som den er arbitrært fastlagt gennem en konstituerende regel i et givet sprogfællesskab, forpligtet på sandheden af tankedommen ’P(A)’.”***

Hvor ”p” står for et vilkårligt valgt sprogligt udtryk, og ’P(A)’ er en TANKE der er en fast kombination af en genstand, ’A’, og et begreb (=

[6] Dette betyder bl.a., at holofrastiske ytringer ikke kan ses som elliptiske konstruktioner. Holofrastiske ytringer er ægte ytringer og ikke ’hullede’ subjekt-prædikat-konstruktioner.

en givethedsmåde for 'A'), 'P'. Forskellen mellem "p" og 'P(A)' er her en markering af, at *udtrykket "p" ikke behøver være strukturidentisk med endsige konstitutivt for tanken 'P(A)'*.

3. Assertionens allestedsnærvær i sproget

Vi er dermed fremme ved artiklens hovedspørgsmål, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt al sproglig mening kan udtrykkes ved hjælp af en specifikation af asserterede tanker med deres dertil knyttede sandhedsbetingelser. Som det allerede er fremgået, er det min påstand, at assertivet netop har et sådant allestedsnærvær i sproget.

I Widell & Harder 2019 hævdes det, som det blev antydet i indledningen, at elementer med et funktionelt-interaktivt meningsindhold som bl.a. *bestemthed* falder uden for sandhedsbetingelsessemantikkens område.[7] Men kan det nu være rigtigt? Det er det, jeg nu gerne vil sætte spørgsmålstegn ved, ligesom jeg gerne vil sætte spørgsmålstegn ved andre udtryk, man kunne nævne: talehandlingsmarkører (for talehandlinger ud over assertivet), deiktiske markører og epistemiske markører eller markører inden for området for konventionelle implikaturer, som fx "men", "endog", "stadig" og "fortryde".

I det følgende vil jeg specielt se på bestemthed, på talehandlingsmarkørerne og de epistemiske markører. Andre markører må jeg gemme til en eventuel senere lejlighed.

Før jeg påbegynder min diskussion, vil jeg gerne gøre følgende præmisser klart. Det drejer sig alle om filosofiske grundantagelser, hvoraf nogle allerede er forudsat ovenfor, ligesom de indgår som præmis for diskussionen i Widell & Harder (2019):

1. **Pragmatisk transcendentalisme:** Visse pragmatiske træk ved talen er universelle, begrundet i den banale kendsgerning, at alle mennesker i princippet vil kunne tale med hinanden, men ikke fx med en sten. Synspunktet kan formuleres i tesen

[7] Som nævnt i indledningen hævdes det i artiklen fra 2019, at sproglige udtryk som "hallo!", "hurra!" og "fuck!" inddrager sig analyse i termer af sandhedsbetingelser. Det er for så vidt også rigtigt. Imidlertid kan man stille spørgsmålstegn ved, om sådanne udtryk overhovedet er sproglige. I hvert fald bærer de ingen TANKER. De fungerer alene som spillebrikker. Vi vil derfor ikke behandle dem yderligere i artiklen her.

om ***alle sprogs oversættelighed til hinanden***. Det er en opgave at redegøre for universalierne, der muliggør dette (fx Davidson 1993 (1974)). Formen herfor er altid allerede givet i og med tankedommens perceptuelle grundlag.

2. Realisme: Det, vi refererer til gennem vores sprog, eksisterer ***uafhængigt af referencen***. Samtidig er det det, der allerførst er med til at fylde vores sprog med empirisk meningsindhold. Det er vigtigt at understrege, at såvel den tingslige verden som den menneskelige instrumentelle handlen i denne verden har eksistens ***før sproget*** og at sproget og dets tegn repræsenterer noget efterhængt (fx Searle 2015; McDowell 2003 (1996); Soames 2010).

3. Anti-syntaktisme: Sproglig mening ***kan derfor aldrig være defineret immanent syntaktisk***, sådan som det antages inden for strukturalismen (Saussure 2003 (1915)); Hjelmslev 1943), i den poststrukturalistiske skrifttænkning (Foucault 1993 (1966); Derrida 1970 (1967)), delvis inden for den aksiomatisk orienterede logik (Hilbert 1899; Carnap 1968 (1934)) samt i universalgrammatikken (Chomsky 1977 (1975)). Grammatik kan højst være et teoriinternt anliggende uden substantiel forankring i det sprog, der studeres. Grammatikteorier kan være relevante ved beskrivelser af aktuelle sprogtilstande – som de 'fastfrosne'syntaktiske strukturer, der er tale om – fx som udgangspunkt for konstruktion af oversættelsesmaskiner. Og de kan med fordel være knyttet til forskellige praktiske opgaver, sådan som skolegrammatikken. Men de har ingen forklaringskraft, når det gælder spørgsmålet om, hvad tale og sprog egentlig er.

4. Konstruktiv orientering: Sproglig mening må ses som ***opbygget skridtvis fra scratch*** med baggrund i de pragmatiske universalier, de sproglige indførings- og brugssituationer forudsætter. Sproget skal ikke ses som færdigt system, fx det danske sprog, men skal allerførst skabes i situationer sammen med syntaks og semantik i tandemgang (fx Fillmores, Goldbergs

og Tomasellos *construction grammar*-ideer (fx Fillmore 1976; Goldberg 1995; Tomasello 2003) samt Davidsons idé om kancellering af referencebaseret modalitet via *parataktisk konstruktion* (Davidson 2001 (1968):105) (jf. diskussionen nedenfor af epistemiske markører).

Sidste punkt understreger nødvendigheden af at medinddrage det naturlige sprogs konstruktionshistorie, sådan som den – fylogenetisk som ontogenetisk – faktisk har udfoldet sig. Nu kender vi selvfølgelig ikke konkret til denne historie, men gennem konstruktionen og sammenstykningen af forskellige konstruktsprog *forsynet med fuld semantik og pragmatik* og suppleret med fx psykologiske studier af sprogudviklingen hos børn (jf. Tomasello 2003) skulle man formentlig kunne danne sig et nogenlunde dækkende billede af, hvad et naturligt sprog er.

Og her er det så denne artikels påstand, at *den grundlæggende byggesten for sådanne konstruktioner og sammenstykninger netop er assertionen, den asserterede tanke*, sådan som vi har analyseret den i artiklen her, ligesom det er påstanden, at denne asserterede tanke – med dens altid foreliggende genstand og givethedsmåde – er *den eneste byggesten, vi behøver at have*.

Lad os nu med baggrund i grundantagelserne ovenfor se på, hvordan bestemthed, talehandlingsmarkører og epistemiske markører vil kunne behandles sandhedsbetingelsessemantisk:

BESTEMTHEDSMARKØREN: Bestemthed markeres grammatisk enten gennem bestemthedsendelsen ”*-en*” eller ”*-et*” hæftet på nominaler eller gennem den bestemte artikel ”*den*” eller ”*det*”, sådan som den optræder i bestemte beskrivelser som fx ”den lille dreng” ”manden” eller ”det store skib”. Som betegnelsen indikerer, angiver disse grammatiske betegnelser, at det nominal eller den bestemte beskrivelse, bestemthedsmarkøren er en del af, refererer til en bestemt genstand, således at den kan figurere som *semantisk præsupposition* for, at den sætning, præsuppositionen indgår i, kan forsynes med en endelig sandhedsværdi (jf. Strawson 1959). Men det indgår også som en *pragmatiske præsupposition* for nominalet eller den bestemte

beskrivelse, at den, der fremsiger sætningen, skal regne med, at den, han eller hun taler til, også skal kende til genstanden (jf. Stalnaker 1973).

Et velkendt eksempel på en præsupposition (fra Russell 1905) er den fremhævede del af sætningen ”*Den nuværende konge af Frankrig* er skaldet”. Her er det kursiverede en bestemt beskrivelse angivet ved markøren ”*den*”, som ifølge ovennævnte redegørelse skulle udtrykke, at den talende (hvis han eller hun er vederhæftig) mener, at der eksisterer en nuværende konge af Frankrig, samt regner med, at også modtager er bekendt med, at det forholder sig sådan.

Men hvad er nu markøren ”*den*” markør for? En spillebrik eller en assertion? Stilles spørgsmålet på denne måde med reference til diskussionen i Widell & Harder 2019, synes det vanskeligt at se den som spillebrik: En spillebrik har en placering i en institutionel og instrumentel sammenhæng, men bruges ikke til at referere til noget med og har derfor heller ikke nogen givethedsmåde. Men det synes ”*den*” i ”Den nuværende konge af Frankrig” at have: Ganske vist indgår ”*den*” i en funktionel-interaktionel sammenhæng, involverende instrukser til afsender angående behandlingen af det referende udtryk set i forhold til afsenders viden om referenten samt afsenders formodning om, hvad modtager ved om den. Men selve markøren ”*den*” er ingen del af denne sammenhæng. Derimod *refererer den til den*. Der er med andre ord her tale om en *metaassertion*. Men derfor kan bestemthedsmarkøren ikke være nogen spillebrik. Den bærer på en TANKE om de nævnte forhold, nemlig at der er en genstand, der refereres til, og at afsender antager, at modtager ved, at den findes.

Dette er et eksempel blandt mange. Men man kan hurtigt forvisse sig om, at der er tale om et generelt forhold ved bestemthed. Derfor må vi konkludere, at bestemte beskrivelser i almindelighed er *TANKER, der har sandhedsbetingelser*. Nærmere bestemt er bestemte beskrivelser udtryk, afsender anvender til *tydeliggørelse* af, hvad de nævnte sandhedsbetingelser består i. Brugen af ”*den*” – det, at der blot er tale om en tydeliggørelse af, at forholdet i (1) og (2) foreligger – er META i forhold til dette forhold: Der er tale om reference til noget – instruktionerne i (1) og (2) – der er i stand til at gøre markøren enten sand eller falsk.

TALEHANDLINGSMARKØRER: Talehandlinger er handlinger som *at love, at opfordre, at beklage sig* eller *at hævde*. Ifølge standardanalysen af denne handlingstype (Austin 1962; Searle 1965, 1969) er der her tale om såkaldt illokutionære handlinger – i Searles fremstilling fem grundlæggende disjunkte typer: *assertiver, direktiver, kommissiver, ekspressiver* og *deklarationer* – underlagt hver deres sæt af konstituerende regler (med dertil hørende understøttende regulerende regler). Handlingerne kan foreligge i implicit form, men vil ifølge standardanalysen altid kunne bringes på såkaldt *eksplicit performativ form* ***Jeg X'er herved over for dig, at […]****.,* hvor X'et står for et såkaldt *performativt verbum*, bl.a. ét af ovennævnte verber, altså "*Jeg* ***lover*** *dig, at […]*", "*Jeg* ***opfordrer*** *dig herved til, at […].*","*Jeg* ***beklager mig*** *til dig over, at […].*" osv. Det regnes her for en hovedpointe i standardanalysen, at de forskellige talehandlingstyper har hver deres selvstændige tilfredsstillelsesbetingelser (jf. fx Searle 1979, 1999: 146-152), således at det kun er assertivet, der rummer TANKER, der er sande (eller falske). Der er siden teorien blev fremsat, rejst tvivl om dens påstande, og mange alternative analyser er foreslået.[8]

[8] Allerede hos Grice 1989 (1948, 1957) og Strawson 1964 lægges der afstand til standardanalysen. Senere kommer en lang række andre kritiske bidrag til, hvor bl.a. Bach & Harnish 1979, Heath 2001 og – helt aktuelt – Hanks 2018 har leveret vægtige bidrag. Den væsentligste hovedanke blandt kritikerne af teorien er, at der, som det hævdes i standardteorien, skulle eksistere tilfredsstillelsesbetingelser for *at*-sætninger, der er forskellige fra de sandhedsbetingelser, assertiverne er leveringsdygtige i. Det er ifølge disse kritiske bidrag en ganske kontraintuitiv tanke, der strider dels mod ideen om, at der kun er én verden, nemlig den fysiske, dels mod antagelsen om, at den eneste logik for TANKEN er en førsteordens prædikatslogik. Eksistensen af hele fire typer tilfredsstillelsesbetingelser forskellige fra assertivets sandhedsbetingelser, men på linje med dem, synes tilsvarende at kræve hele fire speciallogikker ud over prædikatslogikken. Også det virker stærkt komplicerende og derfor også stærkt kontraintuitivt.

Også Searle selv har gennem årene modificeret den oprindelige standardteori kraftigt (jf. her specielt Searle 1995, Searle 2007 og Searle 2010), og i Searle 2007 er han så tæt på at gøre op med teorien om de fire disjunkte tilfredsstillelsesbetingelser, som det er muligt at komme, idet han skriver: "On this account "true" and "false" are terms used to assess a restricted class of speech acts, an important class, of course, but nonetheless just one class of speech acts among others. Orders and commands are assessed as obeyed or disobeyed, requests as granted or denied, promises as kept or broken and statements as true and false. […] There is something intuitively appealing about this account, but I think in the end it is mistaken

Her følger min kritik af standardteorien: Hvad assertionen angår, er der ganske rigtig tale om en illokutionær handling underlagt konstituerende regler, sådan som vi har argumenteret for det ovenfor: ”Jeg *asserterer* herved, at […]” (som er en oversættelse af ”Jeg *erklærer mig herved ... forpligtet på sandheden af* tankedommen ’P(A)’”). De andre talehandlinger derimod er ifølge min opfattelse ikke illokutionære handlinger, men i stedet handlinger, man inden for den traditionelle talehandlingsanalyse kalder ”perlokutionære handlinger”. Det er handlinger, der blot bruger talen som middel: De konstituerer ingen ny handlepraksis, men regulerer blot en handlepraksis, der lige så godt kunne eksistere uden reglen. Fx er talehandlingerne *at foreslå* og *at afslå* netop sådanne handlinger. Lad os antage, at A foreslår B en øl ved at sige ”Der er øl i køleskabet.” eller at A afslår B’s forslag om at gå en tur ved at sige ”Det regner.”. Da vil de to sætninger formentlig ses som henholdsvis en opfordring til at tage en øl og en begrundelse for at afslå at gå en tur. Men selve sætningerne ”Der er øl i køleskabet” og ”Det regner” er ikke opfordringer. De er udtryk for assertioner (som A og B, hvis de er vederhæftige, regner for at være udtryk for sande tanker), altså for illokutionære handlinger. A’s opfordring og B’s afslag har derimod, som det tydeligt fremgår af eksemplerne, *intet udtryk* knyttet til sig. Her foreligger ingen spillebrik, ingen statusfunktionserklæring, ingen institution at underlægge sig. At det er en opfordring og et afslag, *fremgår alene implicit af de instrumentelle omstændigheder i talesituationen*. Det kan vi udtrykke ved at sige, at her er i virkeligheden *alene griceske implikaturer på spil* (jf. Grice 1989 (1975, 1967)). Nu kunne A og B have været mere eksplicitte (og højtidelige) og sige henholdsvis ”Jeg *opfordrer* dig *herved* til at tage en øl i køleskabet!” eller ”Jeg *afslår herved* at gå tur med dig (når det nu regner).” Her vil man så

[…]. *In each case the order is obeyed or the promise kept only if the propositional content is true*. […] truth plays a more basic role in describing the relationship between language and reality than other terms of assessment. (Searle 2007: 34-35).

Det skal siges, at min kritik af standardteorien, som den skitseres her i artiklen, på væsentlige punkter adskiller sig fra – og i en vis forstand er mere radikal end – dette selvopgør fra Searles side. Bl.a. rummer den en kritik af Searles performative analyse og hans vurdering af kommissivet og direktivet som selvstændige illokutionære talehandlinger. For en længere fremstilling af min kritik af Searle kan jeg henvise til Widell 2001 og Widell 2009.

begge steder inden for standardanalysen være berettiget til at betegne handlingerne som illokutionære handlinger forskellige fra assertivet. Men det synes ikke at kunne være rigtigt. Brugen af verberne *foreslå* og *afslå* her konstituerer hverken nogen opfordring eller noget afslag. For som vi jo netop har set i eksemplet, kan opfordringen og afslaget lige så godt have været formidlet via griceske implikaturer. Derfor må vendingerne "Jeg opfordrer dig herved […]" og "Jeg afslår herved […]" snarere ses som specielle former for assertioner, nemlig *metaassertive tydeliggørelser* af henholdsvis A's opfordring: "Der er øl i køleskabet. ***Dette*** *er en opfordring*" og B's afslag: "Det regner. ***Dette*** *er et afslag*".[9]

Opfordringen og afslaget er i sig selv perlokutionære handlinger af regulativ type: De regulerer fremtidige handlinger, enten handlinger hos den, der tales til – direktiverne – eller handlinger hos den, der taler – kommissiverne. Derved adskiller de sig fra assertionerne, der blot er sande eller falske om forhold i verden. Men det, at regulativerne adskiller sig fra assertionerne på denne måde, betyder ikke, at de så ikke har noget med sandhed og falskhed at gøre. Den fremtidige handling, der skal udføres, skal jo nemlig foreligge som opfyldt kriterium på, at henholdsvis direktivet og kommissivet er vellykket udført. Men det kan kun specificeres ved assertioner som de nævnte: "Der er øl i køleskabet" og "Det regner" dækkende det forhold, at afsender eller modtager udfører handlingen og gør TANKEN sand. Men det vil sige, at der altid er sandhedsbetingelser på spil, når vi har med funktionelt-interaktive forhold i forbindelse med talehandlinger at gøre.

Lad os i den forbindelse vende tilbage til bestemthedsmarkøren fra før, som i Widell & Harder (2019) blev karakteriseret som "en interaktiv instruktion". Det mener jeg stadig er korrekt. Der er her tale om en direktiv talehandling: "Hvis du vil gøre dig forståelig, skal du som afsender sørge for …". Men det, at der er tale om en direktiv

[9] Jeg har i ovennævnte fremstilling set bort fra at argument om, at sætningen "Der er øl i køleskabet." normalt er underlagt en sekundær konventionalisering – at der med andre ord skulle være tale om en *idiomatisk brug* af sætningen (cf. Searle 1979). Argumentet er fuldstændig korrekt, men det gør ikke sætningen performativ. Sætningen som idiom bærer nemlig ingen TANKE, men har ændret status til blot at være en spillebrik.

talehandling, betyder ikke, at der ikke også er sandhedsbetingelser på spil her: Det, taler nemlig gør med sin bestemthedsmarkør, er at referere til, at de pågældende instruktioner foreligger i situationen. Der er altså her slet og ret tale om en metaassertion til tydeliggørelse af, at der er tale om en præsupposition: "Den nuværende konge af Frankrig […]. ***Dette*** er et (selvpåført) direktiv af typen præsupposition."

EPISTEMISKE MARKØRER: I diskussionen af talehandlingsmarkørerne har vi set, at deres anvendelse finder sted i en kontekst, hvor der kræves henvisning fra metaassertion til assertion. Vi har set det ved afslaget, og vi har set det ved løftet. Det samme kan vi nu vise er tilfældet omkring forvaltningen af sproglige udtryk, der refererer til det epistemiske område, dvs. området for vores viden og antagelser og hvad, der følger heraf: vores håb, vores ønsker, vores hensigter m.v.

Som man vil lægge mærke til, angår disse epistemiske ord ikke direkte noget kommunikativt sådan som bestemthed og talehandlinger. Når én tror, at det bliver snevejr i morgen, er det ikke et kommunikativt anliggende, selv om det selvfølgelig kan gøres til det, hvis vedkommende ytrer sig om det. Alligevel er der noget på spil, noget funktionelt-interaktivt som påpeget i Widell & Harder 2019.

Udtryk, der refererer til epistemiske forhold, har altid formen ***[…] ved/håber/tror/ønsker/vil, at […]***. Spørgsmålet er, hvilken relation, der eksisterer mellem det, henholdsvis de epistemiske ord refererer til, og det, *at*-sætningen refererer til. Her har standardanalysen inden for den formelle semantik været at tolke de epistemiske ord som *operatorer* på den efterfølgende *at*-sætning: I sætningen "Jens mener at vide, at det bliver solskin i morgen", er den samlede sætning ikke en sandhedsfunktion af "Jens mener at vide […]" og "[…] det bliver solskin i morgen.". Her vil tanken, den sidste sætning udtrykker, ikke give os nogen simpel sandhedsværdi, men i stedet en sandhedsværdi, vi skal finde på mere kompliceret vis som en funktion af det, Jens mener at vide. Det synes at pege på, at vi her ikke kan nøjes med en førsteordens logik, men må inddrage en logik af højere orden. En udbredt standardtolkning af en sådan logik finder vi den i den såkaldte mulige verdener-semantik, der ud over at operere med reference til

den faktiske verden også mener at kunne operere med reference ind i blot mulige verdener. Det skulle i eksemplet med Jens kunne give den mulige verdener-analyse, at der her er tale om *mulige verdener, der er forenelige med det, Jens mener at vide* (Hintikka (1971 (1969)). Denne tilgang til det epistemiske vil jeg dog stille spørgsmålstegn ved, da den smager for meget af den hule platonisme, vi tidligere fandt hos Frege: For hvad er det solskin i morgen egentlig for noget *i en blot mulig verden*?

Som alternativ til at indføre en tvivlsom tale om blot mulige verdener har Davidson (Davidson 1984 (1968)) tilbudt en ganske simpel, men ret så genial løsning, hvor han slet og ret lader forbindelsen mellem det, det epistemiske ord refererer til, og det, *at*-sætningen refererer til, være *en forbindelse alene i den faktiske verden*. Altså ikke noget med mulige verdener. Davidsons *parataktiske analyse*, som han har kaldt den, går her ud på følgende: I stedet for at sige sætningen ”Galilei sagde, at jorden bevæger sig”, som synes at indebære brugen af en modaloperator, kan vi nemlig ifølge Davidson uden videre sige: ”The earth moves. Galilei said that. Here the ‘that’ is a demonstrative singular term referring to an utterance (not a sentence).” (Davidson 1984 (1968):105). Men det vil sige: Erstatter vi ”utterance” med ”asserteret tanke”, og ”said” med ”meant”, ”thought” eller lignende, får vi, som vi kan se, en analyse af den angivne epistemiske relation i sætningen, som minder om den omkring talehandlingsmarkøren: ***”Den”*** er her slet og ret et udtryk for *et metaassertiv, som refererer til et assertiv*, som igen refererer til et forhold i verden. Dermed er operatortanken om epistemiske ord bragt ud af verden.

Davidsons løsning er dog ikke gjort med det. For hvordan fikserer vi den asserterede tanke bag sætningen ”Jorden bevæger sig”? For det skal jo være Galileis tanke, vi har fat i. Men her peger Davidson nu på, at der er *to personer*, der siger ”Jorden bevæger sig”, nemlig dels Galilei, dels den, der refererer for én til Galilei. Men hvis metaassertionen skal lykkes, må det være det samme, de to personer har i tankerne, når de fremsiger hver deres udgave af sætningen ”Jorden bevæger sig”. Der må her være tale om et tilfælde af ”same-saying”, som Davidson kalder det.

Men hvordan kan det garanteres, at det er det samme, som Galilei og den, der refererer til Galilei, forstår ved assertionen? Her vil vi nu som noget vigtigt have vores indføringssituation til rådighed: Galilei har i sin tid i en indføringssituation lært, hvad sandhedsbetingelserne for "Jorden bevæger sig" er. Og på tilsvarende måde har den, der fortæller om Galilei og den, der hører om det, i deres respektive indføringssituationer lært, hvad disse sandhedsbetingelser er. Men det er *offentligt tilgængelige foreteelser i verden*, så de begge, ja, i virkeligheden alle mennesker, vil kunne lade sig konfrontere med dem, hvis de vil afstemme deres viden. Her foreligger så Freges givethedsbetingelser dér, hvor de skal.

4. Afslutning

Det har været mit ærinde i artiklen at sætte spørgsmålstegn ved det synspunkt, at der findes meningsindhold i sproget, der ikke har noget med sandhedsbetingelser at gøre. Når vi bortser fra assertionen og den ramme, den sætter for sproget og sprogbrugen, så bygger al mening i sproget – det har været min påstand i artiklen her – alene på sandhedsbetingelser. Det er klart, at hele argumentationen støtter sig på den forudsætning, at Frege har ret over for Russell angående spørgsmålet om, hvorvidt egennavnet fordrer ikke-sproglige givethedsmåder, altså at Frege i figuren har ret over for Russell:

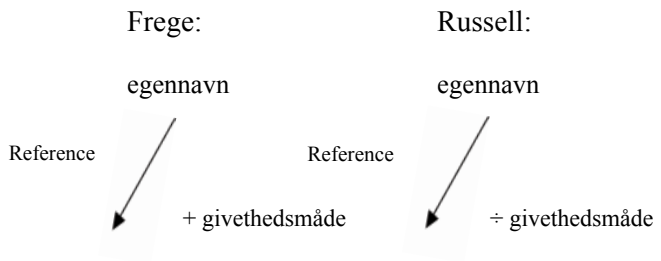

Har Frege ret, hvilket er antagelsen i artiklen her, vil flere udtryk i sproget, bl.a. de ovenfor behandlede, nemlig kunne ses som udtryk for *asserterede pegninger – inklusive metaasserterede pegninger – med dertil hørende givethedsmåder*.

Freges forsøg fra 1918-1919 på endegyldigt at løse den tidligere nævnte identitetsgåde omkring Morgenstjernen og Aftenstjernen (Freges Puzzle) suppleret med den aktuelle kritik af Freges platonisme og forsøget fra bl.a. McDowell på at give gådeløsningen en mere kantiansk drejning har visse radikale konsekvenser. Bl.a. indebærer det, at man må gøre op med talen om, at sproget som tegnsystem skulle kunne forme det, der refereres til, og dets givethedsmåder.

Saussure 1983 (1915) mente i sin tid at kunne gøre op med det, han kaldte nomenklaturteorien om sproget, dvs. den opfattelse at det sproglige udtryk alene var etiketter eller mærkelapper sat på den verden, der blev talt om i sproget. Her kunne de sproglige udtryk for Saussure ikke være sådanne efterhængte mærkelapper. Tværtimod måtte de – som indgående i det sproglige tegn – være direkte konstitutive for den måde, vi havde verden på.

Dette synspunkt må tilbagevises. Sproget *er* en nomenklatur. Den meningsfulde kerne i vores omgang med verden er alene *den asserterede tanke*, sådan som den kommer til udtryk præsprogligt i perception og handlen. Det har Frege på overbevisende vis været med til at vise.

Litteratur

Austin, John L. (1999 (1962)) *Ord der virker*. København: Gyldendal.

Bach, Kent & Robert M. Harnish (1979) *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge: Massachusetts. The MIT Press. 1979.

Carnap, Rudolf (1968 (1934)) *Logische Syntax der Sprache*. Wien: Springer Verlag GmbH.

Chomsky, Noam (1977 (1975)) *Om sprog*. København: Gyldendal.

Davidson, Donald (1993 (1974)) Om selve ideen om et begrebsskema. *Philosophia* 22, 1/2:11-24.

Davidson, Donald (1984 (1968)) On Saying That. *Inquiries into Truth and Interpretation.* Oxford: Clarendon Press:93-108.

Derrida, Jacques (1970 (1967)) *Om grammatologi*. København: Arena.

Evans, Gareth (1982) *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press.

Fillmore, Charles J. (1976) Frame Semantics and the Nature of Language. *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*. Vol. 280:20-32.

Foucault, Michel (1993 (1966)) *Ordene og tingene: En arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket*. København: Spektrum.

Frege, Gottlob (1967 (1879)) Begriffsschrift: A Formula Language, Modeled upon that of Arithmetic, for Pure Thought. Jean van Heijenoort (red.). *From Frege to Gödel.* Cambridge, MA: Harvard University Press:1-82.

Frege, Gottlob (2002 (1892)) Mening og betydning. *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:59-82.

Frege, Gottlob (2002 (1918-1919)) Tanken: En logisk undersøgelse. In: *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:219-244.

Goldberg, Adele (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. University of Chicago Press, Chicago.

Grice, Herbert Paul (1989 (1948, 1957)) Meaning. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press:213-223.

Grice, Herbert Paul (1989 (1975, 1967)) Logic and Conversation. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press:22-40.

Hanks, Peter (2018) Types of Speech Acts. Daniel Fogal, Daniel W. Harris & Matt Moss (red.). *New Work on Speech Acts*. Oxford: Oxford University Press:123-143.

Heath, Joseph (2001) *Communicative Action and Rational Choice.* Cambridge, MA: The MIT Press.

Hilbert, David (1899) *Grundlagen der Geometrie*. Leipzig: Teubner. An English translation of the 10th edition is available as Foundations of Geometry, Leo Unger (trans.). La Salle, IL: Open Court Press, 1971.

Hintikka, Jaakko (1971 (1969)) Semantics for Propositional Attitudes. L. Linsky (red.). *Reference and Modality*. Oxford University Press:145-167.

Hjelmslev, Louis (1943) *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. Festskrift / udgivet af Københavns Universitet i anledning af Universitetets årsfest, november 1943.

Kripke, Saul (1980) *Naming and Necessity.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Maitra, Ishani (2011) Assertion, Norms, and Games. Jessica Brown & Herman Cappelen (2011) *Assertion: New Philosophical Essays*. Oxford: Oxford University Press:277-298.

McDowell, John (1977) On the Sense and Reference of a Proper Name. *Mind* 85, 342:159-185.

McDowell, John (2003 (1996): xi) *Mind and World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Makin, Gideon (2000) *The Metaphysicians of Meaning: Frege and Russell on Sense and Denotation*. London & New York: Routledge.

Russell, Bertrand (1905) On Denoting. *Mind* 14:479-493.

Saussure, Ferdinand de (1983 (1915)) *Course in General Linguistics*. London: Bloomsbury Academic.

Searle, John R. (1969) *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, John R. (1971 (1965)) What is a Speech Act? John R. Searle (red.). *The Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press:39-53.

Searle, John R. (1979) Indirect Speech Acts. *Expression and Meaning*. Cambridge University Press:30-57.

Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Penguin.

Searle, John R. (2007) ”Illocutionary Acts and the Concept of Truth.” Dick Greimannn & Geo Sigward (red.). *Truth and Speech Acts*. London & New York: Routledge:31-40.

Searle, John R. (2010) *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.

Searle, John R. (2015) *Seeing Things as They Are*. Oxford: Oxford University Press.

Soames, Scott (2010) *What is Meaning?* Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Stalnaker, Robert (1973) Presuppositions. *The Journal of Philosophical Logic* 2:447-457.

Strawson, Peter F. (1950) On referring. *Mind* 59:320-44.

Strawson, Peter F. (1971 (1964)) Intention and Convention in Speech Acts. John R. Searle (red.). The Philosophy of Language. Oxford: Oxford University Press:23-38.

Tomasello, Michael (2003) *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tomasello, Michael (2014) A *Natural History of Human Thinking*. Harvard University Press.

Widell, Peter (2001) Illokutioner er assertiver. Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi. Volkmar Engerer (red.). *Augias* 56-59:15-64.

Widell, Peter (2009) Logik, mening, handling og tale. Inger Schoonderbeek Hansen og Peter Widell (red.). *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2009.* Nordisk Institut, Aarhus Universitet:295-312.

Widell, Peter (2015) Seven Steps to Language. Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (red.). *15. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2014.* Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet:452-471.

Widell, Peter (2019) Forpligtelsen. Yonatan Goldstein, Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (red.). *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.* Aarhus: Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet:551-570.

Widell, Peter & Peter Harder (2019) Formal semantics and functional semantics. Ken Ramshøj Christensen, Henrik Jørgensen & Johanna L. Wood (red.). *The sign of the V: papers in the honour of Sten Vikner.* Aarhus: Aarhus Universitet:735-757.

Wittgenstein, Ludwig (1971 (1953)) *Filosofiske undersøgelser.* København: Munksgaard.

Resumé:

’Lak’ og ’eow’ – nye(re) interjektioner i aarhusiansk

Ditte Zachariassen & Tine Lykkegaard
Aarhus Universitet

Sprogbrug i et flersprogligt miljø involverer ofte låneord, som kan være med til at nye betydningsdannelser opstår. Ordene ‘lak’ og ‘eow’ er hyppigt forekommende i såkaldte ‘multietnolekter’ i Danmark (Quist 2008:47, Skovse 2018:94, Zachariassen 2019:326), og beskrives typisk som låneord fra henholdsvis kurdisk og arabisk. Med en kvalitativ tilgang ser vi nærmere på hvordan de to ord anvendes i Aarhus i dag: Deres fonologiske realisering, syntaktiske forhold og interaktionelle funktioner beskrives på baggrund af et datasæt af optagelser af naturlig interaktion i Aarhus Vest og Aarhus Syd. Vi finder at begge ord fungerer som interjektioner, som har det formål at tiltrække eller fokusere opmærksomhed fra lytteren, dog med visse interaktionelle forskelle mellem de to. ‘Eow’ bruges primært til at skabe kontakt til andre eller opmærksomhed omkring det der siges og kan bruges flere gange i træk for intensivering af opmærksomhed. ‘Lak’ er tidligere beskrevet som en negation, der forstærker en pointe eller skærper lytterens opmærksomhed (Borup og Sufi 2014:71). Vi vil argumentere for at ‘lak’ ikke kan være en negation, men at den har en opmærksomhedsskærpende funktion ligesom en interjektion, samtidig med at den kan vise talerens holdning til det sagte og dermed har ‘lak’ en epistemisk funktion. ’Eow’ og ‘lak’ kan desuden kombineres og forstærke hinanden.

Litteratur

Borup, Tobias Cadin og Ali Sufi (2014) *Gade/dansk ordbog: en håndbog i ghettodansk: ordet på gaden*. København: People's Press.

Quist, Pia (2008) Sociolinguistic approaches to multiethnolect: Language variety and stylistic practice. *International Journal of Bilingualism*, issue 12 vol. 1-2:43-61.

Skovse, Astrid Ravn (2018) *Udgangspunkter og orienteringspunkter*. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Zachariassen, Ditte (2019) Nye sprogvarianter – en aarhusiansk bydialekt. Adamsen og Ipsen (red.). *Dialekter i rigt mål*. Modersmaal-Selskabets årbøger:311-328.